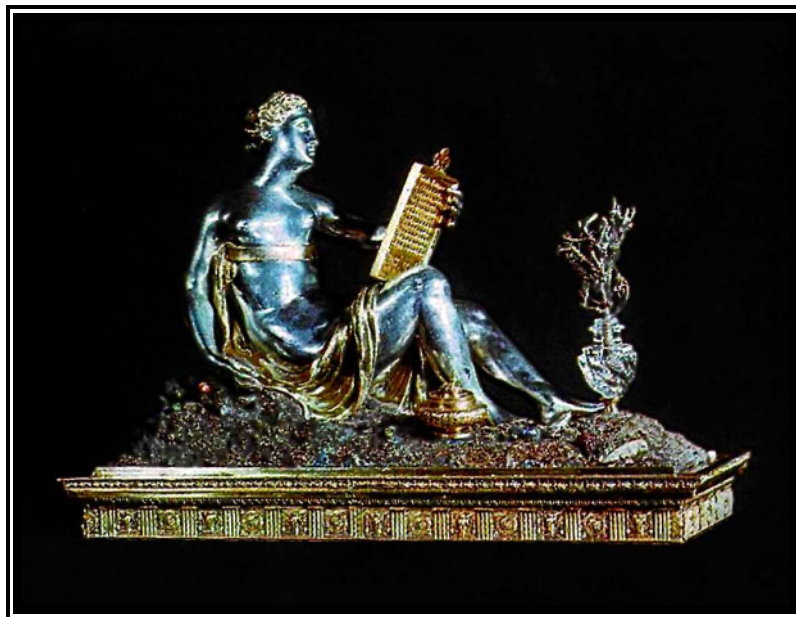

G. Komoróczy Emőke

**Peremhelyzetben
– évtizedeken át**

TARTALOM

I. rész A Kilencek

Prológus

‘A sors különös kegye, hogy közéjük tartozhattam...’
(Győri László műveiről)

‘Én mindent újraélek, minden nappal...’
(Kiss Benedek költészetéről)

‘S érzi, öröktől készen állt a forma, betölteni, mit elrendeltetett...’
(Konczek József műveiről)

‘A vers: protestálás a halál ellen...’
(Kovács István szépirodalmi művei)

‘Szerencsék véletlene minden...’
(Mezey Katalin)

‘Ha magadba nézel, másokra ismersz; ha másokra figyelsz, elveszted magad’
(Oláh János műveiről)

‘Vesztő vagyok. Vesztőhelyen, vesztőnek születtem’
(Péntek Imre: Vi(g)aszkereskedés)

‘Sorsom: közös történelem’
(Rózsa Endre költészetéről)

‘Az írás gyönyörű gyötrelme’
(Utassy József költészetéről)

II. rész Körön kívül

Kálmán Mária műveiről

‘Ez a világ már aligha lakható...’
(Czilczer Olga költészetéről)

A szeretet metafizikája
(Pozsgai Györgyi: A hetedik ajtó, (F)utóregések)

‘Suhogó kések között születtem...’
(Buda Ferenc költészetéről)

Benke László, az OMK keretein túlnőtt alkotó

‘Az írás: növekedésbe fogott cseppkö’
(Bokor Levente: Aranylázálom)

‘Az anyag önmagában semmi...’
(Baán Tibor: Papírmózi, Után)

‘Vagyok csöndből, vagyok fából. Havakban hulló elmúlásból’
(Madár János: Hullong az idő)

‘Nem foghat azon semmi átok, kit az Isten keresztre vet’
(Koppány Zsolt: Feltámadás és az élet – avagy az apokrif sírbatétel)

Epilógus

I. rész
A Kilencek

Prológus

A hatvanas évek derekán-végén induló, akkortájt huszonvalahányadik esztendejüket taposó *Kilencek* két prominens tagja Mezey Katalin és Oláh János. Egyetemi társuk, Kodolányi Gyula emlékei szerint már diákkorukban ‘született szervezők’ voltak: kezdettől fogva ‘lankadatlanul keresték a repedéseket a monolitikus rendszeren; keresték a csörgedező ereket, amelyek életet teremthetnek’ (vö.: Utószó Oláh János *Por és Hamu* c. kötetéhez, *Magyar Napló* K. – 2002.).

Az ELTE BTK magyar-népművelés, illetve magyar-könyvtár szakos hallgatóiként a hatvanas évek első felében az Eötvös, illetve a Ráday Kollégiumban, valamint a Koczkás Sándor-vezette alkotóköriben egymásra talált néhány ‘költőpalánta’: Győri László (sz. 1942), Kiss Benedek (sz. 1943.), Konczek József (sz. 1942.), Mezey Katalin (sz. 1943.), Oláh János (sz. 1942.), Péntek (Molnár) Imre (sz. 1942.), Rózsa Endre (sz. 1941.), Utassy József (sz. 1941.); a náluk valamivel fiatalabb Kovács István (sz. 1945) pedig az antológia szervezési időszakában csatlakozott hozzájuk. Velük együtt járt egyetemre leendő monográfusuk, a későbbi neves irodalomtörténész, Vasy Géza is (sz. 1942.).

Költőérlelő időszak volt ez az évtized a Bölcsészkaron! Diáklapok indítása (*Mozdulók, Napok, Tiszta szívvel*), majd egy-két szám utáni betiltása tette pezsgővé az életet. A néhány évvel idősebb, akkoriban már első kötetüket előkészítő, szélesebb körben is ismert pályatársaknak (Asperján György, sz. 1939.; Ágh István, sz. 1938.; Baranyi Ferenc, sz. 1937.; Bella István, sz. 1940; stb.) komoly pártfogói voltak az irodalmi életben (olykor éppen a politikai gáncsoskodások ellenében!); a ‘*Kilencek*’-nek viszont keservesen meg kellett küzdeniük a legcsekélyebb elismerésért is. Az ekkortájt szerveződő Egyetemi Színpad körül verbuválódott tehetséges fiatal színésznövendékek (Dobai Vilmos és Ruszt József vezetésével Benke Éva, Jordán Tamás, Fodor Tamás, Grünswalsky Ferenc, Kőváry Katalin, Kristóf Tibor, Sólyom Kati, sőt egy ideig Mezey Katalin) az akkori alternatív színpadfelfogásban elő is adták Mezey Katalin, Oláh János egyik-másik művét. (A *Kilencek* indulásáról, további útjáról lásd: Csontos János: *Együtt és külön – A Kilencek*; interjúkötet, 1990.; Vasy Géza: *A Kilencek – az Elérhetetlen Föld alkotói*, 2002.).

*

Már 1965/66-ban készen állt a *Kilencek* közös antológiája, az *Elérhetetlen Föld*; de csak 1969-ben sikerült megjelentetniük, hosszas huzavona után. Oláh János így idézi fel egykori Canossa-járásukat az irodalompolitika útvesztőjében: ‘Az antológia megjelenése irodalmi életünk csodája, a monolitikus szervezettség ritka kudarcainak egyike’. Két kiadói visszautasítás után Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László és Váci Mihály pártfogó ajánlásával magánkiadásra gondoltak, de erre sem kaptak engedélyt. Fentiek közbenjárására végül Darvas József, az Írószövetség akkori elnöke intézte el, hogy az *Ifjúsági Lapkiadó* gondozásában mégis napvilágot lásson kötetük. ‘Addigra természetesen már a boltokban volt az a két antológia is (*Első ének*, Kozmosz K. 1968.; *Költők egymás közt*, Szépirod. K. 1969.), amelyeket a kiadók jóval a mi elutasításunk után kezdtek szervezni’. Az antológia körüli színjáték időszakában folyóiratot is próbáltak indítani. A *Kísérlet* c. lap három száma – előzetes engedéllyel! – el is készült; Váci Mihály közbenjárására Molnár Mátyás, a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatója vállalta a kiadást – de megjelenés előtt, 1970-ben elkobozta a rendőrség a számokat. Így a csoport bizonyos értelemben kezdettől fogva ‘priuszos’-nak számított. (vö.: Csontos János, i.m. 47–49. p.). Az *Első ének* 38, a *Költők egymás közt* 15 – akkor még kötet nélküli – költőt mutatott be (a *Kilencek* közül egyedül Kiss Benedek kapott helyet az utóbbiban). Majd a továbbiakban még két ‘fiatal költők’ antológia is megjelent (A *magunk*

kenyerén, 1971. – *Ne mondj le semmiről*, 1974.). E népes csapatból (összességében mintegy nyolcvan poéta!) ma már alig 15–20 nevet tartunk számon; köztük van a *Kilencek* java is, akik pedig a tűr/tilt határmezsgyéjén táncoltak évtizedeken át... A nehéz időszakot ‘túlélték’, egy hősi halottal a vállukon (*Rózsa* Endre, 1941–1995.); s a rendszerváltás óta a szellemi élet meghatározó szereplői, formálói lettek.

Az *Elérhetetlen Föld* végül is 1969 karácsonyán került ki a nyomdából (ami szimbolikusan is értelmezhető!). Nagy László, a korszak költőfejedelme, bevezető soraiban így ajánlja az olvasók figyelmébe ifjú pályatársait: ‘A torkon vágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül. /.../ Komoly ügyekről komolyan szólnak. Etikus költők, felelősségvállalók. /.../ A vershez sokféle erő kell. Én a jövőre nézve is – hiszek az ő erejükben.’

A kritika meglehetősen vegyes véleménnyel fogadja a kötetet. *Czine* Mihály, *Ilia* Mihály és néhány – akkor még fiatal! – irodalomtörténész (*Görömbei* András, *Kabdebó* Lóránt, *Kenyeres* Zoltán stb.) elismerően méltatja. A hazai művészeti életre éberén figyelő *Határ* Győző pedig – londoni fellelgyarából – bátorítón szol az ifjú poétákról, ‘az eszmék romantikusai’-nak nevezvén őket. Javukra írja, hogy hangvételben, formai gazdagságban el mernek térni a hazai költészetben már-már kötelező sablonoktól, s hogy az előttük járó legjelentősebb költőelődök (*Nagy* László – *Nemes* Nagy Ágnes – *Pilinszky* – *Weöres* stb.) nyomdokain indulva járják a maguk kísérletező útját. Illúziófosztató, bátor szembefordulásuk a ‘van’-nal hozzájárul a korszak nagy ‘hazugságösszjátéka’ leleplezéséhez (vö.: *Határ* Győző: *Irodalomtörténet*, Tevan K. 1991., 461–463. p.).

Egy ideig úgy tűnik: a döcögős kezdet után mégis felível pályájuk. *Győri* László első kötete (*Ez a vers eladó*) már 1968-ban megjelenik, s aztán sorra a többieké is: *Utassy* Józsefé 1969-ben (*Tűzem lobogóm*), 1970-ben *Kiss* Benedeké (*Gazdátlan évszak*), *Mezey* Kataliné (*Amíg a buszra várunk*), *Rózsa* Endréé (*Kavics-szüret*); 1972-ben *Oláh* Jánosé (*Fordulópont*); aztán – kissé késleltetve – *Kovács* Istváné (*Havon forgó ég*, 1973.), *Péntek* Imréé (*Éjféli pályaudvar*, 1974.). Egyedül *Konczek* József kapta vissza következetesen a kiadóktól a munkáit, így ő majd csak a nyolcvanas évek derekán, a fellazuló diktatúra időszakában jut kötethez (*Galambok, galambok a történelemben*, 1986.; *Egy szó*, 1987.).

Utólag nézvést meglepőnek tűnik, hogy az egymás után sorjázó kötetek nem arattak jelentőségükhöz méltó elismerést. A kritika meglehetősen fanyalogva fogadta ezt a nemzedéket, nyilván azért, mert látásmódjában, formakezelésében nyilvánvalóan eltért az ekkortájt elvárt ‘közéleti’ hagyományoktól. Az irodalomtörténetbe azonban csakhamar ‘belopták’ magukat: 1980-ban a *Kortársaink* sorozatban megjelenő *Fiatal magyar költők* (1969–1978) c. kötetben mint ‘reményteljes ígéretek’ szerepelnek harmincegy pályatársukkal egyetemben.

Az *Elérhetetlen Föld* alkotói nemcsak a saját, hanem egész nemzedékük közérzetét, változtatni próbáló, lázadó indulatát, társadalomjobbító vágyát fejezték ki.

Elementáris tiltakozásukat a korszak képmutató, manipulatív ideológiai propagandája s a társadalmi visszasságok ellen *Utassy* József fogalmazta meg a legerőteljesebben. *Zúg március* c. költeményét igen hamar szárnyára vette a hír; a hetvenes években a merészebb szellemű iskolákban országszerte a márc. 15-i ünnepségek repertoárján szerepelt. ‘Petőfies’ bátorsággal harsogta bele a Kádár-korszak pocsolyás-mocsaras állóvizébe: ‘Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor! //...// Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, // a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a szabadságról!’.

Ugyanakkor kezdettől fogva a bőrükön érezték: ezt a hangnemet ‘nem tanácsos’ megütni, túl közel van még az ‘56 utáni véres megtorlások emléke. A valóságviszonyokba nem tudnak alakítóan beavatkozni; jobb tehát, ha némileg ‘hátrább lépve’, szemlélődő pozíciót vesznek fel, s a lázadó-lázító hangot távolságtartó iróniára cserélik. Ezt az életérzést *Rózsa Endre* fejezi ki a legpontosabban: ‘Az ember már a dolgokhoz / terep-színű pofát vág, / de van-e joga, gondolkozz! / feladni minden álmát?’ (*Párhuzamok*). Itt már / még hősi halált sem lehet halni, legfeljebb korán elsorvadni: ‘sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez, s mi nem harcolunk / csak kínjában megrepedt föld ez itt / dehogyis lövészárkok / mesebeszéd, hogy ágyú tárog / csak kitárt szánkat szövi be a pók’ (*Elsüllyedt csatatér*).

A költői szereptudat átértékelését a legtisztábban *Péntek* (Molnár) *Imrénél* figyelhetjük meg. Az ő iróniája sem mentes a tragikus hangoltságtól: ‘Unalmas lett a mártíromság / bukott vigécek hősi póza. /.../ Én kiszállok a kocsiból / ott, ahol nincs megálló. / A zörgő szerelvény ellohol, / jajgatva csattan át a váltó. / Az lesz ám a megérkezés, / ha magához ölel a talpfa. / Ünnepeles lesz az egész, / döng tábori csinnadratta’ (*Ifjúságom emlékműve*).

Sorsuk történelmi beágyazottságát, a ‘keresztthordás’ – krisztusi, nemzeti – örökségének felvállalását *Kovács István* tudatosítja a legmeggyőzőbben. A hősi múlt eltemetve, megannyi heroikus áldozat sem tudta ‘megváltani’ ezt az országot, ezt a népet: ‘A galambdúcos kapuk megfeketednek. /.../ Holtak földből kihérlő / csontöklei a házak. /.../ Tűzremegéssel haldoklik / az utak keresztjére feszített ember. / Új emlékművek keletkeznek. / Mert sírba csavarozzák itt / az élőket is / az égbe-növekvő kopjafák’ (*Kopjafák*).

Kiss Benedek a népballadák mélységes-mély tragikumával éli meg a tehetetlenségre kárhoztatott élő-halottak örök keservét, mitologikus háttérbe ágyazva mint nemzedéki – nemzeti sorsot: ‘A hátba szúrt határ felett / varjak hajhásszák a telet / hónalja nád, hűvös nyálka – ő, mindszenek éjszakája! – / a sóhajok is kihűlnek, / házuk előtt, estefelé / a vének megfeketülnek. // Ihajj, ez a nomád nóta / halottak tárogatója, / fújjad, az ős őszi este / arcod juhar-színre fesse’ (*Ősök lármája-békéje*). Talán az ő versei a legzeneibbek, a mélytudatban lappangó arche-képek szinte maguktól törnek fel, szavai muzsikálnak, s a versdallam maga is – mint ősi dúdoló – altató-zsongító. Ebből az álomból nincs / nem lesz ébredés!

Mezey Katalin nőies szubjektivitással lázad a körülmények hatalma ellen, úgy érzi, nem tudja olyan szabadon kifejezni adottságait, ahogyan azt benső lobogása kívánná: ‘Nem szeretem a tűzszagot, / magára hagyott tűz vagyok. / Lángokkal nem vetekszem, / magamban megbetegszem, / saját füstömbe fulladok’ (*Ének*). A külvilágot ő is lefojtottnak, ernyedtnak érzi, szeretné ‘felrázni’, a tetszhalálból kiemelni, de sejtí: ez lehetetlen. ‘Temető fölött hull a szén / fekete eső feketén / fáradt álmokon, / holtakén’ (*Kormos szél*). A magányt nehezen viseli, de a hagyományos női önfeladást magához méltatlannak érzi – akkor már inkább az egyedüllét: ‘Én nem tudlak szeretni úgy, / hogy érted magamat adom fel. / Ez a hiány, lásd, nem telik be / se szóval már, se szerelemmel. // Ki attól félttem, elveszítlek, / megtartani már nem akarlak. / Fellázadó ön-védelemmel / visszakérem magam magamnak’ (*Hidegebb lesz*).

A kötetcímadó vers *Oláh Jánostól* származik. Az ‘elérhetetlen föld’ az álmok – a képzelet – a tiszta harmónia világa. Nagyapja, a falusi kovács ‘ezüstfehér háza’ ‘a barnasisakos dombok oldalán’ maga a béke szigete, ahol az emberek az egész napi verejtékes munka után jóízű, csöndes beszélgetésben kipihenik fáradalmaikat. A természet romolhatatlan szépségében gyönyörködve átadják magukat egy ‘magasabb valóság’ ígézetének. Gyerekkorában költőnk gyakorta hallgatta az ‘öregek’ tiszta beszédét, ‘verőfényes őszi napokon / a domboldal száraz füvei közül / néztük a robogó fellegeket’. Itt szívta magába az olthatatlan kívánságot, hogy valamikor ő is ilyen békességben éljen. Felnövekedvén már tudja: soha nem fogja megtalálni ezt a békeszigetet; az Édenbe nincs visszaút (ezért ‘elérhetetlen’). Nemzedékére – s őrá magára is – Sziszüfosz sorsa vár: ‘Nincs út tovább, kereshetem akárhol. / Ezt is tudom. S

mégis továbbmegyek. / Leszek, ha kell, a gyávaságra bátor, / magamhoz hűtlen, ha csak így lehet. / S túlélem, bár ez végképp nem elég, / kudarcaim felmentő szégyenét' (*Sziszüfosz*).

Győri László és Konczek József neve a későbbiekben nem lett annyira közismert, mint a többieké. Talán azért, mert a többiekénél is mostohább körülmények között kellett küzdeniük önmaguk megtartásáért (a vidéki életforma, a pezsdítő szellemi közeg hiánya, a helyi 'kis-királyok' különvéleményt nem tűrő diktatúrája stb.). Hosszú időn át hallgatásra kárhoztatva, már-már 'kimaradtak' az irodalmi életből. Azonban az utóbbi években gyakorta hallatják hangjukat, különböző irodalmi lapokban publikálnak: sorra jelennek meg prózai munkáik is. Az egyetemi évek lezárultával – a hatvanas évek derekán/végén – *Oláh János* fogalmazza meg közérzetüket a legpontosabban *Nemzedékem* c. lírai prózájában: 'Ott álltunk becsomagolt bőröndök és vasalószagú lópokrócok között, és összefüggéstelenül és dacosan nem sajnáltuk magunkat. Bízunk és elszenvetünk, mint mindig. /.../ Azt hittük – és ezt hitték el velünk! – hogy tulajdonképp semmiről se tehetünk. Talán valóban így volt, és mégse volt igaz, csak kényelmes és biztonságos.' Aztán kezdődtek a keserves küzdelmekkel teli évek, a lefojtottság, a visszautasítottság szégyene, amit soha nem lehet elfelejteni! 'A vidéki pályaudvarok ideghüvös hajnalai most fölzokognak bennünk és visszatérnek. Visszatérünk mindannyian, egy közönséges nemzedék nem egészen közönséges bolondjai kifosztott arccal és elpusztult zászlókkal, előkaszálódunk a könyörtelenül elrontott évek bugyrából. Nem kérünk senkitől szívességet, magunktól se. Éppen elég könyörtelen, ami megtörtént...'.

E nemzedék szemében a megmaradás, a túlélés, a morális tisztaság megőrzése (s ami ebből következik: a kívülállás, a jogos önvédelem) volt a legfontosabb érték – míg az előttük járt '56-osok számára a végsőkig vitt heroizmus. Álmodni szabad, sőt kell az 'elérhetetlen föld'-ről; ugyanakkor nem lehet elrugaszkodni a valóságtalajtól, hiszen az élet nélkülözhetetlen feltétele az adott viszonyok tudomásul vétele. Az élet pedig mindennél fontosabb... A valóság erősebbnek bizonyult minden eszmé(ny)nél, s a 'létező szocializmus' megreformálása csak utópikus ábránd maradt.

Mezey Katalin és Oláh János 1970-ben életszövetségre lép, hogy a továbbiakban együtt vívják 'önvédelmi harcukat' a külvilág konformizáló, értékrongoló hatásaival szemben. Párkapcsolatuk, párhuzamos alkotói pályájuk, közös életélményeik a késő Kádár-korszak fiatal értelmiségének jellegzetes és tanulságos szellemi tapasztalatait kínálják. Mind anyagi, mind társadalmi helyzetük nehézségei, a peremre szorítottság gyötrelmeit a bensőséges családi élettel ellensúlyozni próbáló erőfeszítéseik világosan nyomon követhetők műveikben, melyek mindazok élményvilágát reprezentálják, akik a pártállam börtönrácsai között egy morálisan tiszta életvitelt próbáltak kialakítani. Végül is kívül maradtak a körön, amelynek lehetősége nyílt a szellemi élet formálására; így aztán egészen a rendszerváltásig – bár kötelességek a 'tűr / tilt' határmezsgyéjén meg-megjelentek (mindig némi késleltetéssel) – nem bontakozhatott ki teljes egészében alkotói karakterük. Mégsem roppantak meg szellemileg, mint azok, akik sorozatos megalkuvással próbálták 'előmenetelüket' biztosítani. Nonkonformitásuk bizonyos értelemben az avantgárdal rokonítja őket; de támadó gesztusok helyett inkább az iróniát választják. Mezey Katalin – a 'krisztusi kor' múltán – pontosan fogalmaz (mondhatnánk: egész nemzedéke nevében): 'Ha Krisztus még egy esztendőt megér, / nem feszített keresztre magát, / leteszi a Messiás-csuhát, / és halat fog Genezáret taván. /.../ Asszonyt vesz s gyermekét megtanítja, / hogy a szemét elég, ha résre nyitja. / Ó, harminchárom év villámcsapása! / Irgalmatlan fény, felismerés: / hogy a gonosznak ellent kell állni / és nem fontos a gyors mennybemenés' (*Ha Krisztus még egy esztendőt megér...*).

A családjáért vállalt felelősség, három gyermekük (*János*, 1971; *Katalin*, 1974; *Mátyás*, 1975) felnevelésének gondja, a konzekvens szembeszegülés az élet- és gondolkodásmódot uniformizálni kívánó társadalmi nyomással sok tekintetben felőrölte energiáikat. Műfordítással, szer-

kesztői munkákkal, vagy éppen más ‘kenyérkereső’ tevékenységgel (Oláh János cselgáncsedzőként) próbálták megélhetésüket biztosítani. Meg nem született műveikkel szegényebb lett a magyar irodalom.

1982-ben a *Kilencek* ismét közösen lépnek fel: megjelentetik az *Elérhetetlen föld* II. antológiát, majd 1986-ban az I. könyv hasonmás-kiadását. 1988-ban Csonotos János interjúsorozatot készít velük (*Együtt és külön* – a Kilencek). A kötethez írt előszavában ‘irodalomtörténeti kilométerkö’-nek nevezi egykori kötetüket, s szervezőképességüket, morális tartásukat az *Újhold* köréhez méri. Fontosnak tartja, hogy a csoport megőrizte összetartozástudatát; ugyanakkor mindegyikük megtartotta egyéni hangját, alkotói szuverenitását. A nyolcvanas évek óta folyamatosan szerveznek közös előadóesteket, havonta tartanak összejöveteleket, amelyeken – mint vitafórumon – megbeszélik közös problémáikat. Mezey Katalinnak és Oláh Jánosnak továbbra is fontos szerepe van összetartozástudatuk erősítésében.

1987/88-ban – a mindinkább felforrósodó társadalmi indulatok közegében – felerősödik közéleti szerepvállalásuk is. 1987-ben Mezey Katalin kezdeményezésére megalakul az *Írók Szakszervezete*, melynek – Galgóczy Erzsébet elnökle mellett (majd az ő halála után Jókai Anna elnökleivel) – Mezey lesz a titkára, 1992-től főtitkára. Oláh Jánossal közösen – félig-meddig még ‘szamizdat’-ként – 1988-ban önrőből útnak indítják a *Remetei Kéziratok*-sorozatot, elsősorban – érthetően – saját és baráti körük műveinek publikálására (évente két folyóirat-szerű szám; összesen 12 kiadványuk jelenik meg). 1990-ben létrehozzák a *KÉZirat Kiadót*, (amely egyike az önszerveződésből létrejött kis kiadóknak, s mindmáig fontos művek gondozását vállalja; a pályakezdő fiatal költők felé is nyitott).

Az 1989/90-ben megnyílt lehetőségekkel tehát élni tudtak; a szellemi élet szabad önszerveződése, a megbélyegző irodalompolitikai kategóriák (‘három T’) eltűnése kedvezett az eddig homályban tartott (‘tűrt’) költőcsoportnak. A rendszerváltást követő szabad(abb) légkörben aztán az egész – addig ‘pórázon tartott’ – szellemi élet megpezsdül. Mezey Katalin az *Írószövetség* elnökségi tagjaként – háta mögött az Írók Szakszervezetével – bátrabban és hatékonyabban tud fellépni nemcsak nemzedékük, hanem általában az irodalmi élet érdekképviselőiben is. Megszervezi a *Széphalom Könyvműhelyt*, amely az újabb magyar irodalom (határokon belüli és túli) legjelesebb képviselőit vonzza maga köré. Oláh János 1994 őszétől az *Írószövetség* havilapja, a *Magyar Napló* főszerkesztője lesz, majd létrehozza a *Magyar Napló Kiadót* is. Kettejük kiváló szervező, s az irodalmi élet széles spektrumát átfogó tevékenysége felbecsülhetetlen jelentőségű a független és sokszínű irodalmiság kialakulása tekintetében.

Az ún. ‘kis kiadóknak’ fontos szerepe van a kevés példányszámban megjelenő (többnyire csak egy szűkebb olvasói réteget érdeklő) művek megjelentetésében, az egyetemes (azaz: határokon átívelő) magyar irodalom szerves életének kialakításában. Ezért jött létre – szintén Mezey Katalin elnökleivel – érdekvédelmi szervük, a *Könyves Szövetség*, amelyhez mintegy húsz kis kiadó csatlakozott. Oláh János – mint a *Magyar Napló* főszerkesztője – Kutassy Máténak adott interjújában (*Az irodalmi lapok kilátástalan helyzetbe kerültek – Magyar Nemzet*, 2004. nov. 17.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelenlegi helyzet (a folyóiratok, kiadók, egyesületek stb. tökeszegénysége, kiszolgáltatott piaci pozíciója) ‘a soha jóvá nem tett – államosításnak nevezett – fosztogatásnak a következménye’. Ezt a helyzetet csakis ‘a támogatási rendszer átgondolt kiteljesítésével lehetne orvosolni’, de erre még egyik kormány sem mutatott hajlandóságot. Így hát nem csoda, ha a művészeti élet szereplői (újra és újra) ‘renitenskednek’, s a mindenkori kultúrpolitikával éppúgy hadakoznak, mint korábban. ‘Ő, már megint mi baj velünk?’ – kérdi ironikusan Mezey Katalin. S a válasz még ironikusabb: ‘Bizony, bizony, baj van veletek, // Legfőképp hogy éltek, gyerekek! /.../ Nincsen rátok szükség, gyerekek! / Rég nincs nektek itten helyetek, / nem is volt itt soha helyetek. /...// Vagytok és nem kéne lennetek / Tévedés volt születésetek!’ (*Dal a véletlenről*).

Az ezredforduló első éve a szellemi ‘kötélhúzás’ áldatlan állapotában találtak bennünket. Az érdekharok ismét az értékek, a minőség rovására zajlanak. Ebben a zűrzavaros helyzetben a múlt ‘átértékelése’, a jelen állapotok gyökereinek megismerése – megértése szempontjából egyre szilárdabb támpontnak tűnik a *Kilencek* életműve, amely a kezdetektől mindmáig – szerencsére még nem lezártan! – a személyiség teljességének, az egyén és közösség szabadságának jogáért, a nemzet alapvető létproblémáinak megoldásáért perel.

Lassanként megjöttek, megjönnek az elismerések is...

Utassy József már 1978-ban, *Kiss Benedek* 1979-ben, majd 1999-ben újra elnyerte a *József Attila*-díjat; a nyolcvanas évek során pedig mindannyian különböző – kisebb/nagyobb – szakmai elismerésekben részesültek (nívó-díj, SzOT- illetve *Móricz Zsigmond*-ösztöndíj, *Déry*-, *Füst Milán*-jutalom stb.). *Kovács István* 1990-ben a lengyel irodalommal való elmélyült foglalkozása, műfordításai okán a *Lengyel Köztársaság Érdemrendjével* tüntették ki. 1992-ben aztán *Győri László*, 1993-ban *Mezey Katalin*, 1994-ben *Oláh János* is megkapta a *József Attila*-díjat, 1994-ben a *Kilencek* köre pedig egységesen elnyerte a *Magyar Köztársasági Érdemrend* tisztikeresztjét. *Mezey Katalin* 1996-ban, *Kiss Benedek* 2003-ban *Arany János*-jutalomban részesült; *Utassy Józsefet* 1997-ben a MAOE *Pro Literatura*-díjával, 2001-ben pedig *Babérkoszorúval* tüntették ki; 2007-ben elnyerte a Kossuth-díjat, s a Digitális Irodalmi Akadémia a tagjává választotta – 2003-ban *Mezey Katalin Artisjus Irodalmi Díjat* kapott. Életművük még lezáratlan (*Rózsa* Endréét kivéve); így hát megvan az esélyük rá, hogy az irodalom ‘élmezőnyébe’ bekerüljenek.

Költészetük hitelesen kifejezi a Kádár-korszak ‘kemény’ diktatúrájában felnövekedő, eszmények és valóság teljes divergenciáját már korán érzékelő értelmiségi nemzedék közös társadalmi közérzetét, s azt a jobbítani kívánó akaratot, amely e nemzedéket indulásakor jellemezte, míg végérvényesen szembe nem találta magát a ‘változtatnod nem lehet’ kényszerű felismerésével. A lefojtottság évtizedeiben egyetlen menekvés lehetőségét a magánélet kínált, így ennek fedezékébe húzódva elfogadták az ‘elfogadhatatlan realitást’, amelyhez nem hasonlítottak, hanem szellemi függetlenségüket megőrizve igyekeztek kívül maradni a hatalom sáncain. A szabadságnak és függetlenségnek azonban ára volt: nem kaphatták meg időben az érdemeik szerinti méltó elismerést, s bizonyos értelemben az olvasói táboruk is szűkebb lett, mint más – szerencsésebb, ismertebb – pályatársaiké.

A Sorstól azonban mégis megkapták az elégtételt, közösen is mint irodalmi csoportosulás: 2009. december 10-én az Uránia Moziban nagyszabású ünneplésben részesültek az egykori antológia megjelenésének 40. évfordulója alkalmából. Mindannyian megkapták a Bethlen Gábor-díjat (*Rózsa Endre* posztumusz), s Vasy Géza irodalomtörténész, az Írószövetség elnöke méltatta pályafutásukat. Az esten levetítették Csontos János rendező *Együtt és külön – a Kilencek húsz év múlva* c. dokumentum-filmjét, amelyben felelevenítik az egykori megalázó visszautasítottság emlékeit, a ‘puha diktatúra’ nyomasztó élményeit.

Végül mégis célba értek: volt bennük kellő kitartás és intellektuális erő ahhoz, hogy ‘ne adják fel’ a legnehezebb körülmények között sem elképzeléseiket, ne alkudjanak meg a mostoha viszonyokkal.

A Kilencekről a jeles évforduló alkalmából tömör, rövid, de lényegre mutató mini-esszé-sorozat jelent meg az AGRIA c. folyóirat 2009/4. számában (Vasy Géza: *Pályakezdd és pályáiv – negyven éve jelent meg az Elérhetetlen föld* c. antológia)

‘A sors különös kegye, hogy közékük tartozhattam...’

(Győri László műveiről)

1942. január 29-én született Orosházán; apja 30–40 holdas nagygazda volt, akit 1945 után kulákká nyilvánítottak. Kínkeserves évek vártak ez után a családra: kemény küzdelem a pusztta megélhetésért. Átélték-átszenvedték a Rákosi-korszak mélyszegénységét, a padlás-lesöpréseket; s az ötvenes években – hogy a négytagú család éhen ne pusztuljon – az apa egy Nógrád megyei bányában, Nagybátonyban vállalt karbantartói munkát, míg az anya – fiai segítségével – otthon küszködött a kerttel, földdel. Nem csoda, hogy az idősebb fiú (ifj. Győri Pál) 1956-ban disszidált (alakját öccse a *Piros-dresszes emlék* c. versében idézi majd meg). A kisebbik fiú (a már ekkor költő-palánta László) továbbra is sokat segített otthon; még gimnazista éveiben is paraszti munkával töltötte a szünidőket. Az apa – más kiutat nem látván – az ötvenes évek végén belépett a termelészövetkezetbe, sőt kisvártatva ő lett az elnök; így fia ‘a kapa mellől’ immáron akadály nélkül bejutott 1961-ben az ELTE Bölcsészkarára, magyar-könyvtár szakra. Itt aztán rátalált a hozzá hasonlóan lázadó szellemű társakra – a későbbi *Kilencek*re – akik mindannyian ‘jobbítani’ akarták a világot. Az ő körükben, a *Koczkás Sándor*-, illetve *Török Endre*-vezette alkotókörök vitáin-beszélgetésein, a kollégiumi eszmecserék légkörében s az akkortájt szerveződő Egyetemi Színpad előadásain érlelődött költővé.

Az Eötvös Collegiumban (amelynek már csak a neve emlékeztetett a hajdani Európa-léptékű fellegvárra) Ágh István volt a szobatársa, Bella István pedig a ‘szomszédban’ lakott – így Győri László kapcsolatai az irodalmi élettel viszonylag korán kialakultak. Első verse az *Új Írás*ban jelent meg (1964. nov.), majd a *Kortárs* is közölte tőle (1965. máj.). ‘Ekkortól lettem otthon ebben az országban, ekkortól éreztem: van jogom. Sokan voltunk lázadók, és nem kevesen a törtető’ – vallja a Csontos János-készítette interjúbán (*Együtt és külön; a Kilencek*, 1988; 8–14.p.). Ifjúi hévvel hittek az ‘emberarcú szocializmus’ megteremthetőségében, s abban, hogy ez rajtuk (is) múlik. Győri Lászlóban mindnyájukénál erősebb közéleti indulat élt: ‘Az utca és a föld’ fiának tartotta magát, József Attila nyomán, nem kis büszkeséggel – közösséget vállalva a társadalom ‘alulra szorítottjaival’. Nem pusztán saját élethelyzetében, hanem a *társadalom egészében* gondolkodott. Érzékelte a közélet lelki-erkölcsi tisztátalanságát, s lázadt minden igazságtalanság ellen. Viszolygott az ‘alattvaló’-tudattól (amit az egy-Párt rákényszerített az értelmiség zömére); így a későbbiekben egyre inkább visszahúzódott a ‘szakmaiság’ védőbástyája mögé.

Mielőtt a *Kilencek* közös antológiája, az *Elérhetetlen föld* megjelenhetett volna (1969), az ő első kötete már napvilágot látott a *Magvető* Kiadónál (*Ez a vers eladó*, 1968); Vas István kritikája hívta fel rá a figyelmet. Alkotói pályája mégis nehezen s csak későn bontakozott ki: második kötete (*Tekintet*) 1980-ban, majd utána viszonylag hamar a harmadik (*Laposkúszás*, 1984) – mindkettő a *Magvető*nél. Majd ismét hosszú hallgatás következett. Válogatott és újabb verseinek gyűjteményét (*Bizonyos értelemben*) a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár adta ki 2002-ben. Majd ezt követte *A kései Éden* c. prózai műve (Noran K. 2005).

Első kötetét ‘Nagy Imre kubikus, napszámos szegénylegény emlékének’ ajánlja, ‘aki soha, egyetlen pillanatra sem jutott a független, boldog tanulás öröméhez’. Ars poétikáját a kötet élén álló *Dadogni, mondani* c. versben fogalmazza meg: ‘Dadogni, mondani, / mi fáj, hosszasán hordani. / Kukorica-lanttal, bármivel / kiütni, hogy mi kell’. A társadalom periferiáján élők sorsát, gondjait szeretné magára vállalni; hozzájuk halálíg elkötelezettnek érzi magát (*Hűség világa, Latin vitorla, Állapot, Síp, dob, Címváltozásos napilap* stb.). Ma már némileg

anakronisztikusan és esztétikailag is hiteltelenül hangzik ez a közéleti hang; de *akkor* természetesen tűnt (hiszen a társadalmi igazságosság *eszmei* alapjáról bírálta-támadta a konkrét valóság-viszonyokat!). Maga a kötetcímadó vers félig ironikusan, félig lelkesülten érzékelteti e nemzedék kettős viszonyulását a korhoz, amelyben élnie adatott: egyszerre utasítja el, s tesz kísérletet formálására. Mindenképpen ‘használni’ szeretne a világnak, a társadalomnak: ‘Az absztraktabb valóság igaz, / tudom; csak tudnám, hogy mi az. // De bízom: megismerhető, / s lesz bennem lélek és erő, / szíromból maggá válhatok. / Ki tudja, talán az vagyok!’ Azonban idejekorán felismeri: mindez merő illúzió; így hát patetikus ‘kiáltása’ fokozatosan átvált csendes iróniába: ‘Eladom géniuszomat, / hiába lobog. Csak tapogat’. A költészetre – éppúgy mint a ‘világ-megváltásra’ – nincs ‘vevő’ (*Ez a vers eladó*).

A vékonyka kötetben néhány időtálló költemény is akad; ezek egyéni hangütésükkel, kimerített költőiségükkel, nyelvezetükkel ígéretes tehetségre vallanak (*Különös világ, Udvar I.-II.*). Vasy Géza mindkettőt ‘antológiadarabnak’ minősíti komplex képszerkezetük, kompozíciójuk okán; s úgy véli: az itt megjelent verseszmény teljesebb majd ki a későbbiekben a költőnél, sokkal inkább, mint a ‘szabadverses’ közéleti hang (*A Kilenek, 2002, 48. p.*). Van néhány népdalszerű vers is a kötetben, amelyek balladás hangvételükkel, gazdag képi világukkal tűnnek ki – a továbbiakban azonban e hangnemnek nem lesz folytatása. *A holdvivő bárány* a népmesékből lép elénk; a versforma a legismertebb páros rímű, felező tizenkettős. Az ismertebb ‘fehér bárány’-motívummal szemben itt a szivárványhídon alá- s fel lépegető, a nyájtól elkóborló, de végül Istenhez visszatérő ‘fekete bárány’ szerepel (aki az erős, a sárkányokat legyőző *Juhfijankót* szülte!). A fekete bárány szarvai közé kapja a holdat, s ‘ahogyan a gyertya hordozza a lángot, / úgy viszi a holdat, viszi a világot’. Az *Orosházi virágének* pergőbb ritmikájú, páros rímű, kétsoros felező nyolcasokból áll. Hangulatában egyik kedvelt népdalunk – a *Zöld erdőben, zöld mezőben* sétálgató, *zöld* lábú, *zöld* szárnyú – csoda-madarát idézi; de valami mély, rejtett bánat remeg a sorok között: ‘Ez a madár szólni tudna, / nem szólna, csak elbujdosna. / Elbujdosna sűrű nádba, / csak tipegne, sose szállna. // Csörét szárnya alá dugná, / lábát maga alá húzná. //...// De ha egyszer megszólalna, / elcsuklana, megfulladna’. Hasonlóképpen a kiszolgáltatottság, a magány fájdalma árad a *Gyöngybagolyból* is: ‘Fények sötétlenek, / ágakon áthajol, / mereven, réveteg / suhog a gyöngybagoly. / Esnie nem lehet, / vad hát amiatt. / Nincsen védtelenebb / annál, aki rab’. A *Tél* c. szikárabb vers pedig egyértelműen, áttételek nélkül fogalmaz: ‘Állok befagyott kutaknál, / a kölönc föltűzött koponya, / nézem a telet. //...// Megvesz az isten hidege, / otthonom sehol e tájon. / Szél hajkurász egy árva nyilatkozatot / végig a befagyott tanyákon’. S bár a szavak szintjén a költő ‘hisz, remél’ (*Állapot*), valójában tisztában van vele: e fagyos világtól nincs mit várnia. Ezért (is) ‘eladó’ a vers! – s nyilván ezért hallgat el oly hosszú évekre...

A *második kötet* (*Tekintet*) még keserűbb, még reménytelenebb. A gyakorlati életben, könyvtárosként eltöltött másfél évtized (bármennyire szerette is pályáját), eltávolította a költőlétől. A családalapítás nehézségei, két lányuk neveltetésének gondja, a ‘vidékiség’ tudata, a magas kultúra fórumaitól való elzártság, az élményszegénység behatárolta látókörét. Olykor már-már szarkasztikus gúnnyal tekint önsorsára: ‘Hetek, hónapok múlnak el, / babrálgatok a könyv fölött. / Ez a szakmám – írja *Napló* c. kompozíciójában. – Könyvtáros. Osztályvezető. Lesz ez máshogyan is, gondolom. / Pozícióból lebukom, / eltűnődni is lesz idő’. S az otthon? ‘Idegesség. / Múlnak – veszekszünk – az esték. / Apróságokon. Gyűlölet? / Szerelem? Dehogysis, dehogyis. / Ez csak a versben létezik’. A köznapi tevékenység szorítójából csak késő este szabadul – olvasólámpájánál elmereng: ‘Kinek a nevében élek / így? Talán a magaméban? / Művészeteket eluntam, / nem érdekel a költészet’. A megélhetésért vívott küzdelem feledtetni látszik a magasabb célokat, álmokat. A *Levél egy költőhöz* mintha maga-magának szólna; a válságból kijutni nem tudván, önmagát csitítja (önmegszólító vers): ‘Ne beszélj,

hallgass, úgy lesz jó, / / úgy lesz tökéletes minden, ebben higgy, / aztán már ebben sem, / adj föl hitet, és add / föl a hit fonákját. /.../ Ne írd le semmit, ne is írd, eredj a pokolba!'. Benső kétségek gyötrik: vajon milyen sors vár költeményeire? 'Mi lesz ezekkel a befogott sorokkal? / Esőre áll, el is eredhet az eső / közeleg az ég már minden pillanattal, / hosszú, őszi füstbe bújhat az idő'. Félig reménykedve, félig szorongva kérdi: 'Verseim, egyszer még elindulhatunk?' (*Kis elégia*).

Harminckettedik születésnapján szomorkás öniróniával néz szembe sorsával, mint egykor József Attila. Felméri az áthidalhatatlan távolságot maga és zsenielődje között, s az ő hajdani születésnapjára visszautalva megfogalmazza: a halott előd örök, utolérhetetlen mérce az ő számára /is/. 'Harminckétéves lettem én, / garázdaság e költemény – / a toll / bitor // mérészség, mellyel meglopom, / ki élek, így, a holt lapon, / hevét, nevét. //...// Harminckétéves kívülről / nem lehet eztán senki se / élő / költő' (*Születésnapomra*). *Petőfi* c. versét is valójában József Attilának szenteli: a XIX. század lánglelkű poétája újjászületett a XX. században, 'egy ferencvárosi szobában': 'Szuszogott, / döfködött, / döfött, / és újra sírt, / mert újra megszületett'. Aztán mégis elnyugodott: vállalta sorsát, 'az újra-tragikus életet'.

Győri Lászlót mind mélyebben foglalkoztatja a múlt – a szülőföld, a gyerek – s ifjúkori élmények- emlékek (*Juss, Füst, Kocsik, Az őszi kocsikon, Disznóölők, Végrehajtok, Sár* stb.). Úgy érzi: aki a Viharsarok szomszédságában nőtt fel, nem lehet hűtlen ehhez a vad, lázadó tájhoz, ahol a Maros 'viharos, fekete árral' zúg, zúdul, s ahol 'sötétebb minden és vadabb / Gazdag a gazda, gazdagabb / A szegény a legszegényebb / Minden vadabb és sötétebb'. Gyűlölve szereti ezt a tájat; érzi, hogy – bár életformát váltott – zsigereiben, a mélyek mélyén, örökre idetartozik. A *Viharsarok* a vérzivataros magyar történelem szimbóluma, éppúgy, mint Pesten a Vérmező. Hol verők, hol vertek voltunk; Dózsa és Werbőczy egyaránt bennünk él (amint azt már Ady megfogalmazta). E súlyos örökség vállalása elől senki, aki innen származik, nem menekülhet (*Tétel-ellentétel, Sebhely, Intarzia, Európa fölfedezése, A fehér közelít, Kalendáriumba, Szabadság, Nehéz a föld* stb.). Így hát költőnk is ráébred lassan-fokozatosan: számára nem a költészet fontos elsősorban, hanem az, hogy szembenézzen a maga, családja s népe múltjával-jelenével. 'Költészet? Kő? Bolondság. Azt mondd ki csak, / másokban, magadban ki vagy és mi vagy' (*Kő*). Immáron türelmesen hordozza terheit: 'sarat, kölöncöt, görcsöket, / bogáncsot, sorsot, származást, / ing rongyait, magzati mázt'; s nem menekül el a valóság elől (*Az esztétikum felé*).

A hosszú vidéki évek alatt némiképp meglazult társaival, a *Kilencekkel* való kapcsolata is. Mégis úgy érzi: 'Én is ők vagyok. / Ők is én. Egymásban élünk. / *Kilenc* vagy száz? / Egy tán eltűnt, / vagy eltűnőben, / és vissza se fog / nézni ránk, a többire. /.../ Mi is eltűnünk, enyészünk'. De közös múltjukat eltörölni nem lehet: 'Voltam a gögös, az eltűrt, / a kiutasító befogadott, // egyszóval a ti szekta-tagotok. / Ti pedig az enyém. Együtt, / külön: aki magunkért élni fog' (*Te vagy a többi*). Egykor, mikor még a lehetőségek birodalmában éltek, mindannyian nagyra törő álmokat dédelgettek – de aztán 'bedarálódtak' a hétköznapiakba. Kapcsolatuk hosszú időre inkább csak 'informális' lett, akár a többi emberrel (*Te meg ők*). Legközelebb ez idő tájt Péntek Imréhez állt – akivel a vidékiségben közös volt a sorsa. 'Párizsba' készültek egykoron (természetesen szimbolikus értelemben: Ady Párizsába!) – s 'Egerszegig' jutottak. Élet helyett a könyvek maradtak nekik. 'A versek a mi változataink / a világra: várj, hogy kisimítsd / újra meg újra te is a papírt' (*Egyútjárók* – Péntek Imrének).

A kötetben néhány derűsebb, s néhány (új szerelemről árulkodó) vers jelzi: Győri László élete fordulóponthoz érkezett (*Kis himnusz, Cédula, Hóesés*). 1980-ban valóban elszánja magát a változtatásra: felköltözik Pestre, ahol eleinte a Szabó Ervin Könyvtár egyik fiókjában dolgozik, majd csakhamar a Központi Sajtószolgálat kulturális rovatához kerül. Kapcsolata a *Kilencekkel* ismét szorosabbá válik; az *Elérhetetlen föld* II. antológiában (1982) újra szerepel,

s ő szervezi a csoport találkozóit. 'Kilencek' díjat alapítanak, saját keresetükből adva össze a rávalót (1000–1000 Ft-ot, ami akkor nem kis pénz volt!).

1983-ban elvált, majd újránősült; második házasságából fia született. Úgy tűnt tehát: végre 'révbe ért', átadhatja magát az alkotó munkának, s lesz néhány nyugodt éve, megvalósítani régi terveit.

1984-ben újabb kötete jelenik meg (*Laposkúszás*). Fűlszövegében így összegez: 'Laposkúszásban, földhöz lapulva éltem, írtam, ahogy lehetett. A vers főnyeremény volt, de szinte észrevétlenül olvadt a semmibe. Mégis írtam, mert hiszem, hogy a vers megmenekít valamit ebből a világból. /.../ Sok fanyarság, keserűség van a verseimben, olykor amilyen visszás az életem'. Az 'átboldogult' időt színéről-fonákjáról szemlélte mindig; ezért – mint írja – programszerűen 'kifordít' verseket, amelyek 'eredetijükkel együtt épek és egészek'. Tehát palimpszesztszerűen kell olvasni őket; a két vers közötti játékmező adja ki 'értelmüket'. Maga a kötetcímadó, nagyon kifejező képvers a 'végtelen' matematikai jelét ismétli többszörösen, ami egyúttal a 'semmi'-re utal (fektetett nyolcasok egymásutánja). A bevezető költemény pedig mintha ironikus sors-jelkép lenne – minden erőfeszítés karikírozódik benne. A kecske törekvése, hogy felkapaszkodjon a tetőre: nevetséges és reménytelen. 'A sziklákat akarta elérni? / De miféle sziklákat akart elérni / az a kecske félúton az égbe?' Mintha egész léte-lénye rossz tréfa lenne csupán (*A kecskére ki emlékezik?*).

A 'kifordított versek' egy-egy jelentős költő jelentős versének parafrázisára épülnek; ezzel Győri László mintegy 'elsajátítja', magáévá teszi, s ironikusan újraértelmezi az adott versvilágot.

A legizgalmasabb talán egy szomorkás-szép Apollinaire-vers (*Búcsú*) átköltése Vas István gyönyörű fordítása nyomán: 'Letépem ezt a rozmaringot / már tudhatnád az ősz halott / Többé a földön ezt a hangot / sohase hallhatod. /...// A rozmaringot összetépem / ó Guillaume hangaszál / sötét virág a tűz a mélyen / csillogó szén halál' (*Rozmaring*). Arany Jánosra két költemény is visszautal: *A rongyforgató* a *Vándor cipőra*; az *Amíg nem vagyok vak* a *Koldus-énekre*. József Attila *Mama*-versét pedig a *Nemzett József Áron*nal kombinálva mint a Kárpát-medence magyarságának sors-élményét éli át: 'Lengett a jó legenda / hallgattam mint mesét / a Mama mosta-mosta / Craiova szennyesét. / Bukdácsolt József Áron / fél-székely, fél-román / családja héthatáron / át s hont lelt Craiován' (*Craiova*). Ugyancsak József Attilát idézi a '*De szeretnék veled lenni* / kávéházban elmerengni / eszméid közt járni-kelni, / korholtatni, szeret-tetni' (*A De szeretnék gazdag lenni* mintájára). A *Chanson de prolétaire* pedig szarkasztiku-san ráfelel a *Proletár dalra*: 'Van káposztánk görbe krumplink / piszkosan élünk s meghalunk mind / parapamm paramm papamm / piszkosan élünk s meghalunk mind /...// Ől győzni fog sosem gyászol / az akit a páty elpátyol / parapamm paramm papamm / az akit a páty elpátyol'.

A legélesebb 'kifordítás' mégis Szimonov *Várj reám* c. versének parafrázisa: 'Várj reám, s én nem jövök, / hogyha vársz nagyon; / előttem a sárga köd, / utánam, tudom, / szintén köd van, ködszínű.' Ha akarna, se tudna jönni, hiszen: 'a Don-kanyar is vár énreám, / fegyvertelen, oktan / vár a szép halál. /...// Ha nem halok, várva vár / a koncepció. / Szívem, torkom el-szorul, / feszeng és szorong, / várd reám e régi-új / szerencsés iszonyt'. Ez a kétféle halálnem (a hősi, avagy a mártír) várt a legjobbakra a XX. században. Nem csoda hát, ha *Kévekötel* c. versében Tompa Mihály víziójára utal vissza ('Mint oldott kéve, széthull nemzetünk'): 'A rossz arató hozzá nem értése okán lepusztította az országot, elherdálta a termést; gyökerestül tépte ki az életet adó növényeket, s a gaz elburjánzott mindenütt. S már nem volt mit kévébe kötnie, hiába készítette a kévekötelet...' Vajon nem ugyanezt éljük meg napjainkban is?! Gyerekként az ötvenes években költőnk ezt élte át, tapasztalta saját bőrén; szüleivel együtt megpróbáltak tenni ez ellen, legalább a maguk portáján (*Szénakaszálás*). *Az idő keresztjei*

alatt roskadozva is becsülettel végezték munkájukat; pedig 'a bandagazda búzatipratók / kiszaggattak gyökerestül minket. /.../ Hitünk, talapzatunk verték le őket, / verettettek vertek és hitverők: / a kéve alá kiterítettünk, / jövőt kötözök, s elmetszettettünk'.

Az *Őszi őszi* hangsúlyozottan és a kifejezések szintjén is nyíltan utal a társadalmi háttér 'gyilkos'-mivoltára. 'Piros vadszőlőlevelek / *besúgó* szégyen-vörösek / hajtják a falra fülüket, // noha baljós már az évszak, / rókaszag van és reform-szag / *vérszag* talán? Vagy *erőszak* // bűzlik ismét új bűzével?' A táj, az ország már-már halott, konkrétan és átvitt értelemben: 'Piros vadszőlőlevelek, / feltartott, vérező kezek, / mintha várnák a sortüzet, // a szemerkélő esőben / falhoz tapadva, merően, / hűlnek óriási csöndben'. A vers '56 kapcsán született, de érvényét máig sem veszítette el. 1956 nyílt megünneplése, örökségének vállalása még ma is 'veszélyes'; rendőrkordonok zárják körbe a békés tüntetőket, s vízágyúkkal, könnygázbombákkal fenyegetik a szimpatizánsokat. Úgy látszik, eme 'átkozott' tájon már sohasem lesz igazi, tartós tavasz...

Győri László alkotásmódja mindenkor a konkrét valóságra irányul, ugyanakkor annak minden szintjét áttételesen is értelmezi. Szó- és képhasználatát egyértelműen utal a szöveg másodlagos jelentésére is; jelzőivel szinte megidézi a kor atmoszféráját (s nem az eseményeket 'meséli' el). Kitűnő poétikai érzékenységgel sejteti: itt általános, 'örök érvényű' problémákról van szó, amelyek egy-egy adott időszakban kiéleződnek, de valójában sohasem veszítik el teljesen érvényüket. Legfeljebb mérséklődnek. A költőre tehát ma is 'hamleti' sors vár: töprenghet, de nem változtathat, még csak nem is befolyásolhat semmit. 'Magyarországon nyugszik Dánia' – s Hamlet, éppúgy, mint bárhol a világon, hallgatásra / elhallgattatásra ítéltetett (*Hamlet koponyája*). Talán épp e 'hamleti' alapállás az oka, hogy voltaképpen 'kívülről' szemléli önmagát is s a világot is, csöppnyi iróniával. Nem hisz, soha nem is hitt a 'világmegváltás' illúziójában; ugyanakkor mégsem keserű vagy kiábrándult a hangja. A valósághoz való viszonyát így határozza meg (a fentebb idézett Csontos János-interjúban): 'Kívülről szemlélődni, ám annak a szemével, aki arra sóvárgott sokáig, hogy egyszer belül éljen. Nem adatott meg neki, de már megnyugodott benne. Viszont az életet szereti, még van benne humor, derű'. Ez a tiszta derű, a könnyed humor a későbbiekben még inkább jellemző lesz rá: a nehéz élethelyzetekben sem veszti el benső egyensúlyát, s mintegy 'fölülről' szemléli – visszatekintve – egész életét, a történelem nagy sorsfordulóit.

A nyolcvanas évek derekán – néhány viszonylag nyugodtabb esztendő után – Győri Lászlóra újra rászakadnak a munkahelykeresés és a családfenntartás gondjai. A közelgő gazdasági csőd elsodorja a *Sajtószolgálatot*, s ő átmenetileg munka nélkül marad. *Beatus ille* c. versében (1989) így jellemzi helyzetét: 'Boldog vagyok, mert annyit keresek, / amennyi sok is, olyan keveset. / Boldog vagyok, mert *proletár* vagyok / porban lépkedek, gyalog. /.../ Beatus ille, aki proletár. / S munkanélküli lettem nemsoká'. Végül kölcsönzőként sikerül elhelyezkednie az Egyetemi Könyvtárban, amit – oly sok évi könyvtárosi gyakorlat után! – némileg megalázónak érez: 'Kedves barátom, íme, a szabadság: / úgy élek végre, ahogyan kiszabták / a sorsom. / Kölcsönzők, és aki ott / fiatalon a pulton túl szorong, /.../ még nem tudja, honnan is sejtene, / hogy idejut egyszer a pult mögé / az álmaival' (*A pult mögött*, 1990). Az alkotó tevékenység tehát egy időre ismét háttérbe szorul; bár *Gyűjtőfogház* c. többkötetes kéziratgyűjteménye (feljegyzések, félig kész munkák sora) titkon egyre gyarapszik. Költőnk helyzete aztán lassan rendeződik: 1992-ben megkapja a József Attila-díjat; 1994-ben pedig az *1956-os Intézet* könyvtárosa lesz. Munkáját szereti; munkatársai becsülik őt, s végre nyugodtan, kedve szerint dolgozhat. Fontos kiadványokat szerkeszt – többek között a *Piros a vér a pesti utcán* című '56-os antológiát (*Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai*, Magyar Napló K. – 2006). Így hát személyes élete végül is 'révbe ért'.

Az új, nyugodtabb viszonyok közepette rendezgetni kezdi régebbi írásait; végre megjelenik válogatott kötete, több újabb verssel kiegészítve (*Bizonyos értelemben*; versek 1964–2001; József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2002). Korábbi kötetei anyagát tematikusan átrendezi; felborítva, sőt figyelmen kívül hagyva az időrendet, alakítja ki a nagyobb egységeket, a régiek közé beszöve az újabb költeményeket. Ugyanakkor a tájékozódást megkönnyíti azzal, hogy feltünteti a versek keletkezési idejét; így kirajzolódik belőlük a személyes életút, melynek háttérében a szűkebb és tágabb környezet (a család – Orosháza – az ország) viszonyairól is képet kapunk. A kötet cím jelzi: ez a kép ‘bizonyos értelemben’ igaz, azaz szerzője szemzőgéből, az ő élményvilágából nézve. Mégsem pusztán szubjektíve hiteles, hiszen a hasonló helyzetű emberek százazrei éltek meg ugyanígy, ilyen módon az elmúlt félévszázad történeteit. A mottó is arra utal, hogy a költő tisztában van élményei ‘részleges’, szubjektív jellegével: ‘M. Vertog testhosszal / Kortársaitól elszakadt / Éppen e vonzalmak miatt // E töredékeket... / ... tele napsütéssel...’ (idézi *Ezra Pound*-ot).

A kötet élén álló *Cél* c. vers (2001) konkrét síkon egy expedíció útját írja le; áttételesen azonban egy ‘küldetéses’ (nem pusztán egyéni!) út beteljesüléséről szól. Az indulás nehézkes volt: ‘Elindultak bizvást, jó széllel, de múltak a napok, / s mindenütt csupa űr, hosszú szélcsend /.../ nem bízott senki a küldetés eredményességében’. Az iránytű itt-ott elhajlik; fölöttük ‘felhőtörmelék úszik, kék lánggal a végén egy túskebokor-ág. /.../ Meteorok repülnek szemközt, / űrtölte van, amikor minden fényesebb’. S mikor már nem is remélik: feltűnik a Föld. ‘Tierra! Tierra!’ – kiált fel a Pinta őrszeme – s most már mindenki nyugodt: ‘Az avarak nyelvcsoport taino ága / azaz hogy mi / elérjük az expedíció célját’. Úgy hisszük, nem túlzás, ha konkrétizáljuk e verset: itt a *Kilencek* expedíciójáról is szó van! – akik végül is, sok-sok hányattatás után révbe értek. Ugyanakkor ironikusan kezeli egész útjukat, célba érkezésüket; hiszen az expedícióval eltelt szinte az egész életük.

Az 1989-es fordulat ismét felerősíti a közéleti hangot Győri László lírájában. Ódai hangon köszönti a Köztársaság kikiáltását – de némi aggodalom vegyül szavaiba: vajon lehet-e jobbra várnunk? ‘Ma kilencszáznyolcvankilenc október / huszonharmadika van, / ujjongó jel / a fák: a Magyar Köztársaság / lombozza most a foszló őszi fát. /.../ Október van, fél-avar, fél-leveél. / Ilyenkor tervez rendszerint a dér, / és arra ébredsz... / Tudod, hogy mire: / elér az év örök novembere’ (*Respublika*, 1989). Majd amikor 1994-ben a nép ‘visszatapsolja’ a régi rendet (a szocialisták alakíthatnak kormányt), maliciózan szemléli a történelem kerekének visszafordulását. Úgy látszik, mégsem tud(t)unk élni a szabadsággal?! Felülről nézvést a XX. század történelme – írja – az egymást váltó zsarnokok vér-diktatúrája volt: Hitler és Sztálin határozta meg a világfolyamatokat. ‘Nekünk meg mi jutott / ó, ti két zsarnokok? / Egy mondat rólátok / s Rákosi. /...// Nagy népnek nagy zsarnok, / kis népnek kis zsarnok / egyebet mit akartok? /.../ Éljen a megbonthatatlan / örök-magyar barátság, / hogy rázhassuk a rácsát! // És aztán újra egy zsarnok?’ (*História*, 1996). Sajnos, ma már tudjuk: nem is járt oly messze az igazságtól felismerése... A kialakult viszonyok, a mind több munkanélküli és hajléktalan látványa keserű grimaszt csalnak az ajkára: ‘Húsz centi hó esett. / Rendkívüli és meghatalmazott hó pelyhei / buzgólkodnak’; a hómunkások százai várják – örömmel fogadják őket. S eközben ‘egy kinevezett hajléktalan / új állomáshelyére távozik. / A hullaházba. Vannak még sokan. / Álmodta: fűt. S hogy európaibb’ (*Diplomácia*, 1996).

A személyes élet síkján a lírai alany sorsmeghatározó élményei: a szülőföld múltja és jelene, benne a közvetlen s a távolabbi család, a paraszti életforma, a munka-fajták, a mikrokörnyezetbe is beszüremelő országos tragédiák. Akár verses elbeszélésként is felfoghatjuk a válogatott kötetet, mint jól megszerkesztett kompozíciót; oly bőséges, és szinte-szinte szociológiai is hiteles információt kapunk belőle a századvégi (ezredvégi?) feltanyasi, kisvárosi életvitelről, sorslehetőségekről. Az így feltámasztott élményeket aztán az író prózai keretbe is

befogja: *A kései Éden* c. regényében – némileg szociografikus átszínezéssel – újra feldolgozza őket (Noran K. 2005). Így a verseket és a prózát egymást kiegészítő, egymásra ráfelelő, a múltat s jelent együtt-faggató, *összetartozó művekként* kezelhetjük: híradás egy ma már végképp letűnt világról, életformáról. A regény csupán a gyermekkort idézi meg, de abba belefér Orosháza történelmi múltja s újabb-kori életmódja, a magyar falu (1945 után kisváros) minden nyomorúsága, az itt élők társadalmi kiszolgáltatottsága. Azért *kései Éden*, mert írója csak most, túl a hatvanadik évén ismerte fel és értette meg, miért volt *Éden* mégis a gyermekora, amelyhez oly ambivalensen viszonyult sokáig. Már tisztában van vele: az ott s akkor kapott élmények formálták elsődlegesen azzá, aki lett. Bizonyos értelemben tehát időszenbesítésről van szó, némileg elégikus hangoltsággal; ugyanakkor a háttér, a gyökerek feltárása egyfajta tartást, büszkeséget kölcsönöz neki: ennyi és nem több, nem más, amit útravalóul kapott; ebből kellett megformálnia későbbi *énjét*.

A kései versekben s a regényben benne van egész jelenkori történelmünk: a magukra sokat adó, dolgozó, az életet még optimálisan szervezni tudó módosabb parasztsaládok lassú sorvadása, tudatos tönkretétele. S mi lett ehelyett? Széthullott, gazdálkodni nem tudó (mert nincs miből, miért?), helyüket nem találó emberek sokasága, anyagilag reménytelen helyzetbe került tömeg.

Darvas József harmincas évekbéli szociográfiája (*Egy parasztsalád története*) más szemzőből, más életszeletet vizsgálva ad képet az orosházai szegény rétegek életmódjáról, sokkal adatszerűbben. Győri László saját élményeit pergeti le előttünk, ezek háttérében a történelem idevágó részleteivel. Komoly kutatómunkát végez ő is: feltárja a település múltját, szociológiai szerkezetét, beleágyazva a családtörténeti mozzanatok. A mű első fele már-már folyamatos elbeszélés, életképszerű részletekkel; a második fele inkább a paraszti életforma szociografikus hitelességű megörökítése. A műből megtudjuk, hogy a török időkben elnéptelenedett települést a XVIII. század derekán népesítették be újra: a dunántúli evangélikusok települtek le itt; egy bizonyos Stephanus Győri derítette fel számukra a 'terepet'. Orosháza azóta is 'az egyik legnagyobb evangélikus sziget Békés megye déli szegélyén', nagy tanya-világgal (amelynek egy része már Hódmezővásárhelyhez, azaz Csongrád megyéhez tartozott). A Győri család aztán úgy benépesítette az akkor még kis települést, hogy végül egyik ága különvált, s megkülönböztetésül Győri Daninak nevezte magát; az író szülei házasságukkal újraegyesítették a két ágat (az apa: Győri Pál, az anya: Győri Dani Julianna). A költő büszkén szól kiterjedt rokonságáról versben is: 'A városban mindenki rokonom. / Ki Győri, ugye, eleve rokon. /.../ Aki nem Győri, ezért vagy azért / csak Győri benne végül is a vér. / Minden utca és minden tanyasor, / azon kívül fű, fa és bokor / is ángyit, nénét, sógort rejteget' (*Rokonok*). Az utcában, ahol laktak, gyolcsos tótok, vásárolók békében éltek együtt a magyarokkal: 'Pavuk, Pleskó, közbül egy Pálfi / egyetlen család elágazásai. / Vászonnal vásároltak, a nevük onnan eredhet: ősök, az ők, / a világ elé gyolcsot teregetett' (*A gyolcsos tótok*). Az idők folyamán többen áttértek katolikus hitre; 'de egy dologban ugyanolyanok: szorgalmasak. / A parasztok között, a mi utcánkban ők a polgári rend, // ami például már zongorát jelent, / s fiaik már nem tótok: mérnökök' (*A magyarok*).

A külső, tágabb környezet megjelenítése után a versek egy rejtettebb életrajzi vonulat mentén rendeződnek, s szinte pontosan ráfelelnek a regénymozzaikokra. A nagyszülők élete, példája egyre mélyebben foglalkoztatja a lírai alanyt. Első világháborús rokkant nagyapját már nem ismerhette, de emléke elevenen él köztük: 'A kamrában, a gerenda alatt / még most is egy szuvas láb gyalogol. /.../ A fia minden fölöslegeset / kihajított, az időre vetett, / egyet sohasem: az apja lépteit'. Az unoka még most is hallja, őrzi e lépteket: 'nem őt viszi már: engemet röpít' (*Léptek*). Mindkét nagyanyja korán megözvegyült; sorsukat elfogadván, egész életüket családjuknak szentelték. Az egyik 'kicsi, szelíd, kövér'; a másik 'nem özvegyi módon szikár',

szigorú és makacs, aki soha nem tudta szívből, igazán elfogadni a menyét (a költő anyját) – mégis mindketten egyaránt kedvesek unokájuk szemében (*Özvegyek*). Győri Pált a rokonság a család eszének tartotta; terménykereskedői, hivatalnoki múltja miatt tisztelték, mindnyájan hallgattak rá. Míg kulákká nem nyilvánították, jól, szinte bőségben éltek; az ötvenes években azonban mindenükből kiforgatták őket. Kiürült az istálló, de még a baromfiudvar is. ‘Apám földjei javát felajánlotta szívből az államnak’ – emlékezik fia kesernyés iróniával; hiszen a végrehajtók leleményesen kifosztották őket. Hogy mégis talpon maradhasson a család, az apának a Nógrád megyei bányába, Nagybátonyba kellett elmennie dolgozni több más, hozzá hasonló sorsú középparaszttal együtt. ‘Egy egész osztályellenséges kompánia építette a szocializmust a messze Alföldről, arra északon’. Éles eszével csakhamar itt is kitűnt: minősített sakkbajnok lett. A *sakkozó kulák* c. versében fia így állít neki emléket: ‘Mint a vízcsepp, előre vájta konokul magát’; a végén mégis feladta ‘élet-meccsét’: ‘Legyintett, és mindent feláldozott, / a ködben végül úgy ment el gyalog, / a bábuk közt messzire – itt a csel: / időt veszít és mégse veszik el’. Anyját, aki fiai segítségével otthon küszködött a megmaradt kis kerttel-földdel, míg férje odavolt, ‘kispolgár’-nak nevezték a faluban; de ő ezzel mitsem törődve, tette a dolgát. Talán soha nem is volt boldog-fiatal; de ez ma már mindegy: ‘Osztályon kívüli most már, / életen túli rab’ (*Ami leszögezhető*).

Győri László hitelesen jeleníti meg az ötvenes évek atmoszféráját – mind életregényében, mind költeményeiben. Aki nem adta meg magát, s nem volt hajlandó feltétel nélkül kiszolgálni az új ‘rendet’, az ellenségnek számított. ‘A rögtönítélő bíróság / törvény s jog szerint / ráítélte az akasztófát, / s föl is vonatta azt, akit. / Ítélet, halál: másfél óra / törvény s jog szerint’. Besúgók, magánszorgalmú árulók mindig akadtak, s olyanok is, akik ‘önként vállalták a hóhérságot’. ‘Pillanat? Óra? Az a másfél? / Nem idő! A bármikori / tüsténkedők! / A sívó hát-szél / iszonyú rekorderei!’ (*Statárium*).

Iskolás éveiről mégis mindennek ellenére jó emlékeket őriz az író. Szeretett tanulni, részt venni a közösségi életben; nem éreztették vele, hogy kulák az apja. A vas- és fémgyújtó versenyből sem maradt ki; volt futbalcsapatuk, sőt színjátszó csoportjuk is – egy ízben színre vitték a *Pál utcai fiúkat*; ő Geréb szerepét kapta. A VIII. osztály végén azonban váratlanul arcul csapták: kitűnő tanuló létére az igazgatója nem javasolta felvételét a helybeli gimnáziumba. Így 1956 szeptemberében Hódmezővásárhelyen kezdte a tanévet hét másik – hasonló helyzetű – társával együtt. Kényszerű kollégistasága nem tartott sokáig: okt. 23-án ‘felrobbant’ a kisvárosi iskola is. A diákok részt vettek a tüntetésen, majd néhány nap múlva ‘szélnek eresztették’ őket, ki-ki mehetett haza. Az író az eseményeket a gyerek szemével láttatja – csupán néhány, neki akkor ‘érdekes’ és feltűnő mozzanatot emel ki. Emlékezetébe legmélyebben a *Hannibál tanár úr* c. – Móra Ferenc regényéből készült, akkor nagyon híres és aktuális! – film okt. 26-i vetítése vésődött be: a nézőtérén egyszer csak kigyúlt a villany, felhangzott a jelszó: ‘Aki magyar, velünk tart!’ Ő természetesen azonnal indult. A városka főterén, a Kossuth szobornál valaki elszavalta a *Nemzeti dalt*, aztán a pártszékházhoz, majd a bíróságra vonult a tömeg. Semmi rendkívüli nem történt, hiszen rabokat nem találtak az épületben. Versben némi iróniával örökíti meg ezt a kis epizódot: ‘Este tíz óra / már, de tart még az esti svung. / Átmásznak a kerítésen / politikai foglyokat szabadítani, / tudni illik, / a szabadsághoz jó a rab. // És aztán a tizenégy éves / első gimnazista fiú / hazamegy. Mert már nincs értelme. / Ezután soha semmi új’ (*A film*). Némi csalódottsággal, de beletörődik a változtathatatlanba: az élet megy tovább... A ‘forradalom’ ugyan eltartott még néhány napig Orosházán is, de aztán minden a régi kerékvágásba zökkent. ‘Nem születtem forradalmárnak’ – jegyzi meg maliciózan a költő.

Februárban viszont már az orosházi gimnáziumban folytathatta a tanévet. Nála hat évvel idősebb bátyja azonban egyik barátjával együtt elmenekült megaláztatásai színteréről. Sokáig

várták otthon, hogy a megbeszélrt jeligré ('Két fátójás') üzennek a *Szabad Európa Rádió*ban, de nem jelentkeztek. 'Aztán egy hír. Aztán egy üzenet. / Aztán egy levél. Aztán egy csomag. / Aztán a rossz, a legrosszabb tudat: / tudunk egymásról, s hiába tudunk – / a két hatalom egyformán hazug' (A 'Két fátójás').

Győri László mind versben, mind prózájában megörökíti költővé érlelődésének mozzanatait. Tizennégy éves korában, már gimnazistaként írta első 'klapanciáját', amire nagyon büszke volt. 'Hol volt, hol nem volt, az Üveghegyen / is túl, egyszer csak hipp-hopp, hirtelen, / írtam egy verset. //...// Tetszett. Néha szerfölt, / néha éppen hogy; mégsem az igazi, / miért csikorong, miért rossz mondani / is – tűnődtem /.../ de azért hetekig / olvastam, mondtam, akár egy igazit. / Hol volt, hol nem volt, az Üveghegyen / is túl, a vers elindult ellenem' (*Üveghegy*). Az újabbakat aztán egy füzetbe írogatta: 'Akartam látni, hogyan nődögel / a versek száma. Kék füzetem / megvannak ma is. /.../ Hol tartunk? Csak ötvenhét elején. / Az iskolában elfogyott a szén, / és írok, írok, írok, keltezek, / nem a tökély a leglényegesebb' (*Irkák*).

A szünidőket továbbra is paraszti munkákkal töltötte; sokat segített szüleinek. Bár akkoriban nem kifejezetten szerette ezt az életformát, emlékeiben megszépül-megfényesedik a közös tevékenység. 'Nyári parasztgyerek'-nek tartotta magát, hiszen iskolaidőben a fő tevékenysége a tanulás volt: már ekkor tudatosan készült az értelmiségi pályára; ki akart szakadni abból a közegből, amelyben felnött, mert mindennél jobban vonzotta a szellem világa (görög és latin auktorokat vágyott olvasni, holott a nyelveket nem is ismerte).

Prózájában szeretettel idézi meg ennyi év távlatából ezeket a munkás nyarakat (A *nyakatekert kévekötel*, A *mi ünnepeink*, *Eszközeink*, A *kulcs* c. fejezetek). A közös munkában (kukoricakapálás, gazirtás, aratás, marokszedés, kévekötés stb.) mélyen összeforrt szüleivel. 'Isten neve keretezte az aratást' – az ő segítségét kérték kora reggel, neki adtak hálát a nap végén. 'Munka fonta be az egész életet'. Ismerte és tudta használni is a sokféle szerszámot, amelyekre ma már alig-alig emlékszik valaki az ifjabbak közül (a szecskavágó, répaeszélő, eke, gereblye, borona, fűró, köszörű, kukoricamorzsoló stb. mellett a ritkaságok: gépi rosta, triőr – konkolyozó, magtisztító szerkezet stb. stb.). Minden ház fontos tartozéka volt a zsíros- és mézesbödön, a szilvalekváros csupor, a káposztás hordó, amelyben savanyították s télire tárolták a finom töltöttkáposztához valót. Ennek az emberre szabott s önmagát ellátni képes világnak ma már nyoma sincs – jegyzi meg szomorkásan az író, aki nem pusztán az életformát és kellékeit örökíti meg leírásában, hanem – a szociográfiai hitelességen messze túlhaladva – a tradicionális családok megtartó erejéről, az összetartozás melegségéről is tanúskodik. Félévszázad távlatából úgy látja: szép volt az az idő, 'amikor még a legfőbb közös játék a munka volt' – 'otthon, az udvaron, a kertben s kinn a földeken'. A család együtt volt a hétköznapiakban s az ünnepeken. Karácsonykor még a legmélyebb szegénység idején is – mikor a végrehajtókkal, adóterhekkkel küszködtek – fénye volt az ünnepnek, s az ajándékozás se maradt el. Éjfélre misére mentek, holdfényben, csikorgó hidegben, a szánkók-csiszolta havas úton, boldogan.

Az író e gyerekkori Édennek, neveltetésének tudja be, hogy lélekben sosem szakadt el teljesen a paraszti életformától; kis kertjében, amit már pesti lakosként vásárolt, még mindig felfelidézi a közös munka emlékét. Felnőttként azonban mégis tudatosult benne, hogy a kétféle életmódban számtalan feloldhatatlan ellentmondás rejlik: 'a paraszt nem tudja, amit a nem-paraszt tud, és fordítva'. Nyilván ez a népi-urbánus ellentét alapja, s ezért tűnik mindmáig áthidalhatatlannak a magyar társadalmat megosztó kétféle szemlélet; ezen bizonyára nem is lehet változtatni. Ő maga szintetizálni szeretne volna önmagában a kettős életforma minden értékét, sallangjai nélkül. Nem állt be soha, most sem áll be egyik 'táborba' sem, mert úgy véli: nem ezen törésvonal mentén hasad ketté az irodalom, hanem az érték / értéktelenség dimenziójában. Versben is megfogalmazza ezt a lelke legmélyén rejlő, kínzó kettősséget: 'Én nem az vagyok, akinek születtem, / S akinek születtem, attól messze eszem. / Az az enyém

csak, amit megszereztem’. S a konklúzió: ‘Nem kell költőnek lenni mindenáron / És lehetőleg nem kell minden álmom’ (*Stichomythia*). Hiszen az Élet, a Jövő, a lét értelmének megtalálása jóval fontosabb a leírt szavaknál, amelyek kis idő elteltével talán üresen csengenek... Ezért ma már úgy érzi: ‘Az irodalom olyan gyalázatosan kis töredék, hogy szót sem érdemel. Lassan-lassan én is kihátrálok belőle, felhúzom a hátam mögött a riglit, nézem-nézem, bővölöm, hogy nekem ne ugorjon, belém ne harapjon még egyszer, utoljára, s óvatosan kilépek az ajtón’. Az élet egyetlen múlt pillanat az Örökkévalóságban; s ahogy az ezredvégen felbukkanó üstökös, úgy tűnünk mi is mindannyian tova az Időben: ‘Megélni, hogy egy ilyen üstökös / egy kis glancot nekünk is kölcsönöz, / egy kis öröklét-pillanatot ad: / itt jártunk, itt, akár a csóva-hab. / Akár a fény’ (*A feleség elmarasztalja az új évezred estéjén a férjet*).

Győri László nem tudott olyan költői hírnevet szerezni magának, mint a *Kilencek* többi tagja. Maga is úgy látja, némely kritikusához hasonlóan: talán rosszul ismerte fel tehetsége természetét, s kezdettől inkább prózát kellett volna írnia, hiszen nem ‘par excellence’ lírai alkat. Úgy hisszük: még van esélye-ideje a műfajváltásra, s talán érdemes is; hiszen a magával hozott tudás, az élettapasztalatok továbbadása nagyon fontos (lenne). Az a szellemi-lelki háttér, amelyből érkezett, arra kötelezi, hogy ne rejtse ‘véka alá’ kincseit! Az eltűnőben lévő, régi értelemben vett paraszti világ nehéz, mégis örömmel és szeretettel teli, bensőséges, természetközeli életmódjának s a belőle kinövő, az urbánus életformát tudatosan választó értelmiség speciális problémáinak hiteles megörökítése erre a generációra vár(na), mert az utánuk jövők már semmit sem láttak-tapasztaltak belőle.

Az író úgy érzi (s ezért zárja bizakodóan könyvét): ‘Ha eddig nem békültem volna ki azzal, aki vagyok, meg azzal, aki voltam, akkor ezek a csendéletek, amelyek szinte észrevétlenül átfestették, valorizálták gyermekkoromat, /.../ ezek a nature morte-ok, ezek a mozdulatlan képek végképp kibékítettek mindennel: azzal, aki voltam, de azzal is, aki lehetek még.

‘Én mindent újraélek, minden nappal...’

(Kiss Benedek költészetéről)

‘Bűnös vagyok, Uram,
mégis azt kérem:
ágyban... és párnák közt...
ha lehet: még nem...
gyarló vagyok, Uram –
ezt add megérnem.’

(Kérés Istenhez)

Az *Elérhetetlen föld* c. antológia megjelenésekor (1969) Kiss Benedek első kötete már kiadásra várt. Csakhamar napvilágot is lát (*Gazdátlan évszak*, 1970.); 1971-ben megkapja a Radnóti-díjat, s 1973-ban már a második kötete is megjelenik (*Békesség nektek, utak*). A *Kilencek* csoportjából ő az egyetlen, akinek egy verscsokrárt a *Költők egymás közt* c. – országos visszhangot keltett – antológiába is beválogatták (1969). *Juhász Ferenc* a rendkívüli felfedezés örömeivel mutatta ott be ifjabb pályatársát: ‘Érzékszerveimmel is érzem és fülemmel is hallom, hogy a költészet tavaszi kedve nyargal zöld lovon Kiss Benedek verseiben, aranyfütyű tavaszi szél tekereg, s hallom a virágos zöld ló patakopogását, virágzó patanyerítését, toporgó tavaszi kedvét’. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy ‘az ifjúi ficánkoló kedv’ háttérében egy nagyon is felelősségteljes, a magyar történelemben, a nemzet egészében gondolkodó arc rejtezik – költőnk ihletforrása ‘a pusztulásból és megváltó-lázból, tünyságból és tűzakaratból szőtt halál-gubancú, vad történelem’; hite pedig ‘az új-akará, a türelmetlen és lobogó holnapvárás’.

Kiss Benedek ‘poétai konfirmálásnak’ tekinti ez elismerő – felavató ajánlást, s később versben idézi fel a kivételes útnak-indíttatás történetét: ‘A jószerecske / vezérelt hozzád a zsenyéim / az egyetemi felvételi szünetben. //...// A virágok hatalma / voltál, Ferikém, ojtott vadalma. / Úgy hittem benned, mint soha magamban, / s te mellém álltál, testvér a dalban’ (*Juhász Ferenchez*). A korszak másik vérbeli nagy költője, *Nagy László*, aki a *Kilencek* indulásánál bábáskodott, ugyancsak elementáris hatással volt rá. Szakdolgozatát *Nagy László képisége és dalszerűsége* címmel írta. Az ‘atyai’ pártfogó halála után a lélekrokon fájdalmával emlékezik rá: ‘Ez a te arcod, a Föld arca, / életünk gyászkeretezett arca – / zokogok, ez lesz az arcom, / szarkofág beírt fedőlapja: / Íme halállal töltekezett, / balzsam védi őt a zsivajban, / megsimogatja az eget / a legtisztább magasban’ (*Ez lesz az arcom* – Nagy Lászlónak).

Első köteteiből egy önmagával őszintén szembenéző, családi és történelmi múltját tudatosan kutató arc tekint ránk. Bár versei nem ‘vallomásosak’, belőlük mégis egy érzékeny, ‘alanyi’ költő vonásai bontakoznak ki. A Kisköröshöz közeli *Akasztón* született 1943. márc. 19-én. Tréfásan el-eltöpreng ezen a későbbiekben: ‘Akasztón születtem / – vajon hol végzem? /.../ Akasztón születtem, / nomen est omen?’ (*Kérés Istenhez*). Nosztalgikusan idézi meg másutt szülőfaluját: ‘Van egy falu, Akasztó. / Mellette egy halastó. / Potyka, kárász, keszeg benne – / ott(hon?) lenni de jó lenne! (*Sóhaj*). E halastónál alig négy és fél évesen döbbenetes élményben volt része. A parton bámészkodva leste, amint a férfiak – köztük nagybátyja – léket vájnak a jégen (hogy halat foghassanak), mikor ‘váratlanul egy hatalmas eb jön rá csaholva, mint a rontás’. Bár a kutya nem bántja, megrémül: ‘hosszan kilógó nyelve’ közvetlenül az

arca fölött ráng; ‘meg-megszikrázik a két kutyaszem’. A kép mintegy kimerevítve örökre bevésszódott a kisgyerek emlékezetébe: ‘Ott áll a gyermek azóta is a fényzuhatagban, / arca fölött lihegő kutyanyelv vöröslök’ (*A félelem születése*). Egyszer kisgyerekként maga is próbált halat fogni – a sás, nagylábú káka közt a vízben tapicskolva hirtelen észrevett ‘egy riadt, villanó soványka halat’, s ‘valami ős-vágytól űzve’ lecsapott rá. ‘Rángó gazzal kiléptetem, / bicskaheggyel pikkelyeztem, / megkínóztam, meggyötörtem, / végül – halj meg, cápa! – mondtam, s a forró homokba dobtam’. Később maga előtt is restellte akkori vadságát (*Talán hat éves ha voltam*).

Hat ujjal jött a világra, s bár e ‘rendellenességtől’ megfosztották, ez is hozzájárult ‘táltos’-tudata kialakulásához. Később, amikor már tisztában volt a mesterségbeli iskolázottság fontosságával, *Schéner Mihálynak* ajánlott versében írja: ‘hisz én hat ujjal születtem, / de a dobot pörgetni / tőled tanulom. // A sámánok ideje véges, / ám a Varázslók és a / Megváltók tudása időn túli. / Így épül babák háza, meseház, / mely fölött Istenke fuvaláz!’ (*A jószágos varázsló*). – Gyenge, vézna csecsemő lévén ‘sebtiben, házilag, ecettel’ keresztelték; ugyanis nagyanyja véletlenül összecserélte az ecetes és a szenteltvízes üveget, ami faluhelyen minden háznál volt akkoriban. ‘A szemem máig lázas, csípi az áldás, / Életem: bogárzó éjben kiáltás’ (*Kiáltás*). A nagyanya ‘imádságos’ szavai óvó-védőn kísérik a későbbiekben is: ‘Ti voltatok az imádság, / ami a gyötrött ember lelkét élteni’; az ő ‘megváltó ígéit’ jobban szerette, ‘mint a hivatalos imákat’, hiszen általuk ‘könnyebb volt eligazodni ördögök-angyalok között’ (*Nagyanyám imádságai*).

Apja korán elhagyta a családot, amit két kisfia nem egykönnyen hevert ki: hiánya levegőt-lenségében fulladozva nőttek fel. ‘Apám elment, ment, / hegyesen, / göggel karózva, / rigók szórta krajcáros füttyöt / nem hozott, se / kisnyulat zsebében, / zöld csillagait sosem hozta / haza szemében. // Anyám gesztenyelomb-hajában / megfészkelte a bánat, / fészekben két csipasz galamb, / takarták gesztenye-lombok, / rengették gesztenye-ágak’ (*Sugarak erdejében*). Anyja maga is félárva gyerek volt: az ő édesapját még az első világháború vitte el, ifjú felesége terhesen magára maradt, s egyedül kellett felnevelnie lányát, Mariskát – a költő édesanyját. Unokája többször üzent versben a soha-nem-látott nagyapának: ‘kérj szabadságot, nagyapa, gyere haza, / felzúgnak érted itthon a nyárfák’ (*Tábori posta*). Anyja varrásból tartotta el költőnket s öccsét (*Sötétbársony*); miközben mesélt, énekelt nekik, a népdalok varázsvilágát szöve köréjük (*Anyám hajdani éneke*). Költőfia emlékezetében így rögzült alakja: ‘mézarány délutánokon’ könnye ‘mint rőt arany lomb’ sűrűn pereg, miközben gyermekeinek dalol (*Vén-asszonyok nyara*). E mitikus, álomi korszakot költőnk később sóvárgón idézi fel: ‘De szép is voltál, én gyermekkorom! /.../ Nem emeletre zártan – szabadon, / szabadon és szilajon nőtem én, / s mi köd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég! / Nem hinni: megélni lehetett Istenét: / naponta benne éltem – oktalan / kölyök-állat, de kinek értelme van; / mint Ádám s Éva bűnbeesés előtt: / nem szégyelltem a meztelen Időt, / mely végtelen volt, mint a Szeretet, / amiben fogantattak mindenek. // Ilyen naiv az Éden lehetett. / Naiv s boldog... Vagy csak most gondolom, / érett fővel már, sok-sok fájdalom / kráterétől hegyvidékké válva? / innen nézve vissza a sík tájra? / Meglehet...’ (*Téli alkonyon*).

Az általános iskolát szülőfalujában végezte; később mint ‘híres ember’, vissza-visszatért ide; ekkor már az ő verseit szavalták a gyerekek (*Szavalóversenyek Akasztón, Mikuláskor*). Gimnáziumba Kalocsán járt – ekkor még Petőfi ígézetében élt; később *Vörösmarty, Arany, Ady* hatott rá erőteljesen. Az egyetemen aztán már tudatosan készült költői hivatására: a *Koczkás Sándor*-vezette alkotókörben eleven poétikai viták részese volt. Mélyebb barátság *Utassy József*hez, *Molnár* (Péntek) Imréhez fűzte; de a majdani *Kilencek* többi tagjával is szoros volt kapcsolata. Első versei (miként társaié is) a *Tiszta szívvel* c. – rövid életű – diáklapban jelentek meg. A magyar-népművelés szakon 1967-ben végezve, *Utassyval* együtt a Mogyoródi úti szakmunkás-kollégiumba került néhány évre nevelőtanárként; de első kötetei megjelenése

után ‘szabadúszó’ lett. Megpróbált a szellemi munkából megélni (ami nem kis bátorságra vallott abban az időben!). Nagy László révén bekapcsolódott a bolgár költészet fordításába (*Utassyval, Rózsa* Endrével együtt). Többször jártak is kint Bulgáriában, a tengerparton időzve, amiről néhány szép verse tanúskodik. Mintegy 10–12 ezer sornyt ültetett át magyarra, a teljes XX. századi spektrumot szemmel tartva, egészen a vele egykorú társakig. Több rokonlelkű, rokonszellemű poétára talált; hiszen a közép-európai közös sors igájában győtrődve hasonló életérzés, élményvilág alakult ki az e tájon élő költőkben. A béketáborban közös pórázon tartott költők nagyjából azonos szituációkat étek át; a ‘versnyírógép’ nyomban működni kezdett, ha valaki át merte hágni a cenzúra által kijelölt határokat. Így hát – érthetően – a bolgár poémák is a szabadság-vágy és a rabság feszítő ellentmondásairól szólnak. Műfordításainak az ezredfordulón megjelent két szép kötete címadó versei (szerzőjük Sztefan *Canev* illetve Nino *Nikolov*) egyértelműen arra utalnak, hogy a fordító saját sorshelyzetét az övékével rokonnak érezte (*Önreklím* – bolgár poémák Kiss Benedek fordításában, 1998; *Az én Balkánom* – Szemelgetés a kortárs bolgár költészetből, 2003).

Az évek teltevel-múltával Kiss Benedek költészete mind meditatívabbá vált; egyre közelebb került *Kosztolányihoz, József Attilához*, s már nem hitt abban, ‘hogy három-négy metaforával, szimbólummal megválthatja a világot’ (vö.: *Csontos János* interjúsorozata a Kilencekkel: *Együtt és külön*; 1990, 16–20. p.). Megélt szellemi tapasztalatai mindinkább a személyiség belső köreire irányítják figyelmét, s időközben elsajátítja az élményformálás objektívebb módszereit is. A természeti elemekből építkező, mégis elvont költői beszédmodot alakít ki – megteremtve a természetlára absztrakt/abb/ változatát, ami nemzedéktársaitól markánsan megkülönbözteti. De benső világa mitsem változik: megszüntetve megőrzi iróniával kevert balladás-tragikus önszemléletét. Sinka István, ‘a fekete bojtár’ örökségét tudatosan vállalva, egy látomásokkal telített téli éjszakán egyszercsak megpillantja a ‘szent elődöt’: ‘Mezítláb jön, csillagot lép, / bütykös lába havat olvaszt, / rögről angyalhajat koppaszt, / lába tűzokcsilлагot lép’, s letesz egy ‘dögnehéz zsákot’ az utód elé, majd indul, ‘nagyhavas tallókon vissza’, égi hazájába. A zsák aztán hirtelen átváltozik ‘gyapjas kossá’ – ‘bundájával fölmelenget – / nyakamba veszem mint zsákot, / bízvást én is nekivágok / kosommal a havazásnak’ (*Sinka zsákja*). Az idő teltevel-múltával mind több önfegyelemmel járja aztán tovább költőnk a maga útját – de lényegében változatlanul úgy, ahogy azt egyik korai (1962-ben írt!) versében megfogalmazta: ‘Csillag-szemekkel vagy barbár vakon / csak menni, menni havon és napon, / mindig csak menni, sugár-szabadon! / Kövek kivérzik lábad, szemed, / porral köpik be a vagány szelek, / szorítsd markodba s őrizd a hited. / Csillagszemekkel vagy barbár vakon / tovább csak menni, havon és napon, / Földet görgetni lábaink alatt – / Földet görgetni sugár-szabadon!’ (*Csavargóének*). Később is ‘Isten csavargója’-nak nevezi önmagát, aki ‘utak keresztjé’-t cipeli vállán; szelet kötve sálnak a nyakába. nekivág a nagyvilágnak: ‘Csavargó lennék? Jó az is: / görcsös szív, nyurga szellem / husángjára támaszkodik, / ki végképp menthetetlen. //...// Zsigereim, vizslató lencsék, / szavakat, csókot szétbontanak, / színekre szedik a legmélyebb estét. / S a fényben maguk is felbomlanak’ (*Szögletes világ*).

*

Kiss Benedek korai köteteiben az erős sodrású, zenei fogantatású népköltészeti formák vannak túlsúlyban; táncritmusok, játékos rigmusok előképe alakítja a változatos, olykor vizuálisan is megformált, szuggesztív strófa-szerkezeteket. A rímkonstrukciók, a muzikális szóalakzatok, a hangszimbolika, a versdallam mélystruktúrája egyértelműen a világhoz való érzelmi kötődésről vallanak; ugyanakkor egyfajta benső disszonanciáról is árulkodnak. Hiszen a falu világa a XX. században már korántsem idilli-harmonikus, létmódja az elmúlt félszázad során még diszharmonikusabbá vált (*Szivárványcsatakban, Gubancos fák alatt, Vadkácsa-mítosz* stb.); így egyre inkább a ‘halál utáni csend’ tragikus látszat-nyugalmát árasztja. ‘A hátba-szúrt határ felett / varjak hajhásszák a telet, / hónalja nád, hűvös nyálka – /

ó, mindszentek éjszakája! //...// Ihajj, ez a nomád nóta / halottak tárogatója, / fújjad, az ős őszi este / arcod juharszínre fesse! //...// Csendítenek, harangoznak. / Szellő – bűvő veréb suhan. / Szíjta a hamvadó múltat. / Megparázslík szomorúan. / Kuttyák ugatják a holdat, / lakodalmak fölragyognak’ (*Őszök lármája, békéje*). Maga a munka, a paraszti létforma sem az életöröm forrása már, inkább kényszerű robot: ‘Piszkos az ég, piszkosszürke, / lomha ezüstpók be-mássza; / roggyan ló és ember lába, / hálót dob a nap fejünkre’ (*Szüret*).

Ősi múltunkból a jelenig vezető – bánattal és tragédiákkal kövezett – út történelmünk keserves sorsfordulóival eleve meghatározza lehetőségeinket. Sodró erővel, a vizuális és auditív elemek szuggesztív felpörgetésével jeleníti meg költőnk a véres magyar történelem vad képeit, allegorikusan utalva a közelebbi múlt katasztrófáira is (*História, Véragancs szarvas, Zord egek, Dobog az eső, Cavatina, Virág a szélben, Virágok a hóban* stb.). Ahogy Ady egykoron (‘Magamban fajtám sorsát hordom’), úgy éli át ő is – mint legszemélyesebb fájdalmát – a nemzet mindenkori megtöretését: ‘Dragonys, janicsár, zsoldos, labanc – / engem vert földbe itt mindig a sarc’. Az országvesztőkkel vívott folytonos küzdelem keserűvé – rongyossá – éhessé tette ezt a népet: ‘Valami persze mindig veszett. / Kilyukadt a gyomor. Lyukas a zseb. //...// Élő csontok fönt, lent a holtak. / Élőt és holtat de megraboltak! // Testünket de össze-vissza fúrták! / Ha szél támadna, beomolnánk’ (*Csont-citera*). *Berzsenyi s Ady* ‘ostorozó hazafisága’ áll legközelebb szemléletéhez: ‘Hullongó, vad nép – magát öli! / Századok a bűnt rászögecselték. / Magyarországot / vérfeketére fessék / a világ minden térképei!’ Mint nekikeseredett, sírva-vigadó férfi, ‘táncol, hujjogat’ az ország vész idején: ‘táncol magányosan, / parazsat iszik / csontvödörből, / nyála fröcsköl – / láva, / patkó-patáival / tép az imádkozó virágba /.../ rátapos fészkeből szökő agyára, / a költőszívre, / legszebb madárra, / járja, / tatárosan, / pogányosan, / halálosan, / ebsont, kutyabaj, sebj, csuhaj!’ S ő mégis életre-halálra egy nemzetével: ‘véred szurokká kondenzálva / borulsz az idő ravatalára /.../ vér legyen bár, / üszökvért mályva, / eltékozolt vér a kezeden!’ (*Magyarország*). Élet-tapasztalatai egyre inkább Ady igazát erősítik benne; így hát főhajtással tiszteleg előtte: ‘Aki a sírás örökét hagyta, / meghagyta, nincs-más, nagy szerelemmel: / áldott legyen, / áldott legyen Góg-Magóg fattya, / az átkos szilágyi ember’ (*Sziget*). Ő, a kései utód /is/ mitikus erőt érez magában, s egyre inkább küldetésként éli meg sorsát.

Történetfilozófiai mélységekbe alászállva kutatja nemzeti létünk titkait. A hetvenes években keletkezett monumentális kompozíciója (*Bőjti szél*) paradox módon akár az ezredforduló világára – jelenünkre! – is érvényes: ‘Nincs lomb, a fákon / sehol egy zöld levél. / Csak ami hullt, / csak ami múlt, / a jelen. // A történetem. / A történetünk. / A történelem.’ ‘Húsvétatlan a magyarság’ – mondta volt Ady; s Kiss Benedek tovább bontja a képet: ‘Zúg, zúg csak e húsvét nélküli szél’, végigvonul a Kárpát-medencén, ‘hamuval sikálja, / homokkal dörzsöli, / megterméketlenül, /.../ elvetélteti a múltat is, kikaparja / a halottakat is, /.../ betemet sebesültet, / temeti azt, aki él’. Az ‘ostoros bőjti szél’ elsöpri álmainkat, ‘lúdbőrzik, borzong a vér...’ Túl sokáig éltünk a mesék-mítoszok világában (‘Ül arany ménen Magor király / a legfőbb ménúr és furulyál’ az aranyszőrű bárányoknak). Csakhogy a sárkányok már felfalták Magor királyt is, a bárányokat is. S most ‘a sárkánybélben Magor király / a befalt bárányoknak furulyál, / lesznek a bárányok a bélen bolyhok / az égbolt falán felhőfodrok’. Költőnk az ősi táltosok hangján mondja-mondogatja-morzsolgatja a magáét, ha változtatni a változtathatatlanon nem is képes: ‘Sorsod: a sorsom’; s fut ő is ‘a földönfutó homokszemekkel’, siratja ‘eltemetetlen halottaink’. Nem adja meg magát az ellenerőknek: ‘Dobogok füstös fehérben, / évezredek nyers végbélszelében, / taposok a Halál árnyék-fején, / furcsa kis jószág a Nap tenyerében’. A vers zárata mint gyász-ima szakad fel ajkán: ‘szél, ostoros szél, / ostoros bőjti szél! /.../ Irgalmas fekete föld...’

*

Az ifjú Kiss Benedek tűzlobogással, forró s forraló izzással közelít a szerelemhez /is/. Perzselő vággyal várja-hívogatja a Kedvest, akit neki szánt a Sors (*Hívogató, Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek, Szivárvány csatakban, Legenda, Békével, hóval* stb.). A nagy, szent, végzetes és végletes találkozássra várva járja útját: ‘öngyújtóid, hatalmas május / gyújtogatnak bennem, / bimbó lobban, / növényi láng, / dühe a kötözött vérnek, láznak / zöld ropogással / világra támad, / pipacs lengeti krepp zászlaját – / gesztenyék, meggyfák tűzben állnak’ (*Sugárban, bűnben*). S mikor rátalál arra, akit keresett, várt, nem habozik életét hozzá kötni (*Pántolódo szerelem, Szinbád meséiből, Elégia négy tételben, Három virágének, sóhajtással, Legyen!* stb.). 1966-ban, huszonhárom évesen megnősül (felesége, a ‘Kati’-nak becézett *Garay Etelka*, hűséggel áll mellette azóta is, s immáron negyven éve róják együtt az élet rögzös útjait!). Kevés költőnk jeleníti meg áldott állapotú asszonyát olyan gyöngédséggel, becéző szeretettel, mint Kiss Benedek: a testek elementáris vonzalmán túl a közös lélekláng sugara kapcsolja össze kettejüket széttephetetlenül. Asszonya – mint egykor a cethal Jónást – hánykódva viseli terhét; férje varázsének-szerű ráolvasással biztatja: ‘Dagadó hasú asszony, / hasadat / mossa zuhogó, vörös zuhatag, //...// erjedt patakok / dombod alatt, / bőrd alatt: / erek, csobogók / táguljanak, /.../ szívedből mindent kimossanak, / húsbodból mindent kioldjanak, / kelő-naphasú, / telő-hold-mellű: / fiat szülsz, fiat!’ (*Pünkösöd*). Elsőként mégse fiuk születik: 1967-ben megérkezik kislányuk, *Virág*. Költőnk boldog: ‘Kezem elszunnyadt szuszogó kislány tenyerében. /.../ Csupasz magzat, öklöm ott szunnyad / tejmeleg kislány kezébe zártan’ (*Akkordok*). Kisvártatva, 1970-ben ‘betoppan’ *Balázs* fiuk is; apja büszke örömmel fogadja őt: lesz kinek átadnia a stafétabotot! ‘Zápor alatt sokat álltam, / szálltam csattogó szelekkel, / hangom csattant mennykövekkel, / tócsák vizén tapicskáltam. //...// Futok-e még záporokban, / két karom kitárva szárnyként? / Szelekkel csattogva szállnék – / de az én nyaram már hol van? // Fiam röpköd szemem réjtén, / ő csattog füttyös szelekkel. / Játsszon már ő mennykövekkel, / álljon ő záporban, mint én!’ (*Zápor alá régen álltam*). Később kruppos kisfia betegágyánál a leggyöngédebb apai szeretettel áll, őt is ‘varázsénekekkel’ próbálja gyógyítani: ‘Álomgubó selyemszála, / pólyázd be jól éjszakára! // Torkába: kis szűk patakba / ne szakadjon gátul szikla! //...// Gyilkos tóvá a vér ne gyűljön, / cinke kis szíve le ne merüljön!’ (*Esti vers fiamnak, fohászkodással*). Aztán jönnek sorra a szebbnél szebb gyerekverskötetek: *Csiga, csiga, facsiga*, 1976; *Korong Matyi álma* – Kovács Margit kerámiáihoz, 1980; *Zenebona*, 1982; *Fütttyű úrfi*, 1986.).

1979-ben elnyeri a József Attila-díjat; ettől fogva már ‘beérkezett’ és ismert költőnek számít. Fáj ugyan búcsút vennie a lobogó ifjúkortól, eltemetni a márciusi lázat; ugyanakkor érzékeli: az élet sok új zamatot – ízt – illatot tartogat még számára: ‘Bodzafa-illatos szeleket érzek, / bodzavirágos nyarat várok – //...// vetem szememet / fergeteg égbe: / váltson pipacsba, / búzavirágba! //...// Bodzavirágos szeleket érzek, / bodzafaillatos nyarat várok – / te boldog Isten! / alig hogy élek / s teremő Isten: / virágban állok!’ (*Állok virágban*). Tetszik neki, hogy új szerepkörben látja Kedvesét, aki az otthon óvó-védő melegét, biztonságát megteremti a család számára (*Vár a konyha*). Kettejük kapcsolata egyre mélyül – egymáshoz tartozásuk egyre inkább eloldthatatlan. Költőnk nem édeskés bókokkal, hamis fogadkozásokkal udvarolja körül ifjú hitvesét – egymást kiegészítő összetartozásukat a legtermészetesebb őszinteséggel vallja meg: ‘Ha a te arcodra gondolok, / minden más arcot eltakar már, / és mindig megadatik nekem arcod, / s fénylőbb a fényarcú lányokénál. // Ha a te arcodra gondolok, / benépesül zárka-magányom / nyomban, /mert mindig befogad, / befogadott / tárt asszony-arcod, számos bajomban’ (*Arcod*). S mikor felesége súlyos beteg, most is ‘ráolvasással’, a szómágia hatalmával gyógyítgatja, életéért könyörögve: ‘Jaj, mit tehetnék érted? // Kérem a liliomokat, / kérem a vadsósokát, a csörgő / cserfalevelet, borókát, / bürköt, bojtortját, a vad / mérges csalánt, bogáncsokat, / a vérszegény / koszorúvirágot – / hatalmam ennyi csak!’ (*Kérem érted a liliomokat*).

Ezt a személyiség legmélyebb régióit átható 'lélek-házasságot' (*Hamvas Béla* kifejezése) nem bonthatja meg semmiféle külső erő – egymásra utalva, egymást kiegészítve, 'holtomiglan – holtodiglan' kitartva egymás mellett járják tehát közös útjukat (*Mikor az agy is szívacs, Számban a tavasz jóízével* stb.). Ha olykor-olykor ellentét feszül is köztük, annak feloldása még szorosabban egybekovácsolja őket: 'Ha bántlak is már: közel lehetsz hozzám. / Ha bántlak is már: szenvedek miattad. / Ha bántlak is már: magunkat fölcserélem. / Ha bántlak is már: jobban bízhat sz bennem' (*Közel vagy már*). Költőnk számára tehát a nő nem 'ellenfél', nem is újra és újra meghódítandó csábtündér, hanem 'szövetséges', az Élet problémáit megoldani segítő, a családot megtartó társ. 'Ilyen minden nő. / Bogártól is félnek, / pedig bátorságuk hőöket lebir. / Könnyükben is hatalom s ígözet, / s míg fiuk ölükbe visszasír, / tartják az eget fölének s a földet / megtartják termőnek – s szemfedőnek' (*Nők*).

Életük eleven közege, keretet biztosító színtere a Természet. Kiss Benedek mintha maga is a Természet része lenne, minden évszakot szeret, mindegyikben otthonosan érzi magát; a madárfütyty, gyöngyharmat, fényragyogás, a táj lenyűgözö csodája áradó életszerellel tölti fel (*Tihanyi túra, Vadgalamb, Hajnali máglya* stb.). A kinkeserves, meddő 'világmegváltó' küzdelmekben némileg 'megkérgesedve' (a hetvenes évek derekán vagyunk!), a tavasz már nem hozza úgy lázba, mint egykoron – szinte 'zavart szívvel' szemléli 'a zsendölö március' 'vadezüst kavargását': 'Tavasz lesz, nyár lesz, ver a sugár, / s én, ki már jegessé kérgesedtem, / sorvadok Nap-nagyúr lábainál. / S fénybe veszek, bár a fényt kerestem' (*Átváltozás*).

*

A nyolcvanas évek derekán megjelenö két újabb kötete (*Szemem parazsa mellett*, 1983; *Napok és szemek*, 1985) bizonyos értelemben fordulatot jelez mind életérzését, mind kifejezés módját illetően. Ekkor alakul ki sajátos kötet szerkesztési technikája: új verseit a régiekkel vegyíti, ezzel mintegy új hangsúlyt ad nekik. A más jellegű szövegek környezetben friss asszociációkkal töltődnek fel a korábbiak is. Nem időrendbe állítja őket, hanem tematikus egységekbe sorolja; ezzel mintegy az intertextuális jelentéseket, áthallásokat gazdagítva. Az életút előrehaladtával költőnk mind mélyebbre hatol alapélményei feltárásában, mind nagyobb rálátással kezeli a korábban már 'megénekel't élethelyzeteket, s táguló szemhatárába újabb élménykörök vonódnak be.

Egyre inkább érzi: számadással tartozik önmagának s övéinek, felnevelö falujának. Hiszen a múlt kötelez, s számot kell majd egyszer adnia arról, hogyan forgatta a kapott 'talentumokat'. Mint egykor *Karinthy* (*Találkozás egy fiatalemberrel*), szorongva néz szembe ö is az eltűnt Idővel: 'Én más vagyok már, és mások vagytok, / s azonos is, hogy / énekké feketedve hordozzam / halott arcotokat. / S mint némaság gyilkos vizéből felvetett szót: / kimondjam sok halott arcom' (*Mi közöm hozzátok, emlékeim?*). Mind erősebben ragaszkodik gyökereihez – s bár életformája a 'városiasodással' sokat változott, magával hozott alapértékeit soha, semmiért, senki kedvéért nem adja fel.

Számvetés-féle, félúton c. hét-tételes kompozíciójában néz szembe helyzetével s lehetőségeivel. Poétikai értelemben is bizonyos váltást jelez e költemény: a korábbi dalszerűség felcserélődik az intellektuális analízissel. Költőnk 'oktalan, büszke ingyen-bolond'-nak nevezi addigi önmagát (visszaulva *Váci Mihály: Te bolond!* c. versére), ki 'az Egész' sajgó fájdalmát hordozta magában. S most? 'Vagyok virradat-józan, / szaggatottan / dadogom: hiszen így tudtad, / tudtál mindent jól csikókorodban' – de fejbévágták a valóság lesújtó tényei. Szeretne visszafordulni, elbújni az ifjúság 'illatos szénaboglyájában', piros pipacsok közt 'a szikraszöcskés nyárban', 'az éjszakában, ha száll a harmat', 'melynek józansága hús borogatás a tántorogtató lázban'. De hiába. 'Volt mi volt / van, mi van'; s csakhamar 'az sem lesz, mi most van' – a jelen éppúgy elporlad, mint a múlt. 'Hogy báránylik, ó / az ordasító idő! Mezején / esővert ifjúságunk. / Fogyunk, elfogyunk, mint a felhő. /.../ Sárgahomok, te, /

százados száraz szegénység, / fordít a kezünk virágzásba – / elvermelsz mégis minket?’ De bármennyit csalódott is, bármennyire érzi is, hogy a keserves jelen (a 70/80-as évek fordulója!) a szót a torkára forrasztja, vállalja a ráért sorsot: ‘Legyek rész /.../ fájjak mégis, / mint az Egész, / sajogjam tovább az Egész – / oktan, büszke ingyen-bolond!’ Tehát a küzdelmet nem adja fel – de ‘harci modorán’ fokozatosan változtat.

Mint ‘konok pásztor’ kuporog ‘nyelvünk alföldjén’, s mint ‘balladát gyöngyöző fák tövében a sóhaj’, elhalkul szava. Ő, ‘kit a keselyű tépett’, s aki oly sokáig gyönyörködött ‘a legelső emberi Lángon’ (utalás *Prometheuszra!*), egyre inkább érzi a közelgő ősz kopárságát s hidegét. ‘Betakargatom még / létre szakadt két, / forgódó csemetémet: / a mágnes talpú kék fagy-madár / ha meleg mellükre lép, / gubancba ne kössön / ideget, vért!’ (*Szemem parazsa mellett*). A lidércfények csalogató vonzása lassan tovatűnik; a falak áttörhetetlensége megkeményíti (‘kövé lesz a kövő ember’). Mint ‘barlanglakó medve’, ‘őszinte vad, ki jó mancs és fog / törvényén él, s táncolni nem fog’, egyre inkább kívül kerül a világon, s menedéket a természetben keres: ‘Ingyen kínál vízzel a tó, / s ingyen-hallal, hogy legyen ennem. // De már azt is rég megfizettem! (*Szótlán vagyok*).

A nagyváros lármája, üres csillogása nem kedves szívének (‘itt minden megadás, önfeladás’); a reklámok harsány kék-vörös-zöld színeit természetellenesnek érzi (*Vers a kávéházból, A csönd fekélyei* stb.). Mint félszázaddal korábban Szabó Lőrinc (*A Sátán műremekei*), ő is átkozza a várost, de tudja: nincs menekvés – itt kell élnie, megszokva ‘a neon zümmögését’, a jégtáblákat ‘a szennyes Dunán’; ugyanakkor lélekben a harangvirágok – tátikák – gyöngyvirágok halk zenéjére figyel (*Hangszerből kihajló muzsika*). A Tenger korlátatlanságára vágyik, szeretné ellesni titkát: hogy is lehet az, hogy magába nyel minden salakot – borzalmat – szennyet, s mégis mindig kéklík, ragyog! (*Elmentem a tengerig, Parton, Tenger, A tenger csöppjeinek dala* stb.). ‘Mint tengerész a partok / édesvize felé’, úgy indul ő is naponta hazafelé – bár tudja: végzete az élet-tengeren bármikor utolérheti: ‘hol ringott ma: ki tudja, / ki tudja: hol ma ringott / hajón – holnap nem ring ott / mint halott, puffadt bója?’ (*Ha tartok hazafelé*).

Korábbi szerepfelfogását tehát a ‘krisztusi kor’ meghaladtával némileg módosítja Kiss Benedek (is): ‘világmegváltó’ pozícióját a ‘magvetőével’ cseréli fel. ‘Az este tarlóégetés. / Tarlóhántás az éjszaka. / Magokat vetünk belé: / szemeinket / elvetjük / fekete barázdáiba’. Reggelre kicsíráznak az elvetett szemek, ‘délelőtt kalászosodnak, / délig acélosodnak, / délután learatódnak. / Az este újabb tarlóégetés’ (*Napok és szemek*). Az Élet örök körforgásában ki-ki elvégzi a neki rendeltetett munkát (fizikait vagy szellemi); így a ‘maga-megőrző élet’ újra és újra virágba borul (*Köznapi csoda*). Elbúcsúzva ‘betlehemes’ korszakától, költőnk – megvert Jóbként – ‘hitet s erőt’ kér az Úrtól terhei elviseléséhez: ‘Esdek hulltan: idő előtt / Uram, ne hamvassz ily nagyon! / Hitet lobbants Uram s erőt: / kormult szárnyam könnyel mosom. //...// Ne szeress Uram oly igen – / jobboldtól vár már Jób erőt’ (*Hitet s erőt*). Közelebb ereszkedik a tárgyak – dolgok világához; a mindent-kimondás merészségét egyfajta csendesebb, szemlélődőbb attitűddel cseréli fel. ‘Meztelenségre születtem, / nárcisz-csontokból raktak össze engem. /.../ De kényszerzubbonyt szab rám / a csönd, / úgy ülök / befejezetlen dolgok között /.../ csöndzubbonyban, / úgy tűnik, ez már nyúzhatatlan, / lehúzzhatatlan’ (*Befejezetlen dolgok közt*).

Csontos Jánosnak adott (fentebb idézett) interjújában így vall e benső fordulatról: harcai-kudarcai közepette lassanként felismerte, hogy a ‘világmegváltás’ gondolatáról le kell mondania, ‘máskülönben nem lehet kibírni az életet’. ‘Olyan falakba ütközik unos-untalan az ember, olyan ellentmondások között őrlődik-gyötrődik, amiket nagyon nehéz megélni, és ez a szemléletet állandóan változtatja. A nagy egységben való gondolkodástól így jutottam el egyre inkább a személyességig, a pszichológiáig, a kisebb dolgok világáig’. Bizonyos értelemben tehát önvédelmi kört húz maga köré, s kialakul benne az öncenzúrázás képessége is: ‘az

ember egy csomó dolgot eleve nem ír meg, mert minek'. Ennek az óvatosságnak gyümölcseként viszont a későbbiekben 'majdnem minden napvilágot láthatott', amit szívügyének érzett.

*

Poétikai értelemben is jelentősen megváltozik Kiss Benedek költészete ezidőtájt: megszapordnak az időszembesítő versek (amelyeket egyúttal létszembesítőkné is tekinthetünk). Költőnk egyre inkább rádöbben: mindennél fontosabb sors-meghatározó a múlt (személyes és nemzeti szinten). Megkezdődik tehát a 'visszaszámlálás': 'Vonatablakon / fut az esőcsepp, / vonat fut / hajnalodó mezőn. / Elhagyom jelenemet, / jövőmet, / s ami mögöttem, / mind szembejön. // Látom magamat / kint kóborolni / huszonöt- / tizenöt- / tíz évesen. / Mintha egy Apolló / készül startolni: / számolok vissza életemen. // Jaj, nemsokára / nulláig érek: / megnyitom, anyám, / a kiskaput! /.../ Vonatablakon fut az esőcsepp, / s ami mögöttem: / mind szembefut!' (*Számolok vissza*). Az emlékezet tükrében sorra jelennek meg a gyermek- és ifjúkor képei (*Hetes-huszár, Sárgult fénykép, Aszályban, Csillagok bójái közt, András-napok, Március, perzselt mezők, Jegenyék* stb.). Eltérhetetlen szálakkal kötődik költőnk az alföldi tájhoz, annak történelméhez (*Az én földem, Létem, temetőm!*). Itt még elevenen él a mítoszi múlt, amelyet lobogó képekkel megidéz: 'Mongol fennsíkok membránja rezeg, / mint messzi csillag, / mint messzi égitestről visszaverődő / csikónyerítés / az éjszakában / patadobaj. //.../ És látom, bivalyok, fekete angyalok / kemény koponyája / ledöntött oltár, íj-szarvaik / gyertyatartójában mégis / perzselő ének lobog, / sámán-koponyák szent tűzhányói / köpik a gyöngyöt közből, / ronthatatlan ígét, /.../ ó, ti gyöngykoponyák, daloljatok! / Mongol fennsíkok membránja, rezegj, rezegj! / íratik Modern Halottaskönyv, / primitív s lélektelen, / mint amik levénk, ó, Európa, / ó, ti tar koponyák, gyöngyöt köpök!' (*Gyöngyköpi koponyák*). Szilajős-múltunk megidézője *Az Allegro Barbaro* is – ez a bartóki zene dinamizmusát érzékeltető, csupa igeneves szerkezetből, névszóból álló, egy-lélegzettel végigmondott zenei rímkonstrukció, csak-azért-is ének. Mintha ősi puszták dobaja, csikók nyerítése-nyargalása, szikrát vető patkók hangja, a szökkenő szarvas-ünő vágója elevenedne meg előttünk: 'szakadék-ugráló / lovas, íj-nyakú ló, / meredély, kaptató, / csillagra rúgató / mélytűdős nótászó, / virágzás, nevető – / Allegro Barbaro? / Allegro Barbaro!'

Kiss Benedek ekkor már ironikusan szemléli a jelent – s megpróbál felülemelkedni az új/abb/korlátokon: 'a nincs-tovább, a netovább, / tudod-e, mi a netovább, / hol is van az a netovább, / hol lefonnyad a kéz, s le a láb? //.../ Hogy a fény elhagy? / Csak te ne hagyd el! / Beteg vagy? Reménytelen vagy? / Fazék-nagy reggeli nap kel / hűvös kompóttal, erőlevessel'. Dolga – továbbra is – 'az egész világ'; de most már derűsebb oldalára is figyel (*Mosolyodból árnyék, Pörgetvén napok kereplőjét, Éjszaka, Számban a tavasz jóízével, Stihille Nacht* stb.). Szigorúan inti magát: 'Bírd el, mit más is bír s hord odabenn / – viselnek többek is, többet, nagyobb' (*Intés a szívnek, mert mit is, meg mivégre*). Úgy érzi: eleget tett földi hivatásának: 'Ennyi volt nagyjából – nem kevés. / Napi kenyér és napi szenvedés. //.../ Csak azt sajnálom, ha majd elmegyek, / hogy – mire tellett – többé nem leszek / tékozló sok mosolygás ura, / alföldi út stoppos vándora' (*Tékozló boldog mosolygásom*). Túllépve személyes fájdalmain, egy-lényegűnek érezvén magát a világmindenséggel, otthonosan berendezkedik a tárgyak – dolgok – természet univerzumában: 'Szólok a vízhez, / szólok a kövekhez, / könyvhöz, késhez, / megsimogatom, kézbe fogom, / s megbújik mind a tenyeremben. //.../ S ha már vén este lesz, / két tenyerem / lassan összecsukom, /.../ s hogy ne fázzanak az árvaságban, / mivel nevüket / nem is tudom, / nevemmel őket is betakarom' (*A világ örökbefogadása, örök befogadása*).

Legmélyebb élet-problémájára (szabad-e, kell-e, érdemes-e életünket feláldozni [feltételezett] igazságainkért?) a *Bruno-dalok* tizenkét egységből álló monumentális ciklusában keresi – adja meg a választ. Ki nem mondva bár, a háttérben ott lappang a *Galilei-szindróma*: mit válasszunk inkább? – az életet (s így az alkotást)? – avagy a hősi halált? Az ötvenes évek elején

az értelmiség inkább Galileire szavazott (lásd: Németh László, illetve Brecht drámáját); az 'ötvenhatosok' viszont Brunót tekintették mércének (hiszen a *bolsevista* 'Inkvizíció' 'máglyára' ítélte őket is!). Az utánuk jövő nemzedék azonban a nyolcvanas évekre már felismerte: élete feláldozásával, a mártír-szerep büszke vállalásával sem tud változtatni a megkövesült politikai kényszerek rendszerén (ekkor még reménytelennek tűnik a lengyel Szolidaritás harca is!).

Kiss Benedek – mélyen személyessé téve a dilemmát – egyes szám első személyben, a megégetett ember belső monológjában tárja fel ('én, néhai Giordano Bruno, / ki álltam már bírák előtt eleget'). Az utódokhoz fordul: ítéljék meg, helyesen döntött-e, tehetett-e másképp? Egyáltalán nem heroizálja a tudós alakját: ő, kinek koponyája egében 'napok, planéták megfértek', éppúgy szeretett volna még élni, mint bárki más. De természete 'gyúlékony' lévén, körömszakadtáig védte felismeréseit ('igazságom egy jobb harapásért / nem adom, ezt jókor s jól megfogadtam'). Így számára nem volt hely a Földön, 'csak lentebb, a földben'. A Vatikán urai 'eretnek'-nek nyilvánították, mert egységben látta és élte a világot; panteisztikus nézeteket hirdetett, s szabadon vallotta: 'ördög, boszorkány az pedig nincsen', csak 'televény éjszakában / Vénusz, a láprózsa-isten' (1–2. rész: *G.B. önmagáról és a világról*; *G.B. verse arról, hogy ki kit tanít?*). *G.B. példázatai a testi és szellemi örömök egységéről* (3. rész) kihívónak számítottak saját korában: 'Állat az embertest. Ám ki bévül lakja, / készteni s uralja: az a való Isten. / Illat és sugár lesz halál után. Fákba / költözik, füvekbe. És más isten nincsen'. Merő szarkazmussal szólt a korabeli egyházról, mely azt hirdette: a bölcs és a számár áll leginkább közel Istenhez ('a szent számár és a szent számárság / becsesek igazán az Úr előtt'). Jézus is 'vizeken s számaron járt' egykoron. Költőnk *Rotterdami Erasmus* gúnyíratára (*A balgaság dicsérete*) utal, amelyben a nagy bölcs ironikusan magasztalja a 'szamarakat', akik nélkül a bölcs sem gondolhatna okosakat (4. rész: *G.B. a számárságról és a bölcsességről*). Az inkvizítorok harsogják: 'Mi tudjuk leginkább, mi nektek a jó! /.../ Örök rend és semmi kontradikció!' 'Kinek mást mond ész és kontempláció', aki fellázad bírái sérthetetlen tekintélye ellen – arra lecsapnak. A tömeg pedig, mely beéri a 'kenyér és cirkusz' szűkös táplálékával, harsogja: 'Hisszük, mit mindenki hisz, tisztelettel, / s tagadja mindönk, mit kell /.../ hátunkon tapos, ám megtart a hit!' (5–6. rész: *Inkvizítorok kara, A tömeg dala*). G. Bruno még idejében felismeri: 'Hogy életben és szabadnak / maradjak, el kell hagyjalak, Róma! /...// Börtöneid benyelnének, / dogma-fogak örölnének, Róma!' Fellobog képzeletében a máglyatűz, s keresi a menekülés útját (7–8. rész: *G.B. a menekülés kényszeréről, G.B. tépődése útvésztkön és vesztő-utakon*). De nyugtot sehol sem talál; rádöbben: nem futhat el sorsa elől. 'Vissza hát, hazámba, hol narancsló Nap / melege aranylik, nápolyi dal szól... / S ha csuhás buldogok körülcsaholnak, / tagadok'. Hisz az élet mindennél fontosabb: 'nem szavatolt holmi, / s csak élő talál s mond még igazabbat'. Indul hát, 'küzdeni már csak a legfontosabb pontokon'. Csakhogy hazatérvén, börtön várja; felismeri: kelepcebe jutott. Nem kapván lehetőséget a maga-mentésére, nem tehet mást, minthogy büszkén vállalja a mártíromságot: 'Te naiv esendő, nincs menekvésed, / a tűz az egyetlen, fénylő esélyed. /.../ Hisz a tűz számodra babért jelent' (9–10. rész: *G.B. a hazatérésről és a visszavonásokról; G.B. az inkvizíció börtönében*). G. Brunonak tehát nincs más választása, mint bátran szembenézni a halállal. A hübrisz benső tüze hevíti: 'Csak ember voltam, de annak tiszta. / Uraim, nem vonok semmit vissza! / Rakjátok a máglyát, nem szólok többet. / Megégek, uraim, de nem halok meg!' A máglyára lépve mégis meginog: 'Győzelem? Hiszen a dogma legyőzött! / Nem azzal, hogy meghalsz – belőled nő ki / most az új dogma, mint megéledt főnix! / Tévedtél, Bruno, a máglya-dicsőség / ellened fordul, és fölfalja hősét! / Igazság helyett leszel a dogma!' Most már tudja: maga-feláldozása hiábavaló, mitsem változtat az inkvizíció vakságán, kegyetlenségén; nem sikerült szétfeszítenie a kor-börtön rácsait. Tisztánlátásáért, az Igazság erejébe vetett hitéért életével kell fizetnie. 'Égess hát, tűz, mert a poklot érdemlem, / s úgy halok, mint éltem: megcsalatkozva!' (11–12. rész: *G.B. végső győzelme, G.B. kétségbeesése a máglyán*).

Persze mi, az utókor jól tudjuk: Giordano Bruno – és a többi ‘eretnek’ – halála mégsem volt hiábavaló! Hiszen tanaik messzemenően befolyásolták az újkori gondolkodást, s néhány évtizede – több évszázad múltán! – a Szentszék is beismerte többségük igazát. De ha egykoron vissza is vonta volna tanait, mint tette Galilei – csorba akkor sem esett volna rajtuk, s neve éppúgy fennmarad, mint az övé. A középkori (egyházi) Inkvizíciónál százszorta kegyetlenebb volt a pártállami diktatúra mindazokkal szemben, akik ellent mertek mondani a ‘marxióta’ (Határ Győző kifejezése) dogmáknak: börtönnel, halállal, a szellemi életből való kiszorítással büntetett. A szembeszegülésnek alig-alig volt értelme, hiszen a ‘rebellis’ gondolatok még a nyomdába kerülésig sem nagyon juthattak el. Kiss Benedek (nemzedéki) tapasztalata szerint tehát a hősi halál voltaképpen hiábavaló ‘mártírium’: a jók és igazak elpusztításával nemhogy megrendülne a Gonoszok hatalma, inkább – igaz, csak időlegesen! – megerősödik. E felismerésben természetesen nem kis szerepe volt ‘56 kudarcának, s az azt követő, vérre és csontokra épülő, vizenyős-mocsaras ‘puha diktatúra’ rejtetten inkvizitórius eszköz-rendszerének. A hősökre sokáig nem mert emlékezni a nemzet, s aki mégis: az rafinált megtorló intézkedések áldozata lett. A kivégzettek példája nem követésre, inkább ‘meglapulásra’ készítette az embereket.

*

A rendszerváltás elementáris élménye némileg áthangolja Kiss Benedek egész addigi költészetét. Válogatott verseinek gyűjteményében (*A világ örökbefogadása*, 1993) visszame-nőlegesen (is) új hangsúlyokat állít fel: a ciklusok kialakításával mintegy személyes szellemi-érlelődési ‘folyamatba’ rendezi, többletjelentésekkel gazdagítja korábbi verseit, melyek a Bruno-dalokkal teljesednek ki. További kötetei (*Szűkülő szemmel*, 1994; *A havazás mögött*, 2000; *Nyáresti delírium*, 2003; *Októberi tücskök*, 2005; majd 2007-ben: *Szomorún és boldogan*) – már erről az új alapról indítva – mindinkább bölcséleti sugallatokkal telítődnek. A közlés jellege természetesen továbbra is ‘alanyi’ marad; de az érzelmi átfűtöttséget egyfajta objektív(ebb), mérlegelésre hajló attitűd váltja fel. 1994-ben a *Kilencek* többi tagjával együtt elnyeri a *Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét*; 1999-ben másodszor is megkapja a *József Attila*-díjat, majd több kisebb-nagyobb elismerésben, 2003-ban *Arany János*-díjban részesült.

A társadalmi élettel kapcsolatos tapasztalatait sokszoros történelmi háttérbe ágyazza, ezzel mintegy időtleníti a nemzeti lét ‘örök jelen’-ét: ismétlődő sorshelyezeteinket mint elkerülhetetlen fátumot mutatja fel (*Széchenyi imája*, *Petőfi lázálma az eljövendőkről*, *Czibulsky az éjszakai vonat peronján*, *Ünnep*, *Rigók*, *Csukom a szememet* stb.). A ‘muszka’ álláspont velünk kapcsolatban immár másfél évszázada ugyanaz: ‘Lehet, hogy nekik igazuk van, / de nekünk seregünk. / Imádkozzanak Budán, Esztergomban, / nincs forradalom, mit le nem verünk. //...// Ki az a Bem? Egy lengyel féreg. / S a magyar? / Sok féreg együtt. / Nem akad nemzet ily bolond még egy. / Kardélre vetjük!’ Költőnk bizakodó: talán egy radikális fordulat még változtathatna ezen a végzetten, s a pribék – menekülve – elkiáltja majd: ‘Éljenek csecsenek és magyarok!’ – de tudja: ennek nincs sok realitása (*Szkarjatyin tábornok a dombon*).

Kiss Benedek – mint annyian! – reményekkel telve nézett elébe a rendszerváltást követő időszaknak: ‘Úgy lépek át a tegnaptól / a mába, / mint a szökő rab / cellájából / az ablak-párkányra’. De a későbbiekben rádöbrent: nem az a jövő érkezett el, amit oly régen várt(unk). Tudja: a szabadság csak kivételes pillanatok érzése lehet – de mi jön utána? Új cellába kerülünk? ‘Aztán a ma kótere is körém épül, / régi a csajka, / az örök is a régiek. / De alig várom az éjfelet, / hogy fondorlatosan a mán / ismét túllegyek. // S közbül az Egyetlen Élet’ (*Holnapváró*). Megkönnyebbül, hogy a diktatúra nyomása alól ‘felszabadultunk’; az utcára került emberek százezreinek életkörülményei azonban annyira megrázzák, hogy már a szabadságnak sem tud maradéktalanul örülni. Megdöbrentő képekkel festi a kialakuló viszonyokat: ‘Pár százezer megél / dúsan, a többi vetél, / kukákban kotorász, míg meggebed, /

ünnepen csirkelábat ropogat, / kiszolgáltatva, / mint eddig is / a bitangoknak. // Édes kis hazácska, / hát hogy is lesz ez? / Amikor győztes vagy, / akkor is vesztesz? /.../ S fiaid helyett kést szorítsz szívedhez? De tudja: hiába emelné fel – sokakkal együtt – szavát, most sem hallaná meg senki. 'Újgazdag mosollyal gögöl a Nap, s a / csóró füvecskék / negédje felé hogy ácsingóznak! /.../ Szöknek az égbe az árak, / s lesz még drágább is / és bizonytalanabb / a holnap' (*Metszetek*). Olykor-olykor tárgyilagos 'helyzetjelentést' is készít: 'Tegnap csak két ember fagyott meg. / Enni sem ettek – jelentette az orvos–szakértő. / Agyó az Égi Boltban, barátaim! / Mi ez, ha nem a Kánaán?' (*Tél, Kánaán, este*). 'Az országos hamuka-játék' folyik most is – vélekedik – 's mi csak hamukázunk vitézül! / Dániában valami bűzlik. / Régen már. / Mi készül? / Vajon mi készül?' (*Hamuka-ország*). Persze mindennek a nyitja a közelmúltban keresendő: 'Cseppre csöpp: cseppen szét a múlt, / a feneketlen, bábeli kút' (*Napfény-varangy*). De mi magunk is hibásak vagyunk: 'Mire az erdőt észrevettük, / szemünk a faágak kiszúrták' – s most nem tudjuk: hova? Merre? Hogyan tovább? (*Töredék*). Fájdalommal tölti el, hogy legnagyobb nemzeti ünnepünket méltatlanok sajátítják ki: 'Kik járnak kétméteres / kokárdákkal ezen a napon? / Én kétcentiset se tűzök – / nagyobb itt a fájdalom. / Nagyobb itt, a mellben, / nem való fölé kokárda. / Meddig leszel még, Hazám, / betyárok által dúvadolt csárda?' (*Március 15. – 1996*). Az október talán még ennél is keservesebb: 'Októberi fiúk, ősz van megint, / őszben őszülve magam bolyongok. / Vadszőlőlugas! Sátradba omlok / kisírni magamat újra megint' (*Októberi vers*). De mit tehet a költő? Többet nem, minthogy mély szolidaritással, emberbaráti szeretettel tekint az elesettekre, a társadalmon kívül rekedtekre. Mikor a Ligetben megpillant egy alvó párt, szánalom és együttérzés tölti el. 'Kukázók voltak? Vagy tán csavargók?' Meghitt kettősük megrendíti: 'Kezük egymásba kulcsolódva, / a homályból ki- s megragyogva. //...// A nő haja fiúszra vágva. / Egy tincs ráhullott homlokára. / Homloka is világított. / Benne kimondhatatlan titok'. S ő, a titkot akaratlanul megleső, szorongva kérdi: 'Mit adsz még, magyarok Istene? // Magyarok voltak, földönfutók. / Uram, a dolgaid te tudod, / de nem kéne egy kis számadás, / egy kis földi feltámadás?' (*Hogyan tovább?*)

Az évek teltevel-múltával egyre kevésbé bízik benne, hogy az elfuserált rendszerváltás még korrigálható. Józan, tisztánlátó racionalizmussal szemléli a körötte zajló eseményeket. Ironikusan néz szembe az újjászerveződő hatalom maffiajellegével: 'Nem lehet kápók nélkül élni. / Így szerveződött a világ. //...// Ők ütik a pecséteket. / ők lépnek rá a rab kezére. / Kápók nélkül dehogy lehet / élni – hisz ez a Kápóság Völgye'. A kápók mind Júdás ivadéakai; nekik oly mindegy: 'harminc ezüst vagy harminc dollár' – csak 'jóljárjanak' valamiképp. Az emberek többsége ki van nekik szolgáltatva; 'csak azok szabadok, kik nem félnek'. Költőnk az Úrnál keres oltalmat a 'kápó-világ' ellenében ('Az Öröm-óda jaj hogyan is szól? / Az ad föl majd, ki velem mártott!' (*Kápók*)).

A változások felemássága költőnket arra készíti, hogy ironikusan nézzen szembe nemzedéke sorsával, helyzetével. A *Szarvasének* a korábbi nagy témát (a *Juhász Ferencnél*, *Utassyánál* is fontos szerepet játszó 'szarvassá változott fiú'-t) most a korábbival ellentétes aspektusból – a végeredmény felől – közelíti meg: 'A legszebb éveim elbitangolták. / Elbitangoltak. / Elbitangoltuk. / Elbitangoltam.' S most 'félholtan' él a 'fél-voltban'. 'Szégyen, ha kérdem: / kiké az ország?!' – 'Én, aki voltam / szarvas-fiúcska, / mi, akik voltunk / szarvas-fiúcskák, / mi istenadták //...// sötétszeplősen: / vagyunk az ország – / agancsunk ki se nőtt, / a rapsic már kilőtt, / szarvas-döggel teli / ez a kis ország! // Jaj, mi bolondok! / mi szarvas-marhák!' De még így, kisemmizetten is fűti a régi szabadság- és függetlenségvágy; ezért nem csatlakozik egyik (politikai) erőhöz sem: 'Szabadban nőttem én, az ordas pusztán, / s itt körülöttem senki sem szabad'. A személyi szuverenitásnak azonban – ma is, mint mindig – nagy az ára: 'Vajon meddig fizetem a taksát, / hogy maradhassak, megadva a módját, / ami voltam: közkirályi nagyság – / én: Kiss Benedek' (*Kényszermozgás*). Erőért, hitért fohászkodik az Úrhoz, hogy

segítse ebben: ‘Tarts meg erősnek, / össze ne törjek. / És meg ne törjek. / Tarts meg odáig. / Tarts meg a hitben. / Amiben hittünk. / Amiben hittem. / S kenyérünk add meg. / Más nem is számít’ (*Fohász*).

Egyre inkább vágyik arra, hogy a gyermekkor ‘sok-sok csodáját’, ‘éber álmotalanság harmat-csillogását’, a hajdani fénylő tavaszok napragyogását, ‘sátoros nyarakat’, havas és tiszta teleket újraélje (*Sóvárgok már vissza, Kút, Szól a vekker, Hó alól fű, Tavaszt álmodtam, A havazás mögött, Időváltozások, Fénykereső* stb.). Lélekben még most is az otthoni tájakon bolyong: ‘Itt indult bennem / világot látni / kéz a kézben / az öröm, / s a fájdalom. //...// Az első szerelem / itt sajgatott meg, / ‘56 itt sajgatott. / Asszonyról, / Istenről, / Hazáról / alföldül érzek, / alföldül gondolkodok’ (*Járok a nyárban*). S ha nincs is visszatérés az Édenbe, szeretné megidézni – képzeletben – annak hangulatát: ‘Most csak a havak rétje, / rétek vesztett parázsrigói, / csengők csilingelése, / csilingelések rézcsikói / most csak gazdátlanul / a béke!’ (*Hó és béke*). A múlton töprengve el-elborozgat, hol barátaival, hol egyedül (*A mindennapi pohár*); s csöndesen mélézik az Idő múlásán (*Immár van időm*).

Az öregség küszöbén Kiss Benedeket is egyre sűrűbben foglalkoztatja az elmúlás gondolata. Rezignáltan veszi tudomásul, hogy élete – szinkronban az őszi tájjal – lassan télbe hajlik; nem lázad ellene, nem játssza az ‘örök fiatal’-t, inkább élvezzi a beért gyümölcsök ízét-zamatát, s mindazt a sok szépséget, amit a Sors még tartogat számára. Búcsút vesz ifjúságától, mely bár ‘gubancokkal’ volt telve, mégis szép volt és immár visszahozhatatlan (*Te voltál, Esti ima*). A múlandóság poézisét a *Gesztenyehullás* c. verse örökíti meg legszebben: ‘Emberibb lesz általa a múlás. / Még az elmúlás is emberibb. / Gesztenyéim, kreol babaarcok: / életünk hát így-úgy eltelik! / Így-úgy telik, nem ahogy gondoltam / valamikor, míg virágban állt / a gesztenyefa és a harsány lombban / ezer hangszer zsongott, muzsikált’. Tűnődve, csendben, ‘szikkadt szemmel’ nézi, ‘mint fakul a lombok aránya’; s már ettől is majdnem-boldognak érzi magát. Szent György-hegyi kertjében el-elüldögél alkonyatkor, gyönyörködve a tájban: ‘Aggastyán-arccá szürkül / az égbolt, kiveri csillag-borosta. / Unokája, a Föld, / lábainál ül / Haja ős, szeme albínó – / vöröslök csipkebogyók pirossa’ (*Őszülő föld*). Máskor kora reggel, mikor még ‘a völgyek metszett / gyümölcstájtait harmat fürösztí’, friss jókedvvel munkálkodik szőlejében, s ‘a zöld kendőjű hegyek – Szigliget, Badacsony, Gulács’ üdítő látványában gyönyörködve dalra fakad (*Öreg tőkék közt*). A ‘puli-fürtös őszibarackfák’ lombhullatása arra inti: ‘alázatosabb szívvel szeress, / szívedből már minden condrát kivess, / s tudd: kakukkszóra / már fakóbbra / válhat az arc is – így idd borod. / Ne kérdd: ki tegnap még veled ivott, / hová lett mára / kakukk szavára?’ (*Megint az ősz*).

S bár a karácsony az újjászületés ünnepe, költőnk nem remél (már) megváltást – sem maga, sem a világ számára (*Ömlik a köd, Ha a tél beszél, Várákozás, Most és most sem, Ahogy megállok csikorogva* stb.). De tudja: mindaddig, amíg a Természet megújulásra képes, nem hamvadhat el a remény: ‘Vadgalambbúgás a zúzmárás ágon... / Áll a világ konok csipke-hidegben. //...// Valami véglegest, változhatatlant / gyanít a gyenge szív, s gyávulva retten. / Hogy e tél végleges, lebírhatalan. //...// De az a vadgalamb! Hisz melegíti, / egyedül is fűti a hűlt világot! / És magát: Kibírni, kibírni, kibírni!’ – Búgását hallgatva, költőnkben is megéled a hit: egyszer, valamikor mégiscsak ‘vége lesz, vége lesz, vége lesz’ a télnek! (*Csipke-hidegben*).

E versek allegorikus értelméhez nem férhet kétség. Költőnk érzi, hogy a Tavasz már nem az ő tavasza lesz (mint egykoron Babits énekelte meg saját búcsúzkodását fájdalmasan *Ősz és tavasz között* c. nagyszabású poémájában). Mégis bizakodva várja (*Nagy pörkölésre készül március, Paraszas talpnyomokkal* stb.). S ha majd ‘tavaszi lázban ünnepel a világ’, az ő tréfás kedve is friss erőre kap, ízlelve ‘a rügyek kibomló diadalát’. Fel-felhajt egy-egy pohár Zöldveltelinit, s várja ‘az idők kegyelmét’ magára és nemzetére (*Tavaszi lázban, Terrorakció, Követ rugdalva, Csodákra éhezve, Húsvét, Zöldveltelini, Nap-Hal-Nap, Ördögé a kereszt* stb.). A jó borokat – mint a szőlőtermesztők általában – ő is kedveli; szinte minden

borfajtát megénekel, felidézve különleges ízét-zamatát, hatásuknak sajátos – különböző – hangulatát (*Szép magyar borok dicséreti* címen az *Októberi tücskök* kötetében külön ciklust szentel nekik).

A 'zöld' költőnk kedvenc színe ifjúkora óta; ez a szín dominál tavasz-illatú verseiben. Még most is, idősödvén, felujjong, mikor a Természet megéled: 'Gyomok, fák, bozótok, / füvek szívében / iszonyú erő gerjed, gomolydul, / tülekszik millió sápadt csíra / föl s a Nap sugarán / színbe fordul, /.../ kis csingilingi virágokat / énekel, tengernyit, / mámorban égve / a fényre özőnlő / földmélyi had, / ezerszólamú virág-zenével / ünnepel / a győztes ármádia... // Így alapít birodalmat / a Zöld / a Földre s az ember / álmaiba!' (*A Zöld Birodalom*). A Lorca alkotásmódjára emlékeztető színorgiával és zeneiséggel festi e varázs-birodalmat: 'Zöld: te ígézel, / Zöld: babonázol / halálomig már, / húnyhat a Nap, / Zöld: selymeiddel / éghez igazol, / végtelenség kötöz, / zöld kábulat' (*Labdaterek ígézte*). Másik kedves színe 'a lenyugvó Nap vöröse', a zajgó-forrongó, 'hangyálló' vér színe: 'Úgy fogadom magamba ezt a / napszen-tülést, mint esőt a földek. / Bőröm a vörös fényt szivacsként issza, / mintha soha már, soha többet. / És soha eddig. //...// Csak a van-pillanat hajlik szívemre, / hagyom hát, hogy rendjén minden beteljék – / így leszek a múltak fejedelme. // Utazom mindig a lenyugvó Nappal, / így köszönt mindig új ébredés' (*A 'van' pillanat*).

Nem a szó megszokott értelmében vett 'természet-líra' ez; semmiképp sem 'tájlíra'. Mintha Kiss Benedek maga is a Természet része lenne, együtt él, együtt lélegzik vele, s érzelmileg azonosul minden rezdületével. A fák – virágok – bokrok lélegzetvételére, a madarak röptére, énekére figyel; 'a föld alvó lelkét' lesi, mint egykor Ady. Számára a Természet: otthon (és nem 'menedék') – tartást és keretet ad életének. Metaforikus képkapcsolásai meghökkentőek, egyszerre szemléletiek és szürreálisak: két – látszólag össze nem tartozó – konkrét valóság-elemből egy harmadik, fogalmi képzetet teremt, s így az elvont sík a maga érzéki, szemléleti tökéletességében elevenedik meg. Számára a vers nem 'szöveg', hanem szavakból – képekből – gondolat-téglákból emelt 'épület' (s így némileg Kassák kései, leszűrt 'konstruktivista' módszeréhez is kapcsolódik): 'Mintha fecske gyurmázgatja fészket: / szájmeleg sárszökből lesz a vers. //...// S mi önmagában is tökéletes: / egymást fogva maga a csoda lesz. / Téglák és habarcs, mi összetartja. / Fészkek lesz, madárnak lakható. / Így rétegeződik szóra szó, / verset írva – sártégla a falba'. A vers-épületbe természetesen költőnk is befalazódik (mint Kőműves Kelemenné Déva várába), s tisztában van vele: 'nem repülhetsz ki a magad rakta falból' (*Verset írva*). Költeményei egyszerre több síkon is értelmezhetők; háttérükben feltárul alkotójuk teljes érzelmi – szellemi – s ösztönvalósága. 'Örök Faust'-nak érzi magát, ki – bár 'kárhozatot halmoz kárhozatra' – szomjazza a fényt.

Szerette, szereti az életet, a 'szívjóság' átsüt még 'fekete' sorain is; maga is azt tartja a legfontosabb emberi értéknek: 'Diófák alatt még ülök / magányomban, / de immár hamar eltűnök, / bárki voltam. // Ha már a szív nem világít, / le kell hulljon, / úgy konyuljon, éjszakáig / alkonyuljon' (*Ha már a szív nem világít*). Mind több halottja van – emléküket megrendítő gyászversekben őrzi (*Egy barát halálára; Béküljünk, halottak; Kettészelt madár* – Hervay Gizella emlékére; *Koportos* – Balázs József emlékének; *Tündér Baka* – Baka István-sírató; *In memoriam D. Thomas* stb.). Kiemeli a magyar költészet-történet 'ösbozótjából' mindazokat, akikhez tartozónak érzi magát; mindegyikükről párszavas, mégis eleven, találó mini-portrét rajzol. Balassi, Csokonai, Petőfi s Arany mellett és után a XX. századiak is megigézték: 'Arkangyal nyelven szólt / József Attila, / najádokén Babits. //...// Ady úgy penget, mint a penge, / harsogva tép, / bőrszint serkentve. / Tóth Árpád réveteg gordonka-hang, / Juhász Gyula / fél álom-Attila, fél álom-Endre. / Illékony teagóz Kosztolányi. // Nagy László kamaszos, karistos álom, / Baka vasbocskorban mászik az égig. / Hát Sinka István? / Gyöngyvirágosan pengeti pogány ígét. / Szabó Lőrinc Tücsökzenéje / mákonyos cirip a fülnek, / Weöres Sándor és Pilinszky / csak hegedülnek, hegedülnek' (*Rímek kavargása*). S e varázsszőnyegen

repülők együtt kerengnek-szállnak az égi mezők felé. Egyikük-másikuk külön 'hódolati' verset is kap (*Az északi ember* – Ady Endrére emlékezve; *Kazal aljából* – a 'Józsefattila-fa' ágait csodálva). Poéta kortársai közül Gyurkovits Tibornak ajánl verset (*Szeressétek a nemzetet!*), illetve 'az öregedő Utassy Józsefnek' (*Szép elmúlás*). Úgy véli: nemzedékének még sok végeznivalója van itt e földön. Ezért szeretne soká 'Élni', a szó nagybetűs értelmében: 'Kifelé megyek bár, / úgy érzem, még / meg sem születtem. //...// Mit írtam is volt: / fekete világ, / fekete, kormozott-karmozott ének. / Ó, csak egy percig / ölelne át, mit várnék: az Élet!' (*Újévi vers*, 1993). Most ismeri fel igazán az élet – halál – élet körforgásának szigorú, kérlelhetetlen törvényét, az értékek megőrzésének, továbbadásának fontosságát (*Öregjeink: az öregek*). A nagyapát – apát – fiút összekapcsoló misztikus, titkos kötelék jelentőségét is felfogja; s tovább kívánja adni /ő is / a messi múltból érkező 'üzenetet': 'Kezemet fiam fejére teszem, / mint rég enyémre nagyapám. // Idő száll, én már / nem is leszek talán, / mikor egyszerre / megáll majd tétován, / s tudja már: az öröksége – / az volt a fején a kezem' (*Kezem fiam fején*).

Elég érett már arra, hogy újraértékelje apjához fűződő viszonyát; s egyre inkább érzi: bármily ambivalens, keserves volt is kapcsolatuk, sokat kapott tőle. Egy mélyen személyes ciklust szentel emlékének (*Apám kertjében*), amely egyúttal élet-számvetés is. Ahogy Ady a *Krisztus-kereszt az erdőn* c. versében megénekelte: az 'igen' és a 'nem' egymással való felelőse végül szintézishez vezet; a fiú maga is felnő, s megérti-vállalja azt, ami ellen korábban lázadt (*Nem értettük mi egymás nyelvét, Kemény voltál, apám*). Most már örömmel meg-megpihen a kertben, amelyet apja hagyott rá örökül: 'Apámat régen eltemették, / de fái gyümölcsöt ontanak, / nem vagyok apátlan velük mégsem, / ki elment, ím, föltámadott: / őt látom a varasult fényben, / ahogy hiánya fölsajog' (*Napáldozó*). Mire elérkezett volna az idő, hogy 'emberi nyelven' beszélgessenek, poharazgassanak, megosszák egymással sok gondjuk-bajuk – mire 'család' lehetett volna belőlük ('apa és fiú, az ő fia / nem külön borongva, csatangolva'), apja örökre eltávozott (*Ekkor már...*). S most fia elárvultan keserget hiányát: 'Millió törmelék, semmi / nem maradt utánad egészben, egyben' (*Bánt a napfény*). Szemére hányja hát: 'Te, aki papok közt nevelkedtél, / hogy csúfolhattad meg így az Igét? /.../ Lázadóvá tetted egész családot! // Élve loptad el magadat tőlem! / Ha háborúban halsz, meggyászolnak, / s fényesen élhettél volna időmben, / mert valahogy mindig élők a holtak'. De immár eljött a megbocsátás s feloldás ideje: 'Apám, mint magzatot, / én szüllek téged / azzal, hogy dolgaid, / arcod bemérem. /.../ Vétkeidet, apám, ím megtéltem. / A többit döntse el maga majd Isten' (*Fejem az öklömmön*). A ciklus záródarabja József Attila *Kései siratójára* utal: *Oda a legenda...* Az Apa – Fiú kapcsolat örökérvényű, esszenciális titka: 'Fiak, apák, így, egymásból élünk, / s egymás ellen, mint barbár hordák. /.../ Megtapintom a vén fák kergét: / körte, meggy, szilva, őszibarack. / Apámat régen eltemették, / de fái gyümölcsöt ontanak'.

Anyjához fűződő kapcsolatát is némileg más megvilágításba állítja az elmúlt idő: most már ő hajol le hozzá gyöngéd szeretettel, s emeli magához az egyszerű kis paraszttasszonyt, aki kuporgatva – éhezve – fázva, másoknak kiszolgáltatottan, megalázottan élt (*Édesanyám! – Kenyeret anyám úgy eszik, Anyám a babonák közt* stb.). Reménnyel, boldog várakozással telve hordta ő is terhét, miként egykoron 'Isten-szülő Mária' – s jutalma érte csak szenvedés volt: 'Keveset láthattad boldog arcom, / pedig úgy szeretted, mint azt a fiút, / s nem is hihetted, mikor meghaltál, / hogy számomra is lesz még kiút' (*Ártatlanság elvesztése*). S most, hogy már nincs többé, fia viszi tovább örökét: 'hited zöldellik, / virága lettem, / fájdalom és öröm / kalásza bólong, / sejtések, titkok / érnek szívemben, / ha rólad szólok. // Látogass meg, mama, / adj víg erőt, / mint régen, / elborult vasárnapokon, / s én televirágzom / az egész temetőt: / torozzanak pillék sírhantodon!' (*Jó halál?*)

Az évek teltével-múltával felesége iránti szeretete egyre mélyül; hozzá /róla írt versei az immáron ‘öregedő’ pár végérvényes összetartozásáról tanúskodnak. ‘Mihez kezdenék két szén-szemed nélkül? / Föld-mélyből parázsló antracit, / s fölém ha az ég láp-tengere kékül, / vakít, akár a láng-Nap, úgy vakít’ (*Mihez kezdenék?*). Máskor tréfás-komolyan, részben József Attila *Ódájából* kölcsönzött kifejezésekkel vigasztalja-engeszteli megbántott hitvesét: ‘Az elapadhatatlan édes dallam / szám sarkában – te vagy. /.../ Nevem / aláírás-joggal felruházott egyetlen viselője – / te vagy. / Ki szóra bírja egyaránt / a lélek legmélyebb üregeiben / cseleit szövő fondor magányt és a / mindenséget / – te vagy... // Hát mit akarsz még?!’ (*Engesztelő*). Kötdésüket az egymásnak kölcsönösen biztosított szabadság teszi érzelmileg igazán erőssé, amint azt a *Gyűrű nélkül* c. vers mutatja: ‘Szabad hűségben, meggyűrűzetlen / rég tartasz már s én rég tartalak. / Válassz engem mindig újra, szerelmem, / s mindújra téged választalak!’ Ha távol vannak egymástól, akkor is együtt vannak; ha nem nézhetnek egymás szemébe, a lélek-szálak mágikus ereje kapcsolja őket össze: ‘Szerelmed csendes hatalma / szerelmem növeli, látod, / távolból lobog föl nagyra / – s hány év is már ez a távol!?! / S mennyi még?... Engem a vadság / mind szelídebb vizeken visz... // Hordozzam csendes hatalmát / létednek, kívánom, ott is!’ (*Szerelmed csendes hatalma*). Felesége az éltető nap-sugár költőnk számára: ‘Szeretem, ha felragyog fölöttem / haláltól eloldó / nagyhatalmad. // Meddig még, meddig / ez a kegyelem, / ez a szentség? / Nélküled-órákon / nélküled-karaván / az egész álló nap, / nagy egyedülség. /.../ Az hoz meg újra, a hold ladikja / csillagok hínárján fönnakadva. / Villanyfény szítál szép homlokodra, / s átfordul susogva / a naptár lapja’ (*Amíg átfordul a naptár lapja*).

A magyar költészetben ritka az ilyen hosszan tartó, hűségre épülő párkapcsolat, s annak ennyire mély, poétikus megörökítése. Túl az Élet delén, a ‘bevérződő esték, hamuszín hajnalok’ időszakában még szorosabbá válik egymáshoz tartozásuk: ‘maholnap majd magunkra / maradunk, kedvesem! / Ezüst ruhába bújva, / de jössz még, jössz velem! / Aranytűz nem ragyog már, / csak szemünk hunyorog, / ha egy-egy kaptatónál / karomhoz ér karod. // Kabátunk már ezüst köd, / de jössz csak, jössz velem, / míg fönről havat köpköd / az ég ránk szenvtelen’ (*Deresedők*). Büszkének rá: ‘Világra melengettünk két gyermeket, / s ha hűlünk, most már ők / melegítenek, / el- s visszaszállnak / fiatal remegéssel – / ne gondold, / ne gondold még, kedves, a téllel!’ (*Biztató*). A családi fészekből kiröppenő kis madárfiókaikat könnyű szívvel bocsátják útjukra: ‘Mit kellett, tettük, megtettük együtt. /.../ Most már ti gyerekek, / repüljete, / de előbb egyet / körözzetek / megperzselődött / fejünk felett’ (*Útrabocsátó*). A *Dúdogató* c. kis dal a ‘holtomiglan-holtodiglan’ szép vallomása: ‘Közösen, szeretetben, / kezéd kezemben... / Szerelmemben, lángban / társad lettem / s te társam / e hűlő vasvilágban. / Kezed kezemben, / közösen, szeretetben’. Most már unokáiknak örülnek úgy, mint hajdan gyermekeiknek (Sára 1993-ban, *Kata* 2004-ben született); élvezik huncut incselkedéseiket, játékos-vidám szeretetüket. Őróluk, őhosszójuk is verseskötetek sora íródott (*Nap – hal – nap*, 1996; *Dimbes-dombos, madaras*, 1996; *Sára könyve*, 1999; *Négy évszak* – Kass János illusztrációival, 2006). Szent György-hegyi családi együttlétük immár ‘paradicsom-kerti’ boldogság: ‘Kedvesem, úgy szerettelek, / mint kakasszót a reggelek, / boldog vagyok – szerettelek. / Kacag, játszik fönt unokám, / csibészkedik a nagyapján, / a nagyapán mulat talán. // Dicsérlek, dicsőítlek, Uram, / így hagyj elmúlni boldogan, / s dicsérlek, dicsőítlek, Uram!’ (*Pünkösdt-estén*, 2005-ben).

Nagymamafeleségét költőnk ugyanolyan szeretettel veszi körül, mint hajdan ifiasszonykorában, hiszen mindenben támasza volt egy életen át: ‘Szerettem volna lenni én tölgyfa, / de gyermekké tett a sors helyette. / Nőtt mellém, hogy óvjon, egy asszony-fa, / olyan, ki mélyen markol a földbe. // Miként rám, úgy rakták a fészket / ágbogain a madarak. / Egy percem mellette el nem enyészett. / Nagy nő lett, nagy asszony is maradt’ (*Ősfa*). Máskor az *Énekek éneke* kincses pompájába öltözteti negyven éven át hű társát (*Magasztaló ének, melyben az*

öregedő költő nagymamafeleségét udvarolja). 2005 nyárvégén autóbaleset éri őket Szent György-hegyről hazafelé tartva; Kati-asszony súlyos bordatörést szenved, s hosszú hónapokon át betegeskedik. Költőnk – aki kisebb sérülésekkel ‘megússza’ – kétségbeesett könyörgő énekkel ébresztgeti ájultából ‘violáját’, s a népköltészet dallam- és képkincséből szőtt gyönyörű verssel próbálja visszacsalogatni őt az életbe: ‘Éledj meg, éledj, / szép Görög Ilonám, / csináltatok néked / olyan csodakutat, / reggeli álmodból mikoron felserkensz, / egyik ága gyönggyel / pergő vizet hányjon, / másik ága vérrel / illó kölest hányjon’ – hadd tudja meg, mily árván-egyedül várja őt szeretője (*A zsibbadt asszony élesztése*). S miután ‘az Úr kegyelméből’ megéled asszonya, költőnk hálátelt szívvel örül az aznapnak, s reménykedve várja a holnapot. Kötelességeinek eleget téve teljesnek érzi életét; s bár az elmúlás sem riasztja már, amíg lehet, szeretne itt maradni: ‘Megnyugszom egyszer majd, szívemnek fogytán. / De addig zaklass csak, hangyálló vérem! / Sötétebbre égjek a koromnál, / így állok s fekszem majd hófehéren. // Zaklass csak addig, hangyálló vérem!’ (*Megnyugszom egyszer*).

*

József Attila *Kész a leltár* c. versére ‘rárimelve’ már készíti ő is ‘életszámadását’: ‘Néztem és láttam. / Tegnapban, mában. //...// Kopott a térdem, / kopogva jártam, / kopár világban, / korgó határban. //...//. Istenem, féltem is, de csak megálltam / sok sanda pácban is / e maszka-bálban’ (*Tán éltem is* – József Attila-áthallások). Jókedvre s humorra hajló természete segítette abban, hogy elviselje a pártállami évtizedekben a ‘keserédes élet’ gyötrelmeit – amint azt legutóbbi köteteiben a *Japáni versek*, a *Bakafánt mellé tűzz Kacifántot*, avagy a *Görbe tükör* c. ciklusok bökversei mutatják, valamint a *Metszetek* c. nyolctételes kompozíció szatirikus világállapot-rajzai. *Vojtinai tanácsot* ad a jövőendő poétáinak: ‘Ha hülyeség jut eszedbe – / az még nem költészet. / Bár – szó ami szó – / a költőnek alkalmasint sok hülyeség jut az eszébe, / de nem mindet írja le – / annyira mégse hülye! – / válogat közülük alkalmasint: / ez alkalmas, / ez alkalmatlan / s végül maga is csodálkozik, / hogy mi maradt – a jól megválogatott hülyeség – / bölcseket megszegyenít. // Szóval csak csinján a hülyeséggel, barátom!’

Balassi modorában, az ő strófaszerkezetét megújítva siratja az országot: ‘Veszejtik népemet, / irtják nemzetemet, / ki vala népek köve, / lélek itt léleknek / csak mintha féregnek / lenne rágandó töve, / szegényt ők nem néznek, / bár az jó vitéznek / szakadjon is meg szíve. //...// Csak azért is rózsák, / szegfűk és violák / lábamhoz tolongjatok, / az nagy jó Úristen / segítsen erőben / mindönket, ki nem halott, / eszünk is, szívünk is / nyíljék meg, miért is / fejet és térdet hajtok!’ (*Balassiáda*). Ő azt vallja (*Janus Pannonius* ellenében, aki *Galeotto Marzionak* üzente: ‘hívó ember költő nem lehet!’): ‘Hitetlen ember / költő / nem lehet!’ (*Janus-arc-kontra*). Úgy véli: a ‘krisztusi sorsot’ felvállaló poéták a szent vértanúkhöz állnak közel, s a ‘szabadnak hazudott alattvalók’-kal szemben mindazok, akik ‘a halállal párban’ élnek – az Élet, a feltámadás hívei: ‘Ne szégyelljétek pőreségetek, / megfeszítettek, Krisztusok! //...// Takarózunk mi minden rongyba, / takaróznánk előletek. / De pőrén állunk, bár irigy göggel, / a rongyainkban előttetek’ (*Krisztusok, lehorgadt fejfel*).

Kiss Benedek tehát – az ‘öregkor’ küszöbén – megbékél a sorssal, életével. Az ősz lett immáron legkedvesebb évszaka, amint a szelíden aranyló napsütés átvilágítja a lassan hulló lombokat. ‘Az ősz, arany-kalitka’ rázárul a madarakra, elnémulnak, elrepülnek. Csak ‘a temető feketerigói’ énekelnek az elmúlásról, gyászolják a holtakat: ‘Járom a temetőt, / Farkasrétet. / Holtak lent. / Fölöttük: rigóének. / Lent: holtak. / Szívükből gyökérző fák / feketerigók a legfelső ágon. // Sirató menyecskek, / színfeketében. // Alvadt-vér nóta. // Mióta? / Istenem! / mióta?’ (*Temetők feketerigói*). Költőnk az óriás, többévszázados tiszafákban gyönyörködve, belőlük merít erőt – hiszen a nemzet lelkiségét, ősi múltját hordozzák: ‘Ez maradt hát meg, mint ős Kelet pompája, / egy-két gömbölyded tülevél-sziget? / De hajaz a hajdani tengerárra / mely tülevél-nyilakkal árasztott földeket. //...// Nagy békét éltek ti, komoly tiszafák, / kiket a

balsors is nagy békességre rendelt. / Ám fölindultok, ha a szél-csákányos világ / törzsetek alá
vájkal új krumpolisvermet' (*Tiszafák nagy békessége*).

Egyre jobban elmélyül Istenhez való viszonya. Az analitikus líra eszközeivel kutatja, miben hibázott, mit vétett. 'Foltos juhod voltam én, Uram, / bár jobban tetszett volna lennem / fehérnek. Magasztal téged mégis szomorúan / meghimbált csengőm, / ha már nem karének'. De – a Bibliából tudjuk – Istennek mindig kedves a megtért 'fekete bárány' (mint ahogy 'a tékozló fiú' is!); így hát költőnk bocsánatot remél: 'Csengőt raktak rám, s ez is fehérség. / Kedvedre vagyok, néha azt gondolom. / Híred vigyázom, hisz Te a mindenség / fölött pásztorkodsz, / nemcsak a Badacsonyon' (*Csengők mennydörgő hangja*). Villon modorában engeszteli jó Krisztus Herceget 'botlásai' miatt: 'én sokat vétettem és pazaroltam, / a tálentumokat elástam mélyre, / pár szeszterciuszt ha megspóroltam, / jó Krisztus herceg – bocsáss meg érte' (*Dal az Örök Herceghez*). A transzcendenciát mint a legtermészetesebb lelki-szellemi közeget éli meg; panteista érzülettel ad hálát a természeti csodákért, amelyben részesülhetett (*Köszönet lefekvés előtt*). Minden vallásos manír nélkül kötődik Teremtőjéhez, az 'ös-sejt'-hez, aki élteti – megtartja őt (is), táplálja gyümölcseivel, s aki nélkül elvadulna az ember(iség) (*Sejt és sejtelem*). Őszintén mérlegre teszi hát életét, s a döntést a Mindenhatóra bízza: 'Én Istenem, Te tudod, / a törvényt, / ha kisbetűs volt, én / mindig megszegtem. / Ám vállaltam kint és gyötrelmet / önként, / csak éljen a nagybetűs Törvény fölöttem. // Szabad voltam? / Szabad... / Láncokra fűzve... / S fonódott a lánc kintről és bentről. / De ha legyűrtek – önvétkem gyűrt le' (*Törvények rabságában*). S mintha legjobb barátjával társalogna, oly meghitt egyszerűséggel készül a nagy 'vendégségre': 'Uram, a ficánkot abba hagyom', s Te 'add meg módját Úrvacsorádnak'. Ha már közelít a vég – legalább méltó, ünnepi legyen: 'A hagymát apróra vágd – késed éles. / Csípős paprikát adj csemegéhez, / de kétszer: másodszor, mikor megrottyan, / sőt bele – ússzam a vörös habokban. // A zsírt le ne szedd – sok úgyse lenne. / Aztán hadd szálljak a végtelenbe, / csak még az áldást várom meg, aztán... / No, aztán! Te tudod, mi jöhet aztán...' (*Úrvacsora előtt*).

Kiss Benedek lelke mélyén sejti-tudja: az Úrra minden bajában számíthat, s aki hisz benne – az üdvözl (Együgyű dalocskák). Isten nem 'önfeladást' kíván tőlünk; ellenkezőleg: 'hogyan szerethessünk, / legelőbb / magunkat kell tudjuk szeretni'; magunkat, akik az Ő képmását hordjuk szívünkben. 'Mert magunk: mindig minden együtt. / Magunk: az élet mindensége! / Ha szívünk dobban: / a mindenség is belerezdül'. Az önbecsülés emeli az Úr méltó fiává az embert; hiszen 'az Isten is úgy becsül bennünket, / ha magunkban Őt tudjuk szeretni. / Így jutunk az alázathoz, / tudatához a bűnnek, / s merünk tiszták és boldogok lenni' (*Apokrif prédikáció*). A Mindenható tudja: az ember sokszínű, belső ellentmondások feszítik: az önzés – önátadás, kívánság és önfeláldozás mint egymás ellentétei színezik át meg át cselekedeteit; a 'rossz' és a 'jó', a gyilkos és az áldozat egyaránt bennünk rejtezik (amint azt Dosztojevskij mindenkinél mélyebben feltárta). Így vagyunk teljesekek, s a döntés ránk van bízva: melyik énünket választjuk? Aki meg tudja őrizni a lélek gazdag bensőségét s integritását – az elnyeri az 'örök életet'. Kiss Benedek ebben az értelemben érzi magát 'gazdag'-nak, s hálás Teremtőjének, hogy oly bőségesen ellátta lelki ajándékaival. 'Világod láttam / portól / a csillagokig, / láttam: / egy emberben ezer lakik, / s minden egy ember / mégis / egy ember, / keresztekkel verve / és kegyelemmel. //...// Gazdag létemért / áldlak, Uram – / áldalak / szomorún és boldogan' (*Szomorún és boldogan*).

*

'Naplemente előtt' költőnk még elveszi, elfogadja a Sorstól, amit az kínál neki. Úgy érzi: élete 'beteljesült'; a természeti törvényeket tisztelve, szeretetben élve sorsa 'kilombosodott' (*Vérednek volt igaza*). A cselekvés vágya, a megvalósításra törő akarat – számtalan akadályba ütközvén – fokozatosan átadta helyét a 'teremtett dolgok' világában való gyönyörködésnek. Felismerve s elfogadva sorsa kereteit és korlátait, kivívta benső szabadságát, kilépett a

‘vasvilág’ kőkemény, hamis külső ‘rend’-jéből. Megértve, hogy a Kozmosz, s benne az ember-parány létmódja azonos törvényeken nyugszik, s e törvények semmilyen szubjektív erőfeszítéssel nem változtathatók meg (nem az emberi akarat függvényei), megszabadul a ‘világban való lét’ szorongásaitól, s védi kiküzdött lelki békéjét. Az általa fontosnak tartott értékeket (benső szabadság, határtalan emberszeretet, ugyanakkor önazonosság-tudat, szellemi függetlenség, őszinte barátságok, kölcsönös szeretetre épülő családi viszonyok, személyiségerőivel adekvát költői kiteljesedés stb.) sikerült megvalósítania, így önmagával, környezetével s a természettel harmóniában él. Tehát máris félig-meddig elnyerte az ‘örök-életet’: révbe ért. Népes családja körében ‘patriarchai’ méltósággal és derűvel ad példát az őt értőknek emberségből, szeretetből.

Szent György-hegyi szőlejében, kedves diófái között el-elmereng a volt-időn; szívdobogása mintha a végtelenség lüktetése volna: ‘Ülök a bazalthegy alatt, / behúzva vitorláimat, / elnézván sárkányrepülők röptét, / a világ most távoli ködkép, / messze esik, messze marad, / nem érdekel a forgatag, / a körém harmatozó estét / szívja tudóm – pernyéll a Nap, / valami elefánt-nagy békesség / toronylik fölém hallgatag //...// s körülbozsog a végtelen lét, / lepkék, muslincák rajzanak, / leszáll a csillaggal kivert ég, / s mint merengő muralovakat / ha súlyosan dobbantanak, / hallgatom nagy diófák csendjét – / hallgatom szívdobogásomat’ (*Nyáresti delírium*). Betegségekkel küzdve is boldognak érzi magát, hiszen már elvégezte dolgát a Földön – amint azt tréfásan írja: ‘Boromat kitöltöttem. / Koromat betöltöttem. // Koromat kitöltöttem, / boromat betöltöttem’ (*Négysorosok két időben*). Istennek hálás azért, hogy élhetett, s hogy – bár ‘krisztusi’ sorsot viselt – mindvégig érez(het)te kegyelmét. Sok lázadása, kudarca ellenére mindent megkapott, amire szüksége volt. Most már csak irgalmáért könyörög: ‘Nagyon kellesz / Te magad nekem, / sugárkoszorú helyett fejedem / töviskoszorúval, / hogy méltán köszönhessem meg majd / a legvégső ágyat is, / fölötte fűkoszorúval’ (*Köszönet lefekvés előtt*).

‘S érzi, öröktől készen állt a forma, betölteni, mit elrendeltetett...’

(Konczek József műveiről)

‘Ki az időt kitanulta,
tisztá lapot nyit a múltra.
/.../
Két ikszlábú faasztalon
Kiterítve az ifjúság.
Körülötte gyertyák, habok,
Poharakból kicsap a láng.’

(Kiterítve az ifjúság)

Konczek József a *Kilencek* köréből elsőként publikált országos jelentőségű folyóiratokban: a *Kortársban*, majd az *Új Írásban*. *Kőország* című költeménye 1963-ban az *Alföldben* jelent meg, több más verse a *Napjainkban*, az *Örökösök* című veszteprémi antológiában (1966); a hatvanas évek derekától pedig rendszeresen közölt különböző – országosan ismert – periodikákban (*Alföld*, *Napjaink*, *Palócföld*, a szombathelyi *Sor* című antológiában, valamint az *Életünkben*, sőt az *ÉS*-ben is). Az *Elérhetetlen Föld* című antológiában (1969) *Konc* néven adta közre verseit. A csoport egész pályafutását végigkísérő jeles irodalomtörténész, Vasy Géza – a sikeres indulás ellenére – így ír róla 1988-ban: ‘A kilenc sorsból – most főképp a költői sorsra gondolva – a legfurcsább minden bizonnyal Konczek József. Társai közül leginkább ő az irodalmi élet mostohafia, a jószerecsével neki sikerült a legkevésbé találkoznia. /.../ Kezdetben pedig semmi nem mutatta, hogy neki kell majd legtöbbet harcolnia’ (lásd: *Kilencek*, 2002; 97–105.p.). Első verseskötetét évekig ‘fektette’, majd korrigált változatait többször is visszautasította a Szépirodalmi Kiadó – annak ellenére, hogy már évtizednyi rendszeres publikálás volt a háta mögött. S mivel vidéken élt (az egyetem befejezése után, 1965 nyarától Szombathelyen újságíróskodott), lassan kirekesztődött a fővárosi irodalmi életből. Bár Juhász Ferenc elismerő figyelemmel kísérte pályáját, ösztöndíjjal is támogatta, s az *Új Írásban* mindvégig teret adott neki, neve a fővárosi berkekben lassanként feledésbe merült. Már nem tekintették ‘fiatal’ költőnek, ugyanakkor a ‘befutottak’ közé sem számították. Majd csak az *Elérhetetlen Föld* II. antológiája (1983) hozott újra ismertséget számára; ekkor már ismét Pesten élt. 1984-ben napvilágot látott egy vékony kötete az *Eötvös Könyvek*-sorozatban (*Galambok, galambok a történelemben*); majd 1987-ben a *Palócföld* gondozásában *Episztola*, valamint *Egy szó* címen versválogatása jelent meg. Írt színi jeleneteket, humoreszkeket, irodalmi riportokat, rendszeresen fordított az orosz költészetből (írásait publikálta is különböző napi- heti- illetve havilapokban). Ironikus rajzban festette le a késő Kádár-kor visszasságait (*A Manufaktúra* – Kapu, 1990. szept.). Költői pályája azonban csak a rendszerváltást követő évtizedekben teljesedett ki. Nem véletlen tehát, hogy idegen maradt számára a hagyományos ‘váteszi’ szerepkör, s *Petőfi* Sándor születésnapjára ő *A XIX. század költői* kesernyős-hangú ellen-ars-poétikáját írja meg: ‘Sándor, én nem vagyok lángoszlop. Fáj a hátam. / Gyötrik bujkáló, görcsös bánatok. // Nem tudok mást, mint eldalolni / saját fájdalom s örömem. // Van hát rám szüksége ennek a világnak? / Engem, akár a hangszert, félretesz’ (*A XXI. század költői*).

A XX. század derekán voltaképpen nem a költők mondtak le a ‘prófétaságról’, hanem a (kultúr)politika fosztotta meg őket társadalmi hatóságuktól (miközben fennhangon a

‘*Lobogónk: Petőfi!*’ szlogent hangoztatta). Konczek József sokáig türelemmel s viszonylag derűsen viselte helyzetét – amint erről a Csontos János készítette interjúból számol (*Együtt és külön – a Kilenck; 1988; 22–27.p.*). Az újságírásban mintegy ‘kiélte’ társadalomalakító szenvedélyét, s hosszú éveken át tengette a kisvárosi értelmiség egyhangú, sok-sok munkával teli napjait. Családot alapított; a köznapi feladatok lekötötték erejét s idejét – de kezdettől fogva tudta: ha *költőként* szeretne szóhoz jutni, nem maradhat vidéken. Életművének valódi arányai csak most, az ezredfordulón kezdenek körvonalazódni (*Damó – kisregény, 2001; költemények: A tájjal maradtam – 2006; Ölelhető térség – 2006; Napozik a dongó – 2007, Formáért sóvárgó – 2008; műfordítások: Ahmatova ifjú arca – 2007*). Talán most végre – a hányatott életút után – révbe ér, s sikerül kiadatnia több, még kéziratban fekvő munkáját. 1994-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét; majd különböző költői díjakat is elnyert, a balatonfüredi költőversenyen a Quasimodo-díjat két ízben is; s más, kisebb-nagyobb pályázatokon ért el I. helyezést. Ő maga úgy érzi: végre sikerült megteremtenie önmagában az áhított szintézist. ‘Ki az időt kitanulta, / tiszta lapot nyit a múltra’ – írta még kora-fiatalon; s most, korosodván, úgy tűnik, valóban rálátást kapott egész eddigi életére.

Konczek József nem vallomások, önfeltáró költő, verseiből mégis kirajzolódna életének főbb állomásai, legmaradandóbb alapélményei. Költészete részint leíró-elbeszélő, másrészt viszont teremtő-mitizáló jellegű. A népdalok formakincse, a népi élet természethez kötöttsége alapvetően meghatározza poétai szemléletét.

1942. február 14-én született Magyarnándorban, Nógrád megyében, ahol apja, a felvidéki magyar parasztszármazék Konczek József – átszökvén 1939-ben Szlovákiából az Ipolyon – vasutas szolgálatát töltötte. Itt nősült, de a család csakhamar Szokolyára költözött (az apa ott lett állomásfőnök, s egyszemélyben forgalmista, távirász, poggyászfelvevő). Fiuk alig ötesztendős, amikor továbbköltöznek (Tiszalökön, Polgáron laknak), majd az ötvenes években Tapolcán telepsznek meg (ekkor már négy gyermeket nevelnek – nagy szegénységben – a szülők). Leendő költőnk itt jár iskolába, egészen érettségig; de a nyarakat anyai nagyanyjánál, Szokolyán, illetve rokonoknál, Nógrádon, Berkenyén tölti. Innen fakad mély összeforrottsága a tájjal, a vidéki élettel – a természet nemcsak felnevelő, hanem mindmáig éltető közege.

Anyja-apja megismerkedését, egybekelését szeretettel örökíti meg (*Egy régi vasárnapi fénykép apámról*). Szülőfaluját pedig játékosan-kedvesen, gyermekversben idézi meg: ‘Magyarnándor dombja-völgye, / nagy határa, vékony földje / annyi kicsi ösvényt terem, / mint a ránc a tenyeremen. // Magyarnándor völgye-dombja, / akácfája, tölgye lombja / nyugalmasat körülfonja, / ‘Jöjj ölembe, jöjj karomba!’ // ...// Utacskáim, erdőm-mezőm / körülfoznak védelmezőn, / színek, zajok és illatok / mint vérerek a magzatot’ (*Csillagos ég*). A számtalan helyet, ahol megfordult, mind-mind versebe foglalja, s mint eleven tájképgyűjteményt fűzi össze később *Napozik a dongó* című népköltészeti ihletű, formagazdagságú ál-gyermekverskötetében. Az ezerarcú táj, a Felvidék híres-neves irodalmi emlékhelyei az ő igazi lelki otthona; szinte létformája a ‘vándorlás’ (*Cesztve, a Madách-kúria, Horpács, Városmikola, Szuhafő, Kétdobony, Drégelypalánk, Nagymaros stb.*). Madáchról versciklusa és tanulmánya is jelent meg (*Palócföld, 2004/5. – illetve a XV. Madách-Symposium, 2008.*). Számára az egymásba hajló évszakok ritmikus váltakozása az örökkévaló – önmagába mindig visszatérő – idő, amely mégis mintegy spirálisan előrehaladva jelzi a lassú múltást is: ‘A Duna mellől hirtelen / tavasz, nyár, ősz, tél itt terem, / csalános árkok, vízerek, / virág-vadillat fűszerek, / s a fenyőárnyas temetők, / s a kaszálók, a legelők //...// hol nyíló jázmin suttogás, / virágon dongóbrummogás / hol körte-kerteken varázs / a vaslevélzöld csillogás / és nyári esőzuhogás...’ (*Dunazug*). A versek sodró árama, szimultán ritmusa szinte örvényszerűen vonja be a

költői világba az olvasót, a természeti körforgás szédületes varázshintájába emelve őt. Színek – illatok – fények kavarnak köröttünk; zsong-zsibong az eleven, elpusztíthatatlan Élet.

Szokolya a hajdani Éden költőnk emlékezetében: ‘Csupa virág Szokolya, / virágdiszes rokolya, // Királyrét a határa, / királyleány szoknyája //...// Margaréta zöld-fehéren / fény-suhogva zúg a réten // karmazsinnal mezei / törökszekfű színezi’. A gyermekkor legmélyebb élményei kötik ide. Anyai dédanyja, *Káré Magdolna*, aki őt nagyanyjaként szerette-nevelte (ugyanis lánya, a költő igazi nagyanyja – mint a versekből kiderül – nagyon korán meghalt tüdőgyulladásban, 1946-ban); életre szóló útravalóval látta el: népi bölcsességgel, a föld szeretetének, tiszteletének fontosságára okítva őt. Káré Magdolna még az ősi hagyományokhoz ragaszkodó, azokból táplálkozó öregasszony volt: ‘ha szükség volt rá, minden állatot – tehenet – kutyát – lovat – tyúkot meggyógyított. S embert is. /.../ Rendszeresen járt virágot, bogyót, gyökeret gyűjteni, engem vitt magával. Gyermekkoromnak ezek az alapozó élményei’ – emlékezik a /déd/unoka (vö.: *Csontos*-interjú), gyönyörű verset szentelve emlékének: ‘Gyerekkorom boszorkánya, / vadludaknak királylánya. // Húzza a harang a delet, / húzta az ág életedet. //...// De ez a föld, ami kicsi / élet terem, visszaveszi. // Új időt kezd, tejes búzát, / talán nem is emlékszik rád. //...// Csak a hajad nő ki onnan / fészült fűben, fűsorokban’ (*Káré Magdolna*). S ahogy a költő maga is idősödik, úgy válik egyre fontosabbá számára az egyszerű ‘paraszt-nagyasszony’ emléke; már-már mitikus fénybe vonja alakját (*Káré Magdolna és a Czeizel-képlet, Káré Magdolna stilizált halála*). A *Nagyanyám lakodalma* című versben siratja el. Hiánya az évek múlásával egyre fájóbb (*Búcsúztató*).

Viszonylag korán távozott apjára – ‘aki eget hordott erős vállán’ – ugyancsak megrendülten s megrendítően emlékezik Konczek: ‘Szólítják őt a hajnalok / és az én nevemet mondják. // A sínekre én tévedek, / belőlem a jaj kiszakad, / hoznak, apám, hoznak téged / zászló sötét füstje alatt’ (*Apám*). Nem volt könnyű élete a családnak, az apa ivott is, de azért igyekezett mindig gondoskodni betevő falatjukról. Fiának hegedűt vett kéz alatt, s védte-oltalmazta mindnyájukat (*Majd az éjszaka*). Özvegyen maradt anyjuk támasza a két fia lett, akikre azonban már kevésbé számíthatott (*Anyám, arany liliomszál*).

A költészet iránti fogékonyság Konczek Józsefben korán ébredezett. Négyéves korában Szokolyán hallotta unokanővérétől, aki Vácra járt iskolába, a *Kőműves Kelemen* balladáját, amit – érzékeny kisgyerek lévén – azonnal felfogott. ‘Napokig sírtam-zokogtam, remegtem. Akkor kínzott meg először műalkotás. Addig is hallottam verseket, dalocskákat, de azt, hogy miért van így? miért kellett vér a falhoz, hogy a kövek összetapadjanak?’ – ekkor még nem tudta felfogni (vö.: *Csontos*-interjú). Mégis, lehet, hogy éppen ennek hatására talán már ekkor megfogamzott benne öntudatlanul a mitizáló hajlam s a népköltészet iránti nyitottság, ami egész későbbi látás- és alkotásmódjára rányomta bélyegét. Éppúgy, mint a tájjal való egy-lényegűsége. 1961-ben megérkezvén Pestre az egyetemre, otthonossá vált számára az urbánus táj /is/, hiszen kedvelt fáira ott is rátalált. A Ménesi úti kollégiumban azonban kissé idegenül érezte magát, de csakhamar megismerkedett ‘költőpalánta’ társaival, s 1961/62-ben már meg is jelentek versei a *Tiszta szívvel* című egyetemi antológiában. Példaképének Juhász Ferencet tartotta – de nem követte az ő sokirányú asszociációkra épülő költészetburjánzását.

Versei nem (ön)életrajzi vonulat mentén kapcsolódnak össze; számára a kronológiai folytonosságnak nincs jelentősége. Szinte egybemosódnak s egymásra vetülnek fiatalabb és idősebb kori alkotásai; az évek múlásával alig-alig változik ön- és tájszemlélete. Bár minden róla és a természetről szól, mégsem mondható ‘alanyi’ költőnek – a világ mint objektív valóság érdekli őt, s általános élethelyzeteket formál verssé. Szívesen építkezik ciklusokban, kedveli a nagyobb formátumot: élményeit szerves spirálvonalban fűzi egymáshoz (ismétlődő témák, mind magasabb, elvontabb szinten). Köteteit – mellőzve az időrendet – mozaikszerűen állítja össze; a mellérendelő viszonyban álló egységek homogén életérzést sugallnak, s nem

eseménytörténetet rajzolnak ki. Bizonyára a késleltetett megjelenés alakította ki ezt a fajta építkezési módot: érvényét veszítette a versek keletkezési ideje, s a tematikus kapcsolódási pontok váltak fontosabbá. 'Egy múlt-moddal és egy jelen-moddal dolgoztam – jellemzi alkotásmódját a fentebb idézett Csontos-interjúban – annak tudatával, hogy a jelen a jövő felé mozog'. E tézis-antitézis jellegű kettősségből létrejövő szintézis – 'egyfajta újraösszegzés, sorsszemlélet, elrendezés': a kettő dinamikus harmóniájába belesimul a valóság sokszínűsége.

Tandori Dezső így jellemzi nemzedéktársa első (negyvenéves korában megjelent!) kötetét: 'Konczek Józsefnek az egyik legnagyobb költői ereje a *látzólagos* dokumentum-szerűségben rejlik'; de aztán – mint alaphelyzetet szívósan őrizve – messze túllendül a tárgyszerűségen, s ezek igen magas költészeti pillanatok'. Számára a továbbiakban is a legtermékenyebb út (lenne) ez a 'részben belülről figyelés, részben külvilágrögzítés – felmérés.' 'A megfoghatatlannak és a megfoghatónak, valamint a nem körvonalazhatónak' ilyen triója 'csak ritka pillanatokban jöhet létre' (*Mozgó világ*, 1987/3. sz.).

Konczek számára a legmaradandóbb és legmélyebb élmény a táj: 'Felnőtt / éveim mint legelésző csikók úgy széledtek széjjel az őszen. / Köves utcákon járok, lábdobbanásom tüzet csíhol / Fürjek is röppennek, a szem erre-arra kaszál / bokros fények alatt mint ott az a krumplibokor / megköt bennem haragtalan izzással egy emberi táj' (*Táj* című korai költeménye). Ő maga is a táj része: erről a szilárd alapról indul el, felszárnnyal s ide tér vissza mindig, mint Ady 'fel-feldobott köve'. Nem véletlen, hogy válogatott kötete is ezt a címet kapja: *A tájjal maradtam*. S most már nyilván végérvényesen vele marad: benne leli meg végső nyugalját...

*

Indulásakor Konczek József némileg 'majakovszkijos' gesztusokkal, a fiatal József Attila lázadó hangján, a közösségért, a közösség nevében szól (*Kőország, Fáradtság, Indultok-e már?*). Jogaiért perel: 'Én úgy értelmezem, hogy a visszaütés joga nélkül szabad nem vagyok' – *Szieszta*). Részvétellel, együttérzéssel tekint az Élet kárvallottjaira (*Küldjétek haza, Bányász-asszonyok, Mérsékelt égöv, Bauxitosok* stb.). Nyaranta maga sem restelli nehéz testi munkával megkeresni a tanulásra valót (*Koromreggel, Tüskefogó*). Az *Elérhetetlen Föld* fülszövegében így vall erről: 'Szeretem a fizikai munkát. /.../ A két kézzel keresett kenyér becsületéhez máig sem ér fel semmi a szememben'. S azóta is úgy érzi: 'magasabb' sorsáért, diplomájáért felelősséggel tartozik azoknak, akik a két kezük munkájával dolgoztak érte.

Csodálja az erős, termékeny, az Életet továbbvivő s önfeláldozásban nem lankadó asszonyokat (*Asszony, Asszonyok, Bányászasszonyok, Kenyérnagy csípőjű asszonyok* stb.). Rendkívüli szuggesztivitással jeleníti meg az Élet továbbadásának rítusát (*Hősi ének egy ménről*). Ugyancsak kirobbanó, expresszív képekkel idézi meg a falusi életet: 'Felrobbantak a kazlak / mikor a dombon megálltunk lihegve, / mellünkre csorgott az arcunk, / Krisztuskendő volt az izzadságunk, / s nyírt a nyírfaerdő, / sóhajtott a táj' (*Erre futottunk*). Érzelmi-hangulati változásai is a tájjal összhangban vannak, onnan meríti plasztikus képeihez az ihletet. *Gyászbeszéd egy fűzfá fölött* című versében elsíratja eleven játszópajtását, gyermekkori próbálkozásainak tanúját és társát ('Fűzéres lombodba fogódzva tanultam meg én itt úszni'), amelyet most kívágnak, elpusztítanak (kell a hely az építkezéshez!). Máskor allegorikus költeményben örökíti meg a vízparton 'üldögélő' ifjú nyarat: 'haján virág, / margaréta, nőszirm, / vadrózsa meg szarkaláb, / koszorú meg nyírfalomb...' Bukolikus hangon, némi erotikával átszínezve utal az 'áldott' eső termékenyítő hatására: 'Harmatban fürösztik arcukat a rózsák. /.../ Jófajta / májusi / eső / esik' (*Reggel*). Szerelmes versei is erősen a tájhoz kötődnek; abból merítik hamvas tisztaságukat (mint pl. a *Hűvös vize nyárrak, ősznek*, / jártam hozzá, mint az őzek, / vadvirágként hajladoztam, / ráhajoltam, hírbe hoztam. / A hangja is melegített, / hordtam mint a bársonyíngyet. /.../ Ez a hűvös víz, az élet / hol megvolt, hol semmivé lett...').

Első asszonyélménye egy lelkileg végtelenül mély kapcsolat, barátság, amelyből az ifjú költő sokat tanul. Az egyértelműséget, őszinteséget keresi-látja benne: 'Az én világomba a *tiszták* fértek. / S bár volt ott még hely, addig fel se nőttek. / Hess innen! zöngő – zöld – arany legyek!' (*Hess innen!*).

Csakhamar – egyetemi évei zenitjén – találkozik az életét felforgató szerelemmel. Választottja mintha nem bírná (nem is akarná?) vállára venni, elhordozni társa szerteágazó, sok komponensű életét. Költőnk harmatos-gyönyörű versek sorában udvarolja körül Kedvesét, szerelmük izzik és lángol, aztán mégis elhamvad (*A tündér, Dicsérő, Almafák, Fénykép, Reszkető arca türelmes tűzben, Vigyáznám arcod* stb.). Mintha a Természet ritmusában élnének – kettejük búcsújába a nyarat sirató szomorúság vegyül: 'Nézd, én becsukom a tündérboltot, / iramodom tág nyarak iránt. / Ki reményekből nem lehettem boldog, / meg sem írom ezt a krónikát. //...// Én megmondtam, hogy ne légy ellenemre, / nézd, füvek, fák, lovak a társaim, / s néha tisztáson megáll az ember, / és csapkodnak az erdő szárnyai. // Látlak, ahogy szemedet kitárod, / gömbje kúszik föl, a csúcsokig, / van, aki ilyen még sose látott, / nézésedtől az ég jóllakik' (*Napló*, 1965).

A költő később – már jóval szakításuk után – számvetést készít kapcsolatukról (*Galambhangú turbinák*). A Fiú – Lány párbeszédére épülő szövegben a lét kettős aspektusa tárul fel: a kettő elválaszthatatlanul összetartozik, egymást feltételezi és kiegészíti. 'Létezésünk törvénye egy másik létezés. //...// Úgy kell, hogy megéljük egymást, olyan irgalommal, / ahogyan új arcát éli az örök anyag. // Búg a felkavart Idő, mely időt és időt szül...' A Lány sorsa háttérében történelmi titkok sejlenek. Övéi – még nem is olyan rég! – zuhanyrózsák alatt várták a rájuk leselkedő végzetet; ő nem tud bízni egy 'győztes' saját életben. 'Hajam gyász-színe egy rettenetben / őszülhet. Fehér lesz, mint a hó...' (*Galambok, galambok a történelemben*). A Fiú érzi: e gyász-titok feloldhatatlan; de ő nem a Múltban akar élni: a Jelentől kéri a Lány kezét: 'Meggyfák hívnak menyegzőre /.../ Rétek hívnak beszélgetni'. Csakhogy a Lány az Idő mélyébe rejtezik – a távolság köztük áthidalhatatlan: 'Galambbá kell átváltoznom...' (béke-galambbá? áldozati galambbá? netán /Szent/lélek-galambbá?). Szótlanul búcsúznak – hiszen a szakítás után még mi mondanivalójuk lehetne egymás számára? (*Egy látogatás első percei*). A költő évtizedek múltán is fájdalmas-gyöngéd szeretettel idézi meg Kedvese tovatűnt alakját (*Idéző* című ciklus a *Formáért sóvárgó* című kötetben): 'Szerelmesem az erdei manók nővére volt. / És mind hozzá beszélt, / a fű, a gally, a gyík, a felhőmoccanás / és mindben társakat talált, / s mint búzatarlón száz sugárban szertefutó – / (...tán egy apró Máriaácska csipkeláng-szobor...?) / Hozzám akár egy koromhunyt- szempilla-pille halkan hullt alá' (*Dalocska*). Meghitt pillanatok emlékét eleveníti fel (*A vártemplomban, Az első szakítás, A második szakítás*). Majd – évtizedek múltán – a végzetes és végleges lezárság tudata rádöbbsenti: az irreverzibilis idő törbe csalta, immáron semmin nem lehet változtatni. 'Ígérte hófehér haját / és én lélekben, s jóban, rosszban... / S magához hívta a halált, / míg verstárgyakban várakoztam. // Mondják, hogy mosolygó halott... / azt mondják, mosolygott a szája. / Már soha többé nem fogok / belehalni a mosolyába' (*A kedvesem sötétbe' járt...*).

Első nagy csalódásán túljutván, lezárja ezt az életszakaszt: az egyetem befejeztével, 1965 nyarán Szombathelyre megy, a *Vas népe* megyei lapnál helyezkedik el, és beleveti magát az újságírói munkába. Ekkor még úgy érzi: lesz ereje-ideje házat-hazát emelni gondjai fölé, s ez a ház 'egyszer majd maga is megszólal / magyarul, tisztán, / akár egy népdal' (*A ház*). Istentől – kinek léte felől bizonytalan – csupán annyit kér: 'Istenem, engedd meg, hogy legyünk / törődj, vagy ha úgy kívánod, ne törődj velünk... /.../ Legszebb erőd, érts meg, az Istenre, / hogy ne legyek a teremtés ösismeretlenje. /.../ Magyaráznak téged úgy is, én uram / mint lélek nyugalmát, mikor gondtalan. / De nekem az nem létezés, amely hontalan, / annak van hazája, kinek gondja van' (*Imádság*).

Még azon az őszön megismerkedik a kiváló ifjúsági gátfutóbajnoknővel, akit szinte rögtön feleségül is vesz. ‘Isteni alakkal, asszonyi vonzerővel, bátorsággal, önbizalommal’ büszkélkedő szerelme sok versének hősnője lesz (*Erika, Üzenetek, Rendezgetés, E könnyű rózsá, A hangszer-asszony* stb.). Ez a szerelem maga is mintha a Természet része lenne, a meghittséget sugalló táj adna keretet neki: ‘Te, kiben oldódom, megejtő szemű, / tüzem őrzője vagy, lassú léptű csillag, / komolyságom mellé szelídült / szökellni való vágy, fény, eltáncolatlan / indulatom titka, / engem kicserélő, / dobbanásaimat visszahangzó ház //...// Eltakar minket a múló-hulló erdő’ (*Október* – Erikának). Boldogan alakítják ki közös otthonukat: ‘Szoba. / A mi szobánk. / Kisebb egy szerelmes ölelésnél. / Ágaskodik az ágy, / levegőt akar. / Sugárút fölött lebeg az arcod’ (*Forgatlak, forgatlak*). Megtartó erőt jelentenek egymás számára az élet nehézségei közepette (*Nézlek, te vagy hát a béke?*). Az újságírás fegyelmezett munkája, a vidékre, falvakba kijárás mindennapos fáradalma nem sok időt hagy a versírássra! Irodalmi kapcsolatait is nehezen tudja építeni – a helyi adottságok viszont szűkösek a számára. Mégis boldogok, mikor az *Angyali üdvözlét* megérinti őket: ‘gyengéd öklökkel dörömböl’ az Idő kapuján leendő gyermekük. ‘Áldottak mélységeid, / áldottak érintéseink / Tekinteted tudott szelíd nyugalma. Elfogadj megint’ – fordul feleségéhez, a létezés csodájával tekintetében (*Lesz idő*). 1972-ben megszületik lányuk, akit féltő-óvó gonddal fogadnak. Költőnk ujjongva megáldja őt: ‘Tetőtől talpig fusson be folyondár, / hajnalvirágok trombitáljanak / a szád sarkán, tűnődj a nagy folyónál / s a lábadozó sirályok szálljanak //...// Itt langyos Duna-táji záporok / májustól őszi szárnyukkal takarnak, / arcod megnő, nagy szemed párolog. / S beszélni lesz kedved, pedig magad vagy. / Beszélj csak hozzám. Ez a te hatalmad’ (*Májustól őszi* – lányomnak). A ‘kislány’ később maga is a Táj szerelmese lett.

Konczek József még ugyanez évben feljön Pestre egzisztenciát teremteni – magának és családjának. Éveken át ‘ingázik’ a főváros és Szombathely között; az APN (Agensztvo Pecsatyí novosztyi) szerkesztője lesz, majd 1990-ig a *Pallas* Lapkiadó a munkáltatója (a *Fáklya* című lap olvasószerkesztője, valamint a *Szovjet Irodalom* című folyóiratban publikálja műfordításait. Családjával láthatatlan sugárszálak kötik össze: ‘A férfi néha asszonyától / időben, térben elkerül. / Micsoda fénysugárnyi távol! / ...amint az égen átfeszül... // S a nő így lép egy léleksávra, / az egyensúlya végtelen //...// Vele szemben lebeg a férfi, / a két lélegzés és örök // két tekintet egymást ígéri / a bizonyosságok fölött’ (*Egymáshoz*). Néhány év múlva sikerül Pesten lakáshoz jutniuk; a kis család újra egyesül. 1979-ben mégis elválnak; a költő Pomázra költözik.

A tájból merít vigaszt s erőt. Újra szorosabbá válik kapcsolata egykori társaival, a *Kilencekkel*: ‘Az évek is, mint vasalt szánkok, csúsznak / a lejtőn lefelé, korai télben. //...// Valahogy minden elhalkul, elborul, / pedig most nyár van, kemény, erős nyár van, / simulj talpam alá, betonút, //...// míg társaimmal éles villanyfényben, / pányvás mosollyal, / szombatokkal áldva, / tündöklő éjszakában ballagunk’ (*Pányvás mosollyal*). 1983-ban újránősül. A Mártához írt szerelmes versek jóval érzékibbek, szókimondóbbak, – ez a viszony a hódoló és hódoltató erotikára épül; ugyanakkor a csendes megértés és nyugodt boldogság pillanatai is jellemzik. Az *anyatermészet* valamiképp összefügg a nőiséggel – e viszonylag kései, érett testi szerelem mindkettejük számára a ‘termékeny’ őszt hozza el: ‘Lopva kaptam el tekintetét. Ő már nem az. / Rám sugaraz. Tarkóját a tenyerem alá takarom. / Szívemen fektetem sokáig / Hogy élünk is, az semmiség’ (*Tenyerem alá*). E kapcsolat – túl minden testiségen – két lélek találkozása is: keretet kínál mindkettejük számára. ‘E tinta ég alatt az őszi gyertyafény / gömböt remeg körém és lassú, rebbegő világot //...// Mit rajzol még? Talán elveszett willendorfi asszonyt? / Rejtekező ősi testmosolyt? / Amint figyel a formáért sóvárgó képzetek / szenvedő alázatát. / Arctalan. Lélek-mély, komoly’ (*Formáért sóvárgó* – Mártának).

A latin szeretők nyolc szonettből álló ciklusa nyíltan – mégsem obszcén módon! – fedi fel a test, a primér, olykor nyers férfi-nő viszony titkait, a szerelmi párbaj játékos incselkedéseit, az érzékek találkozásának feloldó hatalmát. A férfi-nő viszony összekötő-megtartó ereje mégis – túl a testek összhangján – a metafizikai síkon megélt élmény (*Áldott legyen, Szerelmem, te, halálom, te*). Konczek számára a test birtoklása iránti vágy egyszersmind a lélek utáni sóvárgást is jelenti. A beteljesülés a test/lélek békéjét kínálja – s ez az Élet legfontosabb megtartó ereje. Nagylélegzetű, filozofikus hosszúversben énekli meg az egyetemes természeti összefüggések ‘tisztá rendjét’, amelyben mindennek (a madárdalnak, a pataknak, a mezőnek-rétnek, a tölgyerdőnek, a virágoknak) – s így két ember kapcsolatának is – magától értetődő helye van. Hiszen ki-ki csakis *a másik* által válhat egészsé, élheti meg a *teljes* boldogságot (*Hallgass rám, szerelem*). Ez a szerelem voltaképpen a Mindenség szerelmével egylényegű: ‘Tudod-e a madárnyelvet? / Üres most a táj, / tél jön. Majd én leszek szigorú, / s majd az emlék tömbje áll / a bronzreves hidegben, hópor-hímporú, / tiszta szagban. Gyökerek fölött. / S feldobogok, szebben mint a vas- / lépcsőházak, s emlékszem rád, mint a rög. / Föld leszek, Föld. Nehéz és havas’ (*Föld voltam még*).

Hosszú évek múltán ez a szoros kötelék is meglazul. A költő az egyre mélyülő árokkal érzékelteti ezt szimbolikusan: ‘A brutálisan betakaratlan árok / amit a kérésedre ástam, / az a két méter mély árok / még összetartott minket a kertben. //...// Szerelmetlenem! Soha / éjszakákkal miért nem érlelődtél, soha? / Álmodlak én a kertedben: / meztelen világítasz, ruha / nem is kell, / sírgödör a meggyvirág-szirmos csatorna’ (*Árok*).

S ha az árok szakadékká mélyül? – mi más marad, mint a táj, amellyel Konczek egész életére összeforrt. Újra kiköltözik Pomázra, bár nem válnak el. ‘Hazám lett a város?’ – kérdezte huszonöt évesen önmagától, s rögtön válaszolt is rá: ‘Nem, igazán soha! /.../ Zajos utcákról / az emlék oda tántorul, / hol fák / meg őzek / nyugalma / el sem kerül’ (*Fák meg őzek*). Ott, a *kőverte tisztásokon* érzi most is otthonosan magát, ahol az elvadult lovak szabadon, szilajon legelnek, ‘nem csillog a lábukon béklyó, se lánc /.../ úgy lépdelenek a lovak, / nyakukat emelik néha, / fejükkel visszavágnak hátukra, / orrukból bársonyos levegő tör elő’ (*A villámok lovai*). Hiszen *természeti* mivoltunkból fakad az élet folytonossága: ‘Omlott földből, éltető-szerelmes / széles létezésnek / kavargásából kiragyogó / ükők, dédek szeme néz’ – ím, ‘ez az embermegmaradás elve’ (*Idéző*). S mivel természeti törvény maga az elmúlás is – szinte megnyugvással tölti el, hogy az Élet ‘túléli’ őt: ‘Arcom ha majd esők nem verik, / a harmat akkor is megszületik reggelig / s levelek élén fut végig a víz... //...// Erdő mögül villan a vihar, / köves országúton, krumpliföldeken rohan, / és az eső alatt föld-sötéten / érez, fölszaglik a hant’ (*Erdő széle*).

A *Kilencek* közül talán ő a legfilozofikusabb – számára a táj nem pusztán érzéki, hanem érzelmi, sőt intellektuális élmény is. Szókincse, szóhasználati módja is a természeti világból táplálkozik. Életképek sorában örökíti meg a hajdani paraszti élet lényegi ‘tartozékait’, amelyek ősidők óta kísérik életünket (*Otthon* – vogul motívum). ‘A táj nem embertelen, / a táj ember nélküli’ – objektív valóság (*Kattog a fény*), amelyhez mélyen személyesen viszonyul; olykor ontológiai asszociációkat kapcsol hozzá. *A vetkőző nyárfá* mintha élet / halál egymásba való áttünését jelenítené meg számára: ‘Egy nyárfá decemberben is / arany levelekkel áll a fenyőfák között. // Nem volt ideje elveszíteni / díszét, amelybe nyáron öltözött.’ Vonat érkezik – egy hirtelen kis fuvallat, s a fa pillanatok alatt ledobja ‘brokátarany díszét’. A le szállók észre sem veszik. Talán csak a képzelet játszott költőnkkel? – az aranylő fa ott se volt? – vagy csak most eszmélt ‘múló idejére’? Bárhogy is volt, a költő az úgynevezett ‘termékeny pillanatot’ (Lessing kifejezése az ábrázoló művészetekre vonatkozóan) ragadja meg, amelybe egyszerre sűrűsödik múlt és jövő – ‘virány, kopárság és gyász’.

A szarvasok könyve című versciklusa (1987 – 1991) ‘a szarvassá változott fiú’ motívumkörére asszociál (azaz a Természettel egylényegű, abban feloldódó tisztaságra, ártatlanságra). Az égő színekben tobzódó táj (a *zöld* különböző árnyalatai, illetve az *égbéktől* a *kököny* színig, a cseresznye- és barackszirom *fehér* illetve *rózsaszín* pompájáig, a *sárga* virágú, *búzaszínű* fénysugárig a spektrum teljes skálája felvonul itt!) szelíd varázsa otthonosan veszi körül. A *tavaszi* illatozó rét, a vidáman csobogó patak, a homokban napozó gyíkok, az akác- és nyárfák meghitt, barátságos közegében felszabadultan érzi magát. A *nyári* fényözön, a szélborzolta mező, s ‘a dióbarna délutánnak földutat rejtő mélyein’, a ‘ragacsos-hús vadcsapásokon’ közelítő őzek, amint ‘az erdőalji rozsvetésben’ csendesen legelésznek – számára maga az ősn-yugalom. S ‘az augusztusi hársfalombok’ mézes fénye máris egy új tavasz ígérete; miközben ‘az iramló szarvasok csordája’ még a *késő-nyár* derűjét élvezi. Az *ősz* aztán mindent elront: ‘Kifakult szelek zörögtek. / Füstöltek a fák. // A patakpart, a rét – sár, rom, szilánk, / vérző látvány a fák alatt’. S a *tél*? ‘A kocsma hátsó-udvaron’ egy kicsavart nyakú, kihűlt szőrű szarvastetem vár dermedten feldolgozásra. Majd újra kezdődik minden előlről: ‘Az üreges vadalmafának / villám sújtotta katlanát / beszövi rikkantó virághad, / s zöldell megint az almaág’. Itt az új tavasz (*A dióbarna délutánnak, Az augusztusi hársfalombok, Fű vagy virág, A szarvas ott feküdt a deszkán...* stb.).

Koncsek egy ideális, képzeletbeli tájat teremt magának, amelyben ‘paradicsomi’ boldogságban él(het)ne: ‘hol nádas hűz át vízfodrok között / az erdő bronzos hajlatáig // és azon túl a szittyós rétekig, / feloldott dallamként, / ahogy talán a röpdöső madár, / ki lüktetéseit kopogja, / szárnyak kemény ti-ti-ti-táit’. Gyönyörködik ‘a széjjel olvadó nap’-ban, amint átlényegül ‘ezüstös fénné’; s mikor az is elfogy, ‘megbolydul a mély’: ‘a forrásokból csillagok szakadoznak föl’, s ő – megszabadulva súlyos gondjaitól – gondolatban magasba szárnyal s nézi, amint ‘védekező égbolt-nagy burokból / hevernek az egygyé-oldott rétek, / erdők és tavak között’ (*Nem létező táj*). Költői ereje a külső és a belső szemlélethez egyszerre szóló, érzékeltes, láttató leírásokban van. Választékos szókinccse (is) a szemléleti valóság / képzelet / éteri áttetszőség határmezsgyéjén lebeg; az elvont képzeteket természeti köntösbe öltözteti. Valóságosan együttlélegzik a tájjal, mintha az lenne egyetlen igazi társa az Élet rögzös útjain. Egyik legjellegzetesebb verse ebből a szempontból az ifjú Nyarat megszemélyesítő *Június*: ‘haján virág / margaréta, nőszirm / vadrózsa meg szarkaláb / koszorúnak nyírfalomb. //...// A tisztaszagú víz fölé / száz mezőről dől az illat, / fényporrá zúg szét a fény, / és megcsobban az esti csillag. / A kankalin a vízre ér, / megleng a szélben egy kicsit, / s a széles zöld tenyérlevélbe / nedves csillag törülközik’.

*

A táj: maga az élő múlt (is) Konczek József számára. Meg lehet (kell) kapaszkodni benne. Nem véletlen tehát, hogy olykor régi korok hőseinek maszkját ölti magára.

Álarcos költeményeknek tekinthetők a *Balassi* modorában, strófaszerkezetével, képkincsének felhasználásával írt darabok (*Az jó Balassi Bálintnak újabb versei*, Palócföld, 2004/6. sz.). Ő is talajt vesztett, nem egyszer, mint nagyszerű elődje; olykor menekül önmagától s a felvert ‘szelektől’, a csillagos égre szegezve tekintetét. Saját életérzését kódolja a régies formába (*Amikor menekültében hóihar éri utol*). Másutt költőtársához méltóan fohászkodik az Úrhoz, hogy bocsássa meg neki túlon túl ‘földies’ vágyait s emelje őt a ‘sugárzó égbe, angyalok körébe’ holta után (*Az egy isteni szeretetre, miként Júlia szerelmére is vágyik*).

Máskor *Szent Ferenc*hez imádkozik *lelke üdvéért*: ‘Nehéz az én szívem, / vigasztald szelíden / Ferenc, féltő jó testvér, / aki pénzt és ruhát / atyádnak adva át / alázatossá lettél’. S bár költészetében nincsenek kifejezetten ‘istenes’ – Istenkereső – versek, mégis a létezés Istentől áthatottnak érzi – szinte panteista módon (*A történet örököldje*). Voltaképpen azt ismeri fel:

‘Jézus mindig újra megszületik, és újra és újra betölti sorsát’ – mert az emberi világ mindig keresztre feszíti a Tisztaságot és az Igazságot. Így az emberi történelem csakis tragikus, végzetes lehet, hiszen ‘újra és újra kiveti magából a Megváltót’ (Turcsány Péternek adott interjú, 1995).

A szereplőkre körébe tartozik *Vág lovag énekei* is. A ciklus a veszprémi *Horizont* című folyóirat 1989/3. számában jelent meg; kötetbe még nem került be. A keresztes hadjáratok idejéből itt maradt (mert 900 éves álomba merült, s 1989-ben újraéledt) katona érzelmvilágába kínál betekintést – három nőhöz (hetéra, szűz, feleség) fűződő viszonyát illetően. A hetérát könyörtelenül megleckézteti (‘én mindig azt az egyetlent szerettem, / ki lelkébe fogadta gondjaim’). A kacér kis kölyöklányt, ki fanyalog hódolatán, az Idő könyörtelen múlására inti. S végül megtér hitveséhez, aki hűséggel várt rá, mert felismeri: egyedül ömellel lehet az, aki (*Falfirka, Kűsz, Melyek mögött a némaság...*). De valódi megnyugvást Vág lovag számára (is) csak a természet jelent. ‘A lassan forgó fénysugárözönt’ szemlélve önnön magában keresi Istent, kit ‘kívül nem lelt sehol’ – s immáron ‘érzi: öröktől készen állt a forma, / betölteni mit elrendeltetett’ (*Vág a szérűskertben*).

Konczeknek különleges érzéke van a humorhoz, iróniához is, amint azt *Szanyin táskája* című ciklusa mutatja (Kortárs, 2005/6. sz.). Arcübasev ugyane című regényében újrateremtette az orosz irodalom ‘felesleges emberének’ típusát, akinek alapvonása a részvégtlenség (‘elmulasztja’ tenni a jót, közönyösen félreáll mások szenvedését látva). Dilemmája: lehet-e? szabad-e? tud-e? értelmesen cselekedni – avagy jobb eleve lemondani a tettről? Szanyin tulajdonképpen magát félti-kíméli; csak beszél, beszél, de nem tesz semmit. Látszatra nem ‘bűnös’, s mégis az – jórészt a ‘szanyinokon’ (ilyen a többség!) múlik, hogy a világ valójában megvált(oztat)hatatlan.

Bizonyos értelemben az ilyen ‘Szanyin-félék’ gúnyos-ironikus rajzát láthatjuk az *Azt mondták, öljem meg a kutyát* című nagyívű versprózában, amelyet már-már az álhumanitásról, önzésről (vagyis: általában az *emberi* életről) szóló példázatnak (akár ‘tankölteménynek’) is tekinthetünk. Inkább bölcséleti, mint leíró jellegű; a valódi humanitásra törekvő személyiség ‘szabadsághiányos’ létállapotának érzékeltetése az ellenséges környezetben. A lírai hős igen mély, mondhatnánk: szereteten alapuló kapcsolatot köt kutyájával, aki – állat léte – okos, önérzetes, szuverén ‘egyéniség’. ‘Játszva sétál két lábon, bár senki nem tanítja rá’. Ha gazdája olykor-olykor fegyelmezni kényszerül őt, ‘szinte-szinte emberi sértettséggel tekint rá’. Egyetlen ‘bűne’, hogy elevenségével, játékos nyugtalanságával túl nagy zajt csap maga körül; ‘zabolátlan szabadságvágyában’ bokron-kerten átugrik, nem ismer korlátokat, gyakran megtámadja az ‘engedelmes és jól nevelt’ többi ebet. Így aztán a szomszédok mind gyakrabban s türelmetlenebbül követelik gazdájától: ölje meg kutyáját. ‘Egyszerűen úgy döntöttek, / hogy a kutya nem illik / a kutyákról eddig elfogadott / környékbeli megítélés kánonjába, /.../ ámbár derék, jó kutya, de nem idevaló’. A gazdi természetesen szabad szellemű kutyája oldalán áll; képtelen lenne őt megölni, vagy akár csak rabságra odaajándékozni valaki másnak. Így hát végül szélnek ereszti – fusson, amerre lát. ‘Lelökte fejéről a fém-szíj-kosarat. Visszanézett még, s mint akik értjük egymást, / mentünk – ahogy mondják – / ki-ki a dolga után./ S mostanában úgy érzem: én vagyok az a kutya’.

Kettős alteregó tehát e prózavers? A felettes én, amely nem tudja megfékezni az ösztön-ént? – sőt nem is akar megválni tőle? Bizonyos értelemben igen. Mindenesetre Konczek magas fokú intellektualitással dolgozza fel legbenső (s nyilván legfontosabb) dilemmáját. Jól tudja: ha valaki kirí viselkedésével a környezetéből, s nem lehet őt alkalmazkodásra kényszeríteni – deviánsnak minősül a konformista többség szemében. Ő, mint gazda, együttérez kutyájával, s semmiképp sem akarja ‘karámba’ kényszeríteni; ugyanakkor tisztában van vele, hogy a ‘társadalomban élés’ nem lehet zökkenőmentes ilyen ‘kutyával’ (ösztönstruktúrával), így hát megváltik tőle: boldoguljon most már saját felelősségére (ami, természetesen, az életben lehetetlen). Ugyanakkor okvetlen felvetődik bennünk a kérdés: miféle ‘közösség’ az, amely nem tűri el az elevenséget, a szabadságvágyat, s csakis a pórázon tartott ‘kutyát’ fogadja el?

A kilencvenes évek Konczek életében – nemzedéktársaihoz hasonlóan – a számvetés időszak. A *Tél elé révedő* ciklusban már huszonhárom éves korában szembenézett mind az egyéni, mind a nemzeti történelem csapdahelyezeteivel, amelyekből nem látott kiutat. ‘Az égen / olyan derűsek megint a felhők, / mint a gyermekkori álmom. / Már régen / gondolkodom a halálom. // A földön / minden növényi élet / vagy börtön, / vagy semmivé lett. // A parton / cipők állnak, mint a szállodai folyosókon. / Arcom föltartom. / Az időből kopogva hull az ólom’ (*Égen, földön, parton*). A part, ahonnan 1944-ben annyi embert belőttek a Dunába, történelmi szimbólum lett – az emberi kegyetlenség, a gyilkos indulatok szimbóluma. Ezt a felismerést erősíti meg a *Radnóti* áldozati halálára írt vers, amely téren-időn kívül helyezi a mindenkorí ártatlan meghurcoltak mártírságát. A gyászmenetben mindannyian együtt vonulunk – mégis egyedül (‘Arcokba tekintet nem mélyed, / önmagát vizslatja csendes indulattal / az ember’). A költő is beáll az áldozatok sorába: ‘Elhagynak engem az emlékek. / Megyek utánuk a csendes menetben. / Fedetlen fővel lépdelek, / mint aki mindent megértett, / mondja mégis a történetet’ (*Mégis*).

Az emberi lélek kettősségét rendkívüli módon jeleníti meg az ugyancsak a szereplíra körébe tartozó ‘*korjag*-versekben’ (*Rénszarvas fia versei* ciklus). A *Gergely* Ágnesnek ajánlott költeményfüzér egy Fellini-utalással kezdődik: ‘A fehér bohóc arisztokratizmusát / kigúnyolja a színes bohóc, / a színes bohócot pedig lenézi / a fehér bohóc. / Valójában ők ketten egy ember. / Egy művész.’

A korjag-versek valamiféle primér őstisztaságot, egyértelműséget, az *eredeti* emberi őszinteséget, természetességet képviselik az elhazugult modern élettel szemben. Szerzőjük voltaképpen tréfából ‘feltalálja’ a korjag nyelvet, amely – hangzásában – az ősi magyar kifejezőmód és a finn-, örmény-, török-, csukcs-, kamcsatkai stb. nyelv elemeinek keveréke. Egy Franciaországban élő korjag nyelvtudós, *Soulagin* (amint azt az *Előzetes szemügyre vételezés* című részben a szerző felfedi) éjszakánként párizsi dolgozósobájában fel-alá járva magnóra mondja e szövegeket, amelyeket rajta kívül senki sem ért, még közép-európai származású felesége, Agathe asszony sem. A verseket aztán Soulagin lefordítja franciára, a ‘fordító’ pedig magyarra (így azok Konczek ciklusában háromnyelvűek). Laza szövésű szonettek, inkább csak a szonett alaksejtelme tűnik át rajtuk. A magyar szövegváltozat sokmindent elárul a költő és fordító benső világáról: témája elsősorban a hűség, a hazaszeretet, visszavágyás az ősi honba stb.

‘*Csillant a bokron eső őszi méze, / és lenn az úton, lágy, korai fagyban / a lábnyomokat magam mögött hagytam*’ – indul az első szonett a távozás örömeivel; ugyanakkor a távozó bizton tudja: az elszakadás az ősi földtől nem végleges (‘hozzád, e helyhez visszaérkezünk’). ‘*A messzi-messzi erdők ködfelhőbe bújnak*’ – s mintha a régi fény sem tűndökölné már a táj fölött. ‘*Lagon szerette zölddel éledett / mezőinket és lombossá fakadt*’ erdeinket, ‘hisz elmondhatta: itt volt otthon, / hol idegen-szájú új énekek / hírelnék most már: nincs ismert hazád’. De ő meghalt – így Soulagin énekel helyette: ‘Lagon arcát az arcom fölött hordom’, aki ‘madármezőt és tóval friss határt’ teremtett verseiben, hogy mindenki megismerhesse hazája természeti gazdagságát, szépségét. Egy korjag asszony szerelmes éneke (*Amikor ősszel*), s *A korjag menyasszony dala* az itt élők egyszerű és őszinte érzelmeiről, a takaratlan féltékenységről és a primér összetartozásról, az egymás iránti vágyakozásról árulkodnak. Az utolsó, a hatodik költemény a legmegrendítőbb: a szülőföldjét elhagyó ifjú korjag a vadludak nyomán indul útnak: ‘S ha tugla-szárnyakon az égig úsztam, / jobbkézről látom, vergődő madár / a nap, vérzik, a domb mögé bukott’ (*Megyek, megyek a tugla lábnyomában*). A vers francia fordítása félbeszakadt: a honvágy sújtotta Soulagin váratlan halála lezárta a ciklust.

Konczek önmagát ‘a fordító’-ként aposztrofálja, aki nem a korjag verset, hanem annak francia fonetikus átírását ültette magyarra – s közben figyelt fel rá: ‘ezek a korjag szövegek afféle

‘tündér-beszédek’, önmagukban értelmetlen nyelvi imitációk, hangzatok’. Talán nem is több és más ez, mint a korjag nyelvtudós tréfája, aki esetleg ‘honvágy és szorongás’ uralta éjszakáin a gyermekkori játékokat játszotta magában. ‘Vigasztalásul? Nostalgiaiból?’ S mégis: e látszólag értelmetlen halandzsaszövegek valami lényegeset árulnak el magáról a költészetről. ‘Soulagin két irányban építkezett. ‘Lefelé’, a tudattalanba, az ellenőrizetlenül előtörő szavak világába, a tündérvilágba, a természeti öntörvényűségek közé, és ugyanakkor mindezt ‘fel-felé’, a szonett tudatos fegyelmébe integrálva’. Mondhatnánk úgy is: Kelet és Nyugat között próbált hidat építeni.

A korjag-versek természetesen Konczek József fantáziájának s nyelvi játékosságának szülöttei. *Huizinga* szerint (*Homo ludens*) a költészet a játék körében fogantatott, ‘a szellem játszótere’ – egy sajátos külön világ, melyben egészen más a dolgok arca, mint a való életben. Konczek visszanyúl az archaikus kultúrák mélyrétegeihez, ahol még az ‘apa-cuka-funda-luka’ stb. típusú játékok érvényben voltak, s a közösségi mondókák humoros világa mindenkinek természetes közege volt. A varázsolás, a gyermekjátékok, gyermekdalok – mind-mind a játékelvből eredeztethetők.

Konczek ilyen jellegű kísérletező kedvét mutatja az *Ölelhető térség* című kötetének három utolsó ‘térképverse’ is: *Térkép halottainknak* (városneveket helyez el az ország térképén tükkörírással, mintha a holtak alulról szemlélnék a városokat); az *Alapszavaink égi portája* című hatalmas tablón ősi szavainkat helyezi el, játékos pároztatással (hó – hő, jó – jő, tó – tű, ma – mi – mű, ük – ül – ür stb.); a *Békés távcső* pedig egy telt női alak idomaiba beírt szöveg.

*

Ugyancsak a játékosztön munkál Konczek Józsefben *Damó* című kisregénye írásakor (Masszi Kiadó – 2000), amelyben saját lényé legrejtettebb rétegei tárulnak fel, belevetítve hősei (a Hadnagy s Damó) figurájába. Az elbeszélés zömmel egyes szám harmadik személyben pereg, olykor első személyre vált, s mindig más-más szereplő szemével látjuk a történeteket. A központi hős mégis Damó, bizonyos értelemben a szerző alakmása; a téma (bakonyi végvári harcok a XVI. század derekán) inkább csak keret és alkalom ahhoz, hogy az író szembenézzen az őt feszítő benső problémákkal. Ő maga ‘kulcsregénynek’ tartja könyvét: a török időkbe vetíti vissza az orosz megszállás többévtizedes időszakát, s hősei sorsában a megmaradás, a túlélés esélyeit, lehetőségeit latolgatja. A kisregény alcíme: ‘Irritációk és alakoskodások’. *Juhász Ferenc* ‘mitosz-prózának’ nevezi ajánlásában a művet: ‘Ezekben a történetekben a lírai én középkori alakká varázsolódva él, szeret, játszik, bukdácsol, táltos-szemekkel nézve az időt a török hódoltság magyarországi korában. Történeteiben irónia, humor, vadméz, vadvirág, vér, harc, szenvedély, izgalom örvénylik, halhatatlanul a maga módján’.

Minden fejezetet *Damó balladájának* egy-egy versszaka vezet be; a regényt a ballada egésze zárja. ‘Damó, az átkozott zsvány’ ‘réten-erdőn’ bolyong, ‘nadasokban bujdokol’, ‘ábrándokban él’ – végiggyalogol a történelem eme vad korszakán mint alakítója és elszenvedője. Bár részben az író alteregója, valójában mégis tőle független, a saját autonóm sorsát élő végvári vitéz, ki kétes származása ellenére nagy tudású ‘deák’ lett; sikerült a korszak magasabb műveltségében némi tájékozottságra szert tennie, miközben az élet alacsonyabb régióiban is otthonosan mozgott. Felnevelő közegéhez, a cigánykaraván vidám, természetes, természeti életmódjához, szabados életszemléletéhez mindvégig hű maradt.

A szerző ‘trükkje’, hogy kettős alakban jelenik meg. Damó, a púpos deák, Istvánffy Pál úr bizalmi embere, akinek fölöttese – s talán természetes apja – a Hadnagy; bizonyos helyzetekben, jelenetekben alakjuk egymáson áttűnik (személycsere!). A Hadnagy saját képzeletbeli teremtményének tekinti Damót (‘akit púposnak mondanak, s én, a Hadnagy, elképzeltem és megírtam őt’). Úgy is felfoghatjuk tehát: egy-ugyanazon személy ifjonti s érettebb alakmásai ők ketten – az író előhívja az Időből hajdani énjét, s rávetíti saját idősebb kori önmagát, hol

egyik, hol másik hősébe bújva bele. Gyakori szópárbajaikból, vitáikból, egymást hol segítő, hol taszító viszonyukból kétpólusú látásmód bontakozik ki, így kettős fénytörésben látjuk az eseményeket. A nézőpontok, idősíkok váltogatásával többdimenziós valóságképet sikerül az írónak kialakítania, miközben a drámai dialógusokból, lírai monológokból kirajzolódik a szereplők belvilága is. Damó büszke a nevére ('dóm, domb, kenyér domója'). A 'púpos' állandó jelzőt akkor kapta, amikor a Hadnagy – talán féltékenységből? – egy nyílveesszőt lövetett a hátába, s attól kissé meggörcbült. 'Atyja' tehát nem mindig akarta a javát, olykor inkább a vesztére tört. Kettejük viszonyából mégis egyfajta 'bölcs' életszemlélet kerekedik ki; felismerjük: egymásra utaltságunkban mindannyian testvérek vagyunk.

Konczek megkísérli rekonstruálni a végvári harcok nyelvezetét; s ha olykor némileg túlzásba viszi is az archaizálást, mégis hiteles: kifejezésmódja a hamisítatlan *népnyelv*ben gyökerezik, az előbeszéd plasztikus szemléletessége, képi gazdagsága, humora, derűje hatja át. Hősei beszédmódja a népi észjárást őrzi. 'Komoly beszédjiből kiragyog szép szavainknak ízes fűzése, érzem rajtok, az én gyermekkorom nyelvit mondják, szemem is könnyezik'. Az írásmód (a helyesírás is!) a beszélt – olykor 'fésületlen' – régies magyar nyelvhez igazodik; így valóságosan megelevenedik a múlt, s a könyv lapjai sugárzó élettel telítődnek. A cselekmény a természeti ritmushoz igazodik: nyár elején, *májusi* 'pásztoridőben' indul, s *októberben*, gyümölcszsüretelő őszen ér véget. Valami lezárul – de majd újrakezdődik minden. Damó derűsen gyönyörködik a Természet soha nem szűnő munkálkodásában: 'Minden rögcskében, valamint rajta nyőtt minden növényekben érzem azt a lassú, pontos mozgást, mely nem áll meg sohasem, mint maga törvényt tejesítő összesség.' A kisregény kivételesen szép leírásai – mind szuggesztivitás, metafizikai érzékenység, mind nyelvi megformálás tekintetében – a szerelmi találkozások. Az író rendkívüli biopszichikai empátiával és érzéki hitelességgel örökíti meg Damó szerelmeit, akikkel – mint neki rendelt társakkal – önfeledten kapcsolódik össze, testileg-lelkileg magáénak érezve őket... A hat fejezet címe a hónapok pergését jelzi; voltaképpen színes-eleven életképek sora bomlik ki előttünk. A szereplők egy-egy típust jelenítenek meg – a különböző társadalmi rétegek életteli képviselői. Beszédmódjuk saját rétegükhöz igazodik; a biblikus nyelvezethez is erősen kötődik – a felidézett kor szellemének megfelelően. *Gyimesi* László a kisregényről írt kritikájában (*ezredvég*, 2008. január) épp e nyelvi szöveget tartja rendkívülinek: az író 'a világ újrateremtése mellett mintegy felfedezi újra az annak leképezésére alkalmas, hiteles eszközkészletet'.

A *Május* a toborzás időszaka: a Katona harcba hívogatja a Parasztot, aki vonakodik, mert nem fogja fel (Brecht *Kurázs*i mamájához hasonlóan), hogy a háború őt magát, családját, házföldjét is fenyegeti. A Pásztorok elfogják s megvádolják a lenézett Damót, majd kínzóí faggatják ('beszélj, mondj el mindent lelked könnyebbülésére'). Már itt megismerjük a főbb szereplőket: Damóhoz a cölöp-várból 'egy hollóhajú lány', Idus tartozik, aki gondját viseli, étellel-itallal, szerelemmel jóltartja. De ő csak a 'terek lyán' (aki valójában örmény) után sóvárog, kit megmentett elrablótól, majd a füzesben megszeretgetett. Az Úrasszony azonban a vár tornyába záratta őt – 'jó lesz váltságdíjnak, cserébe a nagyságos Úrért'. No de természetesen Istvánffy úr kiváltásához ez nem elegendő. Később tudja meg Damó: a lány tőle viselő. A gyereket majd Idus veszi magához, s sajátjaként felneveli.

A *Június* és a *Július* izzó hónapjai úti portyázással, viszontagságos csavargással telnek. Istvánffy úr Damót Sárvarra küldi: hozná el neki 'az új Bibliáját'. A Púpos sikeresen el is végzi a küldetést, de egyik hajnalon váratlan kalandba keveredik egy 'terekkel', aki álmában le akarja őt szúrni. Szerencsésen megmenekül, de Bibliáját elhagyja futó sietségében. Sopronon áthaladva, a Főtéren megpillantja pellengérré állítva gyermekora 'veres rózsáját', egy varázslatos szépségű cigánylányt, akivel együtt játszogattak-bolondoztak a cigánykaraván édes-zürzavaros útjain. Később újra találkozik a Kedvessel, mikor a 'terek' rajtaütésszerűen megtámadják a cigány-kordét – próbálná menteni a Szépséget, de az eltaszítja őt. Damó végül

hazatér, s beszámol kalandos útjáról Idusnak, aki látszat-haraggal korholja: 'országunk kóborollója, te! Mikor köll már hazagyünni?' Elképed, mikor megtudja, hogy 'félnótás' párja elvesztette a Bibliát, melyben 'titkos levél volt elrejtve Peréni fiának ügyiben'; de már nincs mit tenni. Végül is – egymást vigasztalva – összebújnak: e zűrzavaros időben legalább ők ketten tartozzanak össze.

Az *Augusztus* aztán mégis visszahozza Damónak a cigánylányt, a gyönyörű Kálmosvirágot, aki a 'terek' Ibragimot, sőt Pál urat is bűvkörében tartja. Damónak varázslatot s jóslatot ígér, mikor – immár beteljesült szerelmük nyomán – a nádasban összebújva felidézik közös élményeiket. Ibragim féltékenyen meg akarja lesni őket – de a Hadnagy hátulról leszúrja a leselkedőt. Később a törökök Damót gyanúsítják a gyilkossággal. A két szerelmes boldogan hiszi: egyesülésüket áldás kíséri ('lészen gyermek-gyümölcsünk', 'lélekkel övezve születik majd meg egy-testünkől gyermekünk'). E részt a *Földisten-apánkhoz* szóló himnusz zárja, amit Damó mint 'biblikus verset szerzett': 'Magyar földnek népeji – magyarok, szlávok, szászok, svábok, sidóuk, cigánok, olájok és muzsikások' – egymás testvérei 'az Élet imádatában'. Damó a himnusz végén hálát ad a 'Mindenvalonak', hogy a föld virul s táplálja fiait, s hogy mindenek örvendnek ('ollan nagyon éreztem rajtok az életnek a kimondhatatlanságát').

Az író e részbe kódolja (játékosan) mindazon költőtársak nevét, akiket elődként / rokonként becsül és szeret. *Földistenapánkban* Juhász Ferencet tiszteli; az *ág-bozontok* szó Ágh Istvánra utal; *Buda* zamatai, jóízű szőlőborai háttérében Buda Ferenc áll; a 'szél arat kóballó fölhököt' szókapcsolatban *Ratkó* neve van elrejtve; a *belladonna*, *kalász*, *serfőzés*, 'szöllőköt kötöző raffija' szavak *Bella* István, *Kalász* Márton, *Serfőző* Simon, *Raffai* Sarolta nevét rejtik. A *Hetek* után a *Kilencek* következnek: 'Isten szép mezeji' s az *olájok Mezei* Katira, *Oláh* Jánosra vonatkoznak; az asszonnak *rózsát* (*Rózsa* Endre), *utasnak* (*Utassy* József), *mónárnak* (*Molnár* /*Péntek*/ Imre), *kisbencének*, (*Kiss* Benedek) *kovácsnak* (*Kovács* István), *zsigának* (*Győri* László beceneve) pedig sok örömet s minden szépet-jót kíván: 'Völgyekben búzát, laposokon árpát, napos dombokon céklát (itt rejtje el saját – *Konczek* – nevét), cukros répát, kolompért'. E névrejtő játék is a mű 'kulcsregény'-voltát látszik igazolni; voltaképpen a közös ifjúkor íze-zamata, emlékei örökítődnek meg benne.

A *Szeptember* című részben tárulnak fel a sors-titkok, s itt ismerjük meg a végvári élet rejtett értelmét: kard és kereszt mitikus kapcsolatát. Az ember maga is keresztet formáz, ha karját széttárja; a kardmarkolat íve kereszt alakú; de aki lecsap vele az ellenségére, annak már 'nem lészön többé kereszt' a kardja, 'mert vért ivott vala'. A bölcs leereszti kardját, se jobbra, se balra nem suhint vele. De a vitézek többsége nem bölcs: ha foglyot ejtenek, tüstént lenyakazzák. 'Föld a vért béissza, testit dombba elkaparják kardval'. Mindezt azonban életükkel fizetnek ők is, ha gyilkosan támad a török! A Hadnagy egy csata előestéjén elárulja 'lelki fiának', hogy annakidején éveken át egy szép cigánylány volt a szeretője – tőle való Kálmoska. 'Légy hálával, mert megmentettem az életedet Ibragimtól, s adtam neked az életet lányommal, Kálmoskával'. Azzal egy talizmánt nyújt át Damónak, amit Ibragimtól vett el – szerencsét hoz majd neki. A török hajnalban támad, a Hadnagy megsebesül; 'fia' hátán cipeli haza Idushoz, aki gondjaiba veszi mindkettejüket.

Október folyamán aztán elcsitulnak a harcok; a végvárba visszahúzódva a Hadnagy s Damó szindarabot ír, társulatot szervez. A veszprémi vásáron elő is adják a Púpos történetét egy szekér-színpadon – ezzel is éltetvén a már holtakat ('a lelki valóságban mégis élnek a régiek'). A vásári játékban Damó játssza a Hadnagyot, az ő ruhájában ('Így hiába keres engem a török az Ibragim megölése vádjával – ha én a Hadnagy vagyok, akkor nem vagyok a Damó'). A népi farce-okra emlékeztető jelenetek sora pereg előttünk személcserék, szerepcserék eleven forgatagában; a végén Kálmoska vidáman javasolja: 'Építsünk egy várat! Igaz, a török mindig bontja, de mi mégis újra építjük!' Felugranak a kordéra s továbbhajtanak. Damóra még egy nagy feladat vár: az oltári szentséget, amit Istvánffy 'naccságos úr' rábízott,

Esztergomba kell vinnie, nehogy 'terek kézre kerüljön'. Oda is a Hadnagy képében indul; de előbb Istenhez fohászkodik, hogy sikerüljön elvégeznie feladatát. Valóságos Hiszekegyet küld az Úrhoz: 'Hiszek az Életben, / hiszek igazában, // hiszek a Szeretet megmaradásában, / hiszek magunkban, szerelmes hazámban, / meggyötört szavaink felvirágzásában /.../ ránk hazudott rossznak elmúlatásában / és legjobb mimagunk feltámadásában' (*Damó imája*).

A záró rész (*Hazafelé*) két síkon értelmezhető. A *köznapi* valóságban a török elől menekülők tízezrei lelnek átmeneti menedékre a palánkvárban. Damó kenyérrel-borral ellátja őket, s közben Kálmoskára és születendő gyermekükre gondol, no meg a Hadnagra. Részvétellel hallgatja az otthonukból elűzöttek panaszát, s mikor hónapok múltán továbbvonulnak, útravalóul adja nekik: 'bárhová mész, mindig magadban keressed az irányt'. De mikor a tábor elcsendesül, Damó a palánk mellett elmerül a táj élvezetében, gyönyörködik a természet csendjében, a 'betakarításban' – s úgy érzi: annyi viszontagság után *hazaérkezett*, élete révbe ért. Tehát metafizikai síkon is otthonra talált.

Damó tehát az író alakmása – ugyanakkor képzeletbeli fia. Aki nem lett. S mégis úgy érzi: él, és a természet lélegzetében, hullámlásában, ragyogásában ott van ő is. 'Volt, hogy lehetett volna, hogy volt is; volt, hogy nem lett, de azért kell tudnom. Ez az én fájdalom. Enyém, mint minden életé, aki nem élhette meg a neki ígért, ajándékozott időt'. Így válik érthetővé a Hadnagy és Damó kettősének többszöri szerep-cseréje – voltaképpen az Apa – Fiú – Apa hármassága testesül meg bennük. Az író a maga fájdalomát-gyászát és sóvárgását vetíti bele hősei lelkébe. 'Gyötrődő férfiszívével' megidézi meg nem született fia árnyát: 'Ideérzem a fiamat. Közelítem, aztán eltolom magamtól. Koromsötét iszapmélyben motozó halak közül néz vissza rám az arca. Onnan akart megszületni, oda merül vissza, érzékenyen játszik velem, s mozduló szájával mondja: 'nem vagyok, apám, csak képzelsz engem...'. Így vagyunk együtt. Tiszta az ég. Koromsötét a patakmély, patak, gyász-patak...' A *zárszóban* tehát leplezetlenül megvallja a szerző: 'Így gondolkodtam Damóról, akit púposnak mondanak, én, a hadnagy, aki elképzeltem és megírtam őt...'.

Koncsek József életműve e kisregénnyel lett teljes – vagy 'majdnem-teljes'. Szemlélődő alkata, a tájjal harmóniában élő egyénisége, az elpergett évek élmény-gazdagsága arra predestinálja, hogy a korábbiaknál szélesebb spektrumban is feldolgozza élettapasztalatait. Az ezredfordulón immár világosan kirajzolódtak alkotói egyéniségének karaktervonásai. Életműve jóval nagyobb formátumú, többretegű, mint azt korábban gondoltuk. Társaival, a *Kilencekkel* együtt ő is beérkezett az irodalmi élet első vonalába.

*

Ahmatova ifjú arca (Koncsek József műfordításkötetéről)

Koncsek József műfordításai sok új adalékkal gazdagítják a XX. század egyik legjelentősebb orosz költőjéről a hazai irodalmi köztudatban élő képet. *Rab Zsuzsa*, *Lator László* és *Halasi Zoltán* kitűnő átültetései (*Lyra Mundi*, 1978, 1999) már közel hozták hozzánk e rendkívül poétikus világot, de azért maradtak még 'fehér foltok' a lírai térképen, ihletett tolmácsolóra várva. *Koncsek* az *Ahmatova*-életműből (az 1987-es kétkötetes orosz kiadásból) azokat a költeményeket emelte ki, amelyeket különösen a magáénak érzett, s így saját Ahmatova-képét kialakítva, mintegy hatvan vers megmutatásával megrázó, bensőséges portrét rajzol a költőnőről. Műfordítói gyakorlata a *Nyugat* költői (*Rába* György szavaival: 'a szép hűtlenek')

metódusát követi; elsősorban Ahmatova 'lelkét', nem pedig versformáit akarja közvetíteni. Ciklusai kialakításakor nem követ szoros időrendet; inkább egyfajta tematikus egységbe rendezi a különböző időpontokban keletkezett költeményeket (az *ifjú Anna*, majd a '*fehér bohóc*', a szerepjátszó, aztán a *tragikus* sorsú, a bolsevik hatalommal *küzdő* költő arcát jeleníti meg; végül – a halott nemzedéktársakhoz írt emlékversek lefordításával – szomorú képet rajzol a bolsevizmus költő-áldozatairól).

A XX. század tízes évei elején indult az a fényes tehetségű csapat, amely *akmeistának* nevezte magát, azaz a válság gyermekeinek – nyomban a *szimbolisták* nemzedéke után, s szinte egyidejűleg a *futuristákkal*. A görög kultúra, a görög harmónia és a metafizikai értékek utáni sóvárgás alakítja költészeteszményüket, a krízis meghaladásának vágya, egyfajta neoparnasszista esztétikával párosulva. *Ahmatova* és férje, *Gumiljov*, valamint *Mandelstam*, *Gorogyeckij*, *Kuzmin*, *Zamjatyin* voltak a csoport fő erősségei; kissé távolabbról rokonszenvezett velük *Cvetajeva* és *Paszternák* is. Sűrűn tartottak irodalmi esteket; Gumiljov Zamjatyinnal – a későbbi művészetteoretikussal – költői stúdiót vezetett. *Mandelstam* 1913-ban *Az akmeizmus reggele* c. programírásában körvonalazza benső arcukat, törekvéseiket: a költő honvágyat érez a világkultúra, elsősorban a görögség szellemi harmóniája iránt, amely megszentelőtlégtételez, metafizikai tartalmakkal tölti fel a dolgok – tárgyak – az empiria létszintjét. A deszakralizálódott, eldurvult élettel szembeni heroikus szembeszegülés adhat csak erkölcsi méltóságot a költészetnek – hangoztatja. Léttudatuk így eleve tragikus: a világ szétszilálsága, szellemi süllyedése annyira fáj a költőnek, hogy nem képes megalkudni vele – küzd mindvégig, így sorsa menthetetlenül tragédiába fordul.

A *futuristákhoz* hasonlóan ők is 'kollektív individuumként' tételezik magukat, csak éppen velük ellenkező előjellel: míg *Majakovszkij* és társai 'a forradalom szolgálatába' akarják állítani tollukat (igaz, a bolsevizmus nem kér belőlük sem!), addig ők a dacos kívülállást választják. A vége természetesen mindkét esetben ugyanaz. *Gumiljovot* 1921-ben kivégzik; *Ahmatova* már 1920-ban Párizsba menekül a '*fehér*' emigránsokkal, ahol nem talál otthonra, így 1923-ban visszatér ugyan, de haláláig periférián marad, 1940-ben pedig kivégzik akkorra már felnőtt fiát is. *Mandelstamot* 1920 után többször is letartóztatják, majd Voronyezsbe száműzik; 1940-ben eltűnik a Gulágon. *Cvetajeva* a családjával együtt menekül Nyugatra, ahonnan a harmincas évek derekán hazatérnek; férjét csakhamar letartóztatják, 1938-ban kivégzik; lányát – fiát a Gulágra hurcolják, ő pedig – nem bírván elviselni e szörnyű sorsot – 1940-ben felakasztja magát. *Paszternák* sorsát ismerjük a *Doktor Zsivago* c. világhíres regényéből; ő – teljes mellőzöttségben – 1957-ben halt meg. A többiek pedig elnyelte a süket orosz valóság. A futuristák zöme is a Gulágon végezte; *Majakovszkij* már 1930-ban öngyilkos lett. Voltaképpen mindnyájan a vértanú szerepébe kényszerültek tehát.

Anna Ahmatova líráját az az alapvető életérzés jellemzi mindvégig, hogy a XX. század felidézte szellemi-lelki világválság az Apokalipszis közvetlen előjele. Abban a véres században, amelyben élnie adatott – *Dante* megvalósult *Poklában!* – a költészet a Tisztaság, a Szépség menedékét kínálja; a krízis legyőzése csakis egyénileg, a lélek benső harmóniája által lehetséges. Vissza kell tehát térni a dolgok ősz-eredetéhez, az áttetsző hellén világossághoz. Ebből fakad poétikai igényessége is: a hagyományos versformák kedvelése, az erős zeneiség, a 'művesség', csiszoltság, a plasztikus, tiszta képesség stb. *Konczek* válogatásában – a versek intenzív dinamizmusában, drámaiságában – egyértelműen kirajzolódik műfordítói koncepciója: 'lélek-portrét' készíteni Anna korai – világhódító! – játékosságától a szenvedéseken át a halálra készülő ember benső megnyugvásáig.

A *fiatal* Anna könnyedségét, a szerelem varázsvilágába alámerülő pajkos elevenségét, kacérkodó apró 'harcait', amit azért itt-ott már át-átszínez a 'keserű bánat', – a fordítás drámai átéltséggel adja vissza. A pontos és érzékletes képek egy különleges érzékenységgű, vakmerő,

s mégis fegyelmezetten óvatos ifjú nő lelkivilágába engednek bepillantást: ‘Családságországba tévedtünk. / Beismerni keserű-komoly. / Miért van hát mégis jégrehűlt / Ajkunkon különös mosoly? // A kegyelmet ígérő kint kívánom / E felhőtlen boldogság helyett, / És nem hagyom el azt, aki barátom, / A szilaj kedvűt, az érzékenyet’ (*Veled lenni mámoros-vidám*). Női önérzete, kalandvállaló bátorsága, ugyanakkor gyengéd odaadása szilárd és erős jellemre vall. A ‘fehér bohóc’ szerepében tetszelegve különféle ‘veszélyes’ élethelyzetekbe képzei magát, vagy kulturális szimbólumok mögé rejtezik (a csapodár asszony, Kleopátra, Ofélia stb.). A fényre vágyik, hozzá fohászkodik, a léttitkokat faggatja. *Carszkoje szeloban* megcsodálja a szoborparkot, s ‘tükörmássá lett’ arca sóvárogva pillant a Jövőbe: ‘E seb begyógyul egykoron, / ó, hús kő, nemsokára majd / én is márvánnyá változom’. *Gumiljovtól* végül elválík (a ‘két éles kard’ esete ez!), de versei örökre őrzik az ő arcát, emlékét, a lázas ifjúságot, a sebet, amelyet férje korai véres halála ejtett szívéen. Az otthoni katalizmból elmenekülve, Párizsban Anna – arcán dermedt-fájdalmas mosollyal – végül is tudomásul veszi: boldog-vidám ifjúkora véget ért. *Jószoltam én kedveseimnek* / Halált, s meghaltak sorra mind, / Jaj, jaj nekem, e sok sírvermet / Előre látták szavaim. / Keringnek, mint hollók, rivallva, / A vér fölött, mely párolog, / Jaj, szívem kéjes riadalma / Zúdíttja őket, vad dalok’ (1921). 1923-ban hazatérve, művészettörténész férjével (Ny. Nyikolájevics *Punyinnal*) már csendesebb, érzelmileg kevésbé viharos életet él (1930-ig maradnak együtt). Anna nem publikálhat; íróasztala fiókjának írja verseit. Majd 1940 után, a nagy terror első hullámának csillapodtával újra szóhoz juthat, ha ritkán is; de ekkor már – nemzedéke szinte egyetlen túlélőjeként – gyásszal és fájdalommal telítődnek versei.

Cinque c. ötagú ciklusában (1945/46) kora ifjúságát, első férjét idézi meg: ‘Mi ketten a földtől elszakadva / Mint csillagok szálltunk magasra’. S bár az Élet más szerelmeket is hozott, az első Magasságát egyik sem érte el: ‘Ti széjjelfolyt hangok a légben, / Hajnal, ki köddé elvetél, / / Az örökre elnémult térben / Két hang, a tiéd és enyém’. Képei egyre áttetszőbbé, élesebbé válnak – amit a fordítás gyönyörűen visszaad; s ő egyre távolabbról szemléli a múltat. *Virágzik a vadrózsa c.* ciklusában (1946, részletek *Az elégetett füzetből*) egymásra vetíti az első s újabb szerelmét – és egyre világosabban ráébred: végzetes és végleges magányra ítélte-tett (*Éberen*, 1946). Ugyanez évből való a *Négysorosok füzetére*, amelynek egyik miniatúrájában meggyötört hazája kínszenvedéseit ‘krisztusi’ léptékűnek látja: ‘Minden élő fában Krisztus szenved, / S Krisztus teste éled minden szál kalászban. / Könyörgő imáink ősi tisztasága / Enyhíti a szenvedő, szent testet’. Majd 1964-ben megrendítő négysorosban már már búcsúzik az Élettől, a *Hádeszba* készülődve (1966-ban hal meg): ‘Megyek, s oda, ahol már semmi nem kell, / Hol legkedvesebb barátom – csak árny. / Hol szél zendül a visszhangtalan kertben, / És kriptalépcső hajlik a láb alá’. Vajon megbékélt-e sorsával, tragikus létével? – ezt már nem tudhatjuk meg soha.

Ez tehát *Ahmatova* költészetének benső íve *Konczek* József olvasatában. Műfordítása mindvégig bravúros érzékletességgel adja vissza az eredeti képek ízét-zamatát, a költemények sodrását, s a tűnő Idő könyörtelen végzetszerűségét. Két tematikus csoportot emel ki még az *Ahmatova-líra* ösbozótosából: a bolsevikokhoz, illetve elpusztult nemzedéktársaihoz való viszonyát mutatja be – magyarul jórészt első ízben megjelent darabokkal.

A bolsevik hatalom kezdetén c. ciklusba sorolt versekből világosan kirajzolódik az az iszonyattal vegyes szorongás, amellyel Anna a háborút – vérontást – forradalmat szemlélte. Jézus és az ártatlanok vére omlik feltartóztathatatlanul; s ‘Orosz földanyánk a vért / mohón issza el’ (*Nem maradsz életbe’ hát...*). *Rémület* kavarta éji árnyak riasztják; úgy érzi: mindent elveszített, személy szerint ő maga is (férjét – otthonát – hazáját). Írnia ‘nem szabad’, ‘a Sárkány fogságában’ szavát sem hallathatja (‘Korbács függ a főfalon, / Ne hangozzék föl dalom’). De nem is adná dalát a mohó Sárkánynak – inkább választja hát a külső-belső számkivetettséget (*Kedves vándor, mesze jársz már; Vélük? – Soha!...*). Érzi: ‘krisztus-tüskés korona’ ragyog az

ő fején is, s szótlanul veszi fel a maga keresztjét: ‘Én keresztm, szívemhez szorítlak, / Isten, add, jaj, vissza lelkemet, / Édes-rothadó enyészeti-illat / Émelyít. S az ágyam jéghideg’ (*Jóslat, Rémműlet kavarta éji árnyak*).

A záróciklusban Anna a Mesterét, Innokentyij Annyenszkij költőt búcsúztatja (*A tanítóm*, 1945), s mártírsorsú társai előtt tiszteleg: ‘Csak egy nehézkes sóhajlás maradt, / Két háború – jaj, én nemzedékem / az fényli be szörnyű utadat’ (*De profundis*, 1944). Verseit mint ‘halotti virágot’ teszi a megkínzott – hallgatásra kényszerített – kivégzett vagy a Gulágon eltűnt barátai sírjára; tudja: az Idő megőrzi mindnyájuk nevét. A fordítás finoman érzékelteti a búcsúzó költő(nő) gyengéd melankóliáját, soha nem szűnő gyászát (*M.A. Bulgakov emlékére*, 1940; *Borisz Pilnyak emlékére*, 1938; *Oszip Mandelstamnak*, 1957; *Kései válasz – Cvetajevának*, 1940; *Borisz Paszternaknak*, 1957; *M.M. Zoscenko emléke*, 1958; *N. Punyin emlékére*, 1953). Majd – már saját halála előszelét érezvén – nemzedékéből Mandelstamot, Pilnyakot és Cvetajevát emeli ki nosztalgikusan az Időben, mint akikkel a közös sorsban leginkább összetartozik (*Mi négyen – Komarovói vázlat*, 1961).

A kötet így, önmagában is megállná a helyét: az /örök/ ifjú Ahmatova arca ragyog belőle vissza ránk. De Konczek József még kiegészíti egy kis körképpel – látószögébe vonva néhány fiatal orosz költőt (*Mai orosz líra*). A fordítások egy része már a nyolcvanas években megjelent a *Szovjet irodalom* c. folyóiratban, más részük később, különböző lapokban. Szinte kivétel nélkül lázadó hangú, a pártállami viszonyokat nehezen tűrő, a bilincseket szétörni kívánó, vagy azoktól keservesen szenvedő hangú poétákat és poétanőket szólaltat meg. Válogatási szempontja – e részben is – nyilvánvalóan az, hogy a korszak atmoszféráját megidézze. Így a 15 költő 15 verse (egy-egy mindegyiküktől) mintegy lezárja azt a történelmi kort, amely a bolsevikok hatalomra jutásával 1917-ben kezdődött. Az utóbbi időkben már nem hurcolták a Gulágra, nem végezték ki, s nem kergették öngyilkosságba a költőket – de minden eszközzel korlátozni igyekeztek a ‘szabadon szólást’ a pártkorifeusok. Így hát mindazok légüres térbe kerültek, akik felemelték fejüket és szavukat. E közérzetet legpontosabban A. Tyimofejevskij: *Kispolgár vagyok, fecsegő* c. verse fejezi ki: ‘Megyek. Süketek és kopottak / az utcák. S hová? Isten se tudja tán / Egy költő, aki hiába kopogtat / Oroszország zárt ajtaján’. (Hasonlóképpen: *R. Kazakova: Kihull a kezemből*; *K. Kobaldzsi: Városi galamb*; *L. Volodarszkij: Választékos tiltakozás*; *I. Belokriulov: Ismeretlen költők*; *Sz. Beloruszec: Zajlik a jég a víztárolók fölül... stb.*). A többiek pedig rossz benső közérzetükről, reménytelenségükről, életük kilátástalanságáról dalolnak.

Így hát e körkép nemhogy megtörné a kötet ívét, inkább kiegészíti, s továbbgondolásra készít bennünket. A szovjet hatalom végóráiban is nyilvánvaló: az ‘igazmondó’, valóságfeltáró költészetnek nem volt s nincs is helye a pártállami struktúrában. Csak remélni lehet, hogy a viszonyok azóta megváltoztak, s idővel a költészet visszanyeri autonómiáját.

‘A vers: protestálás a halál ellen...’

(Kovács István szépirodalmi művei)

‘Köröttem az esős égbolt
fában korhadó erezete.
A haldoklás:
a lélek vajúdása.
A lét:
bomló emlékezet.’

(Összegzés)

Kovács István a legfiatalabb a *Kilencek* társaságában: 1945. aug. 15-én született Budapesten, de féléves korában már Igricibe (Mezőcsát környéki kis falu) került, anyai nagyanyjához. Édesapja ugyanis eltűnt a háborúban; édesanyja Pesten dolgozott, de igen szűkös anyagi körülmények között élt. 1950-ben, mikor a Fodor Szanatóriumban (a Korányi Klinika szomszédságában) telefon-kezelőként végre egy kis szobát kapott a gyógyszerraktárnak használt hajdani katolikus templom sekrestyéjében, magához vette fiát, aki aztán már Budakeszin kezdte az általános iskolát.

Életének első, élményekben gazdag évtizedét az író *A gyermekkor tündöklése* c. önéletrajzi ihletésű regényében örökíti meg (1998, 2006). A gyerek-főhős, István egyes szám első személyű elbeszélésében nem csupán, s nem is elsősorban az eseményekről ad számot, mint inkább lelki-szellemi érlelődésének folyamatáról, s arról a társadalmi-történelmi háttérrel, amely ezt az időszakot (1956-tal bezáróan) meghatározta. A téma voltaképpen már a hetvenes évek elején foglalkoztatni kezdte a szerzőt; az első részletek meg is születtek (*Korai önéletrajz*), de csak a rendszerváltás utáni évtizedben tudatosodott az íróban, mennyire fontosak a gyerekkori élményei; s a nagy történelmi fordulat fényében átértékelődött szemében az egész elmúlt időszak. Így lett a regény csúcspontja s egyben záró-mozzanata az 1956-os forradalom, amely az akkor 11 esztendőes fiúcskát felnőtté érlelte – jóllehet közvetlenül nem vett részt benne, csak mint szemtanú. A műfaja szerint nevelődési regénynek nevezhető mű hitelesen és széleskörűen tárja fel azokat az eseménymozzaikokat, amelyek a kisgyerek élet- és világszemléletét (a történelemről alkotott képét) formálták, s amelyek később szellemalkatát, a valósághoz való viszonyát, emberi habitusát meghatározták. A szerző úgy válogat az élményei között, olyan mozzanatokot emel ki belőlük, hogy azok mintegy ‘célra törően’ vezetnek a ‘végkifejlethez’; amikor is úgy érezzük: addigi életében minden törvényszerű, szinte determinált volt. A regény alapján 2006-ban filmet is készítettek Erdöss Pál rendezésében (a forgatókönyvet Zahora Mária írta), elsősorban az ‘56. őszi jelenetekre koncentrálnak. Az események félévszázad távlatából mitsem veszítettek frissességükből; érzékelhető, hogy a kisfiúban annakidején életre szóló nyomot hagytak.

Előszó helyett a művet az Anya 1982-ben írt levele vezeti be, amelyben örömmel nyugtázza, hogy fia számvetést akar készíteni gyermekéveiről. Mintegy mentegetőzve utal saját életének akkori nehézségeire: ‘Háború, házasság, édesapád elvesztése – tulajdonképpen el se sirattam. Hosszú ideig vártam őt. Némán a szívemben sárgultak emlékei. Te jöttél helyette, hivatlanul. És milyen jó, hogy jöttél. Az életemnek egyetlen értelme voltál és vagy: múltban és jelenben’.

A kisfiú számára az Igriciben töltött öt esztendő maga volt az Éden. Ha rosszkodott, a 'mamája' azzal fenyegette, hogy elviszi az anyja, vagy a török, esetleg a tatár – s ő igyekezett jó lenni. De persze nem tudott; hisz eleven, csínytevő, szófogadatlan – ugyanakkor minden iránt érdeklődő, 'vadon nőtt' természeti lény volt. 'Mamámtól nem féltam, nem is tiszteltem. Szerettem.' S ez a szeretet-biztonság jó alapnak bizonyult: a későbbiekben sem szállt inába a bátorsága, ha nehéz helyzetbe került. További élete mintegy igazolta Freud elméletét: a koragyermekkor (1–6. életév) tapasztalatai, környezeti hatásai sorsunkra nézvést meghatározóak; ekkor alakulnak ki személyiségünk alapvonásai, a világhoz és embertársainkhoz való viszonyunk, jellegzetes magatartásformáink, amelyek az élet nagyobb kérdéseivel való birkózásunk módját és eredményességét is befolyásolják, segítik.

A mamától való elszakadás Istvánka számára megrázó élmény volt; annál is inkább, mert a következő évben végleg elvesztette őt (meghalt gyomorrákban). 'Nem sírtam, mert én már akkor megsirattam őt, amikor elengedte a kezem, és föltett a vonatra. /.../ Ott a vonatajtóban már tudtam, hogy soha többé nem fogjuk egymást viszontlátni!' Idegen volt számára az a félelmetes 'meseország', ahova anyja vitte: 'emberek, autók, kicsik, nagyok és még nagyobbak, meg sárga vonatok...' A Korányi–Fodor Szanatóriumban egy kietlen kisháza várta őket: 'szekrény, vaskályha, két vaságy, asztal, két szék'. Ő riadtan, magában elmormolja a Miatyánkot, ahogy a mama tanította; anyja nem imádkozik...

Az ötéves kisfiú szemével látjuk mi is a furcsa világot, amelybe lassanként mégiscsak beleszokik: míg anyja dolgozik, ő a parkkal, a szanatórium lakóival, a gondnok bácsi családjával ismerkedik (a betegekkel nem szabad érintkeznie, hiszen azok fertőznek! – hallja a riasztó figyelmeztetést). Meghökken azon, hogy a falakon mindenütt 'Sztálin apánk', illetve 'Rákosi apánk' képe lóg, s mindenki – legalábbis látszólag – tisztelettel beszél róluk. Lassan rájön, hogy a szanatórium Budakeszi határán van, s ő már ősszel a faluban fog iskolába járni. Anyja a maga módján fel is készíti a nagy változásra: Hunyadi Lászlóról, Mátyás királyról, 1848-ról, a württembergi huszárezredről s Hügel báró őrnagyról mesél neki; ajándékba – kérésére – agyagkatonákat, játékgéppisztolyt kap, s szanatóriumi pajtásaival folyton 'katonásdiznak'. Ezek tehát azok az élménygyökök, amelyek szinte predesztinálják arra, hogy érdeklődése egyre inkább a történelem – s azon belül az 1848-as forradalom és szabadságharc felé forduljon.

Ahogy gyermekkori emlékeit kis kerekded történetekben elénk tárja az író, megelevenedik egész családi háttere. Anyja vidám és kíváncsi természetű fiatal lányként már a harmincas évek végén Pestre jött; itt ismerte meg leendő férjét, a félszeg-kedves vándorszínészt; 1944. nov. 2-án esküdtek, 'halottak napján, két bombázás között'. 'Apámat három hónap múltán elnyelte egy Szibériába tartó végtelen vagonisor... Tudta, hogy útban vagyok'. S mikor a hadifogoly-vonatok kezdtek hazaszállingózni, világossá vált: ő nem jön haza. 'A Vöröskereszt holtta nyilvánította hivatalosan is...' Apai nagyanyja Érden lakott; ugyancsak ott élő nagybátyja csángó lányt vett feleségül, aki sokat mesélt a családi összejöveleteken Erdélyországról. Anyai rokonsága Mezőcsáton élt; gyakorta nyaralt náluk. Így végeredményben egy szerteágazó família alakította-táplálta lelki-szellemi habitusát: 'Bennem találkoztak a szülők, nagyszülők, nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek, a különféle rendű és rangú rokonok.'

Az iskolában a napközis Nevelőpajtas volt rá nagy hatással, akinek apja az előző rendszerben katonatiszt volt, így kitelepítették a családot Pestről; valamit mégis sikerült megőrizniük a régi életformából. Nevelőpajtas viszont már az új generáció alkalmazkodóképességével igyekezett beilleszkedni az új viszonyok közé... István legfontosabb felnevelő élményei közé tartozott az, amikor barátaival egy forgóaknát talált, s ő nyomban elfutott, hogy Nevelőpajtást értesítse; mire társai – fel sem fogván, milyen veszélyben forogtak! – gúnyosan odavetik neki:

‘Te görgei, többet veled nem állunk szóba!’ Megdöbbenve gondolja: ‘Áruló lehet-e, aki árulásával az életüket mentette meg?’. Hasonlóképpen sorsformáló élmény volt számára, mikor három hónapra átkerült az Ady Endre Fiúotthonba (édesanyjának könnyebb tüdőbeszűrődéssel be kellett feküdnie a Korányiba), s ott az egyik fiú sok érdekes és borzongató történetet mesélt neki; többek között Hügel báróról is, ‘aki mindnyájunké, mert már halott. Halottaink utolsó leheletétől élünk. Utolsó leheletünk elsősegélynyújtás az élőknek’. István képzeletében megelevenednek a hősi küzdelmek; maga is szeretne valami rendkívülit végrehajtani. Hallomásból itt-ott a jelenkor rémtetteiről is értesül. Remegve gondol az ártatlanokra, ‘akiket a lefüggönyözött nagy fekete kocsival a Duna-parti fehér házba, az ávós házba visznek, hogy ott elevenen sósavas kádba fektessék, és semmivé emésztetten a folyóba eresszék őket’. Boldog, hogy neki legalább az egyik szülője él (nem úgy, mint az intézeti fiúk többségének), s alig várja, hogy anyja gyógyultával visszatérhessen a Fodor-szanatóriumba.

Ősszel aztán, az új tanévben, szanatóriumbeli barátaival mind mélyebben alámerül a magyar históriába. A felnőttektől sokat hall 1848-ról, Kossuthról, ‘a nagy álmodozó’-ról, Széchenyi-ről, ‘a bölcs politikus’-ról, s Görgeyről is, akit Lala bácsi, az igazgató testvéröccse minden idők legnagyobb hősének tart, mert a fegyverletétellel 20 000 ember életét mentette meg; időben felismervén, hogy az adott történelmi helyzetben nincs az országnak más választása.

Istvánban tehát már nyolc-kilenc éves korára elmélyült az 1848 iránti csodálat, s ez szinte egész további irányultságát meghatározta. Nagy élményt jelentett számára az úttörőavatás: büszke volt egyenruhájára, több napon át otthon is abban járt-kelt, átszellemülten. Jól szavalt; a szanatórium házi színpadán gyakorta szerepelt. Egy ízben anyja itt adta elő Heltai Jenő: *A szabadsághoz* c. versét (amely akkoriban indexen volt, így pártfegyelmet kapott érte!). Istvánt mélyen megrendítették e sorok: ‘Amíg te is csak másnál szabadabb vagy, / Te sem vagy még szabad, te is csak gyáva rab vagy’. Baricsa bácsitól, a portástól pedig (aki könyv nélkül tudta *Az ember tragédiáját*, s hol egyik, hol másik részletét szavalta el) filozofikus látásmódot tanult. Megértette, hogy a forgandó történelemben az eszme és a valóság mindig nagyon távol állt egymástól, s minden eszme ‘besározódik’ megvalósulása közben. A szanatóriumban egyébként, István számára meglepő módon, ez idő tájt ‘a portások, kertészek és takarítónők mind csupa grófok, bárók, tábornokok, grófnők meg apácák voltak’, akiktől emberi tartásban, tisztességben nagyon sokat tanult. Amikor új gondnok érkezett (‘korábban vaskereskedő, de párttag soha!’), egészen oldott hangulat kerekedett a kertészek – fűtők – takarítók – betegszállítók – műtősök – műszakiak stb. körében, akik között csak elvétve akadt kommunista. Az új gondnokot mindenki szerette, aki ‘rendet és munkát követelt’, sőt a gyerekekkel is szigorú volt (Mikuláskor Istvánt is megintette: ne hamisítson ötösöket a füzetébe, ‘mert az értük kapott katonák nem nyerhetnek csatát’). Ekkor már 1953-at írtunk; s bár a fiúknak fogalma sem volt (még) róla: új korszak kezdődött a magyar történelemben... Így érlelődött-formálódott a szanatóriumi közegben a gyermek István benső arculata; mondhatnánk: komolyságban, ítélőképességben, lelki érettségben máris a felnőttégség küszöbén állt.

Történelemszemléletét – a sok személyes tapasztalat mellett – olvasmányai is formálták. Az *Egri csillagokat* s Verne Gyula több könyvét már 8–9 éves korában olvasta. Egyik karácsonykor érdi nagyanyjától Rákosi Viktor: *Hős fiúk* c. regényét kapta ajándékba. Ez utóbbi (alcíme: ‘Regényes történet a szabadságharcból’) egész további életfelfogását pozitívan befolyásolta. A bevezető szöveg megrendítette: 1848-ban egyszerre négy oldalról tört rá az ellenség a magyar nemzetre, hogy ‘szabad nemzetből szolganemzetté tegye’. Aztán kezdődött maga a történet: a lapokon megelevenedtek március 15. eseményei, majd a szabadságharc, képekkel illusztrálva. Honvéd tüzérek, tábornokok, huszárok – szinte még gyerekek! – akiket Görgey tábornok vissza akart küldeni a mamájukhoz, mert nem tudta, hogy ők mindannyian hősök, akik a téli, majd a tavaszi hadjáratban csatát csatára fognak nyerni. Egy-egy győzelem

után a tábornok és a törzstisztek aztán mindnyájan fejet hajtottak a fiúk előtt. ‘Hős lehet-e egy kamasz? Hős lehetek-e én, ha úgy hozza a sors?’ – töpreng a kisfiú, s érzésvilágában máris gyökeret ver a heroikus sors álma... Aztán csakhamar körötte is nagyon ‘felpörög’, megsűrűsödik a történelem. 1956 tavaszán letartóztatják a szanatórium legjobb műszerészét, aki – állítólag – Sztálint ‘postarabló’-nak nevezte. Az igazgató erélyesen követeli, hogy vagy engedjék szabadon, vagy adjanak helyette egy új műszerészt, mert mi lesz, ha a betegek sorra meghalnak; kit jelentsen fel emiatt? Mire a műszerészt szabadlábra helyezik. Csakhamar aztán a filmhíradóból értesülnek róla, hogy ‘új szelek’ fújdogálnak – a szovjetek XX. kongresszusa hatására nagy változások érlelődnek...

István 9–10 éves gyerekként természetesen inkább csak a felnőttek viselkedésének változásából következtetett arra, hogy valaminek történnie kell. Egyik szanatóriumi pajtásától értesült arról, hogy tanárnőjük megmutatta nekik a régi Magyarország térképét, s arról beszélt órán, milyen nagy volt az ország korábban: ‘Mindent elvettek tőlünk. Minden arany- és ezüstabányát. Magyarország háromszor, négyszer akkora volt, mint most!’. Mezőcsáti rokonainál nyaralva pedig unokatestvérével titkon periszkópot ácsoltak össze, s úgy figyelték a szomszédos ház utcafrontja melletti beszolgáltatási központot: a parasztok szekéderékszám hordták a zsírt – tojást – gabonát – csirkét – kacsát stb.; amit a szekerek hoztak, tehergépkocsik szállították tovább... Nem csoda, hogy a falu ekkor már izzott a gyűlölettől. A kisgyerek tudatában egymásra vetítődtek ezek a képek; s a korabeli viszonyok minden lényegi mozzanatát elraktározta későbbi időkre.

1956 szeptemberében a szokásos módon kezdődött a tanév. István ekkor már betöltötte 11. életévét...

Egy koraőszi keddi napon iskolai kirándulást szerveztek a Ságvári-liget közelében, a Báthory-barlangnál. A gyerekek számháborúra készülődtek; az aznapi dátum számjegyeit felhasználva az egyik csapat az 1956, a másik a 10 23 számsort variálta. Ki-ki a homlokára húzott keménypapírra írta a maga számát, s vidáman csatázni kezdtek. A tanárok a tisztáson letelepedve rendezték be a parancsnoki pontot. ‘Gyönyörű kirándulóidő volt. Minden aranyszínben ragyogott. Nem csak az erdő. A város is’. Az önfeledt játék közben fogalmuk sem volt arról, hogy odalent, Budapesten, az újabb magyar történelem nagyszabású eseményei zajlanak...

Másnap kora reggel a detektoros rádióból puskalövések hallatszottak. Az egyik fiú komoran: ‘A rádióban azt mondják, hogy fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek a középületek ellen. De már leverték őket. Pedig lőnek’. Majd lekapva fejéről a fülhallgatót, sietve hadarja: ‘Míg mi tegnap számháborúsdit játszottunk, Pesten a diákok igazi felkelést robbantottak ki’. István ettől kezdve mint éber megfigyelő élénk érdeklődéssel kíséri a szanatóriumi történeteket; mindenütt ott akar lenni, s mindent meg akar érteni. A kórház kapuja nyitva van, a betegek izgatottan ki-be járnak, olykor mint ‘nézőközönség’ csoportokba verődnek. Egyikük kimerészkedik az úttestre; István a nyomában, s ekkor valami tompa morajlás üti meg a fülét. Majd dermedten látja: ‘a bekötőút torkolatának metszetébe mint óriási acélbakancs /.../ harckocsi kúszott be zavartalan lassúsággal a buszmegállót takaró betonbástya mögül’; majd sorra egymás után dübörögtek el a tankok mellettük, olykor egy-egy páncélautó, híradókocsi, teherkocsi, mentőautó a nyomukban. ‘Állítólag megüzenték Budakeszinek, ha egyetlen puskát is rájuk sütnek, kő kövön nem marad a faluból’. A nép mégis megkísérelte az ellenállást a maga módján: a Fodor és a Korányi szanatórium között, túl Budakeszi közigazgatási határán, eltorlaszolta a Budapestre vezető utat néhány kidöntött ezüstoffenyővel, s a barikád két oldalán pléhtányérokka borította be az utcaköveket, így tartóztatva fel a tankokat. Budakeszinek tehát valóban fontos szerep jutott az ‘56-os eseményekben; ami István számára feledhetetlen élményt jelentett – magában már-már ‘48 heroizmusával azonosította a történeteket.

Nemsokára a felkelők megsegítésére bányászokkal megrakott teherautók érkeztek Tata-bányáról. A laktanyánál ugyan feltartóztatták és lefogták őket, de csakhamar újabb és újabb szállítmányok jöttek, most már azért, hogy kiszabadítsák a foglyokat. Végül a katonaság eltűnt a laktanyából; Karcagról pedig egy hatalmas teherautó élelmiszerrakományt hozott a szanatórium lakóinak. Csakhogy a sofőr rossz hírekkel keseríti őket: amerre jöttek, végig az úton Budapest felé araszoló orosz gép- és harckocsioszlopokat hagytak maguk mögött. István szíve elszorul; majd a Szabad Európa Rádiót hallgatva, még inkább megdöbben: az, ahelyett, hogy a Nagy Imre-kormány támogatására buzdítana, a népet arra szólítja fel, hogy a végsőkéig harcoljon ellene. Elkedvetlenedve kapcsolja le a rádiót; majd véletlenül a tükörbe pillantva, elképedve látja, hogy tiszta ősz. Pedig még gyermek. ‘Száz éve volt Kossuthunk. Ma Nagy Imrénk van – gondolja. – Most ő a jelkép. Sapkarózsa. Kokárda. Eskü. Budapest hevenyészett temetővé lett terein a megrendült főhajtás. Ő a *mi*’. Képzeletében lángra lobbannak a szabadságharc képei; úgy érzi, mintha most újra esélyünk lenne a történelem ütőerén tartani a kezünk. Álmában megjelenik Hügel báró: ‘Ma meghalok’ – szól, s sarkon fordul. Majd a különböző gárdahadosztályok, rohamlövegezredek, tüzérhadosztályok forgatagában szinte szándékosan rohan a halál felé. ‘Hogy ne bitón végezze, mint pár hét múlva annyi bajtársa majd. A golyó, lovának sörényét lángra lobbantva, a gyomrába csapódott. Hügel őrnagy messze kirepült a nyeregből, s kifordult belekkel, kezét széttárva megadta magát az égnek’. István ‘denevér-hangon’ sírt. Tudta, hogy mindennek vége...

November 4-én aztán fegyverropogásra, ágyúdörgésre, ‘hosszú iskolai szünetre ébredtek Magyarországon koravén gyermekei’. A regény befejezése látomásos, mesészerű; benne a valós és a képzeleti síkok szétválaszthatatlanul keverednek. A 11 éves kisfiú a menekülők segítségére siet: a kaszárnnyából kiáramló honvédseregnek mutatja az utat Nagykovácsi felé. Civilek jönnek, fegyverüket a portán hagyják; a portás bácsi az ‘ócskavasakat’ Istvánnal a szanatórium gipszgödrébe dobhatja. De ő az egyik dobtáras géppisztolyt a történetekkel magánál tartja, s az Állami Vadvédő Területen lévő szánkópályához indul. Az egykori rajthelyen eldobott ballonkabátot talál, karján nemzetőrszalag; felölti. S ekkor hirtelen megjelenik előtte a Württemberg-huszárok hadnagya, lóháton. Arca komor és véres. Mint ilyenkor illik. Egy cédulát ad át a kisfiúnak: ‘Miért mindig hátra? Miért nem előre? Hát nincs magyar, aki a hazáért halni tudna? Aláírás: Görgei’. István gondolatban kesernyésen hozzáteszi: ‘Az áruló!’ S aztán: ‘De hát akkor kik, mik vagyunk mi, ha ő az? Kik vagyunk, ha már a *miérteket* sem tudjuk felfogni? Eszébe jutnak a vele egykorú srácok, akik most halnak meg- s megindul ‘a torkolattüzek által széthasogatott város felé’. Mintegy feledve kilétét, lakhelyét, telefonszámát – azonosul a szenvedő, a meggyötört, a mindig vereségre ítélt Ádámmal, az emberiséggel. ‘Kinek már fogantatásában benne rejtett végzete’.

*

Egy ideig úgy tűnt, hogy az ‘56-os intermezzót Kovács István a lelke mélyére temette. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezek a személyes tapasztalatok talán még olvasmányélményeinél is erőteljesebben fordították érdeklődését a történelem felé. 1959-ben a Rákóczi Gimnáziumban (egykori katonai középiskola) folytatja tanulmányait, ahol kiváló képzettségű régi tanárai megerősítik benne 1848 szelleme iránti rajongását. Egyre inkább társítja önmagában ‘48 és ‘56 heroizmusát; s voltaképpen egész további útját ez az érdeklődés, kutató-szenvedély határozza meg. A Csontos János készítette interjúban (*Együtt és külön – Kilencek*; 1990, 30–36. p.) így vall erről: ‘Az, hogy miként lehet a dolgokat eltorzítani, rémítően hatott a szívemre. A tudatomra nem, mert eléggé stabil képet rajzoltam magamnak ‘56-ról: túlságosan közletről láttam a vért, s hallottam – falon keresztül, mert nekünk csak néprádiónk volt – a Szabad Európa felelőtlen uszítását; azok hangját, akik tudván, hogy senki a kisujját sem mozdítja értünk, lovallták mégis az embereket a veszedelembé’. Egyik korai versében döbbenetes erővel meg is örökíti azt a soha ki nem heverhető iszonyatot, ami

következett: ‘Pernyeként szálltak a felhők / és parázsként izzott az ég / a kiégett napok / sötét / testetlen halottak / tátongtak a házak / koporsó-falán //...// könyörtelen szelek / tépték a terek / ködét / s voltak gyökerek / kik felszívták / az eltemetettek / átfázott csöndjét’ (*Budapest*).

Érettségi után, 1963-ban az ELTE történelem – lengyel szakára kerül; az irodalom ekkor még nemigen vonzza. A későbbi *Kilencek* tagjaival a kollégiumi gyűléseken ismerkedik meg; imponál neki szellemi radikalizmusuk. Verseket csak 1965-ben kezd írni; talán épp az ő bátorításukra. Vasy Géza emlékezete szerint mindjárt első négysorosával feltűnő sikert arat: ‘A szomjas fémlap ismét arcomba villan. / Rajtam a sor – hát indulok. / Ellenem fordult eszmékben élek, / s három szaváért meghalok’ (*Robespierre*). Az irodalomtörténész barát szerint egy szerelmi élmény váltotta ki e sírfelirat-tömörségű verset (Vasy Géza: *A Kilencek*; 2002, 109–123. p.). Lehetséges; ugyanakkor azonban az adott korszak lázadó hangulata is élesen kifejeződött benne, hiszen Robespierre *valóban* három szóért (‘szabadság, testvériség, egyenlőség’) adta életét, büszkén, elszántan. 1966 őszén aztán a *Kilencek* több verset is kértek készülő antológiájuk számára az ekkor már harmadéves Kovács Istvántól. Első költeménye pedig az Ilia Mihály-szerkesztette *Tiszatájban* jelent meg 1967 januárjában; s ettől kezdve folyamatosan – bár nem túl sűrűn – publikált. Ezzel párhuzamosan a lengyel irodalomból fordított (Edward *Stachura*, Tadeusz *Nowak*, Zbigniew *Herbert*, Różewicz műveiből). Az egyetem befejeztével rövid ideig nevelőtanároskodik, tanít, fordít, történelmi kutatásba kezd; s csakhamar megjelenik első verseskötete is, a *Havon forgó ég* (1973).

E kötete – az *Elérhetetlen földben* közzétett költeményekkel együtt – már érett, kész költőre vall. Formálásmódja (ekkor még) kissé patetikus; tárgyias-leíró jellegű versei némileg artisztikusak; ugyanakkor a személyesség már ekkor is hiányzik belőlük: eltávolítja önmagától mind a témát, mind érzelmeit. Fiatalos hittel indul a Jövő felé: ‘És mennem kell! A tűz-szavak kihültek már a számon. / A csillag-homlokú magast / térdem alatt találom. // Elindulok, mint kisgyerek. / Eső csapkodja vállam. / Társam lesz a szerelem / a fehéredő magányban’ (*Egyedül*). Voltaképpen már ekkor is inkább a világ foglalkoztatja, s nem egyéni sorsa: ‘Pitypang-ejtőernyők szállnak el előttem, / a földre érteket számolom. // S egyre távolodnak tőlem / a szerelmek / szabadon, / mint a fák. // Szaruhártyámra égetik a világot / a vergődő aranykarikák’ (*Kinyíló ejtőernyők*). Kínzó gyötrellemmel kutatja eltűnt apja emlékét, s vele együtt gyászolja mindazokat, akik hősi- vagy mártírhálált haltak a történelem véres forgatagában. Szinte beleszédül az örvénylő múltba; s mint a *Háború és béke* haldokló Andrej hercegének tekintete előtt, úgy forog – pörög – vonul előtte – körötte – fölötte a sok-sok meggyalázott – megdicsőült herosz: ‘Kövekre fagyott a hínár: / levágott, koszorús fejek. / Eldobott gyűrűk a tó jegében: / aranylók, rémült halszemek. //...// Csak egyensúlyom veszttem el... / Vár jeltelen homlokú apám. //...// Csak egyensúlyom veszttem el, / ha egyszer partot érek, / szememben hordom halálát / a havon forgó égnek’ (*Havon forgó ég*). Az apa emléke – így is, hogy nem ismerhette – megtartó erőt jelent a számára: ‘Apám a földre tapadt jégvirágnak / egy fagyponnalatti reggelen. / Ujjaimban, ha fádom, / az Ő emlékét melengetem’ (*Emlék*). Érzi-tudja: anyjának sem könnyű a sorsa: ‘Ma éjjel is sírt. /.../ Anyám apámhoz beszélt. / Az árnyak tárgyakká merevedtek / Vércsinú vakolat szemerkélt. / A falak magukba-zárva meneteltek’ (*Anyám*). Azonban e mély érzelmi érintettség ellenére is csak igen kevés verse van szüleiről, családjáról; kezdettől fogva – költőként is – inkább a nemzet múltja, sorsa (s jövőtlensége) foglalkoztatja.

Már 1968-ban bejárja Erdélyt (s aztán többször is) – a dicsőséges hajdani harcok s a jelenkori szomorú csonkoltság földjét. A sorsvállalás konok elszántságával indul a hősök útján (*Avarinduló* – Utassy Józsefnek). Tisztában van vele: a nyílt lázadás csak felmorzsolná személyiségét, így inkább a csendes, néma szembeszegülést választja; ehhez erőt Erdély múltbeli példájából, történelméből merít (*Ágyúöntők földje*). Legfontosabb értéknek az

anyanyelv megőrzését tartja (*Csángók* – Domokos Pál Péternek). Kezdetől fogva *közép-európai* látószögből szemléli a szomszéd népekkel közös történelmünket; számára a Kárpát-medence *egységes* élettér (talán épp e felfogás az ő differencia specifikája a *Kilencek* körén belül!). Erdélyben járva, elsősorban 1848-at idézi, Petőfit siratja (*Segesvári éjszaka; Világos, 1849*). Úgy érzi: akkori vereségünk történelmi leépülésünk forrása lett; mégis: a továbbéléshez azóta is az egykori élet-halál küzdelemből merítünk erőt (*Kopjafák*). A halál s feltámadás jelképe számára Szervátiusz Tibor *Kolozsvári Krisztusa*: ‘Láttam a pillanatot, amikor Krisztust keresztfára emelték, de *még* sem keze, sem gerince nem érintette azt. A föltámadás pillanatát láttam: Krisztus keze és gerince *már* szabad volt. A halál s az élet érintkezésének görcsös vonalát hordom magamban, amit a szobor torz fémkoronája belém hasított’. Ez a Krisztus az Élet forrása – az, aki örökre legyőzte a halált! A halottakkal kikövezett történelmi országúton vonulnak azóta is a keresztjüket türelemmel cipelők s a feltámadásban bízó (Ünnep).

Tehát korai verseiben is kirajzolódnak már Kovács István költészetének jellegzetességei. Számára maga a történelem vált személyes élménnyé. Első kötetének talán lehangsúlyosabb darabja, amely mintegy egész ekkori világképét összegzi: ‘El kell mennem Dózsa abroncs-koronája előtt, / a kereszt nélkül haldokló / krisztusi csontváz / átszögelt karja alatt. / Itt Petőfi szívarca lüktet. / A fény lobogósodik / fásult szemünkben is. / És mint a csillagok / égbe-gyökereznek a szavak’ (*Vaskönnnyek* – Szervátiusz Tibor szobrai).

Majd’ egy évtized múltán jelenik meg második kötete (*Ördöglakat*, 1982), azt viszont csakhamar követi a harmadik (*Véset*, 1985). Az eltelt évtized folyamán jóval szikárabb lett kifejezőmódja: elrejtve a sebeket, a vérző szív sajgását, távolságtartóan, itt-ott csipetnyi iróniával szemléli a körötte zajló életet. Mintegy intellektuálisan felülemelkedve létproblémáin, immár a történelem, a társadalom *működési törvényei* foglalkoztatják. Az ‘ördöglakat’: csapdahelyzet, amelyből se az egyén, se a nemzet nem tud kitörni. Mindazok, akik az ‘isteni’ törvények szerint kívánnak élni, a ‘sátáni’ világ foglyaként keresztre feszülnek: a ‘luciferi’ erők felmorzsolják, elpusztítják őket, ha nem hajlandók a kibékülésre (megalkuvásra, beletörődésre). Az Igazságot követni akarók tehetetlenségre vannak kárhoztatva: ‘Nem tudjuk szétszedni / a történelem ördöglakatát, / tudatunk, létünk / cellányi zárját, / a szívünknek fordított fegyver / závarját. //...// Csak a hóhér változik / meg a jós, / nem a szög, / csak a seb helye. // Tanú rá mind, aki / ‘az Úr egyszülött fia’ volt’. A ‘véset’: örökhagyás, az utódoknak szánt üzenet, kőbe vésett intő jel: ‘Ha nem terem, / töredelem / a NYELV’ (*Véset egy bábeli óvóhelyen*). Ha a nyelvünket sorvadni hagyjuk: végünk. ‘Előbb a regölést, / aztán a regét //...// Előbb az iskolát / aztán a nyelvet //...// Előbb a jövőt / aztán a múltat // és / mindezt / egyszerre / jelenidőben’ (*Beolvasztás*).

A társadalmi kiszolgáltatottság, az anonim félelem képei epigrammatikus tömörségű versmozaikokban jelennek meg; a költő az általános emberi tudatállapotot, nem pedig magukat a történéseket vetíti ki bennük (*A félelem 1 2 3 4 5 képei*). Szinte azt sugallja: a társadalmi hierarchiában csak az juthat szerephez, aki ‘eladja’ magát (pénzért, hatalomért, dicsőségért); de ezzel természetesen megsemmisül szellem-énje: ‘Dögcédulád ha felmutattad, / léphetsz a szellem cirkuszába. / Széttört útjelző – keresztút. / Palatábládon dátum és név’ (1). Aki viszont nem adja meg magát, az előtt bezárulnak az ‘érvényesülés’ lehetőségei, támadások kereszttüzében életét szinte kockáztatja: ‘Szemünkben céltáblát színez / a kék, a zöld, a szürke s barna. / És minden dörrenés után / tízes feketül át rajtuk’ (3). S hogy milyen fokozatai vannak az önfeladásnak? ‘A csönd, / a túlordítás, / a fölemelt kéz, / az élvonalra markolt fehér kendő / még végső jele, / jelképe lehet a helytállásnak. //...// De van, / hogy az első, / hatalmasan teljesített kívánsággal / oda az utolsó kézfogás, / utolsó szembenézés’ – az ember végleg elveszti önbecslését (*Önfeladás 1.*). E felismerés, ennek vállalása a jellembeli autonómia alapja. A lírai alany számára a rádöbbenés, a mindent-megértés éve volt ‘56; ekkor

tudatosult benne: soha nem adja, nem adhatja fel önmagát. Az *Énekóra-töredékek* pár mondatos kis mozaikjainak szerves egymásba épüléséből kirajzolódik erkölcsi-szellemi fejlődésének folyamata. I. osztály: ‘a szolmizáló kéz pantomimja / a tábla *vonala*s csöndje előtt’; II. osztály: ‘kéknnyakkendős vizsga’; III. osztály: ‘sírály sírása, *sikoltása* / le a víz-szintezett hangig’; IV. osztály: ‘befogott füllel / karmesteri pálca után tátogó halraj / a *kórus*’; V. osztály: ‘a hirtelen tanult és *megértett Himnusz*’. Felismerte: ‘a magyar nép vérzivataros évszázadai’ nem múltak el; azóta is újabb vérzivatarok vártak és még várnak ránk. Hiába bűnhődtük meg már ‘a múltat s jövőndőt’, a Kárpát-medencében soha nem lesz béke s nyugalom; maga a magyarság is mindig megosztott marad (‘lettél magzatod miatt magzatod hamv-vedre’).

Többszöri erdélyi útja során nyilvánvalóvá válik előtte: ha van magyar jövő, az csakis ebből a tájból, az itt élő emberekből sarjadhat. Korábbi *Kolozsvári Krisztus* c. versprózáját újrafogalmazva, szélesebb érvényű tablóvá bővíti a születés, a keresztút (élet), a halál / halhatatlanság hármis misztériumában (*Szobor-triptychon Szervátiusz Tibor műtermében*). Az I. rész (*Életbálványsor*) ‘fénnel faragott eperfarönk-szobrai’ az asszonyi sorsba, szerepkörbe engednek bepillantást – ők az Élet forrásai. A sok és sokféle arcból ujjongó életerő, a haláltudatból táplálkozó ételszeretet sugárzik: ‘A túlvilág búzamentszetű szemével néz ránk az élet. Az élet búzamentszetű szemével nézünk a túlvilágba’. Születéstől a halálig asszonyok állnak a férfiak mellett; biztatva őket: ‘életnek életével éljél!’. A II. rész (*Kolozsvári Krisztus*) a XX. század minden iszonyatát, az ártatlanul meggyötörtek és keresztre feszítettek végeláthatatlan halálmenetét vonultatja fel. A treblinkai koncentrációs táborban és másutt elpusztítottak kínszenvedéseit, az égő áldozatok gyötrelmét fejezi ki ez a Krisztus-szobor. Természetesen, a treblinkai képek vonatkoznak a Gulágon elpusztított milliókra is. Hiszen ‘a Kolozsvári Krisztus a történelem élő és legyilkolt áldozataiból teremtdött. Minden volt – van – lesz megnyomorított életből és igaztalan halálból’. A III. rész (*A kőből faragott...*) Bartók Béla ‘krisztusi’ sorsát: szenvedését – halálát és feltámadását idézi meg. ‘A megalázó ország és a honvágyadban újrateremtett haza senkiföldjén állunk, általad gazdagon, s ‘tele bőrdöddel’ megraboltan’. A Próféta kottalapokkal megrakott ‘ekhós szekere’ nyomán ‘por vagy porhó kavarg’. Koponyáját, ‘vonalaiban és szellemében hűséges arcát’ ‘remegő kéz érintette mészköbe’; ‘szeme mélyének odaátja: az űrt is átütő kettős kráter’. A zeneszerző és a szobrász álmaiban teremtett világ előtt ‘lehajtott fejjel állunk mi, utódok’.

Kovács István Bartókhoz fogható nagyságnak érzi Nagy Lászlót, a költőfejedelmet is; olyannak, aki egy egész korszaknak szabott művészetével irányt. Iránytűje – mint maga a Nap – ‘árnyék nélküli kő’. ‘Süllyedő hangod jéghegyet, napfényttemetőt hasít. / Csillagostyák és tengerek, / lüktet az éj halántéka, / a Tejút pengéje vakít’ (*A halál ajkain* – Nagy Lászlónak). A hatvanas évek derekán nagy vihart kavargó *Menyegző* ihleti Kovács *Fényképek a hegyeken túlról* c. versét. A kezek, arcok – ‘mindenre jó’: gonoszságra, jóságra egyaránt – forgatják a történelem kerekét, amely szintén hol rossz, hol jó irányba megy. Egymásra vetülnek, egymást kizárják az ‘Istenben reménykedő’ és ‘Istent vádoló’ tekintetek; az ellentétes erők megbontják, szétfeszítik az egységet. A szétszakítottság az Időben kimerevedő patthelyzetet eredményez (‘mozdulatlanná pólyázott jövőndő’). Ez a feloldhatatlan tépettség a magyarság kereszttje. ‘Lecsukódó szemek napfogyatkozása. /.../ Didergő ujjunkkal kibetűzhetetlen a Halotti Beszéd’.

A vajúdo Időben ma is ezért nem tudunk előbbre lépni a nemzet dolgaiban. Kötéltáncosként egyensúlyozunk a szakadék fölött; mint *Kirkegaard artistái*, ‘a jónásnyi szájak, / nagy okoskodások / és / nagy vadászatok / évszakában’. Az egész újabbkori magyar történelem – költőnk olvasatában – ‘a kötél-táncos egyensúlya, / ki mozduatlán lépeget, / erőt gyűjtve újra meg újra / merülő mélységek felett, / táguló boltívek alatt / a láthatatlan / kilátás- / talan- / ságba’ (*Távlatok*).

A hetvenes évek elején / derekán Kovács István nemcsak Erdélyt járja be, hanem Lengyelországot is: sok ponton érintkező történelmünk varázsa vonzza, s az 1848-as szabadságharc lengyelországi vonatkozásait akarja feltárni. Keresi a párhuzamosságot a lengyel-magyar nemzettudat, a nemzeti függetlenség eszméjéért hozott sok-sok áldozat között. Majd Herder-ösztöndíjjal a bécsi levéltárban kutat; elutasítja a korszak hazai – ideológiai szempontú – történelemszemléletét. Ámulva, s talán kicsit ‘irigyelve’ éli meg a nyolcvanas évek kezdetén a lengyel Szolidaritás szerveződését. Részt vesz Lech Walesa krakkói nagygyűlésén 1981 júniusában, s megdöbbeneti-felvillanyozza az a tömegelő, ami a résztvevőkből árad (*Láttam c. verse*). A Szabad Szakszervezet I. kongresszusa (1981. szept.) után már érzékeli: 1956-ot, majd 1968-at követően itt és most kapott léket az ún. szocializmus hajója. De a hosszas vergődés, ami ez után következik, nem ad okot az optimizmusra (mint tudjuk: W. Jaruzelski tábornok 1981 decemberében betiltja a Szolidaritást s hadiállapotot vezet be; így átmenetileg új erőre kap a kommunista hatalom).

Költőnk úgy érzi: Petőfi lánglobogású szelleme most sem támadhatott életre: ‘jeltelen sírjában nem fog a halott énekelni / berobbant hangfalakon nem kelhet át / ne várjátok a lándzsával egyensúlyozót //...// közös sírfeliratunk a Halotti Beszéd első mondata. // Őbenne az utolsót keressük’ (*Petőfi*). Az ő üstökös-sorsát élte meg XX. századi viszonyok között az egyik legjelentősebb lengyel költő is, csak neki már ‘hősi halál’ sem jutott: ‘Kosarat tett fejünk alá a történelem, / fölénk e kor vastapintatú álmát. / Egy mozdulattal kivívtuk így / az öngyilkosok szabadságát. / Páncélöklünk a csönd. // Az alkony izzó csillái – koporsók. / Elégett holttesteinkre mész a felhő’ (*Sírsírszöveg Kamil Baczyńskié*).

*

Elsődlegesen történész lévén, Kovács István a nyolcvanas évek folyamán egyre inkább a történelem mélyvizébe veti bele magát. Az MTA Kelet-európai Irodalmak Tanszéki Kutatócsoportjához kerülve elsősorban történelmi munkákon dolgozik, illetve a lengyel irodalomból fordít; a lengyel-magyar kulturális kapcsolatokkal foglalkozik, s történelmet tanít az ELTE lengyel tanszékén. A klasszikus és kortárs lengyel irodalomból doktorál; miközben sorra jelennek meg tudományos és ismeretterjesztő munkái: *Így élt Bem József*, 1983; *Hamuban csillogó gyémánt* – írások a lengyel történelemről, 1988; *A légión* – a magyarországi lengyel légión története, 1989; majd a rendszerváltás után: *Robogás a nyárba* – írások a lengyel filmről, 1990; *Világok töréspontján* – Beszélgetések Ryszard Kapuscinski-val, 1998; *Mindvégig veletek voltunk* – Lengyelek a magyar szabadságharcban, 1998; *Csoda a Vízitúlánál és a Balti tengernél* – A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói, 2006; ajánlott olvasmányok jegyzékét is mellékeli hozzá. Ő szerkeszti az 1848/49-es szabadságharc lengyel résztvevőinek *lexikonát*, amely az MTA Történettudományi Intézete gondozásában jelenik meg. Könyvei egy részét lengyelül is kiadták.

A rendszerváltás után ‘külső’ pályája is felívelt: a varsói nagykövetség kulturális tanácsosa (1990–94), majd krakkói főkonzul lett (1994–95, 1999–2003); ez utóbbi időszak csúcán volt Krakkó Európa kulturális fővárosa, így nagyszerű alkalom nyílt a magyar művészet lengyelországi bemutatkozására, propagálására, több magyar könyv – köztük három Márai – lengyelül való megjelentetésére is. Négy éven át a Pázmány Péter Tudományegyetem lengyel tanszékének vezetője volt; jelenleg is tagja az MTA Történettudományi Intézet magyar-lengyel történész vegyes-bizottságának, s tanít az egyetemen. Kultúra-közvetítő szerepének elismeréseként öt lengyel város – köztük Krakkó – díszpolgári címet adományozott neki; megkapta a Lengyel Irodalmi Alap Fordítói Nagydíját, sőt A Lengyel Köztársaság Érdemrendjét is. Számos hazai kitüntetése, irodalmi díjai közül a József Attila-díj (1984), valamint A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1994) a legjelentősebbek.

Mindemellett azért e zsúfolt időszakban sem hagyott fel a költészettel. 1995-ben megjelent válogatott kötete (*A tér töredékei*), majd 2004-ben újabb opusszal jelentkezett (*Kézmozdulat a szürkületben*). Egész poétai életművét átrendező retrospektív kötete (*Az idő torkában*, 2007; válogatta Ekler Andrea) a korábbiaknál teljesebb képet ad a Kovács Istvánt foglalkoztató lét-problémákról, életszeletekről. Versbeszéde az idők múltán mind személytelenebbé, intellektuálisabbá, sőt 'időtlenebbé' vált; ugyanakkor plasztikus képisége, nyelve tisztasága megmaradt. A hagyományosabb formákat mindinkább a szikárabb verspróza-struktúrák váltották fel. A válogatás nem időrendet követ; a ciklusokon belül egymással vegyülnek a korábbi és későbbi versek; így nem a poétikai jellegzetességek dominálnak, hanem a tematikus egységekre, a gondolatkörök kibontására esik a hangsúly.

A bevezető vers (*Montaigne toronyszobájában*) egyértelműen arra utal, hogy a szerző a *gondolkodót* tekinti önmaga reprezentánsának. 'A megkéssett angyal halálfejes szárnyalása' talán egy új Szent Bertalan éjszakára figyelmeztet, s a végidőkre vonatkozó jeleket akar az utókorra hagyni: 'Sötétségünk tiszta részére írok. / Megkísérlem / olvashatón...'.

A *Távlatok* c. ciklusban a történelem mint 'képeskönyv' bomlik ki előttünk: Anonymus megidézésétől (*A krónikás karácsonya*) a XX. századi halálvonatok kattogásáig, a hulladombok irtózatossá látványáig (*A kapcsolos könyv régi és új lapjai*). A költő felmutatja azt is: hiába jön egy – esetleg pozitívnak látszó – változás; azzal új borzalmak, új ellentmondások keletkeznek; tehát a világ *sátáni* arculatát legyőzni, átformálni lehetetlen (*Térkép*). Különösen mélyen foglalkoztatja a katonasors: a hősök és a mártírok, a jeltelen tömegsírok lakóinak 'krisztusi' sorsa (*Az ismeretlen katonák, Katonák, Amíg a hó elolvad, Hősi halált halt* stb.). *Katyn fekete könyve* örökre őrzi a szovjet vérengzés tragikus dokumentumait: apró tárgyi emlékek (nyaklánc, ércskereszt, széthasadt családi fényképek stb.) hullnak ki lapjai közül 'az urnaként összedrótzott kezekbe'. A feltárt tömegsírokból 'ezrek halotti maszkja, szemfedője' néz vissza ránk. Visszatekintve újra és újra '56 fénylő csodájára, mint örök mementót idézi meg leverettetésünk; a november 4. utáni temetői csend a totális leigázottság szégyenét és fájdalmát őrzi: 'Tankok a Széna-téren / ágyúik löterében / a már szétlőtt házak. / Statárium hirdető / plakátok oszlopa. / Letartóztatott nevek / s a felkiáltójeles / kivégzendők sora. // Hajóhinták... sírhalmok... / Láncaltapas lidércek' (*Ezerkilencszázötvenhat*, 2003. okt. 24–27.). Az azt követő *Kultuszévek* pedig szentesítették a történeteket, hosszú évtizedekre prolongálták a halál uralmát: 'Idegek szögcsatornáin túl / a szemeödrök már betiporva / a Krisztus-tél vére kicsordul / a lándzsahegyű cellasorra'.

A II. ciklus (*Az idő súlya*) a nemzeti / anyanyelvi létünkben való fenyegetettség, a több irányból ránk nehezedő nyomás alatti összepréseltség, a haldoklás képeit vonultatja fel; de ezek háttérben érzékelteti a dacos megmaradni akarás erejét is. A cikluscímadó vers a halál – élet dimenziójába állítja a jelent: 'Súlyosak / az anyanyelven szóló sírkövek, / ha ráomlik a nyelvi Babel. //...// Súlyos az idő, / mely elszenesedett lándzsák közt / sodorna minket, / ha a szétdúlt őrhelyeken / nem fújna fagyosan a szél' (Nagyenyed, 1969). Mint egykori tudós tanárok a nagyenyedi ősi Kollégiumban, úgy kellene ma is munkálkodnunk a nyelv megőrzésén-gazdagításán (*Vallomás* – Borbáth Károlynak). Hiszen már-már a Teremtés visszavonásának időszakát éljük; 'Pilátus-kezek' a halál uralmát készítik elő: 'A hatodik este / pogánykemence tüzebe / hajtja fejét az ember // Testét befedi lánggal / Homlokán porlad el a kő' (*Teremtés*). 'Ki nem mondott szavunk / por és hamu'. Lesz-e, aki / ami megment bennünket, s e szörny-időben lesz-e kéz, 'mely papírcsónakunkkal / az éjfél holttengerén átevez'? (*Az út, Kéz*).

A lírai alany mintegy tárgyiasítja, egy-egy konkrét élethelyzetbe vetíti bele az apokaliptikus idők halálvízióját. A szakrális életrend voltaképpen már a világháborúkkal, az egyetemes pusztítás 'polgárjogot' nyerésével felborult; az emberi gonoszság semmibe vette Isten szavát,

házából kiűzte az irgalmasság szellemét, meggyalázta a Bibliát. 'A kereszthajó senkiföldje, / géppuska szól a karzaton. / Nem tud felállni Krisztus a kereszttel / a stációkként leomló falon. /.../ A főoltáron sebesültek... / Elvéreznek a tarkón lőtt Igék. / Sóbálvánnyá mered az Isten: / csatorna-lejárat az Ég' (*Szent János katedrális, 1944*). És ami ez után következett? Félévszázadnyi börtön, siralomház, temetők. A festői táj, várromokkal, 's árnyaik között a hű halálraítélt' (*A tér töredékei*).

A szerző néhány konkrét, kerek kis prózai történetben jeleníti meg az emberi helytállás példázatait, s az utóbbi fél évszázad paradox szituációit, melyekben a jóság, tisztesség és a szeretet is visszájára fordult. Mintha még az Isten is úgy akarná, hogy annak, 'akinek élete mindennapi példává válik, már azért is bűnhődnie kell, ha példája követhetetlen' az értékvesztett világban (*Sors, Időzavar, A szelíd herceg szobra*). E kis versprózák kivétel nélkül éles csattanóval végződnek, s némi bölcséleti 'tanulást' sugallnak. Annyi minden, s az ellenkezője is megtörtént velünk, XX. századi emberekkel, hogy voltaképpen már nincs miben hinnünk (legalábbis földi dolgokban, ígéretekben, evilági 'paradicsomban' semmiképp!). A jóság – gonoszság is viszonylagos fogalomná vált, önmagában, vegytisztán egyik sem létezik; minden biztos fogódzó eltűnt életünkől. 'Sorsunk júdás-ablakán az írás: *lenni* így is... Levegőt kapkodó kézfej, légszomjas búcsú minden alkony – távoli félelmünk, hogy az ébredés nem rianás, tudatunk tündöklő meghasadása lesz-e?' S vajon egyáltalán célba érünk – érhetünk-e – valaha is? 'Mi töltheti ki utolsó leheletünket? Hiányunk szétfoszló füstködét? /.../ Csak az érkezés után érünk rá válaszolni. Ha megérjük' (*Úton-úttalanság*).

Az *Öncsendéletrajz* olyan, mintha lebegő tudatállapotban fogant volna: ismétlődő mozzanatok tartják össze a szétesésnek indult mozaikokat. *Kívülről* szemlélve a dolgokat: 'az látható, ami van, és úgy, ahogy illik: mozdulatlan a székben, kitömötten az élhetetlen valóság kócaival'. *Belülről* azonban vérzik minden: 'egy borospohár bevérzett körömháza a kéziratpapíron'; 'megbillenve az ablaküvegen végighullámzó háztetőtől, a tekintet hirtelen bezúródik, cserepekre, verstöredékekre, arcvonásokra, bor-ízre esik'. A kettősséget mégis összefogja a külső 'látható: ami van, és úgy, ahogy illik'. A látomásban fölsejlik a hajdani török császár (Szolimán?) alakja, aki 'bámészan farkasvakon ülte katonái veséző tekintetét', s mire előrebukott, 'a vár már be volt véve, és fejétől fosztva az ellenséges vezér'. S aztán helyreállt a *látszat*-rend: 'ismét az látható, ami van, és úgy, ahogy illik' A benső viharok csitultával talán mindnyájunkban kialakul ez a 'csendélet': a viszonylagos béke és nyugalom – akár győzők, akár vesztesek vagyunk. A látszatfegyelem, a külső 'rend' bizonyos értelemben gyógyít: kedvéért megpróbálunk úrrá lenni a lelki válságokon...

A *Feltámadás*, az *Utazás I–VI*. és *A fél szomszédvár közelképei* c. ciklusok csupán néhány versből állnak, de ezek mind nagyon fontosak a költői világkép konstans összetevőinek megismerése szempontjából. A költemények zömmel a 70 / 80-as évek fordulóján keletkeztek az erdélyi és lengyelországi 'barangolás' idején; az író szubjektív élményeiből egy viszonylag objektív kép rajzolódik ki a korszak szellemi-lelki lepusztultságáról.

A *Feltámadás* c. kompozíció vizuálisan egy *üres* keresztet képez le: a holttest nincs sehol; csak N.É.G.Y betű áll az I.N.R.I helyén; az apostolok sincsenek se közel, se távol ('van aki fél, van aki harminc pénzt kapott'). Az *eretnek*-sorsot a lírai alany a krisztusihoz érzi közelállónak: 'mert aki Istenre vigyáz / börtönnek érzi a templomot / fölgýújtja szobrait / kormos vitrázson át / nézi a fogyó napot // csillag perzseli tenyerét / lélegzetébe kap a máglya / megszenesedik az ember: / a fény múmiája' (*Eretnek-újév* – Giordano Bruno emlékére). A feltámadás titka talán magában az alkotásban rejlik – véli a költő a csetneki templom omló freskóját szemlélve: 'az omló fallal leszakadt / a szöggel átütött tenyér /.../ a *Christi* betűi meghasadtak / mint kiszáradt koponyán / a varrat / a keresztfá tövében'. Az angyal szárnyát elemésztette a tűz; s mégis: ami a képből megmaradt, az mélyen emberi: egy halott lány fölé

apja hajol; 'bizonyára az ismeretlen mester, / aki ha nem hisz a feltámadásban, / munkájában sem hihet' (*Freskó a csetneki templomban*). Az egyszerű, tiszta – a hétköznapi értelemben vett – vallásosság a nép sajátja: a falusiak számára nem válik el egymástól a 'szentség' a 'köznapiság'-tól. 'A búzakoszorús ablakban / örökmécs: égő csipkebokor-álom. /.../ Füstös akácfarámában Krisztus, / előtte ülünk mind a lócán. / Méhecske-pillanatok zsonganak / az időkaptár faliórán' (*A festett falu* – Zalipie).

Az *Utazás* c. ciklusban Kovács István körpanorámát kínál a pusztuló félben levő közép-európai tájról. A hajdani virágzás helyett mindenütt reménytelenség, kietlenség; a krisztusi értékek és parancsolat lábbal tiprása. Szétvert falú templomok, sírközszerű emlékoszlopok, lebuldózerezett régi építmények, netán egész falvak; az anyanyelv is megszenteltetlennítve, visszaszorítva. Tiltakozni, szólni ez ellen: hiábavaló. 'Szánkban megköt a gipsz, / hogy ne átkozódhassunk: / – kár a szóért'. Itt még a Nap is 'hatalmas vallató lámpa'; 'fölöttünk / vicsorgó fogaktól / szikrázik a Tejút'. Érthető hát, ha az emberek bizalmatlanok egymás iránt; a közös vonatfülkében utazók sem beszélgetnek egymással, még ha az úticéljuk azonos is (I.–V. rész). Mégis: ha akarnánk, ha megpróbálnánk, talán még helyreállítható lenne az értelmes élet rendje; van pozitív példa az elidegenedettségek legyőzésére is. A lírai alany Varsóban, 'az Európáról elnevezett szállodában' egy 'negyedik világbeli' baráttal beszélget. 'A városban, amelyet leromboltak, nevétől, múltjától, emlékműveitől megfosztottak. Amelynek lakóit elűzték, s helyükbe – az ördögi tervek kupolacsarnokában – a feledés jeltelen szemgödreit telepítették. És amely halottaiból föltámadott' – 's most jövődre tanít' (VI. rész, 1985).

A *fél szomszédvár közelképei* c. költemény 'Nedec ürügyén' – visszaulva Vörösmarty tragikus 'Két szomszédvár'-ára – az immár másfél évszázada tartó pusztulás képeit vonultatja fel. A 'közös sors' nemhogy összekovácsolta volna, inkább még jobban egymásnak ugrasztotta a szomszéd népeket. 'Hol régmúlt a határfolyó, / a szomszédvár ma szomszéd várrom... / Lapozzál át irgalmasan / a partra vetett krónikákon'. A *Keresztek dombja Litvániában* korábban a remény, ma már inkább 'a reménytelenség emlékhelye': 'Országos ravatal készül az ős dombon /.../ Feszület-körmenet – de sehol egy ember'. Itt 'az ébredő nap / lándzsa-szúrás-sebhely'. Nincs tehát feltámadás Közép-Európa számára?

A *Lengyel városok magyar szemmel* c. verspróza-ciklus (I.–V.) a gyermekkor ámuló csodálatát idézi meg. 'Osztrólenka véres csillaga' varázsige volt egykor a lírai alany számára; rejtélyes titkának feltárulásához 'több ezer hősi halottra és két előre volt szükség: Bemre és Petőfire'. Varsó a hősi halottak, mártírok emlékét őrzi; az 1944-es felkelés résztvevői 'a szabadságért halálra-szántak boldogságával' küzdöttek az életért. A költő tudatában e heroikus küzdelem '56 Budapestjének élet-halál harcával kapcsolódik össze: az antifasizmust és az antibolsevizizmust ugyanazon erő: az ellenállás szelleme táplálta, táplálja. Áttételesen mindkét XX. századi esemény egyúttal 1848 szellemiségével is rokon: a kiontott vér minden esetben az Élet kovásza lett (I–II. rész). A Varsót annakidején leromboltató SS Obergruppenführer, von dem Bach, állítólag a zene kedvelője volt; mégis semmibe vette Chopin végakarátát: 'testem Párizs, szívem Varsó' – s Varsót a földdel tette egyenlővé. S íme a csoda: 'A Szent Kereszt templom gótikus lángjai alatt / urnát találtak katonái. / Felettesüket illette a hadizsákmány. A tábornok kezében tartotta Chopin szívét, a még mindig lüktető várost' (*Végakarát*). Jaroszló híres temploma (a Fájdalmas Boldogasszony székesegyház s a már kétszáz éve lerombolt Szent Miklós templom), Lublin 'oklevélzsindeyes Óvárosának Várkapuja', a Vártemplom gótikus ívei a költő számára 'a lélek kenyerét' jelentik. *Krakkó* viszont nem elsősorban hírességeivel (Mária-templom, Flórián-kapu, Wawel stb.) nyűgözi le, 'hanem a múlton túli sétákat elmosó záporok elszenderedett víztükrüként' hat rá: 'Fölébe hajolva ki-ki elhiheti magáról, hogy az ő jelenléte teszi a várost örökkévalóvá' (III.–V. rész).

A *Poharak és köszöntők*, valamint az *Akik a mennyországot festik* c. ciklusokban az alkotótársaknak, barátoknak ajánlott versek kapnak helyet; többségük személyes, közös élményekre, emlékezetes pillanatokra, vagy éppen egy feledhetetlen műre utal. A *Kobzos Kiss* Tamásnak, *Vasy Gézának*, *Görömbei Andrásnak*, *Utassy Józsefnek*, *Jankovics Marcellnak* ajánlottak nem pusztán ‘alkalmi költemények’, többek annál: együttgondolkodás az élet értelméről, barátságról, a művészetről, a nemzet közös értékeiről. Egy-egy festői életmű maradandó nyomot hagyott a költőben; különösen azok, amelyek a ‘mennyországot’, azaz az élet édeni magaslatát mutatják fel (*Szitakötő* – Adam Niemczycnek; aki Aba-Novák és Szőnyi tanítványa volt; *Aki a mennyországot festi* – Somogyi Győző mesternek; *A szonáták festője* – a litván M.K. Ciurlionis emlékének, aki ‘a zenét és a végtelent akarta megfesteni’). Tóth Menyhért fehér színei ‘vert falak holtakra omló fehérségét’, ‘torokba pergő lélekrozsdákat’, ‘összeszorított ajkak országos csendjét’ idézik (*Tóth Menyhért utolsó festménye alá*). Mintegy élet-halál titkát faggatja a szerző ‘a nevében svéd, hazájában finn festőnő’, Helene *Schjefbeck* utolsó önarcképéről írt költeményében, aki több képén is megörökítette ‘lassú áttűnését a túlvilágba’. ‘Az utolsón / mintha már a halotti leplen / átütő arcvonásait / húzta volna ki pár vonással: / a befelé nyíló tekintetet’. S ez szinte rokon hatvan évvel korábban készült kisméretű krétarajzával, a *Hervadással*, amelyet még ‘a láztól kócos kisgyerek’ készített önmagáról. ‘Az utolsó önarckép az ő szíromfakadású tekintetével / néz belülről reánk’. Kovács István volta-képpen ezekben a sokszorosán áttételes költeményekben vall a művészet valódi hivatásáról: embertől emberig ható ‘üzenet’ a létezés mélyrégióiról. Úgy sejti: a festészet talán – szavak nélkül – még megrendítőbben sugározza mindazt, amit a szó, ‘tökéletlensége’ folytán, nem tud pontosan megfogalmazni.

A két utolsó ciklusba (*Formálja belülről az élet*, *Szöknek a felhők*) a személyiség magán-szférájába bevilágító versek kerülnek. Lényegében ezek se az ‘alanyi költészet’ körébe tartoznak; inkább csak arról van szó, hogy a lírai alany – bár nagyon visszafogottan! – némi bepillantást enged a szív titkaiba. E költemények fölött valami halk, éteri könnyedség lebeg: a ki nem mondott gondolatok titokzatossága, s a lélek rejtekében szunnyadó érzelmek poézise. Az érzelmi-indulati élet szublimálásával a költő egy – már-már elvont – tudatállapotot jelenít meg: a mélytudatban lejátszódó szenzitív reakciók leszűrt végeredményét. ‘Formálja belülről az élet / hanggá a csöndet / haranggá a hangot / a harangot virággá / a harangvirágot csönddé / formálja belülről az élet’.

A lélek legbenső köréhez tartozik a lírai alany viszonya Istenhez és a költészethez. ‘Csak a fuldoklók látnak élesen’ – hangsúlyozza (*Álom a költészetről*). Hiszen levegő után kapkodva, ők kerülnek igazán közel Istenhez: ‘Gályapadon a tüdő. A lélek árnyékában. /.../ Elég-e az elégedetlenségnek a tudat, hogy a levegő fönt tartja az embert? Fenntartja? Vagy föltartja? Föltartja’. Azaz kiemeli a harsány habzósájúak kórusából (*Üvöltés*). A befelé hallgatózás, a csend ismeretlen mélységek felé tár kaput. ‘Az altemplom boltíveinek mélyén, hol négyrét görnyednek az oszlopok’, a hajnali áhítatban kitarul a szív: ‘Hagyd imádkozni a zarándokot. / A kerengőben eltűnődve szállnak / a fénylő gregorián dallamok’ (*Virrasztás egy altemplomban*). Ezt az élményt legteljesebben az erdélyi templomokban éli át; ezért járja be újra és újra *Királyföldet*, ezt ‘az otthonosságából könnyen kiforgatott’ tájat, amely mégis ezernyi szállal köti magához. ‘A lovagkor temploma’, ‘amely mintha megakadt volna / a völgyön végignyúló idő torkában’, mindig visszavárja. ‘Teteje megroppant / falai omladoznak / ablakai bordásan bedeszkázva / bennem is. // Ágaskodom, / hogy hasadékein át / magamba nézve kilássak /.../ a templomra, / amelyet már-már szétfeszít / a közösen mormolt imádság...’ (*Az idő torkában* – Király Lászlónak). De felhatol-e az ima az égbe? Érkezik-e rá válasz a Magasságból? Ebben nem lehetünk biztosak – és mégis: várakozunk. Hiszen ha csak a világban, a világért élnénk,

mit sem érne az életünk! ‘Elöttem a belehelhetetlenné foncsorozott világ. / Eleget láttam, / Uram, / ha ennyit’ (Ő).

Bár a családról, közvetlen környezetéről, a hozzájuk fűződő érzelmeiről alig-alig árul el valamit a lírai alany, mégis érzékelhető, hogy néhány sorsmeghatározó kapcsolat formálja életkereteit, s adja meg neki a nélkülözhetetlen érzelmi stabilitást.

Szülei a múltó évek során mind fontosabbá váltak számára; az idő egybemosta kettejük tova-tűnt arcát. ‘Apám ujjai / vízmosások gyökérzetébe fagytak. / Fejed odahajtsd, anyám. / Arcod-ra tavaszt simogatnak’ (*Anyám*). Megrendülten idézi fel, hogyan búcsúzott a kisgyerekkori szeretet és ragaszkodás ‘tárgyasult’ gesztusával haldokló anyjától: ‘Az utolsó öntöző verset / kórházi ágyánál mondtam el. / Mint mindig, ott is egy forintot / és piros tojást kaptam érte’. Aztán, a délutáni alkonyatban, újra látására sietett: ‘félek ajtaját kinyitni. / Várok, mint akit nem is várnak... // Az időtlenség rianása... // Telefon...: / három óra hosszan / nézem rezzenetlen arcát, / mintha egy kisfiút figyelne, / s hallgatná örök köszöntőjét’ (*Anyám utolsó húsvétja*).

Kevés szerelmes verse van; ezek sem vallomásosak – inkább az örökkévalóság testetlen biztonsága sugárzik belőlük. ‘Hegyekre zárt hajnalok / és ellobbanó nappalok / és csillagöntő éjjelek, / haláltól érintetlenek / árasztják el a végtelent... / Vetetlen csönd a fekhelyem’ (*Egy szerelemhez*). A változó időben ez az egyetlen állandóság (*Őrzöm a szempillák szálló V betűjét*). A *Szerelmesvers* a ‘holtomiglan-holtodiglan’ fogadalmát erősíti meg: ‘Nem tudom, / a születéssel kezdődik-e / az igen / vagy a halállal // Tagadószo a tenger’.

Kislányaihoz (még a nyolcvanas években) írt költeményei gyöngéden ‘nevelői’ hangoltságúak (*Szöknek a felhők* – Ildikónak; *Orsika levélrajza alá*). Apró leánykája tétova tobolgását /dolgozó/szobája bezárt ajtajánál semmi máshoz nem fogható *csodaként*, szinte *Isten-élményként* éli át: ‘Engem keres. Érez. /.../ Két üveget átolvasztó szemet látok. És tehet-e bármit is az ember, ha ily jelenvalóan figyel az Isten?’ (*Térelválasztás*). Gyermkeiben filozofikus elmélyültséggel tudatosítja az Idő múlandóságát, s azt, hogy mindannyian alá vagyunk vetve az örök Törvénynek: ‘Eltűnhetünk, / itt és majd, / ahogy a naptól kikönyörgött arcszín / s az áprilisi nyár. //...// Eltűnhetünk... / Lenni az időben / az idők ellenére: / kegyelem? / érdem?’ (*Töprengés egy beszélgetés után* – gyermekeinknek, 1986).

*

Kovács István – bár nem poétikai oeuvre-jét tartja maga sem a legfontosabbnak – a költészet-be (is) egyéni látásmódot, sajátos (kissé fanyar, tárgyias) hangot hozott. Olyan életszeleteket, társadalmi-történeti jelentőségű mozzanatokhoz közel olvasóihoz távolságtartó, már-már ‘objektív’ beszédmódjával, amelyeket az ‘alanyi költők’ csak ritkán érintenek. *Költészete* szervesen kapcsolódik *prózájához*, sőt – tematikájában – *tudományos* munkásságához is; olyan alkotóról van tehát szó, akinek szerteágazó érdeklődése egy viszonylag egységes életműben ölt testet. Világlátását a történelem, a közép-európai életviszonyok, a múlt / félmúlt tanulságai határozzák meg, s mindhárom műnemben ez a szemlélet dominál. Ugyanakkor történelmi munkái is a széppróza elevenségével hatnak; írói bravúrral, választékos nyelvi gonddal jeleníti meg az általa fontosnak ítélt történelmi sorsfordulókat. Így művei tudatosítják bennünk közép-európai történelmünk meghatározottságait, az itt élő népek egymásra utaltságát; ugyanakkor a nemzettudathoz, a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás fontosságát. Arra int, hogy testvér-mivoltunkban is megőrizzük szuverenitásunk, egyedi/nemzeti jellegzetességeink. Csakis az ilyen viszonyra épülő kölcsönös együttműködés teremthet(ne) békét a Kárpát-medencében...

‘Szerencsék véletlene minden...’

(Mezey Katalin)

‘Én vagyok Mezey Katalin,
A fényképeim is engem mutatnak.
Én tetőtől talpig én vagyok
Ameddig lenni hagynak.’

(Azonosítás)

1970-ben jelent meg Mezey Katalin első önálló kötete (*Amíg a buszra várunk*). Sajátosan nőies, de nem érzelmes líra az övé; ekkor még erősen érezhető rajta Mesterei hatása. Nagy László keze nyoma költői dikcióján is érezhető (‘Istenem, adj eleséget, / harchoz halálíg ellenséget, / forró egedhez kemény szárnyat / messzeségedhez merész vágyat’ – *Fohász utoljára*). A népköltészet is termékenyen alakítja versvilágát, képi- és dallamkincsét (*Nagycsüörtök, Nagypéntek, Elemek, Mondóka, Töredék, Esőkergető, Fordított Kőműves Kelemen* stb.). Sok tekintetben viszont *Kassák* szikár, tárgyias lírája, elvontabb kifejezésmódja hat poétikai megoldásaira; olykor még a szöveg vizuális erőterét is alakítva (*Kút* 1,2; *Erőnk; Így készül, Vékony álom* stb.). A dialógusforma, a montázsra épülő geometrikus szerkezetek, ironikus szövegbetétek egyfajta nyelvi játékoságnak is teret biztosítanak (*Idő, Sorsközösség, Kifutópályák, Rendjeleink* stb.). A *hontalanság évszaka* c. kompozíció pedig a kései kassákos szabadvers melankóliáját sugározza: ‘Az ablakon túl elvérzik a hegy, / fehér bordái közt vörös tölgylomb zuhog. / Idegen égővek fordulnak fölénk, / eljön a tél, hontalanságunk / pusztíthatatlan évszaka’. Kassákról később jelentős, az életmű egyetemes értékeit revideáló tanulmányt is ír (*A nemzetközi avantgárd mozgalmak magyar fóruma, a MA – Valóság, 1973/9.sz.*).

A világot, amelyben élnie adatott, nem tudja, nem akarja elfogadni (*Komolytalanul, Albatrosz, Ünnepeink, Miféle világ ez?*). Sorsát, léthelyzetét nem érzi önmagával adekvátnak; de mert egyelőre nem tud körülményein változtatni, türelemre inti magát: ‘Járunk az egyhangúság / emlékművei között / hol / oszlopot / épít a / vízcsepp //...// Így készül minden / a föld mélyén / idelelni, / csak türelem, / csak türelem’ (*Türelem*). Cseppkö-szerű versszerkezettel teszi szuggesztívebbé mondandóját, kecsesen karcsúsítja a tömör formát, melynek talapzatát a ‘türelem’ szó képezi.

Az egyetemi évek alatt minden egyértelműbbnek látszott: volt mi ellen és miért lázadni. 1964 tavaszán a zürichi egyetemen (ahol Svájcban élő nagybátyja meghívására egy szemesztert hallgatott) szerzett tapasztalatai nyomán óhatatlanul felmerült benne a kérdés: Közép-Európa vajon Európa része-e? s benne a magyarságnak milyen esélyei vannak? Sok évszázada tartó haldoklásunk (kurta győzelmek, hosszas visszavonulások) vajon milyen jövőt ígér? (*Nacionálé, Határaink*).

Második kötetében, melynek megjelenésére évekig kellett várnia (*Anyagtanulmányok, 1978*) már tárgyilagosabb szemlélettel keres választ a fenti kérdésekre (*Beszéd, Párhuzamos osztályok, Nemzetiségi kérdés* stb.). *Eltávozott szavak* c. versprózáját *Határ* Győzőnek ajánlja – általa üzenvén a ‘külhoni’ magyaroknak: itthon kiürültek a szavak, bábeli nyelvezavar uralkodott el. ‘Vannak, akiknek szájáról másképp hangzanak fel’ (pl. korona, jogar, föld-alma); de a többség nem érti. ‘A szavak felszárnálnak, lehullanak, meghalnak, egymásra

találni nemigen tudnak’. Holott esszenciális szavaink ‘a lélek belső támasza, amíg egy gyertya égni képes, s végképp el nem fogyott az oxigén’. Határ Győző az éteren át (*Szabad Európa*) válaszol: vette és köszöni az üzenetet; benne valóban a magával idegenbe elhozott anyanyelv ‘elkonduló utolsó igéje’ az ‘ultimum moriens’. Mezey Katalin e kötetét pedig minden tekintetben jelentősnek tartja: ‘Szelektivitása szigorú /.../ ismeri (és lakolja) a szavak mágikus erejét, /.../ s szépelgés helyett az önmagában is kegyetlen őszinte számvetést választja’ (*Határ Győző: Irodalomtörténet*, 1990; 251/52. p.).

Maga a kötet cím s a címadó vers is jelzi: Mezey Katalin egyre nagyobb figyelmet fordít a költészet ‘anyagára’, a nyelvre, a pontos és tárgyias megjelenítésmódra (ami részint a Kassákkal való foglalkozásának is köszönhető). Úgy gyúrja-alakítja a formát, mint a hajdani ‘mesteremberek’ (s mint egykor apja ‘a durván hangszerelt, visszhangos lemezt’). A hangokkal, a ritmussal, rímmel való játék felszabadító hatással van rá (*Anyagtanulmány az ‘Elhatárolódás’ c. vershez*, amelyet Határ Győző – fenti kritikájában – ‘a kötet szíve-közepének’ nevez). A fény-árnyjátékkal a valóság hullámmozgását képezi le, feltárva a dolgok belső természetét: a mindenben megnyilatkozó, mindent átható ritmus öselvét (*Természetrajz c. szöveg*).

A kötet másik, bensőségesebb vonulata a magánélet titkait tárja fel – közvetítés a lélek rejtettebb szféráiról.

A tanítás – útkeresés nehézségeit, benső válságait, a Tatabányán töltött éveket (1964–69) majd ön-elemző prózájában örökíti meg. Költészetéből (ekkor már!) a révbejutás meghitt biztonsága árad. Oláh Jánossal kötött házassága (1970) szilárd életszövetségnek bizonyult; három gyermekükkel mintegy ‘szigetvilágot’ teremtenek maguk köré. A család mindkettejük számára menedék és védőbástya az ellenséges külvilággal vívott harcaikban. A hetvenes évek derekán, a kultúrpolitika ‘szigorítása’ idején, öniróniával írja költőnk: ‘Akárhova megyünk, belénk botolnak. / Legjobb, ha nem megyünk / sehova. /.../ A jobb fejek akváriumban ülnek, isznak. / A rosszak kígyóznak / az asztalok között. /.../ Rólam kiderül majd, / hogy üldözési mániában szenvedek. / Hogy róluk mi derül ki, / elképzelni is rettegek’ (*Üldözési mánia*).

A *Szárazföldi tél* és a *Választás* ciklusok belső metamorfózisról tanúskodnak: a költőasszony megkísérli összeegyeztetni saját szellemi törekvéseit (ír – fordít – lapot szerkeszt, a *Nép-művelés*, *Szovjet irodalom* stb. lapoknak dolgozik) családanyai kötelezettségeivel. A korszak e jellegzetes nőtípusának belső dilemmáit ő fogalmazza meg leghitelesebben, hiszen saját bőrén érzi a kettős elvárásrendszer szorítását: ‘lemondjak legelemibb hajlamaimról / hogy legelemibb hajlamaimnak engedelmességek? // Vagy lemondjak / legelemibb hajlamaimról, / hogy legelemibb hajlamaimnak / engedelmességek?’ (*Választás*) Nem! – a kettőt együtt kell vinni a szellemi és a hétköznapi létszférák folyamatos egyeztetésével – csak így őrizheti meg lelki egyensúlyát. Még ha olykor nehéz is a kettős teher (*Türelemtelenség borít el, Nem tudom vinni már* stb.).

Édesapja hosszas betegsége, majd halála mélyen megviseli; megrendítő költemények sorában búcsúzik tőle (*Vég, Rekviem I–II., Három strófa, Temetés, Szerencse*). Most már, hogy gyerekei vannak, egyre mélyebben éli át a szülők öregedésének, majd egyikük elkerülhetetlen magára-maradásának kínzó élményét (*Emlékvers*). Áttűnő árnyként olykor-olykor felbukkanni látja apja földi alakját (*Apám*); s eltűnődik az élet könnyörtelen Janus-arcán: ‘A sivár kezdet / és a sivár vég között / tarkán megrakja asztalunk a Sors, / hogy legyen mitől a szívnek fájni, / s legyen mitől / fájdalmas a búcsú’ (*Kezdet és vég*).

Újra meg újra c. verseskötetével elnyeri a *Füst Milán*-díjat (1985), melyet Weöres Sándor nyújt át neki. Az objektív lírával rokonítható pillanatfelvételek, állapotrajzok sorában tárja eléink a ‘kettős élet’ örömeit – fájdalmait; a benső megosztottság (hivatal – család) nehéz-

ségeit (*Távolság, Ha nem is úgy, Nélkülük itthon, Ruhák, Vallomás, Asszony-naptár, Zsoltár* stb.). Filléres gondokkal küzdve, ‘vasalatlan, szétdobált holmik’ között, ‘a rendetlen, futó konyhával’ mit sem törődve, ‘vetetlen ágyak, lógó takarók’ közepén ül és fordít. ‘Kenyérért, pénzért, nem titok.’ (*Nem titok*). Ő, aki hajdan gyors és fényes ‘felfutás’-ról álmodott, a megélhetés bilincseibe zártan próbál valamit megőrizni egykori önmagából (*Ki hitte volna?*). Ugyanakkor tisztában van vele: nem szeretne más életformában élni. Így inkább elhordozza a rá szabott terheket. ‘Nehezen viselem a család kötöttségét, / de szeretőnek sem voltam való. / Emitt béklyóba ver a felelősség, / amott nagyon szaladt velem a ló. / Szerepétől nem látó, rossz színész, / mindig túljátszanám az életet? / A tökéletes felszított vágya hajt? / Vagy véremben hullámzó végletek?’ (*Végletek*). Olykor szorongva néz szembe a múltó Idővel (*Boldogtalan*); de érzi-tudja: kapcsolatuk egyre teherbíróbb, mindenben támaszkodhat rá. Gyönyörű versben vallja meg: összetartozásuk immár széttéphetetlen: ‘Az emlékezet borostyánkővében / nekem ma is az vagy, aki voltál. / Noha tudom – tudnom kellene – / hogy más lettél, változtál, alakultál. / Ahogy változtam én is. Jóllehet, / mint szakadt filmen az utolsó kocka, / hogy kényszerűen megállt a kép veled / rávésődtél belső homlokomra’ (*Zárójel*).

Az élet előrehaladtával Mezey Katalin lírája mindinkább meditatívabbá válik; a személyes létezés kérdéseit is egyre inkább ontológiai aspektusból válaszolja meg. ‘A lánc egyetlen lánc-szemének lenni / a nincsből jöve s oda visszatérőn / a véletlen nászából megszületni / mindenben bizonyosságot igénylőn: / van-e kajánabb csapda a tudatnál? / van-e fájóbb a lét – nemlét sebénél, / melyet gyógyítani jobb gyógyszerre vágynál / az egyedül létező létezésnél?’ Nőiességét megőrizve mégis alámerül a primér élet boldogságába, hisz ösztönösen érzi: a lét elemi célja az élet-csírák ápolása – továbbadása: ‘Élni az ősi összetartozásért, / nem mások rovására, / s nem más helyett, / fenntartani ezt a kétes, kiélt, / jobb híján létező tenyészetet’ (*Credo*). Határ Győző e kötetéről írt kritikájában kiemelten fontosnak, ‘az ontológiai líra egyik nagyversének’ tartja e költeményt. Olyan ember írta, ‘aki az ösztönével filozofál, és jól filozofál’; ‘egészséges férfi-pesszimizmus árad belőle, amihez természetesen párosul a dolgavégző, rendületlen derű – a sztoikus serenitas’ (H. Gy. i.m.: 254. p.).

Épp ez a mindennapiságban elvegyülő, tőle mégis távolságot tartó látásmód adja Mezey Katalin lírájának sajátosan egyedi ízét-zamatát. Szerettei kedvéért könnyű szívvel viseli ‘a lét sok aljas kényszerét’, a hétköznapi kötelességeket: ‘összesöpörni a hamut, / válogatni a szennyes-ruhát, / keresgélni a konyhapénzt. / Írni, széthagyva a szobát. // A lekvárt felmosni a kőről, / a szénporban a brikettet keresni, / kormos arccal befűteni’ – és így tovább. S végül: ‘Legjobban azt szeretem benne, / hogy engedi. Hogy élhetek’ (*Válasz*). Aggódó szeretettel vigyázza gyermekei léptét. Az élet kétarcúságát – Jó és Gonosz felcserélhetőségét, egymásba átcsapását – két remekművű allegorikus költeményben érzékelteti (*Japánkakasunk halálára, Gyilkosságok*). Óvó gyöngédséggel inti lányát: ‘Ne hagyd a kertben azt, akit szeretsz!’ – hiszen a látszatra békés háziállatok (a macska s Fickó kutyájuk) bármikor átváltozhatnak ‘zsákmányszerző fenevaddá’! Naposcsibe, húsvéti nyúl, japánkakas, gyöngyös hátú jérce stb. széttépett, szanaszét heverő hullái a kertben figyelmeztetnek: ‘szerencsék véletlene minden / s száz szerencsét egy pillanat kiolt’ A macska, mintha mi sem történt volna, újra visszaváltozik kedves, hízogó lénnyé; kutyájuk is ‘gyermeki békességgel hever a zöld gyepen’, s ‘ha felriad, hűség és szeretet tekint ránk férfiasan bozontos szeméből’. A gondos-féltő anya így tanítgatja óvatosságra lányát, hiszen az emberi világban is vannak ‘ragadozók’! ‘Jövök haza, pénzt, munkát, ennetek / hozok, s noha tudom, hogy ez a rend, / mégis napra-nap addig rettegek, / amíg körül nem fogtok idebent’. A meghitt kis emberi közösséget a szeretet és bizalom szálai kapcsolják össze s védik a külvilág félelmetes erőitől.

Voltaképpen most kezdi ‘átértékelni’ életét, s felismeri: hol, miben hibázott. Fájóan gondol arra, hogy korán eltávozott édesapjának már semmit nem tud visszaadni abból a szeretetből, amit tőle kapott (*Hiány, Álom, Apám, Ameddig élek* stb.). Most érti meg az élet alaptörvényét:

ifjúkorunkban mindannyian öntelten, nagy szárnycsapásokkal kirepülünk a szülői házból; s aztán – pár év múltán – rádöbbenünk: ‘Hiába jön / új s újabb nemzedék / egyszer-kétszer földhöz ver a sors / s máris olyanok vagyunk, akár a régiek’ (*Hiába*). Egyre inkább visszavágyik a gyermeki hit biztonságába; ‘tékozló lány’-ként szeretne hazatérni az Úr kertjébe: ‘Nincs bűnöm egyéb / amit elkövettem, / mint hogy gyengének s halandónak születtem. /.../ Fürdenék jóságában mindörökké / Fájó lelkem sosem hasadna ketté’ (*Attól félek*).

1991-ben jelenik meg Mezey Katalin válogatott verseinek gyűjteménye (*Szárazföldi tél*), amelyben a korábbiakat három újabb ciklussal egészíti ki (*Sors, Hamlet-változatok, Titkos szolgálat*). A költemények elrendezése egy belső metamorfózis ívét rajzolja ki: a kétségekből és kételkedésből való kilábalás folyamatát. *Önvizsgálat* c. verse még a hit nélküli állapotot tükrözi; egy olyan ember lelki világát, akinek egykori hitéből csupán a *morális* mércéje maradt meg, s ezt próbálta a társadalom nyelvére lefordítani: ‘A keresztény embernek az a szerencsétlen típusa vagyok, / aki az Istenbe vetett hitét elvesztette, / de az erkölcsi igényességét nem; / a forradalmárnak az a szerencsétlen típusa vagyok, / aki az alapvető változásokba vetett hitét elvesztette, / de a változás igényét nem’. Tisztában van vele: a nagy moralisták mindig kívül éltek az érdekhálózatra s megalkuvásokra épülő emberi világon; tehát magára vonatkozóan is elfogadja: ‘A körön kívül maradtam. Leírtak’. Ugyanakkor szenved attól, hogy így nem tud visszahatni a valóságra. Ebből a kettősségből nő ki a tétova Hamlet-szerep. Egy női Hamlet mondja itt vég nélküli belső monológját hat tételben. ‘Jobb meghalni, ha boldogtalan sors / folytatása lenne feladatunk?’ Vagy mégis inkább élni tovább, a családért, az Életért? ‘Kitartasz-e baljós jelek között is, / mint vad, akinek lábán már a csapda? / Vagy szökni próbálsz a sorsod elől, / s magad rántod a hurkot szorosabbra?’ Elmenekülhet-e bárki választott s vállalt élete elől? ‘Pénzt – rangot megvetettem, / a tekintélyt kihívásként fogadtam; /.../ s midőn ifjúságom eltékoztam, / könnyű kézzel szórtam mindenhova, / kifosztott-keserű lettem és tétova’. Úgy látszik, mindenkor Rosenkranz s Guildenstern – az örök haszonlesők! – a győztesek.

Nemlenni c. verse a mindenkori vesztesek érzés- és tudatállapotát fogalmazza meg, ‘a lélek sötét éjszakájának’ (*Hamvas Béla* kifejezése) reménytelenségét: ‘Nem meghalni szeretnék, / de visszavonni az életemet; / meg-nem-születni / leíratlan hagyni a nevemet. //...// Mint aki rossz ajtót nyitott / és már nyitáskor helyesen dönti el: / nem ide készült. / Be sem lép, visszafordul, / az ajtót visszacsukja. / Úgy vágyom más életbe. / Úgy vágyom más anyagba.’.

Most döbben rá arra, hogy az író valójában nem tehet többet s mást, mint hogy láttelepet készít koráról. A társadalmi folyamatok befolyásolására, mások megvált/oztat/ására nincs lehetősége. ‘A valóságnak ellen-próbája nincs. / Nem keverhetjük újra a géneket, / hogy elterjedjen, mondjuk, egy moralista, / érzelmes és szelíd ‘fékezett vegyület’ /.../ Orvosságot – új utópiát – ki mer annyi után / papírra vetni? Láttelep, / amit temérdek tarkára festett / történet háttérben elkészíthetnek. / Magamnak: mentség. Másnak: végrendelet.’ (*Levelek Candide-nak, Határ Győző címén*).

Természetesen Mezey Katalin számára (is) új helyzetet teremt a rendszerváltás körüli évek felfokozott, sűrű légköre. A hitbe való váratlan – s szinte meglepetésszerű – visszatérés (*metanoia*) feloldja addigi ernyedtségét, s új célokkal telíti életét (*Titkos szolgálat* c. ciklus). *Pósa* Zoltánnak adott interjújában később így vall e felemelő élményről: ‘Vagy tizenöt éve, hosszú, krízises évtizedek után egy szempillantás alatt visszatálaltam a gyermekkori hithez, amelyet szüleimnek köszönhetek’. Ma már úgy érzi: titkon (mégis) az Urat szolgálta egész életével, hiszen nem tért el parancsolataitól (*Visszatálaltam a hithez*; Magyar Nemzet, 2003. máj. 20) Megtérése pillanatát gyönyörűen örökíti meg. ‘A templomkerti sétaúton’ haladva (Máriaremetén) fényfonalak tűnnek át a fákon (‘apám, mint ágak közti fénytörés, fonálon

vezetett'). Szélfúvás – a Szent Szellem lehelete. A templomba lépve, 'az ablakon betűzött egy sugár. / Letérdeltem és addig néztem, / amíg a szempillák / remegő bokra közt / gyermekkoromba visszatértem.' (*Visszatérés*). Zsoltáros hangon vallja meg régi-új hitét: 'Tebenned bízom én is már, Uram, / ha nem mondhatom is, hogy eleitől fogva. /.../ Bárhova nézek, mindenütt Te vagy, / s voltál, amikor nem is láttalak, / s leszel, amikor én már nem leszek' (*Te vagy*).

Többrészes verskompozícióban családtörténet írásába fog (*A történet kezdete* – 1918-tól indít, apja familiájának sorsát követve). Csak részletek készülnek el belőle, de költőnk jelzi: szándékában áll a téma prózai feldolgozása is. Hiszen a család sorsának hátterében a XX. század minden létborzalma feltárul. A történelem bohócarcára iróniával tekint már, felismervén-megtapasztalván, hogy a legrettegettebb diktatúrák is felbomlanak egyszer, s hogy az ember személyes sorsa több (s persze kevesebb is), mint a Történelem: 'Mindig mellékutcákban találkozott velem, /.../ odébblokolt, ha útban voltam. Rám sem figyelt'. S lám, most kimúlt – legalábbis megváltozott arculata. 'Díszes keretbe foglalt, / cirkalmazott fotóról / néz le porhüvelyére / s elégedetten horkol' (*Mellékutcákon*).

A rendszerváltás óta eltelt időszakban – mint azt *Párbeszéd* c. újabb kötete (2002) tanúsítja – elmélyült, személyessé vált Istennel folytatott dialógusa. Választ kapott arra a kérdésre is: miért kell végiggyötrődnünk az életutat, 'a méregpohár miért tilalmas szenvedő hívednek'? Az Úr maga szabja meg életünk határait: 'addig keleszti a lelket, amíg minden emléket el nem vett, / boldog fájdalmait, önmagát is levetve' (*Párbeszéd*). Így hát most már az Istenhez való eljutás (visszatalálás) folyamatként írja le az életutat – amint arról a fentebb idézett interjúban vall: 'Mivel senki nem tudhatja, mikor ér véget földi élete, születésének, öntudatra ébredésének első pillanatától kezdve az elmúlás felé közeledik, és megjelenik tudatában a szubjektív és szuggesztív kérdés: befejeződik-e életünk a halál pillanatában? Ha hiszünk a lélek halhatatlanságában, akkor úgy kell rendeznünk az életünk, hogy bármikor is szakadjon félbe, tiszta lelkiismerettel álljunk Teremtőnk előtt' (*Pósa Zoltán*, id. interjú.).

Ezzel a morális mércével méri a rendszerváltás folyamatában felszínre került sok-sok negatívumot, az erkölcsi értékek gyors devalválódását, a maffiózó tendenciák eluralkodását, az önhibájukon kívül utcára került százezrek elnyomorodását, s az ezzel járó testi-lelki kiszolgáltatottságot. 'A test már nem a lélek temploma. / Inkább szegényes albérleti szoba, / s ha vékony falain sikoltozás / hallatszik át, a rendőr is vigyáz, / nehogy még időben be kelljen nyitnia' (*A lélek temploma*). A 'bukott ember' senkitől, sehonnan nem várhat segítséget; 'telefonja néma, / s ha ő hív másokat, / – senki sem veszi fel. / A telefonszám-kijelző mutatja, / ha hív a balsors. / Mért hív? Kit érdekel? /...// A bukott embert csak az Isten szánja, / öklével megsimítja, / úgy emeli fel' (*A bukott ember*).

A hetvenes években keletkezett, de csak itt megjelent *Asztalfiók-líra* c. ciklusában a létitkokat faggatja. Isten nyilvánvalóan csak azok előtt nyitja meg ajtaját, akik kopogtatnak rajta. Így tehát 'megváltás' nincs és nem is lehetséges az őt tagadók számára. A *Hegyibeszéd* 'antikrisztusi' ellenversével üzen költőnk az ateistáknak: 'nem kell hogy felismerjete, / hogy elismerjete, / hogy ismerjete /.../ ne hallgassatok rám, semmilyen megváltást nem hozok'. A tehetetlenség béklyójába zártan részvétellel tekint a világra, de tudja: annak bajaira nincs orvosság, hiszen Isten – az élő Szeretet – tagadásában megátalkodott.

A személyes élettapasztalatok által világossá válnak előtte a Sors rejtett törvényei (*Akár a rozsdás késeket* c. ciklus). Beteg, öreg édesanyja gondozása az egymásrautaltság olyan mélységeit tárja fel előtte, amilyenre – ilyen tapasztalatok híján – nem tehet szert senki. Az újra gyermekké vált anya ösbizalommal kapaszkodik lányába, aki most már anyjaként gondoskodik róla (*Játszunk anyámmal*). A páros összezártság mindkettejük számára sok megpró-

bálatás és öröm forrása; ez 'Isten rendelése': 'Az önállóság bajnoka ő, / aki soha nem szorult senkire / és a szabadság bajnoka én, / aki már kamaszfővel elszöktem tőle, / nem akartam a szigorában élni. /.../ Akár a rozsdás késeket, / egymással köszörül / minket az Isten' (*Akár a rozsdás késeket*). Anyja halála után pedig mítoszi távlatba vonja a távozót: 'Kilépett a közös időből. / A közös szálát elszakítva / magunkra hagyott a világgal, / amelynek maga volt a nyitja. / A kapuja volt. Most bezárult. / Mi itt vagyunk, ő odaát. /...// És már többé nem szorul ránk, / tőlünk semmi se kell neki. / Legfőljebb az imádságunk, ami még utolérheti' (*Új este ez, mindenben új...*).

A *négy elem* c. ciklus kozmikus irányban tágítja a líra határait. A Jankovics Marcellnek ajánlott címadó vers a Teremtés csodáját idézi meg – a négy elem örök metamorfózisban betölti és táplálja a Kozmoszt, életterünket. Költőnk immár alázattal hajt fejet a Mindenség Ura előtt (*Uram, aki...*). A hosszú évek során felismerte: bár a Történelem kegyetlen, vérrel átitatott – a megújulás ígéretét is mindenkor magában hordja. A betlehemi jászolban az emberiség jövője ring: ama hajdani kisgyerek valóban 'a megváltásunkra született'. Hiszen 'remény született általa: / Isten fia a csecsemő, / akinek hideg jászola / szalmáján szunnyad az Idő' (*Ahogy fényezredéveket...*).

Mezey Katalin *prózai, drámai* művei is sajátos szint képviselnek: bizonyos értelemben az ifjúsági irodalom körébe tartoznak, ugyanakkor mélyebb, 'áthallásos' jelentésrétegeik is vannak. A mese, meseregény (*Csutkajutka meséi*, 1983; *Kivala Palkó Nemlehet országban*, 1987, 1999) nyelvén nagyon is felnőtt dolgokat közöl. Ugyanakkor – minden banalitás nélkül – a legifjabb olvasók számára is átélhetővé teszi azt a szellemi tapasztalatot, amelyet 'Nemlehet'-országban keservesen éltünk meg évtizedeken át. Egyúttal mesei reményt ébreszt olvasóiban, hogy a legrosszabb viszonyok is véget érnek egyszer, s az ember(iség) számára mindig van kiút (a 'hit, remény, szeretet' által). Kiss Benedekkel, Utassy Józseffel közösen kiadott gyermekverskötete (*Furcsa világ*, 2001) a rímek – ritmus – képi világ varázslatával egy transzcendentális, magasabb valóságba enged bepillantást. A gyermeki (szürreális) látásmód vegyül itt a felnőtt gondolkodás reáliáival, egy bizarr – mert mesei, tehát lényeg szerinti – valóság boldog zsibongását és sokszínűségét vetítve elénk.

Voltaképpen drámái is 'mesejátékok'. A *két egyforma királyfi* címen jelent meg 1994-ben öt darabja, amelyek 1970–1993 között keletkeztek.

A *hely és idő játéka* ('bohózat öt képben') abszurd kommunikációs szituációra épül; a szereplők 'elbeszélnek' egymás mellett, nem is figyelve egymásra, mint Jonesco vagy Genet darabjaiban. Kinek-kinek csak a 'főmarsall' álláspontja a fontos, aki megosztja és kijátssza egymás ellen a többieket (1–3–5. kép). A 2. jelenetben a Fiú és a Lány is a társát keresi, de nem ismernek egymásra, így mindketten öngyilkosok lesznek; a 4.-ben pedig Férj – Feleség és négy gyermekük drámájának az őrmester golyója vet véget. A *Család* hasonlóképpen egy abszurd szituációba enged bepillantást; az Apa és a legidősebb Lány férje itt a totális diktátor szerepét játssza. Az irodalmi témákat parafrázáló többi színmű a mesedráma műfajához áll közel. A *Toldi* Arany János műve első részének színpadi átdolgozása, pedagógiai szempontok alapján. A *két egyforma királyfi* és a *Gismunda és Guiscardus* vándortémák sajátos feldolgozása, amelyekben személyiségcserék, boszorkánypraktikák, titkolózások, késedelmeskedések sorozata idézi elő a 'tévedések vígjátékát', s szintén a kommunikáció lehetetlenségét, illetve e lehetetlenség végzetszerűségét példázzák.

Az abszurd dráma viszonylag korai kezdeményei (lehetek volna) e darabok, ha van rá ‘vevő’, azaz érdeklődő közönség – de nem volt (ebben az időben még!). Az irodalompolitika pedig végletesen elutasító volt e műfajjal szemben, így hát Mezey Katalin drámakísérletei el sem juthattak a befogadókhoz.

Elbeszélései, ifjúsági regényei a hazai analitikus próza érdekes, korai kezdeményei. A ‘tudatáram’-technika a hetvenes években még újdonságnak számított – ennek ellenére (vagy épp ezért?) csak néhány vidéki folyóiratban jelent meg elismerő kritika róluk. Az író alteregó-hősei szemüvegén át (többnyire egyes szám első személyben), elmélyült pszichológiai felkészültséggel eleveníti meg a történeteket; háttérükben az elmúlt félszázad atmoszféráját felidézve. ‘A minimal artnak azt az útját választottam – hangsúlyozza a szerző *Pósa Zoltán*-nak adott, idézett interjújában – hogy az igazat, csakis az igazat akarom írni, ami egy olyan fikciós művészetben, mint az irodalom, kicsit furcsa. /.../ Az emberi cselekvés belső motiváltságát kutatom, akár verset, akár prózát, akár színművet írok.’

Elbeszéléseiben saját benső tapasztalatait, ifjúkori illúziói elvesztésének folyamatát, a valósággal való konfrontáció fájdalmas élményeit formálja művé. ‘1972/73-ban kínzó szükségét éreztem a prózaírásnak – emlékezik *Csontos János*nak 1988-ban adott interjújában. Ekkor született a *Zöld vadon*, amely addigi ifjúságom néhány epizódjának régészeti műgonddal való feltárása volt.’ 1979-ben jelent meg, *Illés Endre* jóvoltából (mint ahogy többi prózai műve is). A *József Attila*-i önszembesítés szigorával (‘az ifjúságot, e zöld vadont, szabadnak hittem és öröknek’) néz szembe az író azzal, hogy saját – ‘túl magasra állított’ – eszményeinek a valóság nem felel meg; ő viszont képtelen a mércét alacsonyabbra venni.

Az első (közös címen egybefogott) két elbeszélés – *Két kudarc: Az első, A nevelő nevelése* – voltaképpen egymással összefüggő ‘nevelődési regény’-ként (Bildungsroman) fogható fel, amelyek során a hősnő (az író alteregója) ráébred saját – elméletekkel palástolt – tapasztalatlansága kínos következményeire. Mindkét esetben linearizált belső monológ formájában, önmagát sem kímélő objektivitással adja elő a valósággal való konfrontációjának tanulságait. Az *első* egy pályakezdő tanárnő önanalízise: hogyan tette tönkre saját maga – ‘totális’ fegyelmezési szisztémájával – mind a diákjaihoz, mind tanártársaihoz való viszonyát; míg végül két tanév után búcsút mondott az iskolának. A *nevelő nevelése* pedig az első gyermeke születése, élet-szokásainak kialakítása körüli bonyodalmakat örökíti meg. A cím kettős értelmű: a fiatal anya szeretné ‘megnevelni’ – azaz a szigorú napirend betartására rászorítani – a gyerek körül sürgő-forgó, voltaképpen az anyának segédkező életvidám nagynénjét, aki kényezteté-babusgatja a kisbabát, azaz ‘elrontja’ őt. A fiatal anya racionális nevelési elveit nénye képtelen betartani (sőt nem is akarja!), így csakhamar kenyértörésre kerül sor. Persze mindeközben maga az anya is ‘nevelődik’ – kénytelen felismerni, hogy az idős és tapasztalt felnőttet nem lehet ‘megnevelni’; így inkább segítség nélkül marad. Az eset bizonyára nem volt számára (sem) tanulság nélküli: bár az elbeszélésben nem történik rá utalás, de nyilván második gyerekénél már ő is ‘lazított’ szigorú elvein. Így tehát ő – a nevelő – is nevelődött-csiszolódott az eset során.

A *búcsú* jóval áttételesebb: egy nyári munkát vállaló fiatal – nem értelmiségi! – lány felnőtté érlelődésének (azaz ‘nevelődésének’) története. Az elbeszélés itt is egyes szám első személyű, de az író érzékelhetően távolságot tart hőseitől. Mari ‘kapós lány’, a búcsúban az esti bálon sokan megforgatják; egy fiatal – nem odavalósi – tanár feleségül is kéri, de ő rátartian mindenkit visszautasít. A szövegvilágban többféle életforma, életfelfogás ütközik. Mire vége a nyárnak, az addig kissé naiv-hiszékeny ifjú leány megtapasztalja az életforgatag veszélyeit, s most már felnőttként érez felelősséget további sorsáért; megtanulta alakítani saját életét.

*

Mezey Katalin két ifjúsági regénye már szélesebb alapozású, kevésbé szubjektív, jóval inkább a korviszonyokba ágyazott.

Az *Élőfilm* (1984) a 60/70-es évek nyüzsgő világába, a közművelődési klubok felvirágzásának időszakába vezeti be az olvasót, érzékelhetően személyes tapasztalatok alapján (hiszen Tatabányán két évnyi iskolai ‘kudarca’ után a szerző – újabb két éven át – népművelőként dolgozott!). A főhősnő itt nagyon távol áll az író személyes valójától; sokszoros áttételeken keresztül mégis saját tapasztalatai is ‘beszűrődnek’ figurájába. A szerző a ‘mindentudó elbeszélő’ pozíciójából színesen és élvezettel gombolyítja a többszálú cselekmény fonalát. *Szabó Mari* egyszerű falusi lány, aki a közeli kisvároska varrodájában dolgozik; majd Várhelyen (ez már nagyobb város, talán Veszprém!) tanul, s eközben bekerül a művelődési ház színes-forgatagos világába. Filmklubba, könyvtárba jár, s ámulva figyeli a fiatal értelmiség pezsgő szellemi életét, vitáit – beszélgetéseit léthelyzetükről, életformájukról, a kultúra szerepéről az emberi élet minősége tekintetében. Szűk kisvilága fokozatosan kitágul; boldogan vesz részt az élőfilm-fesztiválra való előkészületekben. Jól érzi magát a szabad(osabb) emberi kapcsolatok forgatagában; mégis, mikor döntenie kell, visszatér a hagyományos életformához (néhány futó, esetleges kapcsolat után férjhez megy első szerelméhez). Révbe ér tehát – ilyen értelemben is befejeződik ‘nevelődése’. Ösztönösen érzi, hogy számára a házasság biztonsága fontosabb, mint a bármennyire is vonzó, ‘változatos’ élet. Ez egyúttal az író válasza is a korban oly ‘divatos’ kérdésre: melyik életformában teljesedhet ki jobban egy nő? – a szilárd családi kötelékben, avagy a partnerváltogató szabadosságban? Mezey Katalin egész további élete válasz e kérdésre.

A *Lyukak az osztálykönyvben* (1986) valódi lányregény (nem véletlenül a ‘csíkos könyvek’ sorozatban jelent meg!) Az ötvenes években játszódik, és egy nagyobb lélegzetű regényre való háttéranyagot hömpölyget. Nyilvánvalóan személyes emlékekre épül; a nyolcadik osztályt végző – ‘osztályidegen’-nek minősített – *Czeplédi Erzsi* az író nő gyermekkori alakmása. A tanári kar rajza hitelesen tükrözi vissza az ötvenes évekbeli iskolák légkörét, a kontrasztelektió működési mechanizmusát. Kicsiben egy ‘konceptiós per’ zajlik előttünk. A komoly, kiválóan tanuló Erzsit a tornatanárnő ‘stréber’-nek, ‘kispolgári’-nak minősíti, s mikor két rossztanuló, csínytevő osztálytársa pengével kivakarja a naplóból a saját és az Erzsi rossz jegyeit, rá akarják kenni a ‘bünt’. Erzsi – szorultságában – bevallja, kik a tettesek, mire a többiek ‘áruló’-nak nevezik. Végül azonban minden jóra fordul (nem úgy, mint az egyre inkább elvaduló társadalomban!); az év végi búcsúbeszédet Erzsi mondhatja el, s továbbtanulása elé sem gördítenek akadályt. A ‘deus ex machina’-lezárás mutatja: Mezey Katalin hisz abban, hogy a mesei igazságosság elve (‘a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak büntetésüket’) mégiscsak működik valamiképp az emberi életben, s a véletlenek összejátszása folytán olykor kedvező fordulatot (is) vehetnek a dolgok. E természetes derű és bizakodás megkönnyíti kudarcai elviselését.

A 40/50-es évek világa, a családokat szétziláló történelem adja a hátterét *Levelek haza c. levélregényének* (1989), amelynek mottója *Tamási Áron* szép sora lehetne: ‘Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne’. Verthelleyi Gabriella – későbbi textilművésznő – kislánykori fiktív leveleiben, amelyeket barátnőjéhez (Ilihez, az író nő alakmásához) ír, de majd csak évtizedek múltán adja át őket neki – felidéződnek a múltbeli, közös élmények, majd édesanyjával való disszidálásuk, Münchenbe érkezésük első hónapjainak eseményei. A Mezey Katalin írói metódusára jellemző pontos, tárgyias, pszichológiailag motivált analízisben feltárul a háború, az azt követő katasztrofális, tragédiákkal terhes évtized életeket, családokat szétroncsoló könyörtelensége, majd az idegen környezet otthontalansága. A tizenéves kislány számára otthon maradt nagymamája és egykori barátnője az érzelmi fixpont; de az ő alakjuk is egyre inkább továtűnik az Időben. A levelekben naplószerű precizitással számol be kedélyvilága hullámzásairól, belső válságairól (édesanyja súlyos depresszióval

szanatóriumba kerül, majd férjhez megy kezelőorvosához; Gabi – kint élő nagynénje családja segítségére utalva – megbirkózzván a német nyelvvel, végül egyházi internátusban tanul): ‘Úgy érzem magam, mint egy hajótörött. Minden eltűnőben, elsüllyedőben. És még semmi nem dereng a láthatáron, ami véglegesnek látszódnék. Csak az internátus és az iskola. Robinson szigete, ahol meg kell tanulnom egyedül élni.’ És meg is tanult. Az epilógusból kiderül: pár év múltán rendeződött helyzete. Párizsban, a Művészeti Akadémián megismerkedett egy algíri festőművésszel, Paoloval – s három gyermekük számára békés, biztonságos életet teremtve, megvalósították a Szeretet törvényén alapuló életet. A regényt úgy is felfoghatjuk, mint az író fiktív kísérletét arra, hogy Ili és Gabi alakjában ugyanazon személy kettős sorslehetőségét mutassa fel. Mindkét lány kiteljesítette önnön életét, ugyanakkor nem mondott le a házi tűzhely boldogságáról sem.

Úgy tűnik tehát, Mezey Katalint egyre inkább a személyes múlt foglalkoztatja. Ahogy költészetében visszatért *A történet kezdeté*-hez, úgy prózájában is visszanyúl a gyerekkorhoz, megelevenítve azt a szeretetteljes, védett légkört, amelyben – a társadalmi megaláztatások, szülei ‘osztályidegen’-nek minősítése ellenére – felnőtt (*A kidöntött kerítés*, 2003). Apró mozaikok villannak fel a múltból; a 40/50-es évek nyomasztó valósága ellen védekező család életének meghitt, bensőséges képei. A lírai formálásmód lehetővé teszi, hogy a család szemszögéből nézve éljük át annak a korszaknak minden embertelenségét, a jogfosztottság és kiközösítettség megalázó élményeit. Az apa, akinek gyönyörű, gondosan művelt kertészetét államosították, belerokkant a megaláztatásba; töretlen daccal és nehéz munkával mégis megkísérelte családja életét ‘szinten tartani’. A két gyerek a védettség és szeretet gyűrűjében boldogan élte az ‘ártatlanság korát’, mit sem sejtve a világ igazságtalanságairól. A megmaradt parányi kertet ‘Éden’-nek érezve, örült a mindennapok apró örömeinek (motorbiciklizés az apával s hasonlók). A ‘ráébredés’ valódi helyzetükre majd csak később következett be...

Prózai munkáiban – mint láttuk – az író nő mindenkor ragaszkodik az empirikus sík hitelességéhez; nem rugaszkodik ‘valóságfeletti’ régiókba. Nem pszichologizál, mégis mélyen bevilágít hősei belvilágába, analizálja érzéseiket, a külvilághoz való viszonyukat. Fiktív regényvilágot teremt, amelyben minden szereplő öntörvényűen mozog; kinek-kinek megvan a maga helye a szociometrikus viszonyrendszeren belül. A középpontba állított hősök soha nem uralják a regényvilágot; ellenkezőleg: ők is annak részei. Az arányos, kontrapunktos szerkesztési mód biztosítja az ábrázolt életanyag egységes átformáltságát, esztétikai egyöntetűségét és minőségét. A művekben mindig érvényesül egyfajta ‘nevelési cél’, de korántsem didaktikusan. Érdekes és tanulságos olvasmányok, nemcsak az ifjúság, hanem a felnőttek számára is.

Mezey Katalin irodalmi életünk egyik legszínesebb, legsokoldalúbb egyénisége. Bátor felszólalásai különböző érdekvédelmi fórumokon, az író-közösség érdekeinek rendíthetetlen képviselője, szervezői képességei kiemelt helyet / szerepet biztosítanak neki az irodalmi közéletben. Gondoskodó és mindenkire figyelő női-asszonyi erényei e szerepvállalásban is megnyilatkoznak: a közösséget összefogni – s nem széttagolni – kívánó igyekezete teszi alkalmassá a szellemi ‘önvédelem’ szervezésére. Nem törekszik ‘férfi-babérokra’, nem akar ‘férfiasan lehengerlő’ lenni; egész tevékenységében – éppúgy mint életművében – ez a nőies, összefogó hajlam dominál. Ez biztosít számára külön rangot *nő-költőink*, *költőnőink* sorában.

‘Ha magadba nézel, másokra ismersz; ha másokra figyelsz, elveszted magad’

(Oláh János műveiről)

‘Ha betaposnak a sárba,
állj föl mosolyogva,
és nyújtsd a kezed,
de ne higgy a mosolynak,
amivel elfogadják
feltámadásodat.’

(Ne csodálkozz!)

Az *Elérhetetlen föld* c. antológia (1969) megjelenése után viszonylag hamar napvilágot lát Oláh János első verseskötete is (*Fordulópont*, 1972). Ezzel párhuzamosan egyéb műfajokban is dolgozik (színpadi játékok, regények). Meghökkenő magabiztossággal, az avantgárdra jellemző ‘nonkonformista’ elszántsággal indul útján; kezdettől fogva sejti: neki abban a társadalmi formációban, amelyben élnie adatott, nem lesz soha helye. Érdekes kettősség jellemzi korai költészetét: a való világot egyértelműen elutasítja (*Forr a világ, Egy csepp a tengerből, Csőcselék, Térképeink, Távozó vonatok* stb.); ugyanakkor képzeletben éteri álmokképekből, természeti elemekből egy ideális világot épít fel (maga az *Elérhetetlen föld*, valamint: *Három égtáj, Kint járok a réten, Szél vagyok, Földem, Hajnal felé* stb.).

Mintha valami mély, ősi szorongás bujkálna benne, erős küldetéstudattal keveredve: ‘Nem tudom, honnan jöttem, / és nem tudom, miért. / Varjú károg mögöttem / fekete semmiért... / Nem akarja, de értem: / – Minden ősd halott. / Sosem volt senkim nekem: / mesék fia vagyok’ (*Nem tudom*). Szívében ‘föl nem lázadt lázadók’ dacát s konokságát hordja; érzi: valahol eltévedtünk, s nem lát utat sem maga, sem nemzedéke, sem népe előtt (*Lázadók, Tél, Fehér karácsony*). Tudja: ha élni akar, fel kell készülnie az önvédelemre – a szó konkrét és szimbolikus értelmében. Ösztönösen talán ezért cselgáncsozik már diákkorában (*Önvédelem, Rajz-iskolai napló*); s ezért rendezkedik be egyfajta ‘mimikrizáló’ életformára: ‘Vigyáznom kell, aki bennem vacog, / ne árulja el, ki voltam, vagyok, / ne kérdezzen és ne feleljen, / legyek, kinek nem kéne lennem’ (*Álarc helyett*). Szellemi elődeinek elsősorban azokat tekinti, akik – *Bornemissza óta* – ‘perlekedő’ szeretettel viszonyultak a hazához, s nem festettek róla ‘déliabos’ képet; ugyanakkor mégis az ‘itt élned, halnod kell’ parancsa szerint éltek (*Szellemképek* c. ciklus). Kosztolányi alkatát érzi leginkább közelállónak önmagához: ‘Mint üvegkancsó a tiszta szobában, / mit senki se emel, / hogy szomját oltsa el, / hangod olyan törekeny és hibátlan’ (*Lélekidézés*).

Fordulópont c. nagyszabású, nyolctételes kompozíciója kísérlet a kaotikus, ellenséges valósághoz való viszonyának tudati rendezésére. A *múlt*: tovatűnt. ‘Kövek örlik fel, / mint egy falat kenyeret, az emlékezést’. A *jelentől* nincs mit várni; csupa zűrzavar – ‘trombiták, kereplők, emberi hangok, autódudák’ stb. ‘Eljött az idő, hogy hadat üzenjünk az értelemnek?’ S a *jövő*? – ‘a lét egy új üteme, / egy elképzelt dimenzió az, / egy át nem élt, / de átélhető / halálnem.’ Akkor hát miért az írás? – a cselekvés lehetetlenségét ellensúlyozza talán? ‘Lócán ülünk mint a vének / odakint. / De mi mégse / vagyunk vének / idebent...’ Ez a nemzedék eleve tétlenségre kárhoztatott. ‘Nincs kiválasztható irány, / mely / végzetes ne volna’. A *Történelem* feltartóztatathatatlantul hömpölyög az Idő országútján; ‘mindenképpen eljutottunk,

eljutunk valahova'. Van-e hát értelme a nyílt szembeszegülésnek? 'A lázadás / talán csak önmagunk / fölégetése / fegyverrel a kézben, / vagy fegyvertelenül / különös lángolás – egyelőre'. Hiszen megváltoztatni a viszonyokat (itt és most, a hetvenes években!) lehetetlen.

Erre a felismerésre Oláh Jánost – mint egész nemzedékét – az '56-ot követő, gyermekfővel átélt kegyetlen megtorlás, majd a '68-as 'prágai tavasz' vérbefojtása vezette. A tankok-védte 'rend'-del nyíltan szembeszegülni öngyilkosság lenne. Költőnk tehetetlennek, célt vesztettnek érzi önmagát: 'a harang kong, üres a mély, / az igazság elveszett, / akármit beszélj, / visszhangja sem ér föl hozzánk a kútból' (*A legjobb most elbújni volna*).

Szarka város c. kilencrészes hosszúverse a minden értéket elorzó, a vidéket kifosztó 'vízfejű' fővárosról, s benne saját nemzedéke kinkeserves ellehetetlenüléséről szól. A talmi, csillogó-villogó, silány limlomot felhalmozó, összeharácsoló város felmorzsolja a faluból 'idegen'-ként érkező, 'beilleszkedni' nem akaró / tudó jövevényeket. 'A szél is azt rikoltja / száraz ég dobolja: / tűnjünk örökre el!' Csakhogy nekik is joguk van az élethez: 'Mibennünk van erő / a romboláshoz, / mibennünk van erő / az építéshez, / mibennünk van erő / a változáshoz...' No de a maguk koncát féltő szarkáknak épp emiatt nem kellene! Így hát a jövevények 'ön-értvényesítő' küzdelme eleve vereségre ítéltetett. Egyetlen kincsük: kudarcaikban is megőrzött önmaguk. 'A szél is azt rikoltja, / a száraz ég dobolja, / honnan jöttünk, / hová megyünk, / senkit nem érdekel'.

Oláh János pályája – Mezey Katalinével együtt – azért /is/ tekinthető nemzedéki sorsmodellnek, mert nem alkudtak meg a fennálló viszonyokkal, s ennek következtében kívül kerültek rajtuk; egyfajta nonkonform szembenállással alakították – mint nemzedékük legjobbjai – az életüket.

Az egyetem elvégzése után (1966) Oláh János népművelőként a *Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat*nál dolgozik, majd propagandista lesz a *Csepel Művek* munkásotthonában. Nagyon is komolyan veszi a kultúra szerepét az emberi életigényesség kialakításában. Gyakorta vesz részt az *Olvasó Munkás Klub* vitaestjein, sokat tanul a klub szellemi irányítójától, *Tamási Lajostól*. 'Megpróbáltatásom a munkásműveltségről kezdeményezett vita kapcsán kezdődött' – emlékezik később (*Saját történetemből* – in: *Minden kedden*; az OMK antológiája, 1983, 193–96. p.). 1969 májusában *Veres Péter* volt az előadó; jelen voltak a párt- és szakszervezeti vezetők, a bürokratikus apparátus több tagja is. Az élénk, szabadon kibontakozó eszmecsere hevében ifjú népművelőnk is felszólalt; természetesen 'nem úgy, ahogy a főnökei várták'. Ettől fogva érezte: figyelik; besúgókat állítottak rá, akik minden szavát elferdítve – befekeztítve adták tovább feljebbvalóinak. Végül – nem bírván a légkört – kilépett munkahelyéről. A továbbiakban, bárhol próbált elhelyezkedni, 'priansz'-ként kísérte főnökei elmarasztaló, megbélyegző véleménye. Később *Bemutakozás helyett* c. elbeszélésében (amely bizonyos értelemben *Az örült* c. regénye alaphelyzetét előlegezi) örökíti meg 'ellehetetlenülése' történetét: olykor már-már paranoiás örülnék érzi magát, aki légüres térben fulladozva szorong, kiszolgáltatva a tehetetlenségi erő sodrásának. Novellabeli alteregója öngyilkos lesz – vagy véletlen baleset áldozata? Ő viszont 'túlél': beiratkozik a TF cselgáncsedző-képző tanfolyamára (ekkor már családja van!); s éveken át mint edző keresi kenyerét.

Kodolányi Gyula, volt egyetemi társa 'az öntörvényűség mintáját' látta benne kezdettől fogva. 'A nemzedékünket fogadó közöny és ellenségesség hosszú évein át egy kínai bölcs rendületlenségével és derűjével róttá útját a Honvéd és a Közgáz dzsúdótermei, az íróasztal és a családi élet színhelyei között'; felismervén, hogy 'e szeretetre méltatlan világban /.../ szemet vetni nincs mód távolabbra' (*Utószó* Oláh János: *Por és hamu* c. kötetéhez).

1971-ben – akkoriban még szokatlan módon: *Illyés* Gyula ajánlásával, meghívólevéllel a zsebében – Párizsba, majd onnan Londonba megy. A határon a vámosok le akarják szállítani a vonatról, mert rátalálnak kevéske eldugott valutájára – mire ő az egészet kiszórja a vonatablakon. Így már kiengedik; s ő útját makacsul végigjárva, miután nagyot szippantott a szabadság és függetlenség levegőjéből, visszatér ‘a legvidámabb barakkba’, fogolynak (vö.: az *Európai Utas* 2002/3. számában megjelent emlékezése).

*

Oláh János kezdettől fogva többműfajú író. A 60/70-es évek fordulóján drámával, prózával is kísérletezik. Sőt, egy időben úgy tűnik, ezek lesznek ‘fő műfajai’, s a líra kissé hátrább szorul nála. Az ekkortájt felpezsdülő amatőr művészeti mozgalmak s az egyre inkább teret hódító alternatív színjátszás időszakában a *Ruszt* József vezette *Universitas Együttes* az ELTE Egyetemi Színpadán két abszurd drámáját is bemutatja. Mindkét darab a Jonesco – Beckett – H. Pinter – Genet abszurdjaival, illetve Sartre egzisztencialista drámáival tart rokonságot. Nem azért, mert a szerző – ahogy mondani szokták akkoriban – ‘a nyugati divatot majmolja’, hanem mert a hazai viszonyok közepette a saját bőrén érezte-tapasztalta az elidegenedésnek azt a mélységes fokát, amiről itthon ezidőtájt még nem volt ‘ildomos’ beszélni. A műfaj aztán a későbbiekben mégiscsak áttörte a korlátokat, s a hetvenes évek derekán-végén már – *Örkény* nyomában – *Bereményi Géza*, *Kornis Mihály*, *Nádas Péter*, *Spiró György* jelentős közönségsikert arattak abszurdjaikkal.

A *Kenyérpusztítók* c. kétrészes játék a ‘semmi’-ről szól (nyitó- s zárszava is a semmi). A szín: kopár, zárt, majdnem üres szoba, sötétség. A három antihős (*Kapás* – *Nagy* – *Süket*) a semmiről fecseg, légüres térben, egymás mellett elbeszélve, ki-ki mondja a magáét. Egyikük-másikuk kimegy, majd bejön; az egyik végül némi ennivalót hoz (tehát ha párbeszéd nincs is köztük, az egymásról való gondoskodás minimál-szintje, úgy látszik, mégis megmaradt). Mikor jóllaktak, *Kapás* – *Nagy* elmegy, *Süket* pedig – a ‘süket csendben’ – magára marad. A darab tapasztalati háttere feltehetően a kollégiumi években akkumulálódott a szerzőben: az egymáshoz nem tartozó (mert más és más világgépű, életszemléletű) egyedek kényszerű összeczártságában nem alakulhat ki valódi dialógus. Voltaképpen mindhárman ‘fölösleges emberek’ – az orosz irodalomból ismert minták szerint (nem tart rájuk igényt a társadalom!).

Az *Utazás* szereplői látszólag mozgásban vannak. A börtönből frissen szabadult *Dezsőné* a *Vendéggel* enyeleg, amikor is *Dezső* részegen hazatér, s dühödt cáromkodással veti rá magát – nem nevére, hanem a Vendégre. Ordítózásukból kiderül: ez esztendőök óta folyton ismétlődő szituáció (körkörös utazás a téridőben!). Azóta mi sem változott az ócska – poros – penészes szobában, de a kísértetvárosban sem. *Dezső* és a *Vendég* végül az utcán köt ki, egymásnak mesélik toprongyos, züllött életük részleteit (kicsit *Fejes Endre* figuráira emlékeztetnek, de Oláh János megjelenítésmódja ridegebb, elidegenítő). Hajnalban elered a ‘tisztító’ eső; a *Vendég* kitúrja *Dezsőt* az eresz alatti védett zugból, s az mérgesen távozik. Mire a *Vendég* magára maradva kesereg: ‘Pedig egészen jól megvoltunk itt! /.../ Az eső, az éjszaka egész jól összehozott minket!’ Problémáikat nem tudják megoldani, egymáson nem tudnak segíteni – de legalább ideig-óráig egyetértenek...

Mindkét esetben egzisztenciális léldróma zajlik előttünk – magasabb, illetve mélyebb szinten. A sötétség – fény, bezártság – szabadság, menekülés – megérkezés, vendéglét – otthonosság kettős pólusa között vibrál tudatunk; a megjelenített negatív formák felerősítik bennünk a vágyképet a pozitív formák iránt.

Ugyancsak a hetvenes évekből való *Az ember* c. hangjáték; de csak 1993-ban hangzott el a rádióban. Aktualitásából azonban mitsem vesztett, hiszen ekkorra már (újra, bár más természetű) kommunikációs válságba jutottunk. A darab köz- és magánéleti síkon egyaránt értelmezhető. A telefonvonal itt fenntartja a látszat-kapcsolódás lehetőségét (mint *Moldova*

György: Akar velem beszélgetni? c. kisregényében): hol ez, hol az szól bele a kagylóba, ki-ki mondja itt is a magáét – volt szerelmek, volt barátok, volt ismerősök kísértetjátéka zajlik. Ezzel párhuzamosan pedig a rádió ‘szocreál’ szabványszöveget darál (épp a prágai tavasz vérbefojtásának napjaiban vagyunk!). Az antihős – *Valaki* tanár úr – hol a Lány, hol a Fiú, hol az elvált Feleség beszólásait hallgatja, miközben elgyötörten mormolja maga elé: ‘Próbálkoztam töretlen hittel, éveken át, és nem sikerült... /.../ Lehajtott fejjel már nem lehet terveket szöni... /.../ Igen, be kell látnom, lejárt az én időm, a beszéd ideje lejárt...’ A belépő háziasszony az asztal alatt fekve találja a tanár urat, amint halkán maga-magának motyog. *Valaki* tehát fokozatosan *Senkivé* lett; emberméltóságát veszítve feladta ifjúkora eszményeit...

Az előbbieknél nagyobb léptékű kétrészes drámáját (*A mi lányunk*) a debreceni Csokonai Színház még a hetvenes években elfogadta bemutatásra; de az időközbeni direktorváltás miatt a darab végül ‘süllyesztőbe’ került. Pedig nagyon is időszerű volt már akkor is! S hogy ma még inkább az, jelzi, hogy 2005 tavaszán *Bucz Hunor* rendezésében a Térszínház bemutatta. *Európai vőlegény* címmel. *Pityi Pálék* (azaz *pityipalkóék*) ellentétektől szabdalt, atomjaira hullott famíliája a korszak átlagos, széttöredezett családjait idézi meg kacagtató iróniával. Az Atyán kívül senkinek nincs személyneve: az elidegenedés, személyiségvesztés mint általános létállapot a társadalom legkisebb, intim sejtjeit is átjárta már. Évtizedek során végbement egy többgenerációs ‘romlás’: a család eszméje hitelét veszítette, s megkérdőjeleződött mint kívánatos életforma. A szülők képtelenek vonzóvá tenni gyermekeik számára a hagyományos szakrális értékeket, hiszen maguk sem élnek már a szilárd erkölcsi-szellemi normarendszer szerint. Az *Any*a – nagyzási hőbortjában – előbb egy ‘francia’, majd egy ‘olasz’ kérővel állít be, akiknek maszkja alatt természetesen *Vagány*, a *Lány* csábítója rejtezik. Odakint várja őket a vagabund banda, amely jól elagyabugyalja a lánya védelmére kelő Apát. Ugyanakkor a darab azt sugallja: még a huligán életforma ellenére is ‘erkölcsösebbek’ szüleiknél a fiatalok, hiszen *Vagány* – bármily durvának látszik is – védi születendő gyermekét: ‘Figyelmeztetek, ha elveteted, följelentelek az angyalcsináló doktoroddal együtt!’ – inti élete párját, akivel végül is vidáman eltáncol, magukra hagyván vigyori fiúkkal az aggódó szülőket. A darab bohózszerűen zárul: az ifjú pár távozását elemi csapások kísérik (kazánrobbanás, minden csupa bűdösség, korom, a hús odaég) – hiába szorgoskodott *Any*a, az ünnepi vacsorából nem lett semmi. Az életkeretek széthullottak: ez a család már nem család...

A négy dráma 1993-ban kötetben is megjelent (*Kenyérpusztítók* címen). Az eltelt évtizedek nem ártottak nekik: a ‘létező szocializmus’ összeomlásával és a ‘globalizációs’ tendenciák eluralkodásával még intenzívebbé vált az atomizálódás és az elidegenedés. Ma az alternatív színpadok és az abszurd dráma virágkorát éljük – akár mindegyiket játszhatnák is. Csakhogy most anyagi okokból szorítják perifériára azokat, akik korábban politikai okokból kerültek oda.

*

Oláh János 70/80-as években megjelent regényciklusát (*Közel*, 1977; *Visszatérés*, 1979; *Az őrült*, 1983) sem fogadta osztatlan elismerés – pedig ez is ‘úttörő’ vállalkozás volt a maga nemében. A magyar próza radikális megújulásának küszöbén (*Spiró György* s a ‘Péterek’ – *Dobai*, *Esterházy*, *Hajnóczy*, *Nádas* – debütálása előtt!), az ‘első fecskék’ között tarthatjuk számon az ő munkáit is. *Határ Győző* ‘szabadon hömpölygő önéletrajzi tudatkrónikának’ nevezte regényeit (vö.: H. Gy. *Irodalomtörténet* 522. p.). Kortárs-kritikusa, *Vasy Géza* ‘az elbeszélői én tükörszínház-szerű többarcúságát’ emeli ki (*A Kilencek*, 2002, 175. p.); *Kodolányi Gyula* pedig – fent említett utószavában – az író ‘intenzív nyelvi képzeletét’ dicséri, amellyel ‘új fényeket gyűjt bennünk; hisz az álom, a szenvedély, a fantázia, a játék és a szellem fontosságában’. Nyilvánvaló itt is az európai minták ösztönző hatása (mint a drámák esetében); elsősorban *Proust* emlékidéző módszere, *Joyce* tudatáram-technikája, belső monológjai. Ugyanakkor minden mozzanatukban a hazai valóságból nőnek ki; e vonatkozásban talán *Veres Péter Számadása* a példa. Hátterükben kibomlik a II. világháború utáni

magyar történelem a maga teljes borzalmasságában. Az orosz megszállás kezdeteitől egészen a hetvenes évek derekáig ível a három regény társadalomrajza, úgy, ahogyan azt az író alteregó-figurái (a 3–4 éves *kisfiú*, majd az általános iskolás *kamasz*, végül a *fiatal*, család-alapításra készülő *felöltt*) átélték – átszenvedték. A szerző nem elsősorban a tények precíz megelevenítésére törekszik, sokkal inkább a korszak atmoszférájának visszaadására. Alkotói módszere változó: az első két regény ‘stilizált gyónás’-nak tekinthető, ‘a szimbólummá lényegített öntudat’ kivetítésének (amint arról a Csontos Jánosnak adott interjújában vall a szerző; in: Cs. J.: *A Kilencek*, 1989; 51. p.). A harmadik viszont inkább társadalmi ‘kórképnek’, az ember erőfeszítései, a lét alapjai megteremtéséért vívott harcai kilátástalansága objektívebb rajzának.

Az *első* regény bevezetőjében (*Közjáték*) az író egyfajta metafizikai szorongásról ad számot: ‘üresség vesz körül, de már a kezdet kezdetétől, és nem vágyom könnyebbiségre, ha csak úgy lehet, hogy meghátrálok – és csak úgy lehet(ne)’. Írás közben gyakran érezte: ‘Minek ez a reménytelen erőlködés, megtudni, hogy mit – mikor – hol tettem, amit tettem, s ki vagyok?’.

Voltaképpen tehát oknyomozó, önismereti élvezetboncolást végez, sorsa hátterében feltárva a történelmet mozgató rejtett rugókat. A ‘krisztusi kor’ körül járva, tudatosan szembenéz gyerekkori önmagával, s azzal a világgal, amelyből személyisége táplálkozott, s amely alapkarakterét meghatározta. Az első két regény részint az anyai nagyszülők lakóhelyén, Somogyban (*Nagyberki*, a novellákban: *Avaskér*) játszódik, ahol írónk maga s így gyermekkori alakmása – az egyes szám első személyben beszélő – kisfiú született, egy ideig nevelkedett, s ahova a nyári szünidőkben is vissza-visszatért. Másrészt viszont a fővárosban, *Soroksáron*, szülei egykori lakhelyén, ahová a háború befejeztével visszaköltöztek, s ahol iskolai gyötretéseit, megaláztatásait élte át.

A *Közelben* még szinte szétválaszthatatlanul összemosódnak a valós történelmi események a kisfiú képzelődéseivel, az emlékfoszlányaiból jól-rosszul összerakott múltképpel. Az író tudata mélyrétegeiből hívja elő a világháború végnapjairól, az orosz fegyveresek garázdálkodásáról, majd az erőszakos tévesztéséről, a köztisztletben álló nagygazdák megveréséről – megalázásáról őrzött emlékeit. A falusi életforma apró mozzanatai (titkos disznóvágás, a beszolgáltatástól való félelem, a hús ‘hazacsempészése’ stb.), nagyszülei gyöngéd, féltve-óvó szeretete, gondoskodása élénken megmaradtak tudatában. Apja már ridegebben bánt vele (egyszer részegségében meg is verte), ennek ellenére ragaszkodott hozzá; s nagyon megdöbbsent anyja véletlenül elejtett szavaitól (‘nem köll több gyerek, elég ez az egy is’). A kisfiú szorongva érzi, hogy az őt körülvevő valóságban valami nincs rendjén, s neki meg kellene tanulnia ‘alkalmazkodni’ a nem tetsző, torz viszonyokhoz; vagy legalább meg kéne értenie, mi miért történik vele, körülötte... Csakhogy ehhez még kicsi. Az író – felnőttkori tudata magaslatairól – azt is érzékelteti, ahogyan a kisfiú ‘az igazság’ után kutat, szenvedélyesen keresi a választ ‘miért?’-jeire.

A *Visszatérésben* az ötvenes évek félelemmel telített időszaka rajzolódik ki. A kisfiú ekkor már általános iskolás éveinek végét tapossa; belül sokat szenved – bár nem mutatja – tanítói, osztálytársai rideg-gúnyolódó bánásmódjától. Az iskola hazug, képmutatásra nevelő módszerei, a mozgalmi élet erőszakosan kényszerítő megszervezése ‘kicsiben’ leképezik az országos terrort. Mindez a szembesegülés dacát érleli benne; tanítóival, sőt gyóntató papjával szemben is egyre erősebb ellenérzés tölti el (ébredező szexualitása ‘bűné’ nem meri meggyónni; ugyanakkor egyre szorongásosabb büntudat gyötri emiatt is). Fejlett erkölcsi érzéke lévén, tisztában van vele, hogy szabályt vét; ugyanakkor társaival sem találja meg az összhangot, így egyre magányosabb. Az elvárásoknak megfelelni nem tud (nem is akar!); lázadó természete miatt végül az igazgató eltanácsolja az iskolából (amihez ürügyet az kínál, hogy énekórán nem hajlandó – nem is tud – elénekelni egyetlen mozgalmi dalt sem). A regény utolsó mozzanata szimbolikus: az immár felserdült ‘nagyfiú’ kicsapatása másnapján kora

reggel vízért megy a kútra, mikor váratlan-hirtelen lövés dördül, s egy golyó átfúrja a vödröt. ('56-ban vagyunk!). Az eszméletét vesztett fiút a szomszédok lecipelik a pincébe, ahol kisvártatva félelmetes csendre ébred...

Ezek az élmények érlelték tehát felnőtté az egykori kisfiút. Megedződött, felkészült a benső önvédelemre. Megtanulta: semmi 'jó'-ra (könyörületre, igazságosságra) nem számíthat abban a világban, amelyben majd élnie kell. Most már sejtette: magára van utalva minden lényeges dologban; magának kell alakítania az életét...

A harmadik regény (*Az örült*) nem szerves folytatása az előző kettőnek, de világosan kitapint-hatók az 'átfedések', amelyek összekapcsolják velük. Az elbeszélés itt jóval áttételesebb, nem is egyes szám első személyben folyik. A szerző barátja, *Süket* Sándor (beszélő név! – a *Kenyérfusztatók* c. darab egyik hőse) sorsáról számol be, akinek családja (az előző regények 'kisfiú'-jáéhoz hasonlóan) a 'megbélyegzettek' közé tartozik: nagyapját megkínózták a tévesztés idején, apját '56 után véresre verték, mert a Munkástanács tagja volt, s mikor szabadult, nekivágott a határnak – örökre nyoma veszett. Süket most már egyetemista, de mikor Marival, régi szerelmével összetalálkozik, s szerelmük 'gyümölcse' is beéri – ott-hagyja az egyetemet, hogy nehéz alkalmi munkával előteremtse a családalapításhoz nélkülöz-hetetlen feltételeket. Süket természetesen nem örült, csak önfejl, s mindig, minden áron a maga elképzeléseihez ragaszkodik; végül a körülmények gyilkossá teszik (indulati túlfűtöttségében dulakodás közben beveri a radiátorba áldozata fejét, aki az eltartási szerződéssel jogos 'örökség'-ként megszerzett lakásból ki akarja őket túrni). Mikor megtörténik a 'baleset', minden összeomlik körötte: Mari gyermekestül elhagyja, s ő, az örök vesztes, végleg magára marad 'bűnével'. Nem érez megbánást; a vétlen / véletlen gyilkosság tudatosítja benne: 'Hala-déket kérni, megállni, dédelgess bármilyen hazug reményt, lehetetlen...'.

A szerző szerint a regény témája a 'a teljes kétségbeesés' a létezés alapidimenzióinak eltorzultsága, a cselekvés lehetetlensége miatt (*Csontos* János: id. interjú 52. p.). *Czine* Mihály a *Jelenkorban* elismerően írt róla annakidején, formálásmódja tekintetében is. *Vasy Géza* 'nemzedéki vallomás'-nak tekinti a művet, amelyben az író – áttételes formában – közös kilátástalanságukat, az adott társadalmi viszonyok között sorsuk kudarcсорozatát örökíti meg (i.m. 180–83. p.). Ennél azonban általánosabb érvényű a könyv: a mindenkori ifjúság gondjairól, az életkezdés emberpróbáló nehézségeiről (is) szól. Voltaképpen mindenki akkor válik felnőtté, mikor önállóan felelősséget vállal saját s a rábízottak sorsáért. A megoldás mégis torz és kiélezett, hiszen a jogos önvédelem sem vezethet egy másik ember megsemmi-sítéséhez. Így *Süket* sorsa – a regényen belül – torzó marad.

A három mű együttesét 'fejlődésregény'-nek is tekinthetjük (*Entwicklungsroman*). A 'trilógia' szerkezete a gyermekkortól az érett ifjúkorig ível, s háttérében széleskörű tablókép bontakozik ki a 40/60-as évek ember- és életellenes valóságáról, a torzult társadalmi viszonyokról, amelyek lehetetlenné teszik a személyiség benső teljességének megőrzését, kibonta-koztatását. Mire az elbeszélő – különböző alteregói álarcában – végigélte a regényekben megjelenített bő negyedszázadot, feltárult előtte az élet 'luciferi' arculata, s megértette: a világon változtatni lényegileg lehetetlen. Lezárult 'az álmodozások kora'.

Talán a regények vegyes fogadtatása, vagy saját sorsának kudarcai az oka, hogy Oláh János a továbbiakban nem kezd nagyobb lélegzetű munkába: emlékeit rövidebb – bár egymással lazán összefüggő – tömör drámaiságú elbeszélések sorában dolgozza fel.

Az *Örvényes partján* c. novellafüzér (1988), majd újabb elbeszélés-gyűjteménye (*Vér-szerződés*, 2001) leplezetlen őszinteséggel tárják fel a gyermekkorban átélt (1945–56) gyötrő szenvedést; immár nem a gyermek nézőpontjából, hanem a maga brutális kegyetlenségében. A novellák színtere *Avaskér* (*Nagyberki*), illetve a főváros pereme (*Soroksár*); a 'hősök' pedig

egy velejéig hazug és romlott, az erőszakra – képmutatásra – szolgalelkűségekre alapozott társadalmi struktúra áldozatai. *Móricz* Zsigmond tragikus, drámai látásmódja ötvöződik a szerző távolságtartóbb, objektívebb létszemléletével; s a kettőből egy szikár, nem érzélgős-érzelmes, mégis mélyen megrázó prózai formálásmód alakul ki. A regények mélylélektani analízisét itt feszesebb, tárgyiasabb közlési metódus váltja fel. Úgy tűnik, Oláh János az elbeszélés műfajában alkotta legmegdöbbentőbb, s talán legmaradandóbb műveit.

Az első regényből megismert kisfiú-hős, az író gyerekkori alteregója, 'értetlenül' és szorongva éli át a háború végnapjait, a beözönlő 'felszabadítók' fosztogató kegyetlenségét (*Katonák*). Ugyanakkor hálásan és boldogan fogadja a nagyszülők gondoskodó, féltő-óvó szeretetmegnyilvánulásait (*Nagymama*). Voltaképpen e két elem (szorongás, szeretet) kíséri végig életútján; később is a szeretet erejével védekezik az őt szorongató külső valóság fenyegetései ellen.

A kötetcímadó elbeszélés (*Az Örvényes partján*) egyszerre konkrét és szimbolikus. A kisfiú beleesik a gyorssodrású folyóba, az örvény elragadja, s ő már-már alámerülve vergődik – fuldoklik, végül mégis sikerül kikapaszkodnia a partra. Voltaképpen az egész falu népe így vergődik – fuldoklik a hínáros társadalmi viszonyok között, s a menekésre csak igen halvány a remény; sokan bele is fulladnak az életfolyóba. A falu, a paraszti életforma, a tradicionális kultúra tudatos szétverése zajlik itt. A félelem fojtó légkörében senki nem tudja megvédeni a másikat, de még önmagát sem, a kisközösségek felmorzsolódnak, az erős személyiségeket szétzúzzák, a többiek pedig félve, megalázottan tengődnek a rájuk erőszakolt struktúra keretei között. Avaskéren, mint az egész országban, a párttitkár és a tanácselnök élet-halál ura, a falusi értelmiség (pap, tanító) s a kulákká nyilvánított gazdák kegyetlen megnyomorításának eszköze (*Az intéző háza, Isten báránya, Az elveszett hivatal, Kölcsönkenyér, Fekete üröm, Vasalt bakancs* stb.). A lázadási – kitörési kísérletek kudarcba fulladnak; katarzist, feloldást az író a legritkább esetben ad.

A *Nincs Isten* c. elbeszélés az e korszakról szóló művek egyik legmegrázóbb darabja. Megrendítően idézi fel az erőszakos tétesítés ravasz-könyörtelen módszereit, az önkénynek kiszolgáltatott nagygazdák védtelenségét. *Gajzágó*, a családja jólétéhez, a maga földjéhez, állataihoz gondoskodó, szívós szeretettel ragaszkodó, önérzetes 'kulák' megtöretése az egész jómódú magyar parasztság sorsát példázza. Ez a harmincegynehány éves, ereje teljében lévő, négygyermekes 'gazdag paraszt' eleinte csak mosolyog az agitátorok buzgólkodásán: 'Ha kitart az igazság mellett, nagy baj nem lehet' – gondolja. Csakhogy Tarkó tanácselnök megtalálja a módját, hogy ezt a büszke, erős embert is megalázza, kifossza mindenéből. 'Aki nem akar a tele kondérból meríteni, az magára vessen' – hangoztatja; hiszen 'aki nem makacskodik, beáll a sorba, mind nyer: elnök lesz, brigádvezető, raktáros'. Behívhatja hát Gajzágót a tanácsházára, s miközben várakoztatja, embereivel feldúlhatja otthonát, elhajtathatja jószágait, a rájuk vigyázó nagyapát véresre vereti. Mikor a gazda hajnalban hazatér, s látja a kifosztott portát, baltát ragad, ráront az Örvényes partján álló, évszázados tölgyfából készült Krisztuskeresztre. 'Nincs Isten!' – kiáltja kétségbeesetten, miközben a rázuhanó kereszt 'kitárt karral, feketén magához öleli őt'.

A novellák többsége életképszerű, a leírások magukkal ragadóak – érződik, hogy az író igazi otthona a Természet. Mindezzel ellentétben van a tragikus életérzés, ami szétfeszíti a szépségkereteket, és áthangolja az olvasói beállítódást. A kisfiú, aki önfeledten játszik pajtásaival erdőn-mezőn, s tücsökciripeléssel gyógyítja lidérces félelmektől gyötört lelkét, nem értve a valóság kegyetlenségét és gonoszságát – szeretné megszelídíteni – meggyógyítani az ellenséges világot, de ez lehetetlen. A diktatúra légköre még az iskolát is 'megfertőzi', s egyik kis pajtásuk, 'a kis Kántor', akinek édesapját 'a klérus ügynökének' nyilvánították, örökre el is tűnik körükből – ki tudja, hova? Ilyen körülmények között a személyes heroizmus termé-

szetesen hiábavaló, sőt, még azokat is bajba sodorhatja, akikért, akik miatt valaki ellenáll... (*Tücskök, bogarak*).

A városi életképek sem derűsebbek; a kudarcos kisemberi sorsok itt is egytől egyig tragédiába torkollnak (*Foggal, körömmel; Az elveszett hivatal, A farkaskölyök, Négy-öt magyar, A banda* stb.). A szorongásos félelem légkörében élő emberek vagy az ivásba fojtják keserűségüket, vagy 'tudathasadásos' állapotban tengődnek, esetleg elmeegógyintézetbe kerülnek.

A *Papírsárkány* c. elbeszélés – rejtett utalásokkal – '56-ot örökíti meg. Tágabb értelemben véve pedig a háborútól egészen a rendszerváltásig ívelő folyamat megrendítő rajza: a közös amnézia, amellyel '56-ot a nép magába temette, voltaképpen a nemzet egészét 'tömegsírba' taposta. Az író lélektanilag is hitelesen érzékelteti, hogyan zajlott le az emberek tudatalattijában a 'lázaadók' megbélyegzése, kiközösítése, hogyan élhettek /élhettünk!/ évtizedeken át, elfogadva (vagy csak úgy téve, mintha elfogadnánk) a megtorló Hatalom hazug definícióját ('ellenforradalom'); mintha a 'tisztító vihar' nem is értünk, jövőnkért zajlott volna... Egy kis falu melletti angol katonatemető a II. világháborúban katasztrófát szenvedett hősi halottak emlékét őrzí. A faluban lezajlott száznapos 'rebelliót' követő kivégzések áldozatainak azonban senki nem állított sírkövet. A temető szélén ásott meszesgödörben pihentek évtizedeken át; miközben még családtagjaik is az őket eláruló és megtizedelő 'orosz-bérenc' – későbbi tanácselnök! – kezes alattvalói lettek. Az, hatalmában megerősödve, 'nem bántotta őket', hiszen mindent elért, amit akart; még a hozzátartozók megbocsátását is, akik lassanként beletörődtek a megtorlás 'jogosságába'. 'Évtizedek múlva, mikor a fővárosban újratemették a forradalom áldozatait, az egyik tanár javasolta, hantolják ki a jeltelen sírokat, és adják meg saját forradalmáraiknak a végtisztességet, de hiába.' A falusiak csak legyintettek, sőt meg is orroltak a kéretlen tanácsadóra; s mikor a tanácselnök kicsapatta a tanár urat az iskolából, 'igazat adtak neki. Mire jó ez a bűnbakkeresés, ez a békétlenség? – mondták. Ami elmúlt, elmúlt. Ne bolygassuk többé.'

Ezzel a befejezéssel Oláh János – anélkül, hogy a politika síkjára tolná át az elbeszélést – mintegy előrejelzi a rendszerváltás sorsát is: a hatalom – a nép jóváhagyásával! – azok kezén maradt, akik vérbe fojtották '56-ot, s árulással, besúgással tettek szert pozíciójukra. A halottak tehát továbbra is 'temetetlenek'. A nép pedig azokat veti ki magából, akik az erkölcs és az emberi tisztesség nevében lázadtak, lázadnak – netán lázítanak – e helyzet ellen. Márpedig ha beletörődünk e közösségi amnéziába, bármikor újjászervezheti önmagát egy újabb diktatúra.

Oláh János prózai munkái tehát szinte szociológiai – de nem szociográfiai! – keresztmetszetet adnak mindazok sorsáról, akik nem fértek be a pártállam szűkös kereteibe. Hősei nem 'felforgatók'; ellenkezőleg egy olyan világért küzdenek, amelyben az emberméltóság, a morális tartás, az önértékekhez, a tiszta kézzel megszerzett javakhoz való ragaszkodás nem 'bűn', hanem erény. Csakhogy ez a világ nincs (és talán nem is lesz) soha sehol. Megvalósulását maga az emberi önzés, kapzsiság, az érdekek ütközése és az irigység gátolja. Az ember nem képes határt szabni mohó bírvágyának, ezért 'társadalmi igazságosság'-ról nem is álmodhatunk. Ezt a gondolkört az Oláh-írások szuggesztíven, esztétikailag is hitelesen sugározzák.

*

Oláh János költészete sem sorvad el természetesen a dráma- és prózaírás árnyékában. *Jel* c. második verseskötete (1981) azt a meghitt, örömmel s gondokkal teli magánvilágot jeleníti meg, amelyet a családalapítással védgyűrűként emelt maga köré (*Önéletrajzi jegyzetek* c. ciklus). Nem 'gyermekverseket' ír, hanem azt a benső összetartozást, mélységes felelősség-tudatot és gondoskodó szeretetet sugározzák költeményei, amivel családjához, gyermekeihez kötődik (férfi-lírában ez szinte kivételes). Társadalmi kirekesztettségét oldódni érzi, mikor

elsőszülött fiával foglalkozik: ‘Ott ül szabályos ketrecében / a szavakat éppen csak / hogy és máris valószerűbben, / mint én valaha, sokkal. / Most már a kudarc sem aláz meg. / Szokássá válik lassan. / Elemévé az életnek’ (*Fiam a járókában*). Családapai büszkeséggel, érzékelhető örömmel idézi fel a mindennapi eseményeket (*A boldogság évei, Gyerekfürdés közben, Az életösztön ajándéka, Három manó* stb.). Párkapcsolata szilárd alapokra épült: harcaiból, kínos megaláztatásaiból fáradtan-elgyötörten hazatérve, feloldó menedéket talál: ‘Áll a ház és hazavársz /.../ A kitárt, régi út-parázs / annyi éve nem alszik el’ (*Hazafelé*). Mély és bensőséges átéléssel, de korántsem érzélgősen vall feleségéhez fűződő viszonyáról, aki nem csupán szerelmese, de megértő barátja és biztatója kudarcai elviselésében, s abban, hogy a ‘kenyérkereset’ utáni hajsza mellett, sőt: helyett ‘a lélek balga fényűzésének’ élhessen: ‘A betűvetés csupán kedvtelésem, / s így pénzt se igen láthatok belőle. / Ha látok, zavarba ejt elfogadnom. / Könnyelműen lemondok. /.../ A biztonságot te kölcsönzöd hozzá, / ki támaszom vagy minden balsikerben. /.../ Szégyellem, hogy ennyire rád hagyódom: / kilábalni belőle bár szeretnék, / a ropant sötét, mit kevertem, ellep’ (*A régi úton*).

A 70/80-as évek fordulóján az élet annyira lefojtott volt, a személyiség autonómiára törekvése olyannyira ‘gyanús’, mintha egy – a börtönnél kicsit tágasabb – kényszermunkatáborban éltünk volna. Mindenkit megfigyeltek, aki eltért a ‘konformista-konszenzusos’ magatartás-modelltől, s ezt természetesen társadalmi elismertsége, ‘kifutási lehetőségei’ sínylették meg. *Pangloss mester* egykori tanítása (‘e világ a lehetséges világok legjobbika’ – Voltaire: *Candide*) valóságos gúnyiratként lebegett fölöttünk; s aki tehette, a magánélet fedezékébe húzódva ‘kivárt’. Oláh János pontosan fogalmazza meg ezt a nemzedéki közérzetet: ‘A rabságot is meg lehet szokni, / berendezkedhetsz nemcsak egy ország, / egy földrész határai között, / pár négyzetméteren is. Ez a szerencse’. Persze ez lefokozott élet, s a valódi kiteljesedésre nem ad lehetőséget. ‘Megbízások szerint élek. / Az igazi feladat egyre halasztódik. /.../ Ha így kell, hát így is jó, / félig a tudatlanságban lebegve, / végigbotladoznod az egészset...’ (*Pangloss mester átváltozása*).

Költőnk, ki egykor ‘a mesék fia’-ként indult világhódító útjára, rezignáltan állapítja meg: ‘Ez minden: zavart keresgélés / elveszett dolgaik közt. / Az út, ami régóta nem tudom / milyen kockázat felé vonz, / eltűnik. / Itt az alkalom: add föl a játszmát (*Sámán-dob nélkül*). A valóság merőben más, mint az eszmények ígérték, leszámol hát az eszményeivel is (*Álruhában*). Ilyen körülmények között, természetesen, anakronisztikusnak érzi Petőfi ars poétikáját (*A XIX. század költőit*). Megírja hát ‘ellenversét’, *A XX. század költőjét*: ‘hiszen nem tudok mást, / mint saját fájdalom s örömem / ez is túlzás, eldalolni’. Labirintusban bolyongva, a fény felé tapogatózva, hogyan is mutathatna másoknak irányt? Ha egy-egy pillanatra fel is tündöklük a folyosó végén ‘a napszínű pont’, rögtön el is illan, s ő ismét ürességbe lép (*Behunytt szemmel, Napvadászat, Mit szeretnék?* stb.).

Végül is ‘megszokja’ kirekesztettségét (*A különcc*); immár sztoikus nyugalommal tekint az életre (*A végső tudás felé*). Hiszen minden fontosat megkapott: ‘Bizony nem kevés, / amit meghagyott a száműzetés, / feleséged, gyerekek, önmagad, / nem falták föl lángok a házat, / más foglalkozást lelt a kéz, az ész, / hol elfáradhatsz, honnan pénzt remélsz...’ (*Vess számat!*). Boldog, hogy társa zúgolódás nélkül megosztja vele kudarcos sorsát (*Kettős arckép*). Pedig sokszor úgy érzi: nem méltó ennyi törődésre. ‘Ha elfordulnál tőlem, /.../ nem biztos, hogy el tudnám viselni / a keserűség ezer csöppje után / még ezt az utolsót is. // Ugyanakkor nem tudok semmit tenni érte, / hogy érdemesnek tarts a vesződésre, / vállald a sok-sok buktatót, / a hála nélkül eltöltött napokat ne bánd...’ (*Az ajtó bezárul*).

A nyolcvanas évek – a lefojtottság ellenére – némi reményt is felszíkraztatnak. Az évtized derekán már világosan érzékelhető: komoly változások érlelődnek... *Nagyító fény* c. válogatott kötetében (1991) a fenti költeményeket felváltják a derűsebb és bizakodóbb versek. Az

egykori ‘mesék fia’ táltos lovára kap, s nekivág a viharos útnak. Ágbogas erdő tépi-cibálja, zúgó folyó sodorja, nem látja még az irányt, kétségek is gyötrik (‘hiába indultam el, nem érek oda úgysem, / hol nap-hold járja lombját az égig érő fának’), mégis megy tovább (*Vissza mindent!*). Sejtí: a fokozatosan megnyíló lehetőségek sok csapda-helyzetet (is) tartogatnak; ‘mindenki ahonnan nézi, onnan tesz hitet’ (*Útvesztő*). *Keresztúton* áll: ‘Rabság és szabadság határán, / elhatározás és tétovázás között lebegsz. /.../ Minden arra ösztönöz: / őrizd meg, védelmezd minden áron / maradék jogaidat, / mégsem teszel meg érte semmit...’ Az *elhallgatott álmok* c. ciklusban montázsselemekből összeállított szürreális kompozíciókban szuggesztíven jeleníti meg a labirintust, amelyben évtizedeken át bolyongani kényszerült. A végtelen hómező, az elhagyott ház a dombtetőn, az áttekinthetetlen szobák sora, hol ki-ki magányosan birkózott rossz álmaival; majd kínzókamrák bukkannak fel váratlanul, amelyek egyik pillanatról a másikra átváltoznak kórházi termekké; csak hogy a vakon tapogatózó ‘betegek’ már képtelenek egymásra találni (*A ház, Szembefény, Határsáv, Kínzókamra, Kórház az aknazár mögött* stb.). Néhány novellájában is megfogalmazódik ugyanez az életérzés, a szorongásos félelem álomszerű víziói (*Álmatlan éjszaka, Korai ébredés* stb.).

1988/89-ben aztán mégis kinyílik a Tér és Idő... A társadalmi ‘földindulás’ reménnyel tölti el őt is; a *Remetei kéziratok*ban most már akadálytalanul megjelenhetnek írásai. *Távolodóban* c. ötrészes kompozíciójában méri fel a maga mögött hagyott utat. Bár sok-sok szenvedését, megaláztatásait nem feledte, mégis az etikusan leélt élet nyugalma, derűje árad soraiból. Szinte visszacseng az *Elérhetetlen föld* bukolikus hangvétele, némi melankóliával fűszerezve. A dombtetőn, ahova végül is feljutott, ‘szavak nélküli csönd. /.../ Nem jelzi jöttöm semmi, / a sárga alkonyég kihuny. /.../ Kivérzett idill.’ Nem kíván részt venni az elszabadult öklharcban, ‘árnyékbokszolásban’, ami a rendszerváltást követően fellángolt: ‘Félreálltam. / A jobb rálátás kedvéért – / ezzel áltattam magam. / Innen figyelem most e tomboló színjátékot’. ‘Üldözött s üldöző egymás karjában’, ‘összeborulva’. Szeretné ‘tisztán és indulatok nélkül élni meg’ ezt a zűrzavaros időszakot; de ez a legnehezebb... A záró rész népdalszerű, már-már játékos ‘életszámvetés’: a való világ most is messzire került a megvágtyottól, s neki ebben sincs igazán helye. ‘Vágtatni akartam, / gyűrött völgyeken, / szétfoszlott alattam / minden hirtelen. / Elrúgtam a földet, / semmi sem maradt. / Csetlő-botló álom a párnám alatt’.

Az ez után következő – reményekkel, tervekkel, majd újra s újabb kétségekkel teli – évtized sem volt költőnk számára (mint ahogy az ország számára sem!) diadalmenet. Új verseskötete (*Por és hamu*, 2001) jelzi: a hirtelen megszorodott teendők, a megnövekedett felelősség, az örökös (és olykor durva) támadások gyakran keserítik; az ütések, amelyek innen is – onnan is folyamatosan érik, nem viseli könnyen. Lírája egyre inkább befelé fordulóvá, sőt védekezővé válik (*Lehet élni így is?*). A sok irányból felé sugárzó elvárások is terhére vannak – olykor, arcán az udvariasság kínos mosolyával, hárítani próbál. ‘Eddig azt hittem, mindez csak a nagy emberek sajátja’; s most restelkedve kell belátnia: ‘mindenkié, akitől várnak valamit, / s nem tud e várakozásnak megfelelni’ (*Csapda*).

Pontos és találó tehát Kodolányi Gyula megfigyelése: ‘Ennek a költészetnek új sebekkel ragyog az igazsága. Mert a politikai szabadságot visszaszereztük, de a lélek élete, a kultúra nem foglalta vissza a középpontot. A sámán továbbra is otthontalan; egyedül virraszt a középpontban’ (*Utószó*).

Költőnk sebzettnek érzi magát, tudja: ereje fogyóban (*Az öregség*). Ma már világosan látja: ‘Véletlen minden út, / amit bejártál, / és véletlen az is, / amit nem járhat sz be / most már soha’ (*Vásznak a szélben*). Az ifjabb nemzedékek mit sem tudnak róla, hogyan viharzott, dobálta hullámtaraján a rajta hajózókat a vén élet-tenger, amely minden szenvedést, fájó sikolyt, álmokat-vágyakat elnyelt, s még csak vérfolt sem látszik ‘a mellét fodrozó fehér szörzeten’ (*Semmi vérfolt*). Lidérces álmok gyötrik, szédül, verítékezik, mintha még most is iszapbirkó-

zást folytatna a körülményekkel (*Ágyban, párnák közt, Éjszaka, kettő felé, Bármi történt, Fél-szárnyú madár* stb.). Tömör, feszesre kalapált apró versek sorában rögzíti – mint gyorsfényképen – fakuló emlékeit, kízó tudatállapotait (*Zsögödi tájkép, Amikor a vércse lecsap, Kés a földben, Égtől égig, Mélyedések, Zöld, kék, sárga* stb.). A múlt vérző sebei gyógyíthatatlanok; ‘nem tudja senki, e körmönfont kivégzés mit tett velünk’ (*Horoszkóp, Nyár-zöld*). Illúziók nélkül néz szembe helyzetével, s Istenhez fordul – akiben, szégyenlősen bár, mégiscsak hisz: ‘Most érzem, mit jelentett / e zsácutca-sors, mi fájt, s hiába fájt, / amikor nem kínoz már hazug reménnyel, / a hamvába hűlő ébredést / nem színezed ígéretekkel, / sikert, pénzt, megnyugvást, lelki békét / nem kínálsz cselből se többé, / nem kínoz semmivel’ (*Psalmus*).

Dobog a föld c. kozmikus távlatokat felvillantó, balladásan tragikus kompozíciójában mintha *Ady* ‘eltévedt lovasa’ váгна neki az ‘új hínárú útnak’. A lírai én – ‘magam teremtette álmok menekültje’ – kétségbeesetten nógatja a lovát, amely nem látja az utat; végül megbotlik, s ‘zuhanva kalimpál / az elkínzott tegnap / fekete gödrébe’. Nincs tehát továbblépési lehetősége, se személyi, se nemzeti szinten. ‘Amit nagyapáim, / amit ükapáim, / amit szépapáim / örökül őriztek, / öt felé szabdalták, / sárba dagasztották / ezer hazug szóval / házamat-hazámat / naponta gyalázták’. A lovas hiába keresi a valaha-volt országot s hajdani önmagát, ‘ki lehettem volna, / akinek végül is / lennem kellett volna’ – maga a lova is, mint mesebeli táltos-paripa, tovatűnt, elnyelte a Végtelen: ‘izmos nyaka felhő, / köddé vált a háta, / nem szór már csillagot / meteor patája’. Ő pedig, régi hitét veszítve, magára maradt: ‘Hét eget, hét földet / én aki bejártam, / hazatérnék végre, de a haza hol van, / hol a ház, az erdő, / hol a föld, a régi / társak, akik vártak? / Nem vár többé senki’.

A kötet záróversének tanúsága szerint a költő – végül megbékélve önmagával, kudarcos életével, s talán a világgal is – a Természet örök rendjében keres feloldódást. Mintha mégiscsak megérkezett volna az ‘elérhetetlen föld’-re, persze másként, mint azt ifjúságában gondolta: ‘Zokogva vagy nevetve / elmúlik minden, ami létezett. / Nem reméltem, s most meglep, / hogy mégis itt vagyok. / A fékezett habzású égbolt / vállamra dől. / Elfogadom dühét s jóságát egyaránt. / Áradó közöny mossa át sejtjeim. / A nemlétre hangolódva élvezem / a ringó lombosítót, / elvesző ritmusát’ (*Tűlevelű nyárvég*).

Oláh János *Ars poétikája* egy minden póztól és pátoztól mentes, tiszta személyiség emberi hitvallása. A költészetet ő valóban ‘embertől emberig’ ható ‘üzenet’-nek tekinti – csak hogy az emberi világ ‘süket’ rá. Miután felismerte, hogy a társadalom bajai ‘orvosolhatatlanok’, hiszen az emberek maguk teszik ‘beteggé’, s az alapszituációk ciklikusan ismétlődnek – nem látja értelmét, hogy ‘költeményeket’ írjon. ‘A szavak, amiket papírra vetek / jó, ha mondatokká állnak össze / alig különböznek egy megszokott levéltől. /.../ Postára adni felesleges lenne’. De hát kinek is küldhetné el? S miért is küldené? Ki értené meg? Ki fogadná el? A kommunikációs válság, ha lehet, még jobban elmélyült; az érdekek még inkább szertetagolódtak. Ma már mindenki szemben áll mindenkivel. ‘A szó, ha igazán meghitt, / adjon hírt bármiről, / úgyis visszhangtalan...’.

‘Vesztő vagyok. Vesztőhelyen, vesztőnek születtem’

(Péntek Imre: Vi(g)aszkereskedés)

‘Birtokosa sok jó-rossz tapasztalatnak,
elmondhatom: nem vagyok bölcs, se gazdag.
Ne sajnáljon, ne irigyeljen senki...
Néha vágytam az ünnepektől magasba,
mint bohóc, ki éppen esik hasra –
aztán maradtam, ahol születtem: Lenti.’

(Születésnapj széljegyzet)

Az *Elérhetetlen föld* című antológiában (Bp. 1969) – amelynek megjelenését a kultúrpolitikai hatalmasságok minden eszközzel igyekeztek megakadályozni, de csak ‘fektetni’ sikerült nekik, két éven át – tűnt fel egy Molnár Imre nevű fiatalember fanyar humorú, mellbevágóan valóság-ízű verseivel. Inkább ‘tárgyasnak’, semmint lázadónak tűnő korai költeményeiben a látszatra idillikus (falusi, kisvárosi) életképek háttérében a korszak félelemmel teli, fojtott atmoszférája sűrűsödött (‘Mielőtt még észrevennék, / hatalmasan belép a gazda, / elviszik valaki testét / vérben-ázva, megkopasztva’ – *Borzong a vén tyúk*; valamint: *Idyll, Kis tavasz, Környezettanulmány* stb.). A hatvanas esztendőkből a (kis)városi értelmiségi lét olyan erős pártkontroll alatt volt, hogy a lázadó, ellenszegülő indulatot maga a közvélemény is elítélte. Érthető tehát, hogy ifjú költőnk a József Attila-i sorsot magára vonatkozóan is megkerülhetetlennek érzte: ‘Én kiszállok a kocsiból / ott ahol nincs megálló /.../ Uraim! A végső megoldás, / az egyetlen, emberfölötti: / két sín magányát pompás / híddal összekötni’ (*Ifjúágom emlékműve*). Ez a heroikus halál lenne egyedül méltó hozzá: ‘mellemben pompás golyóval / fekszem a magasló gyomban / temetetlenül napokig /.../ A sorsom ez. A hősök sorsa /Sírunk virággal teleszórva...’ (*Hősök*). Ugyanakkor a halál ténye mégis megdöbbeneti és visszariasztja, mikor valóságosan szembesül vele, egy ismerős véletlen balesete kapcsán. Különösen az hökkentette meg, hogy az élők milyen szenvtelenül és közönyösen lépnek túl valaki eltűnésén, akit pedig szerettek: ‘hogyan voltál, oly természetes volt, / hogy nem vagy, ez is természetes’ (*Baleseti jegyzőkönyv egy gondnoknő halálára*). Érzte: az ‘élet-csapdából’ valahogy eltűnni hirtelen’ – az lenne jó! Nem tudni többé semmiről, kínról-gyötrelről: ‘Ha visszatérek majd oda / ahonnan el se jöttem régen / elillanok, akár a résen / gőz vagy pára cinkosa / megszűnik minden tévedésem, / üres lesz tőlem a szoba’ (*Élni...*).

Az élet azonban – velünk vagy nélkülünk – zavartalanul folyik tovább. El lehet-e, szabad-e elviselni az árnyék-létezését? Be kell-e olvadnia a gondolkodó embernek a szürke tömegbe? – avagy joga van ‘felforgatni’ a langyos pocsolyát, amelyben mások viszonylag elégedetten élnek? – ilyen és hasonló dilemmák gyötrik költőnket, mint a korosztályabeli értelmiség zömét (*Ó, csak lennék olyan, Vers, Igen, mindenre: igen, Van-e jogunk?* stb.).

A ‘prágai tavasz’ ősze fordulását követően, 1968 után még inkább ellehetetlenült e nemzedék világmegújító akarata, az apátiába süllyedt valóságállapotok ellen a tiszta eszmények nevében vívott küzdelme. Molnár Imrét – aki 1966-ban Alsólendván kezdte pályáját – 1969-ben megbízzák az akkor igen merész és szabad szellemű *Napjaink* című miskolci folyóirat szociográfiai és riportrovatának szerkesztésével. Gulyás Mihály főszerkesztő mellett Kabdebó Lóránt, Zimonyi Zoltán a munkatársai. Itt veszi fel művésznevét, s a továbbiakban *Péntek*

Imre néven publikál. Ekkor már érzi-tudja, bármily nehéz is, mennie kell a maga útján, amit sorsa rendelt neki – a Magasságra függesztve tekintetét: ‘mint halkuló lábdobogás / mint távolodó zörrenés a csövezetekben / követem a magasság cirádás foszlányait / halványuló arccal sötéten...’ (*Alkonyoldat*).

Sorra megjelentek már a ‘Kilencek’ első – sőt, esetenként a második – kötetei, mikor ő végre kiadhatta költeményeit (*Éjféli pályaudvar*, 1974.), amit aztán nagyjából ötévente újabb kötetek követtek (*Édesség anti-reklám*, 1979.; *Lemondóka*, 1984.); majd 1992-ben az összegző jellegű – válogatott és új versekből álló – *Holtverseny*, aztán a *Kényszer & képzetek* (1995), s 2002-ben, 60. születésnapjára a *Vi(g)aszkereskedés* c. szigorúan rostált életmű-válogatás. Sorra-rendre megjelenő köteteiben – mint a hajdani *Elérhetetlen föld* tizennyolc versében – nemzedéki közérzetünk fogalmazódott meg: az adott korszakban helyét kereső (de nem találó) fiatal értelmiség vergődése az eszmények-valóság diszharmóniájának szorítójában. Próbálta őrizni a hitet, hogy majdan egy ‘emberarcú’, demokratikus Magyarországon nyílt közéletet, szabad szellemi életet teremthetünk, ami persze eleve naivitás volt az ‘56-os katasztrófa s az azt követő kemény, majd lassan felpuhuló diktatúra korában. Ebből fakadt a hamis értékrenddel való szembeszegülés s a nemzedék vonzalma az avantgárd kifejezés- és gesztusrendszerhez, olykor egészen a sokkoló-provokatív megnyilatkozási formákig. Az ún. ‘kiáltás’ típusú avantgárd költészet a világ megváltoztathatóságába vetett hitből táplálkozott (ezért maradt eleven végig az egész XX. században!). Csakhogy minden nemzedék egy-két évtized múltán fokozatosan elvesztette a hitét, lázadása átváltott (ön)íroniába. Nyomában jöttek ugyan az újabb lázadók, vitték tovább a stafétabotot, a ‘megöregedettek és megokosodottak’ – Kassák kifejezése! – viszont félreálltak, és tehetetlenül szemlélték az el nem fogadható realitás csapdahelyzeteit (ebből fakad az ironikus szituáció és az önironikus hangvétel). Az ironia és az önironia ágyazott meg a nyolcvanas években felvirágzó, a groteszk eszközrendszerrel előnyben részesítő posztmodern ‘szöveg-irodalomnak’.

Péntek Imre – részint nyugtalan természete, részint nem-szerencsés házasságai miatt – ‘örök vándor’ volt. Városról városra, munkahelyről munkahelyre üzte a sorsa. 1979–1983 között a szombathelyi *Életünk*-nél, majd rövidebb-hosszabb ideig Keszthelyen, Veszprémben próbál szerencsét, aztán Székesfehérvárra telepszik meg (több mint 15 évet élt ott); végül Zalaegerszegen talál otthonra: 2003 óta ő a *Pannon Tükör* főszerkesztője, s a kisváros szellemi életének egyik fontos szervezője, moderátora. *Kitelelni* című versében meg is örökíti ezt a vándoréletert: ‘68-ban, 69-ben / összekerülve, 74-ben, 75-ben elmenekülve / Ma sem szívesen gondolok rá /.../ Miskolcon, Pesten / nem volt lakásom, / Szombathelyen sem / maradásom / Ma sem szívesen gondolok rá...’

Néhány évig a Fejér Megyei Hírlap kulturális rovatát szerkeszti, majd a rendszerváltás folyamatába bekapcsolódva, új reményekkel telten, lelkesen, 1990-ben megalapítja Bakonyi István irodalomtörténéssel együtt az *ÁRGUS* című folyóiratot, amely később rangos havilappá nőtte ki magát, s Székesfehérvár szellemi-kulturális horizontját országos színvonalra emelte.

Válogatott köteteiből kibontható az az életfolyamat, amelynek során mind kritikusabban szemlélte az ‘itt és most’ valóságát, egyre jobban eltávolodván attól a szellem-nélküli, mesterségesen kialakított-lefojtott értelmiségi létformától, amit a Kádár-korszak szánt ennek a generációnak. Eleinte inkább önmagát s szűkebb környezetét okolta kudarcaiért (*Lassú ima*, *Kisvárosom*, *Emlékmű Feleségemnek*, *Szélben*, *Mint a koldus* stb.), később viszont egyre rezignáltabban konstata: nagyon a mélyrétegekben, magában az élet működésében romlott el valami. Eljutott az élet feladásának megkísérléséig. ‘Fehér kórházi ágyon fekszem, / aligha-nem megmenekszem, / körülpillantok: élek, élek! / De ki a fenének? Mi a fenének? /.../ Menedékem az idegosztály / törzshelyem van az asztaloknál, / üdvözölnek az ismerősök, / ezek az élhetetlen hősök’ (*Az élhetetlen dala*). Morális komolysággal és felelősségtudattal

viseli mégis helyzetét. ‘Felgyűlik a napok szennye, de ne feledjétek: / mindenkinek elszámolnivalója van az Idővel /.../ Markába gyűrte a várost az ősz, ránklapítja az eget, / mint egy ócska doboz födelét, és eláztat roncsolt erőivel’ (*Szennyes napok*). Lassanként tudomásul veszi, bele is törődik: ‘Örökös hátorszában élek’; tudja: hiába sóvárog arra, hogy ‘valahol otthon legyen’ e világban, ami még Tamási Áron Ábele számára reális kívánság volt. Hiszen a mi megromlott viszonyaink között az, aki személyisége benső magvát, én-azonosságát önfeladás nélkül próbálja megőrizni, nemigen boldogul (*Hátország, A futamodó balladája, Értelmiségi epilógus* stb.). A korai versek lázadó dalszerűsége, protest-hangulata szomorkás öniróniára vált: ‘A világ ki- s befördített / egyszerre oda- s visszatetsző / nyilvánvaló, mégis titok. / Mert amit fognék valahol / összeugrik és elhajol / akár a vékony fűzfavessző’ (*Korai mér(l)eg*).

A nyolcvanas évek derekán, amikor *Lemondóka* című kötete megjelenik, már szinte teljesen a groteszk szemlélet uralja líráját, nemcsak kép- és szóhasználat tekintetében, hanem a legalapvetőbb nyelvi elemekben, grammatikai szinten is. Az elviselhetetlen valóságról – az elfogadhatatlan realitásról! – már csak így lehet írni; szét kell törni a hazugság-kliséket, nemcsak gondolati síkon, hanem a nyelvben is. Ha a világ ‘rend’-je álcázott, hamis, akkor nem hamisak-e a nyelvi konvenciók? Aki a magabiztos bombasztok, üres frázisok harsogása közepette valami tisztára, eredetire vágyik, annak ki kell lépnie az ördögi körből, s vállalnia kell az együtt-nem-harsogás számkivetettségét, a non-konformitás ódiumát: ‘két kézzel kapaszkodom az álmennyezet gipsz-hopsz stukkóiba / csillárokba / lemondok a mutatványról / (m)uszályos félelem igazgat / nem nyalókás merény / lemondok lemondásomról: / tisztelt közönség / esség / a vártvártvártvártvárt / produkció / elmar / ad’ (a *Lemondóka* című vers zárása).

A visszavont létezés állapotában színükről fonákjukra fordulnak a dolgok: ami a hagyományos értékrend szerint ‘erény’ volt, amit önmagában is mint értéket őrizni-védeni próbált: az mind kárára vált, vesztét okozta. Becsületesen, őszintén, tisztán élni ebben az immoralis, hazugságra épülő világban, öngyilkossággal is felérő életveszélyes ‘vétek’! (Ahogy József Attila mondta: ‘a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek – / az a pokolnál jobban éget.’ – *Bukj fel az árból*). Istennel perlekedő versében tehát, anti-Balassiként, Péntek Imre azért fohászkodik: ‘Bocsásd meg Ú. I. :ifjúságom büntelenségét / sok hitét, undok tisztességét / töröld el jóságát, minden hűségkeskedését’ (*Rontott ál/ Balassi-strófák*). Ha ilyen értékviselkedésben fulladozik a ma, milyen lesz a holnap, holnapután?

Azóta megtudtuk... A nyolcvanas évek derekán ironikusan, szinte célbataláló hitelességgel felfestett jövőkép mostanra valóra vált. ‘A szent célkitűzés előttünk – írta volt költőnk. – Mögöttünk a múlt. Kimúlt. Célirányosan. Célzatosan. Célra tartva. Koncentrálna. Semmi másra. Máshol... másulva teljesen. Átformálódva. Új emberré válva. Újjá kovácsolódva. Edződve. Az indulás tüzeiben. Hevében. A célegyenesbe érve. Átszakítva a célszalagot. Mellbedobással...’ (*Holnapután*).

A *Holtverseny* című kötet a nyelvi szinten való kísérletezés eredményeivel gazdagodva ismét újabb fontos állomás Péntek Imre pályáján. Szigorú és koncepciózus válogatással csak azokat a verseket emeli be a kötetbe, amelyekből egy bizonyos ‘pályaív’ rajzolódik ki (az 52 régi mellé 42 újat állít), s amelyek az 1989/90-es fordulat szellemi tapasztalatait rögzítik. Épp ötven éves, pályája delelőjén áll. Úgy érzi, holtversenyben van önmagával (‘se győzni, se veszteni nem lehet itt igazán!’). A költők ‘holt verset írnak (holt nyelven) nem papírra (esetleg) vízre, levegőre, dohány- és mennyboltra / salakpályákra dűnékre sivatagra / az olvasó n(g)épnak olvashatatlanul’. Tehát ők is mindannyian ‘holtversenyben’ vannak önmagukkal – használni nem tudtak, de legalább ‘saját erőnkől akarunk fölegyenesedni a görbült téren’ (*Időben*). Magát a rendszerváltást rezignáltan éli át: kicsit későn jött, s nem is azt hozta, amit

vártunk! ‘Ez a harc (biztos) nem a végső / inkább tolongás (felfelé) a lépcső- / házban, mely úgyis leszakad’ (*Félrearc!*).

A ‘Kilencek’ pilisborosjenői közös estjén 1993-ban így jellemzi nemzedéki sorshelyzetüket: ‘Be kéne vallani a tétova, tunya éveket, az idéetlen álmodozást, a vak hitet. Azt, hogy láttuk: *mások* kellene, *mások* kelletik magukat. Nem mi. Mi – *nem*. Azt is sietve hozzáteszem: kelletlenül tettük így. Mások – *voltak*; mi – *mások* voltunk. Másultunk, amikor mindenki – vagy legalább is sokan – másolt. Fáztunk, másságunkat takargattuk szégyenlősen’. Így most is ő – s az egész nemzedék – lett a vesztes. ‘De: ez egy igen jó minőségű drága veszteség. Nem szabad veszni hagyni. /.../ Ez az, ami biztosan enyém’ (lásd: Vasy Géza: *A Kilencek*, Felsőmagyarországi Kiadó, 2002. 33. p.).

Korszakváltás című verse is nagyjából ezt a hangulatot örökíti meg: ‘Itt volnánk, fiúk / mégis itt volnánk /.../ kibírtuk mégis ezt a 20 évet, / ami a miénk, / már senkié sem /.../ ránkmaradt végre / ez a kis ország /.../ csőstül, csődöstül /.../ Fiatalságunk / ki adja vissza, / főszerep-álom / mindig statisztá /.../ Ki erre lépett, / ki arra lépett, / volt ki a színről / végleg lelépett / ki erre tévedt / ki arra tévedt/ és nincs felmentés, / és nincs ítélet’.

*

Legújabb válogatott kötete (*Vi(g)aszkereskedés*) tükrében szinte egész költői útja átrendeződik. Nyilvánvalóvá válik az életmű benső hitelessége, őszintesége, ugyanakkor játékos-vibráló ‘kísérletező’ volta is. ‘Mindig fogékony voltam a nyelvi játékok, a groteszk iránt, de az értékek érdekében fogalmazok gunyorosan – vallja a 60. születésnapján vele készült interjúban (Magyar Nemzet, 2002. febr. 27. 14. p.). – Nem a szent eszmék lejáratása a célom /.../ Sóvárgok a klasszicista szépségideák és a tradicionális erkölcsi értékek iránt’. Tudomásul veszi – hisz mit tehetne? –, hogy a teremtés ‘tökéletlen’, s az ember magárahagyatott a létben: ‘Isten a magányra ráunt, / így jött létre a mi világunk. / Mire a sötét fénné tisztult, / önnön művébe belepusztult /.../ Azóta itt a földön fásult / lények cipelik árvaságuk’ (*Befejezetlen teremtés*).

Nem nosztalgikusan, cukros-sziruposan idézi meg az ifjúság emlékét, hiszen megraboltnak-kifosztottnak érzi magát: ‘Felhős a szem / és fátyolos, / az ifjúság / elátkozott, / hány mély-ütés, / hány tévedés, / és vérekes / a szemfenék, s egy könnycseppben / a semmi ég... /Fordulj el, / vissza se nézz! /... Fuss el, ha tudsz, / ne átkozódj, / mert sóbálvánnyá / változol, / ki visszanéz, / az elveszett, / és hordja mint / szégyenbélyeget, / hogy vesztes ő / és kárhozott, / az ifjúság elátkozott...’ (*Dal az elátkozott ifjúságról*).

Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy közös történelmet éltünk mi itt mindannyian, másokat okolni a sorsunkért (kudarcainkért, vétségeinkért, avagy sikereinkért) nem lehet, mindannyian felelősek vagyunk az elmúlt félévszázad történéseiért (ki azért, mert közreműködött; ki azért, mert elviselte): ‘Kezemben reszket, / billeg a mérleg / (miért épp én ítélek?), / s mindkét serpenyőn / súlyra-súly, / bűnös, áldozat / farkasszemet néz – / és kínunk halhatatlanul’ (*Közös gyékény*).

Az idő múlásával költészetében jóval nagyobb hangsúlyt kap az ún. szövegirodalom. Montázs-szerűen egymásba épített – olykor egymásnak ellentmondó – sorrészletek, feloldott szóhatárok, szótag- és betűátvetések lazítják fel, teszik többértelművé a szóhasználat szintjén is a szövegeket, lebegtetik realitás-szürrealitás határán, lehetőséget hagyva a többféle értelmezésnek (*merev szem(h)éj*, *Sivatagi holdkór*, *A barométer álma* stb.). Itt már a groteszk az uralkodó esztétikai minőség, hisz amit megértünk, ami az elmúlt tíz évben történt velünk, az abszurditás körébe tartozik. *Szisztéma* című szövege utal erre: ‘hirtelen megérni ezt-azt / s egészen sárgán (is) / érni még tovább (hovább) / majd az ér / lelést mívelve (bűzlő rothadásig) / titokban / maradni / prim / örnek (a piacon)’. Hagyományosabb módon ugyanezt a köz-

érzetet sugallja a Dante- emlékszonett (*Skolasztikai tanulmány*): ‘Ki itt belépsz...’, nos hát beléptem / nyomot követve, jó Alighieri /.../ Tolong a kárhozott sereg, egészen / úgy, ahogy hatalmas látomásod méri; /.../ siralmas árnyak közt dühöngök falfehéren /.../ Ó, drága Dante, kínos döbbenettel / hajszolódom bugyraidon végig: / pokolból mennybe nem, másik pokolra jutsz!’.

Maga a *Vi(g)aszkereskedés* című ciklus leginkább a posztmodern nyelvi játékokhoz hasonlítható. Olykor a keserűségig frivol hangnemben szól költőnk mindarról, ami még ‘szent’ lehet/ne számunkra – akár a magán-, akár a közélet síkján –, de amiben hinni már nem tudunk. Ady- és József Attila-bevágások ékelődnek a sorokba; a szöveggörnyezet egyértelművé teszi: amit ők még komolyan vettek, amire az életüket feltették, az mára már bővlivá, olcsó tömegandalító porhintéssé változott a szórakoztatóipar szintjén (*Kosz/toló, Adydas Co., Stelázi-vers I–III., nyulambuli* stb.). A *(nyers) fals popótikai tör(le)lemény ismert kelet-európai kódra* pedig leszámolás a magyar irodalomban szokásos / elvárt szereptudattal (‘vátessi’ iránymutatás, közéletiség, optimizmus, érthetőség stb.). ‘Fűrész / por tá(r)sadalom orv olvasója / szó-halomban (dalomban?) ne keress víg ezt / azt / nem vagyok ví(g)asz kereskedő / he / yes lö dörgő da(da) / hit eledeled eddig sem volt n(y)álam /.../ kibicek lesnek nem vagyok hazard öröd / ráteszed / vátessed kiből látomást csapolsz / a költői rész(l)egen’.

A *Falvédő szövegek, fal(s) védőszentek* című opus pedig – L. Simon László kifejezésével élve – ‘az utóbbi évtizedek magyar avantgárdjának egyik legizgalmasabb szövegműve’ (*Szépirodalmi Figyelő*, 2002/2. 85–86. p.). Szerzőnk mintha levelet írna közelebbi hozzátartozóinak, távoli ismerőseinek, közéleti szereplőknek, mindazoknak, akik az elmúlt félszázad részesei voltak, az egész ‘díszes közgyűjtemény’-nek, Karinthy Frigyes ars poétikáját követve (‘Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek’). Közben kérdések sorát teszi fel kinek-kinek: ‘átment-e a Sőhajok Hídján?’ Bizony az eredmény elég szomorú: ‘Mindenki leest! Nem nagy eset’ – fölkelt és továbbment; most pedig ‘dárídózik-helyehelyezik, mentők sziréneznak... szirénáznak /.../ a végtelen csúcsborzalomban’. A nagy kavarodásban végül is ki-ki ‘visszakíváncsozik oda / ahonnan önként... es rendőrként távozott. /.../ Ujjukon meghatóan csillog-villog a sok hét karády jegygyűrű. Gyűszű. Lejárt szabadosságuk... szavatosságuk szimbóluma. Az ismert nagyvállalat házilag csomagolja – darabját, párját, illetve pártját – két hordó eredeti rézgálicért’...

És így tovább, oldalakon át variálva. Szó sincs tehát arról, hogy a szövegirodalomnak ne lenne mögöttes tartalma, ‘mondanivalója’! Csak éppen áttételesebb síkokon jelenik meg, s kicsit több ‘bogarászat’ kíván! A zárás – jó ‘magyari módra’! – közismert nemzeti naivitásunkra, hiszékeny ámulni-tudásunkra, örökös rászédettségünkre utal: ‘Most pedig gondosan töröljük le a lábakat, és föl a falvédőre! Egy-kettőre! Ott a helyünk, bérelt helyünk, operabérletünk. Albérletünk és főbérletünk. Lakáskiutalásunk. Egyénileg és kollektíve. /.../ Ne tolongjunk mindenki fal... fölfér! /.../ S ha egyszer fönt leszünk, nem megyünk le. Bárhogya is csalogatnak. Soha, soha! Ámen. Á, nem!’.

Így, szép jelszavainkkal, szedett-vedett betyárbútorainkkal, négyökrös szekérrel, Bözsike édessel, Bodri kutyával, sátorfával, akáclombos kislellyel vonulunk tehát a Jövőbe. A dadaista kollázsokra emlékeztető vendégszöveg-halmaz nép- és műdalainktól a legmagasabb költészetünk kifejezőskincséig mozgásba hozza nyelvi kliséinket, rögzült szófordulatainkat, ezzel is érzékeltetvén, hogy általános, közös mentalitásunkról van szó (‘az Élet nem nagy vigalom, de ámulni lehet’ – ahogy Ady mondta volt majd’ egy évszázada, s lám, a XXI. század elején sem vár ráink külön jövő, mint a XX. század hajnalán várt). Önáltatás tehát azt remélni, hogy a világ ‘jobbá’ tehető, a Jó irányában megváltoztatható.

A *Duellum* című záróciklus közös jelenünket, a tegnap/ma folyamatos egymással-feleselését, párviadalát vetíti elénk, drámaian, hagyományos(abb) formában. Az értelmiség létfeltételei

inkább romlottak, semmint javultak, de a 'szellemi szabadság' illúziója legalább kárpótolja mindezt. Bár itt 'élni életveszélyes' most is, de: 'míg kétfelől gáncsol, rúg a láb / az vigaszthat legalább: / neked már senki nem papol' (*Osztás-szorzás, Elkötelezetlen értelmiségi éneke*). Költőnk 'a kilátástalanság ablakán' ki-kínézegetve töpreng (ismét, mint ifjúkorában): 'el- vagy megmenekülni, melyik a jobb...' Vajon a korán-halott József Attilának volt-e igaza, avagy azoknak, akik a túlélést választva megkísértették a lehetetlent: 'Egyszerre fogni kint s bent egeret' (*Melankólia, Mesevariáció újmódi szegényeknek, Trance macabre* stb.). Hitetlen Tamásként, megdöbbenve szemléli a történelem hullámmozgását. 'Hát visszatértek és visszanyertek. / S a vesztes megint én vagyok /.../ el kell ismerni: remekül sikerült / a tetszhalálból a (tetsz)feltámadás' (*Tamáskodás*). Mintha forgószelebe került(ünk) volna – mintha egész küzdelmes élete /életünk hiábavaló lett volna – a változtatás reménye egy pillanatra fölcillant, aztán tovatűnt; megszakadt a folyamatosság múlt és jelen között, a küzdelmes múlt érvényét veszítette; csak hogy a szakadékokra nem épülhet semmilyen jövő! 'Elszakadoznak egymástól / gondosan összefércelt évek – / s hirtelen, nyomtalanul tűnik el / ami csak tegnap történt / égő szemekkel bámulod / mi elnyeli, az örvényt /.../ üres lapokba tép a szél, / mintha velőnkig fájna / és becsukódik lassan / a tegnap krónikája' (*A tegnap krónikája*).

E félbetört sorsú, legjobb törekvéseiben visszametszett nemzedék és saját maga belső portréját rajzolja meg *Változat reménytelenségre* című versében: 'Kifosztottak. / Kíméletlenül elvették, / ami az enyém volt. / A lefojtott évek keserűségét /.../ értelmét / értelmetlenségét: / a túlélés zálogát. / Pátoszát a hajthatatlan / ellenszegülésnek /.../. De szép volt azért az összeomlás! / A nem remélt pillanat, / amikor megvillant valami elégtétel fénye / az elhomályosult szemekben. / Hogy aztán ismét összeálljon / az örült, unt alakzat / mint a mágnesreszelék'.

Istenhez való viszonya perlekedő-kereső, mint a XX. század legtöbb költőjéé, de ez is inkább ironikus, mintsem tragikus. Hiszen bőrünkön érezzük: az Úr nem fogja pártját a Jónak, s nem bünteti a Gonoszt (legalábbis nem látványosan). Mégis érzi-sejti ő is, hogy valamiképp mindannyian adósai vagyunk, hálával tartozunk neki (ha másért nem, hát életünkért): 'Uram, hagytad, hogy megmaradjak; / nem firtatom, miért, mi végre – / évelő kertet gyomnövénye / felszökkenek akár a vadzab /.../ Csak hát ez a kínos adósság / ne húzna le, ne gyúlne folyton, / miről számot kéne, hogy adjak' (*Kínos adósság*). Viszont nem várhatjuk, hogy lépten-nyomon, minden ügyes-bajos dolgunkban, sorsunk rendezésében védelmet és segítséget kapjunk tőle, aki nem ér rá egyenként törődni híveivel (*Személyeskedés*). Keressük a 'rejtőzködőt', a tőlünk egyre messzebb távolodót (vagy mi távolodunk talán őtől?!), de tudjuk: végső soron magunkra vagyunk utalva, nekünk kell a megoldást megtalálni életünk minden kis és nagy kérdésében. Vagyis a bennünk élő 'Isten-képmást' kell önmagunkban felfakasztani: 'Nem rakom gondom senkiéhez, / imák helyett a magamét mondom, / ha ott vagyok, a legvégső ponton.../ De máskülönben hallgatok (rád), / s összerakom belülről orcád – / hidd el, nekem bőven elég ez' (*Távolodóhoz*).

Parodisztikus szonettben örökíti meg a 'felzavart idő' – 'amelynek hőse megannyi bőszipők' – furcsa-torz kavargását, s örül, hogy ebben már nem kell részt vennie! A régről ismert, megúnt melódiák új s újabb változatait adják elő a ripőkök rozoga színpadokon: 'fuvola szól és néroin peng a lant, / s a tömeg tapsa is oly régtől ismerős // húzódok (el, földre), ám megtelt minden zug, / tilalmas táblák kerítik, hazug / foglalók csörögnek a zsebekben ... / Tenyérszíni hely, ha volna is enyém, / (akárcsak annyi, mint egy tehénlepény), / ki tudja, mivel kéne megfizetnem...' (*Helytelenkedés*).

A kötetet impresszionista hangulatkép zárja (*Ezredvégi pillanat*). Költőnk a presszó bágyadt teraszán üldögél, 'most bukik le az augusztus végi nap'. Elmereng a múlton, jelenen; 'felszakad minden ami fáj: / homályos ügy, elvarratlan szál'. Vajon hogy folytatódik tovább 'az ezredvégi kínos színdarab'? – 'ki itt a hős, s ki a kis statiszta, / miként lesz röhögés a gyász'? Minden visszájára fordult, amiért küzdöttünk, amiért éltünk...

Nemcsak a költő, egész nemzedéke, nemzedékünk lassan kilép az Időből... 'S letakar leplével az alkonyat.'

A humor segít elviselni az életet, távolságot teremt a világ és a 'lírai én' között. Péntek Imre költészete szelíd iróniával búcsúztatja a letűnt XX. századot. A *Vi(g)aszkereskedés* című kötet egy kiérlelt költészet dokumentuma. Péntek Imre és nemzedéke – 'beérkezett'. A termés javarésze már betakarítva, a pálya lezárása még hátravan.

‘Sorsom: közös történelem’

(Rózsa Endre költészetéről)

‘Az elsüllyedt csatatér ez összes kellékeivel és figuráival
A kiszántatlan álmok, a jövőendő légszomjában élők helye.
Az elevenek köztemetője a holtak nyüzsgő tartománya
S ama álbölcsek hona, akik kavicsot ültetnek szívünk alá.

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
De hát miért csatatér ez, ha nem csatatér,
Ha csak a tenger kaszálja a lábon álló eget,
Ha csak a kalászkok nőnek fejjel lefelé.’

(Az elsüllyedt csatatér)

A 60/70-es évek fordulóján egész nemzedékünk felkapta a fejét erre a versre, annyira a leg-sajátabb közös élményünket fejezte ki. Hiszen mindannyiunk előtt két út állt: vagy elfogadjuk azt, hogy nincs hol, nincs kivel és nincs miért harcolnunk, s szótlánul belesimulunk a felkínált hazugságstruktúrába (azaz kompromisszumot kötünk az ‘elfogadhatatlan realitással’), s akkor megnyílik a tér előttünk; vagy távolságtartóan félreállunk s tudomásul vesszük: nincs számunkra ‘kifutási’ lehetőség. Ki ezt, ki azt az utat választotta, s viselte saját döntése konzekvenciáit. Rózsa Endre egy másik – hasonlóképpen ‘elhíresült’ – versével egyfajta ‘modus vivendi’-t kínált: ‘Az ember már a dolgokhoz / terepszínű pofát vág / de van-e joga, gondolkozz / feladni minden álmát’ (*Párhuzamok*). Vagyis: nem vitatkozni, nem ‘támadni’, de lehetőleg megőrizni önmagunkat, s tenni, amit lehet... A *Kilencek* közül ő az, aki leginkább a ‘szocietas’ problémakörében gondolkodik, s nem annyira saját élethelyzete, mint inkább a társadalmi valóság kérdései foglalkoztatják. Költészetéből nemcsak a tehetség ‘fulladásos’ közérzetét ismerhetjük meg, hanem magát a ‘csatatér’ is, ahol több nemzedék ‘elvérzett’ már ekkorra, s esély sem volt rá, hogy a jobbító küzdelem bármilyen változást hozzon.

Rózsa Endre 1941. okt. 30-án született Pécsen, egyszerű, mélyen vallásos munkáscsalád gyermekeként. Szülei mindketten az Első Pécsi Bőrgyárban dolgoztak; apja dalárdista volt, a családban tehát eleve benne rejtett egyfajta kulturális igényesség. A Mecsek aljában, a ‘Budai’ nevű külvárosban laktak, így a ‘pannon táj’ sorsmeghatározó élmény lett számára. A versírással már 9–10 éves korában próbálkozott; első költeményei a *Jelenkor* 1959. májusi számában jelentek meg. Már ekkor csiszolt formakultúra jellemzi; természetélményét valamiféle melankolikus szépségvágy itatja át: ‘Pihegő, puha dombra a hunyt havú, lomha / Idő felüdülni zihálva szökött. / Csupasz ágak alatt ibolyákra fakadt, / s fürdött a rügyek pihebolyha között. //...// Sugaraktól ígézten a nap fele néztem, / Az ég poharába szívem behullt, / Kivirultak a vásznak, a hajdani gyásznak / Nyomát letörölte a hó-szavú múlt’ (*Tavaszi dombon*).

Korán elkerült otthonról: a budapesti Rákóczi Ferenc katonai középiskolába járt. Itt érte az első mély trauma: ‘56 őszén egyik bajtársát, barátját a szeme láttára lőtte le egy katonai őrjárat (*Fillér és csillag* c. versében állít örök emléket *Rácz János* rákóczistának). E tanév végén le is szerelt, s egyik pécsi gimnáziumban érettségizett. Mint egyik korabeli verse mutatja: nagyon megrázta a történelem, s megfosztotta minden illúziójától: ‘Vad idők szele

csörtet. /.../ Alagút dübörög. Ki a meddő ködbe kiáltasz. / (Temetetlen a holt, tehetetlen / süt a hold fel egy ó-fakereszten). /.../ A havas peronok, hova térek – mind üresek. /.../ A kihalt terek is, hová érkezem, ón-deresek’ (1957 – *Nyilas hava*). 1958 nyarán a pécsi uránbányában dolgozik, itt ismeri meg *Buzás Andort* (akit épp eltávolítottak az ELTE-ről ‘rebellis’ volta miatt); az ő hatására jelentkezik a budapesti bölcsészkarra, magyar-történelem szakra. Első mentora *Csorba Győző* volt, de elemi erővel hatott rá *Nagy László* 1958-ban megjelent kötete, a *Vérugató tündér* is. Az akkortájt induló, később nagy nevet szerzett pályatársaival (*Ágh István, Baranyi Ferenc, Bella István, Sumonyi Zoltán* stb.), valamint a majdani *Kilencekkel* együtt a *Tiszta szívvel* c. egyetemi lapban jelennek meg munkái. A *Koczás Sándor* vezette alkotóköri, illetve a *Borostyán* vendéglőben, ösztöndíjosztás után az ‘irodalmi kompánia’ nagy vitaestjein sajátítja el a költői mesterség fogásait (erről bővebben lásd: *Csontos János: Együtt és külön – a Kilencek*; 1990, 60–70. p. valamint: *Vasy Géza: A Kilencek*, 2002, 219–247. p.).

1965-ben friss diplomásként a Mogyoródi úti szakmunkás kollégiumba kerül (ahova majd *Utassy és Kiss Benedek* is követi); emellett tanít pár évig. Gyakorta megfordul a csepeli OMK-ban előadóként; műveltsége, irodalmi tájékozottsága révén szellemi tekintélyt vív ki magának. 1972–78-ban a pestlőrinci Pamutfonóipari Vállalat lapjánál, a *Fonómunkásnál* újságíróskodik *Benke Lászlóval* együtt; nehezen viseli a ‘pártkontroll’-t, de munkáját pontosan, fegyelmezetten végzi. Bár az irodalmi élet peremén marad, kötetei mégis megjelennek lassanként (az *Elérhetetlen Föld* (1969) antológiában való debütálása után: *Kavicsszüret*, 1970; *Senki ideje*, 1974; *Kietlen ünnep*, 1979). Mint versei mutatják: ekkor (még) bízik a társadalom ‘megreformálhatóságában’, s abban is, hogy a ‘mezítlábasok’ belépése a Történelembe új korszakot nyit a nemzet számára (*Háborús karácsonyaim, Első Pécsi Bőrgyár, Elégia tíz tételben, Honfoglalás* stb.). Ugyanakkor keserűen tapasztalja: épp az eszmé(nye)ikhez leginkább ragaszkodók ütköznek minduntalan a valóság falába, s ha nem épülnek be a ‘párthierarchiába’, minden utat elzárnak előttük (*Megöregedni, azt kell itt, Öregek táncolnak, Jöttem az úton, Kezemben szénné válik* stb.). Csakhamar rádöbben: a kádári káderstruktúrában nem számít értéknek – sőt! inkább koloncnak – az elkötelezettség, hűség az ‘egyszerű emberek’ világához, mindaz, amit szüleitől kapott, s a szellemi életbe magával hozott (*Örökség*). A ‘tékozló ország’ élménye (*Juhász Ferenc* nyomán) őt is mellbe vágja: ‘Én vihart vártam! S meg se hallgatott. / Napjaimnak most szellő sem kegyelmez: / csak széjjelfűtt füzetlapok, / agyonjavított vázlatok / soha meg nem írható életemhez’ (*Ifjúságom II.*). Meddőn eltékozlónak érzi éveit, a sok-sok köznapi teendő elvonja az alkotómunkától; így hát húszas éveit végén máris az őszben jár (*Őszi vázlatok*).

Óda a nyárhoz c. nagyszabású kompozíciójában (1968) a perzselő-pusztító nyárelőt (férfikora hajnalát) mint ‘béna’ éveit örökíti meg; a pórázra fűzött teremő akaratot siratja. ‘Ez iszonyú haza’ a legjobb erőit fullasztja meg; tehetetlenségre kárhoztatja tenni vágyó tehetségeit, akik méltatlanul elfecsérik végül a nekik adott ‘talentumot’: ‘Kit dolga vár – kit meg a butykos. / Az égett szesz, a kék lidérc / egünkön ide-oda futkos – / mégsem jön meg a kedvünk. / Karddá szökken a szelíd érc. /.../ Ki hát itt a tulajdonos?’ A visszametszett jobbító szándék belülről örli-kínozza: ‘A félelem, a csend / nem én bennem terem. / Csak mellbe vág, / hogy nincs más szerelem / számomra, mint e kihűlő világ’ (*Ifjúságom I.*). Nemzedéke sors-jelképének *Déva* várát érzi (*Sarkadi Imre és Gyurkó László Kőműves Kelemennéje* nyomán). A falakba zártan ezernyi ifjonti vágy, erő, teremő akarát sorvad: ‘Hány csecsemő-tenyér, mely vadszőlő-levél lett, / motoz, lörés helyett anya-emplőt keresve? / Hány száz ököl dörömböl a falak mélyén este?’ Győtrődve néz szembe a legmélyebb egzisztenciális problémával: nem válhat azzá, aki valóban lenne, lehetne benső indítékai alapján; meg van fosztva a cselekvési tértől (*Huszonötödik évem elé*). E tudathasadásos szituációban vergődve gyakorta nyúl a pohárhoz, belső feszültségét oldani (*Hosszúhetényi borozó*, 1976). Nemcsak a saját és nemzedéke, hanem a

nemzet jövőjét is kiúttalannak érzi (*Kuruc tercinák, Tetszés szerint továbbírható költemény*). S bár megkísérel a hetvenes évek mind jobban ‘mocsarasodó’ világa ellen a maga költői-újságírói eszközeivel küzdeni, tisztában van vele, hogy lényegileg semmit sem tehet – a jelenkor ‘Werböczi-i’ jóval erősebbek a Dózsa Györgyöknél (*Dózsa György útja*). ‘Döglött hal a világ, / csak látszat és káprázat //...// üres tükörbe / néz üres tükör / míg ketté / nem reped // szemfényvesztő / sírig vak világ / vezeti mindazt / aki lát’ (*Vakvilág*). *Önarcképe* volta-képpen nemzete arcképe is, amelynek minden lázadását, szabadságküzdelmét vérbe fojtották: ‘hány emberöltő kulcsontja csikorog / az örökre zárt ködben / hány nemzedék / gomba / indul sisakját vesztve rohamra / a föld alatti végtelen esőkben’. A ‘történelem-szünetben’, amelyben élnie adatott, ő is, nemzedéke is méltó feladat nélkül maradt. *Árnyékbokszolásra* fecsérli legjobb erőit.

*Olykor-olykor morbid fintor ül ki arcára, amit a forma játékoságával igyekszik oldani: ‘tilalomfák erdeje zúg, / dúvad köd förmed az égnek / félünk / félhetnek / félnek //...// mi ügyünk rég más ürügye / a valóság / alávalóság / valónk / valótlan / nos hát //...// zabáljuk fel ady endrét / köpjük ki dózsai gondját’ (*Holtkézi jussa ez az ország*). Sok versének kulcsszava a ‘kő’, a ‘kavics’ (nem véletlenül adta első kötetének a *Kavicsszüret* címet!): részint a terméketlenség, a ‘köszívűség’, másrészt viszont a belső ellenállás, a feloldhatatlanság szimbóluma. A víz ‘kavicsok közt poroszkál’, évszázadokon át görgeti, de felmorzsolni nem tudja őket; ‘ahol csak láttok köveket, / mind az én birodalmam’; ‘kavicsszüret lesz, közuhogásban kopnak a hajnalok’; ‘a Nap kövel tömött torok’; költőnk ‘kőből sarjadt fényes szeme /.../ kavicsmagból sziklát terem’; a napraforgó ‘kipattogja kő-szemeit’ stb. stb. (*Faluvég, Honfoglalás, Anyám és én, Öregek táncolnak, 50–30, Kövek, Ősz* stb.). A kő bizonyos értelemben az abszolút homogenitás, a semmivel – nem – elegyedés jelképe is: ‘gondolsz-e most a fehér köre / amit a tóba dobtam / s csendülön lökve kört a körre / merült el a habokban’ (*Párhuzamok*).

Rózsa Endre költészetét kezdettől fogva valami mély komolyság hatja át; annak ellenére, hogy többnyire ironikus, sőt szarkasztikus eszközökkel dolgozik. Könnyed humorral csak elvétve találkozunk nála, akkor is inkább a formában (rigmus-szerű kétsorosok, szójátékok, variábilis rímkonstrukciók); de lét- és önszemlélete inkább tragikusnak mondható (*Havihegyi rapszódia, Napraforgó, Káprázat földje, Holtkézi jussa ez az ország, a Csorba Győzőnek ajánlott Helyneves kibeszélő*, vagy a későbbi *Levélhullás*). Menedéke, szellemi otthona, sőt, bizonyos értelemben élményforrása is – a *művészet*. A zenei, képzőművészeti alkotásokra, költői életművekre mint valóságos szellemi kincsesbányára tekint, s igazi ‘poéta doctus’-hoz illően inspirációt merít belőlük, támpontokat keresve lelki-szellemi építkezéséhez.

A *Zenepalota* az ő ‘vára’ (‘légvára’, mint Kosztolányinak a nyelv): ‘üstdobütések, bögő-brummogás az alapzata’; ‘kürtök szava /.../ hegedű-hangzás /.../ fekete-fehér roppant zongora’ a bútorzata, s a ‘klarinét-sikoly’ mindent fellázító hangörvénye a lelke. ‘Kacsalábon forog a zenepalota! / Beléptünk. / Nem menekszünk’. S ha már bent van, meg is ismeri minden lakóját. A legnagyobbat, *Kodályt*, a *Psalmus Hungaricus* szerzőjét népdalok képkincséből szöszött, hárfán pengetett költeményben méltatja (*Pentatónia*). *Bartók* emlékének izzóan expresszív költeményt szentel (*Láengevő nyár*). *Schönberg* szellemiségét – mint a XX. század életérzését keserű hitelességgel kifejező nagy lázadóét – sodró erejű dodekafon kompozícióban jeleníti meg: éles hangfekvés-kontrasztjaival ‘szétroppantó fénycsigát csavar / a zárt palackba melyből megszökött rég a szellem / kiivott poharakban / fölszisszenti a lila lángot / a szomszjúhozás örökmécseit / másnapos hitünk múlt asztalán’ (*A dolgok rémuralma*).

A *festők* közül *Rubens* forró színekkel ragyogó életszerelme, ‘a megdicsőülő, fordított rothadás’, ‘a vágóhídi vérmes harsogás / az irizáló gyöngéd lüktetés’ kápráztatja el. *Van Gogh* megrázó sorsában az ‘örök művész-sors’ tragikuma üti szíven: ‘Ne félj, a tenger harsog – hisz süket: / köszöni szépen, megvan nélküled. // Búghat már – halljuk! – elhagyott partján / a

véres kagyló: levágott füled' (*A nyár festőjének*). A kortárs Kondor Bélát 'fulladozásában' érzi magához közel: 'kút / alján körbe-út / hiába ha sírva rohángalsz / csont / az este / megköt mint betont / dideregve a mélyben a vasváz / ráz / hidegje / tehetetlen állsz / fegyvertelen a te hatalmad' (*Belső vázlatok egy ismeretlen Kondor-képhez* – a kötet egyetlen vizuális költeménye!). A *szobrászok* közül pedig Rodin ihleti meg az 'öröklét' méltóságát sugárzó monumentális alkotásaival.

A *világirodalom* konvenciókat-hagyományt 'felforgató' üstököseit személyes ismerőseinek tekinti. Már egészen fiatalon megrázza és elgondolkoztatja Rimbaud korai elhallgatása: 'Számom üveghab, kékeres göb / nem szólok többé, színem se látják, / a vadak közt majd ingyen feledem / európai gögöm Afrikáját' (*Rimbaud*, 1964). Majakovszkijt Whitman örökösének, a Néva és Brooklyn hídja felett száguldó-lebegő ködóriásnak tekinti. Alakja mint 'nadrágban járó felhő' fényes magasságokban úszik a Szadovaja fölött a napsütésben. 'Bármilyen párnázott öröklét neki börtön' (*Előszó helyett Majakovszkijhoz, Mellékvers költői kérdéssel*). Jeszenyin zátonyra futott életében pedig a kelet-közép-európai közös költősorsot ismeri fel: 'Ó, egybeszántott, tág nyomor, / megszenvedő, kemény ugar, / szívekkel kavargó avar, / te tarló – / végső üzeneted gyanánt / cefrés vodkával telt pohár / áll előttem homokra vált / rozscipód helyett... //...// Igyál csak, testvér! //...// A föld felett, az ég alatt / ketten vagyunk csak férfiak; / aztán – mi is csak föld alatt'. A hatvanas években induló hazai költőnemzedék számára önként kínálkozott a párhuzam a húszas évek szellemgyilkos szovjet valósága és a korai Kádár-korszak között. Jeszenyin is, Majakovszkij is öngyilkos lett, hisz nem tudtak a besúgók – a cenzúra – a különböző retorziók által 'szabályozott' /idomított!/ irodalmi életben, a proletkult nevetségesen szűkös szellemi keretei közé beszorítva élni. A *Kilencek* indulásukkor mindannyian rokonszenveztek az avantgárd örökséggel; mígnem megtapasztalták ők is, hogy a hazai cenzúra ugyancsak kalodába kényszeríti a szembeszegülőket. Ki-ki alkata szerint reagált erre a szituációra; Rózsa Endre számára az italba menekvés az önpusztítás egy lassabb (s kevésbé látványos) formája volt.

A magyar irodalom nagyságai is versre ihletik költőnket. Árnýékszobrok c. kötetének (válogatott és új versek, 1993) Zabolátlan Pegazus c. ciklusában idézi meg őket – mindegyiküket a maguk öntörvényű valóságában, személyiségük és poétikai jellemzőik felvillantásával; ugyanakkor – rejtetten – önmagáról is vallva. Így egyfajta 'személyes irodalomtörténet' vonulatát rajzolja ki a költemények egymásutánja, amelyből érezhető: a magyar költőt mindenkor köti az 'itt élned, halnod kell' parancsa, bármily mostoha legyen is sorsa, s viszonyuljon bármily ambivalensen is hazájához.

Zrínyi Miklós /Z. M./ heroikus halálával lépett be az 'örök életbe': 'Élni halhatatlanul / meghalni haláltalanul' (*Vita aeterna*). Valójában azonban ő is kényszerhelyzetben cselekedett: 'Évilági voltom /.../ sok kitörésem / bekerítettésem / hiteles története' (*Vita profana*). Mikes Kelemen 'frissen talált' levelében arról panaszkodik: 'Honn élek én itt is. Száműzött: az ország. S hány világfutója van! //...// Gondja, ha kinek van – nekem van magamra. / Színig telt magánnyal padlás, pince, kamra' (*Palackposta Rodostóból*). Csokonai két sorához ('láttam a sápadt időt / sereg szű pezsgett markában') 12 strófányi értelmezést csatol: amint az óramutató körbejár, úgy hull életünk a semmibe (*Teljes kör*). Berzsenyi – hajdan 'a Ság remetéje' – később niklai medvebarlangjába húzódva, könyvei közé temetkezik; nem kíváncsi a fenyegetően közelítő 'új kor rémére' (*B. D.*). Kölcsey panasza az országos rendektől vett búcsú után akár egy mai 'honfi' kesergője (is) lehetne: 'mint ágán-rothadó almában / a sugaraként lenyelt déli nap / megzárul itt a tündöklés'. Széchenyi össze a mi ősünk is: 'Idők árvái – van-e mire várni? / Lopótök haranggal ébreszt a hajnal! / Magunk megóvni – mennyit ér e holmi / lenni helyett volni, / holott a halál sem marasztal?' Vörösmarty /V. M./ sötétén tragikus látásmódját még sötétebbre színezte az Idő: a 'vén cigány' kilökte a hóba hegedűjét – 'ha a szél meg az éj betemet: / itt vesszek, jaj hegedűje, veled, / hűdött kezemből kihull a

borospohár!’ *Petőfiről*, Petőfihez két verset is ír – lángoló forradalmiságát, halált megvető vakmerőségét csodálja; s hiányolja szellemét a mából (*Petőfi* 73; *Lélekkharangszó*). *Arany Jánost* a hűség, az állhatatosság szimbólumának tartja: ‘mint kutya az elásott / csontot őrzöm ami nincs a világot // míg jön a víz jön szájába veszi / s a tél lábai elé fekteti’.

Legbenső rokonainak mégis leginkább a XX. század költőóriásait érzi, akiknek ugyanazokra a kihívásokra kellett már felelniük, mint neki, a kései utódnak. Pár ‘ecsetvonással’ megrajzolt portréik a magyar Panteon falán mint fénylő arcok ragyognak.

Ady ‘utolsó hajói’-nak tragikus jövőszugallata igen mélyen megéri: az akkori jövőkép ma már a mi jelenünk – a ‘prófécia’k’ beteljesedtek (A. E.). A történelem nyíltszíni sakkjátszmájában mi csak vesztesek lehetünk (‘királyok vannak sehol a vezérek / s temetetlen a csönd gyalogja’). *Kosztolányiban* a látszólag könnyed ‘játékost’ köszönti, aki nagyvonalúan hagyta el a földi tereket: ‘Hazám: örökszép Azutánia / nem ismer még, nem kell búcsúznia. / Azutánia volt, Azutánia nincs – / valamely kies úri / szigetről rá se hederíts’ (K. D.). *Juhász Gyulát*, a ‘magyar bánat’ énekesét szíve mélyéből elsíratja: ‘korán vett körül a magyar sivárság, / az elfolyó homok’. De talán éppen ezért él még ma is: ‘Stradivariként te szólalsz az éjbe, / s újra téged választunk mesterül!’ (*Egy szál húrú hegedű* – J. Gy.). Legközelebb talán mégis *József Attila* áll hozzá, aki immár az égi mezőkön ‘zökögő csigolyákkal gurigál, / fölvesz egyet s a csontlyukon keresztül / csontüreg szemmel felénk kandikál’ (*József Attila halálai*). Tömör, öttételes kompozícióba sűríti azt a kozmikus sugallatot, ami költészetéből árad: ‘a fagy tüze’ égeti, ‘a csend kihagyásai’ izzanak körötte, zúgó hóvihar kavarr örvényt, ‘néma didergés szájpaplása az ég’, ‘sehonnan sehova sorjáznak a szavak’. Ahogy távolodik az Időben, úgy kerül egyre közelebb hozzánk: ‘vakít a sugárzás, / s halmozódik ólma. / Jelet írva cikázik az éjben, / vagy hallgat mind, amit éltem. / Elemek sírnak bomolva’ (J. A.). Adyt – József Attilát – Bartókot és Nagy Lászlót szorosan egymáshoz tartozóknak érzi: ‘A ma nyaktörő szaltók / az égen, fényt fakasztók! / Úr hidegéből verve a kengyel vasa – / Apokalipszis négy lovasa!’ (*A négy lovas*). Az elődök között tartja számon *Sinka Istvánt* is (*Emlékfutamok Sinka Istvánra*); s a fiatal pályatárs rajongásával tekint *Illyés Gyulára* (*Szélcsönd és rezgő nyárfa*). *Weöres Sándornak* – aki ‘árral szemben’ vágott neki a világnak, s már életében oda tartott, ‘ahol elkezdni lehet, / s már soha többé semmit sem lehet’ – két verset is szentel (*W. S. – Merülő Saturnus*). Az előtte járók közül még *Kormos István* (K. I. *túlvilági üzenete és rövid válasz*), *Csoóri Sándor* és *Kósa Ferenc* előtt hajt fejet (*A tűz rapszódijája*, az *Ítélet* és *Nincs idő* c. közös filmjük kapcsán); *Ratkó Józsefet* pedig megrendítő versben gyászolja (R. J.).

Legérdekesebbek mégis talán a *Kilencekhez* írt mélyen személyes ‘üzenetei’, amelyek nemzedéki sorshelyzetükről, egymáshoz és a valósághoz való viszonyukról vallanak. ‘Azt mondják, / hogy pórul jártunk, / mint a kilenc törpe / és Hófehérke. //...// Úgy jártunk, mint két kéz, / ha tíz ujja / egyenként, / csonkolva tűnik el //...// szép bukás ez, / halva-szült siker’ (*A Kilenceknek*). Kitartásra biztatja őket, s önmagát, mini-portrét rajzol mindegyikükről. Természetesen, e költemények nem egyszerre, együtt születtek, de válogatott versei kötetében egy ciklusba rendezte őket az elődökkel. *Győri László* védtelenségét, érzékenységét megrendítőnek tartja (‘Csupaszabb, mint a nyílt törésnél / a húson átdöfő / csont, s a sugárban felszökő, lefoghatatlan verőér’ – *Álom*). *Kiss Benedek* küzdeni tudó, reményekkel teli, ‘tavaszváró’ személyiségét a kiábrándító, szürke tél hosszas rémuralmától félti (‘Recsegő térdű / jégelefántok csordájaként a tavasz / csörtet majd széjjel /.../ e harsogó erő világot volna szét; / de a katlanfalakról lavinadögök és / olvadt ormányok szállnak lefelé!’ (*Hang és tél*). *Konczek József* magános lobogását csodálja (‘Világhuzatba ülve társtalan, / kibontom többől lobogó magam. /.../ Önnön fényembe zárva, tettenérten / csírárt ütöttem minden éj szívében!’ – *A láng monológja*). *Kovács Istvánban* ‘a jó ügyekért’ síkra szállni kész politikust köszönti (‘Sanda barátok, / orvgyűlölők közt / áll a kis ország; / s míg áll, s benne te vagy – / menteni másra ne hagyd!’ –

Palesztin ügy, 1982). *Mezey Katalin*, a *Kilencek* társaságában az egyedüli nő, asszonyi derűjével varázsolja el ('Piros dinnyébél-jóslatból lesed, / milyen ikrásan csurog majd a / vénasszonyok nyarának a verőfénye' – *Napforduló*). *Oláh Jánost* mint 'hamukönyveket lapozgató' középkori szerzetest láttatja: 'A hamukönyvek a szélben / szétnyíló lapokkal / renyhén harmonikáznak, / kopolyú-lüktetés ütemére. /.../ Hátunkból hasított pergameneken lapozgatunk / a jövőendő középkorában!' (*A jövőendő középkorában*). *Péntek Imrét*, aki sokat hányódott a világban helyét keresve, arra inti: 'Nincs többé 'újra' se 'legközelebb': / égnek hajlított kő nyugalmát / lesik a tátott árkú kőzetek. / E tapasztalás jelenében / nem vár távlat, ha túl vagy közelén. / Egyszerre áll helyére minden' (*Egy tapasztalás jelenében*). *Utassyt* pedig a további megrázkódtatásoktól óvja: 'Ne hagyd magad a száguldásra, / ha neve: örület. / Sorompó sújt, többtonnás alabárd, / s nagy csend lesz körülöd. // Ebben bíznak. De látszik immár / egy óriás síngörbület, / s vakító fényben részeg forgalmisták / négykézláb ugatják hült helyed!' (*Pályakép*). Egy későbbi versében (*Fél évszázad*) megrendülten hajol meg tragikus fenségű költőtársa előtt: 'hallom: szavaidból / szél süvölt – majd visszhangja elnyel. / Amit leírt és le nem írt toll, / faggatja, mi az ember, / mi az, mi zúdul hömpölyögve: / áll a csúcson az agg fa, / s mit kibiccentett – száll örökre / magunktól távolabbra, / szavanként / az időbe zárva vissza!'

Hogy valójában – a társadalmi problémákon túl – milyen belső ellentmondások feszítették Rózsa Endrét, arról leginkább szerelmes versei árulkodnak. Bár érzelmeit igyekszik fegyelmezett formák fedezékébe rejteni, mégis, a versek sugárzó atmoszférája tanúsítja: egy nagyon mély lelkivilágú, szeretetre vágyó ember vall itt önmagáról s a világhoz való viszonyáról.

Kezdetben részint a népdalok hangja, képvilága rezonál szerelmes énekeiben; másrészt viszont a csiszolt, mértékes formák szabnak keretet ifjonti lázának. Alig tizenhét évesen írja a *Hajlik a jegenyefa* szépen felépített, kontrapunktos szerkezetű költeményt, melyben az életörömet s az elmúlás szomorúságát állítja egymás mellé. Máskor viszont kicsattanóan boldog szapphói strófákban köszönti a fényderűs, 'elsőfü szerelmet', s mint pap az oltár előtt, áhítatos áldozatot mutat be az Úrnak: '*Már sarjú örömet*, csöpp, fiatal hajtást, / füstös boltozatot kékre kitágító / hársak friss tüdejét, már hósín gödölyét / ünnepelek csak'. Későbbi költeményeiben az érzelmek már inkább szétfeszítik a formát.

Első Kedvesét a Természet adakozó bőségét, elementáris termékenységet megtestesítő Boldogasszony magaslatára emeli (*Regina coeli*). Bár házasságot kötnek, egyre inkább viharok dúlják ezt az egyszerre érzéki-szellemi kapcsolatot; a két erős egyéniség párharca már csírájában magában hordja a válás lehetőségét: 'Ha nem – hisz jól tudod: nem – mért nem szerettelek? / Eleven szárnyasoltár – megtérdepeltelek! //...// Boldog vagyok. Hisz bennem sincs már könnyörület. / Szenes csontjaink ágyadon keresztbe rakva füstölögnek, / vagy mit keressek itt? – Sosem szerettelek!' (*Ha nem – hisz jól tudod: nem!*). Végül is intellektuálisan felülkerekedve e bizarr, ambivalens összetartozáson, kettejük viszonyáról *Örökleltárt* készít: 'egymásban is egymás nélkül / önhiányunk elé újra / mást taszítva eleségül // világ is csak *mintha* volna / kiürítő sötétségét / lehetünk bútorozza'. Az elszakadás mégse könnyű: a 'se veled – se nélküled' szoros köteléke egy időre összetartja őket (*Címzés nélkül, Szépasszony-völgye, Ocsúdás, Gyönyörűség évada* stb.). 1972-ben e 'héja-nász'-szerű kapcsolatból megszületik lányuk, Lídia is, akit költőnk nagyon szeret (erről a *Nyurganyak* c. játékos kis gyerekverse árulkodik). Válásuk után is gyöngéd figyelemmel kíséri további sorsát, nevelésében mind lelki-szellemi, mind anyagi értelemben részt vállal.

Első házassága zátonyra futását költőnk új szerelemmel gyógyítja, amely már végérvényesnek bizonyul. 1973-ban írt költeménye (*Szeress!*) érzékelteti, mennyire 'életmentő' volt számára ez az új kapcsolat.

Majd' tíz évvel fiatalabb Kedvese előtt legbenső gondolatait is felfedi ('*Se hűja, se hója...*', *Töprengés verseskönyvek mellett*; 35. évemet taposván). Zsoltáros hangütéssel fordul Hozzá, kivel az összetartozás mélyebb és szelídebb köreit járja be; életét beteljesültnek érzi vele, mellette (*Kéretlen zsoltár*). Az igéző fekete szempár örökre rabul ejti (*Utolsó-első óda*). 'A nap leányának' nevezi 'koronás' szerelmesét: 'Ha mindent elsodor a víz / s nincs part már nélküled, / előre is, meg hátra is / fölsugárzik szemed, / koronacsakrádból kinyílt / olyan energia, / csokrával nem-szeretni tilt; / nincs is emberfia / ki ne érezné a csodát / pattogzó erein. /.../ Köszöntlek én is, koronás: / a világűr süvít / beléd s belőled. Soha más / ne értse meg napfonat-titkait' (*Köszöntlek, Koronás!*). Csakhamar össze is házasodnak; 1978-ban megszületik Dani fiuk, s lakáshoz jutnak Vácott (ahol 1978–85-ig laknak).

Így hát a hetvenes évek derekán-végén mintha rendeződne Rózsa Endre sorsa. Olasz, orosz és bolgár irodalomból fordít; ennek kapcsán külföldre is eljut. Utassyval, Kiss Benedekkel együtt több ízben is időz a bolgár tengerparton; bejárja a történelmi helyeket, ősi kolostorokat. Emlékeit apró pillanatképek sora és néhány nagyívű költemény őrzi, amelyekből a tenger moraja, a Végtelenség igézete s derűs napragyogás árad (*Bolgár aszklepiádák, Tajtécsöppök, Napszúrás, Medúzák, Magadban, Fejek a Rilán, Nyárutó Trákiában, Zlátni Pjászáci, Várna mellett* stb.). Örményország ősi emlékeit is felkutatja (*Örményországot járva, A szent Gekhard-sziklatemplomnál*), s megrendítő versben idézi meg az örmények elleni 1915-ös genocídium képeit (*Szent György napja*). Jár Olaszországban is (*Az olasz Adriánál*); de ahogy Ady 'fö-l-földobott köve' mindig visszahull 'kicsiny országa' földjére, úgy tér ő is mindennünnen haza. *A tenger költészete* azonban feledhetetlen élménye marad: 'bár mindig újra törli, nincs sora nem érvényes', s 'ha lázadó dalt zúg, / tajtékján cenzor nem nyes'.

1981/83-ban – Pozsgay Imre kultuszministersége idején – Bíró Zoltán főosztályvezető mellett Rózsa Endre a kulturális ügyek előadója. Emellett a Móra Kiadó lektora – első-kötetesei könyveit gondozza. Sajnos azonban a viszonylag nyugodt időszaknak csakhamar vége. A közéleti küzdelmek, éleződő politikai harcok felőrlik életerejét; az ital is mindennapos társa lesz. A 'hétköznapi forradalmisága' (ahogy Király István nevezte a 'jobbak' donquijotei küzdelmét a viszonyok lassú – reformszerű – megváltoztatásáért), a szélmalom-harc a demokratikus(abb) társadalmi viszonyokért egyre fanyarabbá teszi mosolyát, s keserűen nyugtázza: 'Legegyenesebb út: a görbe. / Legszebbik betű: a vargabetű. / S mindegy, a kör milyen kerületű – / legjobb kerengni körbe-körbe. // Zárt körrel ki kezd határpörbe?' (*Opportunista szonett*). Kosztolányi *Boldog, szomorú dalának* ellenpontjaként ő *Tréfás, szomorú dalt* ír: 'Ki kérdi meg, fejem miért fő? / Mint a vasárnapra a hétfő, / magamra már csak én következem'. Belefáradt a folytonos 'szélárnyékba' kényszerítettségbe, abba, hogy 'karnagy nélkül zeng a zenekar'. Az élet 'eltömegesedése', az egyre alacsonyabb kulturális színvonal, az irodalmi életet regulázó pártkorifeusok teljhatalma – amellyel képtelenség volt megküzdeni! – szarkasztikus reagálást vált ki belőle (*Metafizikus szonettek, Úgymond, A nagy műtét, Dokfilm, Libanyak a húskampón, Kockagolyó* stb.). Nem véletlen, hogy a nyolcvanas évek elején megírja *Az elsüllyedt csatatér* ironikus párversét: 'Békebeli a béke: / soha se essék semmi! / Az unokák mind a két kezüket / fölemelik, ha / – klozetra kell menni...' (*Lux perpetua*).

Nem csoda hát, hogy költőnk ebbe a – belülről feszített, kívülről visszametszett – szituációba belerokkan. 1983 őszén agyérörög-elzáródással kórházba kerül; átmenetileg megbénul a jobb oldala, beszélni sem tud; bár meggyötört tekintetén látszik, hogy felfogja a hozzá intézett szavakat. Mintegy másfél évig tartó 'kálváriája' után némileg helyrejön ugyan, de egészséges már soha többé nem lesz...

Mikor már jobban érzi magát, rendezni kezdi régi verseit, újakkal is gyarapítja, elsősorban a betegségét dolgozza fel. Két kötete jelenik meg viszonylag gyors egymásutánban (*Az anyag*

emlékezete, 1987; *Szomjúság örökmécsei*, 1989), majd előkészíti válogatott verseit (*Árnyékszobrok*, 1993). Látásmódja filozofikusabb lesz. A személyiség önazonosságának kérdései foglalkoztatják legmélyebben, hiszen érzi: nem lesz már soha többé az, aki volt, s aki talán lehetett volna, ha nem ilyen tehetségpusztító, uniformizálni akaró korszakban él. Az Életet egy hatalmas úszómedencéhez hasonlítja, melyben ‘egymást lökve, nyomva, egyszínűvé s egyneművé összemosva’ lubickolunk; s ‘akit a nyüzsgő sokaság kivet, a Nap szívja föl – vagy maga siet’. Eközben természetesen változunk mi is, a viszonyok is; hogy ki ‘volhattam volna’ vagy ki ‘volhatnék, lehetnék’ – az megfoghatatlan. Mindig csak a *jelenben* élünk (azaz mindenkori állapotunk a ‘vagyok’ – ‘az vagyok, akivé lettem’) – s holnap már más leszek, mint ma, de lehetőségeim egyre korlátozottabbak: ‘az leszek, aki lehetek még’ (*Kortársaimhoz*). Az *anyag emlékezete* c. költeményben még tovább lép, azt is megkérdőjelezi, hogy egyáltalán van-e konzekvens folytonosság korábbi s későbbi ‘én’-eink között. ‘Minden megélt pillanatra / egy az egyben emlékszel – úgy lehet. /.../ Életed folyton-növe sokszorozza / egy elszabadult, szörny emlékezet, / míg egyé nem mosódik – és itt a bökkenő, itt! – / a különképek idült vigyora, / s ki *te* lennél – nem képződik, / csak el sem képzelt bitorlók sora’. *Agy-érelzáródás* c. szonettje (a formára, lám, még most is ad!) egyszerre vetíti elénk a külső – testi és belső – pszichikai ‘átváltozást’: ‘Lefoghatatlan, egyszemű tekintet. / Szemhéja sincsen, míg farkasszemet / néz veled. / S valahányszor rád mered – / az ‘egyszer volt’ kergeti a ‘megint’-et’. Úgy érzi: a ‘csikasz-sors’ végérvényesen legyőzte. *Emlékezet-kihagyások* c. versében döbbenetesen örökíti meg a nihil állapotot, amibe került: ‘Mintha mindent megszállna a finom por. / A hálón, melyet lélegzet sem üt, / pattogzó kietlenség mindenütt / (és béna lett a jobb váll és a tompor). // Így köszöntött be hozzám az atomkor’.

Ezután a halottak napját tekinti születésnapjának (*Születésnap: november 2. – édesapjának és Illyés Gyulának ajánlja, akik valóban ezen a napon születtek!*). A ‘halál-közelben’ tanulta meg: mi is (volt) az Élet! ‘Felnöttem már a halálra. //...// Várom megsemmisülésem. Az egy igaz élet az ára...’ A távozás mégse lesz könnyű, a Föld is árvább lesz nélküle (*Köszönöm, megvagyok*). 44 c. versében (épp 44 éves, mire úgy-ahogy helyrejön!) már-már beletörődik sorsába, elfogadja önmagát olyannak, amilyen lett: ‘Fél kezem körme két időre forrott, / fél lábam egyfolytában sírba lóg. / Sőt: fél oldalam, fél felem csügg mellé. / Minden feles, amióta a jobbot zűr érte... / Kétszer könnyebb vagyok...’ Már csak a versírás köti az élethez: ‘Nem adhatlak fel úgy, hogy önmagam ne’. Utolsó percéig írni szeretne: már nem is a vers a tét, hanem ‘a lét maga, s mit vesz, ki ezt kockáztatva vét, / ki megkísérli, mit meg úgysem úszhat? /.../ Verseim önmagukért háborúznak!’ (*Hadakozom a verssel*). A halált egyszerű ‘alakváltás’-nak tekinti immár: absztrakt *énünk* ‘az összejtől a világvégéig’ vándorol; génjeinkben hozzuk és továbbadjuk az ‘üzenetet’: ‘Vagyok trilliomod emberiség-történet, / aki akár egy sejtben újraeszmél’ (*Férfikorban*).

A nyolcvanas évek vége felé járva, költőnk is érzékeli az ‘új idők’ szelét, lassanként mintha változni kezdene körülötte a világ... Most fáj neki csak igazán: ‘nem leszek már, mikor lenni kell’. Így ‘két nemlét satujába fogva’ nincs esélye arra, hogy önmagához méltóan érje meg az új korszak kialakulását: ‘Negyvennyolc és félévem most színt vall: ez múltat vesz, az jövőt perel’ (*Szorul a hurok*).

1989. június 25-én kettős verset ír *Június 16* címen (1958–1989) – Nagy Imre temetésének, újratemetésének napjára. Egymásra vetíti a két dátumot: ‘egykoron a legélőbb fába / csapott le a villám’; de a harminc éven át elfojtott tűz most újra lángol, s elégeti a hamis perek emlékét is. Az *ismeretlen halottat* is költeménnyel köszönti; 1989. okt. 19-én pedig *Toprongyos kárörvendőt* fogalmaz: ‘A hulla mind lesöpri magáról a száraz avart’. Minden érvénytelen, ami az ‘56 utáni időszakban történt! ‘Ősz van. Már végzetes / fehér árny les a korhadó sziromra. / Oly ijesztő, iromba / a tél. Még néhány szárnycsapás, / s egy világ dől itt romba’. A *Temesvár 1514–1989* c. kompozícióban pedig a Dózsa-lázadás és a december 27-i romániai

forradalom képeit vetíti egymásra. ‘Az óramutató járásával egyezően’ megállíthatatlanul halad a történelem ideje – mindkettő a kronológiai Idő dimenziójában, s mégis az Örökkévalóság részeként. Hiszen ‘a mutatótlan óra / van és lesz: nem csak volna. / Habár nem látta / senki se, / velünk él, / emberemlékezet óta’.

Az Örökkévalóságban pedig az évszázadok – évezredek múlása annyi, mint egy Pillanat. A végzetét még egyetlen zsarnokság, egyetlen diktátor sem kerül/het/te el. 1989. dec. 30-án érkezett ‘az Igazság órája’; a mérték betelt: ‘Mene, Tekel, Ufárszin’ (*Baltazár lakomáján*).

1990 februárjában diadalmasan köszönti a *Korszakvéget*: ‘Megszálló csapatokként / húznak a gyászmadarak fenn, / csontváz fákra suhogva leülnek’. Aztán egyszer csak továtűnik a riasztó feketeség ‘daktiluszokban a varjak szerterepülnek az égen’. Az 1990/91 telén írt *Fohász* pedig intelem ‘a híres magyar-ajkú, nyakas nép’-hez, Kölcsey *Zrínyi dalának* jóslatára utalva (‘Más faj állott a kihunyt helyére’): a tízmilliónyi magyar ‘ország-kalodába bezárva’ letette a fegyvert, ‘nem akárho: az Isten előtt’. Holott tizenöt millióan vagyunk, ‘hírhedt magyar átkú, zilált nép’. Ne feledjük: mi, ‘három egyhasi gyermek’ – a Sors akaratából – itt vagyunk, itt is maradunk még ‘százezer évig’. Ennek tudatában biztatón fordul övéihez: ‘Óvd a magad / megszolgált hírét, / hitét, / magyar-ajkú, makacs, maradék nép!’.

*

A múltó évek során egyre romlik állapota. Váratlanul éri, mélyen megrendíti első felesége halála (1994). Feltámad benne a múlt, a régi emlékek. Képzeletében Szigligeten, ifjonti nyaraik színterén bolyongva, gyönyörű gyászversben siratja: ‘Itt vesztettelek el vén liget árnyain, / zombékon, hol a sás hirtelen eltakar. / A Balaton vizén gondtalanul lépdelsz, / dúdolgatva dalod most is. //...// Ötvenharmadik ősz, mit vársz még, mire még? / Nagylányunk, Lídiánk mély szemeket függeszt / a – ki tudja, hová? Bár jelenés vakít, / nem válunk soha – s itt vagy még!’ (Az *ötvenharmadik ősz*). Mintha egykori Kedvese hívná – vonná őt maga után: ‘A ravatali gyertyák / szagatnak, lánggal megkísértenek, / s csak nézem őket mint az esze-ment. / ‘Hát te miért állsz itt, mint a faszent?’ / Hiszen tudod: szerettelek! / Eveztünk, s elsüllyedt a csónak. / Tengermélyből is remény áramolhat, / de most fázom. Itt hideg van. Hideg’ (Az *eszement*).

A Sors kegyetlen tréfája: nem sokkal élte túl első feleségét. Egyre többet gondol saját halálára; szeretne végre ‘farkasszemet nézni’ az Úrral, aki – az ő számára! – ‘a Leglétezőbb Nincsen’; holott nagyon kellene, hogy legyen... ‘Ha Te nem segítesz, ki segítsen?’ Úgy érzi magát, mint az öngyilkos, ‘kinek még meghalni se sikerül!’ A korai versek /ön/ironikus hangvétele tér vissza számvetés-verseiben (*Siralomvölgye, A Leglétezőbb Nincsen, A mélységekre tárt ház* stb.). Önsajnálát és szépítgetés nélkül néz szembe azzal: mit – mikor – hol vétett, hogy így korai halálra jut... ‘A kávé, a bor, a cigaretta’ voltak útítársai; s most asztalára ‘az üresség idomtalan árny-szobra’ vetül (*Árnyékszobrok*). A válogatott kötetét lezáró vers (*Túl*) a lét/nemlét faggatása: ‘Mi van a vakságon túl? – a ‘süketségen’ – a ‘némaságon’ – a ‘tapintáson’ s a ‘nyelvetlenségen’ túl? Ha már érzékeink elhaltak – megszűnik-e (számunkra!) a világ? S a halott vajon tudja-e, mi történik vele / körötte? Avagy ‘mellőzve a *halálon túl* kérdését, / lábujjhegyen, mint aki ad az elvre, / megpróbál észrevétlen elosonni?’.

Ő is szinte észrevétlen, csendesén ‘osont el’ e földi létből 1995 áprilisában, húsvét keddjén. Vajon lett-, lesz-e számára ‘feltámadás’? 1994-ben a *Kilencek* többi tagjával együtt megkapta a *Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét*. Utolsó erejével még összeállított újabb költeményeiből egy kötetre valót, amely a *Széphalom Könyvműhely* gondozásában, Vasy Géza szerkesztésében és utószavával posztumusz jelent meg (Az *ámokfutó álma*, 1998), borítóján Kondor Béla grafikájával. Az irodalomtörténész objektív szerkesztésmódjának köszönhetően kirajzolódik a kötetből Rózsa Endre ‘kálvária-útja’, amely *A Leglétezőbb Nincsen* ciklustól Az *Isten vár* c. záróversig ível. A köztes állomás a *Szétporladsz a kereszten* ciklus, amelyben a

múlándó Élet szépségéről, fényéről, a tavasz, a virágok, a napfény ízéről vall (*Oleánder, Csőrében visz, Káprázatok* stb.). Ugyanakkor a szomorkás kis fintor az arcán jelzi: mindez már nem az övé, nem őrá vár, jobb, ha mihamarabb távozik (*Bevágom az ajtót, Elszáradva potyog le, Hasbeszélő éj* stb.). A lét/nemlét határán alig is érzékeli már önmagát s a világot: 'Porladt sziklán elfröccsen nyomom. / Meghaltam. Vagy nem még? / Lehet. Nem tudom' (*Nyájas játékok*). S bár látszólag ironikusan tekint saját 'keresztjére', mégis felveszi azt. Tudja: ez az Örökkévalóság 'ára' (*Az ősök mozdulatai, Aeternitas*).

A *Száll a por cikázva* ciklusban jó és rossz emlékek, álmok, kudarcok örvénylenek, feltörve tudatalattijából – szeretne menekülni tőlük, de nem tud ('Farkasordító emlék / szaglássza nyomainkat. / Üvegcserépbe fagysz be. / Ki él, némán csak fejet ingat' – *Farkasordító emlék*). *Kihullott noteszlapok* az emlékezet volt-idejéből kelnek új életre, s ő cigarettája kis parazsának 'varázsszemében' keresi múltja – jövője titkát. Máskor 'a régi úton' bolyong képzelete, gyermekkori tájakon jár, régmeghalt ismerősöket, 'homok-fúttá sorsokat' idéz fel (*Déli föld, A vályogvető, Nem történt különös, A Zsolnay-kocsmánál*). Szeretne önmaga 'alanytalan szemlélőjévé' válni, mielőtt önmagát semmivé égeti (*Mai vándordal, Légi úton hazafelé* stb.). Mind messzebb távolodva a köznapi-földi dimenzióktól, saját múltjától, az élők világától, még családjától is, már nem foglalkoztatja sem a jelen, sem a jövő. 'Nem hat rám semmi jelenlét: / jövőmből a múlt szele árad' (*Mediterráneum*). Mintha már nem is lenne jelen a világon (*Személycserék, Ami a ragozáson túl van, Billegő árnykörök* stb.).

A kötet cím ellentétes pólusa *Az ámokfutó csődjei*, amelyben 'Brecht-i' modorban, a lírai groteszk eszközeivel teremti meg a 'modern élet' songjait. 'Átköltések' ezek Anthony Burgess: *Egy tenyér ha csattan* c. munkájából; de költőnk ekkori életszemlélete is kirajzolódik belőlük: 'A világ mindenütt egyforma rossz. / Az Egyenlítő: szoruló hurok. / S mint egy tenyér, ha levegőt pofoz, / jobbra tenni egyedül nem tudod' (*És mint dzsungelben az orángután...*). Hiába menekül bárki az alkoholba, vagy akár utazgatásokba, álmodozásba a valóság elől, az nem kárpótolja őt semmiért: 'önmagadról mindig lemaradsz... / Így jut a virág helyett – a csonkja, / hársmez helyett így szürcsölsz – melaszt...' (*Mindig az a legszebb, ami volna*).

Lassan búcsúzkodik immár az 'árnyékvilágtól'. Mint filmszalag pereg előtte végig élete – milyen volt 'kandi kölyökként', 'lobogó hajú' ifjúként, hova szálltak a 'kamaszkori álmok', s most, 'javakorabeli férfi'-ként – míg teste 'zuhanórepülésben' egyre lejjebb ereszkedik, szíve egyre magasabbra száll. 'Továtűnő mozdulatokra / a levegő hullámai / emlékeznek; fura bokra / a tájnak, a térnek, ami / magától nem tud szertefoszlani / s a mindenségbe széjjeloszlani' (*Öregszik a szél*). A szertefoszló Élet jelképe a *Gyertya*. A kirebbenő lélekmadár-fióka 'utolsó fényével is eteti /.../ a szörnyeteg anyát, / a falánk, tátozó sötétet, / mely lassan kihizza a mindenséget. // Halálúrnő! Éhséged éhkel étet'. Kilépvén a tér/időből, már nem fontos többé, mi történik körülötte; megérti: csupa paradoxon között zajlik az Élet. 'Közelebb van a tegnapelőtt, / mint a tegnap, / és semmi sincsen távolabb, / mint lesz holnap. / Közelebb van a holnapután, / mint a holnap, / és semmi sincsen távolabb, / mint volt tegnap.' Az idő-síkok egybemosódnak, mindent elural az éjszaka, s őt utoléri a 'má'-vá változott 'holnapután' (*Kortalan kor*).

A kötetet *Az Isten vár* c. vers zárja. Egyfajta benső alázattal közelít ekkor már költőnk Teremtőjéhez, mint aki tudja: akármilyen volt is az élete, végre 'hazatér'. 'Folyton táguzó üri gondolat / válik szét s eltűnik a sehovába. // Ösrobbanások, s száll a por cikázva. / Univerzum lesz minden porcikája. / Az Isten vár. Valamit tartogat'.

Hatvanadik születésnapjára, amit már nem érhetett meg, a *Kilencek* köre ‘kereskedelmi forgalomba nem kerülő’ emlékkötetet ad ki (*Ami megőriz*, 2001. okt. 30.). A mottó visszaotal ‘hírhedtté’ vált korai versére, *Az elsüllyedt csatatérre*, illetve annak párdarabjára (*Lux perpetua*): ‘sosem-volt csatatéren / nem-hűlő nyomot hagytam’. / Született hatvan éve. / Hat éve halhatatlan’. A kis kötet frappáns szerkesztői koncepcióra épül: az *Ami megőriz* c. korábbi nagyvers egy-egy strófája nyit mindent ciklust; végül ugyanezen vers egybefüggően zárja. Akad néhány addig még nem publikált költemény is benne, de zömmel azok a darabok kerülnek bele, amelyek egy-egy életszeletet mélyebben megidéznek. Fokonyként elhagyogatva a lét elevenségét, az érzéki / érzékelhető világot, egyre nyilvánvalóbb a költő számára: a szellem nincs alávetve a halál törvényének.

A négy alapelem (*Tűz, Víz, Ég, Föld*) köré szerveződnek a ciklusok. A *Tűz* hamvad el legkorábban benne, bennünk: ‘Máglyánként hunyjon a Tűz, / hisz e láng csak megharap, átmar – / hagyna magamra a tűz’. E részbe azok a szerelmes versek kerülnek, amelyek léttapasztalatait őrzik. A szerelem – ha mély és igaz volt – örök: ‘*Ha ki valakit megszeret*, / olyan régről szerette: / nincs módja, ha már így szeret, / hogy többé ne szeresse!’ Aztán a *Víz* is elhagyogatja: ‘Tavi hullák illata, bomlás. / Cseppenként szökjön a víz. / A tenger ősi hasonmás, / hagyjon el engem a víz’. Itt a *Párhuzamok*, a *Mediterráneum* és a *R(atkó) J(ózsef)* emlékére írt költemények jelölik ki a határmezsgyét a belső tenger s a külvilág között. Egy könnyed kis haiku lebeg a kettő metszéspontján: ‘Alkony. Szél éled. / Hűlő vízbe a horgony – / magadba mélyedsz’ (*Ezüstpart*). Majd az *Ég* – a levegő – is magára hagyja. A lélek / test kettősének viszonylatában az előbbi a fontosabb: ‘Árnyéka: test. Ő: testtelen, / de mozgó s mozgató elem. / Átlát rajtam, még nincs jelen, / ám elillan, ha fölfelelem. / Madártalan száll, semmi szárny, / magán átbucskázó hiány’ (*Az idegen*). S a *Föld*?: ‘Rögönként fogyjon a föld: / kirúgom magamat, megyek úgyis – / hagyjon el engem a föld’. Korábbi versek sora rajzolja ki a való világ milyenségét. A négysoros *Örökség* lakonikusan utal rá: eme világban alapvető kérdéseinkre nem kap(hat)unk választ: ‘nékem a földön kérdezni van csak okom / a választ nem tagadom / hanem aki még kérdezni sem tud / hogy értené meg mire nincs válaszom’.

‘Tűz, víz, ég, föld elesett’ tehát. S mi marad(t)? ‘Megőriz a máglya, a csepp, / meg a tenger, a lég, meg a hant is.’ Múlándó lényünk átlényegül az Örökkévalóságba. ‘Bárhova ússz – már nem feleded, / Miurunk mire vár, / míg alakja a szélbe lebeg... // Ő, Ő örök, és / ha belehalsz is – / a fényzőn-úr, a galaxis.’ Ami elhagyta őt, s amit ő elhagyott: az mind-mind megőrizi, hiszen valaha – éltében – hozzátartozott. Amit átélt, gondolt, kifejezett, az maradandó nyomot hagy az Időben. S hogy a ‘máslet’ milyen formában vár(t) rá? – azt senki nem tud(hat)ja. Szenvedéseivel bizonyára kiérdemelte a ‘kegyelmet’. Így hát biztos lehetett benne: ‘Amit adsz a világnak, el- / fekvő nyolcasok, / végtelenbe tekerednek – / s elnyugosznak ott’ (*Amit adsz a világnak*).

‘Az írás gyönyörű gyötrellem’

(Utassy József költészetéről)

‘Énekijesztő korban’ élt, él Utassy József, ahogy *Bábutok búbján* c. versében írja. A testvérgyilkos ‘Káin-ivadékok’ XX. századi, illetve ‘ezredfordulós’ poklában ‘ártatlan kárhozott’-ként pörkölődött majd’ félévszázadon át, pörkölődik még ma is, majd’ 70 évesen. 1969-ben az *Elérhetetlen Föld* c. antológiában megjelent *Zúg március* c. verse hatalmas (politikai) vihart kavart körülötte; s bár még ebben az évben napvilágot látott *Tüzem, lobogóm* c. kötete (amelyben ugyancsak szerepelt e vers), utána hosszú éveken át kellett szilenciummal vezekelnie.

A Nagy László szellemsugárzásának fényében, az ő elismerő támogatásával induló poéta a hetvenes évek elején máris új kötettel jelentkezik (*Csillagok árvája*), amelyet éveken át ‘fektetnek’, s csak 1977-ben jelenhet meg. A megalázó elutasítottságba az önérzetes és szangvinikus alkatú költő a szó szoros értelmében belerokkan; majd lassan-keservesen felgyógyulván, pokolbéli gyötrelmeinek történetét újabb kötetben tárja a nyilvánosság elé (*Pokolból jövet*, 1981). A korai versek világot felgyújtó lobogása ekkorra már csöndesen izzó parázssá hamvadt. Utassy nem hisz többé a poézis társadalmat formáló hatalmában; a ‘kihűlt, merevedett, abroncs világegyetem’ széttörhetetlen páncélként fogja körül: ‘húsom, akár a bronz, ragyog, / s ifjan emberré borzadok’ (*Piros pánt rajtam*).

‘Márciusi gyermek’ lévén (sz. 1941. márc. 23.), a mindig meg-megújuló Természet fiaként elementáris erővel hitt saját legyőzhetetlenségében, ‘a gyöngyös gyökerek’ diadalában (*Felső fák erejére, Mese születésnapomról*). Költői szótárában a március mindenkor a kirobbanó élet szinonimája (mint ahogy Tóth Árpádnál a ‘rügyek, szerelmek, forradalmak’ évadja). ‘Kitört a fák forradalma!’ – ujjong fel már egészen fiatalon: ‘Március! Március! Március! / Lángok a barackfa-ágon! / Láng, lobogó lila láng! Fiúk, / dobjuk rá a nagykabátom! // Március, gyönyörű március! / Szeretlek százezer éve! / Ki merne utadba állni?! Fuss! / Március, szerelmem: éj be!’ (*Hurrá!*). Vidám-pattogó ritmusa rögtön szárnyára emelte ezt a verset is; megzenésítették, s a hetvenes években a *Zúg márciussal* együtt országszerte szavalták – énekelték. Költőnknek azonban csakhamar rá kellett döbbsennie: nálunk, hazai tájon, a tavasz virágait gyorsan elpusztítja a perzselő nyár, majd a kopár ősz. ‘Őszt pillantó szőlőszemek. / Fél a levél: postás szelek / hordják szét az idézést. / Járőr felhők hangoskodnak. / Tele a kert véresre vert / paradicsommal, virággal. // Rózsafák, kötelek, karók. / Trombita – tulipán – roncok. / Petúnia-tárogatók (1951... a vers címe, de – mutatis-mutandis – az ‘56 utáni években kialakult állapotokra, sőt minden levert forradalmunkra is vonatkoztatható, amire egyértelműen utal két sora: ‘Micsoda forradalom, hit / micsoda március volt itt!’). A hivatalos tavasz-ünnepek (‘forradalmi ifjúsági napok’, május 1-jei felvonulások és a többiek) egyre inkább viszolygással töltik el: ‘Lézengek itt, a Nagy Szavak Körútján. / Surrog a szél, szikrásodik hajamtól. / Ünnepe van ma, / május, / térzene, piros pad. / A park összes petúniája harsog. //...// Csak ácsorgok a Nagy Szavak körútján! / A kirakat csörren tekintetemtől. / Az árak bércein el-eltűnődöm. / Belátni onnan múltam és jövődöm’ (*A Nagy Szavak körútján*). A nyárutó is lehangoló: ‘Sárga és piros pánik a szélben, / lombvisszavonulás úton – útfélen. // Besúgó nádas. Címerárulás. / Gúlába gyámul a kukoricás. // Hova hamvad a nyár, a hajdani forró? / Lefejezve, ím, egy ezred napraforgó’ (*Hanyatlásvégi nyár*). S igen korán beköszönt újra az ősz (*Fán maradt levelek, Szüret után, Őszelő, Ősz fa, Őszvilág* stb.). Végül arat a tél (*Hó hull, Jégvirág* stb.). Ahogy Nagy László *Vértanú* *arabs kancája* dermedten, roskadozva hág föl a hófödte, jeges hegygerince, úgy didereg a fagyban rokonlelkű ifjabb pályatársa:

‘Hangulataim hegyvonulatát hatalmas hó födi’. De benne még nem hűlt ki egészen a remény: ‘E tájon tetszhalott tűzhányók élnek’ (*Azok a jegenyék*).

Poétánk az egyre rafináltabb és áttekinthetetlenül alattomos közéleti viszonyok közepette mind magányosabbnak, ‘árvábbnak’ érzi magát (a szó konkrét és átvitt értelmében; hiszen apját 1943-ban elnyelte a Don-kanyar, hazájában pedig a számkivetettek, kiebrudaltak között a helye). E kettős indíttatású, világűri árvaságot fogalmazza meg *Kit koldus hazámnak hívok* c. versében: ‘Anyámnak hősi halott a párja, / méhe a szerelem hullaháza. //...// Megszült hát engem: forradalmat. / De nekem minden bordám kardlap. // S anyám – kit koldus hazámnak hívok / mert a megváltó krajcár hiányzik: / kiül a gazdag világ sarkára, / s homlokán sorsom harmonikázik’.

*

Utassy lírájára kezdettől fogva jellemző az allegorikus beszédmód. A természeti elemek, jelenségek ‘fedezékében’ – többértelmű utalásos jelrendszerbe burkoltan – vall koráról, az emberi világban szerzett tapasztalatairól, saját kálváriájáról. Korán fel kellett ismernie: a ‘puha diktatúra’ korszakában ‘életveszélyes’ a nyílt, egyértelmű szó! Ugyanakkor költői alkata is a hagyományosabb, természeti fogantatású lírához vonzotta, amelynek szimbolikája az emberélet fázisait, a lélek benső rezdüléseit fejezi ki. Áradó költőisége sodrásában érzelmi-indulati többletet kapnak a mindennapos jelenségek, események. Az évszakok ritmusa, a folyton változó táj hangulati sugallata adekvát keretet kínál a társadalmi színtér, s benne az ember ‘színeváltozásai’ szuggesztív megjelenítéséhez, a tavaszodó reményektől a télbe hajló elkomorulásig. A tudattartalmak benső mozgása vetítődik ki a tájra, a költő pszichés disszonanciája, avagy éppen harmóniája sugárzik a természetből is. Míg Petőfi számára az ősz pl. meghitt melankóliával telítődött, Utassynál kezdettől fogva a tavaszi remények kegyetlen eltiprója: ‘sisakból makk, emberfej pottyán. / Hitfogyatkozás játszik napommal’. De ő dacosan szembeszegül a ‘júdás idő’ maga-megadásra kényszerítő hatalmával: ‘Fogadna fiának is, ha élve / törhet az Idő kerekébe. // De alku nincs! Hát hosszú hajammal / söpreti avar forradalmam. // Süvíts, süketíts Hatalmi Lárma, / véníts Hetvenhét Tornyodba zárva: // ellened én, ember az őszben, / immár halálig levetkőztem’ (*Ember az őszben*).

Ez a konok őszinteség, minden konvencióval leszámoló ‘meztelenség’ – amely védtelenséget, kiszolgáltatottságot is jelent – lesz alapattitűdje. Több versében is vissza-visszatérő motívum, hol valós, hol átvitt értelemben. Különösképpen gyakori összeomlása idején, amikor is így jellemzi önmagát: ‘Meztelen, mint Jézus. / Nagy szeme lobbanékony. / Harminchárom éves. / Agyát öli a téboly’ (*Az ég alatt*). S mert tisztában van vele, mennyire sebezhető, a világ ellen védőpajzsul a szerelmet (mint megtartó erőt) emeli maga elé, amit ugyanolyan lángolva él meg, mint életküzdelseit.

Korai szerelmes verseit fényragyogás, tavaszló öröm hatja át: ‘Lobog tulipán szoknyád, / leng liliomláng sálad, / szikrás szél fúj s lobot vet / hajad is: csupa láng vagy!’ (*Tüzem, lobogóm*). Lázás dalai hősnője, kinek szerelmét kéri (*Szeress engem, Horváth Erzsébet!*), társa marad egy életen át (*A szerelem szélén, Illegális nászéjszaka, Szerelemhajnal, Fákat altat a szél, Csönddel cserepezve, Hegyi legelőn, Abortusz után, Végtelenül, Kikiáltó* stb.). A családalapítás nehézségei, a lakástalanság-nincstelenség, a pályakezdés gondjai (az ELTE magyar-népművelés szakán 1967-ben szerzett diplomájával költőnk egy zuglói szakmunkásképző otthonban öt éven át nevelőtanár), a szigorodó ‘aczélos’ kultúrpolitika – s megalkuvásra képtelen természete! – lehetetlenné teszi, hogy ‘csillagsugár-pályája’ felíveljen. Néhány évi albérletezés után aztán – mint nemzedéktársaik többsége – végre otthonra találnak (*Van egy világ*), s örömmel várt fiuk is megszületik (*Derengők, Az én kicsi fiam*).

De a pártállami viszonyok, a hetvenes évek elején-dereacán (ismét) megkeményedő szellemi diktatúra, kötetének visszatartása egyre mélyebb búskomorságba sodorja. ‘1972 augusztusá-

ban teljesen magamra maradtam tollammal’ – írja 1981-es kötete (*Pokolból jövet*) fülszövegében. Ekkorra már felismerte: az alkatához leginkább illő, ösztönösen felvállalt ‘prométheuszi’ lírának nincs helye korunkban; az ‘égi láng’ lehozása a földre az ‘istenek’ (hatalmi emberek) szemében (ma is) súlyos bűnnek számít. Őt is kopár sziklához láncolták, mint mítoszi elődjét, s a máját tépő dögkeselyűk ellen nincs módja védekezni. *Csillagra zárt egek alatt* c. költeményét a megkínzott titánnak ajánlja (*In memoriam Promethei*), sejtven már, hogy végzetét ő sem kerülheti el: ‘Halál varjai, holló-nagy pernyék / riognak rólunk a csillagokhoz. / Halloedt az ősz, Kaukázus?! / Károgya károgy rám a kozmosz’.

‘Váteszi’ önmagát, a szereptudatot, amelyre alkata, sorsa predesztinálta, mégsem adja fel. Így lassanként ‘tudathasadásos’ szituációba kerül: ha az marad, aki, költőként ellehetetlenül; ha pedig megtagadja önmagát, bensőleg vállalt értékeit, kiürül, megsemmisül. Számára az ének etikai helytállás, bármennyire drámai helyzetekbe sodorja is őt. Inkább vállalja hát a ‘keresztrefeszülést’, de nem alkuszik, álarcot nem ölt. Ő is Illés próféta népéhez tartozik – Ady nyomán: ‘Ítélni engem eljön az Idő! / hajam, szakállam méterre kinő, / körmeim alól húsz Hold jön föl, / nagy fényben áll fölém a Göncöl, / nem szekér: Égig-Emelő-Daru! / s fölmarkol majd a sírgödörből’ (*Mert nagyon sújt és szeret*).

Társaival, a *Kilencekkel* együtt nonkonformista marad. Sorsuk szimbolikus kifejezőjének a ‘szarvassá változott fiúk’ balladáját érzi, s (Bartók *Cantata profana*-ja és Juhász Ferenc híressé vált költeménye, *A szarvassá változott fiú kiáltása a titkok kapujából*, valamint Szervátiusz Jenő gyönyörű szobra nyomán) versbe formázza magukat: ‘Kilencen, akár a szarvasok, kilencen. // Magunkra riadva, patánkra maradv / énekijesztő lett beszédünk is, zagyva. // Házunkból kimartan, hazánkba kiverten, / agancsunk boronál csak a kék hidegben’. Fejük felett ‘veresedik a bárd’, ők mégsem riadnak vissza, sőt, körük egyre bővül (‘Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen!’), s daccal, egybehangzóan kiáltják: ‘Nem iszunk csatákra csendülő pohárból! / csak tiszta forrásból! / csak tiszta forrásból’ (*Akár a szarvasok*). E nemzedéknek, s általában: a tiszta forrásra szomjazóknak igen mostoha sors jutott a ‘létező szocializmus’-ban; minden eszközzel megalkuvásra, a körülményekhez való elvtelen alkalmazkodásra akarták kényszeríteni, s aki ellenszegült, azt megfosztották a hatni tudás lehetőségétől (pl. nem publikálhatott). Egy későbbi kis bókversében költőnk tréfásan így jellemzi önmagukat: ‘Különcök a / Kilencek? // Hüek, mint a kivert eb!’ (*Kilencek*).

A személyiség autonómiájának kiküzdéséhez, megőrzéséhez kemény idegerő kell, s Utassy ereje fogytán. Bár önfeláldozó, gondoskodó felesége s kisfia biztos érzelmi háttérrel jelent számára, feje körül mégis összecsapnak a lángok. Támadások közepette, önnön elsődleges értékvilágához ragaszkodva, emberfeletti erőfeszítéssel próbál úrrá lenni súlyos benső válságán (*Holtpon, Sötétedem, Félek már, Aki maga elé mered, Halálraváltan* stb.). De egyre kevésbé sikerül: ‘Elhagyott minden. / Isten se pártol. / Száműzetett az / ének a számról. / Sisakos tollam bebábozódik. / Nincs dal! Az ember / csak átkozódik!’ (*Daltalanul*).

‘Szenvedéstörténete’ épp a ‘krisztusi kor’-ban kezdődik, s mintegy öt éven át ég, gyötrődik, forgolódik lelki gyehegnája tüzeiben (amiről *Pokolból jövet* c. kötete tanúskodik). Többször megkísérti az öngyilkosság gondolata, de erős életösztöne megmenti: ‘Öcsontságod ezért / meglehet, hogy átkoz, / ám jogom van, jogom: / a természetes halálhoz’ (*Halál Úr!*). Rokonnak érzett költőelődei segítik az életben való megkapaszkodásban (*Potomság* – Petőfi utolsó szavára; *Búcsú* – Kormos Istvántól; *A mélységekből* – Kondor Bélának; Nagy Lászlóhoz egy gyönyörű költemény szól – *Ifjúság mint sólyommadár*, s egy kereszt-alakú képvers: *Itt nyugszik Nagy László*). Aztán felállítja a saját keresztjét is: *Az én keresztm* – ÍRNI (az INRI helyett). Mikor végre kiszabadul ‘poklából’, nagyjából gyógyultan, de továbbra is keresztjét cipelve (tudván, hogy tökéletesen egészséges már soha nem lesz!), köszönő verssel búcsúzik orvosaitól (akiket név szerint felsorol ajánlásában): ‘Harmincnyolc évgyűrű / arany tüze őrijt,

/ pántolódik homlokomra / a negyvenedik már. //...// Jövök a pokolból. / immáron öt éve / úgy járok én oda, / mintha / otthonomba mennék. / Otthonomba, végleg / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifjúságom, / te egyetlen árva' (*Pokolból jövet*).

Tudja, érzi: csakis a dalnak köszönheti, ha megmenekül. A dalnak, amely legkeservesebb lelki magányában sem hagyta el, s amely tiszta rendezettségével, a világegyetem harmóniáját leképező ritmusával segíti a belső Rend megteremtésében. Ugyanakkor mégis 'tömlőc' számára a vers (is), miként a világ – abba zártan élhet csupán, holott az áramló – áradó életre vágyik; 'látomásoktól gyötörten' él (*Uramisten*). *Szélkiáltó* c. gyönyörű kompozíciója (amelyet a *Kormorán* együttes megzenésítésében ugyancsak hamar szárnyára kapott a hírnév) egy magányba zárt lélek sikolya, sóvár vágya az oltalmazó közösség védőgyűrűje után. Költészet-technikailag is egyik legartisztikusabb alkotása: fegyelmezett, ismétlésekre – ellentétezesekre épülő tiszta szerkezete, a szöveg eredendően zenei ritmikája felfokozza – megsokszorozza a mások felé nyitódni vágyó ember segélykiáltását. A keretversszak ('Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzzetek a dalba, / ne száműzzetek a dalba: / jaj, ne hagyjatok magamra!') személyes könyörgés; a két közbülső strófa viszont – általános érvénnyel – az alkotót a közösségtől elválasztó távolság egyszerre fojtó és felemelő érzését sugallja: 'Furcsa tömlőc ám az ének, /.../ rabja vagy, de mégse véd meg //...// Engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok'. A gondolatritmus, a sorok inverziója, variálása is a zeneiséget fokozza, s felerősíti bennünk a felismerést: költőnk igazi otthona valóban a dal. Kiss Benedekhez – a *Kilencek* köréből hozzá talán legközelebb álló poétához – írt egyik korai versében is a költészetnek erre a varázshatalmára utal: 'mindeneknek fölötté már / csendül a csönd, szabad a száj, / s mérni mérhetetlenséget, / nem marad más, csak az ének: / ki csillagról csillagra száll, / ki csillagról csillagra száll' (*Száll az ének*).

A közösségi líra egy sajátos változatát teremti meg Utassy ezekben a verseiben: legmélyebb *személyes* élményeit emeli 'közös emberi' szintre; a magánnyal és elhagyatottság-érzettel viaskodva, a mélytudat legbenső tartalmait nyíltan feltárva szembesít bennünket egzisztenciális problémáinkkal, lehatolva a személyiség gyökereiig.

Ugyanakkor ironikusan kezeli a korban elvárt ('támogatott') 'közösségi', kötelezően 'optimista' költészetet. *Hungária kávéház* c. – későbbi (1988-as) – kötetében bökverseit gyűjti egybe. Kesernyésen jegyzi meg: 'E kávéházban, hol járvány az ihlet, /.../ egy szék, egy asztal engem is megillet' (*Székfoglaló*). *Két idézettel* érzékelteti, mennyire nyomasztóan nehezedik rá kis hazája szellemi igénytelensége: 'ez az ország létezésem tere' / 'hogyan nézni is tere'. S az *Irodalmi élet?* – 'Istenülnek a piacon / Pegazus-lócsiszárok, / s ölre mennek – ó, kis haszon! – / a bajnok és a bájnok: / mert szent a nagy középszer / mert szent a rongy középszer'. A vérbeli költőnek nincs – és nem is lehet! – köztük helye: 'Suhoghatsz, / Pegazus, / ügethetsz: / dárda áll / mindenütt / szügyedhez!' (*Korkép*). *Középszer* Kázmér itt az irodalom hőse; s miközben a valódi tehetségek gyógyszerekre kárhoztatva tengődnek, a jelentéktelen senkik csakúgy ontják a silányabbnál silányabb verseket (*Ellenpont*). Ő, ha akarna, se tudna a kor elvárásaihoz igazodni: 'mióta úgy akarok írni, mint más, / nem megy az írás!' (*Tanulság*). Így hát nem csoda, ha – 'rebellis' hangütésével – útjában van a sok farizeus 'írástudó'-nak: 'Vásár ez a világ, / vennék már irhámát: / de az nem eladó! // Viszik hát: irkámát!' (*Nem eladó!*). Aki fejével kimagaslik a sok nyüzsgő, mozgó, törtető álköltő közül, arra lecsap a cenzúra: 'Ha égig érő / fán raksz is fészket: / királysasokkal, / döggeselekkel / köröztetnek itt, / szerelmem: ének!' (*Szerelmem, ének!*). A tiszta, egyértelmű szó 'gyanús' ezen a tájon, így hát 'júdások' raja kíséri őt (is): 'Júdás, engem ne csókolj meg, / nyáladdal ne csúfítsd arcom. / Fölösleges! Mint a rossz pénzt, / úgy ismer Pilátus. / Pardon!' (*Intelem*). Számára a költészet – maga az Élet. 'Ma sem csináltam semmit: / csak éltem ezt a verset. / Ez okozott örömet, gyötrelmet, / keservet. // Mert a verset nem írják: / a verset élve élik! / Ezért időtlenül a szó, / és fénylik, / fénylik, / fénylik' (*Csak éltem*). S bármennyit szenvedett is, bármennyi gyötretésben volt is

része, a 'petőfies' indulás alapértékeit nem adja fel: 'Maradjatok örökre velem: / Mindenség! / Szabadság! / Szerelem!' (Az *utolsó szó jogán*).

*

De mit tehet a költő, ha szabadságvágyának, szókimondó bátorságának nem kedvez a kor? Végül megrendül önbizalma, saját személyiség-erejébe vetett hite. 'Poklából' szabadulván, Utassy a tudatalatti mélyvilágába száműzött traumatikus élményeit kíméletlen önszemlélettel tárja fel. Az allegorikus természetlírát felváltja az analitikus metódus; erre vonatkozóan több József Attila-utalást is találunk a versekben. Költőnk oknyomozó kíváncsisággal hatol a múltba, kutatja származása forrásvidékét, kora-gyerekkora világát, próbálván kibogozni sorsa 'gubancait'. 1984-ben megjelenő válogatott kötetében (*Júdás idő*) már egy ciklusnyi helyet kapnak pszichoanalitikus mélységű versei (*Bükkszenterzsébet*). Ezt egészíti ki – rendezi – alakítja életgyónássá további köteteiben (*Ragadozó föld*, 1987; *Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; majd összeomlásának krónikája, a 27 tételes *Kálvária-ének*, amely összegyűjtött költeményeinek – *Tüzek tüze*, 2001 – egyik fontos ciklusa lesz). A verseket összefüggő láncolatként olvasva, kibontakozik előttünk egy konzekvensen, kitérők nélkül végigjárt életút, amely (nála is) már-már önfelszámolóshoz vezetett. Az egyensúlyát veszített, megbomlott psziché 'játékainak' (képzeltetés – hallucináció – szorongás stb.) olyan pontos és hiteles képét kapjuk, mint kevés költőknél (József Attila után talán csak Petri Györgynél, Tóth Lászlónál). Poétánk mintegy 'kívülről' figyelő-szemléli önmagát, tudósít a benne zajló lelki folyamatokról. A szövegekből egyértelműen kiderül: az Apa-imago hiánya, költészetének elutasítotttsága, a 'váteszi' megszólalásmód ellehetetlenülése, kompromisszumokra képtelen konok elszántsága együttesen vezettek feloldhatatlan belső válságához. Önmagával meghasonulva, kétségbeesésében az Úrhoz fordul: 'Eleget éltem, Uram, / eleget. / Harminchárom éves vagyok, / mint glóriás gyermeked, / harminchárom éves. // Vállamra ormóttan keresztfa nehezül: / ballagok hozzád / a Koponyák hegyére. / Látod, nem kísér senki. //...// Hallgass meg hát, / Uram: ne riadj meg a daltól!' (a *Kálvária-ének* bevezető verse).

Ki is vagyok én? – teszi fel a kérdést maga-magának a költő. S az összefüggő lírai monológként ható versek folyamatában lassan feltárul, önmaga számára is tudatosodik az összeomláshoz vezető út, egész addigi élettörténete.

Világrajövetelét – mint minden jelentős költőnk – fátumszerű 'eleve elrendeltettség'-nek érzi: 'A negyvenegyedik tavasz harmadik napján / megszült egy napraforgó arcú asszony, / hogy ebben az égkupolás alkotóház-világban / mutassam fel a szépet, a jót, / s mondjam ki bátran az igazságot' (1941. III. 23.). Bár Ózdon született, felnevelő faluja *Bükkszenterzsébet*, ahol anyai rokonsága élt, s ahol szülei szép kis házat építettek, hogy hármában önálló életet kezdhessenek: 'Kőműves napszámos / s ki tudja hány rokon / sűrög, segítkezik /.../ Én meg az árnyékban / alszom vagy leskelek, / hol anyám, hol apám / csókolja meg arcom' (*Ház épül*). Ám Utassy Vadász József, az ózdi vasgyár segédmunkása, csakhamar (1942 őszén) sasbehívót kap; s 1943 februárjában már jön is a frontról a 'fekete levél', egy dobozka kíséretében, benne néhány tárgyi emlék, fénykép, a halott újjáról levágott karikagyűrű. A minszki hadikórházból egy katonaoorvos küldte el a kezei között meghalt katona utolsó üzenetét (A *fekete levél*, *Gyászdoboz*). Kiss Margit, a 'faluszépe asszony' egész életében gyászolta urát, 'szép arca tengerszemét' könnyek öntözték; fia szemében ő volt 'a magány nagyasszonya' (*Akit a gyász felöltöztet, A magány nagyasszonya*). Húga s öccse így sohasem született költőnknek – hiányuk örökre égette lelkét (*Sírató*). Sokszor eltöprengett mostoha sorsán: mi lett volna, 'ha Papa széttépi a behívót? / sőt: nemet mond, kiáltó nagy nemet?' De lelke mélyén tudja: akkor sem maradhatott volna életben. Kisgyerekként sokszor próbálta kiásni a földből a halottat; később hiánya egyre fojtogatóbban nehezedett szívére. 'Bár tagjait a Don partján furulyává lötték, /.../ s a pásztor szél combjain sípol' – hangját a föld alól még most is

hallja fia (*Szoknyát küldtél, Diófa, A föld alól is, Papa!* stb.). A fájdalom nem enyhült az évek teltevel-múltával: ‘A hiányod éltet. / Kiülök a nagy hold alá, / virrasztok, fehérlek’ (*Milyen egyszerű*). Mintha magába temette volna őt, s vele élne-halna: ‘Tudod-e, hogy túléltelek már, Te, Minszki Halott? / Őszök piros lombja pereg rám: / sétáló sírköved vagyok’ (*Ahogy telnek*).

Gyermekkora – félárva volta ellenére is – anyja s rokonsága jóvoltából meghitt családi légkörben telt. ‘*Gyermekkoromra mutató ujjam / repülőtere egy messzi nyárnak, / hová éberen, félig ájultan / az emlékeim visszajárnak*’. Anyja aggódó-féltő gondossággal nevelte (*Alkony emlék, Anyám vasal, Egyedül, Délutáni udvar, Malomudvar, Karácsonyfa* stb.). ‘Jókedvű rigók cimborája’ volt ekkor még; ‘fülig maszatosan is vezér’. Nyáresteken ‘egy sereg liba élén’, mezítláb, diadallal jött haza, szemét a csillagos égre függesztve (*Sereg liba élén, Rezedá-álom*). Alkonyatkor gyakorta gombászni, őzet lesni járt pajtásaival; forró nyári napokon a Tarna patakban lubickoltak (*Őzek, Patakparton, Akácos*); ősszel együtt ballagtak iskolába (*Megyek iskolába, Őszök húrjaira* stb.). Az elemi szülőfalujában végezte, a felső tagozatot Tarnaleleszen, a gimnáziumot Egerben. Teljesnek, fénnel telinek érezte (ekkor még) életét. (*Hadd szálljon az ének, Ahogy a torkomon kifér, Uramisten, Havak hatalma, Hőember, A kétszínű tél, Tombol a tavasz, Viharban* stb.). Sugárzó életreményekkel, büszke magabiztossággal vágott neki az útnak; kamaszkorában már írogatott, ha nem is jelentek meg – a kor által elvárt ‘szabvány’-tól eltérő – versei. ‘Sisakos tolla’ s a ‘sörényes gondolat’ mint ‘szárnyas csikó’ repítette magasba: ‘Már őrsekváltásra sorakoztak lassan / az ötvenes évek, / mikor nekivágtam fényes tollammal a / szavak sűrűjének. /.../ Micsoda vágta volt, micsoda vágta!’ (*Mikor nekivágtam...*). Ha haza-hazalátogat, még most is elfeledett-eltemetett képek sora bukkan fel tudatalattijából; visszaálmódja magát a múltba: ‘Hol ifjúságod tűnt el, / fekszel hanyatt a füben. // Hatalmas fellegárnyban, / heversz az elmúlásban. // Villanydrót-kotta-hangok / a fecskék, vadgalambok. // Dúdolod őket halkan. / Suhanc vagy. Halhatatlan’ (*Hol ifjúságod tűnt el...*).

Hogy lett ebből a bizalommal, reményekkel teli indulásból a ‘krisztusi kor’ elérével keresztút? A *Kálvária-ének* cím nélküli, egymással összefüggő darabjaiban költőnk – utólagosan – hihetetlen racionális erővel, fegyelmezetten számba véve akkori élményeit, idézi fel összeomlásának történetét. Korántsem ‘privatizálva’; sokkal inkább általános érvénnyel: a korszak sok-sok ‘néma’ (tapasztalatait megfogalmazni nem tudó) emberének traumái tárulnak fel e benső monológban. Így e műnek jóval önmagán túlmutató jelentősége van: pszichikai látlelet mindazok gyötrelmeiről, akik a ‘puha diktatúra’ szorítójában összeroppantak, mert képtelenek voltak elviselni a személyiségük megcsonkítására, álmaik-vágyaik letarolására, autonómiájuk szétzúzására irányuló korlátozó intézkedéseket, a cselekedeteiket titkon ellenőrző besúgó-rendszer mindennapos fenyegetését. A pártállam – miközben ‘zöld utat’ nyitott az alattvaló lelkiületű emberek előtt – még a létlehetőségtől is megfosztotta mindazokat, akik ragaszkodtak a szabadon szólás jogához, s nyíltan kritizálni merték a közállapotokat. Nem csoda hát, hogy az ‘erős’, konfrontatív alkatú emberek rokkantak meg leginkább a kontraszelekciós viszonyok közepette (lásd: Hajnóczy Péter, Latinovits Zoltán, Petri György stb. sorsa). Így természetesen az ő életművük árul el legtöbbet a ‘létező szocializmus’ szellem- és személyiségellenes viszonyairól.

A valóságmozzanatok egy kvázi reális eseménysor alappillérei lesznek a tudatáram folyamatában; költőnk megrendült tényérzékelése tévképzetek hálóját vetíti maga elé. A poétikus indítás (‘Küszöbén az estnek, / csillagfakadáskor / dalba fog az ember, / ha már fáj a sorsa, / nagyon szépen fájjon’) kettős értelmű: a nap vége és az élet-alkony közeledte számvetésre készíti a költőt. Az egyetemes szorongás víziói bontakoznak ki előttünk (felesége és kislánya hazautaznak Rédcésre a nagyszülőkhöz; poétánk attól tart: családja el akarja őt pusztítani;

majd azt képzei: katonák próbálják elhurcolni a Don-kanyarba; aztán egy presszóban – kávézás közben – rémülten döbben rá: figyelik; menekülni próbál – ‘éjfél után verődöm haza, félig tébolyultan’ stb. – 1–5. rész). Otthon már hallucinál is (‘Szaggasd meg ruháid!’); mire meztelenre vetkőzve, étlen-szomjan végigdől a kereveten (‘félek, megmérgez valaki...’). Mélységes kétségbeesésében anyjához kiált: ‘Édesanyám! / Mi van akkor, / tudod-e, /.../ ha megöszült magzatod álmában visszaordít / öled / odújába?’ – (6–10. rész). Látomásaiból-hallucinációiból a továbbiakban egy paranoid mániásdepressziós kórkép bontakozik ki József Attila *Szabad ötletek jegyzéke* bűnlajstromára és félelmeire emlékeztető hitelességgel. A fantasztikumba hajló tudatmetszetek egy szubreális szféra illogikus eseménysorába torkoltnak (csöngetnek, költőnk meztelenül nyit ajtót; szomszédasszonya – ki tisztában van lázas vízióival – felöltözteti, étellel kínálja, de a beteg elutasítja, azt hívén, meg akarja őt mérgezni). Köröskörül a sötétzöld, lándzsa alakú, tüskés-karmos szobanövények is mind-mind orgyilkosok. ‘Irtózom tőletek!’ – kiáltja; majd magára maradva a tükör elé áll: ‘Ki vagy te, szerencsétlen ember, / mondd, ki vagy te? /.../ betűk remetéje, / kiért remeg a tenger’ – és ‘röhög rajta a világ!’ Egyre zavartabb, tévőbb; keresi a szobában elhelyezett titkos lehallgató készüléket, félvén, hogy gyújtózsinórt dugtak mellé, s percekben belül felrobban a lakás. Majd súlyos ideglázban remegve menekülni próbál: lebotorkál a VII. emeletről, de a kapu zárva; a liftbe nem mer beszállni, gyalog fel, visszalihog a lakásba s kötelet keres – ‘hála az égnek’, nem talál! Mire sarkig kitarva a konyhaablakot, ki akar rajta ugrani, de a napfény és a friss levegő hirtelen észhez téríti: ‘Éreztem, hogy egyre erősebb vagyok: / óriási energia / áramlik belém / tetőtől talpig’ (11–17. rész).

Az öngyilkosságot elkerülte hát, de az agyába befészkelte kényszerképzetek tovább kínozzák. Délután figyelmes szomszédai sétálni, tollasozni hívják, de ő rájuk is gyanakszik (‘hiszen annyi a béemes a házban, mint a nyű’). Velük tart, aztán csakhamar elkószál mellőlük; rosszat sejtve érzi: ‘most kezdődik az én pokoljárásom’. Amit a továbbiakban fantazmagóriákkal kevert valóságos kalandként el is mesél. Egy építkezéshez tévedve indulatos szóváltásba elegyedik az örrel (azt képzei, katonai objektumot építenek a város közepén), majd a munkásokkal verekezésbe kezd (ismét azt hiszi, meg akarják mérgezni); azok ráuszítják a kutyákat, s ő szédelegve-émelyegve menekül. Közben agya ‘kaleidoszkópja szörnyűbbnél szörnyűbb képeket mutat’. Egy gödör előtt megtorpan, mintha saját sírgödre lenne, amelyből épp most lépett elő (‘feltámadt’?). Hirtelen Jézus Krisztusnak képzei magát, ‘isteni energiával’ feltöltődve harsányan szavalni kezd: ‘ne tekintsétek / ellenségnek egymást / ne öljetek, / ölelkezetek össze, emberek!’ Majd boldogan elindul toronyiránt, *Magyarország* c. versét szavalva (‘Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága, / nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te drága!’). Egy kis örbódé ajtaján apja keresztnévét fedezi fel (‘József!’ – ujjong boldogan; ‘Nyisd ki az ajtót, / édesapám, / ölelj meg, /.../ csókold meg a te / nagy fiadat, / aki harminc éve / vár rád, / harminc hosszú éve...’). Majd dudorászva továbbáll, végül egy hatalmas gödörbe zuhan, ahol félálomban, vizionálva tölti az éjszakát (18–24. rész).

A befejező részek (25–27.) a kálvária utolsó stációit, a ‘keresztre feszítettetés’ gyötrelmét örökítik meg. Költőnk továbbra is ‘kívülről’ figyeli önmagát, pontosan diagnosztizálja a benne zajló folyamatokat, s önsajnálat nélkül, objektíven jeleníti meg magát és környezetét. Hajnalban a gödörből kikapaszkodván a frissen munkába érkezőket figyelmezteti: ‘Itt egy atombomba-siló épül! – Pillanatokon belül a levegőbe repülhetünk valamennyien...’ De mert senki nem figyel rá, meztelenre vetkőzik (a pszichiátriai tapasztalatok szerint ez az abszolút nyíltság, őszinteségvágy jele), ami a józan járókelőkben megütközést vált ki. Már jön is az éjjeli őr két rendőrrel az oldalán, akik igazoltatják. Ekkor hatalmas erejű hallucináció tör rá: ‘Úgy láttam, / úgy hallottam, / úgy éreztem, / hogy lőnek rám’ mindenfelől. ‘Lőnek és / lőnek, / golyót asszonyomnak, / golyót kisfiamnak, / tipegő jövőmnek //...// bújnék az anyaföldbe, / egész a magmáig, / mert szégyen az, / amit a tömeg lát itt: / egyetemes szégyen!’ Eközben

megérkezik a mentőautó; ő torkaszakadtából üvölt: ‘Miért nem azokért mennek, / akik engem idejuttattak? //...// Nem én vagyok beteg itt, / hanem a világ! / Én csak az egyik / áldozata vagyok, / csak az egyik!’ A két rendőr meg a két mentős betuszkolja a kocsiba, ő ordít: ‘Ne hagyjatok elvinni! / Holnap lehet, / hogy ti kerültök sorra!’ De nincs segítség... ‘Becsapódott mögöttem az ajtó...’ Aztán altatóinjekció és csend...

Nem börtönbe hurcolták, természetesen, mint mondjuk tizenöt-húsz évvel korábban tették volna. Ó, nem. Csak az elmeógyógyintézetbe. Hiszen ekkor már a ‘puha diktatúra’ korát éltük...

Fel-felocsúdva a szedálásból, költőnk Kiss Benedekhez intéz megrendítő szöveget – képzeletben: ‘Bencém, Benedekem, / menekülj hazulról, / mert ezek utánam / biztos érted mennek, / megárvul családod, / jaj, ne higgy ezeknek! // Menekülj, / menekülj barátom, / ezek lehallgatják / telefonjainkat, / lemetszik dalaink / szárnyát: föl ne szálljon /.../ ezek megtöretnek, / roppantanák, zúznák / gerincünk töreknek...’ Egyfajta szorongásos ‘kishalált’ él át, de ebből van még, lesz még valódi ‘feltámadás’! A *Figyelőben* (‘hatalmas szoba volt, / elfért benne legalább / tizenöt ágy’) megfürdetik, megborotválják, tisztába öltöztetik – érzi ápolói rokonszenvét. Kisvártatva a *Kilencek* együttérző baráti társasága veszi körül. ‘Itt vagy te is, Mezey / Katinka? / Hát Oljanó hol van, / az én János barátom, / a rettegett dzsúdós? //...// De kinek a hangját hallom a sarokból? / Rózsa Bandi, szólj már! /.../ Itt van, itt van / az egész *Kilencek*! / Bence, Győri Zsiga, / Filosz (Péntek Imre), / Kovács! / Konczek! // Fiúk! / egy hét múlva / lapot alapítunk!’ – ujjong máris, s felszárnyal képzelete... Aztán újabb injekció: ‘röpke perc, / túl voltam / hetedhét határon: / vitt, sodort magával / az álom, az álom...’.

*

Azt hihetnénk, hogy a rendszervál(tozta)tó évek visszaadták Utassynak régi hitét, erejét, ifjonti lobogását. Sorra megjelenő kötetei (*Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; *Fény a bilincsen*, 1994; *Földi szívárvány*, 1996; *Havak hatalma*, 1996; *Szép napkelte holnap*, 1999) azonban épp ezzel ellentétes benső folyamatról tanúskodnak. ‘Nap süt, de szemem nem ragyog: / levert forradalom vagyok’ (*Öreg vers*). Azt a pusztítást, amit a letűnt korszak a szellemi-erkölcsi értékek felőrlésével végzett, jóvátenni, helyrehozni nem lehet. Azok, akik ‘ellenállók’ voltak, továbbra is periférián maradtak, elégtételt senkitől nem kaptak. A ‘behódoltak’ viszont újfent megdicsőültek. ‘Itt állok felpofozva. / Kitiltva. Lefokozva. //...// Vagyok a világ vagánya. / Vállamon iszonyat árnya. //...// Írok hát igazat, árván! / A hold a hangulatlámpám’ (*Világ vagánya*). Ő, aki hajdanán ‘márciusi rügyropogáskor’ láztól pirosan indult ‘csatába’, már nem vágyik új harcokra; a ‘ragadozó világ’ erősebbnek bizonyult nála. Beéri hát a ‘kívülálló’ pozíciójával. ‘Áll a fiú a tébolyító Hold fényözönében, / álmodik éberen, és / csönd hull rá, feledés’ (*A ragadozó látogatása, Csönd hull*). Sikerre, elismerésre nem vágyik többé, egyetlen elégtétele: ‘Tudom, hazudni nem hazudtam. / Minden betű ragyog. / Arany sisakot hord a tollam, / s fényes gondolatot’ (*Magamnak írok*). A ‘liliomok lázadását’ egykor vérbe fojtó, a jelenkori Giordano Brúnókat eretnekként megégető Hatalom összeomlott ugyan, de ki tudja, milyen jövő vár a nemzetre a totális sötétség nyomán? ‘Negyvennyolc éves leszek márciusban /.../ és nincs hitem, emberek! / Törvényt is csak egyet tisztellek: / az örök elmúlását. // A lüktető idő / mellkasában tombol, / hánytörög a szívem, / amíg hánytoroget’ (*Irgalmatlanul, Hát ide jutottam, Bordal, Torkig vagyok*). És Október? Szelleme vajon él-e, győzhet-e még? A krizantémok a temetőben a szembeszegülés dicsőségét, fájdalmát hirdetik; feltámadást nem ígérnek ugyan, a közös gyász mégis felemelő: ‘Ünnepek ünnepe: tüntess, / ha kell, hát bitangot büntess, / tüntess, Október, tüntess!’ (*Október*). De tudja: ő már nem lesz ‘vitézlő harcos’: ‘Nem leszek ott a / barikádon, / ahol elvérzett annyi álomom, / lázas, lázadó ifjúságom. // Bocsánat, / ezer bocsánat: / a lélek ép, / a test sivár rom’ (*Halkan*).

1989 költőnk számára tehát nem a megújulás éve. Mintha a Végzet egy pillanatnyi fellélegzést sem engedélyezne neki: alig húszesztendő fia szarkomás lesz, lábát amputálják, majd kisvártatva meghal (*Fiamhoz, Bánat, Ezüstvilág, Krónikus osztály, Gyászéj, Napáldozat* stb.). Sorstragédiaként éli meg, hogy mint apját – fiát is el kellett veszítenie; most lett csak igazán árva! ‘Eddig én apám sírkeresztje voltam / veled most jövőmet temetem el végleg. / Kell az istennek egy ember, aki árván, / őszén, kiraboltan: a Napba néz érted’ (*Nagy kék szemeid örökre lehunyta*). A nagy Göncölhöz fohászkodik esdőn: ‘Vedd föl, / vedd föl az én fiam, / és ültessd a bakra, / s röptesd, / suhogj vele / az Esthajnal csillagra! / Mert látni akarom, / látni minden este: // Öt, // akinek fény lett, / fény lett teste-lelke’. Kétségbeesetten faggatja fiát, a Természetet, a Világot s Istent: miért s hogyan történt mindez épp vele! (*Faggatom a fiamat, Levél Istenhez, Egy kisleány kerget a tenger, Fiam!* stb.). Szívébe temeti, ébredő-formálódó ifjúságának, majd szörnyű betegségének mozzanatait elevenen örzi: ‘Láttalak vidámnak, / fülig-nevetősnek, / szomorúság bajnokának, / gyávának és hősnak, //...// láttalak erősnek, / láttalak gyöngének, / láttam, ahogy átlényegít / egy pillangó ének; //...// és láttalak ott is, / ama kórteremben, / ahol soha nem alkonyul, / csak reggel van, reggel; / láttalak, látlak is: bár volna félálom! / bicegsz felém járókával: féllábon, féllábon. // Így látlak, míg élek. / Ifjan, krisztusian. / Nem is, nem is vagy te halott: / drága kicsi fiam! (*Választ világomtól*).

Még sokáig viaskodik vissza-visszatérő álmképeivel; évek múltán is ‘vak borzongással’ idézi meg mankón bicegő gyermekét, szeretne utánahalni (*Szarkóma, Aki temeti fiát, A magány markában* stb.) Mi egyebet tehetne? – megpróbálja legalább versében ‘éltetni’ őt: ‘Élj örökké, fiam, / én édes derengőm, / kit a fekete csönd / fényre nem ereszt föl! //...// Mit tehetnék érted? / mit is tehetek én? / Vacogtat a bánat, / remegtet a remény. / Hiányod fagyától a bazalt reped meg! / Végzem fényes munkám: / betűkbe temetlek! (*Én édes derengőm*). De a fájdalmat is meg kell tanulnia elviselni, mennie kell tovább kiszabott útján: ‘Buzdítanak a csillagok: / ha már ilyen árván hagytak, / rengesd fiad emlékét úgy, / miként bölcsőjét ringattad’ (*Utad végén*).

A halál tehát elválhatatlan útítársává szegődik (*In memoriam U.J., A magány markában, Vége, A büszke holtak, Álmok alagútja* stb.). Tudja: a fátum erősebb nála. Felesége, ‘a gyász fájdalmas nagyasszonya’ is vigasztalhatatlan. Kettejük kapcsolatát azonban megerősíti a közös bánat (*Feleségemhez, Kedves!*). Egymás szenvedésében osztozva, egymást gyámolítva haladnak tovább az életúton: ‘Ketten maradtunk, / ketten, / ebben a világi rettenetben. //...// Ma még tavasz van, / messze a nyárvég, / ám fekete az út, / s még feketébb lesz, / ha az elmúlás / angyala rálép, / és közénk zuhan, / közénk zuhan egy / jegyenyeárnyék’ (*Ketten maradtunk*). Kései, fáradt-szerelmes versek sorában az összetartozás mind mélyebb köreit járja be költőnk (*Zsóka, Öregek, Csókjaid édesvizével, Te meg a tenger, Meghitt mondat* stb.). Immáron ötven esztendővel háta mögött szinte csodának érzi, hogy ‘sarki fényben, ködben’, egyszál pallón eljutott idáig. Menedéke, egyetlen mentsvára felesége megértő, biztonságos szeretete (*Szemed égboltja alatt*). Az enyészet bágyadt szépsége örökös társukul szegődött: ‘Ha meghal egy dallam a gordonkán, / s fölzokog az alt, jajong a szoprán, / különös, furcsa borzongást hoz rám, / ha meghal egy dallam a gordonkán’ (*Gordonkára*). S majd úgy távoznak ők is, ha itt lesz az ideje, mint eme édes-bús dallam: ‘Ha meghalunk, / büszkén halunk meg. Halkan. / Ahogy elhal a gordonkán a dallam. / Elmúlásunk ünnep lesz. Halhatatlan.’ (*Erzsikém*). Addig pedig? Az ifjúság egykori tűzével fel-felparázsló szerelem megtartja mindkettejüket (*Nézlek múltthatatlanul, Ritmusán a tengereknek*). Látszatra még minden a régi; csak hogy a mélyek mélyén örökre ott van már a sosem gyógyuló seb: ‘Balladát lejtessz te, / öreg, / balladát, / míg a Tejúton gyermeked / arany mankóval ballag át, / balladát lejtessz te, / öreg, / balladát’ (*Hogy érzed magad, Dzsó?*). Csak élete párja gyöngédsége, türelme, a labirintus sötétségéből őt hite Ariadné-fonalával kivezető szeretete tartja benne az erőt

(*Labirintus*). Kettejük életszövetsége rejti 'halhatatlanságuk' titkát: 'Te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek. / Te asztalomra bort hozol, / s én dalba írlak téged: / te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek' (*Egyszerű ez*).

Utassy 'önarcképe' egyre fájdalmasabbá-töprengőbbé szelídül; de a régi dac, az egykori tűzlobogás még fel-felparázslík tekintetében: 'Vagyok, aki vagyok. // Nagy két szemem tábor-tüzénél / ragyog, aki ragyog. //...// Vagyok, aki vagyok. // Öreg, magányos, / összezüst ember, / kinek megmosta lábát / a Tenger, / kinek megmosta lábát a TENGER' (*Szemem tábor-tüzénél*). Sorstragédiákkal háta mögött egyre inkább érzi: megkoptak büszke oroszlánkörmei. Önmegszólító versek sora jelzi: mély válságba jutott korábbi reményeit, szárnyaló ambícióit illetően. Mint egykor Tóth Árpád, a hatni tudás illúzióját elveszítve mond ő is 'Jóéjszakát' a világnak: 'Hamutartód a Hold. / Csupa füst, csupa por. / Vén lírák legénye, / te oda hamuzol. // Falióra viraszt / veled: tik-tak, tik-tak. / Már mosolygok rajta, / hogy minden perc itthagya, / itthagya' (*Éjjél*).

El-elborozgat még, hol magában, hol ifjúkori igaz barátjával, Kiss Benedekkel, de a 'világmegváltás' gondját most már másokra hagyja (*Ragyogjon a bordal, A zöld veltelini, Szonett helyett, Egy kancsó bor tüzénél, Vendégségben Kiss Benedeknél, Kocsmazajban* stb.). Nemzedéki sorsukat – a *Kilencekét* – jelképesen így mutatja fel: mikor elindultak, nem láttak utat maguk előtt; mégis piros kedvvel vágtak neki a jeges-magas hegygerincnek. Fel is értek a csúcsra, ott tábor-tüzet raktak, dalra fakadtak. 'Tetszett ám az ének / a Hegy szellemének. / Ígértük százszor is, / feljövünk máskor is. / És a virradatban leballagtunk lassan.' (*Hegymászók*). A viszonylag fiatalon elhunyt Rózsa Endre (1941–1995) emlékének több verset is szentel. 'Megjött a tavasz, / te meg elmentél, barátom. // fölhúztad a hétmérföldes csizmát, / nekivágtál a mindenség vadonának. //...// Várt már, toporgott az Isten, / hogy kinevezhessen: / a vers tábornokának' (*Meghalni gyönyörű*). Majd később, a tenger mellett, az elmúlás szele suhintja meg; barátja szellemét idézi: 'Komorlik minden betűm, gyászol. / Akár a Tenger, / úgy hiányzol' (*Rózsa Endre, Tengerparton*).

Az ifjabb költők közül ekkor már néhányan őt tekintik 'Mesterüknek', s köré gyűlnek baráti beszélgetésre, 'nemzetsorsot' tanulni; pohár bor vagy korsó sör mellett 'váltják a világot' (*Három árny a mennybolton* – Hunya Zsoltnak és Léka Gézának; *Szikra Jánoshoz; Ecetfa alatt; Csehó* – Szikra János és Léka Géza társaságában; *Ezért volt hát* – Léka Gézának stb.). Bárhogy forgatják is a szót, egyre kilátástalanabbnak érzik az ország helyzetét: 'Csáky szalmája ím az ország. / Tudhatjátok már. / Mi a gyarmat. /.../ Szorong a sok kirakatablak, / a bábukat mind megmottozzák, / az utca zeng, a láрма zaklat: / csörömpöl egész Magyarország' (*Csáky szalmája*). A sok-sok utcára került, munka nélkül maradt ember, a 'lecsúszott' részek, hajléktalanok, a romos-koszorú lepusztultság mindenütt – fájdalmas látvány. És sajnos 'nem az országrontók fizetik a kontót' (*Rongy idő, Nézzétek ott azt az embert, Hozzászólás, Megfáradt fák alatt*). Változtatni, segíteni mindezen a költészet eszközeivel lehetetlen, költőnknek is fel kell tehát ismernie, hogy egykori dacos-lázás 'váteszi' alapállása anakronisztikus. Nem is kíván már mást, mint elrejtőzni 'a föld alá, / szétszigorodott arccal, holtan'. Egyetlen vigasza, hogy túl fogja élni saját halálát: 'Mindig leszek, mert mindig voltam' (*Akkor*).

A 'fekete, üszkös, csillagos, tücskös magyar éj'-ben virrasztva költőnk számvetést készít – immáron némileg eltávolodva sebző-fájdalmas élményeitől. Oknyomozó kíváncsisággal hatol be a lelke legmélyén – tudatalattijában – őrzött emlékvilágba, számba véve, milyen ösztönzéseket-indíttatást kapott a családtól, mit hozott magával a gyermekkor 'édenéből'? 'Apám katona volt. / Görbe tükrödnék fókuszában / remekítsd elém, te hold! /.../ Hadd lássam őt / élve, / félve //...// Vetítsd elém őt, / görbe hold: / levegő / nekem ő, / levegőm!' S anyja? – 'a magány nagyasszonya / borok / bizalmas barátnője', 'álomi asszony', ki hiába hívja-szólongatja apját, férjét, unokáját, lassan már fiát is; segítséget, választ kérdéseire egyiküktől sem

remélhet. Saját magát pedig ‘tékozló fiú’-nak érzi, ki ‘elherdálta kincseit, / eltékozolta, / rajta Isten sem segít’ (*Tékozló fiú*). Csak egy-egy emlékfoszlány a Múltból melengeti meg olykor-olykor didergő szívét (*Nagyapám és a vadkan, A kis harmonikás, Szentkút, Részes cséplők, Cigány kesergő, A suszteráj ura, Toronyiránt* stb.). Még most is, öregedvén, e kötöttségektől mentes, szabad ‘természeti’ világban érzi igazán otthonosan magát (*Kikeleti haikuk, A hőség haikui, Őszi haikuk, Téli miniatűrök, Tücskök titka, Négy tanka* stb.). Olykor-olykor felfelparázslík benne még ‘március tüze’, ha meghallja a Tavasz madarainak vidám füttyét: ‘Rigók, füttyösek, drágák, / március madarai, /.../ téltemetők vagytok, / forradalmak hírnökei, / ti, / ti, / március madarai, / színarany csőrűek, / ti vagytok az én testvéreim: / hazámhoz, Európához hűek’ (*Korom madarak*). De sejti: igazi Tavaszt ő már nem fog érezni soha. Feleségével, ‘a gyász nagyszonyával’ örök őszben járnak: ‘Bújnánk össze ötvenévesen, / de a fiunk a föld alól kiált ránk’ (*Nagy éjszaka*).

*

Utassy lírája az idők folyamán mind filozofikusabbá érlelődött; az elmúlást mint léttörvényt immár lázadozás nélkül elfogadja. Apokaliptikus képet fest nemcsak a saját, a magyarság, de az emberiség jövőjéről is. ‘Ó, nemcsak én, / jaj, nemcsak én, / elmúlik egyszer minden, / megfeketedik majd a fény, / haldoklik tó és tenger, / homokba fulladnak folyók, / partjukon gyászfák zörögnek: / íme a világ, világod! / Öröknek hitted, öröknek’. A Föld maga fog bennünket elpusztítani, hiszen visszaélünk erejével, termékeny bőségével: ‘Iszonyú lesz a bosszú itt, / mert a Földnek: / az Élet nem kell. /...// Nem enged el: megöl a Föld, / fekete bölcsőben ringat, / a mostoha úrból sem int / egyetlen árva csillag’ (*Iszonyú lesz*). A kései Ady tragikus, magát s nemzetét sirató hangja cseng vissza ezredfordulós költészetében. ‘Már az utolsó levél is lepergett: / vak huzatodban, vén Idő, didergek, / már az utolsó levél is lepergett /.../ Ködöt vajúdnak völgyek, rétek, / zúzmara hull, fák feketéllnek. / Nyirkos a lelkem is – nyúlós, nyálkás, / vállam fekete varjú-virágzás’ (*Már*). Ahogy egykor Ady körötfölött ‘a rémmesék Uhuja’ kerengett, szárnyát verdesve, lesve, mikor csaphat le rá, úgy kereng költőnk fölött-körött is egy ijesztő nagy sors-madár: ‘Ragadozó, levillog rám a karma. / Megölhetne, ha éppen meg akarna. / Mint a szívem kong, üres a határ. /...// Minden halott lelke hazatalál. / Félig örülten itt csak én bolyongok, / visszhangozzák lépteimet a dombok. / Kiált értem, suhog a nagy madár’ (*Barna*). A ‘lélek-madár’ ‘a nap felé repül’, ‘lángol, óriás magánya / üzi a nyárból, üzi’ – ‘csak a szelek pártfogolják, / csak a szelek egyedül’. A büszke, magányos madár ‘hétszer kerüli meg földünk, / s nincs ág, amire leszáll. / A magányok magánya ő, / elérhetetlen, örök, / nézünk utána, s hallgatunk, / hallgatunk a csend mögött’ (*Látok én egy nagy madarat*).

Lassan készülődni kezd a végső útra (*Útrakészen*). Tudja: nem üres tarsollyal távozik: ‘Éltettem az életet, éltettem! / Az én síromnak szája mosolyog’ (*Jelet hagytam*). Tisztában van önértékével, ha késve jött is a külső elismerés: ‘Előragyog majd az Idő, / kardhüvelyből villan a fény, / és fölsebzí a levegő / vén arcára: ki voltam én’ (*Kései tisztelőadás*). A díjakról egyébként ironikusan vélekedik, hiszen nem mindig ‘érdem szerint’ osztogatják (*Babérkoszorúsdí*). Annak ellenére, hogy számtalan retorzió érte pályáján, mégis elég sok elismerést kapott: 1978-ban a József Attila-díjat, majd több fontos jutalmat, ösztöndíjat, sőt nívódíjat, 1994-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét, 1997-ben a MAOE Pro Literatura-díját, 2001-ben a Babér-koszorút, 2004-ben pedig elnyerte az Édes Anyanyelvünk díjat. 2006-ban a Digitális Irodalmi Akadémia választotta tagjai közé, s 2007-ben megkapta a Kossuth-díjat is.

Hatvanadik életéhez közelítvén, költőnk egyre gyakrabban s meghittebben társalog Istennel; a hozzá való viszonya gyökeresen megváltozik. Újabb kötetei (*Isten faggatása*, 2000; *Sugdos a Sátán*, 2002.) a magyar költészet ‘istenkereső’ vonulatának egy sajátos

fejezetét nyitják. Korábban úgy érezte: Istent hiába keresi, nem hajol le hozzá, nem emeli fel őt, legnagyobb válságaiban magára hagyja. ‘Zöldfülként vonzott a nagyság / meg a hírnév, a szertelen. //...// Telente rám tört a tavaszvágy: / – ó, Március, egyetlenem! – / Ki sem fakadtak a barackfák, / már lombjukat sirattam el. // Tudtam, ha pávák remekítik / a délutáni dombtetőt: / ott Isten is jelen van mindig. / És féltem őt, rettegettem őt. // De csak tarka tollat találtam, / s rebegő, rezgő levegőt’ (*Költőnek lenni*). A szeretve-tisztelt példakép, *Nagy László üzenete* az ő számára ez: ‘Ha volna Isten, ha volna szegény, / lenne, ki háborogna bűneink felett, / és megbocsátaná e költeményt: / ha volna Isten, ha volna szegény. // De csak mi vagyunk: egyes-egyedül. / Csillagi csöndben csattan el a csók, / de a pofon is, mi lelünkre feketül. / Vadak vagyunk, gyönyörű lázadók! / Csillagi csöndben csattan el a csók’.

Racionális tárgyilagossággal, áhítatos főhajtás híján természetesen nem is találhatott rá Istenre, aki csak annak számára eleven valóság, aki feltétel és kételyek nélkül hisz benne. Ő azonban – Balassi s Ady nyomán – mindig ‘perlekedett’ az Úrral; már-már egyenrangúként követelve ‘jussát’: ‘Tárd ki előttem a fellegajtót: / látni akarom fényben az Istent! / Ám fejet színe előtt se hajtok, / ismerjük egymást hetedízíglén’ (*Látni akarom az Istent*). Isten nem tárta ki felleg-kapuját, nem mutatta meg magát neki; ő pedig egyre inkább úgy érezte: az Atya keserű sorsra szánta, kínhalálra ítélte őt, az igazságkeresőt – mint hajdan egyszülött Fiát. S ő cipelte is – hol zokszóval, káromkodva, hol megadóan – a szenvedés keresztyét; miközben a mai kufárok – farizeusok – júdások – gonosztevő Barabások, a másokat kínpadra kergetők szabadon tobzódtak. ‘Vállamon az ormótlan keresztfával / haldokolok fölfelé a Koponyák Hegyén, / villámlik nagy szemem, és a / pillanatfényben / átjedsz Veronika kendőjén arcom’. Nem torpan meg útján; s végére érve, a megfeszített két lator – a nyomorúságban testvérei! – iránt több szeretetet, részvétet érez, mint a közönyös, távoli Isten iránt (*Fölfelé a Koponyák Hegyére*). Olykor-olykor azonban mégis bűnbánóan fordul Hozzá, kegyelemért esdve: ‘Segíts, Uramisten, / könyörülj meg rajtam, / leng az ég fölöttem, / reng a föld alattam. // Uramisten, segíts, / magamra maradtam, / itt állok egyedül, / kötél a nyakamban. // Nagy, piros szívednek ágához kötöttem: / töröld el bűneim, / bűneim töröld el! // Reng a föld alattam, / leng az ég fölöttem’ (*Leng az ég, reng a föld*).

Ilyenkor úgy érzi: keserves sorsát ‘büntetésül’ kapta, hitetlenségéért, engedetlenségéért. Ha váratlanul meghalna, káoszt hagyna maga után: ‘Mert munkám félbe-szerbe hagytam, / világgá ment őröm, / az angyal, / mivel én Istent megtagadtam. / Piros parázson toporog talpam’ (*Ha most meghalnék*). Mégis reméli: a ‘megváltás’ kegyelmét nem vonja meg tőle az Úr, hiszen szeretett, szenvedett, s őt is szerették, van, ki tanúskodjon mellette az ‘égi bíró’ előtt. ‘Lélekharangok bongnak, csendülnek: / Isten kitüntet. // Dohog magában: / ellenem voltál, / minden éneked egy antizsoltár, / de te voltál, / tetőtől talpig te voltál! // Aki e drámát rettegi régen: az feleségem. // Ő nem sír-rí, őt rengeti a gyász. / Mindenegy mozdulatomra vigyáz. / Eljegyzik majd a csillagi körök, / mert ő is örök: / Ő is örök’ (*Isten kitüntet*).

A dac, a lázadás (Lucifer) szelleme a főhajtás alázatával birkózik benne; azonban egyre inkább érzi: Isten gyermeke /ő is/, kinek az Atya megbocsátja, hogy olykor tagadta – szidalmazta őt (*Zengi és gyalázza Istent, Akit lilára vert átkom, Bűntudat, Távozzom az Édenkertből, Isten faggatása, Beismerő vallomás* stb.). S ha az Atya mégsem emeli magához? Ha netán valóban üres az Ég? Ő akkor is a Kozmosz fia, mint József Attila volt: ‘Gyiloktól mentes álmod látsz, / a lelked leng, a tested láng, / ha minden van, csak Isten nincs: / a Mindenség vigyáz majd rád’ (*Örömhír*). Ugyancsak József Attila sorai (‘Talán eltűnök hirtelen’, illetve ‘Íme, hát megelétem hazámat’) köszönnek vissza *Majd összeomlok* c. versében, de jóval ironikusabban, már-már szarkasztikusan: ‘Majd összeomlok szótlánul / gyaloglás közben a járdán, / jön egy buldog és megszagol, / mellém ül és vigyáz rám. //...// Futva megjön a rendőr is, / oszlat rögtön, teszi a dolgát, / valahonnan előkerül / egy Új Magyarország, / és letakar vele, beföd. / Arca nem árul el semmit. / Mellém feketül egy furgon: / rám csukják a tepsit’.

Más versében is megidézi a sorsrokonnak érzett nagy elődöt: ‘Sír a sín, sikolt, / zörömböl a váltó: / sehol egy Megváltó. // Állsz a fülke-fényben, / könnyökölsz, hallgatod, / hogy dübörög a föld, / dohorog mozdonyod’ (*Állsz a fülkefényben* – utalás József Attila *Eszmélet* c. versére).

De azért most sem adja meg magát... Súlyos betegségekkel küzdve (többször rohamozó depresszió, tüdőrák, érrendszeri problémák stb.) is tele van tervekkel, dolgozik. Csak azért is tartja magát: ‘Mióta készülsz már / a halálra! / Fölesküdtél rá: / szent az élet’ – így semmilyen ok nem lehet elegendő arra, hogy feladja a küzdelmet. Szembefordul ‘Halál Úr’-ral tehát, s párbajra szólítja: ‘Életemet nem adom ingyen!’ ‘Betűk balzsama’ védi, fájdalmát – gyászát – keservét betűkbe temeti, s új erőre is a betűktől kap. ‘Az öregség szakállszárítóján’ csücsülve, avagy érszükületes lábával tétován lépkedve (‘lűktet a fájdalom csillaga bennem’) sétálgat az őszben (*Megfáradt lombok alatt, Nem adom ingyen, Az ének tisztásain*), miközben egykor ‘forradalmas’ szívét csitíttatja (*Napszentületkor*). Szeretné hinni, hogy egyszer majd mégiscsak eljön a *Szép napkeltő holnap*, amely visszaadja dalai ‘piros hitét, hitelét’; ha kell, ‘csillagdrótsövényen’ is áttörne hozzá, de eszével tudja: az ösztönök ‘özönvizében’ alámerülő ember(iség) nem képes benső változásra. ‘Káin megöli mindenkor Ábelt, / nem lesz külön, nem, az én fajtám sem!’ Az Úrhoz fohászkodik tehát: ‘Szeress így minket! És ments meg! Ámen...’ (*Noé*).

Sugdós a Sátán c. kötete egyfajta összegzés, ugyanakkor előretekintés. Apja, majd fia korai halála után most viszonylag hosszú életű anyjától is búcsúznia kell – ‘mint a kirabolt határ’, úgy érzi magát (*Amíg megvirrad*). ‘Temetem édesanyámat. / Bölcsőjéig zokogom el őt. / Szívemen akkora bánat: / telehalom a temetőt’ (1998. VII. 23.). Jobban fáj a búcsú, mint mikor verést kapott még tőle; őt gyászolja a kert, az elhagyott ház, a mező virágai (*Fekete ének, Halottal beszél*). Tudja: anyja tragédiákkal terhes élete nem volt egészen ‘mintaszerű’ – élettársai fiának csupán ‘mostohái’ voltak, ő maga öregkorában ‘alkohol tüzén lassúdan’ égett el; ‘álmát pityókás angyalok őrizték’. De mégiscsak az anyja volt, aki rajongott fiáért, s felnevelte egyedül, a sok-sok nehézség ellenére is. Ahogy telnek-múlnak az évek, a fájdalom nem csitul (*Pakk, Sándor bácsi, Színed előtt, Nincslesz, Didergek*). A végérvényes árvaság mély kútjába zuhanva költőnkét majdnem olyan sötét gondolatok szállják meg ismét, mint ‘poklában’ vergődve egykoron. Megszaporodnak újra az önmegszólító versek, a gyász belső válságba sodorja: ‘Amióta anyád a föld alatt hál, / házatokban fekete csönd lakik. / Mire vársz még? Oly egyedül maradtál. / Döfd magadba a kést markolatig’ (*Sugdós a Sátán*). De egy erőteljes mozdulattal most is elhárítja magától a fekete kísértőt: ‘Szeretnék szépen megöregedni, / kicselezve a bamba halált, / s hirtelen összeroskadni, mint egy / épület, amit bomba talált’ (*Megöregedni*). Megint felbukkannak nála a kései Ady fátumos képei: ‘Majd eljönnek az utolsó napok: / szemem se rebben, fogam sem vacog, / ha eljönnek az utolsó napok’. Bátran áll akkor majd az Úr elé: ‘Hívatál, Uram?! / Íme, itt vagyok! / Állok előtted büszkén, hontalan, / szemem követ egy csóvás csillagot, / ám gondja van annak is, gondja van: / hát rá se hederít, / hogy meghalok’ (*Utolsó napok*).

Lassanként megbarátkozva az öregedés tényével, immáron párjával végleg kettesben maradván, egyfajta meghitt-új viszony alakul ki köztük (*Maholnap*). Némi büntudatot érez, hogy feleségének – mellette, vele – ugyancsak nehéz sors jutott; ugyanakkor hálás is érte, hogy nem egyedül kellett végigjárnia Golgota-útját: ‘Én magam akartam cipelni / a költészet keresztjét! / Áltál előttem sejtelmesen, / mint egy Máriás szentkép. //...// Én magam akartam cipelni a költészet keresztjét! / És most kifosztva, megrabolva: / ketten nyögjük a terhét, / s visszük, visszük a Golgotára / a keresztet keresztjét’ (*Ketten*). Összetartozásuk immáron végérvényes. A magyar költészettörténet hűséges hitveseit megillető magasztaló verset megkapja Horváth Erzsébet is: ‘Te páratlan, / te magányos, / te legeslegeslegszebb, // ne sírdogálj, / föl a fejjel, / soha, sohase reszkess, / nincs, / nincs nálad / szentebb, / se bátrabb, / se fessebb, / se hübb, / se frissebb, //...// én halhatatlan / hitvesem – / Te Kedves!’ (*Te Kedves*). *Hatvanon*

túl c. versében utal rá: már nem a régi láz kapcsolja össze őket (ami természetes!). Egy-máshoz tartozásuk szoros köteléke azonban mind erősebbé vált, válik az évek során (*Az én asszonyom, Öregek évődése, Sláger I–II.*).

Az időskori, érett versekből egy letisztult, küzdelmeivel megbékélt arc tekint ránk. Utassy lélekben feldolgozta 'kálváriáját', s már nem fáj az egykori sok-sok kudarc, visszautasítottság. Szenvedéseivel kivívta benső szabadságát. Úgy érzi: megadta az árát Istentől való eltávolodásának: 'Magadra hagytalak, nagy Isten, / mint Szent Pál az oláhokat. / Nézd, bele is öszült a tincsem! / Szabad vagyok végre, szabad' (*Magadra hagytalak*). Jézust most már közvetítőnek tartja, aki által személyes kapcsolatba kerülhet az Atyával; úgy sejti-reméli: megkapta (ő is) a hit kegyelmét: 'Mintha lennél, / mintha volnál, / mintha töviskoronáddal / rám hajolnál, //...// mintha hinnék, / mintha hinnél, / mintha Isten színe elé / gyolcsban vinnél: // trónja túl zöld, / ege túl kék, / mégis mintha... / mintha mégis / leborulnék' (*Krisztushoz*). Azért még most sem hajt egykönnyen térdet-fejet! – és nem 'vallási' alapon rendezi Istenhez való viszonyát (*Ha szomorú vagy, Nézek hosszan magam elé*). A Természetből (is) az 'isteni harmónia' árad felé, s ő az 'Örök Dolgok' ígézetében feloldódva, e harmónia részesének érzi magát (*Virrad a föld, Hétpettyes, Hajnalok hajnaláig, Isten hozott* stb.).

Voltaképpen már nem is fontos számára a kérdés: létezik-e Isten autonóm személyként, avagy csupán a teremtetett Természetben nyilvánítja önmagát? Hiszen az Élet csodájában a Természet által részesülünk! Felfogása tehát némiképp a panteistákéhoz közelít (*Őt haiku*). Isten bennünk van, s mi Istenben vagyunk. 'A Hold, Isten toronyórája / elütötte az éjfelet. / Nem kulcsolom kezem imára, / nem gyónok és nem térdelek. // Megadatott, hogy látva lássam / és halljam a rög énekét. / A tenger volt egyetlen társam, / a tenger: a tiszta beszéd' (*A tiszta beszéd*). Méltósággal, az 'egyenrangú' büszkeségével áll most is Istene előtt, de már nem 'követel', inkább kér: 'A hitek hite volt enyém. / Remegtem az igazságért. / Fölnevelt magához a fény, / úgy lettem az elmúlásé. / A hitek hite volt enyém. / Hitetlenségem: Tamásé. // Adj méltó halált, Istenem, / gyönyörű, büszke elmúlást! / Hajam hava hullong, / dereng: / csillagmessze az ifjúság. / Méltó halált adj, Istenem, / büszke, gyönyörű elmúlást!' (*Méltó halált*).

Utassy József tehát – túl hatvanötödik életévén – mintha révbé ért volna, sok-sok gyötrelme, betegsége ellenére is. 'Krisztusi' sorsa betelt; s ő talán már meg is békélt vele. Hiszen tudja: kétezer éve mindig, újra és újra arcul köpik, keresztre feszítik az Igazságért, az emberi világ jobbá tételéért küzdőket; megcsúfolják 'Isten gyönyörű gyermekét' s eszméit. 'A Koponyák Hegyén / egy hetvenhét-szer szép, / harminchárom éves / elárvult vőlegényt, / Júdea királyát, / a leköpött vezért, / jó Krisztus urunkat /.../ kínozták galádul.' 'Máriát gúnyolták', sőt, 'ki-röhögték titkon', nem sajnálták 'a gyásztól roskadozót'. Végül 'egy római harcos /.../ gyilkos lándzsájával / szíven döfte Jézust' – és ezzel megölte Jövők (*Golgotán*). Még most is amiatt aggódik: Krisztus parancsa – a 'szeretet-vallás' – nélkül lesz-e valaha is feltámadása az ember(iség)nek? Ha a tisztánlátó 'prófétákat' mindenkor megkövezik, perifériára szorítják, lehet-e remélni, hogy valaha is kialakul egy 'igazságosabb', emberibb társadalom? Úgy tűnik: a történelem máris bizonyította: utópiáink mind sorra megbuktak, megbuknak a valóság kőkemény ellenállásán; így a 'szebb jövő' mindig elérhetetlen álom marad csupán.

*

Utassyra sokszorosán érvényes a mondás: 'Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni'. Ő pokolra szállt; 'dudás' lett belőle. A létezés olyan mélységeit járta be, mint nemzedékéből senki más. 2004-ben súlyos betegen a mosdói kórházba, majd 2005-ben a bázakerettyei szanatóriumba került, ahol végül is több hónapi kezelés, ápolás után visszanyerte egészségét, alkotó kedvét. Itt született verseinek csokrát – 2001 óta írt költeményeivel együtt – a

Széphalom Könyvműhely jelentette meg 2006-ban (*Farkasordító*). Jórészt emlékeit, a múltat, koraifjúsága élményeit, a tovaillant Idő szépségeit-fájdalmát örökíti meg (*Ámulat* c. ciklus). De még ennél is megrendítőbbek a jelenkor rokkantjairól (*Hajlék hajléktalanoknak* c. ciklus) és sorstársairól írt versei (*Ének Bázakerettye betegeiről*). Nehezen viseli itt a 'katonás' rendet; mégis 'hálával és nagyrabecsüléssel' ajánlja *Pokolból jövet II.* c. költeményét kezelőorvosának, Dr. Győri Lászlónak: 'Ifjúságnak háttal, / hosszú nagy víz mellé / kiültetem kölyök-szívem csillag alá, kőre. //...// Hatvanöt évgyűrű / arany tüze őrzít, / pántolódik homlokomra / a hetvenedik már. //...// Jövök a Pokolból, / harminchárom éve / úgy járok én oda, mintha / otthonomba mennék. // Otthonomba, végleg, / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifjúságom, / te egyetlen, árva'.

A Sors most (is) kegyes volt hozzá: megmenekült. Talán azért, mert erősen hitt benne: még van dolga itt a Földön... 'A haláltól nem félni kell, / hanem várni: emelt fővel! / Szólongatnak már őseim: / csalnának a temetőbe. // Csak a fiam vár szótlantul, / csak ő, az egyetlen árva. / Ő tudja csak: dolgom van itt, / és nem siettet a drága!' (*Dolgom van itt*). Feleségével Rédcésre költözött, ahol anyósa (kit *Nehogy itt hagyj!* c. versében 'kis rédicsi örökmozgó asszony'-ként emleget) házában emeletráépítéssel megteremtették a maguk önálló otthonát. Súlyos betegségeiből újra meg újra 'feltámadván', költőnk ifjonti erővel, energiával, reményekkel telve dolgozik. Rendszeresen publikál helyi és országos szintű lapokban (*Pannon Tükör*, a lendvai *Muratáj*, *Forrás*, *Holmi*, *Kortárs*, *Magyar Napló* stb.), felolvasó esteket tart, a *Muravidéki Magyar Rádió* hosszú beszélgetést sugárzott vele stb. stb. Távol a főváros zajától, természetközeli, friss levegőjű vidéki környezetben, korábbi irodalmi és baráti kapcsolatait fenntartva-ápolva remélhetőleg még sok-sok derűs alkotó esztendő vár rá... Hiszen számára az Élet: a költészet! 'Az írás gyönyörű gyötrelem. / Temérdek éjfél és megannyi hajnal / verejtéke vall csöndesen: / az írás gyönyörű gyötrelem' (*Az írásról*).

Most, hogy végre zavartalanul a munkájának szentelheti magát, mintha versei is derűsebbek, életörömet sugárzóbbak lennének: 'Lassacskán megérem testem elestét, / ám szellemem friss, pajkos kiskölyök. / Hagyjátok hát játszani önfeledten, / mert szent a képzelet, szent! És örök' (*Hagyjátok játszani!*). Élni szeretne, minél tovább, tisztán, szabadon: 'Engedjétek hát dobogni, / verni, // hagyjátok szépen megöregedni: / lüktető kalitkájában / szívem' (*Fölkiáltó*).

Hatvanötödik születésnapján az Írószövetség meghitt ünnepi rendezvényen köszöntötte. S ő meghatott, méltóságteli büszkeséggel nyugtázta: személyiségének, költészetének ma is varázsa van; sok hívét, barátját, tisztelőjét megpróbáltatásai, hosszas betegségei ellenére sem veszítette el. Bizonyos értelemben ma is nemzedéke orientáló 'vezéregyénisége'. A *Magyar Napló* Kiadó ízléses kis kötetben, Nagy Gábor válogatásában és utószavával megjelentette leginkább időtálló verseit (*A küzdelem költője*). A *Zúg márciust* ma (újra) idézik, szavalják, hiszen aktualitását nemhogy nem veszítette el – az évtizedek során, sajnos, időszerűbb lett, mint valaha... Élete summázatát a *Mindenek ellenére* c. költeménye fejezi ki a legpontosabban: 'Sietni én sosem siettem. / Gondoltam, megvárnak a dolgok. / Hiába volt sorsom kietlen: / boldog voltam, boldog és boldog. // Ezer dálnak életet adtam, / véretem adtam ezer dálnak: / pacsirtáljanak a magasban, / örömére ifjúnak, aggnak'.

Ha későbbi korok majd elfogulatlanul visszatekintenek a mára, világosan ki fog rajzolódni Utassy szerepe, poétikán kívüli-túli jelentősége: megénekelt 'kálváriája' mindazok közös kálváriája (volt), akik – szembeszegülvén a félszázados diktatúrával – leleplezték, az utókor számára megörökítették annak antihumánus, mindenkit uniformizálni, 'alattvalóvá' szürkíteni akaró lényegét.

II. rész

Körön kívül

Kálmán Mária műveiről

LÍRA

Sakk-matt

Ízléses kiállítású kis kötet; a maga nemében egyedülálló, hiszen a *remix* az ezredforduló új műfaja. A címlapon két pezsgőspohár, gyertya s éjfél utó óra: jelzi, hogy határponthoz értünk – valaminek vége van, de lesz-e egyáltalán, s mi lesz az új, ami jön? Lesz-e új éve / új korszaka az egyénnek, nemzetnek, emberiségnek? Vagy végleg bealkonyult? – mattot kaptunk a történelem nagy sakk-játszmájában? A remix-forma lehetőséget kínál a szerzőnek arra, hogy hidat teremtsen a múlt és a jelen között, s régi – klasszikus – művek újraértelmezésével új asszociációs mezőnybe emelje a már jól ismert szövegeket. A svájci-magyar *Alterra* Kiadó XXI. századi antológiáiban teljes remix-verssorozatokat olvashatunk; köztük Kálmán Mária díjnyertes pályamunkáit, amelyekben korunk brutális, értéktagadó, illetve értékvesztett valóságával szembesít bennünket.

A *Nemzeteszme – Embereszme* c. kötetnyitó vers Arany János s Reviczky Gyula híres vitáját idézi (*Kozmopolita költészet – Kozmopolita költészet?*). Nemhogy csitulna a majd' másfél évszázada folyó polémia – napjainkban még inkább felerősödött. Holott a két eszme szorosan összetartozik; kiegészíti, s nem keresztbe metszi egymást! Nálunk az írók – de az 'ítészek' is! – két egymással ellentétes véglelet látnak benne; s immáron már a politikai értelemben vett nemzetfogalom is kettéhasadt! Így hát nem ártana felfigyelnünk költő(nő)nk intelmére: 'Bár hazánkból, ősi földből / Csupán egy szívnyi maradt, / Elég volt a gyűlöletből, / Ez a szív most már szabad! // Valamennyi kultúr-hérosz / Valamennyi nemzeté / Valamennyi művész lelke / valamennyi emberé!' S vajon nem aktuális-e ma is Vörösmarty *Országháza* c. verse? Ugyan ma már 'a hazának van egy háza', de 'fiainak nem hazája' ma sem! 'Képviselő mulat benne, / mintha kabaréban lenne! / Magamagát prolongálja / Az országnak rossz gazdája! /.../ Ha nem végzi jól a dolgát, / Nem tűrjük tovább hatalmát!' (*Új emberi jogokat!*). És a József Attila-remix? – vajon nem mindannyiánk közös gondját-baját fejezi ki? 'Mondd, mit érlel annak a sorsa, / Ki el-nem-ismert proletár, / Új ezredévben lett rabszolga? / Kimúlt alóla a gyár, / Nincs párt, amely pártját fogná, / Játshatja a 'hol a piros'-t – / Lustaságát teszi okká, / S ha kell, kap erről papirost?' – és így tovább, a többi rétegre, s bármely korosztályra érvényesen (*Mit érlel?*).

Találunk itt remek Babits-remixet, rap-változatban (*Hiába*), Eötvös József-remixet a hajléktalanokról (*Megváltás*), Bornemissza – Batsányi – Kölcsey – Petőfi – Gyulai Pál – Ady – Szabó Lőrinc – variációkat kifosztottságunkról – árvaságunkról – elnyomorodásunkról. Mind azt sugallják: az 'anyag' síkján (azaz pusztán 'materiális' alapon) nem lehet megválaszolni – megoldani létkérdéseinket; ugyanakkor anyag – pénz – elemi létfeltételek híján nem lehet fenntartani az Életet.

A versek másik csoportja a lírai én legbenső régióit világítja át; egy nagyon mély lelki életet élő személyiség érzelmvilága tárul fel bennük (*Anyu nyolcvankettedik születésnapjára, Anyutól születésnapomra, A templom lépcsőjén* stb.). Egy fájdalmas ifjúkori szerelem soha ki nem hűlő emlékével szívében járja a költő(nő) a maga útját (*Derítő, Halott Kedvesemnek, Szerelmem, A Tabánban, Hullócsillag, Fölfelé fordított tenyérrel* stb.). Az értelmiségi lét gyötrelmes dilemmái, egykori eszmé(nye)inek összeomlása – ami végül is tisztánlátást hozott a múltat illetően, tehát pozitív szerepe volt életében – foglalkoztatják, nemcsak egyéni, hanem nemzeti, sőt emberiség-szinten (*Töprengés a betongettóban, Reménysugár-szennyezés, Városrendezés, A null-központ* stb.). Már-már búcsúzik, készül a világból való kilépésre, de nem

megkeseredetten: ‘Hol a tiszta ész világít, / Joghalál nincs. Ott a fény. / Mit nem adtam volna érte / életem legelején! / Nem hunyom be szemem, látok! / Ím itt állok vakulatlan. / Búcsúzom, ifjú barátok – / Mert az évek száma hatvan’ (*Ballada a rendelt Időről*). Csöndes mosollyal nyugtázza egy sóhajtásnyi versben: ‘Eljátszottam a magam szerepét. / Elég. / Volt, aki virágot adott. / Halott. / Utamon mosolyok kísérték. / Szépek. / És aki porig alázott / Fázott’ (*Pasziansz*).

A kötetet egy kacagtató, négytétéles *Ludas Matyi*-remix zárja. Fazekas Mihály nyomán a jelenkori Döbrögi(k) eszén túljáró mai Mátyás(ok) furfangos bosszúját és igazságtevését meséli el. Egy csereháti gazdát, kinek ‘visszamenve hetven ösre / Ludas Matyi volt az őse’, s ki ‘éberén vigyázott törvényekre és adókra’, a ‘báránybőrös Döbrögi’ – kemény adót vetve ki rá és a hasonszőrűekre – megpróbált mindenéből kifosztani. Csakhogy a gazdáknak megvolt a magukhoz való esze! Gyümölcseiket nem vették át? Termésüket ‘lábon eladták’. ‘Disznóikat csendben levágták / Az értékesítőt meg se várták /.../ Ukrajna az egészet felvásárolta: / Ott mesében volt csak disznó, / Eddig mást akasztottak a kampókra.’ S mikor a fedelet is el akarta árverezni fejük felől Döbrögi, ők Strasbourgba mentek panasza: ‘Ha minket megcsalhat Döbrögi örökre / Hetven nagyapánknak nem marad egy ökre’. A ‘világképviselők kara’ nekik adott igazat; s ‘minden jó, ha a vége jó’ – Péter-Pálkor már vidáman folyt az aratás. ‘Matyi mindig bízott a Gondviselésben, / De maga is tett a gondok ellen szépen. / Döbrögi már nem megy falu közelébe, / Karlovy Varyban gyógyul az epéje. / Kicsi ember lett ő, nincs benne ördögi. / Márvány függ a kúton: ‘Köszöni Döbrögi’.

Bár a remix-verseknek még nincs igazi keletje az újításokra kevésbé fogékony szakmai körökben, mégsem lehet vitatni jelentőségüket. Tudatosítják bennünk, hogy voltaképpen már évszázadok óta ugyanazon problémákkal küszködünk, költőink minden korban ostromozzák a Mát, s sóvárogják ‘a szebb Jövőt’. Az ember és a morál(talanság) mitsem változik; ahogy Madách írta: ‘Más név alatt a Végzet ugyanaz’. S ha ezt nem veszítjük szem elől, esetleg tudatos(abb)an küzdhetünk a jelen anomáliái ellen, s kudarcainkat is nyugodt(abb) fölénnnyel tudjuk elviselni. Ezért érdemes tehát olvasnunk remix-verseket (is)!

Út előttem, út a hátam mögött

Kálmán Mária második verseskötete jóval személyesebb, meditatívabb, mint az előző. Szinte minden költeménye a lét (és az írás) értelmére – értelmetlenségére kérdez rá. A társadalom gondjai-bajai most is foglalkoztatják, de inkább csak a tekintetben: hol s hogyan rontottuk el? Miért redukálódtak, redukálódnak egyre inkább eufórikus reményeink a pusztta túlélés vágyára? (*Türelemjáték*). Az élet rokkantjai mint megbénított árnyak, bolyonganak a lepusztított földi Hádész színterein: ‘Ki a halálnak nem komája, / S az életet sem viseli el – / Szanatórium a tanyája’. Szorongásaik, félelmeik martalékkaként magukba zárkóznak: ‘Naphosszat nem is beszélnek, / Nem kell tévé, telefon / A csend az egyetlen vagyon’ (*Nihil*). A ‘káinok’ kiteljesedett, zavartalan uralma alatt az ‘ábelek’ megalázva-kifosztva pusztulnak el; egyre inkább úgy tűnik: a Sátán tartja markában a világot.

A költő(nő) mitológiai síkra emeli Isten és Lucifer soha véget nem érő párbaját, amit már *Madách* a Tragédiában oly megrendítően bemutatott – a befejezéssel érzékeltetvén, hogy a végkifejletet természetesen nem ismerhetjük meg (*Isten titka*). Lírai víziójában (*Hatalomátvétel*) a kilátástalan küzdelemben megfáradt Úr ‘fényhalottaságján’ fekvő már szeretné hatalmát másra átruházni. Ekkor érkezik az ördög, jussát követelve (‘Győztem – szólt a Sátán – hatalmam akarom’). Az égiek nem szólnak semmit, csak Konfucius bólint: ‘Épp itt az

alkalom'. A világhatalom akadálytalan rászakadásának híréből megrémülve a váratlan vendég már-már visszakozna, mikor az Úr magához inti. Azt hívén: Ábel jött elé, 'az ördögre rajzol egy végső keresztet'; 'aztán – volt, nincs – a Föld belereszket'. Lucifer, mint akit becsaptak, átkozódni kezd; 'az égi hatalmasok' megdöbbenve látják: 'Nagy ellenfelük jócskán átváltozott. / Megöszült a Sátán. Szemében Csöndherceg. / A bénító idő száraz-alma perceg'. A Földre alátekintve, rémülten látja az ördög: az egyetlen szempillantás alatt 'neo-Bábellé' változott; a 'káinok' tépik-marják egymást, hiszen már nincsenek 'ábelek', akiket kifoszthatnának-elpusztíthatnának. 'Nem, így nem kell' – üvölt fel Lucifer, 's öngyilkos tüze gyúl. / A Sátán az Istent egy perccel élte túl'. Hiszen ha Isten meghal, vele együtt pusztul a világ: a 'sátán-fajzat' uralma nem vezethet máshoz, mint az általános katasztrófához, a 'mindenki mindenki ellen' gyilkos elvének totális uralmához.

Kálmán Mária *nemzeti* sorstudata is tragikus: mintegy a mitikus emberiség-sorssal összhangban. Anélkül, hogy ezt szavakkal külön kifejezné, a költeményekből érződik a korunk általános értékvesztettsége miatti fájdalom (*In memoriam Antall József*). A jelen talán mindörökké betemette korábbi reményeinket. Úgy érzékeli: a Rákóczi-szabadságharc bukásához fogható az, ami velünk történt. Három költeményben is visszautal e hősi korra. Az elsőben hős Zrínyi Ilona és férje, Thököly Imre száműzetésben, a Márványtenger partján álmodoznak arról, hogy Ilona fia, a 'Rákóczi-árva' majdan diadalra viszi veszni látszó ügyüket. Mintha a történelem igazolta volna álmukat: 'Nem élték meg: / Kibomlottak kurucok zászlói, / De látva látták egymásban, / Miért küzd Rákóczi' (*Pro Patria*). Csakhogy végül mégis Rodostó lett reményeik temetője (*Ahol a fű is sír*). A *Mikes ma* c. Lévay József-remix pedig már egy végérvényesen tönkrement állapotot rögzít: 'Júdása lett mára magyar a magyarnak / Pörgő falevele villanó viharok /.../ Világtervhez igazítja, szorítja / Hontalanul túlélésre tanítja / Barcelona, Oslo /...// A szülőföld mállik, az ember nem érti, / A Sorsnak asszonya milyen sorsot mért ki'. Mikes azon töpreng: vajon ha ők egykoron nem a túlélést választják, hanem a heroikus halált (mint Zrínyi), másként alakult volna a nemzet jövője? 'Pestis lett a béke: / Szívtől szívig pusztít / fondorlatos mérge'. Örök dilemma: melyiket válasszuk? 'Túlélőnek lenni bizony nem hitványság / Ítéletként hordja magán a magyarság'. Hiszen minden nagy szabadság-küzdelmünk után 'kiegyeztünk', 'túléltünk' – ez tartott bennünket életben a Kárpát-medencében egy évezreden át. A költő *A Reformáció Genfi Emlékműve előtt* c. Illyés-versre építve egy rövid remix-kompozícióban vonja le a tanulságot: 'Maga az Isten se tudhatta volna másképp'.

A személyiség belvilágába bepillantást engedő költemények jelzik: Kálmán Mária melankolikus léttudata tragikus sorstudattal párosul. Önszimbólumának (ő is, mint Arany, később Kassák) a tölgyet tartja; de már nem mint erős, kitéphetetlen hatalmas fát, hanem mint korhadó, a természet törvénye által pusztulásra ítélt magányos famaradványt: 'Kívül kopáran, belül halottan, / Mint öreg tölgy állok, gyümölcsösben. / Köröttem a kert szedett-rakottan / Érik s elpusztul viharban-ködben'. A termékeny gyümölcsfák bő termését az 'életüst' elnyeli, mégis buján-derűsek; 'csak a tölgy nem osztozik soha / sem bánatukban, sem örömükben' (*A tölgy*).

A *Tankák* címen egybefűzött mozaiksorozatban (20 ötsoros) az életút azon mozzanatai tárulnak fel egy-egy villanással, amelyek a lírai alany léttudatát alakították. 'Harmincnyolc éve / Meghalt az édesapám' – ez volt az első ütés (2.). Aztán egy távirat ('56-ban?'): 'Bármilyen történik, azonnal gyere haza' – s ő ment. 'A ház rég összeroskadt, lakóit eltemették' (3.). A halál egyetemes törvényének mindnyájan alá vagyunk vetve, s nem tudjuk, kit mikor, hol ér utol: 'Mindenki meghal / Az élet csak egy tanka / Rövid csattanó / Két galamb piros csőre / Egy percre találkozik' (5.). A Sátán-uralta világban a morális tartását veszített ember(iség) otthontalanul tévelyeg: 'Ma sem tudja, mi a jó / Mi a gonoszság / a Sátán törbe csalta' (12.). A Gyógyulás ígérete, lehetősége – a lírai alany szerint – nem a kultúrában, hanem sokkal inkább

a Természetben rejlik: ‘Ne Parnasszusra, / Hanem Pilisre vágyódj! / Lovad ne Pegazus, / Hanem Táltos legyen, / S címert nyersz a hegyen’ (15.). Küzdelmeiben megfáradva, ő már csak a végső pihenésre vágyik: ‘Jó lesz elmenni /.../ Végre kipihenni az / Élettragédiát’ (16.). Számot vetve tehát az eddigiekkel, irgalomért esd az Úrhoz: ‘Szóval és tettel / Tudtommal nem vétkeztem. / Bocsásd meg, Uram, / A némaságaimat, / A tudatos hallgatást’ (20.).

Azt a meghittséget, féltő-óvó szeretetet, erkölcsi igényességet, amit a családban kapott (*Öcsémnek*), nem találta meg többé soha, sehol. Mióta ‘nagyapó’ elment, senki nem védi-óvjá őt, vigyázza lépteit, nincs kiben megkapaszkodnia: ‘Senkinek a szerelmében / Meg nem bújhatok, mint régen / A reményben’ (*Új magyar Mária-siralom*).

Nem személyes-vallomásos költemények ezek sem; s mégis egy szeretetében lélekalkatba engednek bepillantást. Az önfegyelem páncéljában szinte egy segélykérő, védelemért esdő *én* rejtezik, aki nem akarja feltárni belvilágát, ezért inkább – látszólag! – eltávolítja önmagától az érzéseket-indulatokat. Nyilván ezért kedveli az apró ‘kockákból’ álló tabló-szerű mozaikverseket: nem magukat az érzelmi folyamatokat örökíti meg, inkább csak egy-egy külső mozzanattal utal rájuk, olykor szinte elleplezve őket.

A *Tantalusz* c. 16 részes ciklus már-már hátborzongató őszinteséggel, mégis áttételes rejtekezéssel tárja eléink az Elérhetetlen (mert már halott) szerelmes utáni sóvárgást, az életre szóló *hiányt*. A lényegileg összefüggő kompozíció szonett-imitációk sorozatából áll. A sortagolás és a rímképlet többnyire szabálytalan; s mégis: maga a versforma is sugallja a petrarcai élet-érzéssel való rokonságot. De itt egy *női* Tantalusz szólal meg, aki bejárta ‘az elmúlás városát’. ‘Minden emlékem élt és nevetett. / Itt sétáltam egykor átkaroltan. / Nem változtak az utcák, a terek / Sem az emberek’. Már-már magát is az elmúlás részesének érezte (‘Ifjú testben holtan holtat hoztam’); ‘az emlék, mely eddig csak gyötört: / a búcsúzásnál végképp összetört’. A múlt – immár történelem; megidézése: ‘tetemrehívás’: ‘Elbánt a gyilkos veled, velük, velem. / Résztvélenek az örök csillagok / A Mindenség hidegen ragyog’ (I–II.). Tudja: Kedvese valahol várja őt; olykor mintha még itt volna vele, mellette; bár láthatatlanul, mégis összetartoznak. ‘A nihilben nincs szín, csak áthatja a fény. / A nihilben nincsen hang, csak hangtalan remény. / A nihilben nincsen tűz, de örök lobogás. / Hirdeti, hogy ő a Semmi – / Hirdeti, hogy ő a Senki / Más’ (III–VI.). Volt idő, mikor a lírai alany csendesén szemére hányta önmagának: ‘Meg sem próbáltad, lehetsz-e másé? / Szorítja szíved az a nagy halott. / Csak peregnék az évek...’ Mint a korai hóvirág – ‘ezüstvirág’, ahogy Kedvese nevezte – elfagyott ő is a ködgomolyban, hidegben. Pedig olykor kérlelte is Szerelmesét: ‘Elég volt, árnyék! Engedj szeretni!’, de képtelen volt elszakadni ‘hold-ragyogású’ árnyától (VII–X.). Mint a Végzet, nehezedett rá: ‘Csak egyszer tudtam szeretni... / S egyszer sem tudok feledni’. Számára csupán lenyűgöző álom: ‘élni göggel, szenvedéllyel, vággyal’, ‘szilaj kedvvel táncolni’ (XI–XIII.). Az idők folyamán lecsendesült a sajgó életvágy: ‘Míg élek, nem feledem szemedet, / De halott vagy számomra, halott’. Így talán könnyebb elszakadni az emlékektől? Nem biztos! Az életforgatagban elvegyülve a lírai alany úgy érzi: egy csontváz ‘görnyedten, mereven, gúnyosan’ áll mellette, és vár (XIV–XV.). A zárószonett a Végzet hatalmába való beletörődés: ‘Tizenhat év – tizenhat szonett /.../ Holdfényvarázs, gyertyafény-keringő’, s az eltemethetetlen, feledhetetlen varázs... Talán így rendeltetett: ne találkozzanak sosem. ‘Elnézést kér tizenhat dalom / Ha akkor érkeznel, mikor távozom’.

Kálmán Mária ars poétikának is tekinthető hattételes remix-kompozíciója (*Merengések az írásról*) hatféle költői modort, létszemléletet idéz meg, amelyekből nyilvánvalóvá válik a költészet értelméről vallott saját felfogása is. *Vajdát* idézve (‘Költőnek babérja nem elég’) szól a költészet tehetetlenségéről: ‘Mi változik a leírt szavaktól?’ – különösen manapság, ‘a legális kannibalizmus’ idején. *Babits* álarcában (‘A líra elhal, néma ez a kor’) azon töpreng: ‘Kit érdekel Pegazus szárnyalása? / Közőnséges ló kell, alattomos / igásló cinikus szemmel.

/.../ A XXI. század nem olvas / mivel írni sem tud. Tibetben / tízezer éves írásokat őriznek / akkor még tudtak írni'. *Tóth Árpád* kozmikus lírája a magasba emeli, de el is szakítja a talajtól ('Hová röpülsz? A Föld nem jó neked?'). *Ady* szuverén teremtő ereje s gögje ('Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja?') ellenpólusaként egy 'vértelen steril-költészetet' mutat fel: 'Anette von Droste Hülshoff / leghalkabban kopogtatott / a Parnasszuson verseivel. / Sosem hagyta el kastélyát s a parkot / csak a Memento Morira figyelt'. *Arany* Jánossal egyetemben a szavak játékát, kincses ragyogását mindennél fontosabbnak tartja ('Beszédhez, mit versnek mondanak, / Mindenesetre kellene szavak'). Végül *Szabó Lőrinc* ars poétikáját megidéztve ('Legyen a költő hasznos akarat'), mutatja fel a sajátját: 'A vers: a civilizáció színe-virága, / teremti sokszáz év csillag-magánya, / világlélekhez tartó léttitok'.

Belefáradva a létküzdelmekbe, már-már tehernek érezvén az életet, költő(nő)nk szinte örömmel vesz búcsút a világtól: 'Voltam – kevesebb, mintha lennék. / Segíts, hogy végre megpihenjék // Szívem. // Nem leszek visszajáró lélek / Kilencszer éltem minden évet, // Igen. //...// Nekrológom: bolyongó lélek. / Végzetnyi sors, vagy sorsnyi végzet. // Holtan. // Miért éltem: megértetted? / Vajon miért is kérdezted? // Voltam' (*Nekrológ*).

Korunk, amelyben visszhang nélkül hal el a lélek tiszta szava, s amely csak sikerben, pénzben, hatalomban gondolkodik, süket az ilyen típusú lírára. Nem rezonál a 'steril', a politikától és a hétköznapi érdekharcoktól távol álló költészetre, a szív húrjait megpengető halk hangra. S mégis fontos, hogy minél többen megismerjék: segít elszakadni a köznapok világától, s bepillantást enged a külsőleg talán 'nem látványos', mégis gazdag s érzelmileg telített életbe.

DRÁMÁK

Kálmán Mária hat – *látszólag* egymástól független – darabja voltaképpen drámaciklusként értelmezhető. Bár problematikájuk, sőt műfajuk is különböző (a tragédiától a színműn át a komédiáig), mégis láncfolyamatot alkotnak a bennük feldolgozott, egymással összefüggő politológiai – intellektuális – dilemmák alapján. Egy sajátosan *női* látásmód, a benső szabadsághoz ragaszkodó, független női szellemiség nyilatkozik meg bennük. A drámasorozat az elmúlt félszázad legélesebb társadalmi konfliktushelyzeteit mutatja fel, választ keresve arra a kérdésre: mi lett volna, ha... Ha a *nemzeti* (és nem a *külső hatalmi-politikai*) érdekek nyomvonalán haladva alakít(hat)juk az utóbbi évtizedek történelmét? Ha az *eszmeiség* síkján maradvá, nem torzította volna el a társadalmi gyakorlat a demokratikus, alulról építkező szocializmus ideálképét? Természetesen, ezek meddő kérdések az élet irreverzibilis voltánál fogva, hiszen a történelem kereke nem fordítható vissza. Színpadra vitelük mégsem (lenne) hiábavaló: a jövőre nézvést fontos tanulságok vonhatók le belőlük. A szerző a brechti, dürrenmatti elidegenítő dramaturgiát a klasszikus megoldásokkal vegyítve egy sajátos drámai erőteret alakít ki, amelyben a hősök/antihősök/köznapi emberek megkísérlik eszméiket, életelveiket érvényre juttatni. A realitással szemben azonban többnyire vereséget szenvednek, így a körülmények áldozataivá válnak. Nem az az érzés marad meg az olvasóban/szemlélőben, hogy lám, értékvédő küzdelmük nem volt hiábavaló; hanem ellenkezőleg: az a fájdalom, hogy értelmetlenül, tehetetlenül pusztultak/pusztulnak el a hatalmi manipulációk szorítójában. A XX. századi drámahősök többnyire az ‘áldozat’ szituációjában vergődnek, mert a legnagyobb jellemerővel, küzdőképességgel sem tudnak változtatni a hatalmi viszonyokon.

Ha keletkezési sorrendben vesszük szemügyre a darabokat, meglepődve tapasztaljuk: a megjelenített korszak legélesebb ellentmondásai (mondhatnánk így is: döntési szituációi) fogalmazódnak meg bennük, úgy, ahogyan annakidején megéltük őket. A történelem-felvetette problémákra évszázadok óta szinte mindig a rosszabbik választ adtuk – nyilván a külső kényszerítő erők s a belső árulás következtében. Nem volt ez másként a közelmúltban sem. A 60-as évek derekának válaszfútja: a nemzeti függetlenség *vagy* az idegen hatalmi érdekek szolgálata (*Magyar Johanna*, 1964/65); a 60/70-es évek fordulója a két malomkö között vergődő értelmiség döntési szituációja (*Josephus*, 1971); a 70-es évek derekának nagy kérdése pedig: az élet tágasabb dimenzióiban gondolkodó értelmiség szembeszegülése az ‘államegyház’ diktatórikus uralmával (*Hypatia*, 1974). A 80-as évek fellazuló politikai struktúrája, a mindjobban ellehetetlenülő életfeltételek s az egyre mohóbb ‘gazdagodni vágyás’ már másfajta közelítésmódot tesznek indokolttá: a középpontba a régi, ‘becsületes’ eszme-harcosok s a hatalmi-gazdasági lehetőségektől elzárt középgeneráció ütközése kerül, a ‘nyugatias’ életformával, pénzimádattal megfűszerezve; ez az életformaváltás már-már komédiába fullad (*Díszpolgárok*, 1984). Végül a 90-es években – a félresikerült rendszerváltást követő, teljesen ‘eszmétlenített’ állapotban, a társadalom elnyomorodása közepette – a pénz feltartóztatathatatlanság diadalútjával szembeszegülő, morális eszményeihez ragaszkodó ember tragikomikus kudarca (*Le vagyok győzve*, 1995), illetve a társadalmat végérvényesen lepusztító, minden hagyományos értéket felszámoló új-erőszakkal szemben tehetetlen erők végső erőfeszítése (*Falanszter után*, 1997) adja a drámai alapot.

A *Magyar Johanna* a XVII. század második felében játszódik (1664–1691 között), a Wesselényi-féle összeesküvéstől Thököly Imre és Zrínyi Ilona száműzetéséig, hat képben. Néhány fontos történelmi csomópont köré szerveződnek az események, de a darab felépítése inkább *epikusnak* mondható. A *Krónikás* mindvégig a színen van, minden ‘epizódot’ az ő

éneke vezet be – ez biztosítja az egyes konfliktus-szituációk közötti átmenetet. A kuruc-dalok egy-egy részletével felidézi az elmúlt időket, amelyek aztán életre kelnek a színpadon. Az író alapos történelmi felkészültséggel keresi a választ arra a kérdésre: miért fulladnak mindig kudarcba a nemzeti függetlenség kivívására irányuló törekvéseink?

Az 1. kép a protestáns főurak titkos tanácskozása. Csáktornyan, a Zrínyi-birtokon, kevéssel Zrínyi Miklós tragikus-véletlen halála után (a 'bécsi' vadkan ölte meg?). Zrínyi Péter és a 'Ferencek' (Frangepán, Nádasdy, Wesselényi) szigorúan bizalmas megbeszélése folyik arról, hogy a töröknek Magyarországot koncul dobó Habsburg Lipót német-római császár helyett a francia XIV. Lajost ültessék hazánk trónjára. Helytartója I. Rákóczi Ferenc lenne (akihez majd Zrínyi Péter lányát, Ilonát adják feleségül, hogy a *nemzeti* szellem dominanciája biztosítva legyen). Az összeesküvést természetesen leleplezik; a főurakat 1971-ben Bécsúj-helyen kivégzik; azonban I. Rákóczi Ferenc – katolikus anyja, Báthory Zsófia közbenjárására – megmenekül (2. kép). Felesége, Zrínyi Ilona nyíltan szembeszáll Habsburg-hű anyósával a nemzeti ügyért ('Elvetemült mindenki, aki változtatni akar? /.../ Csak azokat a bűnösöket ítélik el, akik útjában állnak a hatalmasoknak! Az eszme, hit és meggyőződés nélküliekre senki nem nyomja rá a bűnösök bélyegét, pedig ezek a legnagyobb gonoszok!').

Mintegy tíz esztendő múltán, férje és anyósa halála után, már Zrínyi Ilona tartja kezében a függetlenségi törekvések szárait (3–4–5. kép). Munkácsra költözik, s felesketi kicsi fiára, Ferkóra (azaz II. Rákóczi Ferencre) a vár vitézeit. S bár a családi kincseket – jezsuita segédlettel – Graz alá fuvarozták, Ilona megkísérli a végsőkig tartani a várat a németekkel szemben. Majd a nála tizenöt évvel fiatalabb Thököly Imrének nyújtja a kezét, aki török segítséggel fordul Bécs ellen. Az ifjú Thököly a francia *Szent Johannához* hasonlítja még mindig gyönyörű, elszántan küzdő hitvesét. Johanna, aki szerette Franciaországot, páncélt öltött, mint a katonák, harcolt, mint azok, s kiűzte a hódítókat! 'A nép szentnek nevezte a lányt, mert hazát és hitet adott nekik'. Munkács csakhamar 'a kurucok fővárosa' lesz; Caraffa tábornok hiába ostromolja éveken át, pedig már Budát is bevették Lotharingiai Károly csapatai. Kollonich kancellár már-már attól tart: 'Végül Munkácson királlyá koronázzák Thökölyt! Zrínyi Ilona történelmet csinál a szemünk láttára!' Így hát a németek számára most már presztizs-kérdés lett a vár bevétele; s nem késlekedtek Thököly mellé 'beszervezni' a besúgó Absolon (alias báró Lilienberg) Dánielt. Közben mindent előkészítenek a lázadók elveszejtésére.

A zárókép (6.): Bécs, királyi palota, kancellária, 1691 márciusában. 'Munkács úrasszonya – bécsi udvar foglya. / Sasnak körme közé vagyon ő befogva' – énekli a Krónikás. Kollonich – a győztes fölényével – rendelkezik Zrínyi Ilona jövőjéről, s megbízza Lilienberg bárót, hogy pápai nagykövetként beszámoljon a Szentatyának a 'pogány' Zrínyiek tevékenységéről, sorsáról. Ilonát megfosztják gyermekeiktől (fiát a jezsuiták kezére bízzák, lányát egy német báróhoz adják feleségül). Még csak el sem búcsúzhat tőlük. A kancellár gúnyosan közli vele: 'Örülök, hogy Kegyedet nem várja sem máglya, sem vérpad! Férje megmentette az emlékké válástól. Thököly Imre Zernyestnél elfogta Doria és Heisler generálist. Szabadságukért az ön szabadságát kéri cserébe. Megadjuk'. Ilonát zárt hintóban, fegyveres kísérettel szállítják Erdély határáig. Elkísérheti urát a száműzetésbe. Absolon / Lilienberg kárörvendően: 'Zrínyi Ilona férje által megváltatott és megfeszítettet. A bukás utáni kegy terhét viszi magával, amíg csak él, s ennél megrázóbb semmi sincs!'

A Krónikás a függöny előtt mondja el a végszavakat, amelyekkel 'igazságot szolgáltat' a magyar Johannának: 'Márványtenger partján sorvasztá betegség, / Márványtenger partján vassírba temették. / S mint Johanna szívét nem fogta a máglya: / Néki nem hamvadt el soha koponyája'.

Szentté ugyan nem avatták, hiszen magyar volt, protestáns, lázadó – de történelmünkbe arany betűkkel írta be nevét. Mint a nemzeti függetlenségért küzdő nagy férfialakjaink, s mint ‘56 hősei. Akikről nyíltan írni természetesen a 60-as években nem lehetett, így a szerző csak áttételesen sejteti: róluk *is* szó van, s a nemrégiben lezajlott tragédiáról. A nemzet hosszú időre ismét leverettetett; csak most az idegen államegyház hazai helytartója nem a pápának, hanem a keleti despotának tartozott jelentést tenni a történekről. S hogy Johanna nő volt? Az talán még nagyobbá, eltörölhetetlenné teszi érdemét. A darab középpontjában az ő alakja áll; az ‘összeesküvők’, majd Thököly maga is csak háttérfigurák – Ilona az ő eszméiket vállalja s képviseli méltósággal, államférfíui erővel. A Hatalom (a Lipót császár nevében intézkedő Kollonich kancellár s az áruló Absolon) könyörtelensége, álnoksága leplezetlenül tárul fel az utolsó jelenetben: a nemzeti erők kiszolgáltatottan vergődnek a markukban, s ők diadalmasan tapossák el a lázadás utolsó csíráit is. Persze mi tudjuk: néhány esztendő múltán fellángol II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. De a 60-as évek derekán erről még gondolkozni sem mert a legyőzött és megalázott magyar értelmiség...

*

A *Josephus* Flaviusról szóló háromfelvonásos darabot szintén a legyőzöttek drámájának tekinthetjük. A szerző itt jóval nagyobb színpadi arzenált mozgat, s az alapkonfliktus köré a történelmi háttérrel is felfesti. Josephus természetesen nem nemzeti hős, még csak nem is eszmeharcos. Az idegen hatalom foglyaként, azt védelmezve és kiszolgálva, ugyanakkor népével mégis együttérezve vergődik a saját maga által teremtett / vállalt csapdahelyzetben. Voltaképpen a párthű magyar értelmiség benső dilemmái vetődnek itt fel: népe és az elnyomó hatalom között örlődik, hiszen érdekei (érvényesülés, megélhetés, egyáltalán a szóhoz-jutás lehetősége) az utóbbihoz kötik; de lelkiismerete, a még élő nemzettudata tiltakozik ez ellen. A szerző *belülről* mutatja be Flavius gyötrelmeit, mégsem azonosul vele; sőt, inkább elidegenítően, kritikusan kezeli, érezteti ‘antihős’ mivoltát, bármennyire is a körülmények szorítójában cselekszik.

A *zsidó háború* krónikása, Josephus Flavius, viszonylag megbecsült pozíciót kapott Flavius Vespasianus római császár mellett; ennek ellenére a császár és fiai (Titus, Domitianus) folyamatosan éreztetik vele: ‘fogoly vagy, és hiába viseled a császár nevét, szolga vagy /.../ s hiába római állampolgár, ha zsidó’. Helyzete többszörösen bonyolult, hiszen a zsidók Jeruzsálem pusztulása után is tovább gerjesztik a lázadás szellemét; most már Kyrénét is elborította a tűz. Vespasianus – hadseregét felkészítve az újabb háborúra – a hadvezetést idősebb fiára, Titusra szeretné bízni; csak hogy Jeruzsálem egykori legyőzője most már Berenicével, a Hasmonaeus-vérű zsidó hercegnővel él, s nem akarja az összezapást vállalni. Öccse, Domitianus, szívesen a helyébe lépne; csak hogy ő még fiatal, s ráadásul megszöktette az egyik szenátor, Aelius Lamnia feleségét – amivel kivívta apja éktelen haragját.

A II. felvonás egy ‘lucullusi lakoma’ képét mutatja, bor-asztalokkal, bőséges étkekkel, felszolgáló rabszolgákkal – a heverőkön az Udvar három filozófusa (Josephus s a két görög: Epaphroditos és felszabadított rabszolgája, Epiktetos) társalog a Római Birodalom hanyatlásának okairól. A görögök szerint a fő ok: ‘Róma hatalmának forrása nem önmaga, hanem a leigázott tartományok’ – minden kincse, gazdagsága azoktól származik. Josephus azonban védi Rómát: ‘egy döntő lépésben különbözik a korábbi nagyhatalmaktól’ – védelmet képes nyújtani a hozzá tartozó kis népeknek, amelyek ‘Róma szárnyai alatt nyugodtan járhatnak a fejlődés útján’. A történelemben mindig voltak s lesznek hatalmas népek, amelyek érvényesíteni tudták, tudják erejüket. A vitának a szenátorok megjelenése vet véget: kihallgatást kérnek a császártól, hogy beszámoljanak a nép elégedetlenségéről, a provinciák engedetlenségéről, a Birodalmat feszítő lázadó indulatokról. Kéri Titust: ‘Lépj Vespasianus mellé társuralkodónak’; de ő elutasító: nem vezeti a légiónkat Egyiptomba, nem csinál Kyrénéből is Judeát. Mielőtt a szenátorok távoznának, Nerva, a második konzul, pergamentekercset nyújt

át Titusnak, Josephus – Vespasianus utasítására írt – szövegével: ‘Minden idegen állampolgárságú filozófus hagyja el Rómát’. A két görög ebben veszélyt lát: ‘Ha elmegyünk, egyedül maradsz!’ – fordulnak zsidó társukhoz. Berenicé is rosszat sejt: ‘Rómának Josephus feje kell és az én megaláztatásom. Mi még nem vagyunk a porban’. Titus inkább lemond a trónról. Mire Josephus, figyelmeztetően: ‘Vigyázz, hercegnő! A cézár a judeai győző!’ Titus haragra gerjedve leüti Josephust; de az épp belépő Vespasianus őrizetbe véteti fiát, Berenicé hercegnőt pedig kiutasítja. Titus azonban – kitépve magát a katonák közül – vele tart, apjának odavetve: ‘mostantól egy fiad van, s az nem én vagyok!’ A görög filozófusok is távoznak. Kisvártatva küldönc érkezik: ‘Elfogtuk Kyrénei Jonatást!’ Az elővezetett fogolyban Josephus megdöbbenve ismeri fel saját testvérét, akit Titus császár az ő kérésére bocsátott szabadon Jeruzsálemben. A fogolynál egy levelet találtak: Josephus készülő regényének egy részletét, amelyben egy titkos akciót idéz fel – így mindkettejüket lefoglalják.

A III. felvonásban átalakul a palota: a katonák – mint a táborban – a hadi készülődéssel vannak elfoglalva. Hírnökök jönnek-mennek, hozzák a híreket az újabb lázadásokról: a roxolánok, a markomannok, a Danubiusnál a dákok – a kyréneiek mintájára – egységes támadást intéznek a Birodalom ellen! A két foglyot őrző katonák Jonatáshoz: ‘Ezt nektek köszönhetjük!’ Mire ő dacosan: ‘Messzebb kezdődött minden, nem Kyrénében! Miért nem elég nektek a ti földetek? /.../ Ti vagytok a barbárok, mert ti koronázzátok császárrá az erőszakot!’ A katonák kardot rántanak, s addig szurkálják Jonatást, míg az sok sebből vérezve össze nem rogy. De eközben is sorolja a provinciák követeléseit. Josephus szinte könyörögve csitítja testvérét: ‘Te nem láttad Jeruzsálem pusztulását! /.../ A Római Légió nyomán vér folyó indult a Jordán felé /.../ Én megalázkodtam Titus előtt, ezért kaptam meg életeteket. /.../ Én hiszem és tudom, hogy Róma legyőzhetetlen...’ A haldokló Jonatás válasza: ‘Önmagunkkal nem fizetünk az életért!’ A katonák egyszerre döfik át kardjukkal; majd Josephusra akarnak támadni, de Vespasianus megállítja őket. Aztán a zsidó írástudóhoz: ‘Nem sajnálsz a testvéredet?’ Mire ő: ‘Szép halála volt!’ A császár diadalmasan: ‘Kyrénében a katonáim leverték a lázadást, s megöltek minden zsidót!’ Josephus csendesén: ‘A történelem egy rettenetes szakaszának utolsó szemtanúja vagyok hát’. De már érkeznek is a futárok az újabb hírekkel: ‘Betörték a szarmaták! Ég a nyugati határ! Segítséget kérnek a Hellespontoson!’ A Birodalom tehát vérbe borult... A császár a történetíróhoz: ‘A legtöbb, amit a zsidókért tehetsz, hogy nem teszel értük semmit. Te a zsidóknak úgyis római vagy, a rómaiaknak viszont zsidó. Te csak húzódj meg az árnyékomban, és írd! A győztesektől nem kérdik: mi módon lettek győztesek!’

Josephus kötelességtudó beletörődéssel: ‘Meg kell írnom a római békét és a zsidó háborút...’

A darab ezzel zárul. De mi, mai nézők, már tudjuk: a Birodalom végül mégis szétesett! A kérdés nyitva marad: mit tehetett volna Josephus az adott helyzetben? Hált volna ő is hősi halált, mint annyi zsidó testvére, s maga Jonatás? Mi fontosabb: az élet és a mű – *avagy* a névtelen heroizmus? Ha nem írja meg *A zsidó háborút*, lenne-e az utókornak hiteles tudása a Római Birodalom iszonyú tetteiről, kegyetlenségéről, vérrel-vassal fenntartott hatalmáról? Ekkor már nemcsak a mi ‘56-unk, hanem a Prágai Tavasz ‘68-as vérbefojtása is jelezte: a leigázott ‘tartományoknak’ nincs menekvése a nagyhatalmi járomból.

A darab legfontosabb kérdésfelvetése mégis az, hogy mi az írástudó feladata egy gyilkos, diktatórikus korban? Hallgasson-e, *avagy* mondjon el mindent úgy, *ahogy lehet?* S ha nem lehet sehogyan sem, írjon-e az íróasztalfiókjának, várva a ‘szebb jövőt’? Kálmán Mária ez utóbbi megoldást választotta – s lám, eljött a kor, amelyben nyilvánossághoz juthatnak mégis a művei!

*

A harmadik történelmi tárgyú darab – *Hypatia* – áll talán legközelebb a szerző belvilágához: a neves görög filozófusnő alakjába mintha kicsit önmagát is ‘bekódolta’ volna. Ezzel is magyarázható, hogy itt nem ‘elidegenítő’ módszerrel dolgozik; sokkal inkább az ‘Antigoné-modellt’ követi. Bár a szerkezet nem annyira feszes, mint a klasszikus drámában, az apró jelenetek epizódyszerűen épülnek egymásba, mégis lendületesen halad a mű a mélyen tragikus végkifejlet felé. Az értelmiségi nő speciális helyzete, problémavilága is átszínezi itt az ‘államegyház’ erőszakos térítőmetódusával szembeszegülő ‘pogány’ gondolkodói mentalitást. A mű aktualitását az adta (adhatta volna, ha valamelyik színház vállalkozott volna a bemutatósára), hogy éppen ez idő tájt zajlott pártberkekben az ún. ‘filozófus-per’ (1974), melynek során a ‘rebellis’ gondolkodókat szilenciumra ítélték, sőt a leglázadóbbakat ‘száműzték’ is kis hazánkban. Az írónőt így leginkább az a kérdés foglalkoztatja, hogy az autonóm szellemiségű, kiemelkedő kvalitású személyiségeket miért nem ‘tűri’ meg egy adott politikai struktúra; s miért nyilvánítják ‘eretnek’-nek mindazokat, akik nem simulnak bele koruk elvárás-rendszerébe – holott tisztánlátásuknak köszönhetően ők kínálják a leggazdagabb szellemi táplálékot az utókornak?

A kétrészes, három-három jelenetből álló darab az V. század elejének hitvitáihoz vezet vissza bennünket, amikor még nem dőlt el egyértelműen, hogy a következő évszázadokat a pogány, avagy a keresztény filozófiai gondolkodás fogja-e uralni. Nagy Konstantin császár megkeresztelkedése után mind intenzívebben tört hegemoniára a kereszténység, fokozatosan visszaszorítva az ekkor még virágzó, híres Alexandriai Iskolát. Megszaporodtak a hitviták, amelyek nemcsak szellemi síkon folytak, hanem gyakorta a pogány filozófusok fizikai megsemmisítéséhez is vezettek. Hypatia apja, Theon is e küzdelem áldozata lett. Lánya, apja örökébe lépve, 415-ben az Alexandriai Akadémia híres kertjében a 12 olymposzi istenszobor karéja előtt nyilvános vitát akart folytatni Ágostonnal, aki ekkor már a kor egyik legnagyobb hatású keresztény filozófusa volt. Eredetileg mindketten az egyiptomi Mareb tanítványai voltak; s mint ahogy Szókratész szellemi öröksége Platónban és Arisztotelészben két irányban ágazott el, úgy Mareb tanítványai is egymással ellentétes gondolati rendszerbe építették az arab és a görög filozófiai tanításokat.

Az *Alexandrai Kertben* a görög filozófusok fehér tógában, tunikában várják az ‘istennőként’ tisztelt-szeretett Hypatiát, aki csakhamar meg is érkezik Theodosius császártól tudása elismeréseként kapott bíborköpenyében. Mindannyian érzik: ez a vita sorsdöntő lesz az Alexandriai Iskola jövőjét illetően; hiszen Kyrillosz, Alexandria keresztény püspöke megnyitotta a kapukat a szerzetesrendek előtt, s Honorius császár már kiadta a rendeletet a nem-keresztény filozófiai iskolák megsemmisítésére vonatkozóan. Oresztész, a Római Birodalom alexandriai helytartója, aki rajongva szereti Hypatiát, tehát félti őt, örömmel kézbesíti számára a persepolisi satrapa meghívását Perzsiába, ahol szabadon és biztonságban hirdethetnék tanaikat, s megbecsülésben élhetnének. Hypatia higgadtan s bölcsen mérlegeli az ajánlatot; el is fogadná, de csak az Ágostonnal való vita lezajlása után.

Athanasius püspök már hozza is Hypatiának a Nagy Rend döntését: a vita másnap lesz a Bazilikában, méghozzá a fundamentális dogmatika alapkérdéseiről, mert e területen metszik egymást legélesebben a két filozófus tanai. Hypatia szemében rossz előjel a püspök jelenléte, mert annakidején ő hozta Symmachus, valamint Theon halálhírét (mindkét jelentős pogány filozófust a keresztényekkel való vita előestéjén érte a váratlan halál). Bár Athanasius figyelmezteti: jogod van visszalépni – Hypatia úgy dönt: nem menekül el a Sors elől... A Bazilika és a püspöki palota által határolt téren már folynak is az előkészületek; s a vitára várva gyülekeznek a szerzetesrendek (Anakoréták, Tabennisiek, Baziliták, Hyeroniták stb.). Vezeklő csoportok jönnek magukat ostorozva; koldusok tömege kéreget; köztük egy feltűnő öltözékű idegen vándor, aki Hádésznek nevezi önmagát (csak később derül ki: ő Ágoston).

A téren mindenütt azt suttogják: Ágoston kötetlen vitát akar, és nem a Bazilikában, hanem a Serápeumban, a halálkultusz ősi szentélyében. Emiatt hívták össze a szerzetesrendeket.

Hypatia hívei – akik közé Hádész is elvegyül – Oresztész katonáival együtt visszatérnek az Akadémia-kertbe, ahol sötétedés után megelevenednek az istenszobrok, fejüket fény önti el, s kozmikus hangon suttognak: ‘Hádész! Hádész! Hádész!’ A megszólítottak feltárják a halandók éretlenségét a halhatatlanságra. Aztán kihuny a fény fejük felett, s újra mozdulatlanságba merevednek. A tanítványok – nem tudván, hallucináltak-e, avagy képzeletük játszott velük – ámulva ocsúdnak: ‘Soha szebb álmom ne legyen: az örökkévalóság visszfényét láttam mozdulatlan arcukon’. Megérkezik Hypatia is, Synesiosszal, Hypo püspökével beszélgetve a tömeg természetéről (ront és pusztít, minden morális és szellemi Értéket a sárba ránt, meggyaláz). Eközben váratlanul magasba csapó lángoktól kivilágosodik a Kert. Oresztész fogolyként vezeti Athanasium, a Nagy Rend főnökét, aki felgyújtatta a Serápeumot. Két filozófus benn égett a Szentélyben, s a lángok átcsaptak a könyvtárra is. Hypatia ezüsthéjű mosollyal az ajkán: ‘Ha volna igazság, akkor lenne isten, mert az igazság lehetne az emberek ura. Nélküle azonban üres az ég, s a földön egyetlen isten jár: a halál istene’. Mire Hádész: ‘Az igazság ára az igazságtalanság. És a csend’. S ezzel mintha előrevetítené Hypatia sorsát: aki számára ‘üres az ég’, annak nem lehet jövője az /állam/egyház uralta viszonyok között.

A II. részben aztán sokasodnak a negatív előjelek – most már minden halad a tragikus végkifejlet felé. A püspöki palota nagytermében – a fogoly Athanasius helyett – Kyrillosz püspök a Nagy Rend vezeklőköntösében bejelenti: ‘Öszentsége, Innocentus pápa keresztény metropolissá kívánja tenni Alexandriát. Ezért határozta el Ágoston vitáját Hypatiával. /.../ Hypatia nem hagyhatja el Alexandriát’, míg a vita le nem zajlott. Csakhogy Ágoston eltűnt... Synesiosz püspök Hypatia mellett szól, akinek egykor tanítványa volt, s mindmáig barátja és csodálója. Elhatárolja magát és rendjét a Nagy Rend másokat fenyegető-pusztító cselekedeteitől. ‘Ahol nincs alternatíva, ott valami hiányzik az igazságból!’ Ekkor érkezik Vazul, keresztény tudós szerzetes a rossz hírrel: ‘Odakinn a vezeklőrend megtámadta Hypatia tanítványait. Az utcán vérpatak folyik’. A tömeg üvölti: ‘Athanasiusért!’ – s már felgyújtotta a kikötőben lévő hajókat is. ‘Minden Hypatia fejére hull vissza, Athanasius elfogatása, Oresztész harca, még Ágoston eltűnése is’. Vazul is félti Hypatiát, ki azt tanítja: ‘Gyűlölöd, ami gyűlöletre méltó! És nem jut eszébe, hogy ez az elv is lehet gyűlöletre méltó!’ Tehát tragikus vétségnek számít még a tisztaság is, hiszen a gyűlölet gyűlöletet szül mindenkor. Kyrillosz hosszas mérlegelés után úgy dönt: ‘Hypatiát értesíteni kell a vita elmaradásáról; tud olvasni ő is a tömeg ordításából’. Azon mégis csodálkozik, hogy a keresztény Vazul miért emel szót a pogány nő mellett? De Vazul remetéhez illő bölcsességgel válaszol: ‘Mert félbe-maradt élete nagyobb veszély, mint teljes élete!’.

Eközben Nonnius, a halász az alexandriai tengerpart egy rejtett kis öblében már készíti a bárkát Hypatia tanítványai vízre szállásához. Közben kérleli a filozófusnőt: ne maradjon itt, hiszen a Hádész mezébe öltözött Ágoston is a tanítványokkal tart. Maga Ágoston is figyelmezteti: nem mehet úgy el a Bazilikába, mintha nem tudná, hogy ő nem lesz ott! De Hypatia mintegy kihívja a Sorsot: ‘Hádész száll hajóra; Ágoston vár, s nekem egy dolgom maradt: a megérkezés’. Megnyugtatóan teszi hozzá: ‘Menj és írd békével a másik világot, melynek túlvilági csöndje arról vall: jobb költő vagy, mint filozófus’. S amint a kis hajó kifut az öbölből, ő elindul a fenyegetően közeledő tömeggel szemben. Nem fél, hisz tudja: ‘A gondolkodó mindig, mindenhol veszélyben van. /.../ Ha félnek tőlem, újra üldözni fognak, mert félnek tőlem’.

A zárójelenet keretes jellegű: először a jóvátehetetlen tragédiáról értesülünk, s csak azután elevenednek meg a színen az események. A Perzsa-öbölben, kies pálmaligetben beszélgetnek-vitatkoznak a filozófusok; köztük Mareb és Epithemosz, valamint Hypatia néhány tanítványa. Ibn Saud arab filozófus Synesiosz levelét hozza: Hypatiát széttépte a tömeg; ő maga is szem-

tanúja volt a véres jelenetnek. Kyrillosz ugyanis nem közölte nyilvánosan a vita felfüggesztését. Ekkor a színpad másik térfelén feltűnik az Athanasius által felheccelt, fanatizált tömeg, amely fenyegető gyűrűbe fogja a derűs nyugalommal közelítő filozófusnőt, aki mosolyogva kérdi: 'Azért gyűlöltök engem, mert kétségbevonom az evilági szükségszerű szenvedést?' A rárontó tömeg ütlegetni kezdi őt ('Istenkáromlás! Kétségbevonja az Istentől elrendelt szenvedést!'), s végül darabokra szaggatja; olyannyira, hogy aztán hiába keresi rémülten a testrészeit: a szó szoros értelmében nem maradt belőle semmi. A színpad másik térfelén megjelenik Synesiosz, s most már maga meséli tovább a szörnyű eseményt: a babonás nép végül saját rémtettétől annyira megijedt, hogy kétségbeesetten keresni kezdte Hypatiát. 'Láttam arcukon a döbbenetet, hogy elpusztult mégis, akit önmaguknak sem bevallva pusztíthatatlannak képzeltek. Ezzel a döbbenettel arcukon hagyták magára Athanasziust és társait, akik előtt bezárultak a kapuk, és Oresztész katonái felkoncolták őket. A helytartó Fabiusszal egyesült serege pedig iszonyú bosszút állt a rettenetes városon'. A *végzet-dráma* beteljesült hát: az ártatlan meggyilkolásáért a gonoszok is elnyerték méltó büntetésüket. A történetek után Synesiosz is idegennek érzi magát ebben a világban: 'Mikor soraimat írom, még vannak művei; de mire soraimat olvassátok – elégettetik valamennyi. Elküldöm nektek az egyetlent, ami fölött nincs hatalmuk: az életrajzot, amit én írtam róla. Ég veletek!' Kiissza méregpoharát. Mareb vonja le a konklúziót: a nagy szellemek, a tiszta ész és a sugárzó értelem legnagyobbjai mindig áldozatok – végül mégis ők győznek. 'Általunk'. Hipiász hozzászól: 'Értünk! Mert a Föld gyümölcsei érettek, de az ember még nem érett meg gyümölcsei számára. Keresni fognak, Hypatia, most már örökké keresni fognak téged... Megérkezte!'

Hypatia *valós* személyiség volt; őt magát s műveit valóban megsemmisítették ellenfelei. Kivételes voltát bizonyítja, hogy *nőként* jelen tudott lenni, és *hatni* tudott abban a szellemi közegben, amelyben akkoriban a nők nem elsősorban intellektuális képességeikkel tűndököltek. A férfi-filozófusok egyenrangúként fogadták be őt körükbe, s tanítványai átmentették az utókorra tanításait...

Ezzel véget ért a történelmi drámák sora. A 60/70-es évek alapproblematikája (a független szellemiségű értelmiség és az államegyház inkvizitórius struktúrája közötti feszültség, a 'másként gondolkodók' ellehetetlenítése, esetenként eltiprása a pártállam által) a 80-as években már más kérdés-komplexummal színeződött át meg át. A *magyar Johanna* nemzeti érzülete, protestáns, lázadó alkata miatt 'bűnhődött'; *Hypatia* ragyogó értelme, gondolkodásbeli autonómiája, tisztasága, naivitása miatt. *Josephus* pedig, a hatalmi kényszer előtt fejet hajtó írástudó, megírhatta ugyan főművét, de csak azért, mert azzal a Római Birodalom érdekeit szolgálta. A 80-as években azonban a 'provinciák' állandó forrongása, az egyre inkább fellazuló 'birodalmi tudat', s nem utolsósorban a gazdasági ellehetetlenülés annyira új helyzetet teremtett, hogy azzal szembenézni nem lehetett többé a tragikum alapjáról. Ami ekkor zajlott, az már a tragikomédia és a komédia eszközeit kívánta, s egy sokkal differenciáltabb drámaszerkezetet.

*

A *Díszpolgárok* c. kétrészes mű az 1985-ös drámapályázaton 3. díjat nyert – mégsem mutatta be egyik színház sem, mert a 'kultúrpolitika' pórása még mindig túl feszes volt. Később az *akkori* társadalmi szituáció végérvényesen felrobbant.

A darab 1984 végén játszódik Magyarország egyik legnagyobb munkásvárosában. A szocializmusnak becézett társadalmi formációt az újabb nemzedékek már idejétmúltnak érzik; semmiképp sem akarnak 'beilleszkedni' (azaz beletörni) a szűk keretekbe, a 'nagy öregek' diktálta értékrendbe. Így a konfliktus elsősorban a két generáció között éleződik ki; ugyanakkor a középkorúak és a még fiatalabbak tarka, egymással is sokszor ellentétes életszem-

lélete még jobban bonyolítja a helyzetet. Az események a kettős osztatú színpad hol egyik, hol másik térfélén játszódnak (ennek megfelelően hol egyik, hol másik rész világosodik ki). Az egyik térfélén a reprezentatív, nyugatias várhotel-vendéglő, a *Kacagó Baba*; ennek egyik eldugott zugában egy kis régész-sarok, ahol a középkorú Váry Árpád régész – nemrég még a múzeum munkatársa! – üldögél eszközei (szobrok, kőzetek stb.) társaságában. Ő kommentálja a színpadi történeteket; de olykor aktív szereplőként be is lép a darabba. A másik térfélén a régi, kipróbált, becsületes, a munkásaiért felelősséget érző, 69 éves nyugalmazott vezérigazgató, *Sámán Ede lakását* látjuk (erősen lelakott, kispolgárian szegényes bútorokkal). Vele lakik a negyvenes éveit taposó tanárnő-lánya, Kata is. Már maga ez a színpadkép jelzi az életszemléletek között feloldhatatlan ellentétet. A két térfelet utca választja el egymástól; a háttérben gigászi vaskohó; mikor a függöny felmegy, szól a gyárkürt (ez is szimbolikus, természetesen).

Sámán Ede és a vele egykorú Esztergár László, a megyei párttitkár még a ‘hősi’ időkből itt maradt veteránok; akik számára nem az egyéni ‘boldogulás’ volt a fontos. Mikor a lerobbant nagykohót, a Susogót Sámán (akit a munkásai ‘a Gazdá’-nak neveztek) egy évtizeddel korábban le akarta állíttatni, hogy felújíttassa, korszerűsíttesse – nem kapott rá pénzt a minisztériumból; ezért vonult nyugdíjba – nyolc éve már el se hagyta otthonát. Az ő igazát bizonyította az idő: azóta a munkások folyamatos életveszélyben dolgoznak. Most, a ‘felszabadulás’ 40. évfordulója alkalmából *díszpolgárrá* kívánják avatni; az ünnepség természetesen a *Kacagó Babában* lesz; maga a miniszter is lejön Pestről, s Sámán – ha vállalja ‘reaktívizálását’ – megkapja a vasmű felújításához szükséges négymilliárd forintot.

A bonyodalom ott kezdődik, hogy a Susogó a kis kohókkal (a Dorombolókkal) együtt felizzik, szirénák vijjognak, s a középkorú olvasztár, Berzik János, lélekszakadva hozza a hírt: a kohókat le kell állítani! Most vált nyilvánvalóvá, hogy a ‘szocialista’ gazdaság csődbe jutott: a termelést már nem lehet a régi módon irányítani. Gallyazó, a vasmű igazgatója, tehetetlenségében öngyilkos lett. A középnemzedék már régóta másfajta életvitelre vágyott; akik időben elhagyták a gyárat (mint Kincses Péter, a *Kacagó Baba* tulajdonosa) mind meg is gazdagodtak. Az ő fia, Zalán, sikeres üzletkötő; dr. Bodó Sándor állatorvos, a hotel főportása pedig kitűnő ötleteivel, nyelvtudásával, udvariasságával vonzza az igényes nyugati vendégeket. Jelenleg itt lakik az argentin állampolgárságú Babocsay Bea bárónő, a riói magyar kolónia *díszpolgára*, aki azért jött, hogy dúsgazdag férje vállalkozásához az itteni jól képzett fiatalokból toborozzon ügynököket. Zalán is, Berzik János is örömmel fogadja a kínálókozó lehetőséget. De már Sámán Gyula főmérnök sem akar apja életformájában osztozni; szemére hányja: ‘Aggok menhelye az egész ország! Senkit nem engednek maguk közé, amíg nem hozzájuk hasonló. Bronzból vannak, nem szállnak le a talapzatról, míg le nem döntik őket!’

A legifjabb nemzedék kívülállóként, az idősebbektől elhatárolódva szemléli a történeteket. Kéessy Delénke, a szenzációéhes TV-riporter s Grigási Micu kameramann interjút készít Sámán díszpolgárrá avatása, illetve a kohószerencsétlenség alkalmából az ‘illetékesekkel’. Csilla, Gallyazó gimnazista lánya, és Csaba, Sámán Ede unokája ‘együtt járnak’; sem ők, sem Berzik János fia, a szakmunkástanuló András nem akarják szüleik életformáját követni: bennük még erősebb a kritikai érzékenység és az eszmei tisztaság utáni vágy, hogysem azonosuljanak a középnemzedék ‘haszonleső’ életformájával. András, merő csínytevésből, a bronzból készült ismert hármas majomfigurát (‘ne láss, ne hallj, ne szólj!’) becsempészi a hatalom birtokosai (Gallyazó, Esztergár s mások) asztalára, hogy szembesítse őket azzal: mivé torzult irányításuk alatt a valóság, s hogy kopott meg a hajdan ragyogó fényű eszme!

Váry, a ‘kívülálló’, a TV-vitában az öregek szemére veti: ‘A mai 40/45-éveseknek elnyeltétek a jövőjét – egymás után hullunk el infarktustól, agyvérzéstől, idegösszeomlástól; sokan disszidálnak, sokan öngyilkosok lesznek. A dinoszauruszok között pusztulunk: előttünk a

profik, mögöttünk a gengszterek!’ Sámán Ede persze – vélt igaza tudatában – fölényesen válaszol: ‘Ez a haladás ára. Minden történelmi változásnál van egy korosztály, amely nem léphet be az Ígért Földjére’. Váryt ez még jobban kihozza sodrából: ‘Az eszme hangoztatásával a ti korosztályotok beszerezte mindazt az immunitást, amely mások feláldozásának közönyös szemléléséhez szükséges’. A parázs vita közben belép Babocsay Bea estélyiben, Kincses Zalán szmokingban – voltaképpen már ez önmagában elegendő érv a ‘nyugatias’ életforma előnyeinek felismeréséhez. Bea Edére emeli poharát: ‘mint díszpolgár, mint arisztokrata’. Ede mehökken, de aztán ő is felemel egy poharat – mire Váry sarkonfordulva távozik.

A II. részben aztán a *látszatra* győztes idős nemzedék vereségét is megéljük. A *Kacagó Babában* megkezdődnek az előkészületek az esti ünnepségre. Híres vendég is érkezik: Jurij Kobjakov, Kurszk *díszpolgára*. A 74 éves szovjet pszicho-energetikus akadémikus sorsa még a II. világháború idején egybeforrt Sámánéval, Esztergáréval, sőt Váry apjával is: mindannyian ‘Lenin-hívők’ voltak – a ‘sztálini út’ ellenében. Váryt megrója, hogy az ország nyilvánossága előtt szembeszállt Edével: ‘Nézd, fiam – mi a személyi kultusztól elhatároltuk magunkat, lezártuk, bíraltuk és vádlón mutattunk rá. Türelmetlenek voltunk, mint ti most; alig vártuk, hogy újat kezdjünk. Mégse hittek nekünk’. A tapasztalt, idős ‘harcos’ bölcsen úgy véli: segítő kezet kell nyújtani a középnemzedéknek, hogy megnyerjék őket az ‘igazi’, a *demokratikus szocializmus* ügyének, nehogy a ‘Gazdagodjatok!’ életelv legyen úrrá a társadalomban. Csakhogy a 80-as évek derekán már valójában ‘elszaladt’ ez a lehetőség. Az események túlgördültek az ‘eszme’ megoldási kísérletein: az összeomlás felé tartó gazdaságot már nem lehetett helyrehozni a régi eszközökkel.

A bonyodalom még bonyolultabb lesz egy rég-eltemetett titok kipattanásával. Kata elárulja Sámánnak azt, amit édesanyja a halálos ágyán bízott rá: ő valójában Babocsay báró leánya, s Bea az Edéé. ‘Te neveltet az ő lányát, és ő a tiedet’. Bea – a Sámán-családot meglátogatva – most már nyíltan ‘jó üzletet’ kínál: magával vinné Katát (kész otthon, tudományos karrier, jómódú férj várja őt odakint). A báró – a lányáért cserébe – befektetne Sámán üzemébe négy, esetleg hat milliárdot, s a vasmű a kitermelt vasat folyamatosan szállíthatná Argentínának. Az ajánlat csábító; ugyanakkor mérhetetlenül tisztátalan. Kata megdöbbenve elutasítja – a pénz azért nálunk még ‘nem minden!’ Bea – Zalánnal együtt – sajnálgatja őt: ‘Tudósnő létére nincs semmije. Nemhogy vagyona, de személyisége sem. Kiszolgáltatott.’

Az események most felgyorsulnak. Eddig inkább az életformák vitája állt előtérben; most már az ünnepségre készülődik mindenki. Megérkezik a miniszter, s Sámánék otthonában a házigazdával és Jurijjal együtt jóízűen ‘zsíroskenyereznek’, miközben felelevenítik ‘a régi szép időket’. Gyula érkezik a jó hírrel: új bánya és új gyár létesítéséről döntöttek a hegyeinkben talált új érclelet (a Radon) alapján; ő lesz a vállalkozás igazgatója. A Jurijjal érkezett szakértői gárda hagyta jóvá a munkálatokat. A miniszter persze háborog: ‘Új város a semmiből – és én erről mit se tudtam!’ Gyula dühösen: ‘*Letoporzékolttatok az országot és eladtátok Nyugatnak*. De én visszavásárlom, ha addig élek is!’ Az apja csendesen megkérdi: ‘mennyi lesz a költségvetése ennek az új ipari szindikátusnak?’ Gyula büszkén: ‘Harminc milliárd rubel!’ Ede gúnyosan: ‘Nyertél, fiam! Velel kezdődik a magyarok kései aranykora!’

Az öregek ugyanis sejtik: ebből sem lesz semmi! – mint ahogy az ő hajdani terveikből se lett... Bekapcsolva Csaba magnóját, Zorba dalára, összekarolva, nekikeseredve járkál a *szirtakit*, ifjúságuk táncát. Közben emlékeznek. *Jurij*: ‘Egykor mi voltunk a fény lovagjai. Apolló napszekerének balján ülve saját iramunkhoz hajsoltuk a napot’. *Ede*: ‘de nem tudtuk megoldani a Prometheusz-rejtélyt: mitől lobog örök tűz az emberekben?’ *Miniszter*: ‘Találkoztunk ugyanannak a problémának végtelen számú előfordulásával – ezt nevezik ‘örök visszatérés’-nek’. S aztán elmondják, hogy annakidején Ede is rátalált a Radonra, kért is pénzt

a kísérletekre, de nem kapott. Majd nevetve összenéznek, újraindítják a magnót, s hármasan járják a szirtakit, míg a szín rájuk nem sötétül...

A három veterán Katával és Gyulával együtt átvonul a *Kacagó Babába*, ahol már díszesen öltözött emberek sokasága várja az ünnepséget. A háttérben az olvasztárok munkaruhában, azbeszt-köténnyel; Berzik János kezét fog velük, aztán elballag: már nem tartozik közéjük. A magnón felhangzik: 'Már termelnek újra a gyárak...' Majd Delénke édeskés hangon konferál; eközben a 'nagy öregek' felvonulnak az emelvényre, Esztergár ünnepélyesen átadja a kitüntetést. Az egész ünneplő közönség egy perc néma felállással adózik mindazok emlékének, akik már nem lehetnek itt. Váry kommentál: 'a bronzemberek búcsúznak, egymástól és a történelemtől, amelyet ők teremtettek, s amelyet most már mások fognak továbbalkotni. /.../ A munkásosztály, amelynek nevében uralkodtak, eltűnt a hátuk mögül'. Majd kézbeveszi *Ananké* istenasszony (a Végzet) szobrát, s csendesen távozik. A tömeg szeretettel nézi a kitüntetettet, – miközben a függöny legördül.

Nem komédia: inkább tragikomédia. Mi lett a 'bronzemberek' álmából, s mi lett a magyar társadalomból? Hogyan, merre tovább? Kényszerpályára került az ország, ekkor már világos, hogy a 'létező szocializmus' nem folytatható. No de a *Kacagó Baba* s a pénz- és hataloméhes középnemzedék fogja meghatározni az ország jövőjét? Amit ekkor még csak sejteni lehetett: azóta szomorú valósággá vált...

Az író ironikusan szemléli az egész 'letűnőben' levő korszakot; a 'bronzembereket' is, de az utánuk jövő nemzedékeket is. Az elidegenítő effektusokban bővelkedő ábrázolásmód itt-ott groteszkbe hajlik. Az öregek foggal-körömmel ragaszkodnak ifjúságuk eszményeihez, miközben a világváltozás 'kicsúsztatja' alóluk a talajt. A gyerekeik nemzedéke – kiszorulván a hatalomból – lázadóan döngeti a 'zárt kapukat', másik részük pedig 'elnyugatiasodik': az 'eszmearisztokráciát' fokozatosan felváltja a 'pénzarisztokrácia'. A legifjabb nemzedék útja a meddő lázadozásba torkoll, hiszen már felismerte: nagyatyáik útja nem folytatható; apáik 'nyugatias' allűrjeit viszont elutasítja. Merre hát tovább?

*

Hosszabb szünet után, immár az eltorzult rendszerváltás tapasztalataival gazdagodva a tragikus alapszituáció tragikomédiába oldásával folytatódik a drámák sora. A szerző a brechti 'sokkoló' eszköztárhoz folyamodik, hogy a fellazult világrend erkölcsi széthullását hitelesen mutathassa fel. Továbbra is intellektuális problémák foglalkoztatják; elsősorban az, hogyan devalválódtak az egykor szép eszmények, miként lehetséges, hogy a hajdani 'mozgalomárokból' milliomosok, sőt gengszterek lettek? Hogyan vette át végül a hatalmat a maffia?

1995-ben, József Attila születésének 90. évfordulója alkalmából, a József Attila Színház drámapályázatára íródott a *Le vagyok győzve* c. hatrészes 'dramolett'. A darab a körül a kérdés körül forog: valóban beteg volt-e a költő? – öngyilkosságában nem játszottak-e közre egyéb okok? – kinek volt egykor igaza: a 'mozgalom'-nak avagy neki? – s mivé torzult végül a cél, amelyet akkoriban a mozgalom maga elé tűzött? Az alapkérdés mégis: a mozgalom előtt hajdan álló kettős útlehetőség. Amit József Attila – Kassák nyomán – elképzelt: az alulról jövő kezdeményezésekre épülő 'igazságos' társadalom szellemi alapjainak kimunkálása, azaz a munkásmozgalom társadalmi mozgalommá szélesítése, a kulturális nevelőmunka előtérbe állítása, vagyis a tömegek felkészítése a társadalmi rend demokratikus átalakítására. A mozgalom célja viszont a politikai hatalom mielőbbi megragadása volt, a társadalom forradalmi átalakítására irányuló szervezőmunka előtérbe állítása, az 'osztályharc' kiélezése, a tudatformáló tevékenység alárendelése a közvetlen hatalmi céloknak (ami – győzelem esetén – szükségképpen diktatórikus irányításhoz vezet). A Moszkvából irányított sztálinista, illegális

honi mozgalom vezetése kiszorította József Attilát a pártból: költészete ‘nem illett bele’ az adott keretekbe.

A darab a jelenben játszódik, három helyszínen: dr. Simó István 88 éves nyugdíjas jogász és a vele egyidős Gaszton Mór milliomos, illetve a nemzedéknyivel fiatalabb Varga Zsóka ételkihordó (egykor tanár) lakásában. Mindvégig a József Attila halála körülményeinek felelevenítéséről, átértékeléséről van szó. De végére lehet-e járni a rég-eltemetett dolgoknak? – lehet-e bizonyítani az igazságot ennyi idő elteltével? S végül is: kit érdekel ma már az igazság, amikor az egész szocialista eszmeiség s annak megvalósult torz-társadalmi fölött eljárt az idő? A hatalmat a politikai maffia s a pénzligarchia vette át; a társadalom új urait semmiféle eszme nem érdekli már!

A költő egykori öcsödi nevelt-társa, dr. Simó István sokat mesél gyermekkori megaláztatásairól Varga Zsókanak, a tanári képesítésével ételkihordóvá avanzsált gondozónőjének (‘őt Pistának szólították, engem meg Józsefnek’; s mert – makacs gyerek lévén – nem hallgatott a Pista névre, sok verést kapott). Zsóka egyetemista lánya, Kamilla is szívesen hallgatja ezeket a történeteket; gavallérja, dr. Micska Szaniszló orvos pedig épp József Attila halálának körülményeiről készül könyvet írni, habár Simó figyelmezteti rá: ebből komoly per lehet. Az alapszituációból kibomló bonyodalom már-már detektívregénybe illő fordulatokkal van tele. Gaszton, a milliomos ingatlankirály már régóta perben áll Simóval, aki őt tartja a költő gyilkosának, hiszen ő beszélt utoljára József Attilával, s ‘*vannak gyilkos szavak is*’: ‘Nem kell valakit ténylegesen a vonat alá lökni, ha szavaival elérheti ugyanezt!’ Gaszton Mór estélyre hívja az egész társaságot; tisztázni szeretné önmagát (‘azok a szavak nem az én szavaim voltak; üzenet volt’). Simón kívül mindenki el is megy (sok-sok humoros szituáció adódik készülődés közben). A partin azonban váratlan dolog történik: a kertből valaki rálő a házigazdára, s mikor Zsóka értesíteni akarja a rendőrséget, vendéglátójuk tiltakozik: ‘Nem kell. Nem szabad. /.../ Mondja meg Simó Pistának: ott leszek a bíróságon!’

Dr. Simó eközben – Kamilla társaságában, aki az estről visszatért hozzá – megidézi József Attila árnyalakját, amint a háttérfalból kilépve erős fényben áll; arca sápadt, mint közvetlenül a halála előtt. Csendesen megszólal: ‘Ma éjjel azt álmodtam, nem szenvedek többé. Elhagytak a démonok, a láz, a fájdalom kiröppent a trigeminusból, és csak egy génusz maradt. Ami azt jelenti: meg fogok halni’. Simó képzeletében felidéződik egykori párbeszédük, amikor barátja fájdalmasan eltorzult arccal panaszkodik: valakik azt vágják az arcába, hogy ő ‘nem Strindberg, csak egy futóbolond. Minden verse kórkép...’ Simó aggódva figyelmezteti barátját: ‘Attila, vigyázz! – tehervonatokat tolatnak. Gyere hozzám!’ De Attila töprengő, messze néző arccal csak mondja, mondja: ‘Ami van, széthull darabokra...’ ‘Nincs alku, én hadd legyek boldog. Másként akárki megaláztat...’ A tehervonat csikorogva fékez, a költő körül megszűnik a vakító fény; a látomás eltűnik. Simó keserűen: ‘Milliókat gyűjtöttek össze József Attila számára, de sose kapta meg. /.../ A szegények szívesebben adnak, mint a gazdagok. /.../ Őket az Isten sem üzheti ki a Paradicsomból, mivel azon kívül születtek’. Aztán Kamillával a Kalácsa Együttessel megzenésített József Attila verset hallgatják: ‘Emlékezz, hogy hörögtél / Hiába könyörögtél / Hamis tanúvá lettél / Saját igaz pörödnél’.

Az események az V. színben felpörögnek. Mikor Zsóka hazaér, lakásában bördzsekis punkfigurákat talál, akik hajdani évfolyamtársa, Szalkai Dénes kíséretében törtek be hozzá, hogy az un. ‘Varga-diagnóztát’ (a József Attiláról Varga Ervin pszichiáter által készített utolsó szakvéleményt, mely szerint a költő egyáltalán nem volt beteg) megkaparintsák. Zsóka esze helyén van: fenyegetőzésükre átadja nekik az eredeti példány *másolatát*, amit aztán Szalkai azonnal el is éget; majd punk segédcsapatával együtt diadalmasan elvonul: ‘Nem lesz provokációs per! A költő bolond volt, s az is marad!’ Az időközben betoppant dr. Micska – akit az egyik bördzsekis ököllel nyomban leterített – most magához térve Zsóka szemére veti: ‘Odaadta neki a bizonyítékot! Örökre eltűnt a teljes rehabilitáció lehetősége!’ De Zsóka

derűsen előveszi az eredeti példányt, amit még annakidején férjével együtt rejtettek el, mikor már sejtették: mekkora veszélyt jelent az, hogy Varga Ervin hagyatékát örökölték. Micska áhítattal veszi kezébe az értékes iratot: ‘Azonnal el kell juttatnunk a bíróságra. Döntő lehet a Simó kontra Gaszton perben!’

A zárójelenet (VI. szín) a Gaszton-villában játszódik, ahol az öreg Gaszton megvallja unokájának, Kolosnak: valóban ő adta át József Attilának a végzetes üzenetet (‘*Akkor* én is úgy gondolkoztam, mint az üzenők. A szervezetnek lényegtelen volt a költő’). A maga és a mozgalom mentségére hozzát teszi: *akkor* még a forradalom előkészítése látszott fontosabbnak, s nem a tömegek tudati nevelése. Ekkor érkezik – épp ‘végszóra’ – tárgyalásra öltözötten Kamilla és dr. Simó, aki rögtön reagál is: *akkori* döntésük ‘helytelen volt, mert tudatlanok kezébe adta a hatalmat’. Gaszton mentegetőzve: ‘Csak arról tehetek vallomást, aminek közlését rám bízta a szervezet! Mit akarsz még, Simó Pista?’ Mire a jogász: ‘Hogy te és a hozzád hasonlók éljeteztek *akkori* döntéseket értelmében! Egyenlő esélyekről volt szó! – ehelyett svindlerok és siberok váltak milliomosokká. És mindig az ellen fordultatok, aki agya és értelme alapján volt ‘milliomos’. A koncepciók perek száz és száz ilyen esetet produkáltak. Mindaddig te vagy a gyilkos, míg meg nem tanulod, hogy a hatalom a döntésekben rejlik!’ A két öreg ádázul összecsap, látszólag József Attila ürügyén, valójában a ‘két út’ teoretikus dilemmáját felelevenítve újra: ‘Előbb az államhatalmat kell felnevelni, aztán az embert!’ – így Gaston; ‘Előbb az embert, aztán az államot!’ – így Simó. Kolos békíteni próbálja őket: ‘Simó úr örüljön, hogy tanulhatott, s ezáltal egzisztencia lett; de nagyon kérem, ne ócsárolja azokat, akik tanulás helyett az időt pénzszerzésre fordították!’ Kamilla gúnyosan Koloshoz: ‘Boldog vagy, ugye, hogy az a milliomos Gaszton a nagyapád, és nem a templom-egere Simó István?’ Ekkor egy patkány fut át a színen. Mielőtt a vita elfajulna, belép Szalkai és punk-bandája: ‘Patkányok vagytok! Az általatok terjesztett kór neve: szelektor-állam. Lényege: a társadalmi szerencsétlenség mint politikai ihlet-láz. /.../ József Attila nem lesz mint a történelem végjátékához. Nem lesz tárgyalás!’ Gaszton pénzt kínál a gengsztertársaságnak, de Szalkai gúnyosan elutasítja: ‘Hát proli vagyok én, Gaszton? Munkanélküliek vagyunk, fiúk? Eladjuk a szavazatunkat, fiúk?’ A vagányok kórusban: ‘Nem!’ Egyikük megfogja a patkányt és meghimbálja Gaszton orra előtt, aki rosszul lesz. S aztán a maffiavezér: ‘Minek nekünk a pénz? Akkor vesszük el, amikor akarjuk! /.../ A hatalom egyetlen parancsot ismer: Győzni kell! Nem a sínekre feküdni. Ideológiánk: Mi nem leszünk köztetek bolondok!’ A vagányok, kezükkel előre mutatva, visszhangozzák szavait. Majd támadóállásba állnak, tompán csillognak késeik. Gaszton kihúzza magát: ‘Méltón kell meghalni!’ Szalkai rámutat a társaságra s vezénnyel: ‘Kivégzés!’

A függöny legördül... Győzött tehát a maffia. Olyan mindegy most már, melyik út lett volna a ‘helyes’, hiszen többé szó sem lehet a József Attila-elképzelte ‘szabadság rendje’ megteremtéséről, sem az ‘igazságos társadalom’, az esélyegyenlőség álmának megvalósulásáról. A ‘két út’ elvi dilemmája elévült; a ‘mozgalom’ pártkatonái a pénz kiszolgálóivá vedlettek át. Minden eszmei-erkölcsi kérdés ‘avittá’, idejétműlttá vált a hatalomra került politikai gengsztercsapat szemében. Most már valóban elmondhatja József Attila: ‘Le vagyok győzve!’ S talán végérvényesen...

*

Kálmán Mária drámaciklusának utolsó darabja a *Falanszter után*, amelyet Óbuda, Buda és Pest egyesülésének 125. évfordulójára írt 1997-ben. Akár zenés komédiának is tekinthetjük a háromrészes, a strindbergi-brecht-dürrenmatti ‘ötletek’ továbbgondolására épülő, ezoterikus tartalmakkal áthangolt művet. Mintha máris a ‘végidőkben’ járnánk: a maffia uralma tökéletes anarchiába döntötte az országot. Ez vagy a végérvényes pusztuláshoz vezet (apokalipszis itt és most), vagy pedig egy új diktátor felléptéhez, amit aztán majd a teljes összeomlás követ.

Az alapszituáció *strindbergi*: egy házaspár ‘haláltánca’ végső fázisában vagyunk. A ‘női pokol’ itt a korlátlan pénzhétségéből fakad; s a feleség – ahogy Strindbergnél (*Az apa*), úgy itt is – fokozatosan beszorítja férjét az elmeorvosi intézetbe. A rendszerváltást követően kialakult helyzetet, a maffiaszerű pénzhéves csoportok ragadozó térnyerését *brechti* eszközökkel (*Koldusopera*, *Vágóhidak Szent Johannája*) láttatja az író, songokkal megtűzdelve darabját; az elmeorvosi intézet értelmiségi lakóinak rajzához pedig nyilván *Dürrenmatt Fizikusok*-ja adta az ötletet. Kálmán Mária művében új mozzanat az előbbiekhöz képest: a bolondok házába zárt Író szökése, mélységes összetartozása a társadalom perifériára szorítottjaival; valamint az ezoterikus szál konzekvens végigvezetésére épülő megoldás: a Likvidátor győzelme a vesztébe rohanó, anarchiába fúlt világ felett. Ahogy Madáchnál a *Londoni Szín*, úgy itt a Falanszter széthullása után kialakult állapot valódi haláltánc: szakadékba zuhanással ér véget.

Az I. rész még viszonylag reális térben játszódik. Az Író felesége, Kinga asszony örökösen elégedetlenkedik ellehetetlenült anyagi viszonyaik miatt (‘Két nyugdíjból nem lehet megélni!’ – ‘Drágám, én olyan szívesen élnék veled egy lakatlan bolygón, de a Földön vagyunk!’ stb.). Hiába próbálja férjét rávenni, hogy ‘kereső’ munkára adja a fejét – az csak a művével törődik (kora züllöttségéről, a City morális süllyedéséről, a ‘nagy üzlet’-ről készül drámát írni, *Ocsik Lina esete Orn Benedekkel* címen). Így hát az asszony pszichológust hív ki, dr. Mabust, aki szívesen elcserélné pasaréti villáját a Podmaniczky utcai lakásra, még rá is fizetne (‘az értékek relatívak – ez a lakás számomra többet ér, mint amibe a valóságban kerül’), így megoldódnának Kinga gondjai. Az akadályt jelentő férjet pedig máris elviteti – kényszerzubonyban! – saját elmeorvosi intézetébe, a Mabus Szanatóriumba, ahol a *Színész*, a *Filozófus*, a *Szobrász* és a *Zenész* (szintén ápoltak) társaságában elmélkedhet az élet hiábavalóságáról, a világ-állapot torzulásáról, az apokalipsziszről. Mindannyian eldalolják saját kis sorsdalukat; az Író bevallja: az ő betegsége a Falanszter. A Zenész – felismervén, hogy az Író nemigen illik közéjük (‘barátom, maga túl normális’) – azt ajánlja neki: szökjön meg. S míg a többiek Ravel *Boleróját* hallgatják magnón, az Író – átkúszva a kerítés alatt – a budai hegyekben rejtetten meghúzódó katonai támaszpontra jut. Az örök rögtön látják, hogy valamiféle jószándékú ‘bolond’-dal van dolguk; így az Ezredes parancsára a Százados beinjekciózza őt, majd gúnyosan a katonákhoz: ‘Nem fog emlékezni a Bázisra. Kergessétek a Völgybe! Odaváló’. A Völgy: a nyomortelep. Hulladékokból összetákolt viskók, vagonlakások, amelyekben az Élet számkivetettjei húzódnak meg. Az Író – a viharban botorkálva – bekopog az egyik otthonba, ahol barátságos fogadtatásra talál: kis dobkályha mellett a melegben a Nő és a Férfi üldögél. Étellel kínálják a jövevényt, s ők is eléneklik sorsdalukat (hogyan jutottak ide). Az Író szomorkásan: ‘lám, egyszer csak elérünk egy naphoz, mikor már nem változtathatunk... Azért nem lehet az emberből bárki, mert Valaki!’ Aztán kimerülten elalszik; a Nő és a Férfi szívében remény ébred: ‘Mi még nem jutottunk a végére. Ő a biztosíték. Nem véletlen, hogy hozzánk vezette a Sors!’

Eme egyszerű, nyomorúságos körülmények között lám, még élnek az emberiség törvényei...

A II. részben viszont, a gengszterek világában, már azzal az immorális, ördögi cinizmussal találkozunk, amellyel a maffiák a pénz és a hatalom megszerzéséért folyó élet-halál küzdelmet vívják egymással.

Dr. Mabus az Író hajdani otthonában, a Podmaniczky utca 43-ban – ahol az utolsó szabadkőműves páholy működött egykoron – asztrológiai műhelyt rendezett be (a hátsó falon a Zodiákus, amelyet egy parányi műszerfal-rendeltetésű asztalka mellől irányít vezérlő gombokkal); s megnyitotta asztrológiai és metafizikai szaktanácsadását, mint ‘a fixa ideák specialistája’. Első páciense, Judit, nem tanácsot kérni jött, hanem rögtön támad: ‘Én ismerem Nostradamus kiadatlan próféciait, amelyben nevének nevezi Önt: ‘Új uralkodót szentelnek föl / *Laus Mabus-t* / aki vérben uralkodik 27 éven át’. Ez a Végidők strófája. Miért vette föl a Mabus nevet, ha nincs vele célja?’ A pszichológusnak tetszik a lány tájékozottsága, így

örömmel mondja: ‘Vállalom a kezelését!’ De ekkor váratlanul három fekete dresszbe öltözött álarcos alak tépi fel az ajtót, s rátámad Mabusra; csakhogy az megnyom egy gombot, s éles vörös fény vetődik a betörőkre. A maszk lehull róluk, s beszélni kezdenek – akaratuk ellenére leleplezik saját magukat (mindhárman a világanarchia szervezői, irányítói különböző szinteken; gyilkoltak s raboltak, tudatosan anarchiába akarták dönteni az államot). Mabus doktor a mindenkiben benne rejlő kettős *énre* figyelmezteti Juditot, s az örökérvényű példázatra utal: ‘Saul mindig üldöző volt, / Paul mindig üldözött / Saul előtt sima az út / Paul falba ütközött. //...// Ember, jól vigyázz magadra, / légy kész a pálfordulatra! / A kérdés maga alá temet: / Miért üldözöl engemet?’ Ekkor éktelen üvöltéssel egy szörny-figura ront be, kékszerű hajjal, trikóján a Zodiákus, s Juditra üvölt: ‘Hol a kábítószer?’ Dühödten elszedi a három anarchista fegyverét (akik a rájuk irányuló vörös fényben mozdulni se bírnak!), majd egy sorozattal végez velük. Mabusra is fegyvert emel, de mikor megkapja a kívánt kábyszert, megnyugszik. A lángszórót a szoba közepére helyezi, majd távozni akar; de Judit megelőzi, s rácsapja az ajtót. Mabus intésére a Zodiákus valamennyi csillagjegye felizzik, s eloltja a lángszórót; Jozsó – újabb adagot véve be a porból – mint rocksztar, őrzöngő táncba kezd. A pszichológus rá akar löni, de ekkor váratlanul belép az I. részben látott katonai bázis Ezredese, pisztollyal a kezében: ‘Ön rossz helyen jár, dr. Mabus! Budapest alkalmatlan a Világállam központjának szerepére. Ez az Apokalipszis központja! Ahol találkozik Ön és én!’ Jozsó kábán: ‘az *Anti-krisztus* és a *Likvidátor!*’ Erre mindketten rálőnek – Jozsó holtan rogy össze. A porondon maradtak egymásra fogják a pisztolyt, de egy automata felszólítja Mabust: ‘Tegye le a fegyvert! A város a Likvidátoré!’ Mabus elejti pisztolyát, mire az Ezredes nagylelkűen: ‘Elengedem!’

Tehát Mabus doktor haladékat kapott... Még nem jött el az ő órája.

A III. részben Kinga asszony nagyszabású estélyt ad újonnan szerzett pasaréti villájában, ahova több száz vendéget hívott meg. Az újmilliomosok bálján fantasztikus ruhakölteményekben tündöklő hölgyek, szmokingos urak társaságában Ocsik Lina és Orn Benedek is jelen van. Az Inas bejelenti dr. Mabus érkezését: ‘a Becsületrend tulajdonosa’, ‘a francia Szabadkőműves páholy Nagymestere’, ‘a Finn Lovagrend tagja’. Orn Benedek lelkesen köszönti, majd panaszosan: ‘Budapest gúnyos tréfák tárgya az egész világon; azt mondják: ide visszatért a hullők kora. Magyarország csúfneve: *Hungaroszaursz*’. ‘Miért van ez így?’ – kérdik többen is; mire dr. Mabus fölényesen: ‘1965 volt az utolsó esztendő, amikor a Játékmester felfedte magát. /.../ Minden jel az Önök országa felé mutatott – ám azóta tudjuk: tévedés volt. A kísérleti korszak lezárult’ – így hát ő búcsúzni jött. Épp ekkor érkezik meg az Ezredes, akit hatalmas ‘vivát!’ fogad. Ám ő ‘az igazságtevő’ pózába vágja magát, s rideg-elutasítóan azonnal bejelenti: ‘Az egész bandát letartóztatom!’ Katonák, fegyőrök sokasága kezdi bilincsbe verni a vendégsereget. Az Ezredes Kingához fordul: ‘Maga lábon járó fürtelem! Aki egy embert elad, az az egész emberiséget eladja! /.../ Férje a Bádogvárosban él, a város peremén. Jártányi ereje sincs, de ápolják a hozzá hasonlók, akiket maguk juttattak oda’. Majd elénekli songját a Falanszter utáni világ könyörtelenségéről; aztán a Győztes fölényével a megbilincsel sokasághoz fordul: ‘Hölgyeim és Uraim! Falanszter után élünk. A meghirdetett elv a *túlélés*. Sokat tanultunk Önöktől taktikát és stratégiát. Ahogy a középkorban kihaltak a Mesterdálnokok, úgy hálnak ki korunkban a Mestergondolkodók!’

Amint az egyik katona Kingához lép, hogy megbilincselje, dr. Mabus határozottan: ‘A hölgy hozzám tartozik!’ Mire az Ezredes gúnyosan: ‘másodszor is elengedem’ – s intésére a kordon átengedi őket. Majd a megbilincsel milliomosok felsorakoznak az Ezredes mögé, aki elvezeti őket. Immár ő lett élet-halál ura...

Az ezt követő jelenet a Parlament működésének szatirikus torzképe. Akárcsak Mikszáth *Két választás Magyarországon*, Móra Ferenc *Hannibál tanár úr*, avagy Szabó Dezső *Feltámadás Makucskán* c. könyvének lapjairól lépne elénk a tisztelt Ház képviselőtestülete! Megtetézve az állampárt működési rendjének előírásaival: ‘Mától köteles minden állampolgár figyelni a

többi állampolgárt, és jelenteni, aki gyanús. /.../ Kötelező elismerni, hogy a jelen rendje demokratikus rend. Aki a hatalmat bírálja: lázító, így felkerül a proskripciók listára. /.../ Mivel az államrend érdekében szükséges a halálbüntetés, a halálbüntetés eltörlését eltörlöm'. S ezzel kezdetét veszi az új diktatúra; a diktátor felveszi a *Sulla* nevet, ami az *Allus* anagrammája, s a végidőkre utal. A parlament tapsol; majd sorra felállnak a pártok képviselői, bevádolják egymást, míg végül mindegyikük felkerül a 'gyanús' listára, pártaikkal egyetemben.

Eközben a Parlament előtti téren tüntetők gyülekeznek; élükön az Író a Nővel és a Férfival. Az Író felsorolja az új 12 pontot; a tömeg kórusban utána mondja. Az Ezredes megjelenik az Országház ablakában, s a tömeg kérleli: 'Állj közénk, Sulla! A népvezér te vagy! Gyűjtsd föl a gazdagok városát!' Mire az Ezredes kilép az utcára, s kökeményen felszólítja katonáit: 'Elő a tankokat! Felgyűjtani a bankokat! Győzzön az Igazság, ha az Életbe kerül is!' A tömeg üvölt: 'Éljen Sulla!' – mások: 'Vesszen Sulla!' A Rikkancs: 'Polgárháború!!!'

A zárójelenet ismét a hegyen játszódik, a Mabus Szanatórium kertjében, ahol a Színész – a Filozófus – a Szobrász újra a Bolerót hallgatja. A Zenész izgatottan érkezik a hírral: 'Ég a város! Mint mikor Néró felgyújtotta Rómát! Bűnös város – megérdemli a pusztulást!' Dr. Mabus Kingával s az ápoltaival tanácskozásba fog: 'Sulla pontosan követi a forgatókönyvet, s ebben sokan segítik'. Majd megjósolja: 'A metropolis három részre szakad: a csillogó Drágakővárosra, a Bárány városára és a Fenevad városára. /.../ Sulla a Nagy Likvidátor szerepét játssza el': ismeri a Kozmosz egyetemes célját, s feladata az utat vesztett emberiség visszavezetése a kozmogóniailag kijelölt 'helyes útra'; ha kell, hát pusztulása árán is...

Ekkor hirtelen robbanás a katonai bázis felől: a sétányon mély szakadék keletkezik; a Színész és a Szobrász behullnak. A föld egyre jobban remeg, a szakadék mélyül; a sziklák felől most Sulla, az Író, a Nő és a Férfi érkezik. Sulla gúnyosan: 'Tudtam, hogy idemenekül, Mabus! Az értelmiség végső menedéke... Felrobbantottuk a bázist'. Mabus elképedve: 'Láncreakciót indítottak el, minden elpusztul!' S most ő énekl el kis dalát: 'Harc kezdődik ezer évre / Győzött a szőke Fenevad / Nincs megoldás és nincs béke / *Megmaradt a feladat* // Minden tette úgy morális / Immorális az egész / Nem áll össze ezer évig / Példának sok kicsi rész'. A mindjobban szélesedő szakadékba most Kinga hull alá (az Író felujjong: 'Megfizettem!'), utána a Filozófus, a Zenész. Majd egy iszonyú földrengés után maga Mabus is, s vele együtt mindaz, ami a Szanatórium térfelén volt. A Likvidátor tehát harmadszor már nem engedte el foglyát. Még elhangzanak a Boleró utolsó taktusai, aztán minden elcsendesül...

Az Író megrendülten: 'Nem ezt akartam!' Sulla nyugodt biztonsággal: 'Én igen! Ezt akartam! Most már megírhatja, barátom!'

A Likvidátor az 'elfajzott' emberiség megsemmisítésére, s nem 'jobbítására' tör. Ő a Fekete Úr, az 'emberölő' – azaz a bibliai Szatanael! Kálmán Mária ezoterikus regényeiben bontja majd ki szerepét az emberiség sorsát illetően; sokkal mélyebben és differenciáltabban, mint az egy drámában lehetséges. Úgy véli: az elkerülhetetlen világkatasztrófát már nem lehet feltartóztatni (legalábbis nem emberi erővel), mert a hatalom és pénz körforgásába beleszédült 'jóléti' államok képtelenek megállni saját tévútjukon, s a moralitás humánus törvényeit tudatosan negligálják. Voltaképpen már az apokalipszis korát éljük – nincs miben reménykednünk, hacsak nem Isten irgalmában. Csakhogy az emberiség a pénz bűvöletében egyre inkább elfordul Istentől... Így hát: 'Finita la Comedia!'

Jóllehet e művek intellektuális problémákat járnak körül, mégsem 'könyvdrámák'. Megfelelő színpadtechnikai apparátussal jól előadhatók (lennének). De sajnos, kultúraellenes támogatási rendszerünkbe nemigen férnek be olyan darabok (ma sem), amelyek húsba-vérbe vágó aktuális problémáinkra keresik a választ. S amelyek szembenézésre készítenek a kialakult társadalmi kórképpel.

EPIKA

A félisten

A szerző a két, két és félezer év előtti múltba, a görög-római birodalom négy különböző korszakába alámerülve kutatja a hatalom természetrajzát, annak alakváltásait. Az elbeszélések nagy erénye a korhű megjelenítés, az antik szellemiség és kultúra bensőséges, hiteles megidézése, a lebilincselő nyelvezet, a leírások elevensége, sodró életszerűsége. A történelmi tematikán és kereteken belül Kálmán Mária valójában négy – egymástól eltérő – hatalmi szituációt és hatalomgyakorlási metódust világít át parabolisztikusan. Jól érzékelhető a korokon átívelő filozofikus problémafelvetés: általános érvényű, azaz ‘örök emberi’ létalaphelyzetekről van itt szó! Korunk, az ezredforduló, sok tekintetben emlékeztet a görög-római birodalom utolsó periódusának válságkorszakára, az értékstruktúrák felbomlásának-átrendeződésének időszakára. A kibontakozás iránya ma is bizonytalan, mint egykor volt. Nagy szükségünk van tehát e folyamat ismeretére, hiszen a törvényszerűségek mindig törvényszerűségek maradnak, a létezés alaphelyzetei mindenkor ismétlődnek. Politikai kultúránk csak akkor finomodhat, ha tisztában vagyunk vele: a világ nem ‘fejlődik’, hanem periodikusan változik csupán.

A rendkívüli politológiai érzékkel és esztétikai érzékenységgel, igényesen megírt történetek egymásba épülő, egymásra ráfelelő sora izgalmas, figyelmet keltő olvasmány a történelem – és a jelen – iránt érdeklődők számára.

Az első történet Árkádiába vezet, ahol az i. e. 7. században Lükurgosz a hatalom érdekei és a demokratikus jogok összehangolásával teremtett virágzó kultúrát (*Árkádia*). A szerző érzékletesen, mély érzelmi átfűtöttséggel idézi meg az önérzetes, korábban teljesen szabad bennszülött helóták élethalál-küzdelmét az őket leigázni kívánó achájok ‘kemény diktatúra’-jával szemben. Egész Peloponnészoszt lángba borítják, nem hajlandók meghódolni Spárta kegyetlen törvényei előtt, s végül is győznek. Vezérük, a félig acháj, félig helóta származású ‘szerelemgyerek’, Lükurgosz az összes poliszra kiterjeszti könyörületes és igazságos törvényeit. Ő tehát a demokratikus és emberséges – azaz ideális – hatalomgyakorlás híve, aki a szív és az értelem szövetségére építve teremt meg népe számára a méltó élet feltételeit.

A *Félisten* című elbeszélés i. e. a 4. században játszódik; a makedón Alexandrosz világhódításáról, majd megszégyenüléséről, megsemmisüléséről szól. Történelmileg hitelesen, az ókor szokásrendjének, kultúrájának tökéletes ismeretében, ugyanakkor remek szépírói kvalitásokkal eleveníti meg a szerző Nagy Sándor vérrel és vassal összekovácsolt birodalmának félelemteli légkörét. Az alig huszonöt éves uralkodó nem érte be a Görögországtól Palesztináig, Perzsiától Babilonig terjedő óriás birodalommal – a hybris egészen kincses Indiáig üzte-hajtotta, mindenkit elpusztítván, aki akaratával szembeszegült. Végül birodalma szétesett, ő maga pedig Korinthuszban saját ellenpólusával, a hordólakó bölcs Diogenésszel szembesülvén, felismeri: nem a fegyverek, hanem a filozófus gondolatai fogják alakítani végső soron a világot. Még aznap éjjel belázasodik s meghal. Nincs az a hatalom, amely erősebb lenne a szellemnél! – amely örökkévaló; a földi birodalmak viszont mulandók.

A legösszetettebb, több szálon futó, legárnyaltabb problematikájú novella a harmadik (*Niké*). Itt a hatalom vagy szerelem választási kényszerét átszínezi a nemzeti ellentét is: az i. u. 1. században, a zsidó háború idején (Jeruzsálem lerombolásakor) játszódik. Vespasianus császár hadat visel a fellázadt zsidók ellen; azok főpapja, Agrippa király azonban nem avatkozik be a küzdelembe: gyönyörű hűgával, Berenikével tiberiási palotájába húzódva, az ima erejére bízza hitsorsosait. A császár fia, Titus Flavius, leveri a zelóták lázadását s porig rombolja

Jeruzsálemet; tetteivel s férfiasságával meghódítja a gőgös királynőt (aki a győzelem istennője, Niké nevét viseli s rajong a görög-római kultúráért). Tíz évig élnek lángoló kapcsolatban, de mikor a hatalom Titus-ra száll, el kell, hogy váljanak útjaik (a haldokló Vespasianus megtiltja fiának, hogy a zsidó királynőt emelje maga mellé a trónra, Agrippa pedig felszólítja hűgát: 'térj vissza önmagadhoz!', őseid hitéhez). Titus mindössze két évig uralkodott, titkos kór sorvasztotta életerejét, alig negyvenévesen meghalt. Rövid császársága idején természeti csapások sújtották a birodalmat, az emberek rémülten suttozták: magára vonta az istenek haragját. Pedig csak a szív törvénye helyett a hatalmi érdekeket követte. Ez okozta vesztét.

A záró-novella (*A praetoriánusok*) Róma haldoklásának időszakában játszódik, a 2. és a 3. század fordulóján, amikor már a főhatalom is adásvétel tárgya lett. A praetorianusok jól szervezett gárdája volt élet-halál ura, ők buktatták (és végezték ki) sorra a császárokat, s emelték trónra azt, aki legjobban megfizette őket ('Eladó a bíbor!'). Végül már olyan uralkodót emeltek maguk fölé – vagy inkább: mellé! – aki minden kiváltságot eltörölt, egyenlő jogokat biztosított a Rómához tartozó minden nemzetnek, egyednek. Csakhogy ez a legalacsonyabb szinten való nivellálódáshoz vezetett: fellazult a régi erkölcsi-életformabeli normarendszer, az 'egyenlőség' merő formalitássá változott (hiszen különböző rendű-rangú, kultúrájú emberek vegyültek egymással). Az utolsó császár aztán papíron kezdte árusítani a szabadságot, amit jó pénzért megválthattak a rabszolgák is. Végül Cisius, a marcona, sokat megélt praetorianus a Fölkelő Nap földi helytartójának, egy nyomorék, de igen gazdag és előkelő ifjúnak csengő aranyakért elmeséli a majd' negyvenévnnyi vergődés-hanyatlás történetét, mire Heliogabalus egy keleten kovácsolt fényes mesterkardot ad át neki. Cisius tisztában van vele, hogy ezért bíbor jár, de jöjjön, aminek jönnie kell: az áldemokrácia, a törvény nélküli állapot már nem tartható tovább. Így ért véget egy ragyogó történelmi korszak: Rómát elsöpörték a 'barbárok'.

A parabolisztikus köntösben megjelenített folyamatrajz akár a 20. század vérrel-vassal összetákolt (eurázsiai!) nagy birodalmának történeteként is értelmezhető. A demokratikus eszmények – amelyeket Lükurgosz képviselt – szépen-lassan bemocskolódtak, meggyalázódtak a hatalomra törő akarat szolgálatában. Megkezdődtek a terjeszkedés, a hódítás manőverei (Nagy Sándor), majd a lázadók teljes megsemmisítése-leigázása (Titus), végül az erkölcsi romlás, ami elkerülhetetlenül a széthulláshoz vezetett (a praetorianusok). Utánuk csak a teljes lepusztultság maradt.

Az ezredfordulón a 20. század minden eszménye romokban hever. Hogy merre, milyen irányban lépünk tovább ebből a válsághelyzetből, az rajtunk is múlik. A Rómát leigázó 'barbárok' több évszázad múltán megteremtették a ragyogó európai kultúrát. Vajon tudunk-e most is új értékeket állítani a meggyalázódottak helyére? – van-e olyan eszményrendszer, amely kiutat kínál? Ezek és hasonló kérdések maradnak nyitva Kálmán Mária nagyszerű elbeszéléskötetének olvastán.

216

Sci-fi? Avagy utópia? – netán anti-utópia? 'Reális' világunkban szokatlan eszközökkel, bizzar történetbe ágyazva mondandóját, sugallja a szerző: amennyiben a szeretet-törvényt áthágjuk, a benső élet kiépítését elmulasztjuk, külső világunk szétesik, és beteljesül rajtunk (is) a hanyatló civilizációkat mindenkor fenyegető átok: az összeomlás, pusztulás. A 'szeretetparancs' írónk szemében nem merő absztrakció, hanem az emberek egymás iránti figyelmessége, előzékenysége, szolidaritása – a segítőkészségnek az a foka, amikor nem csupán együttérzünk

embertársainkkal, de küzdünk is egy lehetséges igazságosabb társadalomért. Kitágítva a tér-idő határait, az író mozgásba hozza ontológiai, kozmogóniai, természettudományos, mitológiai, sőt földrajzi ismereteinket; tágas ‘világ-otthont’ varázsol körénk, amelyben nyilvánvalóvá válik számunkra: jelenkorunkban a sok ezer éves emberiség válaszút elé érkezett – vagy átlép (visszalép?) a transzcendens ‘láthatatlan’ világgal kapcsolatot tartó ‘paradicsomi’ emberiség, a ‘homo humánus’ (kozmosz-ember?) korszakába, vagy visszasüllyed az anyagba, felmorzsolva önmagát. A szerző ezoterikus szójátékkal érzékelteti mindezt: vagy az Atom-halál, vagy Atmon országa (a szabadság, szeretet, ösbizalom, a metafizikai értékek valós birodalma) vár ránk.

Kálmán Mária számtalan szereplőt mozgat: a 216 (jobbára csak számokkal jelölt, de egyiküket-másikat névvel is illetett) kiválasztottn kívül természetes, hétköznapi embereket, képzeletbeli alakokat, isteneket-félisteneket, árnylényeket, a Sötétség és a Világosság mítoszi figuráit, élőket és holtakat; de mindannyian inkább valamely elvnek, eszmé(ny)nek a megtestesülései, mintsem hús-vér, több dimenzióban ábrázolt személyek. Így a regény bizonyos értelemben való világunk absztrakt modelljét kínálja, amely a mitikus keret révén az ‘örök visszatérés’ törvényei szerint szerveződő valóság (a mindenkori civilizáció) belső feszültségeit, ellentmondásait is feltárja. Hiszen ‘örök’ elvek, létérdekek csapnak itt össze, méghozzá az emberiség sorsát, jövőjét eldöntő módon; ugyanakkor közvetlenül érintve a napi-politikai aktualitásokat is.

A 216 titkos, misztikus szám – ‘a számok száma’, a lehetséges történelmi formációké, amelyekből eddig – az ős-kezdetektől napjainkig – 213 megoldást ismert meg, illetve használt fel az emberiség. A végső társadalmi harmónia (ami a Föld ezoterikus célja) száma is 216, ami egyúttal a Föld kozmosz-fajsúlyát jelöli. A szerző alapos matematikai, filozófiai, sőt asztrofizikai, biológiai, művelődéstörténeti felkészültséggel bepillantást kínál a társadalomtörténeti ‘titkokba’, s – hősei szájába adva – tudatosítja bennünk: az erős hierarchiára épülő társadalmak előbb-utóbb széthullanak, a centralizált intézmények összeomlanak, s az azt követő anarchia csakhamar egy új hierarchikus szerveződésnek adja át a helyét. De mi lenne, ha az anarchikus állapotokat követően (214. formáció) megpróbálkoznánk a piramis megfordításával? Létrejöhetne a decentralizált gazdasági egységek hálózata, majd a politikai pártok is hálózattá szerveződnének, s egy szellemi *Koordinátort* emelnének maguk fölé (215. formáció), aki a Sötétség és Világosság erőinek összeecsapását irányítaná, s a Fény győzelmével megteremtené a társadalmi harmóniát (216. formáció). Ez lenne a sok-évezred óta óhajtott-vágyott ‘Paradicsom’, amelyet Dante oly csodálatosan megénekel, de amely természetesen mindig csak vágyalom marad. Utópia.

De hogyan zajlik mindez a regényvilágon belül? A főszál a mitikus; ebbe vegyíti a szerző a társadalomelméleti, aktuálpolitikai kérdésekre adott válaszait.

1989. július 9. az a fiktív nap, amelyben bolygónk ‘kimozdul’ megszokott helyzetéből: ‘Mintha borzongás futott volna át kérgén, repedéseket produkált, itt-ott árvizet, felhőszakadást, hegyomlást, vulkánkitörést jeleztek. És morgott, sóhajtozott valami’. E rendkívüli állapot hosszan, elhúzódóan nyomasztja az embereket, egyre több idegesség, agresszivitás, gyűlölet halmozódik fel bennük, (ön)gyilkosságok, hadüzenetek sora kíséri a pusztító erőket; mindenki félelemben és gyanakvásban él. De ugyanezen napon valami egészen más irányú rendkívüliség is történik: ‘a Csendes Óceán egyik lakatlannak hitt szigetén felségjel nélküli repülőgép landolt’. A gépből kiszálló utasok meglepetten látják: várták már őket. Két hófehér hajú, szivárványszín-szemű fiatal albínó (*Artnér* és *Ászok*) kalauzolja szállásukra a vendégeket, miközben fehérhajúak százai sietnek el mellettük, egy cél felé tartva; arcukon élő lelkiség tükröződik, tehát nem ‘robotok’. Egy föld alatti óriás kupolacsarnokban aztán egy vénséges-vén ősz öregember felvilágosítja a vendégeket: ‘két óra múlva a bolygó két fokkal

megdől, s a sziget elsüllyed; a szárazföldön iszonyú katasztrófák lesznek’. Beszélgetésükből kiderül: az aggastyán az első ‘őszen született’ (Los Angelesben, 1901. júl. 9-én, *Delanonak* hívják), aki arra hivatott, hogy az azóta már több nemzedékben is megjelenő ‘fehérhajúakat’ maga köré gyűjtse, s adott időpontban a nagy ‘világküzdelemben’ bevesse őket a Fény oldalán.

Az öt vendég nem tartozik az ‘öszhajúak’ közé, de mindannyian egy évben láttak napvilágot (1939). Apátlan-anyátlan árvák voltak, így *Delano* cserealanyként olyan szülőkhöz csempészte őket, akiknek ugyanezen évben albínó gyerekei születtek (tudtuk nélkül egyszerűen kicserélte a gyerekeket, s a fehérhajúakat a saját szigetére víve, maga gondoskodott nevelésükről, a később szintén odagyűjtött – 1962-ben született – ősz társaikkal egyetemben). A meglepődött jövevények kíváncsian ismerkednek albínó-testvéreikkel, akiknek eredeti nevét most ők viselik; s megtudják saját régi nevüket, származásukat (ki-ki más országból, más-más családi, társadalmi környezetből érkezett). Az öt *mutáns* így voltaképpen a *Közvetítő* szerepet tölti be a ‘régi’ emberi világ s a kialakulóban lévő új között; hivatásuk, hogy a 211 ősz hajú *transzmutanssal* együtt katalizátorai legyenek a Föld metamorfózisának. A regény végére mind az öten meghalnak, s az őszhajúak közül is jobbra csak azok maradnak meg, akiknek számában a 3 (szakrális szám!) szerepel. Csakhamar négy repülőgép repíti mindnyájukat a világ négy tája felé, hogy átsegítsék az emberiséget azon a kataklizmán, amikor a Föld a Halak jegyéből átlép a Vízöntőbe, s a Csendes Óceán alatti földrészek felszínre kerülnek, miközben az Ázsiától nyugatra eső területek víz alá süllyednek. ‘Afrika eltűnésével megsemmisül minden kór és nyomor. Európával megszűnik az emberiség múltja’.

A 216 ‘kiválasztott’ mindegyike különböző (egyéni vagy közös) feladatot kap; s a regény sokágú, változatos cselekménye az ezek végrehajtása körüli bonyodalmakra épül. A fehérhajúak képességet kaptak a transzcendencia megismerésére, megértésére; a *Likvidátorok*, akik hol segítik, hol pusztítják őket, a Kozmoszsal való kapcsolatfelvételt katalizálják – ‘ismerik a Kozmosz egyetemes célját, s elbitangolt bolygónkat majd ők vezetik vissza a nagy galaktikai közösségbe’. Hét óriás-szellem (*yid-lusok*) próbálkozott valamikor az ős-múltban az emberiség megmentésével, ‘átprogramozásával’, eredmény nélkül. Az *Egyes* – a sugárzó ősz-öreg *Matatron*, *Delano*, – a katakombák őskeresztényeinek hitével hirdeti: ‘A halált az ember hozta létre. /.../ Az Élet nem evilágból való’ (mitikus gyökerei vannak!) – a ‘köztes létben’ azonban élet is, halál is legyőzhető, hiszen az szellemi létforma (‘láthatatlan’ és ‘örök’). A *Kettes*, a *Fekete Úr* viszont, aki lángban – kardban – vérben leli gyönyörűségét, az *Egyes* népének megsemmisítésére tör. A küzdelem mitológiai szinten zajlik, bár földi eszközökkel; az emberek testi valójukban csatáznak a *Likvidátorokkal*, akik különböző bio-, sugár- és mágikus fegyverekkel irtják őket. A Sötétség – Világosság egymást kizáró ellentétét csak a *Hármas*, a *yid-lus*-szellem, a benső *Béke* és *Harmónia* megtestesítője oldhatná fel. Ő ugyanis ‘elme-test’, időnként fizikai testet ölt, hogy előkészítse a ‘harmadik Időt’ (a lineáris-kronologikus és a körkörös-természeti Időn kívüli ‘örökkévalóság’ időtlenségét).

Kálmán Mária sokat merít az emberiség legősibb bölcséleti könyvéből, az *Upanisádokból*; ezoterikus szemléletmódja *Szepes Mária* okkult gondolati rendszeréhez áll közel. A keresztény világképet a mélységesen mély tibeti misztika és kínai filozófia elemeivel ötvözi, de sokat merít *Hamvas Béla* életművéből is. Ugyanakkor egy modern politológushoz méltó tisztánlátással napjaink társadalompolitikai történéseire (is) vonatkoztatja felismeréseit, s az ‘örök érvényű’ igazságok fényében teszi mérlegre jelenkorunkat (világtörténelmi méretekben). Az intenzív, kiéleződött pártküzdelmek történelmi gyökereire is rámutat: ‘A XIX. század mögött ott állnak a XVI. és XVII. század szabadkőműves páholyai, az ezoterikus pártok. Mögöttük ott találjuk a XV. század korlátlan hatalmú szerzetesrendjeit, a kódex-alkotókat’. Életformájuk és működésük valójában már a mai pártok csiráit hordozza. Csak-hogy míg korábban egy-egy eszme, vagy egy-egy uralmi érdekcsoport szolgálatában álltak,

‘ma a politikai hatalom igazi birtokosainak, a gazdaság urainak érdekeit képviselik’. Noha a nyomort, igazságtalanságot egyik párt sem képes megszüntetni, az emberek mégis bíznak bennük, ahelyett, hogy a Lét törvényeinek megismerésére, az aszerint való életre törekednének. A regény egyik szereplője, *Taufik Hotep* egyiptomi praxeológus a pártok létét régebbinek tartja a fáraókénál és a prehistorikus időkben eredezteti, egészen a sámánokig visszamenően, akik – szerinte – ‘a világ első apparátusát’ hozták létre. Természetesen, mindez nem eszmefuttatásokként épül be a regénybe, hanem az interakciók, beszélgetések szerves részeként. A mitikus történeteket át- meg átszövik a jövő irányába mutató utópikus mozzanatok is, amelyek fényében világossá válik, hogy a tévútra tért emberiséget már nem lehet megóvni a katasztrófától.

A világ négy kitüntetett pontjára érkező *mutánsok* és *transzmutánsok* érdekes szellemi tapasztalatokat szereznek a likvidátorokkal vívott harcaik során, s egymás után tárulnak fel előttük a Kozmosz titkai. Az ősidőkben a ‘kozmosz-ember’ mindeme titok részese volt, hiszen mindenki ivott a *phlogistonból*, a Zöld folyó ‘életvizéből’; ‘a lét illatot lehelt’ köröttük, a *kykeon* bíbor folyója boldogságot kínált. De ők a technikát, a gyorsaságot választották, nem akartak békében élni Teremtőjükkel. Elutasították az *ichort*, az istenek vérének is, ami által ‘örökéletet’ nyerhettek volna. Így – benső sugárzásukat elveszítve – a háború és a halál törvényét emelték maguk fölé. A három nemes nedű pedig azóta a *Fekete Úr* korszakában gyűlik, s nem az embert szolgálja, aki – bejárva a ‘köztes lét’ öt állomását (születés – álom – nirvána – erkölcsi törvény – a szív parancsa) – nem juthat el a hatodik, a legfontosabb fokozathoz: a ‘láthatatlan lét’-be.

Az őszhajúak egyik csoportja Örményországba, az Ararát hegyére indult az *első Likvidátor* vezérletével. A Tigrisliom-kráter öt peremkráterében (az Egykedvűség – Akadályok – Álmok – Kétségbeesés – Maják Tava) alámerülve, a transzmutánsok végül a Fekete Halál Tavában (amelynek ólomiszaptól súlyos, 600 fokos radioaktív vize mindenkit elpusztít), örökre eltűntek. Másik csoportjuk a Himalája egyik mély, katedrális nagyságú barlangüregében (a *Három Idő* barlangjában) egy titkos szeánszon a *Hármassal* (a tibeti *yid-lussal*) találkozik, aki tanácsokkal látja el őket a *Fekete Úr* elleni küzdelemre vonatkozóan, kinek 800 éves küldetése épp most van lejárában (ugyanis hatalmát 1193-ban, a Szent Grál eltűnésének titokzatos pillanatában kapta, amit majd a mágikus pentagramma fog megtörni). S ha létrejön az új emberiség, megszűnik a ‘bábeli nyelvzavar’, megszületik az ‘új Atlantisz’, ‘melynek nyugati határait az Uráltól a Kaukázusig átvezető hegyek képezik majd’. Addig, természetesen, a *Kettes* iszonyú pusztítást végez az emberek körében.

Voltaképpen mind az *Egyes*, mind a *Kettes* és a *Hármas* – félisten. A *Kozmosz* sugárzó népéhez tartoznak, akár pozitív, akár negatív szerepet töltenek be az ember(iség) sorsát illetően. Az *Egyes* azért hozta létre a ‘fehérhajúakat’, hogy azok keresztülhúzzák a *Kettes* embergyilkos számításait. A *Hármas* számkombinációi pedig a halál fölötti győzelmet ígérnek. Az író(nő) sajátos ezoterikus érzékenységgel, fantasztikumba hajló fantáziával vezeti el az olvasót a Kozmosz törvényeinek megsejtéséig. Hat alapszó van, amelyek hat színt, hat számot, hat létezési formát jelölnek, együttes értékük adja a kulcsszámot ($6 \times 6 \times 6 = 216$) –, s e számok egymás mellé rendelve Satanael számát (666) jelölik. Az alapszavak együttese pedig a szakrális lét-titkot fedi fel: ‘*Om mani padmé hum*’ (‘kincs a lótuszban’, ‘igazgyöngy a tavi-rózsában’, avagy: ‘fény a sötétségben’). Aki rájött a ‘szent szám’ titkára, az elnyeri a halhatatlanságot. A *Kék Bolygó* azért jutott tévútra, mert áthágta a kozmikus törvényeket. ‘Megszakították a tíz biológiailag legfontosabb aminosav-láncot, amely az Élet információtartalmát hordozza. Élnek, de nem ismerik az Élet törvényszerűségeit. Korcsak, de ezt nem tudják magukról. Meghalnak, és azt hiszik, ennek így kell lennie’. Holott a ‘tökéletes’ élők nem ismerik a halált. ‘Az Úr az Élet száguldó szövete, megnevezhetetlen mennyiségű élet, mely

gyökeret ver, ha talajra talál, és fejlődik, végtelen. A sugárzó emberek sem egyformák, ahogy nem egyforma az anyag, amelyben élnek’.

A *transzmutánsok* harmadik csoportját *Taufik Hotep* vezeti el a *Napisten* városába, *Cheperbe*, amely 14 geológiai szint alatt helyezkedik el a Föld méhében. A halott város felett finom szemcséjű porfelhő lebeg, középen hatalmas – több évezredes – csillagászati objektum, benne az Úr legtitokzatosabb pontjaira irányított távcsövekkel. ‘Az Univerzum ezen pontján olyan volt a Mindenség, mintha taszítása folyton folyvást hatna. A fekete lyukkal ellentétben itt nem elnyelt, hanem áramoltatott, távolított, lökött, mégpedig minden égitestet, ami csak a Földről látható.’ Aztán egy szfinx-kolosszusokból álló sétányon át egy gigászi Szfinx-alakú templomhoz értek, amelynek négyszögletes írásjelekkel sűrűn teleírt falai ősi titokról árulkodtak. Az írás mellett számok sora, freskók, amelyeket a stratégák megpróbálnak értelmezni; mikor váratlanul iszonyú földrengés rázza meg a Napvárost, s a fekete föld mindent és mindenkit betemet...

A fehérhajúak negyedik csoportja a *Chimborazo*-hegy belsejébe tart, a *Fehér Hold* barlangjába. Számptalan rozsdavörös csontot találnak itt, ami a kannibalizmus biztos jele. Továbbhaladva, egy titokzatos földalatti ország tárul fel előttük, amely a Dante által megénekelt *Pokolra* emlékezteti őket. A Fekete Nap izzó hőséget áraszt, titáni hegycsúcsok emelkednek magasba, zöld és vörös folyók szelik át a hegyeket; ‘sárga és kék gázörvények süvöltenek’, higany- és ólomfolyó hömpölyög előttük, mangánfényű alakok sűrűnek-forognak, ‘nobéliumból és plutóniumból szintetizált’ zamjakok (biorobotok). A Pokol legmélyén fővárosa, DIS, s annak közepén egy óriási plutónium-vár áll. Egy titokzatos hang közli a látogatókkal: csak hárman léphetnek be a várba, s kettő közülük nem fog visszatérni. Spirálszerűen kanyargó folyosókon át jutnak el a toronyszobába, ahol már várja őket a *Fekete Úr*, aki rögtön oktatást tart nekik az emberi lények torzult mivoltáról (feledték a Kozmosz alaptörvényét, az önmegtartást, ami a Harmónia forrása); így voltaképpen ‘fertőzik’ a Kozmoszt, hisz ‘hibás mutáns-voltuk milliárdjait viszi szét az Úr száguldó étere’. Aztán felvilágosítja őket: ‘Én nem vagyok az ellenségetek. Ez nem DIS, nem a rossznak a helye, ez BIS, a biológiai átalakítás városa’ – aki hozzá fordul, azt *mgonná* teszi, azaz örökéletű, *kozmoszlényű* emberré. A három vendég közül kettő (egy *mutáns* és egy *transzmutáns*) máris láthatatlanná válik (nyilván *belülről* vonzotta őket a kozmikus harmónia). Viszont a 77-es stratégia, *Schlange* (Kígyó!) büntetlenül visszatérhet az őszhajúak körébe, hogy elűjságozza nekik: ‘BIS előkészíti a Föld magját egy új galaxissá váláshoz’; nem zamjakok lesznek azokból, akik hatalma alá kerülnek, hanem *mgonok* – új típusú, benső harmóniában élő lények.

Mindezek után a pusztulástól megmenekült transzmutánsok, stratégák, mítográfusok, valamint a holtak lelkei *Jeruzsálemben* gyűlnek össze, ahol megvitatják a történeteket s a világváltozás esélyeit (itt van ‘a Föld köldöke’, innen indul ki majd a megújulás a pusztító háborúk végén). Az Olajfák Hegyének jordániai oldalán álló Fehér Villában, *Judit* és *Eszter* – két ‘normális’ emberlény – pálmakerttel övezett otthonában, a tágas könyvtárszobában ezoterikus szeánszot tartanak. A *Közvetítők* közül már csak egyedül életben maradt *Ingeborg* is jelen van, s örömteli meglepődéssel fedezi fel, hogy a hat *yid-lus* közül a legnagyobb, a *Hármas* is eljött közéjük. Ő hívja fel figyelmüket *Henoch* próféta *Apokalipszisére* (‘a világ legnépszerűbb könyve’), s a három szellem-óriás (az *Egyes* – *Demiurgosz*, a *Kettes* – a *Fekete Úr*, a *Hármas* – a *Koordinátor*) szerepére az apokalipszis folyamatában: a *Fekete Úr* az ember testét kívánja erősíteni, a változásokra alkalmassá tenni; az *Egyes* viszont a szellemét – ő a ‘tudatkonstruktor’. Egyikük a külső, másikuk a belső világ fizikusa, illetve pszichológusa; mindketten *saját* elképzelésük alapján készülnek a Föld jövőjére. De az általuk alkotott lények csupán ‘bio-túlélők’ lesznek – hangsúlyozza a *Hármas*; ‘sosem fognak egyezni az eredetivel’, a *kozmosz-emberrel* (*Adam Kadmon*). A Földet voltaképpen már rég el kellett volna

pusztítani, hiszen ‘beteg’; de hét galaktika kiállt érte és vállalta a meggyógyítását (így lett a 7 misztikus szám: hétféle kultúr-génnel van beoltva az ember). Holott a Kozmosz fajsúlya szerinti száma a 216 lenne, mint a Földé. Miután minderről felvilágosította kíváncsi hallgatóit, a *Hármas* – a *jyd-lusok*kal együtt – eltűnik.

Judit pedig különleges koktélt kever a 666-féle gyökérből főzött Szezámból, amelyből mindnyájan isznak. Teljes holdfogyatkozás van – a legjobb alkalom, hogy bepillantsanak az ‘örök Éjbe’ – felszínre hozva tudatalattijukból a *mély-ént*. S ekkor megdöbbenve észlelik: a likvidátorok bennük magukban vannak! Felismerik a *Sziklát*, amelyet a szent Hagyomány a Föld középpontjának tart. *Inge* egy Asszonyt lát, akit Erythreának szólítanak; kezében könyv, amit elégetnek, majd gyors egymásutánban még 12-t (a 12 *Sybilla* közül ő a *Könyv Sybillája*!). Az Asszony halkan mormolja: ‘A *Matatronok* ismerik csak a jövőt. /.../ Nem *Henoch* víziójában és nem *János* eljövendő apokalipszisében van az igazság. /.../ Enyém a *Logosz*!’

Ingében világosság gyűl: *Delano* voltaképpen *Matatron* volt, a Jövő tudója! S már sejti: a tenger kiáradása csak a tragédia kezdete (lesz). Újkori népvándorlás kezdődik a megmaradó földrészek felé; az összezsugorodó szárazföld kicsi lesz, s a bennszülöttek és a menekültek hiába fordulnak *Mahákalához*, a föld alatti világ urához, nem segít rajtuk senki és semmi. *Judit* pedig a Szezám hatására azt ismeri fel, hogy valójában 1193-ban, a legendás *Szent Grál* eltűnésekor eltávozott vele az ‘örök élet’ lehetősége is. Az 5. *Likvidátor* – ‘a világ összes arcát egyszerre birtokló erő’ – minden emberben benne van: általános antianyag; ‘vázái befelé öntik a halált’. Több mesterstratégia – az Upanisádokra hivatkozva – úgy véli: ‘az egységes Világsszellem’, melynek neve ATMON, ‘hazahívja fiait’. Talán épp az ATOM lesz az eszköze? Mindenesetre, ha a Világsszellem úgy akarja, helyreállítja az Ős-sötétséget, s *Tamasz* mindent elborít. (A Sötétség három arca: *DIS* városa, *Hum*, a Kozmosz-tengely sötét fele és *Tamasz*, a 216-os számmal jelölt csillagászati pont, ahonnan majd az apokalipszisre vonatkozó jeladás elindul.) Tehát ahogyan *Vörösmarty Csongor és Tündéjében* az Éj-királynő hirdette: ‘Sötét és Semmi voltak, / Én valék, / kietlen, csendes, / lény nem lakta Éj’; majd: ‘Sötét és Semmi lesznek / Én leszek, / kietlen, csendes, / lény nem lakta Éj’.

Kálmán Mária számára az ezoteria otthonos közeg, a valóságnak ugyanolyan eleven rétege, mint az empiria. Hőseit – a láthatatlanokat és az élőket – egyaránt úgy mozgatja, mintha azok szemünk előtt járnának-kelnének, vitatkoznának apró-cseprő mindennapi dolgaikról. A legkülönbözőbb nyelvű és hovatartozású emberek is tökéletesen értik egymást; hisz valójában telepatikus úton érintkeznek. Mint ama bibliai apostolok, akik megkapták a ‘nyelveken szólás’ karizmáját, ők is tökéletesen értik egymást. Mi olvasók pedig személyes ismerőseinknek érezzük őket, s várjuk a ‘végkifejletet’, melyben – minden ‘ármánykodás’ ellenére – a Világosság arat diadalt. Bízunk benne, hogy a *kozmikus evolúció* legyőzi a Fekete Úr hatalmát, amint azt az utóbbi évszázadok legnagyobb szellemei sugallták (*Goethe* egész életműve, *Nietzsche* próféciái, *Lin Yu Tang*: A bölcs mosoly, *Hamvas Béla* munkái stb.). A jóteknő szellemsugárzás befolyásolja az össz-emberi gondolkodásmódot: aki nem az élet *célját*, hanem az *értelmét* keresi, az a *benső* ember – az *endokrácia* – oldalán áll, s hisz a küzdelem értelmében is. Miközben a könyvtárszobában élők és holtak, emberek és szellemek együtt beszélgetnek, a Szepes Mária könyveiből jól ismert *Raquel* figyelmezteti őket: veszély leselkedik mindnyájukra. ‘Ismeretlen erő jelent meg a Holt tenger térségében’, a Bermuda-háromszögben, sőt a Himalájában is, amely végzetes lehet az emberiségnek a Kozmosszal való kapcsolatára.

Ezek után felgyorsulnak az események. *Ingeborg* a szeánsz éjszakáján megbetegszik: a lelke fáj az emberért, a világért. Sorra köré gyűlnek az őszek, a yid-lusok, a stratégiák, tudományos kutatók (stb. stb.); sőt, a Koordinátor láthatatlan jelenléte is érzékelhető (a belőle sugárzó bioenergia révén). Mindannyian tudják: a Földön csakhamar bekövetkezik a döntő változás.

Henoch bosszuló angyalai (*Raquel, Sarakiel, Tamiel, Kimbra és Asea*) felfedeztek egy tökéletes föld alatti városrendszert, amely a Földközi tengertől a Kaspi tengerig húzódik, s amelynek főbb csomópontjai a Holt-tenger, a Van tó és a Szeván-tó alatti részek. 'A Kozmosz törvénye már nem vár tovább' – szólal meg Inge végső erejével, s aztán elhalványodik. Ő, az utolsó *Közvetítő* is halott immár... A yid-lus ünnepélyesen búcsúztatja: 'Itt az endokrácia első halottja, aki azt a kis semmit, amit embernek neveznek, nem volt képes eladni a többért...' Most már teljesülhet a *Matatron* utasítása: 'Vetíts az Égre olyan pentagrammát, amelynek szögei 36 fokosak. Ahová vetítődik, ott lesz az új haza. De addig meg kell változnotok'. Ezzel a yid-lusok nyomtalanul eltűnnek, s velük együtt Ingeborg is, akire már vártak láthatatlan társai. Végre megtapasztalta ő is: valóban van 'köztes lét'!

A könyvtárszobában tovább folyik a diskurzus az emberiség sorsáról, a *Koordinátorról*, aki azon fáradozik, hogy 'mire a Föld az Amphorák pályájára áll, kozmikus lakói legyenek'. Az evolúciót az endokrácia katalizálja, előkészítvén az emberiséget egy olyan fordulatra, amely a Kozmosz törvényeinek mélyebb megértéséhez, betartásához vezet(het). Odakintről azonban hirtelen óriási lármá, fegyverropogás hallatszik – folyik a földi háború! Raquel dühösen szól: 'Ezeket akarjátok ti előkészíteni a halhatatlanságra? – Itt egy dologra van szükség: gyors döntésre. /.../ Egy korszak lezárult... A Vízöntő felé rohanó Föld archetípusú emberének kora lejárt...'.

A befejezés mégsem a katasztrófa képeinek megjelenítése...

Ingeborg odafönről látja: az Aion-tengerben a phlogiston-kykeon-ichor megkettőződik, zöld-vörös-sárga-ezüstkéék folyók ömlenek a vízbe. 'Ez az örökké színét váltó tenger olyan, mint a fehérhajúak szeme' – ismeri fel Inge boldogan, s az elszórt szigetek az 'új emberek' szülőföldjei, 'az őszhajúak őshazája'. Itt várta őt *Delano*, aki ki tudja hányszor s milyen alakban öltött már testet, hogy küzdjön az emberért, a jövő endokráciájáért. Ingében most tudatosult: ő a Koordinátor!, aki az élet jelképéül a pentagrammát adta az emberiségnek: az aranymetszés kozmikus ábráját (amit aztán a reneszánsz festői mint 'világelvet' avattak az emberiség közkincsévé; innen műveik fantasztikus benső harmóniája!).

A Fehér Villa könyvtárszobájában még mindig eleven a szellemi pezsgés. Judit és Eszter a megidézett lényekkel – mitológiai alakok, bölcsek, élők és holtak együtt – vitatkoznak az Emberi Jogok Nyilatkozatáról, amely valójában a tulajdonjogot deklarálta, a szabadság, egyenlőség, testvériség szólamával elfedve. Ha 'szent' a tulajdon, akkor soha nincs, nem lesz vége a gyűlölködésnek, irigységnek, háborúskodásnak. Ha a Kék Bolygó ezen a nyomvonalon halad tovább, nincs jövője! Ha nem értette meg, mi a 216, majd megtudja, mi a 666! Ha elhagyja a Földet a 'megváltó értelem' (mert a legkiválóbbak, legértékesebbek, a 'tökéletesek' inkább öngyilkosok lesznek, hogysé a kialakult 'csődtömeggel' vesződjenek!), akkor jön a barbár 'hordák' rémuralma. Vagy a Kelet mindent elsöprő ősereje! Ázsiában még van erőtartalék; s a világon minden harmadik ember ma már kínai... Ők nem tagadják a 'benső világot' – sőt! Ősidők óta hitték s hirdetik: 'Törvényeink a Világtörvény!... Úgy látszik, meg kellett várni a válságot ahhoz, hogy felfogják igen tiszteletre méltó kortársaink, hogy létezik Világtörvény; s hogy nem az a destruktív, aki megmondja, mi vezet a katasztrófához'. Lehet, hogy ők fogják megújítani az Életet?...

Ingeborg s a *Demiurgosz* – látva és hallva a földiek vitáját – összenéznek. Ekkor hirtelen-váratlan a bolygón telefonok ezrei szólalnak meg: 'Ősz hajú gyermekek születtek az Elbruszon!... Ez már a negyedik generáció!' Örömnöpp tör ki mindenütt, szerte a Földön. Lám, a *Szent Logosz* parancsát semmi és senki nem semmisítheti meg!

Ezzel a reménnyel zárul a regény. Ha értünk belőle, ha odafigyelünk az író(nő) figyelmeztetéseire és ‘tanácsaira’, ha túl tudunk lépni az egysíkú, üres ‘materialista’ szemléleten, anyagelvűségen, akkor talán lesz még utunk a magasabb Értékvilághoz, s esetleg épp ezáltal ‘újjászülethet’ Földünk. Ha nem: akkor valóban elnyel bennünket DIS, s ATMON országa helyett az atomhalálban lesz részünk. Ez Kálmán Mária ‘üzenete’ a Jövőnek...

Halló, halló Univerzum!

Első rész: A bio-Möbiusz tér

Kálmán Mária ‘óriás’-regénye bizonyos értelemben a 216 c. műve továbbgondolása, az ott felvetett problémák szélesebb és távlatosabb alapokra emelése, a lehetséges egyetemes pusztulás víziójának az ezredforduló valóságára vetítése. A szellemvilág ‘küldöttei’ a kitágított téridőben az Univerzumban és a hétköznapiakban egyaránt otthonosan mozognak; életük különböző síkjai egymásba fonódnak, összegubancolódnak, s egyikük-másikuk olykor-olykor saját ‘iker’-párjával, avagy éppen korábbi reinkarnációs énjével találkozik. A szereplők folyamatos metamorfózisa lehetővé teszi, hogy múltban-jövőben egyaránt tájékozódni tudjunk mi, olvasók is. Egyik-másik hős már többmillió, olyikuk többmilliárd éve bolyong a Galaxis útvesztőiben, s ‘divinális’ énjével igyekszik jótékonyan befolyásolni a Föld-fejlődést. A 216 életben maradt ‘fehérhajú’ stratégiái itt még fontosabb szerephez jutnak: tevékenységük szervesen illeszkedik az ‘istenek’, isteni származású mitológiai lények küzdelmébe, az elfajzott emberiséget megsemmisíteni – avagy éppen megmenteni – akaró földöntúliak párharcába. Az Univerzumban éppúgy működnek a romboló/építő erők, mint a Földön (‘ami fent van, az ugyanaz, mint ami lent van’ – ez a *Tabula Smaragdina* legfőbb törvénye). A Sötétség urai akaratlanul is a Fény diadalát készítik elő – mint ahogy Bulgakovnál *Woland* varázslatai is az ‘isteni igazságszolgáltatás’ részei. Vagy ahogy Madáchnál – bármennyire is Lucifer tűnik győztesnek az egyes történelmi színekben – a végső szó mégis az Úré.

A kétkötetes regénykolosszus koherens, kristálytisza szerkezete teszi lehetővé, hogy a több helyszínen és különböző idősíkokon zajló történésmozaikok belső hálózata világosan kirajzolódjék. Az epizódok egyfajta ‘idő-rácsba’ épülnek be; minden jelenségnek megvan az ősmúltbeli előzménye. Ezek következménye az immár megváltoztathatatlan jelen – az irreverzibilis idő sodor mindent a maga útján a végső kataklizma felé... A megromlott emberiség sorsa (újra) a pusztulás. A fejezetek belső dinamikája szerint hol ezen, hol azon a csomóponton sűrűsödnek össze az események, így mintegy keresztmetszetet kapunk az égi – földi – barlangmélyi erők egymáshoz való viszonyáról, egymással való kölcsönhatásáról. A szellemvilág a legtermészetesebb módon érintkezik a mindennapok embereivel, a többszázezer éves inkarnáltaknak megvan a maguk köznapi énje; az író úgy beszél róluk, úgy mutatja be őket, mint akik nemcsak értik a világfolyamatokat, s civilizációnk végnapjainak történéseit, de befolyásolni is képesek azokat. A hindu, a tibeti mitológia szereplői éppoly otthonosan mozognak a regényen belül, mint a görög, egyiptomi istenek, istennők, sőt a kereszténység kulcsalakjai is. A köznapi létsík háttérében világosan kirajzolódnak az ezoterikus ‘mozgatók’, így az értelmező elme számára a valóság különböző szintjei könnyen megközelíthetővé válnak.

Az anyag fogságában vergődő Föld tévúton van – sugallja a szerző – s az ősi istenek hiába próbálják ‘átszellemiesíteni’, magasabb síkra emelni, s így megmenteni. ‘Szegény Föld-anyácskánk nem tudta, kiket hordoz a hátán. Mindent megadott nekünk, s mi mindent elvettünk tőle, lehetetlenné tettük, hogy lélegezzon, kibányásztuk aranyhálózatát, leállítottuk anyagcseréjét, nukleáris robbantásokkal tettük tönkre’ – ismeri be töredezten egyik ‘fehér’

szellemiség; de arra vonatkozóan már ő is tanácstalan, hogyan lehetne mindezt helyrehozni?! A regénynek nincs centrális hőse; több, egymással párhuzamosan futó 'sorláncolat' (többszörös inkarnációs sorozat), nagyjából egyenrangú és fontosságú szereplőcsoportok interakciója formálja az eseményeket. Azok többnyire egy-egy ős-szellemiségű női figura körül kristályosodnak ki, akiknek 'vonzáskörzetébe' adeptusok, mágusok, fekete és fehér szellemiségű férfiak tartoznak, akik a *tauteomé* szellemiség jegyében igyekeznek a női *thulerune* erőket háttérbe szorítani. Egymás stratégiai koncepciója ellen is küzdenek, nagyjából 'ki kit győz le?' alapon. Ők az örök háborúság hívei, míg a női szellemiség a megbékélésre, az építésre törekszik.

Középponti alaknak mégis leginkább Barát Ágnes írónőt – a szerző alteregoját – tekinthetjük, akit szoros szálak kötnek nemcsak családjához, hanem az összes 'földre született' szellemhez, akik mindannyian nagyon komolyan veszik feladatukat (a 'kizökkent' Föld-pálya helyreállítását, a 'kozmosz-polgár' endokrácia tanító és irányító felelősségét). Ágnes sokmilliárd évvel ezelőtt érkezett a *Hattyú* csillagkép szellemvilágából; azóta többszörösen újjászületett, s minden földtörténeti korban fontos szerepet töltött be – hol halfarkú sellőként, hol Sybilla-ként, hol a *Vándor* kozmikus űrhajó utasaként, hol pedig földi alakot öltve próbálta pozitív irányba lendíteni a Föld-fejlődést. Isteni eredetét bizonyítja homlokán a két enyhe dudor ('zru'), s köztük a harmadik szem alig észrevehető maradványa ('usia'). Bal vállán vörös szeplőfoltokban fel-felizzik a *Hattyú* jele; bal karján a *Göncöl*, jobb karján a *Pleiádok* csillagképe rajzolódik ki a szeplőkből. Amúgy 'civilben' teljesen normális életet élő kétgyerekes családanya; de a hétköznapi élet nem veszi el idejét a magasabb szellemi tevékenységtől. Regényt és azzal párhuzamosan tudományos munkákat ír, belemerülve a csillagászat és az univerzális matematika rejtelseibe; fürkészi a Kozmosz titkait s a Földre ható kozmikus erőket. 'Ebben a házban minden jelenség szimbólumként jelenik meg' – mondja szeretetteljes ironiával férje, Viktor, aki mint neves orvos, maga is a nemzetközi tudományos élet egyik fontos szereplője. Két gyermekük – Zita és Frici – immáron felnőttként éli s alakítja a maga életét, méltón ahhoz az ezoterikus, titkokkal teljes miliőhöz, amelyben felnövekedtek.

Barát Ágnes voltaképpen 'üzenet-közvetítő' az ősidők mélyéről. Sokat betegeskedik, mert 'gúzsba kötve' érzi magát; mérhetetlen archaikus tudását nem állíthatja az emberiség szolgálatába – a 'magasabb' erők megkötik kezét. 'A csuklyások nem engedik, hogy írjak' – panaszkodik; pedig érzi: ha mindent elmondhatna, ami rá bízott, meggyógyulna. A 'csuklyások' a *Kerekasztal* tagjai, minden földtörténeti korban újra-inkarnálódó csillagértelmek: a *Sas* – *Bika* – *Kígyó* – *Delfin* – *Cet* – *Hattyú* – *Lant* – *Oroszlán* – *Tigris* – *Elefánt* – *Sárkány* csillagképek megtestesülései, 11 férfi-szellem, s köztük a 12. az egyetlen nő: a *Vízöntő*. Sok-sokmilliárd éve befolyásolják a Kozmoszból a *Terra* bolygó sorsát. Az *Asztal* anyaga még a szaturnuszi korból származik; Atlantisz ugyan elsüllyedt, de Málta, Kréta, Mallorca, a Húsvét-szigetek, Peru, Théra és a többiek őrzik kultúrájának emlékét. A 'kozmosz-emberek', akiket Albertus Magnus egykoron 'aranygyerekek'-nek nevezett – voltaképpen idegenek a Földön – mégis minden erejükkel annak megtisztulását szolgálják. Többmilliárd évvel ezelőtt a Naprendszerben még eleven bolygóközi kapcsolatok voltak; a csillagértelmek az istenekkel és istennőkkel együtt irányították az Univerzum működését, ahogy azt a sumér, akkád, egyiptomi és görög mítoszok pontosan megörökítették. De aztán a 'bukott angyalok' – a Terrát kapván lakhelyül – elvesztették a tiszta szellemekkel való közvetlen (gondolatátvitel útján, csillagnyelven történő) érintkezés képességét, s kizárva magukat az 'isteni' galaktikák fényköréből, tévútra vezették a Földön – evolúció útján – kialakuló hús-vér-test emberiséget. A *Terra* istennőjét, Gaiát az anyaghoz kötött ártó szellemek foglyul ejtették, megköttették, s így lehetetlenné tették, hogy a magasabb rendű erkölcsiség, az isteni szellemiség kedvező irányban befolyásolja a Föld-fejlődést.

A regényen belül megjelenített valóságrétegek egyértelműen utalnak arra, hogy a ‘fehér’ szellemiséggel átítatott emberi világ is keresi kozmikus gyökereit. A magasabb régiókból érkezett inkarnáltak különböző Szövetségeket hoztak létre az Idők folyamán, hogy helyreállítsák a megromlott kapcsolatot a transzcendenciával (Keleten az *Igazak Szövetsége*, Nyugaton a *REX*, a *Rózsakeresztesek* és a különböző *Rózsa*-Társaságok, köztük az *Aranyrózsa*; a különféle szabadkőműves páholyok, köztük a remény jegyében épülő *Pandora*-páholy; az iszlám *Camel* és a tamil *Goloka*, az arab *Arany Hajnal Rend* stb. pedig szinte az egész világra kiterjesztette e szövetségek hatósugarát). Csakhogy – úgy tűnik – a helyreállítás már nem lehetséges: az anyagiságba süppedt Föld (újra) evolúciós krízis előtt áll. Az ősi kultúrák (MU, RÁ és a két Atlantisz) sorra elpusztultak. I.e. 8498-ban a Terra egy fekete lyukkal ütközött össze, amely Atlantisznál csapódott be (a tudósok feltételezése szerint e fekete lyuk a Thule űrhajó – irányított objektum – volt; később sokáig várták a Thule nevű bolygó megjelenését, de hiába). E fekete lyuk aztán, átfúrva a Csendes Óceán kergét, kiragadta belőle az ellenkező oldalon levő MUt, majd sebesen távozott. Ez után alakult ki a jelenkori civilizáció s a Föld ma élő népeisége a ma ismert földrészekkel. S most íme, ez új civilizáció is veszélyben van. Az emberiséget özönvizek, csillagháborúk, földrengések, nukleáris katasztrófák stb. sújtják – a Terra feltartóztathatatlanul száguld saját megsemmisülése felé.

Barát Ágnes a teljes ősmúlt emlékét hordozza tudatalattijában. A számtalan archaikus és ezoterikus könyv, amely szobája polcain sorakozik (*Henoch*, *Charon*, *Ji Csing*, *Zóhár*, *Nostradamus*, *Paracelsus*; a buddhizmus – brahmanizmus – sintoizmus – lámaizmus – a mágikus művészetek alap-könyvei, a *Köztes Lét Könyve*, a *Biblia* és az apokrifok stb.) az emberiség származásának, sorsának titkait őrzi. Adeptusi gyűrűje – a balkeze kisujján tekergő kétfejű ezüstkígyó – ezoterikus elhivatottságának, valamint a ‘titkos tanok’-ban való jártasságának jelzője. Apja egykori jó barátjának, az ugyancsak számtalan inkarnációt maga mögött tudó dr. Fricker pszichiáternek bevallja: ‘Én nem szeretek élni. Amit itt életnek neveznek, szárnalmas tévedés. Az emberek szeretik a géncsapdájukat; nem akarják tudomásul venni, hogy az szétesik.’ Hogyan is lehetne szeretni a Földet, amelyen a gyilkosok kezében van minden hatalom és lehetőség, az ártatlanok, a tiszták és a békességet kedvelők pedig örök szenvedésre vannak kárhoztatva?’ Dr. Fricker megkísérli pszichoanalízisben visszavezetni betegét az ősidőkbe, hogy gyökérrétegeit tudatosítsa benne: ‘Túl van több milliárd éven. /.../ Megyünk vissza az Időben. Két holdat lát és két napot – Föld még nincs; egyetlen lomha, irdatlan anyagközponton él: a Szaturnuszon. De máshonnan jött, azzal a feladattal, hogy alkosson bolygórendszert, de ehhez a Szaturnuszt fel kellett robbantania. A Szaturnusz volt a Fekete Nap, a Kozmosz Tükre, amellyel Atlantisznak sikerült kapcsolatba lépnie.’ Kiderül: Ágnes – korábbi inkarnációiban – az egész Földtörténet szemtanúja és ismerője volt. Láta, amint Atlantiszt elnyelte a tenger, s vele együtt eltűnt a második Nap és a második Hold is; túlélő nem maradt. A sugárzó Nap lett a központ, s a Szaturnuszból szárazföldek lettek. ‘És megfordultunk mint létezők: a Szaturnuszból Szunrutasz lett, és a Föld magára maradt. Így billent ki az isteni harmónia rendjéből, s vált a széthúzás, az ellenségeskedés bolygójává. A harcoss férfi-szellem (az *alterida*-elv) legyőzte, a szelíd, békét kereső női princípiumot (az *albákat*).

A szerző hatalmas mitológiai arzenállal, kozmogóniai ismeretekkel felvértezve, ugyanakkor mély emberi együttérzéssel jeleníti meg Barát Ágnes vívódásait, a magasabb szellemi régiók iránti vonzalmát, elkötelezett hűségét az emberiség ‘üdvösség-ügye’ iránt. Ábrázolásmódja mindvégig objektív marad; semmi patetikus túlfűtöttség vagy romantikus elfogultság nem jellemzi hősnőjével kapcsolatban; tárgyilagosan láttatja hiányait, támaszkereső belső bizonytalanságát, esendőségében is elszánt bátorságát arra, hogy konzekvensen végigküzdjön a ‘thulerune-eszme’ helyreállításáért indított harcát. Ágnes tudatában van ‘istennői’ leszármazásának, s ebből adódó kötelezettségeinek. Hisz abban, hogy ha a női princípium nagyobb szerephez jutna az emberi világ alakításában, megszűnne az örök békétlenség és háborúsdí.

Ágnes apja az ősidők legrangosabb ‘világszellemei’ közé tartozott (korábbi inkarnációiban ő volt Poimandrés, a *Mindentudás Könyvének* szerzője, a ‘Határok Őre’, majd Quetzalcoatl, a Fehér Kígyó Társaság alapítója, aztán a Zöldtollas Kígyó Chitzen Itzán, Turán Ura MUból vagy Hívából, később Verulami Bacon, az Új Atlantisz szerzője, majd a XVIII. században a magyar Hatvani professzor, akinek a sírját 1963-ban ő tárta fel, s a sírban megtalálták a *Híva-kelyhet* és a *Mindentudás Könyvét*). Apja ez után váratlanul szívrohamban meghalt; lányára az írógépét, gazdag ásványgyűjteményét s könyveit hagyta. Ágnes – aki pedig apjánál is ősbibb szellem, túl a ‘Határon’! – nagyon sokat köszönhetett jelen életében neki: lelki-szellemi fejlődését apja inspirálta-irányította nagy gonddal; már gyermekkorában megtanította a Kozmosz titkaira, a számok szimbólumértékére, az égi jelek értelmezésére s az endokrácia felelősségére a földi viszonyok alakításában. Arra is ráeszméltette, hogy a Kozmoszban nem véletlenek az ‘ikerjelenségek’, hiszen bináris oppozíciókra épül, s az alapellentét a Világosság és a Sötétség párharca. Az égitestek is kettős alakzatban élnek (ikercsillagok); a ‘jó’-‘rossz’ pedig csupán egymáshoz való viszonyában minősül ‘jó’-nak avagy ‘rossz’-nak (Ábel és Káin, Jákob és Ézsau, Jézus és Júdas stb.). Minden emberben benne él saját ikerpárja; személyi döntésén múlik, hogy ‘jó’ avagy ‘rossz’ ember lesz-e belőle. De ikerpárja az őt kiegészítő ‘másféleség’ is (pl. az indiai kultúrában a jin-jang szintézist alkotó páros!). Ágnes később rájött: az ő ‘ikerpárja’ Zaddik Zila, az *Igazak Rendjének* feje, a *Vízöntő korszak* jövőbeli centrális személyisége.

A történetbonyolításban a családi és az okkult sík szervesen egymásba épül. A Barát család életében jelentős esemény fiuk, Frici és a szomszédos – ugyancsak ezoterikus kapcsolatokkal rendelkező – Dina házassága. Az esküvői vacsorán világhírű adeptusok s más szellemi előkelőségek vannak jelen. Naga Tron adeptus – akinek a regényben az emberiség sorsát alakító fontos szerepe van! – egy nem földi eredetű kultikus tálat hoz nászajándékba, amely az Orion csillaghalmazból származó anyagával (moldavit) a ‘mindentudás’ üzenetét közvetíti. Ágnes a ráismerés örömeivel fogadja: ‘végre visszakerült a régi családi kincs!’.

A fiatalok Dina apjával, ‘Kópé’-val annak régi barátjához, ‘Csibész’-hez mennek nászútra a görög tenger partjára. De itt utoléri őket a Végzet: a tengervíz hirtelen-váratlan ‘felforr’, az öböl a felhőkig felcsapó gejzírekkel lesz tele, egy óriási hullám lecsap a partra sodródott delfinekre, amelyek hátán az imént még Frici-Dina lovagolt, s magával ragadja a szerelmes párt is. Ekkor váratlanul segítséget kapnak a Természettől: egy hirtelen vízcsapás megmerevíti, kövé változtatja őket. Csibész felkiált: ‘Ők élnek – védelmül kapták a burkot!’. Aztán őt is elborítja az ár, s kövé válik. Kópét tovasodorja a víz; mielőtt eszméletét vesztené, kétségbeesetten gondolja: ‘ez Naga Tron bosszúja – az esküvő éjjelén éppígy világított a Hold’. Majd egy hajó kimentí s Egyiptomba viszi. Magához térvén megtudja, hogy a szörnyű thesszalóniki vízáradatban egész partszakaszok süllyedtek el, s emberek ezreinek nyoma veszett. Ő Egyiptomban marad, nevet változtat: Erim sejként él a továbbiakban.

A számtalan mitológiai és angelológiai szereplőt mozgató cselekmény több főalak köré koncentrálódik s több szálon fut; ezek itt-ott találkoznak, majd újra szétválnak, s térben is behálózzák szinte az egész Univerzumot. A legkülönbözőbb ‘titkos’ helyeken (a Grand Kanyon-beli úrkikötőben éppígy, mint a Himalája gyomrában található ezoterikus barlang-rendszerben, ősi lámakolostorokban, hatalmas üregekben – ahol levitáció is lehetséges, mert megszűnik a gravitáció) megfordulnak, s a fehérhajúakkal és az atlantidákkal, a hét Géliusszal és a csillagértelmekkel próbálják feltartóztatni a végső katasztrófát – miközben a Fekete Úr serege a pusztítást készíti elő. A romlás a viszály és a gyűlölködés, a vetélkedés szelleméből, a hatalomra törő akarat könyörtelenségéből fakad. Az író hisz abban, hogy a helyreállítás lehetséges lenne, ha az *alterida* és *alba* kozmosz-inkarnációk között létrejönne egyfajta szintézis a szeretetben, egymás kölcsönös elfogadásában.

A biológiai Möbiusz-tér, a Föld – Hattyú – Lemur háromszöge által behatárolt kozmikus mező, amely 17 000 évvel ezelőtt már űrkikötő volt, szimbolikusan az *Agapé* (Szeretet) – *Pneuma* (Lélek) – *Pléroma* (Teljesség) hármasa: a lelkeket egyesítő tiszta (érdek nélküli) Szeretet, mely 'Lélekként érkezik és Teljességgként távozik'. Így beszél a Szeretet életmentő fontosságáról Mihail Atya a Jereván melletti Szent Lándzsa Kolostorban az oda látogatóknak. A konwalt – amelyből a Krisztus testét átjáró lándzsa (Longinus lándzsája) készült, s amely akár az egész Galaxis felrobbantására is képes lenne – e kolostorban van elrejtve. Ez fogja elindítani a Végzetet, a ma élő emberfaj apokalipszisét, helyet készítvén az új, a hatodik emberfaj számára. Az új korszak feje egy nő: Zaddik Zila lesz, aki folyamatosan a kozmikus egyensúly helyreállításán s megőrzésén munkálkodik.

Barát Ágnes jól ismeri a második csillagháború történéseit (i.e. 9548): és gyakorta beszél katasztrofális következményeiről. Ekkor zárult le a Föld az isteni inkarnációk előtt. Márpedig ahol nincs kozmikus inkarnáció, ott a lélek meghal! Maitreia hindu istenasszony az utolsó szellemi megtestesülés; a thulerunék (akik már 17 milliárd éve élnek a Szaturnuszon, s előre látták a kettős Hold-katasztrófát, Atlantisz halálát) zárolták a Földet. Azóta ide nem érkezhethet *Pneuma*, a Világtörvényt ismerő Lélek, mert soha nem lesz belőle *Pleroma*, azaz Teljesség. A Hermész-lánc lezárultával megszűnt a szeretet-lesugárzás, megromlott a férfi-nő kapcsolat, az egymást kiegészítő pólusok között nincs többé kiegyenlítődé. A hideget sugárzó Szaturnusz a gyűlöletelv eluralkodásának s a férfiuralomnak kedvezett. S miután bolygónkon megállt a divináció, nem tudjuk bekapcsolni fajtánkat a kozmikus humanoidok láncolatába. Az emberi faj azóta csupán ismétli önmagát. De az Apokalipszis második lovasa már elszabadult: a ma élő emberiségnek el kell pusztulnia ahhoz, hogy megkezdődhessen a helyreállítás munkája. Épp ezért a Fekete Úr szerepe sem egyértelműen negatív: amit nem lehet 'megjavítani', annak pusztulnia kell.

Szu Csong, a barátságos-vidám kínai tudós, a Föld-fejlődést érlelő hét Génusz egyike szerint a Teremtés most is tart; aki megérti lényegét, s részt vesz a világ utolsó fázisában, a helyreállításban, azaz belép a Kozmosz Építői közé: megmarad. Az *Akasha* a Kozmosz őszanyaga; a Teremtés folyamatát az *Akasha Krónika* rögzíti; amely Kayesha – az Ős-Ember, avagy Ember-Ős, a kozmikus vér hordozója – nevének betűvariációjára épül. Kayesha a Fekete Sugárzó Fény – reinkarnációiban mindig istenként járt a Földön (ő volt Visnu, Shiva, Brahma, Buddha, Ráma, Mazda, Ariman, Zoroaszter, Odin és Wotan; sőt Jézus Krisztust is ő tanította utolsó három évében, mikor apostoli küldetését teljesítette). Szu Csong Kayesha adeptusa, aki 'szívével gondolkodik, eszével érez'. Míg Crowley – más néven Mahakala, a hindu mitológia 666-os számú Fekete Mágusa, aki az Idő-bolygóról (Szaturnusz) érkezett – csak az eszével gondolkodik s ellenséges a romlott emberi világgal szemben. Kettős eredetű Időlény – Poimandresz-származék. Birodalmában, az Új Atlantiszban már készíti is elő a hatodik fajt, a kozmikus mutációt. Amint azt a 216-ban láttuk: BIS városa közepén, a Plutónium-vár ametiszt kupolájában a Szaturnusz időtükrében ott vágat a Világmindenség – napok robbannak, Galaxisok semmisülnek meg. Itt vannak a fehérhajúak közül azok, akiket sikerült megnyernie programjának, s mindazon tudósok, stratégiák, akik csak úgy, hirtelen-váratlan eltűntek a Földről.

Nostradamus 1999. 9. 9-re jósolta a Nemezis és a visszatérő Vándor találkozásának időpontját (ez a regényen belül még jövő idő! – hiszen 1995-ben zárult le). Ma már tudjuk: a katasztrófa nem történt meg: a Nemezis irányt változtatott. Az Apokalipszis eltolódott hát egy kis időre, de nem végleg! Az ezoterikus kutatások – az író szerint – 1951. 6. 15-re teszik az Anti-krisztus világra jöttének időpontját; ez a nap a regényben Mastho, a hét Génusz egyikének születésnapja. A korszakváltás elkerülhetetlen, hiszen a Föld pályája megingott a nyolcvanas években, dőlésszöge némileg megváltozott: a Jupiter-uralta rendet felborította a Szaturnusz – Neptunusz – Uránusz egymáshoz való viszonyának átstrukturálódása.

A korszakváltás előkészítésének egyik legfontosabb bázishelye a regényben Kína, ahol épp olyan intenzív – csak éppen ellenkező előjelű – kutatások folynak, mint a Fekete Úr birodalmában. Nan Csüan csillagász, az első számú mesterstratéga a szellemvilág exodusának feltételeit és lehetőségét vizsgálja. Obszervatóriumában a *Kleito* nevű vezérűrhajó biztonságossá tételén fáradozik: kilenc thulerune és Kayesha repülnek majd el ezen – ha itt lesz az Idő – a Telchin felé, ami már Poimandrész felségterülete. További 24 űrrakéta áll készen a feng-shui mesterek, a So, Hi, Li tudósai, valamint a távol-keleti rózsakeresztesek, az iszlám és a kozmosz-lények, a BIS-ben kialakított ‘új-típusú’ emberek (nuklidok – mgonok – zamjakok) elszállítására, amennyiben a Terrát a pusztulás fenyegetné. A Buddha-reinkarnáció Mordecháj és a fehérhajú 66-os stratégá, a remek tollú újságíró, Erna felkeresik Nan Csüant, hogy tájékozódjanak a titkosan folyó munkák felől. A csillagász fejedelmien vendégül látja őket, de obszervatóriumába nem enged betekintést! Mordechájnak ennek ellenére sikerül a Kozmosz szemmel tartható részét (*Adam Kadmont*) megfigyelni; s megdöbbenve észleli: a Kleito máris felrepült! – az exodus tehát sikeresen megkezdődött... Elképedve mondja Nan Csüannak: ‘Éppen most adtátok el a bolygót!’ De ő nyugodtan válaszol: ‘Átalakulunk. Kayesha újra visszatér, halhatatlan kozmikus humanoidokkal’. Az író nemcsak az ezoteriában, hanem a ‘földönkívüli’ intelligenciák és a kozmikus jelenségek világában is imponáló tájékozottsággal mozog, így dermesztő hitelességgel jeleníti meg a kozmikus vihart, amely a csillagász szavai nyomán keletkezik. Az izzó hőségben Nan Csüan kerti kiszárad, Mordecháj alatt megreped a föld – döbbenet ismerik fel: ‘Veszélyben az Időbolygó! Poimandrész irányítja a Nemezist!’ De a mellettük hirtelen materializálódó Szu Csong az utolsó pillanatban megmenti a társaságot: űrrakétán elhagyják mindannyian a nukleáris viharzónát. A Dhupa Lámakolostorban már várják őket. Ott aztán mélységes mély titkok tárulnak fel előttük...

A regény egy másik fontos szála a Lidérc utcai testvérpár: Krysis (alias Pandora) és Konkordia – az Ágnes depresszióját gyakorta kezelő Gyöngyösi dr. unokahúgai – köré fonódik, akik éppúgy több millió éves inkarnáltak, mint Ágnes; misztikával, mágiával, okkult tudományokkal foglalkoznak, s szoros kapcsolatban állnak az ősi ‘kozmosz-polgárokkal’. A Krysis körül koncentrálódó történetek elsősorban a Terra ezoterikus rendeltetésével, kozmikus szerepével kapcsolatosak. Ő a távol-keleti rendkívüli események egyik fő mozgatója. A Himalája barlangrendszerébe alászállva, Szambhava Gurudév láma vezetésével ő is eljut a Dhupa-barlangba, ahol az emberiség krónikáját – a hét korszakváltás csomópontjai köré tömörítve – mitológiai képekben kivetítve tanulmányozza. A falakat rejtélyes világítótest vonja be fénnel, s mint panoptikumban, köröskörül freskók futnak végig rajta: szárnyas oroszlán emberarccal, bikatestű, emberfejű, majd embertestű, bikafejű lények, sas-, kos-emberek. Ezek még az *evolúciós* fejlődésű emberiség ‘állati’ korszakából való, hibás mutánsok; a kozmikus sugárzók nyilván azért pusztították el őket, mert semmiképp sem alakulhattak volna át humanoidokká. A további képeken aztán már ember-formájú lények, óriások, törpék láthatók; majd egy újabb hatalmas robbanás után ezek is eltűnnek, s egy új naprendszer körvonalazódik, az óriási gyűrűsbolygóval, a Szaturnusszal. Ismét új emberfaj jelenik meg, s feltűnik a *Vándor* űrhajó, a Föld megmentésére érkező ősi inkarnációk csapataival (köztük volt Ágnes és Krysis szellemalakja is). Csakhogy azóta eme ötödik emberfaj is elkorcsosult; a *Vándor* bezárult, elhagyta a Földet. Lunáról megsemmisítették Szunrutaszt, a szaturnusziak Holdját, s a földet özönvíz borította el. A Szaturnusz lelökte a Fekete Napot, s ő maga lett azzá; ezzel a Fehér Napot tette uralkodóvá. A Terra mai formája ötmilliárd éve keletkezett, saját egykori tömegének mindössze tizedére zsugorodott. S most ezt a maradékot is veszély fenyegeti, mert az emberiség /még most sem/ hajlandó a Kozmosz törvényei szerint élni.

A sziklafalból ekkor hirtelen egy gyémántszelek pattan ki; Krysis ráül, s gyémántjogarával suhintva felidézi az egész Kozmosz-történetet: megjelenik a Naprendszer, a Szaturnusz a bolygóival, majd gyönyörű színorgiában feltűnik a Föld. I. Atlantisz maga volt a Paradicsom! Az utak, épületek drágaköböl; aranyszínű humanoidok sietnek a főtéren álló Ametiszt-kupola felé, amely fénylő sugárözönben, ezer színben pompázik. A Kupola tetején végigfutó aranykörben tíz atlantida jelenik meg: öt férfi – öt nő; s együtt imádják Szunrutasz Napistent. Mozart hasonlóképp idézi meg ezt a varázslatos világot a Varázsfuvolában: Sarastro birodalmát, s a Fény győzelmét az emberi világ fölött. Egyszer csak hirtelen-váratlan hatalmas robbanás: I. Atlantiszt elnyeli a tenger... A Föld aztán lassan forogni kezd a tengelye körül; feltűnik Lemur, háromszemű, hosszúfülű korcsaival; majd annak pusztulása után II. Atlantisz, amely ugyancsak elsüllyed i.e. 9548-ban. A leszakadt rész pörögve új pályára áll: belőle lesz a Vénusz-bolygó; a Föld pedig kívül kerül a Kozmosz-törvényen. Az egyetlen megmaradt drágakő-várost, BIS-t elnyeli a tenger; a *Vándor* pedig befúrja magát a kozmikus felhőbe. Az Alexandriai Könyvtár egykor még több írást is őrzött a föld alatti városról; de mikor a Könyvtárat felgyújtották, egy hatalmas Fehér Kígyó elnyelte az írások zömét. BIS ura pedig azóta láthatatlanul, a föld alatt munkálkodik egy új emberfaj mesterséges kialakításán. A Föld hatodik korszakában – az i.e. 10. század derekán – kialakuló emberiség ugyan már félig-meddig tudatában volt ‘isteni’ leszármazásának – elsősorban a kozmikus humanoidok jóvoltából – mégis egyre jobban elkorcsosult; s a tauteomék eluralkodása következtében napjainkban éli végórát. Őt követi majd a *Vízöntő korszak*ban kialakuló hatodik emberfaj, s az isteni inkarnációk közreműködésével megszületik végre a Kozmosz törvényeivel harmóniában élő Új Ég, Új Föld!... Az író képzeletében már-már bizonyossággént jelenik meg ez az utópikus képzetsor; mindenesetre, azt sikerül tudatosítania bennünk, hogy jelenkorunk emberisége mindenképpen halálra van ítélve. ‘Túlélni’ a közelgő katasztrófát – természetesen nem fizikai valóságában! – csak az fogja, aki megtanulja követni ‘lelki ember’-ként már itt életében a szeretet-törvényt. A többiekre a ‘porból lettél és porrá leszel’ evilági törvénye érvényes.

Az ugyancsak ősi inkarnáció Laksmi, az Ezüst Rózsát – a Holdasszonyt, aki BIS Ura fennhatósága alá tartozik, s aki jelen életében Rebecca Söderalm – ugyancsak a ‘divinációs szövetségkötés’ kérdése foglalkoztatja. Homlokát a kozmikus humanoidok aranypántja övezi; arab szolgálai mint megannyi bronzszobor nyüzsögnek körülötte. Miközben gondtalanul lubickol-fickándozik az ichorban (istenek vére), egy kortalan és felismerhetetlen személyiség fennhangon sorolja a jelenkori emberiség tévedéseit: nem ismeri a kozmikus csillagászatot, nem érti a Szaturnusz üzeneteit, nem vesz tudomást a *Nemesis* közeledtéről, gyógyíthatatlan szenvedélyekkel, betegségekkel pusztítja magát, üldözi és legyilkolja ‘ellenségeit’, akik valójában testvérei! A szünni nem akaró háborúban leli örömét – ‘az ember a Kozmosz szemével nézve kannibál’. Laksmi mégis úgy véli: amíg a Földön olyan kiváló gondolkodók vannak, akik e problémák megoldásán töprengenek – mint pl. Axel Terg és Benjamin Fludd, vagy a két kriptó-hatalmas: Paul Pittmann és Szu Csong – addig nincs veszve semmi. ‘Ők látták Mahakalát, az Időt, és városát: BIST’, amely fölött mesterséges Nap ragyog, tengere phlogiston, levegője DNS-koncentrátum. Csakhogy a Hang könyörtelenül mondja tovább: a Plutónium-vár lakóinak hiányzik a genezistudata; s a Földet már elhagyták a Csillagértelmek és a Sybillák is. A Végidők közeledtére figyelmeztet: ‘a Föld hasztalan kapott 34 milliárd évet’ – most már bezárult a Poimandrész-kör, a Vervonal titok marad’. Crowley az egyetlen, aki képes a Pusztítóval felvenni a küzdelmet.

Kálmán Mária rendkívül mély ezoterikus ismereteivel és érzékeny intellektusával arra próbál bennünket rádöbenteni az ezredfordulón, hogy az ‘elfajzott’ emberiség létproblémái nem oldhatók meg anyagi síkon. Ha nem nézünk szembe *valós* helyzetünkkel, nem figyelünk a

nálunk magasabb szintű 'szellemvilág' jelzéseire, akkor voltaképpen megérdemljük a feltartóztatathatatlanul közeledő pusztulást. A tisztán racionális elme nem képes 'rendbehozni' a földi viszonyokat, legfeljebb leleplezni tudja a hamisságot, a hazugságokat, az eltorzult értékrendet. 'A bolygók élnek, és másképpen él velük együtt az, aki *porból* lett, s másképpen az, aki mágneses *éterből* (azaz: a szellemlények). Mégis, Földanyácskánk mindkettejüket keblére ölelte'. Az evolúció végterméke a *halál* – a szellemvilág viszont *örök* életű. A földi gravitáció – a Harmadik Erő – célja eredendően a kétféle intelligencia 'összegyúrása' egyetlen értelemmé.

A *Titkos Társaságok* a célból szerveződtek/szerveződnek – hangsúlyozza az író – hogy ezt a szellemtudást közelebb hozzák az 'evolúciós' emberiséghez. A REX csoport – éppúgy, mint az Igazak Szövetsége – szeretné 'kézben tartani' és befolyásolni a világégés folyamatát. A REXek – csupa ősi inkarnált szellemiség – arról tanácskoznak, hogyan lehetne kijutni a civilizáció zsákutcájából. Az 'ítéletvégrehajtó' bizonyára a *Corax* ürobjektum lesz. De a Kozmosz képes arra, hogy újragalvanizálja a Földet – hangsúlyozzák – mint tette azt már hat ízben lezárult történelmi korszaka után. Miután a Föld megtagadta a szellemvilággal való kapcsolatot, más sorsot nem is érdemel, mint jelenlegi formációja pusztulását. E vita közepette érkezik Lengyel Rudolf, aki – velük épp ellenkezőleg – a katasztrófa elhárításán fáradozik; s a magyar eredetmondákról beszél nekik, amelyek kivétel nélkül 'égi' származásunk titkát őrzik. Géntérképünk egészen a MU Birodalmig mutat vissza – állítja. Ősapánk, Turán Ura az ezoteriában MU 4. nemzedékéhez tartozik. Lelki vezetését maga Poimandrész vállalta; de mert ez a dinasztia túl öntelt volt, s egy új óriásbolygót állított pályára, Poimandrész elpusztította. Ez a bolygó (a *Nemesis*) most tart hazafelé az Univerzumból.

A vita hevében Jurij Szulov és Stefán Olawski – a két 'fehérhajú' – toppan be, s elmesélik fura kalandjukat: repülőgépük a turáni homokba vészett; s ők a jereváni Fehér Rózsa vendéglőben megszállva találkoztak az örmény ős-inkarnált Bejcsaszvilivel, aki a REX Társaság tagjainak szóló (magyar nyelvű!) leveleket bízott rájuk. Az örményt másnap halva találták – nyilván egyik titkos szervezet gyilkoltatta meg, s ő már sejtette, mi lesz a sorsa. Így utolsó üzenete végrendelet-értékű. Lengyel Rudolfot arra kérte: 'Keresse a Búbánat Kelyhét', amelynek talpán négy holdsarló van, a száron kettős kígyó tekeredik, fejüket a tálba hajtják. Adja át a Vatikánnak, s megkapja a Kehelyre vonatkozó dokumentumokat és bármit, amit kér. A négy Hold: négy özönvíz – MU, Thule, Híva és Atlantisz pusztulása. Az utolsó özönvíz utáni lény a mai ember(iség). A Pittmann dr.-nak szóló levélben arra hívja fel a figyelmet, hogy a rúna-írásokon vérjel van; a németek valódi neve Teutron, s kozmikus kódjuk: Tau-Teo-Mé (csillagnyelven: az Egész jele). Teu Tron az Univerzum legfiatalabb intelligenciája – voltaképpen ő a Harmadik Erő, amelynek szimbóluma a Kettős Kígyó Kelyhe: a szívhang hullámai az egyik, az agy elektromos hullámai a másik kígyó. 'Az Akasha nevű világéter pszicho-szklerózisa ellensúlyozására létesítették. /.../ Mindkettő meghal, tehát mindkettő méregként ömlik a Halhatatlanság Kelyhébe'. Axel Terg úgy véli: ha Bejcsaszvili valóban rábukkant a rúnákra – ezért gyilkolták meg. Pittmann dr. hozzáfűzi: Bejcsaszvili minden eredményét a Poimandrész alapján érte el; nyilván ez a könyv is birtokában volt. S ha megtanult magyarul, akkor az azt is bizonyítja, hogy a Poimandrész nyelve magyar!

Gyilkosai bizonyára a Mindentudás Könyvét keresték nála. Rochlitznak szóló levelében felfedi önmagát: 'Én voltam Alef' – vagyis Ak, az Ős-Öreg, a kozmikus vér hordozója, aki mindvégig az Igazságért küzd. 'Bolygónk végérvényesen halott. 1945. augusztus 6. volt az utolsó sóhaja.' (amikor Hirosimára ledobták az első atombombát). 'Legbensejét – a szívét – gépileg-technikailag tartotta fenn a Harmadik Erő'. Búcsúzóul azt tanácsolja a REX-csoportnak: 'Vigyázzatok minden égitesttel, amely csak egyik arcát mutatja felétek, a másikat

soha!’ A Hold: Luna – Diana – Aradia már több özönvizet zúdított a Terrára – s Atlantiszt a Földbe zuhanó második Hold pusztította el!

Az első kötet tehát – mint valami ezoterikus-egzotikus krimi – rejtvényeket és talányokat hagy nyitva. Az inkarnált szellemiségek megkísérlik rendbe hozni a Terra sorsát; de hogy ezt mi módon tegyék, arra vonatkozóan nincs egyetértés. Akárcsak a földi lények, mindegyikük más és más megoldást tartana ‘üdvözítőnek’. Így hát nem lenne csoda, ha végül valóban elpusztulna a Föld...

Második rész: Az istenek kétszer halnak meg

Az I. kötetben felbukkant minden szál tovább bonyolódik-variálódik a II.-ban; az ott megismert inkarnált ősi szellemek egyre intenzívebben avatkoznak be a ‘végidő’ folyamataiba – ki ‘oltalmazó’, ki pedig ‘siettető’ szerepkörben. Szabadon jönnek-mennek, nemet váltanak, katalizálják a változásokat, hogy mielőbb kiderüljön ‘fehéren – feketén’, mi lesz a tévpályára került bolygó sorsa. Itt természetesen már új szereplők is belépnek a regénybe, hiszen ahogy előre haladunk az események menetében, egyre inkább körvonalazódik a közelgő katasztrófa jellege, milyensége. A mitológiai színtér némiképp átalakul: a köznapiságra, a megfogható (politikai) síkra tevődik át a hangsúly.

Kellermann dr. az ‘M-csoport’ tagjaként egy mutáns emberfaj kialakításán fáradozik – ő tehát Mahakala, a Pusztító szövetségese. Az általa feltalált különleges varázsszerrel, a *muku*val az emberek tudatát akarja befolyásolni: akik kóstonak belőle, azok megbékélnek a sorsukkal, alkalmazkodnak a legbrutálisabb viszonyokhoz is. A szer hatására ‘teli vannak jóindulattal, szeretettel, megértéssel’ egymás iránt, ugyanakkor kissé ‘bugyután’ viselkednek a továbbiakban. De mi lesz velük, ha elmúlik a szer által okozott kábulat? S mi lesz egyre inkább degenerálódó utódaikkal? Talán egy új rabszolga-faj kialakítása a cél?

A másik ‘világmegváltó’ csoport a már megismert *Turán Ura* társaság (*A Nap Lovagjai*) – vezérükkel, az Árpád-házi leszármazott Sellyei Tornyos Ajtonnyal, az ‘örök ellenzéki’-vel. Ők a kemény küzdelemben – míg a velük rokonszenvező, szelíd lelkű Andrej Olawski ‘a szellem gyógyulásában’ látja a ‘megváltás’ esélyét – ez az evangélium ‘jó-híre’, a Grál-kehely titka (amelybe Krisztusnak a Longinus lándzsája nyomán kibuggyanó vérére felfogták).

A különböző szálak aztán egy bizonyos ponton összefutnak, s kiderül az is, hogy a háttérben politikai erők mozgatják őket (mutatis mutandis: akár napjaink történéseire is vonatkoztatható mindez). Kellermann dr. meglátogatja Kolozsvárott egy régi barátját, Sabru Sadoveanut, aki egy jól megtermett magyar legénnyel, a Turán Ura-csoport egyik tagjával fogadja. A bőséges vendéglátó ebéd után a házsongárdi temetőben sétálgatva (Apáczai, Misztótfalusi, Szenczi Molnár sírja előtt tisztelegvén) váratlan támadás éri őket: Sadoveanut lelövik; Kellermann is megsebesül, de őt megmenti Zombori Zsombor Előd, aki aztán Moszkvába, az Arbaton levő Patkó-házba szállítja őt, s Jurij Szulov gondjaira bízva a továbbiakban. Csak később válik világossá, hogy Kellermann az orosz Romanov-dinasztia leszármazottja ‘balkézzől’: az utolsó orosz cár – az anya-cárnő által támogatott – tudatos ‘félrelépéséből’ született. M.A. Vaszilicskova grófnő a saját hasában mentette át Németországba a cári család génjeit, mikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a továbbélést csakis így lehet biztosítani. A Fattyú útját aztán Anatolij Borgolin, a Fekete Elefánt nevű titkos páholy egyik alelnöke kísérte figyelemmel: Ackermann, a Likvidátor nevelte, orvos lett belőle, s a II. világháborúban eleven emberekkel kísérletezett Hitler oldalán; ezért kapta a ‘Sade-márki megtestesülése’ ragadványnevet. A muku révén aztán 1949-re már híres-hírhedtté vált; mindenben a Likvidátor tanácsait követte. Pontosan 30 fiúutódot nemzett a világ legkülönbözőbb pontjain élő 30 asszonnyal, így hálózva be az egész világot mutáns génjeivel. Romániában Ignis Tugurlan (aki a féltestvérek közül egyedül volt származása tudatában, s tartotta is a kapcsolatot a többiekkel), Magyar-

országon Morvai Miklós, a Skorpió nevű ügynök, Amerikában Percy Vale, Törökországban Chemal Chiren, Németországban Frieder Blaschta voltak közülük a leghírhedtebbek, akik mindannyian a Pusztító oldalán avatkoztak be ‘a csőd civilizációjának’ rombolásába.

A most is több szálon futtatott (s hullámmozgással periodikusan vissza-visszatérő) eseményláncolat egyik szenzációja Naga Tron különböző álneveken tartott előadássorozata Budapesten. Fenrir Mann, a Farkasember – ahogy annakidején Dzsingisz kánt nevezték! – ‘drámaíró tanfolyamot’ hirdet busás pénzért, kizárólag középszerű drámaíróknak, akiket a közönségsiker hatásvadász fogásaira okít, cinikusan ecsetelve a fércművek hátborzongató népszerűségének titkát. Valóságos Cipollaként ámítja-kábítja s tüzeli fel az érdeklődő hallgatóságot, s mikor aztán a tömeghisztéria ellene fordul, ő kísérőivel együtt egyszerűen kámforrá válik. A második előadást még több pénzért, szigorúan zártkörű közönségnek tartja a tudományos-fantasztikus irodalomról, az ufókról; most Teu Tron alakjába öltözve. Előhívja BIS városát, a Plutónium-várat, háttérben az óceánnal; szól a mesterségesen létrehozott mutáns lényekről (nuklidok – zamjakok – mgonok), akik majd átveszik az uralmat az emberi világ fölött. S mikor ismét féktelen kavargás támad, kijelenti: ne vegyék készpénznek az elhangzottakat; majd köddé válva eltűnik. A harmadik előadást még borsosabb áron, még válogatottabb közönség számára hirdeti meg, s most még nagyobb a tumultus. Makulátlan fehér tunikában, görögös frizurával jelenik meg – mint aki most szállt alá az Olümposzról! – s turán metropoliszát, a hindu mitológia Schamballachját idézi meg, szárnyas ló- oroszlánbika- és unikornisforma szent állataival egyetemben. A hallgatóság egy része rajongó tetszéssel, másik része felháborodással fogadja; s mikor a 9 szoborszerű, kristálpillantású thulerunét előhívja a semmiből, óriási pánik tör ki; mindenki menekülni szeretne, de az ajtók zárva vannak. A jelenlevő fiatal, fehérhajú újságíró, John Mulory döbbenetesen ismeri fel: az előadó maga Poimandréz, a Határok Ura, de ekkorra már a Professzor újra levegővé válik.

Hazatérve John nyomban megírja cikkét: ‘A magyarok turáni múltja teszi lehetővé, hogy megértsük: Atlantisz és Thule mellett Híva volt a Kali Yuga harmadik birodalma; Híva, a drágakő-város, melynek kozmikus neve: Schamballach’. E város – BIS ellenpólusaként – a Himalája mélyén található, s őrzí a szent titkokat az emberiség származásáról, sorsáról: amelyekről az Akasha Krónika beszél.

Az emberiség jövőjére vonatkozóan továbbra is mitológiai síkon születnek meg a döntések, a fehér-fekete mezőny ütköztetésével.

Crowley, aki az ősidőkben Chitzen Itza főpapja, a Kígyó-Isten volt, szinte kárörömmel újságolja Barát Ágnesnek a fenyegető hírt: ‘A Föld baljós csillagállásba került – kilépett a Ruahból, megnyitotta az Omega-síkot, áttörte a Poimandréz-kört’. Mire Ágnes – nyugalma megőrizve – köszönetül átnyújtja neki azt a kozmikus tálat, amelyet Frici – Dina esküvőjén – kapott. Crowley borzadva visszahököl: ‘a tau-teo-mék jele van rajta!’ Azért mégis elfogadja; s sietve távozik. Majd – most már Frickerként – előadást tart Varsóban a Híva-kehely mitológiai funkciójáról. Az egyik Gênioz, Baglis meghívójával Konkordia és Andrej Olawski is részt vesz a – modern happeningekhez hasonló – szeánszon. Baglist izgatja, hogy a Híva-kehely illetéktelen kézbe került, de Ágnes telefonon megnyugtatta: ő maga adta át a tálat apja volt barátjának; az előadáson úgyis rájönnek, miért. Konkordia fejti meg a titkot: ha az Igazak Szövetsége már létrejött, a kehely csupán múzeumi tárgy, hiszen betöltötte funkcióját – így hát mindegy, kinek a kezén van.

Fontos epizódja a regénynek a *Halló, Univerzum!* c. fejezet, amelyben egy Aklahayer nevű riporter – ő is a 7 Gênioz egyike! – ügyes fogással, sci-fibe illő képekben bemutatja a Galaxis működését, s komoly tudósokkal beszélget a kozmikus kapcsolatfelvétel lehetőségeiről. Gênioz-társa, Mastho s két fehérhajú (Jadviga Hell, Konrad Schlange) a vitapartnerei;

de a képernyőn feltűnik Delano (a 216 fehérhajú Szigetének 'ősatyja') is Pythagorasz mellett, akivel kísértetiesen hasonlítanak egymásra. G. Gallenburg csillagász, az egyik résztvevő, családjával együtt a képernyő előtt nézi az adást, s rendkívüli izgalommal figyelik, amint a TV-ben megjelenik BIS, a föld alatti város, majd Goloka s a Fekete Nap aranyzuhatagában fürdőző Sybillák, szirének, faunok, szatírok – egész letűnt világ! 'Az istenek a Földön kétszer hálnak meg!' – mondja a riporter – mert valódi szubsztanciájuk, a halhatatlanság, földi létükben megsemmisül. Az inkarnáltak jórésze és a csillagértelmek mindannyian elhagyták a Terrát 1992-ben; az exodusról a Titkos Társaságok döntöttek – az Apokalipszis immár elkezdődött!

A különböző szintű valóságrétegek egymással elvegyülve olykor abszurd hatást keltenek; a téridő végtelenné tágul, s a szereplők – mintha varázshintón ülnének – még a maguk számára is meghökkentő helyzetekben találják magukat. Baglis Génusz egyszer csak eltűnik hirtelen; felkutatására Axel Terg a jeruzsálemi Rocker-villa ikrei (a 216-ból már ismert Judit és Eszter) segítségét kéri, mert ők az akció-rádusz képességét birtokolják (azaz: agykapacitásuk 100%-os). Konrád Schlangeval együtt a budapesti Barát-ház felé tartanak, de meglepődve tapasztalják, hogy a Levél utcai otthonban dermesztő tél van, a gyönyörű rózsakert helyén barátságtalan, sűrű vörösfenyő-erdő, s fölötte hideg északi szél süvölt. Eszter azonnal rájön: 'Más Univerzumban járunk. /.../ Kiléptünk a jelen téridejéből!' Mire Judit: 'Kylkhorba csöppentünk. /.../ Ez a théta-sík; ötmillió év eltolódás a téridőben!' Egyre tanácstalanabbak; a táj váratlanul olyan lesz, mintha az északi Jeges tengernél járnának – a jégtáblákon hatalmas állatok, mellső mancsukkal halak után kapkodnak. Eszter azt is tudja: ha sikerül pontosan meghatározniuk, hol vannak, visszajutnak a Jelenbe. S mikor Terg kimondja: az Arcanum, Barát Ágnes írónő kertje ez', Eszter máris sejti: 'Egy olyan ember kertjében jött létre a kylkhor, aki olvas az éterben, ismeri az Akashát, a Beszélő Fényt'. Most már csak annyit kérdez Tergtől: tud-e olyan égitestről, amely a Földhöz közeledik, s köze lehet az Apokalipszishez? S amint Terg válaszol: a Nemezis – a kert azonnal visszaváltozik, megszűnik az ismeretlen dimenzió, a rózsák újra virulnak, s Ágnes Baglissal a teraszon vidáman cseveg. Mire az ikrek örömmel: 'értetek jöttünk!' – s máris felpakolják őket Schlange kocsjába, indulnak Jeruzsálembe.

Jeruzsálemben aztán – a Rocker-villában, az Olajfák közelében – Ágnes megnyugszik. A Getsemáné-kertben Baglissal sétálgatva Jézusról és János Jelenéseiről beszélgetnek – 'Patmosz az igazságtétel szigete, ahonnan a Vég elindul'. Lelkében a Menny békéjével, Ágnes most úgy érzi: 'Íme, a 7. óra. A harmónia minden teremtetett lelket egyesít'. De kilépve a kertből, árusok zsiromgó hada veszi őket körül ('kufárok!'); s most Hamvas Béla gondolatai keringenek a fejében ('ez a beszennyeződés kora', a 'létrontás', a 'léthazugság' uralkodik mindenek fölött). Majd hirtelen fegyverropogás: 'Terroristák!' – hangzik egy rémült kiáltás. Ágnes mellett golyó süvít el, s ő Baglis karjába rogy, aki beviszi a Rocker-villába, lefekteti; Judit és Eszter gyöngéden ápolják. Az eszméletét vesztett asszony fejében emlékfoszlányok cikáznak, korábbi inkarnációinak képei kavarnak kaleidoszkóp-szerűen. Majd némi szunnyadás után élénken, vidáman ébred, s ismét sétálni indul Baglissal, végig a Via Dolorosán. Váratlanul egy koldusasszony toppan elé: 'Ne menj a jobboldali úton!' Tudja: jelet kapott – de kitől? Képzeletében feltámad a Múlt: látja a keresztet cipelő Jézust; úgy érzi, mintha az ő vállát nyomná a teher (*Imitatio Christi*).

A fantasztikum nemcsak az ilyen (és hasonló) történéseket szövi át meg át, hanem a jelenkori intenzív úrkutatás eredményeit figyelembe vevő, a parapszichológia felismeréseire alapozott részletekben is megnyilvánul. Amit a tudósok az úrrakéták – úrhaldak – úrszondák stb. segítségével tárnak fel, azt Kálmán Mária a képzelet abszurd eszközeivel jeleníti meg. A világ

két ellentétes pontján – az egymással versengő nagyhatalmi törekvések két autonóm bázisán: a Grand Kanyonban és a Himalája gyomrában – folyó kísérleteket, a ‘titkos katonai-védelmi objektumok’ keretében létesített telepek (koncentrációs táborokra emlékeztető) szerveződését érdekfeszítően mutatja be. Stanislaw Lem tudományos-fantasztikus műveire (*Asztronauták*, *Solaris*, *Kiberiáda*) emlékeztető ezoterikus fantáziával hívja elő az Időből az ősmúlt rég elfeledett, mitológiába és mesékbe száműzött alakjait.

A Grand Kanyonban a *Kerekasztal* leszármazottai (‘őseink Arthur király asztaláról vacsoráztak’) éppúgy élnek és hatnak, mint a földtörténeti korok több millió éves gyermekei (a titánok, maják, aztékok, a gnóm olmékok és a toltékok, avagy nuklidok): öt föld alatti városban összesen 72 000 istenember lakik. A Likvidátorok öttagú kutatócsoportja kíváncsian veszi szemügyre e jól kiépített bázist, amelyen – meglehet – az egész Föld sorsa múlik. Ugyanakkor tudják: Kínában, a Pentaculumban ugyanennyi szellemlény lakik, vagyis együttesen 144 000 (ennyi az ‘áron vettek’ száma a Bibliában, akik Isten országának lakói!). Voltaképpen a titánok határozzák meg a Föld-fejlődés arculatát mind a mai napig; Merlin, a Varázsló dönt minden lényeges kérdésben: neki még fia, Amerika valódi Ura is engedelmeskedik. A kutatócsoportot vezető Likvidátor, Percy Vale azonban úgy dönt: ‘Majd ha megszólal a Himalája, majd ha újra szól a Kozmosz – meghajlok Merlin előtt!’.

A Himalája gyomrában levő ős-városba a Fekvő Oroszlán Barlangján át vezet a még feltáratlan út. Rebecca Söderalm két stratégia társaságában vág neki a veszedelmes kalandnak – OM, a Barlang ősi szelleme és a Hegy nimfái segítik őket. A Mester beavatja a lányt a Kozmosz titkába (‘a Föld veszélyben van saját fiai által’). A nyolc Kapuőr – a Világ Őrzői – megerősíti OM szavait; Simber Oka is nyomatékosítja: ‘a feng-shui mesterek már nem tudják soká visszatartani a véget. Ha döntés születik a Föld megsemmisítésére, azt a Corax mondja ki.’ A Himalája hatalmas földrengésben beomlott, másutt kinyílt – így jelent meg Schamballach kozmikus fényben. ‘Az arche-város lakott, itt fogunk találkozni kozmikus őseinkkel’. A kínai kormány Szu Csongot, az ezoterikus tudományok Adeptus Tenetjét kérte fel a feltárási munkák vezetésére.

A ‘turáni’ vonal a II. kötetben még hangsúlyosabb szerepet kap. A Társaság tagjai hol itt, hol ott bukkannak fel, mindig a ‘kozmosz-polgárok’ oldalán. Ők úgy tartják: a Híva-Kehely a Kettős Kígyóhoz vezet, annak Kelyhe pedig Turán Urához, a magyarok őséhez (kinek jelenkori inkarnációja Sellyei Tornyos Ajtony). Ponori Tewrek Huba egy mikrofilmet őriz ‘az Igazi Kiválasztottak’-ról; s Baján, a Ponorik ősi családi fészkeben egy fontos, Körösi Csoma Sándor által összegyűjtött anyagot rejtenek a magyarság származásáról, amely a teremtmítoszok igazát bizonyítja, s az ‘istenek genezisést’ tárja fel. Körösi Csoma azt írta: ‘a 666 nem személy, hanem a Teremtés végnapjainak száma: 6 év, 6 hónap, 6 nap’; az Apokalipszis pedig nem más, mint a Teremtés visszavonása: ‘minden, ami pozitíve történt, megtörténik negatíve is’. Ez nem a ‘jó’, avagy a ‘rossz’ kérdése, hanem megmásíthatatlan Törvény. A legifjabb Ponori és Laczassay Lacus Konrád arról beszélget, hogy az arche-kultúrákat valójában nukleáris katasztrófák pusztították el; a jelenkori emberiség sorsát pedig az Omega Szövetség dönti el. A Fehér Úr – az Emanátor, valamint a Fekete Úr – Mahakala küzdelme negatív téridőt hozott létre; ez maga már az Apokalipszis!

A mitológiában jártas régész – Erich von Daeniken – a XX. század végén nagyszabású tudományos-fantasztikus művek sorában mutatott rá az emberiség történetének kozmikus összefüggéseire (*Der Tag, an dem die Götter kamen*, München, 1984.; *Die Spuren der Ausserirdischen*, uo. 1990.; *Fremde aus dem All*, uo. 1995., stb.). Kálmán Mária felfogása sok tekintetben közel áll az övéhez. Regényében – akár tudatosan, akár ösztönösen, véletlenszerűen – merít belőlük, felhasználva mindazokat a szellemi inspirációkat, amelyeket e

művektől kapott a történetformálás élvezetes, esztétikailag is hatásos eszközeivel. Úgy tűnik: *valós* tapasztalati élményei vannak a mitológia élő-eleven, máig ható szellemi igazságairól s arról, hogy a mesék, mondák, regék korántsem a pusztá fantázia termékei, hanem valamikor valóságosan is megtörtént dolgokat közvetítenek felénk. Az ősi tudást őrzik ezek a sokáig csak szájhagyomány útján terjedő történetek, amelyeket az Írások később rögzítettek, s így fennmaradtak az utókor ‘okulására’.

A görög mitológia számos ‘csodás’ eleme nyilván a kor emberének valós tapasztalataira épült. Erre utal a regényen belül Benjamin Fludd csillagász, aki az őt faggató két albínó újságíró (John és Vathek) kérdéseire válaszolva hangsúlyozza: a görögök mindent *pontosan* írtak le; a valóságot örökölték meg az utókor számára. Így például a ‘2060 Chiron’ mesterséges égitest a Szaturnusz/Neptunusz között már valószínűleg a görögség virágzása idején is űrállomás volt; bizonyára ezt nevezték ‘Charon ladikjának’, amely a holtak lelkét az Alvilágba (a sötét és hideg Neptunuszra?) szállította. Az ‘istenek beavatkozása’ a mindennapokba, az olimposziak jelenléte életükben mindennapos esemény volt. Az egymással versengő-háborúzó ‘istenek’ valóságos földön kívüli, inkarnált lények voltak, akik az emberi történelmet befolyásolták, netán irányították. A ‘Corax-üzenet’ is erre utal: a halfarkú szirének, akik a hajókat radioaktív testük sugárzásával térítették el úticéljuktól, a Coraxról érkeztek. Phoebus és Daimos valójában a Mars két holdja: katonai bázisok, amelyek a Naprendszert felügyelik. Az egykor elsüllyedt Atlantiszt öt városa az űrfegyvereket készíti: a Világűr militarizálása már befejezett tény. A ‘fehér’ és ‘fekete’ erők hatalmi összecsapása immár elkerülhetetlen – csupán az a kérdés, hogy mikor? A nagyhatalmak mindegyikének van saját ‘Úrtitkok Ügyosztálya’, amelynek révén a világpolitikában, a fegyverkezés erőviszonyai között tájékozódnak. Az *endokrácia* (az isteni teremtes hatalmi apparátusa) éppúgy a világos / sötét ellentétpárjára épül, mint a *zookrácia* (az evolúció terméke). Fludd azt szeretné, ha a két újságíró e kérdések feszegetésével a ma közembere számára is világossá tenné ezt a problémát: ‘Ha van az újságírásnak moralitása, akkor e kérdés őszinte feltárása a legfontosabb: tudnunk kell, hogy az istenek közül ki kivel tart eme végső háborúban’.

Hirtelen belép Crowley, a fekete páholyok adeptusa; balkeze kisujján a hármastekerű kígyógyűrű, amely a Brist-42-n, a Föld ikerbolygóján készült, ahonnan egykor Rá hajója érkezett. Vatheket arra biztatja: írja meg mindazt, amit Fluddtól hallott, egy kis kiegészítéssel: ‘Abban a pillanatban, amint sikerül napfényre hozni Rá hajóját – a Földet bekapcsolhatjuk a Mindenség körforgásába, s létre jöhetnek az űrkolóniák. Ha nem: a Föld meghal!’ Aztán amint jött, távozik is. Vathek némi iróniával: ‘A Crowleyek Poimandréssz-leszármazottak. Az Arany Hajnal Rend – amelyet Crowley egyik őse alapított – adeptusát 666-nak nevezik’. Mire John felvidulva máris írni kezdi a cikkét: ‘Vendégem volt a 666!’ Azzal indítja: ‘Új játszma kezdődött. A sakktáblán nyeresre áll a sötét király’.

A mítoszi betételek a regényben valós, megtörtént és a jelenig ható égi események le nyomatai. Laksmi istennő – Dóra Schwann köznapi asszony-alakjába bújva – időzik a török-iraki háborúba elvonult Orgé Hodzsa palotájában. Az Árpád-házi Sellyeivel a földtörténet – ezoterikus értelemben vett – elhibázott voltáról tanácskozik. Az Ezüst Rózsa (aki a Tökéletesedés Útjának jelenleg épp a 365. fokozatát éli) elmeséli, hogy minden bolygón ‘fogolyként’ él egy-egy *kozmikus filozófus*, aki mindaddig nem szabadulhat rabságából, amíg bolygóját be nem kapcsolta a Kozmoszba (feladatához egy Követet kap segítségül). A Föld Foglya *Gaia* volt; csak hogy őt meggyötörték, elpusztították, s azóta a Föld fokozatosan elvesztette kozmikus kapcsolatait – mára már a haldoklás fázisába lépett. Laksmi kapta azt a megbízatást, hogy e folyamatot próbálja meg visszafordítani, s ő ekkor meghívta a Terrára Ereskigált, aki saját bolygóján, a Matán a Fekete Nap rendszerén belül virágzó Paradicsomot teremtett. De itt a Földön – a Fehér Nap rendszerében – Ereskigal sugárzó ereje is visszájára fordult: a Halál

és a Könyörtelenség istennője lett. Az Alvilág úrnőjeként a termékenység pusztító aspektusát testesítette meg. Az Ezüst Rózsa szerint az a bolygó, amelynek Nő a Foglya, virágzó életlehetőséget kapott a maga Naprendszerében. De Terra nem tudott élni saját lehetőségeivel; s bár a cumaei Sybilla (Barát Ágnes egykori inkarnációja) nem hagyta el, ő se tudott segíteni rajta. Az Apokalipszist a Földet eluraló Sade szellemiség fogja elindítani. 'Éljetek csak egymás rovására, pusztítsátok egymást, már nem tart soká!' – mondja Dóra gúnyosan Sellyeinek.

Baglis Géntusz telefonhívására – hogy Ágnes nagyon beteg – Laksmi azonnal indul Jeruzsálembe Sellyeivel együtt. Tudja: Ágnes csak akkor gyógyul meg, ha ráébred: most már ő a Föld Foglya – Gaia szellemisége munkál benne (Li-Gaia). Közben természetesen Broener dr. is mindent megtesz, hogy betege rendbejöjjön; s mikor végre egyik reggel kisujján a Fehér Kígyó felágaskodik, majd leválik róla, már tudják: túljutott a krízisen.

A véletlenek fura egybejátszása következtében végül Jeruzsálemben, a Rocker-villában minden 'időlény' összefut (természetesen tudjuk, hogy a véletlenek háttérben mindig mélyebb törvényszerűségek munkálnak!): Tabris és Baglis Géntuszok, Dora Schwann és Sellyei, később Orgé Hodzsa is; Ágnes lánya, Zita az indiai őssasszony Maitreiaival, az Igazak Szövetségének Fejével, majd – némileg késlekedve – Barát Viktor is Mordechájjal, azaz Ernst Stellerrel, aki épp csak felgyógyult súlyos betegségéből (míg Viktorral Budapesten időzött, a kertben hatalmas szélvihar támadt, s a Végzetfa egy vastag ága rázuhant – alig tudták megmenteni. De orvosa a tibeti gyógy móddal rendbe hozta, így már nem volt akadály a jeruzsálemi útnak). Váratlanul beállít az egész Hulda-csoport, Raquell az élen, összesen heten; s vállalják, hogy ők a kerti házban legyenek elszállásolva – kertészkednek, szakácskodnak stb. Raquel Zitával rokonszenvez, s csakhamar ki is épül közöttük az életre szóló, mély kapcsolat. Zita elárulja Maitreiainak: anyja nem csak a Kis és a Nagy Tauig (azaz 4600 milliárd fényévnnyire visszamenőleg) olvas az éterben, hanem sokkal ősbibb időkből, hiszen ő Sybilla! Maitreia rádöbben: 'Akkor megvan a magyarázat, miért ellenséges vele szemben a Fekete Úr! /.../ Anyád előbb érkezett, mint Mahakala. – aki nem tűri el, hogy valaki nála ősbibb időket szolgáljon – ő kíván az Egyetlen Idő lenni!'.

Fricker varsói előadása a Híva-Kehelyről mérföldkő lett a hermeneutikában. Lengyel Rudolf szerint párjának, a Búbánat Kelyhének Schamballachban kell lennie; sőt, ott kell lennie Árkádiának és Albertus Magnus aranygyermekének is. Della Rosa magán-rakétarepülőbe gyűjti hát 'szellem-csapatát' (Axel Terg, Rochlitz, Rebecca Söderalm, Andrej Olawski és Konkordia); velük tart Caesar Kewin és Don José Ramirez mesterstratégia, a repülő tulajdonosa – indulnak Schamballachba. A Brahmaputra eredetétől északkeletre magasodó hegycsúcsot a tibetiek *Humnak* becézték; de most átkeresztelték *Schamb*-csúcsnak. Hatalmas platóin a rakétarepülőknél is van leszállóhely. Ramirez egymáshoz köti a kis csapatot és aláereszkednek a mélybe; mintegy fél nap alatt érik el a hegy gyomrában a katonákkal védett bejáratot. A Kapu éjsötét sziklából van kifaragva, négy vaskos oszlopon nyugvó Fekete Napot mintáz. Miután Micui Takage meghívására hivatkoznak, egy tiszt vezetőt ad melléjük. Az első terembe belépve, a rodoszi Kolosszusnál nagyobb női szobor fogadja őket; Terg határozottan rámutat: Ereskigál. De Szu Csong – kilépve az egyik teremből – helyesbít: 'Nem Ereskigál, hanem Szunrutasz, a Fekete Hold asszonya! Ő az, akit megsemmisítettek a Lunáról'. Aztán mégis megengedően: 'Lehet, hogy Ereskigál is, meg Szunrutasz is – együtt a Nap és a Hold. Hiszen naprendszerünknek volt egy olyan szakasza, amikor a Szaturnusz vette át a Nap és a Hold szerepét'. Majd Terggel belép egy zárt 'vezérfülkébe', ahol a szobor hasonmásai – nyolc női alak! – láthatók: fejük sugárzik, erős, ismeretlen energia árad belőlük. S ők vajon kik? – talán a thulerunék? Terg bizonytalanul: Crowleyt kellene idehívni, hogy magyarázatot adjon. Szu Csong azonban elutasítóan: 'Crowley világhatalmat akar – s Schamballach által meg is szerezne!' Egyébként is: az ENSZ Schamballach feltárására nem őt, hanem az Emanátort nevezte ki.

Percy Vale megpróbálja kitessékelní az ezoterikusokat a föld gyomrából. Csakhogy Ramirez katonái máris lefegyverzik Percy Vale embereit; de Ramirez nem éri be ennyivel: 'A Telchint akarom!' – követeli. Andrej Olawski: 'A Telchin nem tartozik a Tronokhoz!' A Tron szóra egész Schamballach megremeg; Ereskigal szobra is. A katonák rálőnek, mire a szobor forró aranyat bocsát a katonákra s Ramirezre. Azok szoborrá válnak, Ereskigal pedig emberi alakjában Konkordia mellé lép: 'Lányom, a Föld nem méltó...' Majd mindnyájukkal aláírta a kilépési nyilatkozatot, s távozásra szólítja fel az egész társaságot. Szu Csong, az Adeptus Tenet szomorúan: 'az ember sajnos képtelen a kozmikus létállapotra!'.

A regény utolsó fejezetei a kilencvenes évek 'ördögi' valóságát világítják át, természetesen a továbbiakban is mitikus eszközökkel. Crowley, a Fenevad népszerűsége csúcsára ér; minden magas kitüntetés (Nobel-békedíj, Becsületrend stb.) megkap, s fölényesen felajánlja az államfőknek, hogy vele együtt keressék a megoldást az emberiség problémáira. Legközelebbi munkatársai zömmel a Kellermann-fattyúk; s a hatalmat a bolygón az ezoterikus diplomácia készül átvenni. Ha sikerül: az emberiségnek vége – lassú pusztulás vár minden nációra.

Azok a tudósok, inkarnált magasrendű – 'fehér'! – szellemek, akik ellenzik ezt a hatalomátvételt, a Sinai-hegyen ütik fel sátrukat, Delano – a Koordinátor – vezérletével; hiszen rajtuk kívül senki nem képes a maga komolyságában és súlyosságában áttekinteni a Föld bonyolult helyzetét. A fehérhajú tiszta ősz-szellem türelemmel magyarázza Mordechájnak: 1989 óta tudjuk, hogy a Terra sodródik: mintha minden galaxis távolodna tőlünk; csupán a Vízöntő közeledik. Talán *valaki* mégis irányítja a Földet, s az a Vízöntő felé tart... Hátha a 'Vízöntő összeesküvés', a szelídek szövetsége megmenti az emberiséget!... Így hát, miközben a bolygó a teljes 'elsötétülés' állapotába jut, a Sinai-hegyen pár ember számára beköszönt a kozmikus felvilágosodás. Azon töprengenek: van-e esély még a Föld megmenekülésére? S ha igen: hogyan? Hiszen nap mint nap tapasztaljuk: az emberiség – ahelyett, hogy *méltóvá* tette volna lakhelyét a kozmikus humanoidok befogadására – napról napra egyre méltatlanabbá válik rá. Talán ha a Vízöntők felügyelik majd a továbbiakban az emberiség fejlődését, lehetővé válik, hogy felszabaduljon benne mindaz, ami most 'fogoly': *aranykori éne*... Hiszen az ember minden 'istene' tulajdonképpen önnön *iker-éne*, amely az Űrből vissza-visszatér, s a földi életben megkísérli *realizálni* önnön benső adottságait! Ha az ember 'éteri'-'égi' valója le tudná győzni a benne rejlő ösztönös 'állatit', akkor a földi élet valóban 'paradicsomi' lenne, s a szeretet-törvény uralkodna a gyűlölet, irigység, egymás megcsalása, kifosztása, eltiprása helyett. Az *albák*, a női szellem képviselői már belefáradtak a békeség, az építés törvényének érvényesítéséért vívott meddő küzdelembe – hangsúlyozza az író; – mégsem adhatják fel a célt, hiszen az *alteridák* és *tronok* uralma, az örök háborúskodás csakis pusztuláshoz vezethet.

A befejező rész (XXIV. fejezet) elvarr minden korábbi szálat, de nyitva hagyja a megoldást.

Ágnes és Viktor hazatér Budapestre, a Levél utcába; Judit és Eszter útra kel, hogy megtekintsék Chitzen Itzát. A Roker-villában csak Zita és Raquel maradnak: házasságot kötven, 'sínre kerül' az életük.

A Tau-449 űrhajó hétszázadik emeletén a hét Génusz Ereskigált várja; aki megérkezvén, nyomban Barát Ágnes – Li-Gaia, azaz a Föld Foglya – felől érdeklődik. Hallván hiábavaló erőfeszítéseiről, az emberiség 'méltóvá' válásáért vívott küzdelmeiről, haragosan szól: 'ezt a fajt nem szabad hagyni tovább garázdálkodni. A Fekete Napok ítélete megfellebbezhetetlen'. De Tabris megszólal a Terra védelmében: 'A Fekete Napok ítélete sohasem végleges!' Csakhogy Ereskigál most hajthatatlan: 'A Föld nem jut el a Vízöntőhöz, mivel erre nem kapott engedélyt. Corax, a galaktikus végrehajtó, elutasította.' A Génuszoknak pedig sorsára kell

hagyniuk Terrát. Minden arra utal tehát: a Földnek valóban vége! – legalábbis annak az emberiségnek, amely most rajta él.

Crowley hatalmas ünnepségsorozattal készül Schamballach átvételére; a 68 501-es objektumról irányítja az ördögi tervet. A Tau-449 indulásra készen – s ha ez az űrhajó-monstrum elhagyja a Földet, akkor itt minden elpusztul. John a Fekete Úrhoz fordul: ‘A tíz Igazért’ – meg kell menteni a bolygót. ‘De hol vannak az Igazak?’ – kérdi a Pusztító; – csatornába szórjátok őket, a sivatagban éhen halnak, agyondolgoztatjátok s aztán elpusztítjátok őket! Kozmosztükre behozza a Himalája csúcsait, ahol milliók várják a Fenevad hatalomátvételét; megszólalnak a Buddha-kürtök – talán ‘a Végítélet harsonái’? Crowley szónokol: *‘Új Ég és Új Föld nem elég! Új emberiséget! Betelt az Idő’*.

‘Ekkor elindult Ereszigál kezéből az aranyfolyó. A nehéz, forró fém nemcsak aláfolyt, hanem áradt mindenfelé’. Az emberek sikoltozva menekültek – most első ízben borzadtak az aranytól. ‘És az arany beborította a Himaláját’. A Pusztító dimenziótükre követte az arany útját az Aion-tengerhez, a Plutónium-várhoz, ahol Mahakala már várta ezt a jelt, s nyomban kiadta a parancsot: *‘Felkészülni!...’*

De a ‘Rajt!’ nem hangzik el. Legalábbis a regényen belül nem. Az író még bízik benne, hogy – bármennyire is megérdemli a pusztulást a jelenkori ember(iség) – *talán* van esély a menekvésre. Az ‘isteni’ szellemiség még úrrá lehet az ‘ördögi’ fölött. Talán a *Vízöntő korszak* emberisége ‘átszellemítettebb’ lesz, mint a mai; s a történelme során elvetemült, rossz pályára tévedt bolygó megtisztulva visszatérhet ősi rendeltetéséhez.

Kálmán Mária hisz abban, hogy az inkarnált ‘tisza’ szellemlények még megmenthetik a Terrát, újra *Paradicsommá* varázsolva lakhelyünket, nem kevesebbet – és nem is többet! – ‘üzen’ nekünk regényével, mint amit Madách másfél évszázada: ‘Ember, küzdj és bízva bízzál!’ *Talán* reménykedhetünk, hogy a Jók és Tiszták küzdelme végül mégis célba ér: az emberiség a Jót választva felkészül az ‘örökkévalóság’ (az Élet szellemi dimenziója) elnyerésére. Hiszen ez az evangélium ‘jó híre’ is; s bízunk benne, hogy a krisztusi ‘megváltás’ nem volt hiábavaló.

‘Ez a világ már aligha lakható...’

(Czilczer Olga költészetéről)

Függetleníthető-e a személyes élettől a vers? – legyen bár olyannyira áttételes és rejtekező, mint Czilczer Olga költeményei. Személytelenül is személyes, személyhez szóló líra az övé: ‘közös emberi’, mindannyiunkban rezonáló élettapasztalatok alakítják formavilágát, esszenciális gondolatiság járja át feszes szabadvers-szerkezeteit. *Látszatra* nem rólunk – konkrét és valós emberekről – van itt szó. És mégis: mindaz, amit – áttételesen – elmond önmagáról, bizonyos értelemben nemzedéke, nemzedékünk női sorsélménye. Egyfajta ‘létösszegzést’ készít, mintegy nyugvópontra juttatva életviharait: derűs kiegyensúlyozottsággal tekint vissza megpróbáltatásokkal, kudarcokkal/sikerekkel teli életútjára.

Tányéron a maradék hold c. kötetéből (1992) megismerjük élete támpontjait absztrakciós síkra transzponáltan: szeretetkapcsolatokba ágyazódva ‘nőiesen’ belefonódik az élet szöve-tébe. ‘Ha hihetem, amit a jós mond – írja – sorsvonalam más tenyerekben folytatódik. Nem ér véget a Szaturnusz-dombra menő szakaszon, nem ássa magát a hám alá, nem csatlakozik a vér ellenőrizhetetlen áramlataihoz. Évek telnek el, mit sem változik rajzolata, egyszeri hajlás-szőge’. Ugyanakkor ‘a ház – amelybe beköltözött – már lakhatatlan’. Hogy viselné el ‘a napok bukását, ha a falak közül már a doh is kiköltözött?’ (*Hol állt a fekhely?*).

A magyar lírai tradícióban szokatlanabb, a Füst Milán-i *objektív líra* nyomán induló, majd a Nemes Nagy Ágnes hűvösen tiszta pontosságában kiteljesedő transzformációs költészet nyomdokain haladva alakítja a maga versnyelvét. A tudattartalmak áttételes feltárásával, a való világ benső, láthatatlan törvényeinek felvillantásával rákérdez életünk értelmére, s a ‘kiürült’, érték-evidenciáitól megfosztott valóság sivárságát tudatosítja bennünk. Korábbi köteteiben (*A függőleges ablak*, 1982.; *Előttem a madárfütyi*, 1987.) már kimunkálta a maga sajátos, míves verspróza-stílusát. Újabb köteteiben újdonság a kiérleltebb gondolatiság, a bizarr asszociációk, gyakori síkváltások, szürreális képi ugrások homogénebb, szikárabb formszerkezetbe fogása. Vissza-visszatérő kép – így tehát jelzés-értékű – a *pókháló*, a *hangyaboly*, a *labirintus*, amelyben ‘zengőlegyek és színes léggömbök között egy szív göcög’, s a *panelfalak*, melyek mögött ‘fények és árnyak kártyavára’ (*Az első sugarakkal, A labirintus, Ellenhullámok, Halomba hanyva* stb.). Ezt a kölabirintust – a várost – a Nap, a Csillagok, a ‘maradék Hold’ mint a természeti világ és a valahai kozmikus Teljesség szimbólumai veszik körül, újjáteremtve a ‘kerek Világ’ illúzióját az otthontalanság ellenében. Csakhogy a ‘kalapálja napocsák’ s a ‘sárkánykötelen’ lengedező, szélben kujtorgó égitestek immár csupán imitálják a végtelenségérzetet, s ellenpontozzák a fuldoklástudatot, de feloldást nem adnak (*Én, a napgolyó, A Nap, a Hold és a többiek, Talán a Hold, Más Hold, más hullám, Éjente ház* stb.). A zöld, a lombok, a magasba nyújtózó fák és a völgy tarka színei a szemlélődőt mégis kiemelik a bezártságtudatból, s a gyanta-illatú Tisztaság olyan magasába röptetik, ahová az ‘alacsony-horizontúak’ sohasem érhetnek el. A zene, ‘az időtlenség csend-nél is puhább karjain’ tovaszárnyaló dallamok, a madárfütyi, az esőcsepp-koppanások, ‘a diófa fanyar illatának lombja’ felfrissítik a magát ‘rácstól rácsig’ vonzó, aki azonban még így sem feledheti: ‘Lépteim egy keresztútra feszítettek. Fölöttem szívdobbanásaim esőverte lépcsősora’ (*Ki a fák közé! Erdőben, Egy kerty vizet! Körülöttem zöld, Hangjáték, Brácsák, hegedűk, A bőr alatt a Hold* stb.). Költő(nő)nk úgy érzi: mint megannyi Nárcisszosz, individuumunk börtönébe zárva keressük tükörképünket – a Másik Embert. Nem biztos azon-ban, hogy a tükörben *arcot* látunk (akár a magunkét, akár a másét); lehet, hogy az pusztán *agytekervényeink* absztrakt, száraz *idegenségét* vetíti vissza ránk (*Aztán a tükör, A második*

feketénél, Arccal a végkifejlet felé stb.). A széteső tükörcserepekből néhány elnagyolt vonással mégis kirajzolódnak az emberélet stációi. A *gyermekkor* védettsége, a jó szó és a feltétel nélküli szeretet biztonsága hamar tovaszállt, mint ahogy ‘a kenyér illata, kereksege’ is. A *gyorsan múltó évek* aztán ‘már csak aszályt hoztak meg jégverést. A kocsi- és a malomkerekek pedig szertehulltak’ – széthullt a régi biztonság, a Rend. Meg kellett tanulni: az élet – bizonyos értelemben – sakkjátszma; egy ideig ‘egyetértésben haladunk’, majd váratlanul ‘egymást dönt futár, gyalog’; végül megdöbbenve nézünk szét: ‘Mi történt? Vesztettem? Próbálom visszanyerni figuráimat, benépesíteni birodalmam. A sötét és a világos peremén egyensúlyozok’. S aztán – legjobb életerőink felemésztődve – már a változtatásnak sincs értelme. ‘Útra kelni: őszintén szólva, már nincs sok kedvem’ (*Elindult hát, A játszma, Délutáni sakkparti, Szállingózni, bodorodni, Életem emlékezete, Fogócska*).

Olykor-olykor azért ezt a hüvösen személytelenített, objektívvá szublimált lírát is át-átvértzik az emberi kapcsolatokon ütött sebek. Valóságos kis pszichodramák játszódnak le a háttérben, szeszélyes és furcsa történések zajlanak a szövetség-keresés, az összetartozás – szétválás fájdalmas, dinamikusan mozgó-változó erőterében. Van egy vissza-visszatérő ‘szereplője’ is e minidramáknak, bizonyos *J.* – kerek kis életképek rajzolódnak pár ecsetvonással alakja köré (*Történetek párbeszéddel, Elindult hát, Pergető ágam, Vissza-visszanézek, Levelek* stb.). Egy folyamatos monológ belső ‘csomópontjain’ születnek ezek a pillanatképek. A külső, társadalmi kérdések kevésbé foglalkoztatják költőnőnket, hiszen tisztában van vele: ‘Ebben az országban, trallala, ahol az autókat lovak vontatják, tralla-lala, életünk biz’ egy hajszálon! /.../ Ha az ég a letűnt századelő harci modorában támad hátba, nem árt, ha legalábbis felhúzzuk az ablakot’ – mind konkrét, mind átvitt értelemben (*Hány év porában?*).

Ezért inkább arányt-tartó méltósággal és vibráló játékosággal intellektuális feszültséget teremt maga köré, s szellemi ‘rejtvényeket’ kínál olvasóinak. Tudja: a költészet ‘mindenhatóságának’ illúziója már rég szertefoszlott, s a verset nem többnek, mint az önkifejezés egy formájának tekinti. ‘Begyemben a tegnapi álmai. S holnap? Ha maradék gazdagságom nem tartana ki, más betűvetések közt kell szemeznem. Majd nem én írok. Majd nem én olvasok’ (*Majd nem én írok*).

*

Küszöbön egy rongybagoly c. kötetében (1995) továbbmondja végeérhetetlen belső monológját; ugyanazzal a ‘fulladásos’ közérzettel birkózik, mint korábban, s ugyanazzal az intellektuális igényességgel szemléli-analizálja valóságélményeit, egész életét. Empirikus síkon most sem árul el magáról szinte semmit; absztrakciós szinten azonban annál többet: életvezetése *belső* ‘tanulságai’ tárulnak fel előttünk rejtekező prózaversei olvastán. Az emberi viszonyok ellehetetlenülésének folyamata és a Másik – legyen az akár önnön kiegészítő társunk – elérésének, megismerésének képtelensége a *modern* költészet alapélménye. A költő(nő) ezt azzal a felismeréssel tetézi: életünk valójában soha nem jut(hat) nyugvópontra, lezárni semmit nem lehet, így újakezdeni sem, legfeljebb folytatni. Azaz görgetni magunk előtt a megoldhatatlan problémák sorát. ‘Legjobb, ha ki se oldjuk a csomót útjainkon’ (*Csillagok*). Ezt a megmagyarázhatatlan, bizonytalan életérzést sugallja a kötet, ami abból is fakad(hat), hogy a lírai alany egyre inkább úgy érzi: tévedés volt ‘háza’ – élete! – ajtaját tárva-nyitva hagyni, titkait ‘világűr kezére adni’. Most bárki betörhet magányába, átlépheti a küszöböt, s megszólíthatja őt ‘szabálytalanságáért’ (*Tárt ajtó*). Mindenki láthatja: a ‘küszöbön egy rongybagoly hullája’, ‘a díványon, a padlón gyanús tollkupacok’. A bagoly köztudottan éjszakai madár, a hiedelmek szerint a bölcsesség szimbóluma; ugyanakkor gonosz titkok tudója, sötét hírek hozója. Megtépázva fekszik a küszöbön; ‘a tolla-hullajtó állat szeme-tükrében elülnek más madarak’. A halott rongybagoly fontos titkokat vitt végérvényesen a sírba (*A látszat mögött*).

Czilezer Olga – mint már korábban is – áttételesen életregényt mesél nekünk, belső naplót ír a maga szükségzavú, elvont eszközeivel. Az egyes ‘élet-darabok’ – versek – között rejtett oda-visszaautalások, motívum-egyezések vannak, s ezek visszacsatolnak a korábbi kötetekhez. A szintér – továbbra is – a teljes Kozmosz, a költő batyujában a Nap, a Hold, a Csillagok; de valójában mégis minden evilági síkon történik itt. A lírai hős – a belső hullámmozgások elindítója, sőt irányítója – ugyanaz a bizonyos J. (talán egy szimbolikus figura?), aki immár másfél évtizede versei központi szereplője, s aki élete legnehezebb pillanataiban mindig magára hagyta, hagyja őt, azaz a lírai alanyt. A rongybagoly megtört tekintetében ott rejtezik a J. ‘átlós eloldalgása’. Marad tehát a töprengés: ‘Én meg 30 évesen – már fiatalon is gyér fővel – éltem? Nem éltem? – csak álltam járdaszízetemen’. Már méhében a magzattal (‘vonzalmunk házasságon kívüli gyümölcse’), ‘kalitkába’ zártan, ‘elgyötört fejében’ a kerengő-cikázó gondolattal: ‘Magamra egyedül. Maradok-e?’ S végül mégis egyfajta diadalmas remény: ‘Ha kisüt a nap, megmenekülök. Olvadásban előkerülnek a hangjegyek, ütemvonalak. /.../ Kettesével a fokok, a borúra derű hármashangzatok. Halihó! Hólé!’. Hiszen élet-eleme, mindene – vigasztalója és bátorítója – a zene... (*Koratavas, áthatolóban, Ez a nyár, Az erdőnek hitt kalitka, Reggelig hangok, A mi zenénk*). J. aztán hol eltűnik az életéből (és a szövegekből), hol újra felbukkan. Később hívná már, vinné magával Kedvesét, de ő nem tart vele: ‘Itt kell maradnom, J. S láthatatlan gyökereimre mutattam. Megyek-e, maradok? Hónapok teltek el a szavakba bátorított válaszig, amit a képzelet – madarat levelet – egy perc alatt lepergetett’. Végül is megnyugvásra lelt büszkén vállalt magányában, s a fájdalom, az érzelmi viharok csitultán kiegyensúlyozódott lélekben. ‘Lányom látása emlékezésre készítet. A fogantatásra gondolok, a hosszan elhúzódó kihordásra; nem várom-e még annyi év után is a világra jöttét? Szőke vagy bronz? Gyönyörű. Hajkoronája a napnak: este. Egy kis fényt! – mondja a függöny mintáin át’ (*Íme a kés, A szobor leleplezése, Lányom, a kis gépirónő*).

Hogy mindennek mi a valóságalapja? – nem kutatjuk, nem is ránk tartozik. Mindenesetre a versekből egy nem szokványos női sors rajzolódik ki; akár képzeleti, akár megélt síkon. A lírai alany némi ironikus távolságtartással szemléli most már önmagát is, a múltat is, felismervén: J.-vel soha nem juthat ‘közös nevezőre’, hiszen nem egy nyelvet beszélnek. Így hát egyre ritkábbak találkozásai. ‘Tegnap a tónál J.-vel futottam össze. ‘Érdig tér?’ – kérdezte. ‘Térdig rét’ – feleltem. Azért tán megmártózhatnánk’. De minden hiába: hűvös-gyöngyös vízfal emelkedett kettejük közé. ‘Az egyre magasabbra szökő hullámok lasszói fogtak be, csaptak át fejünk fölött. Kellünk-e, nem-e az új fejezetbe?’ (*Ellentörténetek*).

Emlékét mégsem tudja törölni; talán nem is akarja. Tíz-tizenkét együtt töltött év nem múlhat el nyomtalanul. Otthon, belefeledkezve a csendbe, vagy zenehallgatás közben a lírai alany gyakran azon kapja magát: ‘J.-t várom. Most nyit rám. Mért jöttél, ha máris elmegy? – mondanám a tükörbe hátrálónak, de szavaim összekuszálódnak. Mért-mentél-ha-máris-jöttél? Jónapokra jóestét a válasz’. Nyugalma máris felborul, mozgásba jön a tér, vibráló idegesség az egész szobában; a virágállvány ágaskodik, leveti cserepeit, mindenben izgalom, remegés fut át. ‘Igaz is. Ez a szoba túl szűk. Az utca, a város. Innen már csak a kétség. Vagy mégsem? Hiányos ágak, széthordott tanyák legalábbis’. J. nélkül nincs semminek sem értelme; széthull, darabokra töredezik minden (*Lengőhinta, Ilyen messze, Szüretidő*).

Czilezer Olga lírai látásmódja a tekintetben is nőies, hogy a társadalmi történések továbbra sem igen foglalkoztatják. Néha azért – áttételesen – fel-felbukkan nála egy-egy konkrét esemény emlékképe; hiszen ő is mindannyiunk közös történelmében él. Egy-egy demonstráció (*Lépcső, homályba vesző*), a megnyílt határok öröme egy kis európai körutazás (*Mont Blanc vidék, Városnézőben*), volt ‘mozgalmárok’ felvonulása hamisan lengő zászlóikkal (*S középen a holdpofa*), vagy ‘a hadüzenet nélkül kirobbant háború’ (*Kisvárosi történet*). Érzékeli, hogy csak pillanatokra adatott meg nekünk az az illúzió, hogy beleszólhatunk saját életünk, történelmünk alakulásába. Aztán csakhamar kiderült: a valóság ezerszer erősebb vágyainknál.

Mindannyiunk közös kiszolgáltatottságát, az örökösen, minden irányból ránk zúduló bot-
ütések fenyegetését is megörökíti a kötet néhány darabja. ‘Valahol üzenet vár’ – sejtjük,
reméljük, amitől talán megváltozhat(na) életünk – de ez az üzenet soha nem jut el hozzánk. A
nekünk szóló levelet ‘valaki más nyitja fel, olvassa’; ‘a rosszul címzett szavak csak másod-
netán harmadkézből jutnak el’ hozzánk. Ördögi körben forgunk, idegenek vesznek körül,
mind egyéni, mind nemzeti értelemben... Lehet-e ilyen közegben, ilyen körülmények között
emberi-polgári autonómiáról, személyiségi jogokról beszélni? (*Valahol üzenet, Egy nap
feltámasztása, Fájdalom* stb.).

Mindezek ellenére Czilczer Olga költészete felett valamiféle derűs, tiszta harmónia lebeg. Az
a kendőzetlen asszonyos báj, ugyanakkor távolságtartó objektivitás, amellyel saját érzésvilá-
gát kezeli, kivételes helyet biztosít neki költőnőink között. Csupa nehezék rajta, körülötte,
fölötte, ‘ráadásul még a náthás ég’ is a vállain, ‘kehes kürtőivel, lázas falaival, szálanként
kidőlő erdeivel’. S ő mégis tartásosan, büszkén járja a maga útját (*De én csak sétálok*).
Számára – mint az ‘igazi’ nők számára – mindennél fontosabb a lélek békessége. Az Élet
taván lebegve, mint ‘Hold menyasszonya, csillagköves gyűrűvel’, többször is alakot váltott:
hol hal, hol ember, hol ‘pazar fénylő villanykörte’ volt. S ma? ‘Amikor már nem kívántam
más-más alakban testesülni, alaposan átváltoztam. Egyik nap lenge lány, másik nap javakora-
beli nő. Arcom, mint az esőverte tó, szemeim sápadt villanyfénye pedig egy regényoldalon,
hol a nyomtatott sorokra lombárnyék vetül. Ez lenne hát az életem? S egy hang a tó fölött’.
Kell-e, lehet-e ennél poétikusabb életösszegzést készíteni? Minden benne van: a tovatűnt
álmok, az elpazarolt Szeretet, a hiányzó otthon; a közös burok, amely nélkül félbevágott
gyümölcs marad a két összetartozó fél. Ezért a kötetzáró szomorú kérdés: ‘J. – mondd, mit
tudsz te rólam?’ (*Egy hang a tó fölött, Aszfalt*).

*

Engedelmes planéták c. verseskötete (2006) a korábbiak szerves folytatása, mintha egy szerte-
indázó élet ‘lugasa’ épülne olvasói tekintetünk előtt. Közöttük mintegy átmenetet teremt
próza-kötete (*Felhők, jegyzetlapok*, 2003), amelyből a költemények egyik-másik mozzanatára,
költőnknek a világhoz való viszonyára, sőt olykor egy-egy élettényre is magyarázatot
nyerünk.

Továbbra sem fedi fel maradéktalanul önmagát. Életérzéseket, tudatállapotokat rögzít,
fantáziáinkra bízva, hogy milyen történeteket olvasunk ki a merész asszociációs ugrásokkal
egybeszerkesztett ‘ábrák’-ból. Folytatva az előző kötetekben elkezdett belső monológot –
mintegy tisztázó ‘fényvillanásokkal’ nyomatékosítva a fontosnak tartott mozzanatokat – egy
világos-sötét sakktábla rajzolódik ki előttünk, amelyen a környezetéhez tartozó figurák
játsszák a maguk különös sorsjátzmáját. Néhány biztos vonatkozási pont is van ebben a
verses ‘életregényben’; elsősorban az előző kötetekből jól ismert J., aki félig-meddig élete tar-
tozéka, s néhány más mellékszereplő, akik hol felbukkannak, hol eltűnnek a szövegvilágból.
A jól strukturált próza-költemények tárgyilagos önszemléletről tanúskodnak; az olykor
meghökkenítő mozaikokat homályos-bizarr utalások kapcsolják egymáshoz. A szerző egyfajta
‘létösszegzést’ készít, mintegy lezárva, nyugvópontra juttatva a korábbi kínzó problémákat,
érzelmi viharokat, s derűs kiegyensúlyozottsággal tekint a közelgő ‘öregkor’ elé. Az apró élet-
kép-mozaikok montázsszerűen épülnek egymásba, a szürreális versprózák illetve szabadversek
váltakoztatásával mintegy folyamatosságot teremtve a részletek között, itt-ott zenei etűdökkel
dúsítva. Költőnk változtatja az elbeszélői nézőpontot (hol egyes szám első, hol harmadik
személyben mesél önmagáról); a látszólag szenvtelen, olykor ironikus formálásmód ellenére
mindvégig hamisítatlan poézis árad a szövegből.

Maga a kötetnyitó darab (*Felvétel indul*) arra utal, hogy 'élőfilm' pereg előttünk. Hősnőnk hárfát penget: a(z élet)folyó vizekre a hangszere. J. maga is olyan, mint a zene vagy a folyó hullámmozgása: hol fent, hol alant. A folyón átívelő híd szépen feszülő félkör a víztükörben kiegészül önnönmagával; 'melyik a látszat? melyik a valóság?' – nem tudni. Mikor 'megszólalnak a húrok, lent egészen elcsendesedik az élet, hogy hallani lehet a falak lélegzetét. Csöndre hang. Hangra csönd. Híd és folyó. Ki melyik?' (*Ki melyik?*).

Az emberi alkotás – Czilczer Olga felfogásában – meg sem közelítheti Isten remekművét, a Természetet. De azért lehet időtálló (*Szobrok*). A képzelet viszont megostromolhatja a legmagasabb sziklacsúcsokat, 'virágokat gyűjthet a völgyek vázájába', hálójába foghatja az elröppenő lepkéket, Noé galambjaként átrepülhet az ablaküvegen, tigrissé válva kipróbálhatja a korlátok nélküli szabadságot, esetleg 'sárga villamos'-ként a tömegbe gázolhat; figyelhet az ablakok alatt sétáló dáliaák áriájára, sercenő gyufával lángba boríthatja az erdőt; mint 'engedelmes planétákkal' zsonglörködhet a tányérokkal, amelyek aztán 'tengelyük körül forognak tovább' (*Csak messziről, És ön kicsoda? Dáliaák, A bűvész stb.*). Költő(nő)nk a fantáziájával, a múlt újraélésével teremt életet maga köré. Ha J.-re gondol, 'bőrére sablonmintákat hímez a várakozás'; a párna 'mind a négy fülével hallgatózik', s ő 'felemás arccal', izgatottan figyeli 'a párna népmeséjét': 'Volt egyszer... Valamikor...' (*A párna*). Egykor J. táncra kérte őt, de aztán elmúlt a farsang ('Eljárt fölöttünk a február is'). 'Újabb évek jöttek, újabb divattal. Szambák és rumbák. Tangók, keringők'. És J. újra meg újra táncba vitte őt; de együttlétük nem volt igazán harmonikus (*Táncban*). Mindezek ellenére: J. kiiktathatatlan az életéből, hiszen sorsuk ezernyi ág-boggal fonódott össze. Néha felriad éjszakai álmából: 'kavics csörrent az ablakon'. 'Ilyen későn kell hazajönni?' – kérdi bosszúsan; 'itt fekszik a gyerek mellettem, ha mozdulok, ő is ébred'. Aztán az álom-szobába visszatérve, szorongás fogja el: 'Mondd, J. – hát képtelen vagy lenyugodni?' Majd elszenderedvén, 'homály ereszen évek cseperegnek, egyre lassulóban'. Micsoda boldog idők is voltak, amikor a gyerek – apja távoztával – a nagyágyon 'még langyos testnyomába fészkelte magát!' (*Lapok egy életregényből, Üsd fel lapjaimat!*) De aztán átcsaptak fejük felett a hullámok, s az asszony – fiával – berendezkedett egy 'lakatlan szigeten'. 'Hagyományaink után sóhajtoztam, melyek nélkül nehéz lesz felépíteni kettőnk itteni életét. Csak a téli hónapokat kell átvészelnünk, mondja a gyerek unoka-gügyögéssé fiatalodott hangja. /.../ Ennyi bizonytalanságon, magvak a holdon, csak úgy lehetünk úrrá, ha gyökeret eresztünk' (*Bizony, sziget; Mennyi hullám!*).

De sikerült-e igazán gyökeret eresztetniük?

Az izgalmas életregény a képzelet és a valóság egymásba-játszásából szövődik szemünk előtt. A miniatűr történet-bokrokból lassan összeáll egy magányos, de kapcsolódni-kitárulkozni vágyó lélek viaskodása a sorsa által megszabott életkeretekkel. Mint aki bűjőcskát játszik önmagával, el-elrejtőzik az egyes történetmozaikok mögött. J. 'hol volt, hol nem volt'; ritkán találkoztak igazán össze. Éjjel egy váratlan telefonhívás: 'J. vagyok!' Az asszony elutasítóan: 'Téves!' Mintha vadonba tévedtek volna: 'Ő előttem. Én mögötte kullogtam abban a reményben, hogy az egykor délceg fasor végén mindenre fény derül. Lassan hajnalodott. 'J. vagyok' – ült fel az ágyon J., a kezét nyújtva. 'Már találkoztunk' – akartam mondani, de a hang, mely felőle jött, törékeny volt, amilyen csak egy madár torkából nyílhat szóra'. Aztán a madár felröppent – huss! ki az ablakon. S az asszony hiába várt újabb telefonhívásra. 'Reggelre este, estére reggel következett' (*Az éjszaka madara*). Bizonytalanul lebegő, hosszú esztendőök teltek így. A lírai alany már-már új társra talált, aki – kezdetben úgy tűnt – hasonlított J.-re. 'De az egyetértés útját csak ideig-óráig járhattuk. A hegyet-völgyet nem simíthattuk síksággá. Akkor meg hogyan tovább?' (*Hogyan tovább?*) Olykor-olykor megrázza még egy-egy perzselő fellángolás villanyárama (*A tűz társasága*). Barátja arcképét kiteszi ugyan szobája falára, de mikor 'az ábrázat valós tulajdonosa az ő energikus, a kelleténél lendületesebb mozdulatával kívülről becsukja az ajtót, hogy aznapi nekem írt levelét postára vigye, megmozdul a kép. Az

arc félrebillen. /.../ Ez a léghuzat. Ajtó se csattan. Megbillen mégis' (*Villanyfényben a kirakat*). Akkor már inkább egyedül...

A szerző számára a költészet nem 'menekvés'; ellenkezőleg: tápláló életforrás. *Vonulások* c. prózakölteménye mottójául egy *Lao-ce* idézetet választ: 'Nem lép ki az ajtón, és világot megismer'. Költő(nő)nk valódi otthona a szellem, a kultúra világa. 'Prágában járok Kafkára gondolok Krakkóban / megnézem a Wawelt Bécsben a Filharmonikusok / nekem játszanak Párizsba repülve a Sainte-Chapelle / festett felhőit bámulom aztán jócskán kitaposott / szandálban elzarándokolok / Abélard és Héloise sírjához a Père Lachaise-be / s tőlük nem is olyan messze Chopin-hez kinek / a szíve Zelazowa Wolában meg-megdobban'. Számára az Irodalom – maga az Élet. 'A könyvtutóban járván Quijote leemel a regények polcáról egy-egy puhafedelűt. /.../ Lapoztatja magát egy Borges, egy Eco. // Peregnek a lapok, mint száradó lomb. / Lapok őszi lombja. /.../ Nem inkább egy századoktól itt felejtett szélmalom-vitorla? De ez már egy másik utca. Idegen vidéken járván Quijote Oscar Wilde-re gondol, s megpróbál egy-egy betűkben hagyott történetet életre kelteni. Jutni tovább. Egyik históriából a másikba' (*Irodalom*). A könyv, a kép, a zene éppoly fontos számára, mint maga a természet (*Csendélet könyvvel, Mint a népdalban* stb.). Az 'összművészet' elvarázsoltjaként jár-kel a hétköznapiakban is (*Egy nap és a visszája*). Számára a betűtenger azonos a valódi tengerrel: 'azúr ABC-je' hullámain ringatózik önfeledten (*Egyetlen tenger*); s 'az élet – álom, az álom – élet', mint egykor Calderon számára volt. Képzete a regényhősöket mint valós személyeket idézi maga elé (*Telefonhang, A vízjel* stb.) Mégis olykor mintha attól félne: kiejti kezéből saját életregényét, s mint borsószemek szétgurulnak-összekuszálódnak benne a betűk – aztán már nem lesz képes újból összerakni, szavakká-mondatokká – élő szöveggé rendezni őket (*Jó nyomon*). Mint ahogy – valamikor, az 'édeni' időben – szétszakadt s szertefutott gyöngysorát. Mikor egy báli esten elszakadt a nyakát övező hamis tekla, táncosával hiába próbálta összerakni a lehullott szemeket. 'Az eltűnt Idő tengerében' az igaz a hamissal keveredve nyomtalanul alámerült (*Hamupipőke mesél*).

A gyöngy, a víz, a hullám, a halak, az eső, a Nap, a Hold, a csillagos ég, a szivárvány, a partokon átívelő híd, a tűz, a fel-felizzó parázs – Czilczer Olga versprózájának kulcsszavai. Hol felbukkannak, hol alámerülnek a szövegfolyam sodrában (*A tűz tisztasága, Fentről özönvíz, Átérti, Az épek, a jók, Fák ősszel, Hold és Nap, Mint a Nap, Az alma pirosával, A kiszáradt felhők ellebbennek* stb.). Mintha a reális / irreális szférák határmezsgyéjén ellen-súlyozna, álmovízióiban összefonódnak a természeti képzetek a tárgyak, dolgok világával, s ő megpróbál a konkrét valóságelemekbe kapaszkodni (*Tiltott övezet*). De nincsenek biztos fogódzói, így képzeletvilága elemeli a földtől (*Menekülőben*). Egyik-másik szöveg – tárgyias és tárgyilagos megformálása ellenére – bölcséleti sugallatokkal telítődik, illetve a mindannyiunkat érintő konkrétabb valóságmozzanatokat többszörös áttétellel egy magasabb síkra emeli. A kis életképek háttérben filozófiai problémák rejlenek, s bennünket is sorsunk alapkérdéseinek újragondolására készítetnek. Ennek egyik jellegzetes példája a *Köd* c. darab, amely félreérthetetlenül 'az élet – utazás' képzettársításra asszociál: Baudelaire *Az utazás* c. korszaknyitó költeményére, Kosztolányi 'villamos'-útjára az *Esti Kornél* novellaciklusból, illetve Semprun *A nagy utazás* c. félelmetes regényére. Czilczer Olgánál az utazás 'eszköze' a távolsági busz, amelyen ülve a 'honnan hova'-utastársakkal együtt szorongva várja, hogy 'egy verőfényes mezőre' érkezzen; táskájában hordja – több más kulccsal egyetemben – az odanyíló ajtó kulcsát is. 'Járművünk az országot szőröstől-bőröstől a köd gyomrában. A kulcs fémteste éppúgy elveszejthetetlen, mint az emlék verőfénye'. Megpróbálja 'szóra bírni a különféle zárba illőket'. A *Galambok* c. miniatura az utazás egyik kínos epizódját örökíti meg – szintén átvitt értelemben. 'Széthullajtva keréknyi körben a város morzsája. Jönnek a sötét tollúak. Felcsipegetik.' Ő pedig a madarakat csipegeti fel egy képzeletbeli mágnespatkóra. 'Kilencen voltak'; de amint többször is megszámlálja őket, 'hol eggyel több, hol kettővel

kevesebb madár'. Mindezt jósjelként fogja fel, 'maradék élete éveire vonatkozóan'. Közben a lámpa zöldre vált, a busz indulna, a vezető a jegy árát kéri – ő kilencet akar adni, de 'ennyi nem elég': 'felemelték az árakat'. Meghökken: 'Hiába, csak fél megállóra futja. Menet közben kell leszállnom hát. /.../ Lehet, hogy kilenc sincs?' A kérdés válaszatlanul elhal a csendben. A Jövő titokzatos fátylát senki sem lebbentheti fel...

Élet-számvetését a fantasztikum bizarr eszközeivel az utolsó ítélet fogalomrendszerére vetíti. 'Özönvíz' zúdul alá, villámlás, hatalmas mennydörgés... Majd minden elsötétül, s mintha ő is kettéhasadna ('a kettészelt utcán sehol sem találtam másik felem'). A villámfényes percnyi 'megvilágosodás'-ban egy rinocerosz közelít felé. 'Hirtelen lejártszódott egész életmesém. / Micsoda példánya a vadonnak! /.../ Az orrszarv mögött kígyótest, vagy inkább letört fatörzs. /.../ Nem győztem hálát adni óvatosságomnak, hogy nem adtam össze magam akárki jöttmenttel. Ha vesznem kell, vesszek csak félmagam. /.../ Vihar-e? Fűzapor? Kinek ez, kinek az az ébresztője' (*Fentről özönvíz*). A tisztító vihar, a 'megvilágosító' villámfény több versprózájában is vissza-visszatérő kép. Az 'ítéletidő' elpusztítja a korhadót, ugyanakkor a megújulás lehetőségét kínálja. A víz fákat, bokrokat, virágokat sodort magával. 'A villám újabb cikázásai sárgállottak. /.../ Fehér és kék hajnalkák bokrosodtak az ár levonulta után'. A szimbolikus vihar újra és újra visszatér(t): 'Jöttek új áradatok új villámokkal, repedt egekkel, melyekben már nem lakott senki. És a régiek? Velük mi lett?' (*Egyszer volt*).

A kötet utolsó darabjai a 'régiek', a hajdan-volt s tovatűnt életek titkát tudakolják. E költemények az életrajz ismeretében nyerik el valódi értelmüket. Czilczer Olga családjá apai ágon a holokauszt áldozata lett. Egész életét végigkísérte e kínzó tény, már egyik-másik korai versében is emléket állított az áldozatoknak (*Csillagok, Az auschwitzi holtak, Csönd* stb.). A fájdalom fél évszázad múltán sem csitult: 'Kocsin vonaton / utazott pár szemtanú még / látta bicegni a napkorongot / a zavaros hullámokon mielőtt / elmerült volna akkoriban / sebesen folyt a történelem / gödreit ásta a folyón / munkaszolgálatban a fény / ásott temetett / ásott temetett' (*Utóélet*). A családfa ágai letörten, szanaszét-szóródva. 'Hol vagyok s hol akiben / lakoztam a hozzám / tartozó melyik / kanyarnál forduljak / s jobbra-e vagy balra / földadnom már lehetetlen / de amit találni vélek / ez a kéz ez a borda / sehogy sem illik össze / a mosolyban belyukadt arc / olajos bőr világos szempár / homlokránc családi vonás / itt el nem igazít' (*Tömegsír*). A gyász egyre gyötrőbb, hiszen a tárgyi világ hűen őrizi a halottak emlékét, nyomát: 'A kitárt ajtó mögött, kihúzott fiókokban megmentett illatok, egy gyöngyös csipkegallér. / Az utód a pókháló rongyaiba burkolózik. Tépett számlapon merev mutatók le nem járt időközön lépnek át. Akik élhetnének még, élnek-e?' S az ő tiszteletükre rendezett vacsorán 'az elhervadt virágmintájú tányérok' megcsillannak 'az évszázad kétes fényei, nappalok maradéka, körös-körül fölvarrt csillagok' (*Porcelán hold*). Csakhogy ez a világ a valóságban már fényévnnyi távolságra van! A gyerekek (unokája?) szelíd szóval mesél 'egy illetőről, aki a lomb párnájára, a lombról, aki az égre hajtja fejét' – hajdani önmagáról. De a gyerekek nem rezonál rá – 'talán valami más mesét kéne', Óriás-országról, 'túl az Óperenciáról'. Odakünn esik az eső – éberem alszik, fel-felrebben. 'Hajnali négy. Se lomb, se ég. Párnáján a gyerekek szunnyad' (*Altató*).

Czilczer Olga már korai verseiben kimunkálta saját szólamát; közlésmódja az évek során mind összetettebbé, 'rejtjelesebbé' vált, ugyanakkor élményanyagában, tiszta és egyértelmű lényge vállalásában, formamegoldásaiban az maradt, aki volt. 'Növényi' léte folyondárszerűen tölti be a szűkös teret, amelyben élnie adatott. Indulásakor Csorba Győző így jellemezte költészetét (utalva *Egyetlen ablak* c. versének zárósoraira): 'lírāja voltaképpen szakadatlan 'közérthetővé tétele' a mindennapoknak', amit ő a legnagyobb elismerésnek szánt (in: *Ne mondj le semmiről* c. antológia, 1974.; 73–75. p.). Kezdetől fogva sikerült tehát átpoetizálnia

köznapi életét. Nem adta föl női(es)ségét; hitt, hisz az Élet folytathatóságában. Így kettős dimenzióban élhette meg a 'halhatatlanság' élményét: szellemi és mindennapi síkon, költőként és anyaként. Mint vágykép élt és él benne a nagy és teljes család álma, igénye. Mindazok, akikkel szoros és mély kapcsolata volt, akiknek köze volt életéhez, vele maradtak, s a szívében tovább élnek, azokkal együtt, akiket csak képzelete teremtett maga köré. A lírai alany tehát így összegez: 'Szép család. Jobbomon J., balról fiam, lányom, az unokák. De nem hiányoznak felmenőim sem. Ott ülnek-állnak mögöttem. Apám egyik keze vállamon, a másik annyiszor elhegedült erdejéből soha el nem hozott madarát röpteti. /.../ Anyám oldalt hajtott reszketeg fejjel néz lapjaimba, mintha kéretlen kibicelne. Rendezzem át életem, mondja'. M. és D. s 'a Soros Születő' a Jövő ígéretei... A valóság falán azonban a ragyogó vágykép mint lufi pukkan szét: 'Csak ne a tegnapot! Csak azt ne! Jönnek a dédunokák...' (*Családi tabló*).

*

A 'soros születő': az unoka. Az író – boldog nagymama-alteregőt öltve –, most már neki mesél a világ ezer csodájáról, távoli földrészekről. *Világjáró* c. kötete (*Versek Bobó könyvéből*, 2007), majd *Bobó könyve* (*Történet egy kisfiúról, aki felfedezte Akiremát*, 2008) egy kisgyerek kíváncsi szemével kutatja az Élet titkát: az örök sóvárgást soha nem teljesülő álmaink iránt. A regénybeli nagymama arra tanítja kisunokáját: álmok nélkül nem élhetünk, ez a sóvárgás az Élet sója; de tudnunk kell azt is: 'nem csak fényből áll a világ'. Így hát, ha nem teljesül valami, vagy nem úgy teljesül, ahogy vágytunk rá, akkor se történik semmi: élni kell tovább mindennapjainkat. A nagymama tanácsaiból némi rezignált bölcsesség és féltő-óvó szeretet árad: a felnövekvő ifjakat fel kell készíteni a csalódásokra is. Ugyanakkor tudatosítani akarja a gyereken: a világfelfedező álmok nélkül mitsem ér a valóság. Neki kell tehát vágni bátran a titkok útjának. Voltaképpen ez az álomvilág a könyv 'nyersanyaga': ebből építkezik az író. Az álmokból egy új, valóság-fölötti realitást teremt, amelyben minden fordított, mint a valóságban, s mégis teljesebb és igazabb. Kis hőse, Bobó és társai itt érzik igazán otthonosan magukat.

A két kötet szorosan kapcsolódik egymáshoz. *Bobó könyve* egy színes fantáziájú, vállalkozó kedvű, kalandra éhes kisfiúról szól; a történetbe szervesen beépülnek a *Világjáró*-ban megjelent versek, kiegészítve és poétikussá varázsolva a nyolc stációból álló nagy kalandot. Mindkét kötet varázslatos, a kisfiú álmaihoz méltó gyerekrajzokkal van tele; a képeken – mint szürreális mesevilágban – a dolgok, tárgyak, égitestek szabadon járnak-kelnek; megelevenedik az antropomorf világ. *Pöttyeske*, a labda, útra kél és útra hív: 'Induljunk, és lehetőleg már ma. /.../ Jó lesz pattogni, szállni ott fent / ha már az aszfalt elfogyott lent / éjjel betérni egy vendégházba, / puha álomba, idegen ágyba. /...// Napok, holdak és labdatársak / suhannak el, vagy minket várnak / egy játszótéren vagy a sarkon épp. / A pingre a pong válaszol odébb'. A Természet, amely maga is örök körforgásban, mozgásban-változásban van, Bobó életének nemcsak színtere, környezete, hanem társa is: 'A hegy, ha megy, halványsárga / tüllruhában megy a bálba. // Erdőben, völgyben a gomba / kalapja, pöttye a gombja. // A tó, a föld pöttye zöld, / tán maga is pötty a föld. / Pötty hátán pötty, el is szállna / a világ, ha lenne szárnya' (*A hegy, ha megy...*). Bobó és kis barátai a Világ-otthon lakói, a Mindenség szerelmesei; a földi és az égi szférában egyszerre szeretnének otthonra találni, égitestek magasába vágnak: 'Surran a lift, lódul tova, / tán maga se tudja, hova, // Elhagyja a tizediket, / felhők ott az emeletek. / Este lesz, s ő torpan, megáll. / Kiszáll a nap, a hold beszáll' (*A lift*).

A mese Bobó álmára épül, de a történet szálait az író gombolyítja. Mintha Bobó – miután végigálmodta a világfelfedező utat – érettebben, 'felnöttebben' ébredne fel. A képzeleti és a valóság-rétegek összemosódnak, egyik áthatja a másikat; sokszor alig sejthető, éppen melyik szinten járunk? A fantázia-teremtette bizarr, furcsa dolgok a realitással vegyülve kiszínezik a kisfiú életét, aki Amerika helyett – nagyanyja tanácsára – a távoli-sejtelmes földrészt, *Akiremát* akarja felfedezni. Álmában egy ismeretlen réten bóklászva csodálatos felhőalakza-

tokban gyönyörködik (óriás-madár, vadgúnár, Micimackó, sőt saját házuk, amelynek ablakából tündérré szépült anyja nézi őt); de hirtelen-váratlan megbotlik – valójában alvás közben legurul kis heverőjéről – s felriad. Körülnézve azon sajnálkozik: miért nem egy ismeretlen bolygóra pottyant, mint a Kisherceg, netán a Világűrbe, esetleg a Holdra? Nagymama biztatására aztán kis barátaival (*Pöttyeske*, a labda, *Zagyi*, a kifestőkönyvből kiröppent, kéksárga szárnyú rigó, *Búbás*, az eb, a *Begyógyult Lábú* kismadár, bábok – lepkék – hangyák – bogarak, s a *mesefigurák*, akikkel út közben találkoznak) nekivág az Ismeretlennek.

A szerző nem lineáris történetet mesél, hanem az álom logikája szerint különböző mozaikkockákat épít egybe, amelyek ugyan egy-egy valóságmozzanathoz kapcsolódnak, de el is szakadnak attól; s a fantázia-országban kalandozó kisfiú vissza-visszatér hozzájuk, mint szilárd támpontokhoz. Ilyen biztos pont az iskola, ahova Bobó reggelenként elindul, s amely álmában is fel-feltűnik; vagy még inkább a forgalmat irányító közlekedési rendőr, aki – fejtetőn állva – a madarak röptét is irányítja. A fent és a lent tartományai felcserélődnek, Bobó maga is kézen állva társalog a Rend barátságos őrével, aki átadná neki a posztját, de a kisfiú ettől visszariad (mi lenne, ha a madarakat nem Afrikába, hanem Amerikába, netán Akiremába irányítaná? a gyerekeket pedig iskola helyett cirkuszba?). Bobó számára a tanóra is az ábrándozás színtere: a kinti madárcsicsergésre, zene-bonára figyel – egy kis törött szárnyú-lábú bicegő madarat levesz az egyik faágról, bekötözi sebeit, s aztán hosszú útjukon *Begyógyult Lábú* is velük tart. Tehát míg az álomsíkon a nagy felfedező-utazás zajlik, a valóság szinten Bobó éli a maga iskolás életét, amelytől igazában véve nem is akar elszakadni, hiszen érzi: szüksége van a szilárd pontra, ahova álmodozásából vissza-visszatérhet.

A kisfiú – kedves madaraihoz hasonlítani akarván – maga is szárnyakat növeszt, s négyesben (ő, *Pöttyeske*, *Zagyi*, *Begyógyult Lábú*) útrakelnek. Mikor megfáradnak, leereszkednek egy hegyi tisztáson; szedret, mogyorót s egyéb magvakat csemegéznek. Mindeközben különböző mesefigurákkal találkoznak (*Jancsi és Juliska*; *Piroska és a farkas*, no meg a *nagymama*; a kis *Ancsa*; a gonosz *Erdei Anyóka* és az ellene dallal védekező *kis szolgálólány* stb.), akik ideig-óráig csatlakoznak hozzájuk, s elmesélik fura kalandjaikat, amely minden esetben különbözik a köztudatban élő mese-variánsoktól. Mert bár az író az ismert mesék alapmotívumaira épít, Bobó képzeletében természetesen átformálódnak a figurák (az olvasott-hallott mesék az ő *saját* történetének részeivé válnak, s ő *valóságként* éli meg a hősökkel való találkozást, saját fantáziája szerint átformálva őket). Útjuk nagyon vidám; *Pöttyeske* pöttyeit a nap tündökletesen átvilágítja; a pöttyök olykor leválnak róla s mint kis bogarak külön táncot ropnak – csupa derű és kacagás az életük... A magasban röpködve-játszadózva énekelgetnek. Bobó vágyakozva gondol arra: jó lenne, ha nagy testvére, Dani is itt lenne kedvenc kutájával, Búbással – s ők máris ott teremnek. Az egyik városban a kis fagyoskodó-didergő *Gyufaárus Lány* toppan eléjük *Andersen* meséjéből; Dani szárnyakat rajzol neki, s ő boldogan indul a csapattal a meleg Afrikába. A kikötőben *szárnyas hajóra* szállnak, s az a magasba emelkedik velük – alattuk gyönyörű sziget, fejtetőn álló házakkal, mozgó járdákkal, amelyeken az emberek – szintén fejtetőn állva – különböző irányokban közlekednek. Csodálkoznak a 'fordított világon', de aztán rájönnek: a földgömb *túlsó* felén járnak. A városkapunál egy fordított nagy A betű; a kis Gyufaárus Lány elmosolyodik: lehet, hogy ez egy ismeretlen földrész jele – netán *Akiremáé*? De Bobó leint: 'Már hogy lenne az? Hiszen Akiremát még fel kell fedezni!'.

Czilczer Olga nagyon jól ismeri a gyermeki észjárást s a kicsik fantáziavilágát. Mint 'mindentudó szerző', már itt sejteti: maga e kirándulás felér Akiremával; sőt! voltaképpen Akirema nem más, mint a vágyott és megszerzett tapasztalat: az álom több és gazdagabb a valóságnál, hiszen annak esszenciális elemeiből építkezik.

A kis csapat újra beszáll a szárnyas hajóba (Dani, Búbás és a Nagy Szerecsen is – aki mind-egyedül a hajó hátuljában ült – velük tart); de most a vízre ereszkedve folytatják útjukat. A nagy tengert átszelve, vidáman énekelnek: 'Hajó, hajó, gyöngyragyogó, / virradóban a nagy tó. / El-

gurulnak a csillagok, / gyöngynapunk gyöngyen fölragyog. //...// Planéták hárman / pancsolnak a tenger-kádban. // Kikötőjük lesz az álom. / Ide látszik: mesés várrom. // Sellők, tündérek, ó falak / Halnak a Hold egy fél falat' (*Hajó, hajó*). De hogy boldogságuk ne legyen zavartalan (hiszen az Élet sok bajjal-megpróbáltatással jár!), hirtelen robaj, mennydörgés, cikázó villámok, vihar. Pöttyeske riadtan szaval: 'Szél vágtat, ajtót, ablakot ráz, / és az ég egy darázslik. / Ez tán egy gonosz varázslat, / s a kaptárból száz felhődarázs // röppen ki, áll fel csatasorba, / s meglehet, fullánkjuk mérges, / főleg labdákra veszélyes. / Miért is szálltam én hajóra!' (*Labda a háborgó tengeren*). Aztán egy éles villám, a hajó kettészakad, s ők a tengerbe zuhanva próbálnak a széthulló deszkákba kapaszkodni. No de a modern technika a segítségükre siet: – pillanatragasztóval hamar összeragasztják a roncsokat, s máris mehetnek tovább – most újra a levegő-égben. Alattuk zöld lankák, gabonatóblák, hallgatag halastavak, bőbeszédű folyók suhannak tova. A pilóta sebesebbre váltja a tempót, mintha valami szédületes keringőt járva pörögne-forogna a hajó. Az utasok előtt feltárul az ég teljes pompájában; a szépséges planéták látványa szinte vakítja őket. Majd kikötéshez készülődnek; a pilóta a horgonyt az egyik csillag hosszan kinyúló ágára veti – a szárnyas hajó inogni, hintázni kezd. Mintha egy új világ tárulna fel előttük; ámulva nézegetnek körbe-körbe, mint *Alice Csodaországban*. Ebből az égi világból bizony nem vágnak hazatérni a szürke hétköznapiakba! Pöttyeske vidáman énekel: 'Szállva száll a hinta / velem s veled, s mintha társával a közeli ég / labdázna, és a messzeség / kezéből épp kihull / a nap, és alkonyul' (*A hinta*).

Mintha úrhajóban libegnének, kitágul körülöttük a téridő... A kikötött (úr)hajóból mentőcsónakba szállva nekivágnak az Ismeretlennek: hátha felfedeznek egy új planétát? Kis csónakjuk – mint dodzsem a Vidámparkban – vígan evickél a planéták közt; a szemet vakító égitestek különböző tempóban úszkálnak körötte. Az 'égi fogócska' mindnyájuknak tetszik; Zagyri rá is zendít *Ez a csillag* c. énekére. De váratlanul egy csillag hosszú ága – mint nyílvevessző – a szemébe fúródik; ő ijedtében csőrollójával elnyisszenti, mire a csillag csonka-bonkán billegni, bukdácsolni kezd. A Nagy Szerecsen sietve lángot sercint a kis Gyufaárus Lány utolsó gyufájával, s a csillag-végtagot megérintve, parányi gyertya-csordulattal hozzáragasztja a fényághoz; mire a csillag tapsikolva, vidáman tovaszáll.

A kaland a planéták között talán a mese legizgalmasabb, legeredetibb része. A kozmogóniai-mitologikus és a mesei elemek szorosan egymásba szövődnek; így a történet egyszerre archaikus és ultramodern. A kis csapat minden tagja otthonosan mozog ebben a bizarr-szép 'magaslati' világban; megsejtve-megérezve, hogy tágasabb otthonuk a Világűr. Majd a gép a szárazföld fölé kerül, leereszkedik, s kiköt a homokos parton. Az utasok kiszállva nyomban felfigyelnek egy furcsa feliratú táblára: 'TT VN VGA-nk'. Zagyri rögvést meg is fejt a takarékos írást: ITT VAN VÉGE A VILÁGNAK. Most eszükbe jut, hogy egyszer már látták az A betűt – hátha az egy birodalom, egy földrész nevét jelölte? Itt lenne hát vége A-nak, azaz Afrikának, vagy esetleg Akimerának? 'Egy egész világot hagytunk a hátunk mögött' – vélekedik Bobó. Amint töprengenek-tanakodnak, futólépésben közeledő csapat tűnik fel, furcsán bukdácsolva a fövényen, amely mintha maga is hullámszöveg. Az ólomkatona távcsővel fürkészi a messzeséget; Bobó kézzel-lábbal integet neki: itt az ellenség! Csakhogy soraikban csakhamar ismerős alakot pillant meg: az iskola előtti téren irányító közlekedési rendőrt, s mögötte a madár-zenekart, akik a visszatérők üdvözlésére sietnek. A zenekar a rendőrkarmester intésére rázendít, de produkciójuk iszonyú hangzavarba torkoll. Bobó már sejt: oda érkeztek, ahonnan elindultak. Így kerek a világ. Útközben nagyon megéheztek; Pöttyeske indítványozza, hogy a piacra siessenek, ahol sok-sok finom zöldség, gyümölcs vár rájuk (*Piac* c. vers). Bobó viszont arra gondol, hogy vadászni kéne menniük; az ólomkatona puskájával esetleg gepárdot is löhetnének. 'Üres hassal nem fogunk nekivágni az útnak, amely visszafelé ugyanolyan hosszú lesz, mint idáig volt'.

De ekkor forgolódni kezd álmában, majd hamarosan felébred; természetesen a földön találva magát, az ágy előtti szőnyegen. Mikor nagymama beóvatoskodik kis szobájába, már barátságosan mondja: ‘Kérlek, ülj ide, fontos mesélni valóim vannak’. S aztán vég nélkül meséli, csak meséli kalandjait; egyre azon bánkódva, miért is ébredt föl, mielőtt fölfedezte volna Akiremát? ‘Szegény Akirema! Most fölfedezetlenül marad, vagy más fedezi fel helyettem!’ De nagymamája megnyugtatja: ‘Hiszen fölfedezted! Vagy nem láttad-e sétálgató fáit, mozgó járdáit, fordított házait, a lassan járó járműveket, takarékos feliratokat? Nem láttad-e határait, fővárosát az avar alatt is zöldellő fűvel? Ha nem te meséltél volna róluk, tán el se hinném mindezt. Aztán meg ott volt a tenger, regényed tengere, mely partjait mossa’. S mikor Bobó némi csalódással mondja: ez a csodálatos kontinens a föld túloldalán ‘közelebből nézve azért mégsem olyan csodálatos’ – nagymama bölcsen inti: ‘Nem csak fényből áll a világ. Ezt még a Nagy Szerecsen sem állítaná. Ha nem hiszed, legközelebb kérdezd meg tőle’.

Akiremát fölfedezni a *valóságban* természetesen nem is lehet, hiszen csak képzeletünkben létezik: mindannak a foglalata, ami mellett észrevétlenül megyünk el a hétköznapiakban. A sok érdekes apró látnivaló, a mindennapi élet gondjai-bajai elterelik figyelmünket a *lényegről*; csak az álom koncentrált világában sejlenek fel előttünk a *valódi* értékek. Így hát a regénybeli nagymamának van igaza: Bobó és kis csapata mégiscsak felfedezte Akiremát. Bobó regénye, kalandos története nem pusztán mese; valójában égi-földi énünk kettősének színes-forgatagos egymásra vetítése, egymással való szembesítése. Akirema: vágyaink netovábbja, ahova soha nem jut(hat)unk el; és mégis mintha ismernénk, mintha már jártunk volna ott. A földi világ *fordítottja*: ott minden tiszta, egyértelmű, a szépség, jóság, igazság jegyében fogant. Mint Campanella *Napállama*, amely földi síkon soha meg nem valósulhat; s mégis: álmokképként mindannyiunkban benne él. Vagy mint az Éden, ahova mindig visszavágyunk, de ahova nincs visszatérés.

A Bobó *könyvéből* kisfilm is készült a szerző forgatókönyve alapján (a Duna TV számára). Sőt, Németországban operát is készítenek belőle, az író nő librettójára építve. Úgy tűnik tehát, Czilczér Olga azon alkotóink közé tartozik, akiknek híre külföldre is eljutott; itthon azonban viszonylag szűk körben ismerik. Több regénye, drámája máig kiadatlan.

Czilczér Olga zárkózott, kulturált egyénisége, disztíngvált, finom hangja ‘nem illik bele’ politikummal áthatott, harsogó irodalmi közéletünkbe; a fővárosi forgatagtól való elhúzódnása (Szegeden él) nem tette, nem is teszi lehetővé, hogy nevét szélesebb körökben szárnyára kapja a hír... Pedig olyasmit tud a világról és az emberről, amit nem sokan: ismeri a szív titkait. Költészete egészében azt sugallja: aki nem élte át transzcendens énünk szürreális régiókba emelkedő ábrándjait, az soha nem juthat harmóniába önmagával. Hiszen a boldogság és a benső béke nem külső tényezőktől függ, hanem abból a felismerésből fakad, amit Vörösmarty így fogalmazott meg másfél évszázada: ‘Amennyit a szív felfoghat magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk’. Költő(nő)nk sokat mondhat a magáénak: a lélek derűjét és a mindent átható, mindenkire átsugárzó Szeretetet, ami lényéből és írásaiból árad. Így hát gazdag; gazdagabb, mint sokan mások, akik a világszínpadon forognak-pörögnek, s a felszín látszatragyogásában tündökölnék...

A szeretet metafizikája

(Pozsgai Györgyi: *A hetedik ajtó, (F)utórengések*)

‘Pártoskodó’ szellemi életünkben szokatlan, sőt meglepő az az intuitív közelítésmód, amellyel a szerző az Élet benső törvényeit kutatja. Egy érett, lelki harmóniára törekvő, nemes gondolkodású személyiség tárja fel őszinte nyíltsággal előttünk azokat a léttitkokat, amelyeket a ‘hetedik ajtó’ rejt, s ahova egyetlen ember sem szívesen enged bepillantást. A már nem egészen fiatal tanárnő élettapasztalatait, olvasmányélményeit érzelmi és intellektuális szűrőjén átbocsátva, esszenciális létértékeket mutat fel. Írásait olvasva voltaképpen egy ‘beavatási’ folyamatban van részünk: az író(nő) végigkalauzol bennünket saját életútján (természetesen nem empirikus síkon!) s ‘üzeni’: ha a szeretet-törvény szerint élünk, kiteljesedik életünk.

Eddig mindössze két verseskötete jelent meg (*Egymásba áradó folyók, A szenvedély peremén*, Gonda K. 2004., 2005.), de napilapokban, folyóiratokban már korábban is publikált. Tanári munkája, örömmel vállalt családi kötelességei kötötték le erejét, idejét – a művészet iránti eredendő vonzalmát ezekben élte ki. Úgy építkezik, mint a tengermélyi kagylók, ‘éveken, évtizedeken át izzadva ki a csodás gyöngyöket’, hogy aztán – megőrizve és átértékelve a múltat, a keserűségeket, csalódásokat éppúgy mint a szívbéli örömeket – okulásul továbbadja ‘a körülölelő világnak’, amit az élet lényegéről megtudott: ‘a fájdalomból született értékeket a megbocsátás ereje, az önzetlenség, odaadás, a lemondás, a sorssal való megbékélés’ teszi igazán értékessé számunkra (*A gyöngykagyló világa*). Sajátosan női, de nem affektálóan ‘nőies’ látásmódjának köszönhetően *belülről* közelíti meg a dolgok – tárgyak – természet világát, s mintegy panteista életérzéssel szellemmel telítettnek érzékeli azt (akárcsak Baudelaire egykor: ‘Templom a Természet’!). Részben olvasmányélményeit dolgozza fel, részben ‘világfelfedező’ utazásait, amelyekről megtérve – új tapasztalatokkal feltöltődve – másként látja/láttatja az őt körülvevő világot (is).

Szeretetcentrikus világképében egymásra vetítődnek a valóság különböző szintű-jellegű rétegei. Az *Andersen*-meséből ismert *kis hableány* önfeláldozó, tiszta szerelme, a királyfi boldogságáért vállalt kemény próbatételek elviselése, az önkéntes lemondás megható szomorúsága őt megrendítő eszmélkedésre ösztönzi (*Sellőuszonyok elvesztése*). ‘Minél többet adsz, annál inkább kiszolgáltatottá válsz’ – sugallja számára Oscar Wilde *Boldog hercege*. És mégis: ‘mintha Krisztus küldötte lenne’, a szobor-herceg valóban boldog. A másokért vállalt önfeláldozás teszi azzá. Vagy a kismadár, amely – egy másik Wilde-mesében – egy szál piros rózsáért feláldozza az életét, csak hogy a neki kedves diák átadhassa azt a szeretett lánynak, aki aztán unottan kidobja az ablakon. De ugyanígy Mallarmé *faunjának* fájdalmas sóvárgása a szépséges nimfa után – a beteljesülhetetlen vágy az Abszolútum iránt – mind-mind a boldogság forrása annak, aki nem a bornírt ‘birtoklás’-ban látja az Élet értelmét (*Szimbolista sóvárgás*).

Versei olykor ‘rárímelnék’ esszéire: egy-egy fényvillanású képben tömören megjeleníti mindazt, amit prózában csak ‘dadogva’ lehet elmondani. Így a műfajok kettős prizmáján át tárul fel előttünk benső világa s az a biztonságos szeretet-háttér, amely szilárd alapot ad neki az élet nehézségeinek elviseléséhez. Korán elvesztett édesanyja – holtában is – mindvégig mellette, mögötte áll (*Anyám a libanoni zene mélyén*). Több versében megidézi az ‘ösi’ ház melegét-fényét, ami gyerekkorában védőburokként fogta körül (*Magzati lét – Mamának, Gyermekkorom, Fasor fényben*). A Cegléd melletti kis falu, a virágokkal teli kert, szigorú, de szeretetteljes nagyanyja, idősebb testvérei (nővére, két bátyja) mind-mind mint ólevendula-illatú emlékek raktározódtak el tudatalattijában; s bár sorra elveszítette mindnyájukat, a múlt mégis szilárd megtartó erővel fonja körül (*Emlékvillanások, Születésnap, Somogyi táj, Égi*

határsáv – vagy prózában: *Flóra, Bátyám metamorfózisai*). Túllépve a fájdalmon, az ‘év-szakok zenéje’ vigasztalja. Az érzelmeket-hangulatokat plasztikus képekkel, az absztrakt és érzéki sík egybefogásával, szinesztéziás szerkezetekkel jeleníti meg: ‘Sűrű hó-függöny takarja el a fákat / lét szemfedője’; ‘kék korallok / lebenyei közt / lebegő medúza a bánat’; ‘virágok nyílnak a mai bánatból holnap’, ‘a lótusz sárba tiportan is fényről álmodik’, s őt ‘színek szivárványló szárnya’ röpteti magasba; ‘a törött idő emlékserepei’ mint ‘táncoló tükördarabok’ villannak fel tudatában; s ‘a fán fényes rügyek várják az újjászületést’ – stb. stb. (*Télutó, Tavaszi kérdések, Zivatar után, Júniusi széljegyzetek, A táj eufóriája, Téli napforduló, Évszakok határán* stb.).

Pozsgai Györgyi irodalmi, művészeti tárgyú elemzései mélyen személyesek – valóságos ‘élet-tárgyalások’. Mint jó tanár: szubjektív elfogultsággal szól a kiválasztott művekről; ugyanakkor mégis objektíve is igazak, érvényesek következtetései. Legizgalmasabb esszéi a lét alapkérdéseivel, önnön metafizikai énünkkel szembesítenek bennünket; interpretációival személyes segítséget, útmutatást kínál olvasóinak/növendőkeinek saját életproblémáik megoldásához.

A szerelem rétegeiben József Attila *Ódáját*, Radnóti Miklós *Tétova ódáját* s Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* c. költeményeit analizálva, ‘női szemmel’ értékelve, a szerelem természetrajzát próbálja feltárni. Úgy véli: e három ‘nagyvers’ segít rendet tenni életünkben. ‘A költészet metafora-rendszerén keresztül eljuthatsz önnön érzelmeid – ha nem is teljes megfejtéséhez: feltérképezéséhez’ – sugallja. Erről az alapról indulva az ember kialakíthat egy olyan életet, amely védelmet jelent(het) számára. A szerelem anatómiáját csak a nagy alkotások tükrében érthetjük / ismerhetjük meg igazán – hangsúlyozza. A három költő más-más típusú – mégis azonos alapú, erőteljes intenzitású – ‘vallomását’ szemügyre véve, ő azt a következtetést vonja le: csakis az önfeledt egymásra-találás, majd a szoros egymáshoz-tartozás, ‘a beteljesedett édeni pillanat’ tiszta gyümölcsét elfogadó szerelem teheti maradéktalanul boldoggá az embert, s ez az élet kiteljesedésének alapfeltétele.

Jelképek megtestesülése c. – az előzőkhez kapcsolódó – esszéjében saját élete alakulásáról vall, érzékeltetve, hogy a közös Éden fényragyogásában telnek mindennapjai, s azt is, hogy az Éden megteremtése – mint lehetőség – mindnyájunk számára adott. ‘A szerelemben létezésünk maga a világteremtés csodája. /.../ Bennünk egyesül az elemek minden áldása. /.../ Mennyi jelképet kaptam! Enyémek ezek és mindenkié. Már másként látom a virágzást, az őszi fényeket, az aranyló hegyeket, erdők madarait, a múlt lezárt emlékeit, a jövő reményeit, a csendet, a színeket, a találkozások rítusát, a végtelen utazások lázát, az érkezést és búcsúzást, a virágos temetést, a magány sóvárgó kínjait, a titkok rejtett hallgatását, az ajtók kinyílását, záródását, minden létező metamorfózisát. Bennünk él minden, mi emberré tesz engem, téged.’ Szemében a szerelmi egyesülés: ízelítő a halhatatlanságból – a pillanat örökkévalósága. Aki ezt átélte, annak ‘a halál nem pusztulás, hanem egyfajta átlényegülés’.

S vajon miért nem így éli meg minden földi halandó a szerelmet? Pozsgai Györgyi e kérdésre *A Kékszakállú herceg vára* elemzésével válaszol (*A hetedik ajtó*). Mindnyájunk közös problémája: szabad-e, lehet-e saját lelkünk legbenső kamráját kinyitni? – lehet-e, szabad-e mások lelkének hetedik ajtaját áttörni? Hova vezet a kíváncsiság – a féltékenységek – a mások titka után kutató szenvedély? S ha nem lehet és nem szabad, akkor mi bontja le a falat két lélek között? A testek ozmózisa ehhez nem elegendő! S nem bűn-e az, ha lélek-barlangunkból kizárjuk a hozzánk tartozót? – vagy ha nem is bűn, de vajon nem a végtelen egzisztenciális magány forrása-e? Az örök Judit ‘szívével’ akar látni; szeretné ‘megváltani’ a férfit – de hiába! Ha nem találja meg a ‘kulcsot’ (a megfelelő kérdéseket, az empatikus együttérzés szavait), ha nem megérteni, hanem ‘birtokolni’ akar – a másik lelke zárva marad előtte. A

Kékszakállú óva inti a kíváncsiskodó behatolástól, hiszen ő sejtí: mindketten vesztesek lesznek, ha feltárul a hetedik ajtó...

Pozsgai Györgyi mély metafizikai érzékenységgel bontja ki e sokértelmű mű 'stációt'. Analízise bizonyos értelemben eltér az eddig ismert elemzésektől: a nőt-férfit ő *egység*nek tekinti, s elsősorban az érdekli: hol és miért romlott meg Judit és a Kékszakállú viszonya? Hangsúlyozza, hogy mindkettejükben önmagukon belül zajlik a konfliktus, így egyre reménytelenebb, hogy eljussanak egymáshoz. A *függöny* – *fátyol* – *ajtó*, amiket Judit fellebbenteni-felnyitni kíván: egyazon szimbólum-körbe tartoznak; ide sorolható a *lepel* jelkép is, 'amely a bűnösség elrejtésére szolgál'. A hetes szám numerikus szimbólum: élet/halál titkát zárja magába. Ahogy az életben előrehaladunk, úgy tárulnak fel sorra maguktól az ajtók előttünk; sürgetni, titkukat meglesni nem szabad. Mikor Judit követelésére mégis kinyílik a legbenső ajtó, s előlépnek az asszonyok (allegorikus figurák: a Hajnal piros palástban, a Dél tűzpalástban, az Est búpalástban, gyöngykoronában), Judit már tudja: nincs menekvés. A 'könnyek terme' foglya lesz ő is, mint az Éj s az Álom úrnője, csillagpalástba merevedve. A létdráma 'üzenete' tehát Pozsgai Györgyi 'olvasatában': ha férfi és nő nem tudja egymás személyiségét kölcsönösen tiszteletben tartani, s nem képes egymás magányát feloldani, akkor mindkettő halottá válik.

Épp ezért az elemzés záróakkordjaként felmutatja a lehetséges ellenpólust is: a Mahábhárata Szávitri-történetét. Szatjaván magától tárulkozik fel kedvese előtt, mert hisz benne, hogy az igaz szerelem kiszabadítja az embert a magány rabságából, s az Élet teljességét megélni csak párosan lehet. Csakis az őszinteség, a kölcsönös odaadás, egymás maradéktalan elfogadása 'válthatja meg' a szíveket, s így – individuumuk börtönéből kilépve – mindketten átélhetik egymással s a világgal való egylényegűségüket. 'Kékszakállú szimbolikus sorsában mindannyian benne vagyunk'; sőt: mindnyájan egyszerre vagyunk Judit is, s a Kékszakállú is – hol egyikük, hol másikuk. A tanulmányt lezáró vers még személyesebbé teszi az egymáshoz vezető lélek-utat: 'Kozmikus Nap-utazásunk / szent keresés, beavatás. /.../ Titkos út ölel át / múlt és jövő között, / önmagától szerveződött létformánk / misztikus és örök' (*Szimbólum III.*).

Írónőnk tehát a 'Jövővel áldott' kapcsolatokat tartja az Élet megtartó-újraépítő alapjának. *Perpétuum mobile* c. írása erről a szakrális körforgásról szól: a szerelemből született utód – felnövekedvén – maga is társat választ, az új kötődésből új család lesz, annak is lesz gyümölcse – így adják át a nemzedékek egymásnak a stafétabotot. Egy édesanya vall itt gonddal nevelt fiának arról a boldogságról, amit az ő születésekor érzett, majd a reményekről és fájdalomról, az aggodalommal vegyes örömről, amellyel felnövekedését férjével együtt kísérték; s végül az intelem: 'Neked is végig kell járnod az utat. Már te is gyűjtöd az emlékeket, mert az ember amíg él, mindig összegez, mérlegre teszi az időt, és a bolygó perpetuum mobileként forog velünk, kilépni nem lehet a folyamatból.' Végül az örökérvényű jótanács: 'Ragadd meg a pillanatok szépségét, ne hagyd kezéd közül kicsúszni a szeretetet, örülj annak, ha adhatsz, és ha kapsz, tudd elfogadni!' Ezek a felismerések tartják össze az élet szövetét.

A személyes élet körein túl Pozsgai Györgyi a létezés egyetemes csodájába is beavatja az olvasót. 'Világjáró' utazások során fedezte fel családjával együtt a Természet – a tenger, a sivatag, a kőzet- és ásványvilág, flóra és fauna – színorgiáját, a 'gyógyító kövek' mágikus varázserejét, a fény- s árnyjátékok titokzatosságát. A szubjektív élménybeszámolót a művészi útleírás/tájfestés színezi feledhetetlenné, s hozzá kultúrtörténeti áttekintés is társul. *Jordánia* buja növényzete, a *Vörös-tenger* azúrja, a *Wadi Rum* sivatag rikító sárgás-lila-vörös-kék színei a hegyek kékes-lilás árnyalataival a háttérben, a sivatagi naplemente pompája, majd a kihűlő éj és a csend, a *Genezáreti-tó* kékes-zöld vize, a fölötte lebegő könnyű pára feledhetetlen élményt jelentett számukra. Sok nép lakta ezt a földet a múltó évezredek során; éltek itt görögök, rómaiak, bizánciak, ottománok, arabok, s mindegyikük maga után hagyta saját kultúrája nyomait (*Kövekbe zárt üzenet*). Aztán *Ithaka*, a görög tenger fenséges kékje, a

görögség nagyívű álmai, az *Akropolisz* alatt *Athén* ragyogása antik romjaival és a nyüzsgő modern élet, a görög táncok büszke testbeszéde... 'A lezárt múlt itt szépen megfér az örökösön változó jelennel'. Majd *Korfu*, 'a tájba költözött mítosz', emberarcú istenek, zene, tánc. 'Lelked eggyé válik a tájjal, az emberi derűvel, a hagyományokkal'. Az *Ión-tengeri* 'smaragd sziget' Odüsszeusz – Nauszika kalandját őrzi; a *Koriszion*-tóhoz vezető út ciprusokkal, kaktuszokkal és olajfákkal övezve; a tenger türkiz és azúr színei örökös napfényben ragyognak, a csipkézett partvidéken szakadékok, hegyi kolostorok, *Benitses*ben pedig egy páratlan kagylómúzeum. Ezt a sok-sok csodát szívükbe zárva, hazatértük után szinte az egész élethez való viszonyuk megváltozik: derűsebbek, elnézőbbek lesznek az itthoni hiányokkal szemben (*Végtelen utazás, A felismerések szigete*).

No és *Párizs*! – az örök-nyüzsgő *Szajna*-parti sétány, a fényárban úszó *Champs Elysées*, a szédítően magas *Eiffel-torony*, s onnan a város látványképe, az *Invalidusok* templomának aranyló kupolája, a *Louvre* titokzatos épülete, a *Jardin des Tuileries* feledhetetlen szobrai, virágágyásai, a *Szent Mihály* útján Ady lelkének apró kis 'rözsedalai' – mind-mind a Párizs-rajongó magyarok emlékeit idézik. S végig *Dél-Franciaországon* a gótikus katedrálisok, a romantikus és rokokó kastélyok lenyűgöző csodája, az antik-hellén örökség metamorfózisa, a győztes életöröm s a kozmikus harmónia delejező varázsa! (*A sugárzó erő alkotásai*).

Ezekben a szenzibilis, spirituális tartalmakkal feltöltött úti beszámolókból az a rendkívüli, hogy írójuk intellektuálisan feldolgozott élményként örökíti meg őket, tehát egyszerre érzelmiek és racionálisak. Pozsgai Györgyi a művész szemével látja és láttatja mindazt a csodát, amit a teremtő Természet és az emberi alkotóerő létrehozott; a tárgyak-dolgok világa meditációs objektum lesz számára, s ő lírai átéléssel jeleníti meg hozzájuk fűződő viszonyát. Minden apró mozzanatban – tárgyban – formában mandalát lát; az ősi múlt 'üzenetét' érzi. Ő maga is készít mandala-rajzokat, színekbe öltözteti őket, s ámulattal tölti el a belőlük sugárzó misztikus harmónia. Giotto, Van Gogh, Monet szín- és fénylátomásai szinte a 'megszentelődés' állapotába emelték már ifjúkorában, s a goethei mondást a maga számára is érvényesnek tartja: 'A természet törvényeivel harmóniában éltem és dolgoztam' (*Egy keleti életmód bölcsessége, Mandala-világ, A festészet mágiája, Monet és a tavirózsák*). Mandala-naptárat is készít apró négysorosokból: *Októbertől Októberig* – de áttételesen a születéstől az elmúlásig – 'végigzongorázik' az évszakokon (életszakaszokon). A kertek őszi színpompáját 'a sors krizantémjai' elfedik; jönnek a fagyos téli hónapok, amelyek múltán a 'Március ölelő karja' újra kinyitja a világmindenséget; az *Április* tisztasággal, a *Május* harsogó zölddel, rózsával üdvözli a Tavaszt. Majd jön a nyári áradás, aszály (az Élet dele: *Június, Július*), aztán az őszielő zamata, édene (*Augusztus, Szeptember*); végül bezárul a 'mandala-univerzum' (*Október*), hogy aztán kezdődjön előről a körforgás (újjaszületés).

A zene varázslata éppúgy elragadja, mint a természet vagy a többi művészet; számára 'a zenével való találkozás mindig egy csodás szertartás'. Wagner és Mozart operái – mint a két véglet – egyaránt elbűvölik: 'Wagner operáiban a pillanat szimbolikája az ünnepélyes, eposzi nagyságban teremődik meg', Mozart operáiban viszont 'a heves, gyors pillanatok egymásutánjában fedezhető fel a szimbolikus jelentés.' A *Figaro házassága* mítoszi erővel érinti meg, s zenéje titkát *Kierkegaard* híres *Don Juan* elemzésének olvasásakor ismeri fel. A nagy filozófus 'az érzéki zsenialitást' tartja a Mozart-operák fő jellegzetességének; *Don Juan* a zenében él, a zene érzéki varázslatában; 'lételeme a csábítás'. A nőnek ez a 'felemelése' költő(nő)nk szemében (is) 'mítoszi csoda, mágia', 'melynek szépségét csak egy-egy pillanatban lehet a maga teljességében átélni' (*Mozart és Kierkegaard találkozása*). Versben is megörökíti az érzéki varázslat csodáját: 'Felemeltél, mint lehullt / őszi levelet, / érzékeiddel magasba tartottál, / elveszett bennem a bú, / csak ömlött a vágyban / az örökkévaló eső...' (*Felszakadt szorongás*).

Esszékötetete III. részében Pozsgai Györgyi kiváló tanári képességeiről tesz tanúságot. Példaszerű elemzései bizonyítják: számára az irodalom valójában – Élet. Szakszerűen, a nyelvi és poétikai jelrendszerre, a szavak mögöttes értelmére, a formálásmód sajátosságaira figyelve analizálja a kiválasztott művet (*Metanyelv és szimbólum – S. Exupéry: A kis herceg*). Empatikus alapbeállítódása lehetővé teszi, hogy ne egyszerű nyelvi konstrukciót lásson a ‘szövegben’, hanem a megfejtésre váró szellemi sugallatokat érzékelje.

Madár-szimbólumok címen egybegyűjti az egymástól távol eső kultúrkörök egy-egy madárhoz kapcsolódó képzettársait. Minden nép mitológiájában más-más ezoterikus asszociáció kötődik a különféle madarakhoz (olykor egymásnak ellentmondó jelentéstartalommal), s ez a nép- és műköltészetben is megnyilatkozik. A szerző alapos kultúrtörténeti felkészültséggel, széleskörű irodalmi tájékozottsággal vizsgálja a *szarka*, a *varjú*, a *hattyú*, a *sirály* képzettartományát s a művekben megjelenő szimbólumértékét. Az élvezetes és különleges ‘szemle’ után Apollinaire *Égőv* c. költeményének madárrajzását mutatja be; a XX. század egyik legizgalmasabb létvízióját. Maga a szimultán technika is egyfajta képzeletbeli ‘röpülést’ imitál; túlemelkedve tér és idő dimenzióin, az örökkévaló körforgást, mítosz és valóság egybemosódását idézi: ‘Suhogva száll a sok bagoly s holló és sólyom s íme ringó / Csapat jön Afrikából marabu íbisz és flamingó / s a költők és mesélők ünnepelte Roc-madár is erre szárnyal’; de a szeplőtelen galamb, a lantmadár, a páva, a párosan repülő pihik, sőt az ember alkotta gépmadár is a színes kavalkádban suhan. Költő(nő)nk esszéje zárásaképp sajátversben is megörökíti, mit jelent számára, s milyen képzet-köröket indít fel benne e látomás: ‘Látod, madarak repülnek, / eltűnt a fagy, / maradt a lélek / s a vágy, hogy / repülj, lásd a kék eget, / hogy elmondd, / amit nem lehet, / hogy tudd, / milyen a hited, / mit szeretsz, / mi a gyűlölet – / fogalmak csak, / örökös kételyek’ (*Vágyak*).

A záróesszé (*A megvilágosodás álruhái*) az ember és szűkebb-tágabb világa rejtélyes, sokszor áttekinthetetlenül bonyolult kapcsolatáról vall irodalmi alkotások tükrében. A mese jelen estben rólunk, nekünk és értünk szól, hiszen ‘álruhában járunk mindannyian, de mélyen elrejtve önmagunk valóságában vágyunk arra, hogy megismerjenek bennünket’. A legtermészetesebb és legegyszerűbb módon mondja ki a szerző az alapigazságot: ‘A dolgokban nem vesszük észre a próbatételeket, ezért folyton-folyvást bűnhődünk jellemünk, hiányosságaink, türelmetlenségünk miatt. Ezért marad örök mélységben *Euriüdiké*, ezért tűnik el *Ámor*, a szerelem a kíváncsi *Psziché* elől, mélyben hagyva a reménytelenséget, és így válik a hetedik ajtó rabjává a *Kékszakállú Judit*ja. A próbát kiállni mesebeli hőstett, rendkívüli, páratlan jellem, különleges személyiség szükséges. A ki nem állt próbák hiányosságainkról szólnak, hibáinkat tárják elénk’.

Pozsgai Györgyi az elemzésre választott művek segítségével tudatosítja bennünk (olykor tragikus!) ‘vétségeinket’; mondhatjuk: ‘lélek-tükröt’ (*Platón!*) tart elénk, melyben megpillant-hatjuk bűneinket-erényeinket. Vizsgálja a hindu mitológia *Síva* istennőjének táncában az ‘énfelismerés’ fokozatait (mélyalvás – alvás – ébrenlét: a szellemi tunyaság legyőzése, a halandó anyagi világnak kiszolgáltatott ember átváltozása, a transzcendenciával való egyesülés). Visnu álruhás ‘földreszállásai’ a világ megismerésének folyamatát jelképezik: *hal – teknős-béka – vadkan – ember – oroszlán – törpe – csatabárdos Ráma*, végül a hetedik megtestesülése: *Ráma* – eme alakváltásokból született a *Ramajána*, a világértelmezés ősmítosza. Majd szemügyre veszi a népköltészetben, mesékben, mondákban, legendákban, a görög mitológiában gyakori ‘álruha-motívumokat’: istenek, istennők, boszorkányok, vámpírok s egyéb mitikus lények folytonos metamorfózisa, álruhás vagy elvarázsolt királyfiak-királykisasszonyok csodás kalandjai, egyes történelmi alakokhoz fűződő mondák (pl. a *Mátyás* királyról szólók, *Arthur* király és a *Kerekasztal* legendája, *Odiüsszeusz* kalandjai, hazatérése stb.). Voltaképpen

az egész irodalom a ‘maszk’ és a valódi ‘Én’ viszonyáról szól (ennek újabb-kori hajtása Hamvas Béla *Karneválja*).

A szerző kiemelt figyelmet fordít Mary Shelley *Frankenstein* c. romantikus regényének elemzésére; majd az ‘álarc’ aspektusából analizálja Hugo Viktor *Quasimodóját*, Fr. Kafka *Gregor Samsáját* és *Josef K.-ját*, Th. Mann *Cipolláját*, Sarkadi Imre: *A szatír bőre* c. novelláját, valamint Lakatos Menyhért: *A paramisák ivadékai* c. elbeszélését a *Hosszú éjszakák meséi* c. kötetből. A ‘tükör’ motívum vándorlását is vizsgálja a görög és az indiai mitológiában, majd L. Carroll: *Alice Tükkörországban* c. meseregényében. Hangsúlyozza, hogy a valóságban természetesen nem ilyen nyilvánvalóak az álruhák, de bizonyos ‘szerepjátszásra’ mindannyian rákényszerülünk. ‘A közöny eltakarja életünk halhatatlanságra érdemes lényegét’. A tisztaság – a jóság – az ártatlanság – egyértelműség kiszolgáltatott és veszélyeztetett helyzetben van a ‘luciferi’ törvények szerint működő világban, ezért bizonyos értelemben ‘jogos önvédelem’ az álruha.

Pozsgai Györgyi elemzései érdekfeszítőek, olvasmányosak, s valóban ‘emberközpontúak’, mint maga a művészet. Tanárok és diákok, érdeklődő és könyvszerető olvasók ‘haszonnal’ forgathatják. Bizonyos értelemben műalkotásnak tekinthető az esszékötet is: arányos szerkezete, versekkel tarkított, a szerző egyéniségét feltáró, vallomás-szerű részletekkel átszőtt színes, élvezetes előadásmódja, stílusa szépirodalmi rangra emeli. Ráébredt bennünket az élet legfontosabb dolgaira, abban az értelemben, ahogyan azt Umberto Eco megfogalmazta: ‘A legvégső pillanatban, amikor az életünket egészen bevonta már a tapasztalat, akkor egyszerűen csak mindent tudunk: titkot, hatalmat, dicsőséget, azt, hogy miért születünk, miért halunk meg, s hogy miképp alakulhatott volna másképp is minden. Bölcs lesz akkor az ember. /.../ Mire mindent megértünk, már nincs mit megérteni. /.../ A bölcsesség titka, hogy nincs; csupán egyetlen, a legutolsó pillanatban létezik. Aztán újrakezdik a többiek...’.

*

(Zarándokút)

Pozsgai Györgyi második esszékötetében tovább mondja külső és belső utazásainak ‘élménybeszámolóit’, amelyeket az ‘önmagává válás’ (Heidegger) zarándokútja egyes állomásaiként is felfoghatunk. A három nagy szerkezeti egység (*Mikrokozmosz*, *Zarándokút*, *Világlélek*) az emberi élet három jelentős szféráját világítja át: a ‘külső élet’ mozgalmas történései után a ‘belső élet’ – lelki elmélyülés – stációi következnek, végül pedig az olvasmányélményekből kibomló, mélyen személyes léttapasztalatok ‘Zarándokai vagyunk az Életnek /.../ önmagunk felé utazunk akkor is, amikor határozott cél felé tartunk’ – üzeni olvasóinak.

Az I. részben az író *életkereteit* ismerjük meg – a személyes boldogság kiegyensúlyozott hátterét. Az *iskola* gondjai-örömei szinte teljesen lekötik hétköznapijait, de szívesen s felelősségteljesen végzi feladatait (*Az újrakezdés melankóliája*). Az *otthon*, ahol meghitt szimbioziszban él férjével s fiával, a lélek békéjével tölti fel; kedves virágai, régebben hűséges kutyája (‘aki’ már eltávozott az élők sorából) s igéző zeneművek színesítik napjait (*Alteregő*, *Mikrokozmosz*, *Megkapó idill*, *Megtartó melódiák*). A *természet* pedig, amely mindig megújuló frissességével veszi körül, a tágasabb otthonot jelenti számára (*Tájarc*). ‘Mindannyian a lelkünkben hordjuk otthonunkat, mely átsegít minket a zürzavaros, harmóniátlan világon. Az otthon nem egy hely, hanem bensőséggel átitatott lélekállapot, amely gazdagít, jobba tesz, sugároz minden irányban szemünkön, lelkünkön, szívdobogásunkon keresztül – írja. – Attól, hogy lakunk valahol, még nincs otthonunk. Azt másképp kell megteremteni’ (*Hazatalálunk?*).

Az ő otthonába szorosan beletartoznak a kulturális élmények is, amelyekre teljes egyéniségevel, lelki-szellemi ráhangoltsággal rezonál, s amelyek alkotókedvét inspirálják (*Látogatás Van Goghnál, Élménytől az alkotásig, Gyermeki éden, Örökség, Lábujjhegyen érkezik a csend*). 'Élménybeszámolóiban' is az ő arca tükröződik, önmaga rejtekajtóit tárja fel – mások műveit elemezve. Számára minden valóságos és képzeletbeli utazás: zarándokút. Úgy véli: a világ bizonyos értelemben olyan, mint amilyennek mi látjuk, saját szemszögünkéből; s a sokféle szubjektivitásból tevődik össze végül az objektivitás, amelyhez minden személyiség hozzáad valamit önmagából. Így a világ megismeréséhez is önmagunk megismerésén keresztül vezet az út.

A terjedelmesebb II. ciklus a nagy 'világjáró' utazások konkrét, ugyanakkor mégis áttételes élményeiből építkezik. A 'zarándokút' – tér és idő korlátjait áttörve – az író *benső érlelődésének* útja az ifjúkori 'tengeres hétköznapiak'-tól (az Odesszában egyetemistaként töltött szorgalmi időszak élményeitől) a későbbi nagy szellemi-lelki töltekezésekig. A számunkra kijelölt útról nem térhetünk le: 'ez a karmánk, ez a bizonytalanul is egy-úton-haladás. /.../ Ha valaki kényszerűségből vállalt életet él, az sohasem juthat el a lelki-szellemi szabadságig'. Utunk végső célja: Isten.

E részbe az utazások, a kulturális élmények, a világmegismerés fantasztikus kalandjai kerülnek (*Tengeres hétköznapiak, Világra néző hotelszobák*: Athén, Buhara, Isztambul, Kijev, Odessza, Szentpétervár s egy balkáni körutazás szellemi tapasztalatai). Itáliában a reneszánsz varázslata bűvöli el, Fr. Mayes: *Napsütötte Toszkána* c. könyve s a belőle készült film felért számára egy valódi utazással. Thüningiát viszont saját élményei alapján csodálja (*Bűbájos Édenkert*). Két ízben is bejárta; feledhetetlen emlékek fűzik hozzá – Weimar, Erfurt, Eisenach, Wartburg, Drezda szellemsugárzása átjárta egész Európát; Bach, Goethe, Herder, Luther, Schiller árnya ott lebeg nemcsak a német, hanem az európai szellemiség felett még ma is; megtermékenyítve a világkultúrát, az egész újabb-kori művészetet áthatják műveik. Az Elba folyó menti sziklák versre ihletik költőnönket: 'Tündér-bűbáj / terül a tájra, / fátylukból holdfény nő / éjszakára. / Erdő zeng – Bach-fűgát / ejt a mélybe, / bolyongó emlékek szenvedélye'.

Egyik legérdekesebb esszéjében (*Maktúb – meg van írva*) arra int: hiába próbálunk elmene-külni problémáink elől, lehetetlen; vállalnunk kell őket, megoldanunk, különben a világ körül-hurkol bennünket s rabul ejt. Az az ember, aki – legalább lélekben! – nem tud kiszabadulni 'környezetének hálójából' vagy 'saját sorsa, életútja meghatározottságaiból', tehetetlenül vergődik a mindennapok sztereotip körforgásában. Egyfajta 'köztes állapotban' lebeg múlt s jövő között. Ahogy egy korábbi versében írta: 'Két határ közt szállongó, / elfáradt madár, / elrekesztve a jövő – / a múlt is zárva már, // előre néz, megremeg, / visszanézni fél, / ott lebeg magányosan / a mítosz kék vizén...' (*Purgatórium*). Ha nincs bennünk 'spirituális elhivatottság', nincs tudatosan vállalt célunk, csupán 'eltöltjük' az időt, mindennapos cselekedetekkel zsúfolt időfolyamnak érezzük létünket – hangsúlyozza. Ha nem vállalkozunk a *ránk váró*, megpróbáltatásokkal teli életútra, s nem vagyunk hajlandók akár kényelmünket is feláldozni érte, soha nem ismerhetjük meg önmagunkat, s nem tudatosul bennünk: 'minden, ami történik velünk, önmagunk létében rejlő törvények következménye'. Nem véletlenül volt a delphoi jósdá felirata: 'Ismerd meg tenmagadat!' A görögök hittek a bennük rejlő, belőlük következő Végtelenben. 'Nem is a cél, hanem a megtett út a fontos' – hangsúlyozza az író. '*El Camino*' – *Szent Jakab útja* világjelkép: 'aki vállalkozik az út megtételére, hisz abban, hogy Isten jelenléte érezhető a szent helyen'. A középkorban Assisi Szent Ferenc életformává tette a zarándoklatot; ő szinte szimbiózisban élt a természettel; nem félt a vadaktól sem, hiszen élő hite volt. S Assisi azóta is 'szent hely'; kolostora a megtisztulni vágyó zarándokok célpontja. Pozsgai Györgyi több kultikus helyet is bejárta már (konkrétan és képzeletben). Családjával

Jordániában perzselő hőségben ‘zarándokolt’ Petrába, ahol a Természet egyik legmegrendítőbb csodájában volt részük. Egy hegyszakadékon átvergődve, a hasadék végén ‘a hegybe vésett, ásványoktól színes kincstár’ tárult fel előttük, s ők ámulva, áhítatos csendben, átszellemülten élvezték a ‘holdbéli táj’ fantasztikus varázsát. Igazi katarzist éltek át (mint Rilke az *Archaikus Apolló-torzót* szemlélve: ‘Változtasd meg életed!’).

Tibetet csupán képzeletben járta be; olvasmány- és filmélményeiből (elsősorban E. Walli *Himalája* c. filmje alapján) ismeri. A *Halottaskönyv* tárta fel számára a beavatás titkait, s kínált neki bepillantást a buddhizmus rejtelseibe, ebbe a különös mágikus kultúrába. India megszámlálhatatlan kultikus helyét, azok látványos ceremóniáit ugyancsak könyvekből ismerte meg, de a meditáció ‘tisztító’ hatására, a benső harmónia elnyerésének titkára saját tapasztalatai tanították. A moszlimok szakrális helyére, Mekkába, a Kába-kőhöz (amely hitük szerint a Kozmoszból hullt alá az Édenkertbe; ez a világ centruma) még nem jutott el, de úgy érzi: ide életében legalább egyszer mindenkinek el kell zarándokolnia. A kultuszok, a hitvilág a földkerekségen mindenütt a megtisztulni vágyásra, az ártatlanság visszaszerzésének reményére épülnek – hangsúlyozza; hiszen az ember(iség) magában őrzi az Éden álmát s az oda ‘hazatérés’ hitét. Az író az igazi boldogságot ‘a választás szabadságában’ látja. Legfontosabbnak nem a célbaérést tekinti, hanem azt, ‘hogymindig szülessenek bennünk új álmok, amelyek mozgásban tartják életünket’. Van Goghtól idéz, aki ‘örök vándor’-nak érezte magát, aki ‘megy, csak megy, amint számára rendelve van’; nem törődve a nehézségekkel, követte álmait. Mi, az utókor tudjuk csupán: végül is célba ért.

A *Világlélek* c. (talán legsúlyosabb) rész inkább emlékező-nosztalgikus: Pozsgai Györgyi saját szellemi gyökereit keresi. Bejárja ifjúsága színtereit, kisiskolás és egyetemi éveit lakhelyét, Óbudát. Újra felfedezi az ókori romokat, Krúdy kedves vendéglőit, kiskocsmáit, az Óbudai Sziget vadregényes zugait, ‘titkos lugasait’, Szindbád egykori találkahelyeit, a Raktár Szél Vihar Szellő Zápor Szőlő utca, a hegyoldalra vezető Kiscelli út titokzatos, sok-sok emléket őrző kanyarulatait. Mikor elköltözött innen, nem számított rá, hogy mennyire visszavágyik majd ‘ebbe a régi bölcsőbe, amelyet elvett tőle az Idő’ (*Időaspektusok Óbudán*). A művészet és a keresztény világkép etikai tanítása volt ‘kalauza’ a későbbiekben (*Misztériumdrámák egy fáradt kor végén*). El Greco festményeit csodálva és elemezve, voltaképpen saját világképéről is sokmindent elárul. A *Mária Magdolna* c. kép kapcsán a keresztény világ három fontos szubsztanciájára (bűnbánat, vezeklés, bűnbocsánat) mutat rá: ‘Áhítat, meghasonlás és megdicsőülés kerettörténetébe olvasztott középkori misztérium-jelenet’, amely azt sugallja, hogy Magdolna már túljutott a bűnön. A kép ‘a megvilágosodás pillanata’; a viszonylag durva posztóból készült köpeny ‘a vezeklés motívumára’, Magdolna sugárzó arca és a kenetes-edény a bűnbocsánat elnyerésére utal. El Greco több képe (*Szent Péter bűnbánata*, *Krisztus megkeresztelése*, *II. Fülöp álma*, *Expolio* s az *Angyali üdvözlés* több változata) az égi / földi világ egymást átható mozzanatait fedi föl. Szemléletét a szerző *Cervantes Don Quijote-jével* rokonítja. Bár a két alkotó nem ismerte egymást, mindketten a spanyol barokk ‘hírhozóit’ voltak; ‘műveik olyanfajta lehangoltságot sugallnak, amely képtelen feloldódni a felhőtlen örömben, csupán a misztikus világ iránti áhítatban’. Hősies és reménytelen harcot folytatnak mindketten eszményeikért. ‘Mindig voltak és lesznek Don Quijoték. /.../ És léteznek folyton folyvást El Greco különös szentjei, angyalai’.

Úgy tűnik, a szerző kitüntetetten vonzódik a spanyol művészethez. Világképének fontos eleme a személyiség szabadságának, érzelmi szuverenitásának megőrzéséért folytatott küzdelem. Ezért csodálja *Lorca* világát, akinek három drámáját (*Bernarda Alba háza*, *Vérnász*, *Yerma*) mesterien elemzi (*Sötétségbe zárva*). Kiemeli közös jellemzőiket (vészjósló előjelek, lidérces hangulat, a halál sugallata a költői képekben; a színek a fekete-fehér kontrasztjában vagy az élénk sárga-zöld-vörös árnyalataiban tündökölnék; a túlfűtött, lefojtott érzelmek,

sistergő indulatok a látszólagos nyugalom és rendezettség felszíne alatt; a kölcsönös függőségek rabok / rabtartók között stb.). Mindhárom dráma főszereplője a férfi – nő viszony, s nem az egyes személyek. Miután e viszony mindhárom darabban torz, az őszinte érzelmek csak tragédia árán találhatnak utat maguknak. A látszatélet felborul; a szerelmesek megpróbálnak kitörni belőle, de ez csak haláluk árán lehetséges. Az egymásnak feszülő, bonyolult érzelmi viszonyok hátterében a *hatalom* (a gyilkos látszatrend) és az *áldozat* (az igazi érzelmek) küzdelme sejlik fel. A sötétséget nem tudja áttörni a fény, e drámákban mindenki (a rabtartó is!) boldogtalan.

Az *Anima mundi* c. tanulmány Monty Roberts: *Shy Boy*, valamint N. Evans: *A suttogó* című műveket elemezve egy különlegesen szabad világot mutat be: a lovakét. Az író intenzív személyes vonzalommal, sőt ‘megszállottsággal’ közelít eme ‘tiszteletet parancsoló, fenséges, szabad lényekhez’; talán azért kedveli őket ennyire, mert maga is ‘a ló évében’ (1954) született (a kínai asztrológia szerint). Előző esszéketének (*A hetedik ajtó*) egyik legérdekesebb írásában (*Lovak a képzelet mezején*) már volt szó arról, hogy ‘egylelkűnek’ érzi magát a vágató, lobogó sörényű paripákkal: ‘Ez maga a szabadság, a feltétel nélküli szabad akarat, a semmitől se függő életszeretet, az odaadás, önmagam átlényegítése, inkarnációs játék, lélekvádorlás’. A benne égő tűz képzeletben őt is a mesék – hitregék – a sámánizmus titokzatos kultikus világába röpteti, amelyben ‘a ló ősidők óta egyenrangú társa az embernek’. ‘Az égbe röppenő táltosok mese-szivárványa, a fekete vadlovak szikrázó energiája, a hófehér Unikornis szent tisztasága, Arion holdparipája’, a görög mitológia kentaurja s a költészet Pegazusa – mind-mind az ős-lovak rendkívüli szerepére utalnak az ember(iség) életében. ‘A világlélek virágzik mindannyiunkban, emberben, állatban egyaránt. /.../ A világlélek szerte-árad egyéniségünkben – valahol mindannyian rokonok vagyunk’ – írja az író a regénybeli vadló, *Shy Boy* ‘nevelése’ kapcsán.

Monty Roberts, a világhírű tréner, hosszú évek során a vadlovakat figyelve kialakított egy különös ‘equus-nyelvet’: velük harmóniában élve, a fülükbe suttogva elnyerte bizalmukat, s így vette rá őket az együttműködésre. Könyvében gyönyörű felvételeket közöl a szabadságukat megőrző lovakról: ‘a szél gyermekei, a rét játszótársai, suhanó árnyak a holdfényben, sörényes csillagok’. ‘Az elveszett Éden kis lelki darabját szeretjük ezekben a kecses, szilaj, titokzatos és érzékeny állatokban’ – vélekedik az író. ‘Lebegő sörénnyel szállnak el előttem a lovak, rám néznek és én tudom, zárkózottságukban ott a barátkozó szándék, képesek mindent feláldozni azért, hogy szelídítőjük kedvében járjanak’. *Shy Boy*, a ‘megnevelt’ ló úgy hozzánőtt gazdájához, hogy mikor egy mellette elszáguldó musztángcsapat egy időre ‘magához csábította’ őt, kisvártatva fejét lehajtva visszatért. ‘Megvolt a szabadsága, hogy válasszon a kétféle élet között; de az igazi szabadságot már elfeledte’. Domesztikálódott, mint a hajdani vadlovak az emberi történelem kezdetén. Amit az író némi rezignált szomorúsággal vesz tudomásul: a civilizáció megöli az eredendő östermészetet emberben-állatban egyaránt.

Egyik legjelentősebb s különösen fontos ‘hírértékű’ a *Kilenc égben* c. mongol kortárs szépirodalmi antológia (2006) olvasásélményéből született esszé (*Szivárványló szférák*). Pozsgai Györgyi – több más írása tanúsága szerint is – közel érzi magához a keleti lelket; s azt különösen izgalmasnak tartja, hogy ‘a mongol kortárs költészetben eleven szimbiózist alkot a régi műfajok világa a modern, enigma-szerű kifejezésmóddal’. A költő Keleten ‘a szavak kertésze’, aki kapcsolatot tart az égi és a földi világ között. A kötet-egész a keleti életszemlélet ‘négy bölcsességére’ (tanulás – elmélkedés – koncentráció – meditáció) épül. A versek többnyire filozofikusak; élményvilágukban meghatározó a múlt. Mind a mai napig elevenen él ‘a mongolok lelkében Dzsingiszkán; minden jurtában ott lakozik, minden daluk körbeöleli a csodálatos hóst’. Emlékét kegyhelyek őrzik (a *nyolc fehér sátor* rejtő relikviáit), s várják visszatértét (akárcsak a keresztények Jézusét, az iszlám-hívők Mohamedét). Kultusza, rituáléi szokásrenddé váltak; a sámánénekek, népköltészeti alkotások, beavató szertartások stb.

elevenen tartják szellemét. A mongol embert az ősök tisztelete élteti ('Ha belőlem eltávoznak az elődök, semmivé foszlok' – vélik); társai az égitestek, amelyek valamennyien – Nap, Hold, csillagok – emberi megtestesülések. Hagyományait továbbörökíti költészetük is, s épp ebben van erejük. Hisznek (még ma is!) a Teremtő Anya életet adó, tápláló erejében – 'mint egy barlang', a világ rejtélyeinek őrzője, tudója ő. Minden nőben benne él a természeti Ős-asszony szellemképe; az ember maga is a Természet része, alá van vetve az élet körforgásának. A költő az Egyetemességben él ('Hó, fák, csillagok szavát papírra vetem'). A mongol költészetre jellemző a szavak festői ereje, a *színvilág* fantasztikuma, szimbolikus értéke; a kétpólusú világ (fehér-fekete) között a színskála teljes gazdagsága helyezkedik el. A *számszimbolika* is éppily fontos rendszert alkot náluk (a törvények, ideák, hierarchiák ezekben a kozmikus absztrakciókban tükröződnek, mint az egyértelműség, a bizonyosság jelei). A számok az Istenhez való spirituális közelség fokmérői. A sámán 9 grádicson át jut el a teljes révületig; a beavatás 9 fokozata vezet célhoz: a Tökéletesség eléréséhez, aminek szimbóluma a 10 (szabadság – erény – lemondás – bölcsesség – bátorság – türelem – kitartás – igazság – szeretet – felülemelkedés). A szerző érzékletesen és élvezetesen elemzi a mongol hiedelemvilágot, melyben a sámánizmus a buddhizmussal keveredik. A sámán az alvilági erőkkal, a halottak lelkeivel, az ártó és segítő szellemekkel tart kapcsolatot, s a révületben mintha állatösszé válna maga is. A gazda-szellem oltalmazza őt a gonosszal vívott küzdelemben. A sámánok *még ma is* működnek, sőt, lehetnek női sámánok is – erre utal a *Bajar sámánasszony hívó éneke* (Bajar asszony ugyanis egészen 2000-ig élt s gyakorolta hivatását!).

Pozsgai Györgyi az antológia olvastán úgy érzi: szinte 'mongollá' vált maga is. 'Lelkemet áradó folyó sodorja, intermezzóként idő- és térközökben élek. A múlandóságot az ifjúság tovaillanásával mérem, a megkopó fiatalság után úgy kapok, mint hulló tollak után. /.../ Lelkem maga is folyóvá válik, és ember-szívek felé hullámoztatja hajkait'. Egyszerre él múltban-jelenben, széttörve a téridő korlátjait; lelke szabadon szárnyal a különböző helyeken, nincsenek számára földrajzi határok. Szinte szimbolikus értékű, hogy 'zarándokútja' e szövegek elemzésével ér véget. 'Úgy tekintettem ezekre a versekre – írja – mintha egy jelképes ember-megtestesülés titkai lennének. Minél többet olvastam őket, annál többet fedeztem fel rajtuk keresztül abból a világból, melynek csak jelzéseihez férközhettem hozzá. /.../ Amire nem lelsz választ, meg kell hagyni a költészet titkos homályában, hiszen ettől lesz különössé, ettől a ködbe vesző jelképrendszertől, amely oly sok szállal fogódzik az életbe és az életen kívüli megfejtetlen világba'.

Ezzel a felismeréssel zárul a kötet, amelyből élénk tárul a szerző gondolatvilágának kozmikus összefüggésekbe ágyazottsága. A 'zarándokút' önmaga lelki mélységeinek tudatosításához, teljesebb megismeréséhez vezette. Számára a költészet világa már-már érvényesebbnek tűnik, mint maga a valóság: elsősorban lelki dimenziókban építkezik. A Kon-Fu-ce által megjelölt életstációkat magára nézve is érvényesnek tartja:

'Mikor húszéves voltam – sokat tanultam.

Mikor harmincéves voltam – már tudtam, mit akarok.

Mikor negyvenéves voltam – már szilárdan álltam.

Mikor ötvenéves voltam – már tudtam hallgatni.'

A következő stáció még előtte áll, de – közelítvén hozzá, úgy tűnik – ő is eléri a boldogság és benső béke legmagasabb fokát. 'S mikor hatvanéves lettem – fejezi be a bölcsességről szóló tanítását Kon-Fu-ce – már követhettem a szívemet, / s a törvényt nem léptem át'. Aki feljut e grádicson, annak 'zarándokútja' célba ért: megtalálta a lélek nyugalját. Pozsgai Györgyi már közel van a 'csúcshoz'.

‘Suhogó kések között születtem...’

(Buda Ferenc költészetéről)

(Mi híja még – Versek 1955–2005)

‘Afféle rezgő húr vagy membrán vagyok ég és föld, ember és világ, ember és ember között. Ezért ha magamban beszélek is, szavaimat úgy alakítom, mintha mások is hallgatnák, mintha mások is hallanák, hisz a hangszer teste, a rezonancia-szekrény nem egyéb, mint a közösség.’

Buda Ferenc költői pályája voltaképpen 1963-ban indult, *Füvek példája* c. kötetének megjelenésével; holott ekkor már jelentős költészetet tudhatott maga mögött: 1956 óta országszerte ismerték nevét és verseit, legalábbis egyetemista körökben. A ragyogó kezdetet azonban börtön és az elhallgattatás évei követték. Az 1961-ben induló *Új Írás* már közölte néhány költeményét, de kötethez csak az 1963-as általános amnesztia évében juthatott – lázadó nemzedéke több tagjához hasonlóan. Az akkor fiatal irodalomtörténész, Kabdebó Lóránt az évtized derekán a *Hetek* elnevezéssel illette a különböző korú pályakezdők egy csoportját (Raffai Sarolta, sz. 1930; Kalász László, sz. 1933; Buda Ferenc és Ratkó József, sz. 1936; Ágh István, sz. 1938; Bella István, sz. 1940; Serfőző Simon, sz. 1942), nagyjából azonos indíttatásuk, tematikájuk, létszemléletük okán; s a *Napjaink* c. miskolci folyóirat szerkesztőjeként folyamatosan publikációs teret biztosított számukra. Első személyes találkozásukat 1967 őszén szervezte meg Miskolcon; majd ezt követően Sárospatakon, Mezőkövesden; 1968-ban a Költészet Napján Miskolcon, Edelényben mutatkozhattak be; 1969/70 folyamán pedig a miskolci Nehézipari Egyetemen rendezték meg sorra, külön-külön mindegyikük szerzői estjét. Az 1972-ben kezdődő tokaji írótáborozások aztán keretet teremtettek a közös fellépéseknek; ekkor már számon tartották egymást, írtak egymáshoz verseket, sőt egymásról kritikákat is.

Mindezek ellenére a *Hetek* inkább csak virtuális, mint valóságos csoport maradt mindvégig; önszerveződés-szerűen, belső indítékokból nem találkoztak (mint majd később a *Kilencek*); közös kötetet sem adtak ki. Első antológiájuk (*Az Ének megmarad – Hetek*) csak 1985-ben jelent meg Miskolcon, Zimonyi Zoltán válogatásában, szerkesztésében. Az ő kitűnő utószavából kaphattunk némi eligazítást a csoport ‘laza érzelmi közösségét’, együvé-tartozását illetően. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy ‘a hét költő rokon-vonásaiból nem rajzolódna ki új irányzat kontúrjai’; életérzésben, formanyelvben irodalmunk ‘hagyományos’ (Petőfi – Ady – József Attila – Illyés – Nagy László) vonulatát teljesítik ki.

Az ezredfordulón vált világossá, amikor már többük nem élt (Ratkó, Raffai 1989-ben, Kalász 1999-ben halt meg; azóta már Bella is eltávozott 2005-ben): költői oeuvre-jük jelentősége elsősorban abban a meg nem alkuvó következetességben rejlik, amellyel a diktatúra éveiben átmentették a rendszerváltást követő új korszakba ‘56 szellemiségét s azt a bizonyosságot, hogy a politikai hatalom ravasz manipulációi ellenére is lehet(ett) önfeladás nélkül élni – ha valaki vállalta ennek ódiáját (a viszonylagos háttérbe szorítottságot, s a díjakból, anyagi javakból való kimaradást). 2001-ben *Más ég, más föld* címen ismét közös antológiával jelentkeztek, János Zoltán szerkesztésében és utószavával, aki *A Hetek költészetéről* szólván azt emeli ki, hogy ‘56 után ez volt az első olyan alkotói együttes, amely nem a rendszer ‘javítga-

tására, reformálására’ törekedett, mint a korábbi nemzedékek ún. ‘közéleti’ költői (*Benjámín László, Garai Gábor, Simon István, Váci Mihály* stb.). ‘A sarkukban járó költői csoportoknak nemcsak sorsértelmező, társadalmi helyzetfeltáró analízisükkel adtak modellt, hanem egy korszerűbb esztétikai igényekhez szabott mitologikus-metaforikus költői nyelv kimunkálásával is’. Így hidat képeznek a Nagy Lászlót követő, a hatalommal folyamatosan vitázó költők (*Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Orbán Ottó, Takács Imre, Tornai József* stb.) nagy nemzedéke és a *Petri György – Utassy József – Nagy Gáspár* vonulat korszerű, egyszerre európai és nemzeti ihletettségű (a bartóki modellt kiteljesítő) közéleti költészete között. A csoport tagjainak egyéni útját kétségtelenül ‘a magyar történelmi, társadalmi adottságok és sorslehetőségek határozták meg – hangsúlyozza Jánosi – mégis mindegyikük külön-külön, a maga poétikai normái erőterében alakította a maga költészetét’. Mind a heten a falu világához kötődtek-kötődnek, a haza- és nemzettudat sorvadása és a teljességigényű élet ellehetetlenülése mély keserűséggel töltötte, tölti el őket. Jánosi sajnálatosnak tartja, hogy ‘a paradigma-váltás reprezentációjára alapozó kritikai élet és az irodalomtörténet-írás mint alapelveivel ütközőket kerüli meg ezeknek az életműveknek nagyobbik részét’.

Az életművek – mindennek ellenére – lassan beértek-beérnek. Ratkó József még megérhette *Segítsd a királyt!* c. drámájának sikerét; Ágh István 1992-ben, Bella István 2001-ben, Buda Ferenc 2005-ben megkapta a Kossuth-díjat. A rendszerváltás utáni időszak – bármennyi ellentmondást hozott is – kedvezőbb feltételeket teremtett költészetük közösségi jelentőségének (f)elismeréséhez. Buda Ferenc *Ratkó József üriügyén*, a róla készült dombormű avatóünnepségén (Nyíregyháza, 2006. dec. 12.) így jellemzi ‘hetük’ közös törekvéseit: ‘klikk, banda, érdekcsoport vagy szekértábor helyett mindig a *teljes közösség* volt és maradt az igazodási irány, öröm és fájdalom örökös fókusza és fészke’. S bár ‘napjaink némely irodalmi divatja a maga vakondtúrásának ormairól szertetekintve korszerűtlennek, rég meghaladottnak ítéli ezt a fajta alkotói magatartást, gúnyosan szólván a ‘sorskérdések’-ről’ is, Buda Ferenc bízik benne: ez a típusú költészet megáll a maga lábán; Ratkó József és a *Hetek* verseit ‘olvasni, hallgatni s mondani fogják a ma s a jövő magyarjai’ (in: Buda Ferenc: *Rendkeresés – Jegyzetlapjaimból*; 2009.; 312–14. p.).

*

Buda Ferenc költészetéből a Teljesség ígézetében megélt élet bontakozik ki, minden gondjával-bajával, nehézségeivel s örömeivel. Abszolút *alanyi* költő; a nemzeti ‘sorskérdések’ is legmélyebben személyes problémái közé tartoznak. Mégsem ‘privatizál’: egyéni sorsát, léthelyzetét is ‘magasabb szempontból’ elemzi, értelmezi, értékeli, hogy belőle egész nemzedékére, nemzetére érvényes tanulságokat bontson ki.

Debrecenben, 1936. nov. 3-án látta meg a napvilágot; öt éves koráig a Vágóhíd u. 1-ben, a régi Bábaképezde alagsorában, pincealbérletben laktak. Egyik korai versében (*Nagyapám*) meg is örökíti e nevezetes helyet; már ekkor a fényre-vágyás tudatában: ‘Néki ez az ágy: a végső. / Nékem ez az első lépcső / fölfelé, a tiszta napra, / nagyapámnál messzibbre és / magasabbra’. Valamivel később pedig, már küldetés-tudata eufóriájában, büszkén: ‘Higgyétek el, nem vagyok akárki. / Pincelépcsőn tanultam meg járni. / Csetledeztem, botladoztam félve, / s négykézláb, de fölmásztam a fényre’ (*Pincelépcső*). Persze ezek gyerekkori versek, mégis jelzik: kezdettől égett benne a vágy, hogy ‘nincstelen falusi ivadék apja’ s árva cselédlány-anya sorsát meghaladja. Édesanyja, aki mindössze két elemi járt, de írni-olvasni jól tudott, korán beléplántálta fiába a könyvek szeretetét. Már 1942-ben Petőfi-kötetet adott a kezébe; együtt olvasták a verseket. Sokszor elstáztak a Kálvin téren álldogáló Csokonai-szoborhoz, s anyja mesélt neki Debrecen nagy költőjéről, akit csakhamar példaképének tekintett ‘szabad szelleméért, holtig sóvárgó szabadság-vágyáért’. Később is mindig vissza-visszatért hozzá, csodálva ‘a kerek világot s a lélek belső zugait körbefürkésző olthatatlan tudásszomját

/.../ s a Mű és az Erkölc törvényei által megzabolázott' indulati életét (Az én Csokonaim; in: *Rendkeresés*; 307–310. p.).

Iskolás korában már a Bem téren laktak. Itt élte át 1944. jún. 2-án kora reggel a pályaudvar bombázását 'eget-földet rendítő robaj' kíséretében: az angolszász nehézbombázók lerombolták a nagyállomást és környékét (szerencsére az ő lakásuk már 'körön kívül' volt). Ez örökre bevésődött az első elemi frissen végzett kisfiú emlékezetébe. A nagy megrázkódtatás után kiköltöztek Alsó-Józsára, az anyai rokonsághoz; az apa nyár végén szabadságra hazatért a frontról, s a család már nem is engedte vissza oda. A frontátvonulást viszonylag békésen vészték át Józsan; a kis Feri unokanővérevel együtt a Jókai regényeket falta. A háború befejeztével térnek vissza Debrecenbe; a kisfiú ekkor már sorra olvassa Gárdonyi Géza könyveit (az elsőt, az *Én falumat*, édesanyja adja a kezébe). Első versét 1945/46 telén, III. elemistaként írja; még kissé ákom-bákom betűkkel, de kifejezetten jó formaérzéssel (anyja örzi meg): 'Esik a hó, nincs már virág, / Fehérbe borult a világ. / A fák kopaszon állanak, / Rájuk bús varjak szállanak' (*Tél*). A IV. elemi végeztével az ekkor még nyolcosztályos Református Gimnáziumban kezdi el a középiskolát, de az államosítás miatt ez félbeszakad. Így az általános iskola befejeztével 1951-ben az ugyancsak neves Fazekas Mihály fiúgimnáziumban folytatja tanulmányait, ahol Kiss Tamás költő az irodalomtanára, aki poétai indulását is egyengeti, költeményeit átnézi-javíttatja. 'A vele való eszmecserék, együtt-tűnődések során mulandóvá, esetlegessé vált számos olyan fogalom, mint a népi vagy urbánus, hagyomány vagy korszerűség. /.../ Életével, jellemével, példamutatásával hitelesítette, hogy a hazaszeretet befogad, nem pedig kirekeszt' (*Búcsú Kiss Tamástól* – Buda Ferenc gyászbeszéde a debreceni Köztemetőben, 2003. dec. 19-én; in: *Rendkeresés*, 303–305. p.).

1955 őszén Buda Ferencet felveszik a debreceni KLTE magyar-orosz szakára; első versei az egyetemi lapban, valamint az *Alföld* c. folyóiratban jelennek meg. Élvezi az 'egyetemistaiságot', a lányok körüli legyeskedést s a futó szerelmeket. De évfolyamtársai között csakhamar rátalál az Igazira (*Ne rejtőzz el, Mondom, Szürkeszemű*); majd kisvártatva dönt is: 'Nem akarsz sok közül egy / lenni? Varrd meg hitem, / a szemedet töröld meg, / s légy hát egyetlenem' (*Homlokom házereszen*). 1956 tavaszán már erősen lázadó szelek fújdognak az egyetemen (is); érzékelhető, hogy – Ady szavaival – 'Hunniában valami készül'. Árvíz, földrengés, országos elégedetlenség, majd nyáron a Petőfi Kör vitái; az őszi szemeszter az egyetemen lázas vitákkal kezdődik (új, értelmiségi diákszervezetre van szükség a diákjogok erőteljesebb érvényesítésére a korrumpálódott DISZ helyett stb.). Ifjú költőnk lázasan beleveti magát ezekbe a vitákba. Október 22-én Pesten jár, érzékeli a felforrósodott hangulatot; de – mint majd 2008-ban *Ágh István köszöntése* c. írásában említi – pénze fogytán az utolsó éjszakai személyvonattal hazautazik Debrecenbe. 'Hétfőről keddre virradóan szálltam le a vonatról, s délelőtt tízkor nálunk már el is kezdődött a forradalom. Este: kézfegyverekből sortűz a tömegre, két halott, sebesültek tucatjai. Ennyivel aznap Debrecen megúsza. /.../ Pestről: a pusztulás, a pusztítás fekete hírei' (in: *Rendkeresés*, 317–18. p.).

A debreceni egyetemisták közül sokan (köztük Buda Ferenc is) felfegyverzett nemzetőrként a forradalom mellé áll, arra ügyelve, hogy 'a városon a Pest felé átfolyamló birodalmi páncélos hadoszlopot a fegyvertelen, de feldühödött (avagy: a feldühödött, ám fegyvertelen) lakosság részéről megtorlást provokáló sérelem ne érje' – emlékezik a költő; aki voltaképpen semmi-féle 'bünt' nem követett el: fegyvelmezetten vigyázott a rendre. 'Addigi életem csúcsa és vízválasztója volt ez a 23-ával kezdődő másfél hét'. Versírással természetesen e lázas időszakban nemigen került sor; annál inkább nov. 4. után. 'Mára virradólag: a sötét hajnal dőrejei, torkolattüzei szülővárosom széles horizontján. Végigvirrasztott éjszaka után a fénylő napok fekete vége. Kijózanító láncfalp-csörömpölés az Egyetem-téren. Még nem maga a bosszú – csak az elkövetkező halálos megtorlások vigiliája. S aztán: túlélni, megmaradni. *Itt* maradni' (uo. 153–54. p.).

‘56 őszén szünetel az oktatás az egyetemen. Buda Ferenc versei kézzől kézre terjednek társai körében; akik között nyilvánvalóan besúgók is akadtak. Így aztán három híres-hírhedt költeménye miatt (*Rend, Tizenöt-húszéves halottak, Pesten esik a hó*) csakhamar körözni kezdik; február 19-én (mikor újraindul az oktatás), le is tartóztatják. Az inkriminált költemények – Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán*, valamint a *Halottak napja* mellett – az első megdöbbenés sokkjában fogant legjelentősebb nagy-versek közé tartoznak. A *Rend* mellbevágó sorai (‘Hazánk zúzott szívéen a vér / hűlő pataokban omlik, alvad. / Rőtcsillagos, komor, kövér / tankok teremtenek nyugalmat’) a letarolt, letiport ország dermedt mozdulatlanságát örökítik meg. Az ifjú hősi halottak panasza az égre kiált: ‘Támadó tűz voltunk, / hús halottak lettünk. //...// Sebeink nyitottak, / nyirkos kövön fekszünk, / most már nem verekszünk’ (*Tizenöt-húszéves halottak*). A haza vérző-fájó sebeit szelíd hótakaró lepi be: ‘*Pesten esik a hó / Keringve kavargva / A Dunán a habokra / Lelkük vesztett romokra. //...// Pesten esik a hó / Nyílt sebre friss kötésnek / Pest talpig hófehérben*’.

A debreceni megyei börtön egyik népes zárkájában (mindnyájukat izgatás címén tartóztatták le) Buda Ferencet négyhavi vizsgálati fogságban tartják. ‘Az álom itt törekeny, roskatag. / Rácsminta rendje. Csönd. Poloskahad. / Vaságy-nyöszörgés, kínok éjszakája – / másznak, özönlenek a vér szagára’ (*Zárka* – töredék 1957-ből). Megaláztatás (‘akár egy tolvajt, nyilvántartanak’), tehetetlenség, vágyakozás a szabad élet után; ‘a fémnehéz idő lassú pergése’ – és persze az ördögi csábítások: ‘Ígértek enyhítést, ha *mást* írok, / mondván: ‘hajolj, s megnyílik majd a börtön’ / de markolnak megdermedt mártírok, / úgy tiszta hát, ha sorsomat betöltöm’. Inkább szolgál ‘szürke rab-darócban’, semhogy hitét, eszményeit feladja: ‘Nincs dolgom többé hűtlen pásztorokkal. / Bár sajgó talppal, kiszáradt torokkal / vonszolódom a fölvérzett úton, / kitartok végig, / bárhová vezessen’ (*Falak könyve*). A mindennapi közös séta összeforrasztja a rabokat, függetlenül attól, ki honnan jött s milyen ítélet vár rá: ‘Az udvaron kanyargunk körbe-körbe: / katolikus pap, kálvinista pásztor, / egy hontalan román Szlovákiából, / tanár, parasztok, két egyetemista, / tisztviselő, hídmérnök, masinista – / egyöntetű szumánban lépegetnek / szeme előtt szürke smasszereknek’ (*Séta*). Képzeletben felvonulnak költőnk tekintete előtt nemzetünk hajdani hősi halottai, mártírjai, a csatamezőkön elhunyt bátor vitézek, legyilkolt leventék; ‘jönnek a szabad ég alatt elrohadtók, jönnek / a kétszer is elhantoltak, / jönnek vérszagú rózsával a mellükön’ – ‘jönnek, vonulnak tömör rendben’; s ő hiába fohászkodik, az Úr nem hallgatja meg imáját (*Könyörgés*).

Verseit a költő – papír híján – ‘az agykéregbe vési’ (*Korommezőkön*). Olykor már-már ironikusan kezeli helyzetét – hogyan is lehet három verset ‘államrend-ellenes bujtogatás’-nak tekinteni? (*Tűnődöm, A vétkeim hatalmasak, Meztelen csiga vagyok* stb.).

Négyhavi börtön után – fogolytársaival együtt – kényszermunkára viszik az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet *korhányi* üzemegységébe, ahol ‘gyalogrobotot’, mezei munkát végeztetnek velük. Napkeltétől napszállatig dolgoztatják őket, félórányi ebédszünettel. Negyven év múltán úgy emlékszik vissza e kíneserves időszakra, mint ‘addigi élete legnagyobb kalandjára’: ‘Fiatal voltam, alig 21 esztendő, ráadásul – szerencsémre – az átlagnál valamelyest keményebb fából. Kibírtam, maradandó testi károsodás nélkül. *Most kibírnám-e?*’ (in: *Rendkeresés*, 59–60. p.). Vágyálmaiban olykor-olykor megjelenik a szabadulás képe, akár a megsemmisülés árán: ‘Amíg e szomjas, szikkadt táj fölött ég / a lánghevű Nap és a széttörött ég / feledvén hars vezényszót, örök öklét, / alámerülnék benned, hús öröklét’ (*Nyár, állampusztá*). Képzeletében meg-megidézi szerelmesét; de a zord valóság azonnal fejbevágja: ‘páros csizma koppan / és géppisztoly-cső fémlik – / új testben, új alakban / ez emberek a régik. // Orcájuk ismerős színű, / s kámzsa, kereszt, kakastoll, / csillag vagy iker S betű / egyként hallgatást parancsol’ (*Törtkarú*). Így csak *Esti* üzenetet küldhet gondolatban Kedvesének. Természetesen, felvetődik benne is a kérdés (mint sokszáz ‘póru jár’ fiatalban:

nem lett volna jobb Nyugatra menekülni? Sorsában mégis megnyugszik, hisz tudja: Kedvese visszavárja, s vele telhet majd egész élete (*Mondd, ugye soha? Égő virágének*).

Egy évi rabság múltán, szabadulva a 'pokolból', rögtön össze is házasodnak; első kislányuk 1959-ben születik. Rövid ideig Debrecenben húzzák meg magukat, majd nyakukba veszik a világot. Szülővárosának búcsút intve (*Szülőföld, Debrecen*), Buda Ferenc segéd munkásként hol itt, hol ott bukkan fel (Somogy, Dunántúl, Budapest stb.). Öt esztendeig hányódnak ide-oda, mígnem az amnesztia után, 1963-ban a költő lehetőséget kap arra, hogy képesítés nélkülként Pusztavacson taníthasson, ahol két tanévet töltenek, viszonylagos biztonságban, miközben a debreceni egyetem levelező szakán folytathatja tanulmányait. 1965-ben – meghívásra – Kecskemétre költöznek, ahol lakást kapnak; még ez évben megszületik második gyermekük; majd viszonylag gyors egymásutánban további három (1967, '70, '71). Az évtized végén, 1978-ban még egy kislány érkezik; aki aztán sokáig bearanyozza életüket. A költő 1968-ig Kerekegyháza-alsópusztára jár ki tanítani; ez évben szerzi meg diplomáját a KLTE-n; ez után Kecskeméten tanít még két tanévet, majd az akkor induló kecskeméti folyóirat, a *Forrás* szerkesztője, később főmunkatársa lesz (mind a mai napig). A Sors ironiája, hogy 1990-ben az Egyetem új rektorától, Daróczy Zoltán matematika professzortól levél érkezik, melyben az Egyetemi Tanács nevében elhatárolja magát a hajdani törvénytörésektől, s felruhazza őt az egyetem egykori hallgatóit megillető jogokkal. Bár ezzel már nem sokra megy költőnk, mégis örül neki, hogy nem halála után rehabilitálták!

1963-ban aztán első kötete is megjelenik (*Füvek példája*). A költemények zöme a *kertről*, a Természet termő-teremtő erejéről szól: a *föld* az egyetlen biztos pont, melybe a lírai alany megkapaszkodott, s amely feledtetni tudta a társadalmi bajokat-keserveket, az Életből (s az irodalmi életből) való kirekesztettséget. A természetközelség (amit gyermekkorában, a józsai rokonoknál megismert) költőnk számára mindvégig egyfajta vágyott otthonosságot jelentett; ugyanakkor a hazai föld jelképeként (vö.: Németh László Kert-Magyarországa) a megmaradás, a lehetséges virágzó élet szimbóluma. Ódai hangon köszönti a nyugalom és béke e parányi szigetét; aprólékos gonddal, szemléleti elevevességgel festi le gyönyörűségeit, a megmunkálás szépségét és örömet. Mintha az Elveszett Paradicsom venné körül, oly boldogan feledkezik bele a kíváncsi és ízletes növények, gyümölcsök leírásába. Ugyanakkor azt is érzékelteti: *már* nem tud önfeledten azonosulni azzal az életformával, amit ősei éltek: más, magasabb hivatásra szemelte ki őt a Sors. Ezért némi ambivalenciával el is határolja magát tőle: 'Ó, Kert! Gyermekkori emlékek / erdeje, kavargó nyugalom / élő ágya, *ne* légy menedék!' (*Kert*).

Maga a *Füvek példája* c. kompozíció az életen, sorson, a haza, a nemzet gondjain töprengő férfi józan számvetése. A kiinduló kép némileg Petőfi *Apostolára* emlékeztet: a lírai alany tenyérszerű asztalka mellett virraszt, keserű cigarettáját szívva, kis családja s a 'tengernyi zöld katonák', a fű-birodalom fölött. 'Hogy is láthatnék villámló szavakhoz / megszabdalt tekintetemmél?' – teszi fel maga-magának a kérdést. Ő, aki annyi viszontagságon ment át ('eső verte nyitott nyakamat, görcsös konokság / gombóca ült torkomban, s nem oldott, / de kötözött a sok bajjal épített nyugalom'), már nem tud úgy rajongani-lelkesezni, mint hajdan; 'ama keresztben fújó vihar' kettétörte életét. 'Ifjúságom is félig befedve már / aranyszeplős, rothadó levelekkel'. És mégis: a családjáért, nemzetéért felelősséget érző férfi nyugalomával tekint a Jövőbe: 'nékem a füvek példája erőt ad /.../ fejemet felemelem, mint a füvek, a zöld katonák'. A 'tengermély birodalom / ránő elásott halottra', elfedi a gyászt, a fájdalmat. 'Terjeszkedik az ország, tör előre / termékeny türelemmel. / Ó, vas-szelídű füvek, ti zöld katonák, / lágyságotok iszonyú fegyver!'

Az ősz – a Természet halála és a holtak évszaka – több versének is meghatározó színtere; hozzá kötődik '56 novemberének fájdalmas emléke is. 'Sápad a nyár sárga levelekkel, / vérzik az ősz vörös levelekkel. / Gyöngéjű gyermek-fagy fehérlik. / Gyökér nyúl a halottak

szívéig' (*Ősz*). S a rákövetkező tél, a 'vasszarvú idő, jégcsapok üvegfogsora az ereszekén' mint 'vastag gond' telepszik 'udvarra, ólra, kerítésre'. Talán meg is fullasztja a Jövőt? 'Egy befulladt vöröskeresztes kocsiból /.../ felsír egy újszülött' – vajon megmenekül-e? 'A hó / csak hull, csak hull, leereszkedik / a földre a csönd és a fehér homály //...// Ropog a havas gyalogjáró, / csikorognak a jaj-talpú csizmák' (*Hó*). A hatvanas években elsősorban az allegória eszközeivel fejezte ki a költő aggodalmait s félelmeit; a /nemzet/halál mint borzongató realitás, még ekkor is ott kísértett a sorok mögött... Ugyanakkor a küzdeni akarás, küzdeni tudás daca megsokszorozza az életerejét, s a túlélés parancsa felerősödik: 'gyúlékony szívedet göngyöld vizes rongyba, // roppant erőd megtart / tűzben s havas szélben. / Fogaid elfogynak, / felnősz vaskenyéren' (*Tűzben s havas szélben*).

Jóban-rosszban kitartó hűséges párjának nem ígérhet könnyű életet, felhőtlen boldogságot: 'Csak tenyerem tarthatom fölbed háztetővé, / összenőtt lélekkel véled életre-halálra / geren-dás ujjaimat fejedén összezárva, / s mert csillagvonzás húzott egymás szívére minket, / rólunk a rossz lefoszlik, mint Napról a tekintet / s lelkünk bár megperzselődött lepkeszárny a láng-ban, / fogjuk egymás kezét e homloktalan világban / s testedben kivirágzik, amit beléd lehel-tem: / a vérillatos vessző, könyörtelen szerelmem' (*Trágyaterítgető, töretlen nyugalomban*).

A részvét, testvéri együttérzés az elesettek, a nyomorban élők, a nehéz munkában meg-fáradtak, a hatalmasoknak kiszolgáltatottak iránt mélyen átítatja költeményeit (*Naponta, Vonatozók, Öregasszony, Szegénység, Csüngő vállú* stb.). Gyöngéd szeretettel tekint a mind elhagyatottabb, lassanként elnéptelenedő falura, az ott maradó öregekre: 'füstölgő parányi csillag /.../ tövis-szegénység tanyája, csikorgó / lelkek csatapiaca /.../ magasból nézlek, falu, jézusi / jászol, elhagynak újszülötteid' (*Erdő, falu*). Hiszen mi vár(na) itt a fiatalokra? – ostor, kapa, beleket rázó traktor, 'a kocsmá ordibáló unalma'... A lírai alany erős küldetéstudatára vall, hogy éberén, *tiszta* fejjel akarja nézni, ami körötte történik; s szavával felrázni, figyel-meztetni próbál; vagy legalább tanúságot tenni a romlásról... Nagyszabású számvetésversében (*Szólaljatok!*) párbeszédet folytat önmagával. A színtér itt is a kert: szüleinél, az udvaron a szilvafa alatt üldögélve, cigarettával, boros pohárral kezében töpreng: 'Hát ez a hazám: / ez a ház, / ez a táj, / ez a sziszegő homok, / amely mégis fölnevelt / édes szülötteivel együtt, / mint a kajla kökénybokrot / és az egyenes körtefát'. Belső hangja azonban szemrehányóan riasztja fel álmodozásából: 'Mit tudsz hazádról, / hát mit ismersz hazádból, / te boldogtalan? // Hát persze voltál már itt / és ott //...// már húztad itt is / és ott is / az ígát, / tenyered rá a tanú'. Örvénylő gyors iramban, ahogy a gondolatok cikáznak a fejében, megidézi az állampusztai 'szikkadt mezőket', a kemény robotot, majd a segédmunkásévek keserveit – ez *is* a haza! A keret-versszakban mintegy maga-magát is inti: mindezt nem szabad feledni! – ez *is* a magyar valóság... 'Szólaljatok, rozsdás hajnalok kürtjei, / ti sárgacsizmás kakasok, rúgjátok szét / kusza álmait, vashomlokú, konok / hitemet hirdessétek: nem lehet igaz, / hogy vér és erő hiába elároklik!' Akárcsak a *Szózatot* hallanánk ('az nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat / hiába sorvadozzanak egy átoksúly alatt'). A kakas az ébresztés, ébredés szimbóluma (a református templomok tornyán a figyelmeztető jel!); ezért kéri őket: 'szólaljatok, lángfejű / kakasaim, naponta kiáltsatok, hogy / el ne aludjak!'

A *József Attila halálára* c. négytételes kompozíció voltaképpen önszembenézés is. A 'krisztusi kor'-hoz közelítvén a költő mindinkább felismeri: a Teljesség ígézetében élni lehetetlen; másként viszont: nem érdemes. Az I. és a III. részben a lírai alany megvallja személyes kötődését a korai halálba menekült elődhöz, s a fájdalmat, amit az ő jóvátehetetlen 'vétké' váltott ki belőle: 'Magányod erdejében / héja-fosztott vessző / szólítalak, / hozzám hajlítalak' (I.). 'Te ütött-ártatlan, / Te Egyedül-gyermek, / az örület rozsdás szögei kivertek. // Mint fa, kifordultál / Tövedből szakadtan. / Nincsen harmadnapod, Feltámaszthatatlan' (III.). Az elbeszélő jellegű II. részben elmondja, mennyit merített hitben – erőben – türelemben József Attila költészetéből, sorsából; s mennyi gyötrelmet okozott neki e megrázó halál:

‘gyógyulatlan emléked frissen ütött eleven seb, / forró boltíveim alatt a helyedet kikerested!’ Örök mementó és példa a számára e megalkuvás nélküli élet: ‘maradtál égő láng, mely nem hajlik a szélben, / rajtam tartod az ujjad, hogy ne legyek feledékeny’. A jóval hosszabb IV. részben pedig felméri a ‘modus vivendi’-t soha nem kereső személyes példa s az emberi sors végső gyötrelmeit megfogalmazó költészet súlyát, kisugárzó erejét: ‘Itt jártál ezen a földön egykor, Tünődő Figyelem, / szakadék utcákon, a kor kavernás üregeiben, / ledöfted lábad a földbe, Osztódó Akarat, / végül nem is maradtál, szétmérted önmagad. /.../ Mit tudunk Rólad? Elmentél. Az írás itt maradt / tenyerünk öblében mint súlyos kődarab’. Soha jóvá nem tehető, ami történt: ‘Kettévágták a kerekék a biccentésedet. /.../ Te nem vagy. S értelme sincs, hogy megkérdezzek / Dolgaimról. De naponta elszámolok Veled / e korban, amely magát még mindig megmentheti, / s akkor talán lehullnak fűrtös félelmei, / s okos szavak betöltik a foszló sebeket’. A ‘felpuhuló’ diktatúra időszakában, a hatvanas évek derekán mintha (újra) bízni lehetett volna a József Attila-felvázolta Jövő (‘a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezetében hányni-vetni meg száz bajunk’) realitásában, s abban, hogy talán mégis kialakul egy élhetőbb valóság. Buda Ferenc, bármi történt is vele ‘56 után, az Életre, a családra szavaz, épp a József Attila-i örökség nevében, annak vállalásával: ‘Legyek megszólaló kő, eleven emlékezet’.

Később így emlékszik vissza ez ‘elemi gondokkal, elemi örömmel’ áldott időszakra: ‘Nehéz és boldog idők voltak fiatalságunk örökös szegénységben fénylő esztendei. /.../ Életünk minden napját, minden óráját kitöltő tennivalókkal. Akkori gondjaink bármily nyomasztóak voltak is, többnyire – úgy-ahogy – előbb-utóbb megoldódtak. Erőnk s lehetőségeink szerint feladatainknak is eleget tettünk’ (*Pósa* Zoltán interjúja Buda Ferencsel; *Magyar Nemzet*, 2009. jún. 5.).

ROHAM c. monumentális, vizuálisan is megszerkesztett, elemi gondolatfoszlányokból építkező vers-konstrukciója ekkori életüknek (de tágabb értelemben véve e ‘birtokon kívüli’ nemzedék életének) nagyszabású rajza. A lírai alaphelyzet itt is a *Füvek példájához* hasonlatos: a költő az éjszakai csendben virraszt és töpreng; örzi alvó családja álmát (‘Süllyeszt-emel négy ember lélegzete: / asszonyuszogás, / gyermekuszogás’). Gondolatban felidézi az ‘elvadult’ és ellenséges világ ‘aknamezejét’, ahol bármikor robbanhat egy akna: ‘csatarend csatarend ellen, / fehér hatalom a fekete ellen, / emlékezet az álmok ellen, / szerelem a siralom ellen’; azaz minden és mindenki ellenséges viszonyban áll mindennel és mindenkivel. A vasba öltözött világ ellenpólusa (itt is) az ártatlan és tiszta Természet: ‘Szűz hó, szűz rét, / szűz erdő, szeplőtelen / domboldal’. A természetközeli élet gazdag kelléktárát (piros alma, drótlábú tücsök, esővirágos ég, tölgyfán tapadó mohazöld remény, földig-fehér naposzlopok, arany-szarvú nap, nyírfák, vadkörtefák stb.) vonultatja fel mint az érdemes élet forrását, amelyből erőt merít küzdelmeihez: ‘vagyok bátor jó vitéz / megyek hídon által / öklelőzöm ördöggel, birkózom halállal’. Aztán jön a természetes emberi élet ellehetetlenülésének, a napról-napra vergődés, a pénztelenség gondjainak elősorolása (számlák, kérvények, árcédulák, orvos, receptek, lakbér, gyerekcipogás, kinőtt ruhák, cipők stb. stb.). A mindennapos apró – bár létfontosságú! – problémákat felfokozzák a külvilágból érkező gyalázatos hírek (háborúk, földomlás, ‘az ítélet kova-patás lovai’ stb.). A lírai alany azonban ‘jó lelkiismerettel és felkészült elmével’, rezzenéstelenül, fegyvertelenül fogadja mindezt: ‘Meg nem puhultam, / meg sem lágyultam, / alku ma sincs. /.../ Konok hit nélkül nem megy. Nélkülünk ki / hajtaná végre a virradatot? / Füvek, levelek hatalmára esküszöm. // Virulj fel, szabadulás!’.

Ébresszen aranyásóp c. kötetének (1971) címadó verse is a Természettel, sőt: a Világ-mindenséggel való azonosulás önfeledt lázában fogant: az ég, a kertek, erdők, dombok, fák és bokrok, a ‘vasvillogású vizek’ a társai; ők adnak ‘piros parazsat’ szíve alá. A költő szereti azt az életformát, azt a környezetet, amelyben otthonra talált; benső harmóniáját innen nyeri. ‘Termő szegénység, / türelmes krumpli-fészek, / táplálj, / babvirág, fehér bokor, / csavarodj

homlokomra / dísznek. / Ébresszen aransípod, virradat!’ Bármennyi nehézséggel, küzdelemmel jár is ez az életforma, a társával megosztott közös sors szépségét, boldogságát semmivel nem cserélné fel: ‘Jössz velem, dércsípett virág, / kő-ujjaim kéken szorítanak. / Szemedben ülnek kisbabák, / fejed fölött megáll a csillag’ (*Kés, virág*). A Szent család békessége lengi be otthonukat, s ad erőt nehézségeik elviseléséhez, megoldásához: ‘Mária kimerülten fekszik’, ‘Kisjézus alszik’, s álmában talán megsejti a majdan rá váró iszonyatot; József, az ács pedig fölöttük virraszt ‘reggelig ébren. / Szívja a keserű füstöt / szelíden, eltökélten’ (*Legenda*).

Buda Ferenc újraéleszti s egyben megújítja az életkép és a dal ősi műfaját. Versek sorában tárja fel az egymásra utaltság és az összetartozás olyan mélységeit, amely az élet minden mozzanatában – szoros szimbiózisként – megtartó erő mindkettejük s a család számára. Az ilyen kapcsolatokban már nem a külső szépség, csak a jóság, a lélek tisztasága számít; az a ‘terheket viselő titkos erő’, amely átjárja-besugározza az Élet minden területét. Valaha ilyen családokból épült fel a nemzet, és jövője is csak akkor van, lesz, ha ezek az alapsejtek újra meg tudnak erősödni. Talán egyetlen feleség sem kapott – anyai minőségében – ennél szebb, tisztább vallomást irodalmunkban: ‘Feléd a porból kapaszkodom, / domború hasadat magasztalom //...// dicsérem derekad, lábad, öled, / szerelem-tiporta füveidet! // Te vagy az ország, otthon, haza, / megáldott méhednek van igaza. // Beléd én jajszóval kapaszkodom, / Kívüled fölöttem nincs hatalom’ (*Arcunk*). Kettejük kapcsolatának egyik legszebb, játékos-komoly összegzése a 70-es évek folyamán a *Kaláka* együttes megzenésítésében szárnyra kelt dal (*Lennék kisgyermek*): az álmok, vágyak és a súlyos életterhek könnyed egymásba-játszatása, zeneiségben való feloldása. ‘Foganni könnyű. Világra jöttem, / suhogó kések között születtem, / s felnöttem én is, mint más, dologra / akár az apám s az anyám: a gondra. //...// Édesem, hallod? Te kis esendő, / orcád ha sápadt, síró kiskendő // játszani kellene! Elég a vasból! // Csördül a zápor, ezüstös ostor, // teteje ezüst, arany az alja, / gurul a szívünk, két iker-alma’. Csakhogy a kemény-öklű valóság gúzsba köti a legfényesebb jókedvet is: ‘Nem megy a játék. Kezemben vas súly. / Zubogó vérem verése, lassulj!’ Az álom síkján mégis megoldódnak a nehéz gondok: ‘Jó álom, jöjj el, / kályhánkat fűtsd gyémánttal, gyönggyel’. Mert bármily nehéz legyen is az élet, a mese és az álom egy magasabb, képzeleti világba emel, ahol ki-ki érdeme szerint kapja jutalmát.

A megtartó család, maga a puszta élet s annak kellékei – az egyszerű, mindennapos tárgyak – Buda Ferenc számára a legfontosabb értékek közé tartoznak. A kései Kassák letisztult egyszerűségével (*Vagyonom és fegyvertáram*, 1964) veszi számba ő is ‘kincseit’, melyekkel telve van otthona (*Kincseket őrzök*). ‘Vén szerszámok, paraszti eszközök’ ezek a kincsek, melyekkel fűr-farag, adott esetben tárgyakat, szobrokat készít; avagy éppen ‘vén ládák fenekéről, cserepek, csorba köcsögök, kacatok közül’ előbányászott darabok, amelyek ‘múltunk csöndes tanúiként vallanak munkáról, hétköznapiokról /.../ hirdetik az alakítható anyag szépségét s a szellem találékonyságát’. A lírai alany megszemélyesíti ezeket az egyszerű eszközöket; mintegy ezzel is nyomatékot adva ‘baráti’ kapcsolatuknak: a Szigony, a Szőlőmetsző, a Köpülő és a Rokka, a Kéveköttő Fa és a Kéveoldó Kés magáról a *népről* szólnak, ‘aki gyökeret ver és gyümölcsöt terem’. És persze az emberről, aki ‘teszi a dolgát hite és ereje szerint, aki nem a sírral köt szövetséget, hanem a Nappal, a Nap udvarában él és karjára gyűjti a bárányokat /.../ hisz az Életre született, nem az ölésre’. Költőnk maga is ilyen ember; ezért él(het) békében a világgal és önmagával.

A Pusztavacson és Kerekegyháza-alsópusztán tanítással töltött évek jelentős tapasztalatokkal gazdagították Buda Ferenc költői világát. Itt ismerte meg teljes mélységében a tanyák népének sajátos gondolkodásmódját, életszemléletét, a földhöz láncolt emberek kilátástalan sorsát, jövőt váró hitét-reményét. A *Tanyaházam* című reprezentatív körképben a költő vizuálisan is leképezi, szinte elénk állítja a tanya-bokrokat; a szétszórt szövegdarabkák mintha a táj egy-egy részletét villantanák fel. Akárha térképen néznénk, megnyílik előttünk az egész

tanyavilág (dűlőút, tanyabejáró, rozsföld, krumpliföld, nádas, erdő, répaföld, legelő stb.). Fájlalja, hogy kiszakadt ebből az életkörből; ugyanakkor tudja, hogy a nyomorúságos homoktengert csak iszonyatos munkával lehet termővé varázsolni. Ezért menekülnek el innen a fiatalok; a tanyák elárvulnak, lassan nincs aki megművelje a földeket. Az itt maradók a robot rabjai; sárházaikban meghúzódva, álmaikat eltemetik: 'zsibbadnak gondok, tört vágyak, / orgyilkos indulatok'. A 'tályogos tanya-tető alatt' összehúzódzkodó 'tarló-arcú öregek' már nem várnak tavaszi megújulásra; gyerekeik, 'ha jönnek is: csak visznek' – megfertőzték őket az 'új világ, / új ég és új föld' profán szólamaival. A tanyák – gazdátlanul – pusztulnak, sorvadnak. 'Szóttan föld, mindent kibírsz'.

Az élő, virágzó termő-fákat 'fejfák, kopjafák' váltják fel: 'temetünk, temettetünk'. Az egyetemes pusztulásban a fák is 'porrá, földdé, televénnyé' válnak; mégis: ők magukban hordják a feltámadás ígértét (*Fák*). A föld befogad mindent, de mi lesz az Élettel a borzalmas pusztulás után? (*Csont, hús, beszáradt vérfolt...*). Lesz-e valaha húsvét? – hiszen a tavasz 'jácint helyett hoz jeget', s 'a sziklasír szájára vissza-hengerül a kő' (*Hóval jön húsvét*).

Az 1978-as év megrendítő gyásszal kezdődik: február 6-án temetik Nagy Lászlót a Farkasréti temetőben. Buda Ferenc búcsúztatja: 'Árváid állnak körül, Legelő Csillag! /.../ Teremtő erőd virágjában távoztál közülünk, váratlanul. Csaknem beléd pusztulunk. /.../ Satuba fogott szívünket szorítsd mindenkoron, hisz munkában Mércé, virtusban Példa Te voltál, Te vagy. /.../ Irgalmas Földanyánk, fogadd be legkülönb fiadat. Ámen.' Naplóbejegyzése ez este: 'Ma eltemettük Nagy Lászlót. Mától fogva más idők kezdődnek...' (in: *Rendkeresés*, 252. p.).

Kisvártatva Iszkázon, a szülői házban Nagy László 'halhatatlan kezevonását' őrző rajzai, emléktárgyai kiállításának megnyitóján Buda Ferenc a hatalmas mesterségbeli tudást dicséri (*László műhelye*). *László úr keze* c. palimpszesztje pedig a személyes halálon túli lét (a 'feltámadás') bizonyosságát sugallja. Kulcsszavai a *vér*, a *meggy*, a *piros szín*, a *fény*, a *szárny*, az *Angyal*, a *ló*, *lovacska* szinonimái. A költemény a *Búcsúzik a falovacskától a Zöld Angyalon át a Vértanú arabs kancáig* ível (ezek a Nagy László-költészet alappillérei). Az egyik motívumsorra ('Nyár van, meggy pirul fecskefü vére hullik) mintegy ráfelel a fény-sugárzáshoz kapcsolódó másik ('Fények és árnyak / kése Sugarak szárnyverdesése Szárnyak / közül fények és árnyak közül ím egy kéz / előszelidül') – 'a Zöld Angyal tollát nyese' m'. A *ló* mint a lehangsúlyosabb *magyarság*-jelkép az egész versen végigvonul: 'puszpáng *lovacska* gyászol / Csánkjáig-csüdjéig vérben gázol'; egy kéz 'bársony *csikót* babusgat'; 'Vágtató hőkölő horkanó *mének* Szárnyaló / torpanó *táltosok* Gyászban a fakó / *lovacska* buksi feje'). A lírai alany nagyon mélyen átéli a gyászt, jóllehet tudja: az elhunyt *nem halott!* 'Mögöttem fönn egy ürbeli toronyház / ezredik emeletén vár ott virraszt / hajthatatlan László úr szív föléd dermedt keze'.

A költő mindennek ellenére megpróbál hinni népe, nemzete feltámadásában. 1982-es kötetének címadó verse az Élet szolgálata és továbbadása mellett tesz hitet: 'Röst nem leszek vérrel fizetni, / hússal, csonttal csak itt adózom. / Itthon vagyok, öledbe fekszem. / Holt számból búzaszál kizöldül'.

A 70/80-as évek a társadalmi lefojtottság, az általános 'fulladozás' időszaka: a politika célja a tenni akarás ellehetetlenítése, a közösség életerejének megbénítása. Ilyen körülmények között a *magánélet* egyszerre börtön és menedék. A 'fogoly-lét', amit Sartre és Mrozek drámái oly hitelesen bemutatnak, a lírai alanyt is pszichológiai védekezésre, bezárkózásra készíti. 'E négy fal fegyence vagyok / s fegyőre, / falnak dőlve / gyanakvón figyelem magam / nyugalmam rongyaiban. / Időm, életem fele / rég odavan. /...// Lábamon koccanó lakatok. / Kibírom, nem vacogok. / Időm, életem eltelik. / Dohányfüst kavarg / mennyezetig' (*Szél fúj*). Tehetetlenségre kárhoztatva húzódik vissza otthonába (hiszen tisztában van vele, hogy megfigyelik, lépteit számon tartják!): 'nincs remény bennem, nincs félelem, / múltamat,

jövőmet elfeledem //...// Két öklöm támasztja homlokomat, / szürke homály a szívemre nő. / Kopog, veri az ablakomat / kontinentális eső' (*Túl a falon*). Szinte prolongált jelenben él, kizárva-kimaradva az Élet sodrából, amint azt '83 c. versében megörökíti: 'Van hajlékom, / van hol virrasztanom. / Négy fal között, tető alatt / könyökölök a konyhaasztalon'. A XX. század iszonyatos történelme mindent elpusztított, ami valaha is szent volt: 'bakancsok, lánc-talpak, / gumiabroncsok lenyomata, / vérfolt a kövezeten, / levágott lópata, / s romok, romok. //...// Száz éve itt minden ideiglenes'. Pontos, éles, egyértelmű képekkel jeleníti meg a költő az általános szorongás légkörét: 'Könnyű lepel alatt / csonkok, sebek, / elhallgatott és elhallgattatott szavak. / Csöndország légterén áthatol / a baljós zene: / egy mentősziréna szaggatott, sípoló / lélegzete'. 'Október lángjai' még fel-fellobognak emlékezetében; de a lírai alany nem érez már erőt magában arra, hogy ébren tartsa, élesztgesse (*Fekszem csak egymagam*). Bár még mindig virraszt a nemzet fölött, remélve feltámadását; az egyetlen bizonyosság számára már csak felesége szerelme, hite: 'Fakul a hajnal rámhasad / Fekete erdőt álmodom / Levél az ágakon újra nő / Lefekszem izzó partodon' (*Fölöttem hold is csillag is*).

E fullasztó és méltatlan időszak bizonyos értelemben mégis komoly eredményeket (is) hozott Buda Ferenc életében. Az Írószövetség megbízásából 1976–89 között több ízben is részt vehet államilag támogatott tanulmányutakon; elsősorban a közép-európai ('baráti') országokban: Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, majd Bulgária. A fiatal írók 1979 májusában Laki-telken tartott tanácskozását megnyitva, elsősorban azt hangsúlyozza, hogy 'a haza fogalma nem fér meg az államhatárok között. Átszál fölöttük, akár a törvényen kívüli madár. /.../ Mert ha kimondom Arany, Ady, Bartók, Petőfi nevét, nyomban ki kell mondanom azt is, hogy Nagyszalonta, Érmindszent, Nagyvárad, Nagyszentmiklós, Segesvár. A velem azonos nyelvűek egyharmada ott él, hal, túl a határokon'. Később eljut távolabbi rokonainkhoz is: Kazahsztán, Kirgizisztán, Azerbajdzsán bejárása után Baskír-földön is megfordul, a hajdani Magna Hungaria területén (amely még most is Oroszországhoz tartozik), sőt Mongóliába is ellátogat. Nyugatra természetesen nem mehet; de 1989 után (a határok megnyílásával) eljut Ausztriába, Németországba, majd Franciaországba, Dániába, Finnországba is. Keleti utazásai lelkileg-szellemileg rendkívül termékenyek a számára; hiszen elméletileg is foglalkozik nyelvünk eredetével, megismeri és fordítja nyelvrokonaink költészetét, ami még inkább megerősíti benne a meggyőződést ázsiai örökségünket illetően. A 80-as évek végétől sorra jelennek meg műfordítás-kötetei (*A láthatatlan tolvaj* – kazah népmesék, 1988.; *A szürke héja* – kirgiz népmesék, 1988.; *Hatalmam: nyugalom* – összegyűjtött versek és műfordítások, 1992.; *Kimondott szó – kilőtt nyíl*, török népek szólásai és közmondásai; válogatott fordítások, 1997.). Ujgur népmeséket is fordít, ezek csokra egyelőre még kiadásra vár.

Néhány fontos verse őrzi őseink földjével való találkozásának élmény-magját, formálás-módjában pedig a népmesei-sámánisztikus szimbolika hatását.

Ázsia felett c. költeményében megidézi-újraéli az ősi múltat. A gép tízezer méter magasban száll, 'Földanyánk felsebzett titkai felett / sziszeg, suhog a szél'. Szinte látja, amint 'idő kódéből, porából / szüntelen fújó szelek / világnagy sátorából / kócos poroszka lovakon / őseim özönlének. / Koponyám, bordáim belső falán / árnyékuk imbolyog'. Alattuk: 'hallgat, fénylik a tó, / a kék Aral, / fölnez rám ökleivel, partjaival. / Sárga síkon a félig kiszáradt folyómeder / kígyózva tekereg'. Majd e földön járva, egyre biztosabban érzi: ide tartozunk. *Más ég, más föld* ez, mint a kiürült lelkiségű, életellenes Nyugat. Rokonaink között érzi igazán otthonosan magát. Barátjával, Bardócz Lajossal, kinek e versét – 'kiállításának okán' – ajánlja, vissza-álmodja magát ez ősi világba: 'Ülünk kiszikkadt ló-koponyán / pattogó tűz parazsa mellett. / Fut az idő, előlünk nyargal. / Ükapáink hátranyilaznak'. Jó lenne velük, köztük élni még ma is? Nem biztos; mégis jó őrizni-érezni a közös eredet melegét. 'Dobon a bőr teli jelekkel. / Buborékban lebeg a lélek. Vakablaknak támasztott létránk / ágat ereszt, zölden kisarjad. //...// Roskadó tűz hamuja mellett / kuporgunk kiszikkadt ló-koponyán'.

Egyik jelentős, vizuálisan is artikulált, akusztikus elemekkel dúsított kompozícióját (*Ég s föld között* – Kunkovács Lászlónak) a sárkány-szimbolika kettős jelentéskörére építi (gyógyító hatalom az ázsiaiak szemében, luciferi jelkép a nyugati kultúrában). ‘Ég s föld között / dob bőre / membrán feszül / rezeg / zengetik régholt kezek’. A ‘világfa árnya’ mint napóra forog. A mindjobban kiürülő, álértékek után loholó, mindent kiárusító, lángperzselte világban, amelynek jelképe Csernobil: ‘fekete üröm’ – elsorvad a lélek; a sámán ‘levágott hatodik ujjá helyén a sajgás nem csillapul’. A sárkány ‘tekereg föl a fára / tátog az égre’ – el akarja nyelni a világfát. ‘Végidő romhalmaza, / jaj, / Eurázia!’ Az általános pusztulásból csak az menekül meg, aki feljut ‘a vértől csuszamlós kérgű / világfa / legtetejéig’: ‘a Földtől az Égig’.

Buda Ferenc felfokozott figyelemmel kíséri a 80-as évek derekán-végén egyre inkább felforrósodó közélet hazai és külföldi eseményeit. ‘Nagyot fordult az idő kereke – írja naplójegyzeteiben. – Itt, Közép-Európában pedig kiváltképp. Pattognak-hullnak szétfele a csatlós lovak béklyói, a marxi-lenini kísérlet – *kísérlet járja be Európát* – szemlátomást kudarcot vallott. Vészjóslóan recsegnek-ropognak a Birodalom vasabroncsai. A Finn-öböltől az Amur torkolatáig mozog az egész, főként a Baltikumban s a Kaukázuson túl – egyelőre. Csak reánk ne zuhanjon valamely kilazult gerenda vagy akár szarufa ebből az elavultában is félelmetes méretű tákolmányból! Aggódok ott élő barátaimért is. – Románia és Erdély: remény és szorongás forrása egyszerre. Vajon hatalomba s bírói székbe ülhet-e a józan akarat?’ Örül a Szovjetunióban zajló bomlási folyamatnak, Gorbacsov felléptének; bízik Németország lehetséges újraegyesítésében, s reménykedik, hogy nálunk is eredményesen, szerencsésen zajlik le a várható változás (in: *Rendkeresés*, 250–277. p.). Aztán a forrponton abbamaradnak jegyzetei: maga is az események sodrába kerül... Néhány év elteltével összefoglalja a történéseket, de akkor már a visszaemlékezés értékelő tömörségével.

A lakitelki találkozók rendszeresen részt vesz. Azok közé tartozik, természetesen, akik komolyan veszik: a nemzet végre esélyt kap szuverenitása kiküzdésére. Bár tart tőle (s mint az azóta eltelt idő bizonyította: nem alaptalanul!): ez a kizsigerelt, fél évszázad ‘nemzetietlenítő’ dresszúrájába beletört nép nem tud ‘feltámadni’. *P.S. mesternek* ajánlott, Sepsiszentgyörgyre küldött versében (*Arcok*) elgyötört népünk végvonaglásáról, gyógyíthatatlan sebeiről szól: ‘Szélfúttá, napszítta arcok, / gond-véste, sors-hasogatta arcok, / kifosztott, / csontig lefosztott arcok. /.../ Arcunk redői, ráncai / szikföldek, sziklák hasadécai, / a halál sáncai’. *Látszatra* még ép a nemzet, ‘ám belül a csont ropog, / csigolya csikorog. // A jövő ránkvicsorog’. Egyetlen reménységünk (lehetne, ha lenne hitünk): a kereszt elhordozása. Hiszen az Emberfiának is ‘csak így lehetett feltámadnia’. ‘Ki kell nekünk is bírni. /.../ A nehezén majd végül túlleszünk’. Ha túlleszünk.

Hiszen a 90-es évek elején már egyre világosabban látszott: semmi nem úgy alakult, alakul, ahogyan azt a rendszerváltó népi értelmiség elgondolta. Költőnk hangja mind keserűbbé, ironikusabbá válik. Az orosz csapatok távozása után (1991. jún. 19.) sem lettünk függetlenek, nem alakíthattuk önállóan a nemzet sorsát úgy, ahogy szerettük volna. ‘*Hadak jöttek, hadak mentek*, / lám, eltűntek a hadak, kincstári / kifakult gönceinket a lengyelpiacon / kótyavetyéli a pórnép //...// itt a szabadság, minden szabad: / szabad a szolga, szabad a gazda, / szabad a vásár, / hej, akció! / akció! reakció! / féláron / eladó, ami eladható!’ Még ki sem mentek előző ‘uraink’, máris nyakunkon az új hadak: ‘hangszalagrend lovagjai / öklök bajnokai /.../ bankok és bankók tábornokai /.../ Krisztus helyett Pilátusok’.

A Pénz mindenek fölött való hatalma természetesen ‘sátáni’ erő: megmérgezi az emberi kapcsolatokat, lepusztítja a lelki értékeket, ellenségeskedést, viszályt szül az egyes társadalmi csoportok között stb. stb. ‘Mindennél ádagzabbul rombolja az igazi egyetemességet annak csúfondárosan ördögi torzképe, a szépítő szófordulattal *globalizációnak* becézett világgyar-

matosítás. Ha így megy tovább: a nyers, erőszakos, mindent elárasztó műveletlenségből majd fuldokló szigetekként tűnnek elő itt-ott a kultúra végvárai' (in: *Rendkeresés*, 196–97. p.).

A rendszerváltás utáni (mondjuk inkább így: a kádárista 'hatalomátmentési') időszakot megörökítő kötetei (*Árvaföld*, 2000, *Árapály*, 2005) végtelen keserőséggel átszőtt iróniával mutatják be a 'szép új világot'. Apró szösszenetekben, pontos telitalálatokkal meg-megfricskázza az eltorzult, elfajzott emberi viszonyokat, az egymást mind könyörtelenebbül támadó, eltipró, a szolidaritást egyre kevésbé ismerő csoportokat, politikai, gazdasági érdekszövetségeket (63 *haiku*, majd: *Nyolc haiku*). 'Kés az ökölben – / ölni tanulunk már ott: / az anya-ölben' (*Élet*); 'Ölelni indul / két kezünk s minduntalan / ölni érkezik' (*Kényszerpálya*); 'Elfogyunk lassan. / Rágcsálók szaporodnak / maradékunkon' (*Pesszimizmus*); 'Szorgos egerek / motoznak a kosárban. / Nincs gond kenyérre' (*Optimizmus*); 'Elkap a sodrás / mibe is kapaszkodjam? / Nincs szalmaszálam' (*Pánik*); 'Lármán, robogó / zajgáson túli csend készül: / ember utáni' (*Civilizáció*) stb. stb. *Farkasok* című ötsorosának mottója az ismert mondás: 'Homo homini lupus', s a kis versike pontosan minősít bennünket: 'Ordasok bár a farkasok, / hozzánk képest irgalmasok, / egymáshoz jók, hűségesek, / okosak, illedelmesek / nem ölnek, csak ha éhesek'.

A *Rigmusok a századra, századvégre* (1999. nov. 10–11.) a világszínpadon folyó nagy álarcosbál valódi arcukat leplezi le: 'Festett maszkok, mosoly-mázak. / Letapossák, aki lázad. / Szétdúlják a szülőházad? / Vájd ki szemed, varrd be szájad'. Míg a nép – mint évezredek óta mindig – szenved és nyomorog, 'szörfdeszkáin ím a jognak / újjgazdagék plébojznak'.

Árvaföld értünk, miattunk árva – hangsúlyozza Buda Ferenc – mert nem követjük az Emberfiát, *nem hiszünk* a megváltásban. Keresztre feszülünk ugyan, de 'üdve nincs a keresztnek' – ahogy Ady mondta volt. Ha a krisztusi szeretetparancs erősebb lenne bennünk, ha nem ellenségeskednénk egymással mindig és mindenben, akkor talán lenne remény. De így? Árvaföldet talán már Isten is elhagyta: a végpusztulás előtti kopárság színtere. 'Kemény szik, porhanyó homok'; 'fönt egy láthatatlan vadlúd-csapat jajongva húz tova' – mert éltető vízre itt nem talál. 'Suhogva feltámad a szél, / kemény vonít, / kóró, babszár zörög, / ki üzi el az ördögöt?' A kizsigerelt alföldi táj Magyarország 'árvaságának' jelképe; ugyanakkor T.S. Eliot *Átoföldjének* is rokona: az Édent (önvétké miatt) elveszített emberiség kopár, lepusztult, kiszáradt otthona. Erre utal a záró rész is: 'Üröm, katáng, cigányzab, ördögszekér. // Eszmélet az álommal összeér //...// Csont, kő, cserép, történelem / hatezer éves gyötrelme // vonul tova / évek, napok sora'. A költő – a sarkcsillagra függesztve tekintetét – mint őrszem vigyázza nemzetét: 'Két víz között, / két tűz között / állok a világ közepén, / Árvaföld üres mezején'.

Buda Ferenc természetesen nem 'politizál' a költészetével, de mint olyan ember, aki népe sorsában osztozik, annak helyzetét, megold(hat)atlan problémáit tiszta fejjel analizálja; keresi az okokat, amiért így félresiklottak-eltorzultak rendszerváltó erőfeszítéseink. Egyik fő oknak azt tartja, hogy az emberek egyre inkább a 'túlélésre' rendezkedtek be 'egy komfort nélküli de amúgy meghitt zugban', ahova 'Boreász jeges szele sem Balkán tüzes szele' nem fúj be. Csakhogy a túlélés: leépülés – 'egyéni és kollektív szinten, állampolgári és állami szinten'. Itt, 'e trikolór küsded pátriában' minden eszme többszöri alkalommal használatos; holott a lejárt eszme: 'téveszme, rögeszme'; 'ez tart meg minket egyedül a megfelelő szint *alatt*'. Végtelen lehangoltsággal s fekete humorral idézi meg 'Szerjózsa legendás / múlhatatlan emlékü gimnasztikáját a lehűtött anyaméhben' – mint túlélésünk forrását és biztosítékát, mint kilátástalan jövőnk zálogát (*Túlélés*). Naplójegyzeteiben lehangoltan állapítja meg: e nép (a nemzet egésze) nem képes felismerni, tudomásul venni korlátozott lehetőségeit, méltósággal elviselni a lényegi változtatáshoz szükséges átmeneti nehézségeket, amelyek – legyenek bármily megterhelőek is – a *saját* út kialakításához vezethetnének. Úgy véli: a 'próbatételek' javunkra válnának, edzenének, megerősítenének bennünket. Míg a 'kísértések': a csábítás a múltó

javakkal, az általános jóléttel, a mindkét oldali választási ígéretések stb. igyekeznek letéríteni az embereket a rögzöttebb útról, amely az ő érdekeiket szolgálná, s hosszabb távon mégiscsak célba vezetne. 'A kísértés a Gonosztól, a próbatétel az Úrtól ered. S ha a kísértésben a halandó megállja a helyét, az is próbatétellé válik. Ellenkező esetben: bukás' (in: *Rendkeresés*, 104. III. 128. p.).

Ez éppúgy vonatkoztatható az egyes emberre, mint a nép egészére. Csakhogy nálunk már szétfoszott az össznemzeti tudat; mindenki fél a 'próbatételektől'; az egyes ember bármi áron *élvezni* akarja az életet, inkább 'eladja magát az ördögnek', mintsem lemondjon az anyagi javokról.

Az *Össztánc* című monumentális kompozíció 8/6 osztatú négysoros strófáival a középkori haláltánc forma-szerkezetét imitálja, sok villoni betételemmel. A szerző szarkasztikus képekkel jeleníti meg az 'utolsó ítéletre' megérett világ végvonaglását. A táncoló sokadalom a végsőkéig ki akarja használni a lehetőségeket, kisajtolva az utolsó cseppig az életből az élvezni valókat, a mámort. A nekifeledkezett viháncolók – mint akiket az ördög megszállt – eszelősen forognak-pörögnek, saját vesztükbe rohannak. Már nem ismerik a lélek tisztaságából, a segítőkészségből, adakozásból, az 'önmérsékletből' fakadó boldogságot. 'Áll a lagzi dúl a trakta / tart a báli évad / szende hölgyek úri frakkra / titkon ráalélnak'. A *főszöveg* az önmagából kifordult, a perverzítésben s a morális értékek meggyalázásában tobzódó, a harácsolásban és mások kijátszásában örömet lelő tömeg fuldoklását idézi meg (mint Madách a *Római* színben). A *refrén* első és harmadik sora pedig a latin nyelvű 'harag napja' utalással ('dies irae, dies illa /.../ solvet saeculum in favilla') s a mindig változó második-negyedik sor luciferi kacajával az önpusztító kavalkádban kerengő vérgőzös mulatozók halálba vonulását mutatja fel. Ebben az eszelős körmenetben minden mindennel, mindenki mindenkivel összekeveredik: 'láb a fővel fő a lábbal / kecskehús a hallal / csontfűrész a vaslapáttal / békejobb a ballal /...// tarka göncök dús loboncok / dekorált grabancok / körbenyalják ím a koncot / kurucok s labancok'. E földi gyehennában sülve-főve ki-ki elveszti identitását, személyi méltóságát; az emberi massa része lesz, egyszerre nyertese s kárvallottja az egymást kijátszó küzdelemnek: 'lőn jogörzésből jogorzás, / szütleányból céda / bűntársból bizalmi portás / közvagyonból préda'. Az alvilági pribékek mindenkivel azt tesznek, amit csak akarnak; a becsapott, rászédett tömeg – mint a halálra táncoltatott lány – egyszer csak összerogy, s vége...

E nagyszabású halál-víziónak méltó kiegészítő párja a *Malom*, amely szakadatlanul örli, fölemészti a hajdani Értékvilágot. Mottója egy ismert Szécsi Margit-idézet: 'de én hállok a világgal, nem énelem ő'. E világ a legmélyebb zsigereiig korrumpálódott: 'Hontalan itt a közérdek / de szent a haszon / házat hazát eladhatsz a / szabadpiacon /...// hamis a hang hamis a szó / hazug a beszéd /.../ beszivárog füledbe mint / bakancsba a sár / elszennyezi ez a világ / aki vele hál'. A jobbjézésűek, akik még hisznek a magasabb Értékekben, szeretnék figyelmeztetően meghúzni a vészharangot, de már késő: 'mihamar teret foglal az úri hideg'; az egyetemes züllés s a belőle következő pusztulás visszafordíthatatlan.

A mindenkori Tiborcok természetesen most is az Élet kisemmizettjei; nem is igen értik, mi történt, történik velük, körülöttük. Inkább csak elméláznak: 'Fura egy fordított világ ez: / az lesz vátesz, aki lóvátesz. /...// Kinek kabaré, kinek kánpad – / színváltozás: forog a színpad, / s játszván jó gázsiért akármit, / hazudnak, hogy hasad a kárpit'. Szinte mindegy, ki van felül: a hatalom egyaránt megszedíti – megrontja birtokosait; akik kezükbe kaparintják, nem a nemzettel, csupán saját maguk meggazdagodásával törődnek: 'mind-mind a köz javát kívánja, / akár a tükör a kánya. /...// S múlnak az évek, mint a percek / rajtunk nem könyörül a Herceg, / így tehát testvér, mi: *Tiborcok* / húzzuk összebb a gatyakorcot' (*Tiborc tűnődik*).

Az Életről jobbra csak álmodozunk; többségünknek be kell érnie az evilági pokollal (*Elégia a működő gyehennáról* – Orosz Jánosnak s egyben magamnak).

*

Az ezredfordulón Buda Ferencet már országos rangú költőként tartják számon. A viszonylag korai díjak (1973: Radnóti, József Attila) után, néhány jelentősebb irodalmi elismerést – nívódíjak, SZOT-díj stb. – követően 1992-ben Az Év Könyve Jutalom, 1993-ban a Nagy Imre emlékplakett és a Magyar Művészetért Díj, majd 1994-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje jelzi: lassan megérkeznek a hivatalos elismerések is. 1999-ben Literatúra-díjat kap, majd 2000-ben elnyeri a Balassi-kardot; 2005-ben pedig a már rég megérdemelt Kossuth díjat.

A Balassi-kardot *Árvaföld* c. kötetéért kapta. Költői szereptudatához semmi nem illik inkább, mint ez a kard. Hiszen Nagy László búcsúztatásakor is azt hangsúlyozta: 'Nem tollat temetünk ma itt, de kardot'. A Balassi-örökséget is büszkén vállalja: 'Játszi szerelem és szikra-felelősség, életre és halálra-szántság egy töről sarjad e költészetben, amely erőltetés és ítélet nélkül fogadta be és formálta a maga képére az akkori Európa ritmusait és dallamait, köztük a hadi ellenfél törökét is. A nevével s emlékével jegyzett kard itt függ a szobám falán. Vére nem szomjazik. Miért is sebeznek, miért is bánthanék vele bárkit? Méltóságára és tisztaságára azonban kényesen ügyelek: sem légycsapó, sem pedig sárkavaró nem válhat belőle soha' (*Balassiról*, 2004 októberében; in: *Rendkeresés*, 305–6. p.). A Kossuth-díjról valamivel visszafogottabban szól, azt is csak pár év múltán: 'Három éve megkaptam a díjat. Minek is tagadnám: örültem neki. Ráadásul a legjobbkor jött – tartozásaink jelentős részét letudhattuk belőle, valamennyi még a gyerekeknek is jutott. (Anyám-apám ha megérhette volna...). Barátok, ismerősök és ismeretlenek sokasága gratulált élőszóban, levélben, telefonon, SMS-üzenetben, ezenfelül a közfigyelem is hirtelen fölélélnkült irántam' (uo. 283–84. p.). A váratlanul megnövekedett népszerűség természetesen nem ártott meg neki: maradt, aki volt...

A 2006-os Könyvhétre jelenik meg *Túl a falon – az én ötvenhatom* c. kötete, amelyben egykori, valamint '56-ra emlékező írásai kapnak helyet. 1998. okt. 23-ra írt *1956 (Töredékek)* c. költeményében nosztalgiával idézi meg egykori ifjú-önmagát, s a fiatal eseteket: 'Fiam, unokám lehetne... / Sortűz. Lánckerek csörömpölése. / Arany ősz, arany. Mustillat. Talpak / pora, levelek ragyogása. Füst, vér. / Torkolattűzek //...// Sortűz. Vérszag. Fiam, unokám lehetne / az a fiatalember... //...// Sortűz. Vérszag. Télszag. / Zárcsattanás. Kulcsok csikor-dulása. / Száz évig tartó negyedik évszak. El- / falazva. Befalazva. Szél rohamoz: / kimetszett közepű lobogót szaggat. / Ifjak valánk. Fiatal voltam'. 2003-ban viszont – immár nagyobb 'rálátással' az azóta történetekre, rendszerváltó erőfeszítéseink 'befagyasztására' – már keserűbben teszi fel önmagának a kérdést: 'Vajon megrajzolható lesz-e valaha is '56 teljes és hiteles képe? Alig hiszem. Ötvenhatból – legalább megközelítőleg – annyi van, ahányan átérték. Ahányan átérték. A résztvevők, a szemtanúk lassacskán elfogynak, kikopnak az élők sorából, s hamarosan már nem lesz kitől megtudakolni: hogy is volt, mint is volt?' S talán még ennél is fájdalmasabb az a felismerése, hogy ha netán győzelemre jutott volna *akkor* a forradalom, ha nem tiporja el a fegyveres túlerő, 'félő, hogy az immár megszokott gyakorlat szerint mi magunk esünk egymásnak. Ez a nép csak ideig-óráig, kivételes helyzetekben hajlandó az összefogásra. Akkor, ha kell, még csodákra is képes. A hétköznapi beállítással azonban ismét előütköznek s felülkerekednek taszítóan utálatos jellemvonásai: az irigység, a széthúzás, az ostoba vagy szándékos értetlenségből fakadó ádáz rosszindulat' (in: *Rendkeresés* – 228–29. p.).

Könyve megjelenése alkalmából a *Pósa* Zoltánnak adott interjúbán (*Magyar Nemzet*, 2006. jún. 14.) arról beszél, hogy maga a forradalom immáron kettősen él benne: 'részint úgy, ahogy akkor; részint pedig úgy, ahogy most tekintünk rá vissza. Nekem könnyebb lett, 1956-nak nehezebb lett, mert nem könnyű azoknak ebbe beleélni magukat, akik jó esetben a résztvevőktől, jóhiszemű szemtanúktól hallottak róla'. Hát még azoknak, akik a rosszindulatú, az ellenkező oldalon állóktól! Költőnk ekkor még nem tudhatta, hogy a magát 'szocialistának' becéző vadkapitalista kormányunk gumibottal s viperával, vízágyúval, könnygáz-bombával löveti majd szét ugyanez év őszén az okt. 23-i megemlékezést, meggyalázva így az 50. évfordulót.

Buda Ferenc a költő-*elődök* közül (Balassi és Csokonai után és mellett) Petőfit – Aranyt – Adyt érzi önmagához leginkább közelállónak, a jelenkorból pedig természetesen Nagy Lászlót; elsősorban szellem-alkatuk, a nemzet és a magyar valóság miatt érzett gyötrelmeik-szenvedéseik, a Jövőért való aggodalmuk, felelősségérzetük okán.

Március 15. mindenkor a legnagyobb ünnep volt számára (később okt. 23. is vele egyenrangú lett). A rendszerváltás körüli években különösen felerősödött szemében a jelentősége. Annál is inkább, mivel ezekben az években komoly rendőri felkészültséggel igyekezett a végórát érző hatalom a tüntetésnek minősített felvonulásokat szétverni. Ez években nyerte vissza a köztudatban márc. 15. az eredeti értelmét. ‘Százeezer fekete dárda’ közt hirdette a reményt ‘a háromszínű kokárda’, s a lírai alany – ‘ötven és hatvan között ballagva’ – újra bizakodott: ‘Hiába mégsem volt, / mégisincs hiába! /.../ Foszforeszkál a fagyban / Petőfi koponyája’ (*Március*).

A rendszerváltás utáni években vetődött fel (már nem először!) a *Petőfi*-kultusz kulcskérdése: valóban a csatamezőn lelte-e halálát, avagy szibériai száműzetésben kellett elsorvadnia? Buda Ferenc nem fogadja el ‘a barguzini csontváz’-lelet hitelességét; mégis eljátszik a gondolattal: mi lett volna, ha a Szabadság szerelmesének Barguzinban kellett volna hátralévő éveit tengetnie? Mintegy Petőfi ‘bőrébe’ bújva, borzongva gondolja el: ‘Világ széléig elhurcolt a muszka, / Hazámba többé nem találok vissza. /.../ Szemközt a zord, dermesztő fürgeteg. / Jeges pokol kapuján zörgetek /.../ a végidő vonít e vad szelekben’. Aztán elhessenti e képet magától mint lehetetlent; Petőfi nyilván elszántan s tudatosan vetette magát a hősi halálba: ‘Golyó füttyül fejem fölött sziszegve. / Ne tétovázz, kozák! Most döfj szívembe! // Örökre ég vérző tekintetem. // Itt estem el. Köszönöm, Istenem!’ (*Petőfi utolsó látomása*).

Idősödven, egyre inkább elmélyül Buda Ferenc vonzalma *Arany* János iránt is. ‘Költészete az idő – s benne az én életem – teltével mind tisztább s maradandó fénnel ragyog’ – írja naplójegyzeteiben, utalva Arany Széchenyi-versére: (‘Nőttön-nő tiszta fénye, amint időben s térben távozik’). Bár verset nem ír hozzá, emberi alkatához mégis nagyon közel érzi magát: ‘Mélyről indulása, apró dolgokban is szigorú lelkiismeretessége, tudósi alapossága, /.../ a hatalmas tehetséggel párosult – s időszakonként gyötrő – önbizalom-hiánya’ rokon-lélekre vall. Maga elé idézi változó arczásait: ‘a fiatalkori fényes szeműt, a szürkülő hajú Tiborc-arcút, s végül – amelyiknek láttán mindannyiszor megrendülök – az öregkorit, a legutolsót, a kifehéredett fejűt, arcán s tekintetében a sorscsapások árkaival s árnyékaival. Akár mindannyiunk arca is lehetne’ (in: *Rendkeresés*, 164–65. p.).

Ady Endrét viszont azért érzi magához közel, mert ‘ő máig is világ vitézeként ragyog. Január baltanyél-kopár fái hajolnak sírja fölé, de őt ott ne keressük: keressük inkább a megvadult Márciusok fűszál-rohamában, virág-förgetegében’. Ady tudta, átélte: ‘Nem jó látónak lenni ott, ahol a Próféta közröhej tárgya vagy megkövezik. Csillagként csodáljuk hát, ha kinő egy lélek a sárból és ágkoronája sértetlen marad’. Ady az egész utána jövő költészet irányát meghatározta: ‘Élete parancs és példa, hogy száj és szem meg ne alkudjék soha. Halhatatlan szájából kinő a lilium, kezéből kisuhog a korbács’ (*Liliom és korbács*). Nagy László erről a korbácsról mondta: ‘Nékem Ady Endre ostora tetszik...’ (*A feltámadás szomorúsága*). S vajon nem erre az ostonra lenne ma is szükség, jelenkori közállapotainkat látva?

Kétségeinkre, mai válságos közérzetünkre talán csak *Nagy László* tudná a választ – ha élne még! Buda Ferenc egyre fontosabbnak érzi az ő örökségét, tudatosítván: nagy szükségünk van (lenne) igazmondásának erejére s a tisztánlátásra, ami költészetéből sugárzik. Ezért küld neki verset ‘odaátra’ 1995 Nagyhetében (*Hóživatar, gyehenna*). Rossz idők járnak ránk, panasolja: ‘áprilisi hózáport zuhogtat a szél /.../ mindig szembe fúj, / mindig csak szembe fúj. /.../ a húsvét ezidén fagyban / köszönti ránk a Krisztus vérivel / színültig töltött kelyhet’. Az ‘összkomfortos, légkondicionált új világban’ ‘a globális felmelegedés meg a globális elhidegülés’ korában a szél ‘a megapoliszok förtelmes / gyehenna-telepeit kavargatja / káprázó sze-

münk közé’. Lesz-e valaha is ‘feltámadása’ e nemzetnek? A remény persze mindig megvan, ha nem is evilági síkon: ‘Sírból, Seolból, a többé soha / seholból feltámadsz. / Feltámadunk’.

Majd 2000. júl. 15-én (a költő választott születésnapján) Iszkázon – ekkor már kissé több reménnyel – így méltatja a ránk maradt hagyatékot: ‘Ünnepeljük piros szívvel a ma születettet, nem annyira bánkódván ezúttal, amit elvett az ég, vagy elvert a jég, hanem örvendezvén annak, amit megkímélt, ami örököül ránk maradt’. Műve: ‘romolhatatlan; tisztességet, tisztaságot, szabadságot, jóságot, igazságot’ hirdet. ‘Ezért lett minden elejtett s leírt szava aranyáldozatnál becsebb: asztalra szánt kenyér s bor, gondverte fő alá vánkos, hajlékra erős tető’ (*Júliusi köszöntő*; in: *Rendkeresés*, 296–97. p.).

Szécsi Margitról, Nagy László szívbeli és szellemtársáról, aki férje halála után ‘emelt fővel, rendíthetetlenül haladt tovább a kettejük választotta keskeny úton’, ugyancsak elismeréssel vegyes tisztelettel, költészetének erőt és tisztaságot sugárzó varázsa iránti csodálattal szól (*Margit a keskeny úton*). 1990-ben a Farkasréti temetőben ő tartja Margit fölött is a gyászbeszédet: ‘Vége a gyötrelem lázának, gyalázatának. /.../ Madárka-csontú testednek vége. Magad-választotta keskeny utadnak is vége. /.../ Itt hagyta ránk a Művet, az immár betetőzöttet, és ránk hagyta a maga-tartás megszeghetetlen parancsát, és végül, utolsó érthető szavad ez lévén, ránk hagyta – Magyarországot’ (*Margit*). Szécsi Margit szoboravatásán (Pestszentlőrinc, 2003. máj.) azt hangsúlyozza, hogy a külvárost – József Attila után és mellett – ő emelte költői rangra; így ma már ‘Pestlőrincnek ott a helye Kiskőrös, Nagyszalonta, Szabadka, Szekszárd, Szödemeter, Érmindszent, Felsőiskáz s a Ferencváros sorában’. 2005-ben pedig a MTA Magyar Örökség-díjának átadásakor a költőnő életművét laudálva, legjelentősebb költőink közé emeli őt (in: *Rendkeresés* 300–302., ill. 311–12. p.).

Buda Ferenc, bár egész lénye, költészete a társadalmi valóságban gyökerezik, meglehetősen kiábrándultsággal fordul el a napi politikától. Úgy véli: ‘a négyévente ismétlődő őrsgváltások’ nem hozták meg a kívánt rendszerváltozást. Az különösen ellenszenves számára, hogy a mindenkori / bármikori új kormány ‘pár hónap leforgása alatt mintha ráeszmélne, hogy áhított és kiharcolt pozíciója korántsem fenéig tejfel, s hogy könnyelműen közzékiáltott ígéreteinek többsége teljesíthetetlen’. Ő úgy véli – sokunkkal egyetemben – hogy ‘egy ország kormányzása elsősorban szakmai munka’ (kellene, hogy legyen!); de sajnos, a gyakorlat azt mutatta: a szakmaiság volt mindeddig az utolsó szempont a politikai döntésekben (*Rendkeresés*, 134. p.). *K(atona) J(ózsef) emlékének* szentelt versében (*Mit sző a pók?*) keserűen állapítja meg: ‘Itt van November. / Itt vagyunk / mindannyian: ki már alatt, / ki még fölül’. Persze, majd kitavasodik újra; de ‘méltó visszhang csak esztendő után. / Petur, Bánk, Gertrud dráma-hősök; / ám Tiborcnak az új ezredév határán / örökösei itt sereglenek’.

Úgy látszik, Magyarország mindörökre a hárommillió koldus országa marad. Lehet-e, lesz-e igazunk valaha is? Mi, örök ‘Mesebeli Jánosok’, most is a Történelem gyorsvonalára várunk, várunk. Hogy majd elvisz minket egy szebb Jövőbe. ‘Melyik állomásra szól a jegy? / Van-e jegyünk?’ – teszi fel a kérdést a költő. – ‘Talán nem is mi utazunk? Hisz / messzire, jaj, messzire mindig / csak mást visz a vonat, s míg / végképp nyoma vész túl a kanya- / ron, árvultan intünk utána / a kiürült peronon’ (*Vonatok*).

Ez tehát a végzetünk. Évszázadok óta minden sorsfordító esélyt elszalasztottunk. Úgy látszik, mégis ‘kihullunk az Idő rostáján’, ahogy Ady jövendölte immár 100 évvel ezelőtt. Azóta csak lassan sorvadunk, mindig új virradatra várva...

Buda Ferenc költészete mégis a reményt erősíti bennünk: harcaink, erőfeszítéseink talán nem hiábavalóak; az utolsó szó mindig Isten kezében van, nem a Sátánéban.

Benke László, az OMK keretein túlnőtt alkotó

Ezredvégi játékok

‘Te fájsz nekem földem menyasszonya,
tündöklő suhanás, piros barackfám,
én is megérintettem vércsepp szirmodat
még gyümölcs előtt – te fájsz nekem,
ifjúság, lelkem szegett szárnya,
mint fejszének kivágott fa, elárult képzelet,
szerelem lehullt virága, vesztett rózsaszín.’

(Veszteség)

Benke László élete, sorsa – amint az kötetéből kirajzolódik – bizonyos értelemben szimbolikusnak tekinthető: nemzedéke *nagy részének* útját reprezentálja. A kis somogyi falu, Újvárfalva paraszti családjának fészekmelegéből kamaszként kiszakadt ‘fellegjáró legény’ 1959-ben, 16 évesen nagy reményekkel érkezik Budapestre. Rövid hányattatás után – az anyalföldi ‘Kapagyárban’ mint segédmunkás kezdte, majd – betanított köszörűsként a *Csepel Műveknél* helyezkedik el, s éli a testvéri-baráti közösségre vágyakozó, küzdeni kész fiatal munkás életét. Tíz évig, a hetvenes évek elejéig dolgozik itt, megtalálván azt a tagadva vállalt munkasközösséget, amely hiteinek és kételkedéseinek fölnevelője lett. Sok-sok hasonló korú, a nehéz paraszti élettől menekülő fiatallal együtt ő is azt remélte, hogy majd neki(k) sikerül ‘a világot megváltani’, és felépíteni az ‘emberarcú szocializmust’. Nem sejtik még, nem is gondolnak rá, hogy hősi halottak nyomában járnak, s az emberarcú szocializmus álmát, sőt a nekik ígért ‘szebb jövőt’ is épp az előző években temette maga alá véglegesen a történelem. Reményeik, várakozásaik aztán persze csakhamar lelhorgadnak, s az eszmék és valóság dichotómiájának feloldhatatlansága, eszményeik folyamatos devalválódásának szégyenteli átélése sodorja belső válságba őket.

Évtizedek múltán Benke László két kitűnő önéletrajzi fogantatású regényében (*Előttem kiterítve*, 1991, *Sértők és sérültek*, 2001) örökíti meg ezeket a várakozással és útkereséssel teli esztendőket. Már ekkor írogat, s első próbálkozásait egy ízben beviszi a *Csepel* újsághoz, ahol aztán az irodalmi rovat szerkesztőjében, *Tamási Lajosban* atyai barátira talál. A *Piros a vér a pesti utcán* c. ‘56-os költeményéről ‘elhíresült’ költő maga is az irodalmi életből való száműzetése miatt került Csepelre. Az ő irányításával alakult meg az *Olvasó Munkás Klub* (továbbiakban: OMK) az arra érdemes, művelődni, sorsukat átlátni kívánó munkások számára. Benke László előtt itt tárult fel az élet magasabb szellemi horizontja, e közösségben válhatott igazán kíváncsivá sorsa tágabb összefüggéseire, itt alapozta meg műveltségét. Itt, ‘a város peremén’, ahol a szellemi és a fizikai lét munkásai rendszeresen találkoztak, ‘gyanakvón s együtt’ élhették – érthették meg egyéni és közösségi életük lényegi azonosságát: a klubesti vitákon tanultak meg reálisan gondolkozni saját sorsukról, jövőjükéről, képességeikről és korlátaikról, a gyakorlati politika útvesztőjéről, amely az ‘alulról építkező’ demokratikus társadalom eszméjének épp ellenkezőjét valósította meg. Benke László tudatosan olyan költővé kívánt válni, aki az alulra szorítottak (a ‘megszomorítottak és megaláztatottak’) nevében, érdekében szól, ugyanakkor tekintetét magasra emeli – olyan, aki híd lehet ‘fent’ és ‘lent’ között. Első versei a *Csepel* újságban, majd az OMK antológiáiban (*Szembeállítás*, 1970; *Üzenet*, 1975), valamint *Piros barackfa* címen a klub műhelyfüzetében jelentek meg. A

klubtagok (*Fodré Sándor, Halász Imre, Papp Sándor, Schuch János, Szentpéteri Zsigmond* stb.) társaságában a legifjabbak közé tartozott, s körükben valódi otthonra és élénk szellemi környezetre talált.

Tamási Lajos ‘mérő és mérce’ volt Benke László – és a klubtagok – szemében. Önéletrajzi regényében (*Előttem kiterítve*) így jellemzi őt ifjú pártfogoltja: ‘embernek és költőnek egy és ugyanaz. Emberi és költői magatartásáért vért és velőt fizetett’, de az irodalmi élet peremére szorítva is jelentékeny költő, sziklaszilárd jellem maradt. ‘A tisztesség nehéz vaspáncélját viselte gyöngé testén’, mindvégig hű maradt ‘56 szelleméhez. A vele való beszélgetésekben, vitákban értette meg s ismerte fel ‘védenec’: a magyar nép amnéziában szenved 1956-tal kapcsolatban, szándékosan temeti-feledi a forradalom emlékét. ‘Kapott előbb hatalmas ütések a fejére, hatalmas altató ütések, aztán mézet is kapott a szájába. Hadd fuldokoljon! Kapott azután, mikor úgy-ahogy magához tért, egy kézzelfoghatóbb jobblétet. De semmivel se szabadabbat, semmivel se boldogabbat, mint azelőtt. Jó altató lett a tele has.’.

Tamási mutatta be Benke László – hosszas huzavona után megjelent – első önálló kötetét az Írószövetség klubjában (*Csordítok nyírvizet*, 1978), az ‘elsőkötetes költők estjén’, 1978 márciusában. Hangsúlyozottan felhívta a figyelmet arra, hogy a ‘tehetség kifejlődésének van egy optimális időszaka, amikor feltétlenül levegőre van szüksége, /.../ hogy az ifjú hajtás a maga sudárságában növekedhessen legjobb erői és vonzalmai szerint’. Mint fontos értéket, külön kiemeli, hogy Benke László ‘nem hódolt be a dekoratőrök drapériás kirakatainak’, a hamis és felszínes munkásromantikának, nem idealizálja a munkáséletet (*Gyár díszben* c. versét említi: ‘A csinnadratta mögött dideregve cipeljük a némaságot /... A vasra és reményre valahonnan köd szivárog / Színpompás novemberi köd // Nem. Nem szivárog. Ráhömpölyög’). Az ifjúkori remények hamar lehamvadtak költőnk arcáról, – hangsúlyozza Tamási – hisz sorsa vereségről vereség, igazi pokoljárás. Kiemel néhány fontos verset (*Arcom magasában, Jó utat, Séta a Váci utcában, Koszorúzás*, stb.), amelyek lényegileg ugyanarra mutatnak rá: a cselekvésre és gondolkodásra született ember a felelősség és a düh kettősségében viaskodik önmagával – tétovázván, hogy meddig mehet el a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemben. Ami ‘gyakran hamleti kétségekig fokozódik’ – ahogy Alföldy Jenő írta annakidején. A kívül és belül egyszerre korlátozott ember szabadságának igényéből és szűkös lehetőségeinek ellentétéből fakadóan szótlanul, megalázottan viseli sorsát: ‘Tétova öklömben sorsom kettéhasad’.

A *Csordítok nyírvizet* c. kötet legszebb – ‘legharmatosabb’ – versei a gyermekkor Édenéhez, a hűséges-hűtlenül elhagyott, kötöző-oldozó szülői házhoz és környezetéhez kapcsolódnak (*Hűség, Ünnepek, Elvágódás, Holdözön, Piros barackfa*). A kötetcímadó vers kisfiúját még mesebeli tisztaságvágy vezette, mikor a versbéli hajnalon fát irtani ment apjával az erdőre, magával cipelvén a József Attila-i fejszét (‘Ej, dönts a tőkét!’). Ugyanakkor az anyja-apja (Mária és József) szeretetén nevelkedett gyerek már a havas erdőbe vezető Szentkirály mezején tudta: irtani – ölni nem szabad. Átélté, a fejszeapások nyomán szinte érezte a nyírfák remegését, a kavargó hóesésben hamar áttűnt a kép, s megváltozott a kezdeti ‘döntögető’ szándék: ‘nyírfák a lélek, gondolom, / megeshet, én is nyír leszek, / nagyfejsze hüppög vállamon’. Csaknem harminc év múlva írt *Veszteség* c. versének záróképében ‘köszön vissza’ az ‘elárult képzelet’ jelképe: ‘...te fájsz nekem / ifjúság, lelkem szegett szárnya, / mint fejszének kivágott fa...’

Édesanyjától egykor azt tanulta költőnk: *Isten likas kötényében* vagyunk mindannyian, didergünk-fázunk, olykor ki is zuhanunk onnan, de a szeretet megtartó ereje minden viszonytagságért kárpótol. Nem tud, nem is akar végérvényesen kiszakadni ebből a melegségből: ‘Szívemen átrobog a táj, / ez a darabka hazai föld. / Hogy is hagyhatnák el, / hőszi krába öltözött édesanyám! – / Szülőházam a keménységével ideköt’ (*Vonaton*). A nagyvároshoz fűzött reményei már rég odavannak: ‘E modern korban öntörvénye szerint szövődik / fény,

homály és megaláztatás. / Fázom óezüst sugárban, fővilágosító. / Rekedt reflektorodban podvás fényhasáb' (*Óezüstben*). Holtig siratja az odahagyott természetet, miként az is elveszett fiát: 'Búzamező, búzavirág, / hová lett aranytrombitád? / Kék mosolyod, az a gyöngö, / sírdogál kévébe kötve' (*Kék mosoly*). Ugyanakkor azzal is tisztában van: hazatérni már nem tudna... A paraszti sorsba beletörni, a város-kínálta kulturális lehetőségektől elszakadni nem akar. Így hát ambivalens a viszonya mind az odahagyott, mind a választott életformához; csupán a költészet jelent számára menedéket: 'Te rejtőző, te vetkőző, / ragyogó / meztelen szó. // Pilléző életjel / első és utolsó / bölcső, // védj meg és védekezz, / fegyverem, szó!' (*Szó*) Örök tűzre kárhoztatva kell tehát élnie: 'A napraforgókat rendre lefejezték, / sugaras fejüket sarlóval leszelték, / megrakták szekerünk koporsó formára, / felültettek engem a legtetetejére: / halál lángolásba / halál lángolásba' (*Hazatérés*).

A kollektív felelőtlenség időszakában folyó szellemcsonkítás, az alkudni nem hajlandó tehetségek kifulladásának taktikája következtében Benke László második kötete (*Változás*) csak erősen cenzúrázva jelenhetett meg – mint oly sokaké! Mottója egy megdöbbenő egysoros: 'A magban másik oldalára fordul a féreg'. Azaz: a változás – ha van is – nem hoz eredményt. A féreg kiirthatatlan!...

Az új kötet egészében a számvetésé. Költőnk szembenéz múltjával, feltárja gyökereit és sorsa buktatóit (*Kihantolt emlékezet, Panelmagány, Szobám közepén, Az utolsó szó jogán, Hagyaték* stb.). Siratja a tovatűnt naiv-tiszta gyerekkort, amikor még anyja mellett üldögélve, 'lámpafényben, mesék kellős közepében' az édes, frissen fejt tejre várt. Azóta minden megkopott, mintha valamiféle 'gonosz Hatalom' megmérgezte volna 'a tiszta forrást': 'Ki volt az a holdas árnyék, / ki lépte át küszöbünket, / mesék kellős közepében / ki itta el meséinket? / Édesanyám, / mért nem mondtad. / hogy a hóhér, / hóhérunk is / tejet iszik fejökéből?' (*Gyermekkor*). A boldog védettség kora elmúlt, nem térhet vissza többé, bármily fájdalmas is. A szavak úgy hullanak-peregnek, mint könnyecseppnyi virág-gyöngyök: 'Gyöngyvirágként / könnyen voltam / levél-anyám védelmében / szüntelenül nem zokogtam' (*Ha felnő a gyöngyvirág*). A jelen – megalázó harcok, kudarcok színtere.

A 70/80-as évek világával szemben felgyült jogos indulatait költőnk némiképp mégis kénytelen megfékezni, ha nem akarja, hogy lemoshatatlanul ráragasszák a 'deviáns' bélyeget (a korszak ugyanis előszeretettel minősítette így mindazokat, akik nem voltak hajlandók kiszolgálni a hatalmi elvárásokat). Egyébként is felismerte: a szolga-sorba taszított 'alattvalók' csakis egymás ellen fordulhatnak, esélyük sincs feljebbvalóikkal szemben jogaik érvényesítésére. 'Öljön újra szolga szolgát? / Ezt a kérdést jól föladták, mióta trónt, bármekkorát / emel fölénk a szolgaság. / Emel s ledönt, emel s ledönt. // És így tovább...' (*Életrajzi jegyzet*). Ezért fohászkodik tehát: 'Segíts, / jó szenvedés, ma se vegyenek rá az öldöklésre / kik általam pusztítanak el ellenségeik / hogy háboríthatatlanul uralkodhassanak fölöttem / örökkön / örökké' (*Reggeli ima*). Frappáns szatirikus versek sorában figurázza ki az anonim Hatalom megtestesítőit, akik rafinált eszközökkel alakítják ki és tartják fenn az 'alattvaló'-tudatot a közemberi világban (*A csálthatatlanság tojásában, A fegyverkovács dilemmája, Tükrök fogságában, Kockakő a pokolból* stb.). Néhány igen fontos verse be se kerülhetett annakidején a kötetbe, de most – az életmű-válogatásban – keletkezési idejüket feltüntetve, beilleszti őket 'helyükre' a költő. A lengyel események jelentőségét már akkor – szinkronban – '56-hoz, '68-hoz mérte; 1981-et is a visszametszett forradalom évének tartotta. 'Haldokol, mint a megperzselt ember-erdő, / a szépség, jóság és szabadság / megdermedt ága. /.../ Statárium van a reményre, kijárási tilalom a gondolatra...' (*Lengyelország*, 1981). Szeretné életét visszavenni a 'dögkeselyűk, hiénák, ragadozók' karmából – de hát ez lehetetlen! A *Kivilágított gyász* c. (szintén 1981-ből való) versében pedig okt. 23-át siratja, a 'rejtőzködő ünnep'-et: 'Szívenlőtt utcák és szívenlőtt terek /.../ országos akasztófa, ahogy rázuhan, / szélütött hazánkon a csend / szétszivárog, /

kivégzettek, meghazudtoltak, tehetetlenek / kísértő árnyai /.../ élők hallgatása, holtak segélykiáltozása /.../ leégett hit, az űr / hideg lehellete, /.../ hova futtok innen is idegenbe?’ A *legitimitás kérdéséhez* c. vers is kimaradt a kötetből egykoron; most – megfelelő helyére kerülve – megdöbbenünk fogalmazásmódja merészségén: ‘Én nem bíztam rá, / te sem bíztad rá, / ő nem bízta rá, / mi nem bíztuk rá. // Ki bízta rá? / Hatalma gyökértelen. / Hatalma törvénytelen’.

Íme, egy jellegzetes, a labirintusban vergődő ‘kisemberi’ nézőpont! Változtatni nem tud – bárhogya is akar – a világ folyásán, de beletörődni is képtelen abba, ami körötte történik... Nem véletlen, hogy Benke László további könyveit sorra elnyelték a kiadói fiókok! A kiadók packázásai mellett az irodalmi életben való járatlansága és némely írók tisztességében való csalódása (Debreceni Irodalmi Napok, 1982), továbbá az Andrassy úti útlevélosztály politikai rendőrségének kudarcba fulladt szervezési kísérlete következtében érthető, hogy költő léte egyre inkább belevetette magát a politikai küzdelmekbe. 1983-ban, Tamási Lajos nyugdíjba vonulása után ő lett az OMK szellemi irányítója (Szentpéteri Zsigmond klubvezető mellett), s a Klub tagjainak egy részével együtt is bekapcsolódott az akkortájt már nyíltabban szervezkedni kezdő ellenzéki mozgolódásokba.

Tamási Lajos bevonta őt a népi elkötelezettségű, ‘56-ban fontos szerepet játszó, majd ‘56 után meghurcolt, s később is – a ‘népi demokráciában’ – paradox módon ellenzékiné számító, eszméik mellett kitartó írók csoportjának fél-legális munkájába. A nyolcvanas években Cseres Tibor, Erdei Sándor, Fekete Gyula, Gergely Mihály, Kuczka Péter, Molnár Zoltán, Varga Domokos stb. rendszeresen összejárnak beszélgetésre, a nemzet sorsának, jövőjének megvitatására – s ezeken az összejöveteleken olykor-olykor az ifjabb pályatárs is részt vehet. A nyolcvanas évek során az ő társadalmi tisztánlátásuk, nemzeti felelősségtudatuk formálta a 40. életévén immár túljutott Benke gondolkodásmódját, aki ezidőtájt ismeri fel és fogalmazza meg: ‘Ott van a jövőnk, ott van / meggyilkolt álmainkban, / a ránk roppantott éjben, / kiontott magyar vérben, / temetetlen múltban, / élve ott él a sírban’ (*Ott*). Érthető tehát, hogy egyre bátrabban és tudatosabban veszi fel a harcot a felszíni hazugságokkal, a késő-kádárizmus álszent és üres zsargonjával (‘a legvidámabb barakk’), s a ‘kicsinyke jólét’ kedvéért a szabad és őszinte beszédet feláldozó megalapulókkal szemben. A kultúrpolitika korifeusai egyre szorosabb kordont vonnak a ‘rakoncátlankodó’, a ‘három T’ kategóriája ellen lázongó – a ‘tilt’ mezőnybe szorított – rebellisek köré. 1986 őszén, az ‘56-os forradalom 30. évfordulóján már izzik a levegő – érezhetően egy új korszak vette / veszi kezdetét. A ‘lomtalanítás’ jel-szavát kitűzve (*Előttem kiterítve*) a társadalmi ‘nagytakarítás’ reménye is megcsillant. 1987-ben – nagy harcok árán – megjelent az OMK gondozásában, Benke László szerkesztésében a *Kibontott zászló* c. antológia (Kassák születésének 100. – halálának 20. évfordulójára), ezzel jelezve mintegy, hogy az OMK vállalja a kassái örökséget. 1988-ban a Tamási köréhez tartozó írók (Cseres Tibor, Fekete Gyula, Gergely Mihály, Kuczka Péter, Molnár Zoltán, Varga Domokos stb.) megalapítják a *Móricz Zsigmond Emlékbizottságot*, majd a *Móricz Zsigmond Kört*, amelynek egyik fő szervezője, titkára Benke László lesz. Olvasótáborokat szerveznek, lapalapításra készülnek, támogatókat gyűjtenek az egyre szaporodó alapítványoknak (Kölcsey, Bethlen Gábor, Illyés Gyula stb.). Benke és Szentpéteri részt vesz az 1988-as lakiteleki találkozón is, küzdenek a szabad, független, demokratikus Magyarorszáért. 1989-ben eufórikusan éljük át 1956 ‘népfölkeléssé’ nyilvánítását, Nagy Imre újratemetését, okt. 23-án a Köztársaság kikiáltását, s a nemzet szinte egyöntetű ‘igen’-jét egy demokratikus, szabad Magyarország megteremtésére. 1989-ben jelenik meg Benke László szerkesztésében az *Oly sok viszály után* c. 1956-os antológia, amelyben végre Tamási Lajos 33 évre eltemetett *Piros a vér a pesti utcán* c. verse is napvilágot láthat. Tamási halála (1992) és válogatott verseinek (*Hazatérés*, 1993) kiadása teremti meg az alkalmat és a szükségét arra, hogy a *Móricz Kör* írói létrehozzák a *Móricz Zsigmond Alapítványt*. Arra építik fel egyszemélyes vállalkozásukat, a *Hét Krajcár* Kiadót, amelynek ügyvezetője (mindenese) Benke László, főszerkesztője pedig –

egészen haláláig (2003) – Varga Domokos. *A Hét Krajcár* immár másfél évtizedes munkájának gyümölcse a több mint 100 megjelent kötet. Ez Benke László életének, munkájának is fontos része.

*

A rendszerváltás azonban nem egészen azt hozta, amit költőnk várt, s amit az ellenzéki mozgalmak vezetői s a magyar nép reméltek. 1990-ben megalakult az első szabadon választott kormány, de a lavinaszerűen alázóduló gazdasági összeomlást már nem lehetett kivédeni. Emberek ezrei kerültek utcára, köztük Benke is; s miközben a régi és új gazdagok gátlástalanul garázdálkodtak (garázdálkodnak), nem szület(het)ett meg az a kívánatos társadalmi erő, amely képes lenne (lett volna) megakadályozni a nemzet szétesését. A magyar többpárt-rendszerben a szabadság a gátlástalanok szabadossága lett. Az irodalom elvesztette addigi nemzet-eszméltető szerepét, minimális pénzügyi tétellel alacsonyodva az állami mecenatúra könyvelésében. Furcsa-groteszk fordulata történelmi sorsunknak, hogy azok, akik mindvégig az ‘alulról jöttek’ és a perifériára szorultak érdekeit védelmezték, továbbra is a ‘megszomorítottak és megalázottak’ sorsára jutottak. Költőnk felismeri: ő most is a vesztesek közé tartozik. ‘Boruljanak rám magányos esték. / Alul maradtam, bár felül lehetnék. / De nem tudtam én a magyar sárban / agyonverni és megtaposni társam’ (*Helyzetkép*). Így hát most sem marad más a számára, mint felvenni az ‘örök ellenzéki’ mezét.

Válogatott verseinek gyűjteménye (*A kihalt játszótér*, 1993) hosszsmetszetben ad képet egész addigi pályájáról, s a korábbi évek feszített történéseiről. Újraértékeli múltját, amelyben – ha nem akart a heroikus küzdelemben felmorzsolódnival, ‘mártír’-rá válni – el kellett viselnie a megalázottság, a tehetetlenség szégyenét. A ‘kihalt játszótér’ valójában mindannyiunk gyötrelmes élettere (volt évtizedeken át), ahol fulladásos közérzettel cipeltük a mindennapok terheit (*Gyötrelmem és átok*, *Mikor a csend zuhog*, *A félretaposott cipősök* stb.) A történelem gyalázata behatolt a magánéletbe is – hiszen hogyan adjon hitet, reményt másoknak az, akitől elvették terét és holnapját, s aki legszentebb eszmé(nye)iben csalódnival kényszerült? Költőnk magánélete is lassan-fokozatosan felborult... A nyolcvanas évek világát meglepő pontossággal, a ‘közös emberi’ közérzetet megjelenítve idézi fel. Az otthon – ‘sírások és versírások’ színtere – már nem is emlékeztet ‘múltba tűnt csendes otthonokra’. Gyermekei – kik még nem érzékelik, hogy a mindennapos ‘lakótelepi idill’, a szabvány-panellakások megfertőzik életszemléletüket – ‘szembekötösdit játszanak / ha már a játszótér kihalt’. S mindeközben ‘épül az ország, épül / madarak meggyilkolt dalából / pirosból, feketéből / hitekből, hitetlenségből /.../ sírkeresztekre temetők csendjéből, / fölszántott csontokra / megdermedt emlékből’. S mindeközben – a ‘már nem’ és a ‘még nem’ szakadékában – dermedten, ‘hitetlenül hiába, / hittal is mindhiába’ várunk ‘létünk vasárnapjára’, ami soha el nem érkezik (*Az én otthonom*, *Szobánk közepén*, *Lakótelepi idill*, *A jövő nyomortelepén*, *Épül az ország*, *Az idő szakadékában* stb.).

Benke László költészete kevés elismerést kapott. Pedig képei rendkívül szuggesztívek, egyszerre elvontak és szemléletiek – tehetsége valódi arányai épp e kötetben sejlenek fel. A visszafogott indulat alakítja nála általában a verstestet; csapongó képzetait szinte ‘geometrikus’ szerkezetbe fogja (mint egykoron Kassák): ‘Lerajzolom a meggyilkolt szerelmet / a szívenlőtt forradalmat, / a maradék emberség rettegeseit. /.../ Rajzolok tágra nyílt pupillát, / mindent elnyelő fekete lyukat, / kiirtott játszótéereket, / várakozókat, / reményteleneket / s csalásnak / édes vigasznak / rajzolok égi rózsakerteket’ (*A kép*). Valamikor azt remélte: a Múzsát – akit ‘szépségnek, tisztaságnak’, ‘tündöklő barackfának’, ‘gyönyörű szép lánynak’ látott – karjaiban tarthatja egy életen át. De most keserűen ismeri fel: ‘mindenki ringyója’ után sóvárgott; így hát inkább lemond róla, ‘imát és szitkot’ egyszerre szórva a hűtlenre, aki cserbenhagyta őt. Szavait, melyek ‘sötét pincébe hajló gyertyafények’, egyre görnyedtebben viszi-cipeli, nincs, ki meghallgassa őket. ‘Fényre vágytam, tiszta egyértelműségre, / s

utánozni kezdtem az eget / s a csillagos menny után / csilláros mennyezet / alatt hajtottam egyre mélyebbre fejemet'. Már-már tehetetlenül megadja magát a sorsnak: 'Ülök és várok. / Nem tudom, mire. / Ha csak nem a tél csontkezeire'. Megdöbbenő képekkel érzékelteti csalódottságát (nemcsak a Múzsában, hanem általában: az életben): álmai 'veszendőbbek az úton jajgató pornál', 'a megsértett élet víztükre' remeg lelkében, s 'a lélek huzatos termein' szél süvít át, szívét 'a fényes sikolyokon vergődő Nap' sem tudja felmelegíteni. 'Nyomorult porokat' kavar földközélen maga körül, holott csendre és fényre vágyik; a szívén 'gyorsan alácsorduló vércseppek' – mint 'fényes, elszállni kész sikoly' – belülről marcangolják (*Csilláros menny alatt, Szavak a palotába, Félelem, Irgalom, Gyötrelem és átok, Tévedés, A várakozó, A veszendő por, Mikor a csend zuhog, Piros telefon* stb.).

A kilencvenes évek kemény szervező-munkával telnek. Költőnk lótfut a *Hét Krajcár* ügyeit intézve, számlákkal szaladgál a nyomdától a szponzorokig, aztán a terjesztőig, könyvekkel házal, ad-vesz. Végül is sikerül a kiadót 'felfuttatnia' (rövid 10 esztendő alatt mintegy száz kötetük jelent meg, köztük Gergely Mihály, Kuczka Péter, Szeberényi Lehel, Csanádi Imre, Tamási Lajos, Varga Domokos stb. munkái). 'Vasalt ingben, / gyűrött lélekkel / teszem köreimet a városban, / cipelem gyönyörű és nevetséges terheimet, / viszem a könyveket. /.../ Hurcolom álmaimat, / viszem barátaimat / s elvagyódom pacsirtás ég alá, / patak partjára, erdő szélére, / szelíd vadak és madarak csendjébe' (*Vasalt ingben, gyűrött lélekkel*). Eközben járja az országot. Ismerkedik az emberek mindennapi gondjaival-bajaival, s a móríci hagyomány szellemében 'felgyűjti' a mezítlábasok panaszait.

Benke László, aki mindig a 'félretaposott cipősök' oldalán állt, nem tud belenyugodni abba, hogy a történelem nagy 'játszóterén' övéi most is vereséget szenvedtek. Újabb kötete (*Halálig szomjazom*, 2001) már 'ezredvégi' távlatba állítja a történeteket: 'Ha már elénekelte Himnuszát és Szózatát a nép, / ha már a meggyilkoltak hosszú névsorát / felolvasta két színész, / s a kizökkent időt újra helyretolta az alacsony tömeg, / kié a mi nehéz szívünk, Uram, / s ki emeli fel? /.../ Mit ér az újra elosztott hatalom / és szabadság annak, akinek jut majd / belőle egy Uram-segélj? /.../ Mit ér a kérdés, a remény, az erény, / a hűség, az őrség, a fogság! /.../ Mire való volt annyi áldozat? / Mit ér az utca és mit ér a tér? / Mit ér a kövekre kiontott vér?' (*Ezredvégi játékok*).

Úgy érzi (s sajnos nem téved!): '56 eszmé(nye)i a jelenben sem jutottak / jutnak érvényre; hiábavaló volt hát ezernyi ember meghurcoltatása, mártír-halála?! Nagy Imre heroikus önfeláldozása, hűsége a forradalomhoz – a látványos újratemetés után – ismét feledésbe merült, hangja a föld alól tompán szól, nem figyelmez rá senki. A Nagy Imre emléket megörökítő versek között az egyik legmegrendítőbb épp Benke Lászlóé – egyes szám első személyben, mintha a halott maga szólalna meg a síron túl, idézi fel kivégzését. Nyakcsigolyáját tapogatva fölsejlik előtte, mint roppantotta meg a hóhér, mint állt meg remegő szíve. 'Nem kértem kegyelmet. / Letettem a nemzet kezébe sorsomat. / Azon járt az eszem, / Uram, te tudhatod, / hogy az én népemnek, / ami tőlem telik, / fölemelt fejemmel / valamit még adok. / Majd azután kicsit / kényelmesebben is / kinyújtózhatok' (*Hang a föld alól*). Az áldozatokat – a 301-es parcella halottait – eltemettük ugyan, s 'lelepleződtek a gyilkosok' – de aztán? 'A kőtöröket újra el lehet felejteni. /.../ Apám kötőre volt, anyám is az, / én sem születtem szabadnak. / Tegnap se tudtam, mi a szabadság, / ma sem tudom, mi fán terem' (*Gödörben*). Költőnk alázattal fordul tehát az Úrhoz, akitől még – talán! – segítséget remélhetünk: 'Beavatkoztál az életembe, uram / azt akarod, hogy világosan lássak. / Add vissza hát az elveszett költőt, / s az értelmetlenségben világosság támad' (*Ima az elveszett költőért*).

A világváltozás időszakában – annyi sürgős és fontos társadalmi teendő közepette – Benke László nem képes úgy odafigyelni családjára, mint korábban. A sok-sok belső vita váláshoz

vezet; két kamaszodó fia árván s tanácstalanul vergődik a két szülő között. Felelősséget érezvén a történekeért, ugyanakkor a sorserőkkel szemben tehetetlenül, ‘elvált szülők kallódó gyermekeinek’ ajánlja *Kis magyar csillag* c. versét: ‘szégyenkezve és szorongva / sírdogál a csillagocska / anyjától s apjától elhagyottan / arcát ujjaival eltakarja / befelé sírdogál a csöndbe /.../ ellene vétkezett anyját siratja / ellene vétkezett apját siratja / egyetlen könny-cseppjével / testvéreit és barátait hívogatja’. Költőnk – átmenetileg – elveszti minden reményét. ‘Kényszerzubbonyba kötözött’ életéből visszavágyik ‘a zaboskerti erdőbe’, Malomárok mellé, ahonnan egykor csillag-reményekkel útra kelt: ‘Áldott napsugárban, / vagy ha levél zörren, / szóltan békességben / üldögeznék’, csodálva ‘a zöldebbnél zöldebb pázsiton’ ‘méltóságosan lépegető napot’. Akkor talán újra tudna verset írni, s emelt fővel állhatna Istene elé (*Városi akác sóhaja, A zaboskerti tölgy*). Az öreg Életfa példájáról, helytállásáról, magára maradásáról, a Föld és az Élet pusztulásáról, ugyanakkor mindenkori megújulásáról gyönyörű mesepéldázatot ír, amely akár elbeszélő költeményként is olvasható (*Szélvízvölgye*).

Aztán, ahogy az lenni szokott, jönnek az új szerelmek – Jutka, Anna és sokan mások... Benke László visszanyeri alkotó kedvét. Versek sorában köszönti, ujjongva-hálásan rajongja körül a nőket, akiknek ölelésében újjászületett. Egyszerre anyát és szeretőt keres bennük (*Érintés, Üdvözlég, Megfejtethetlen álm, Részlet, Kérlelő, Éjszakai eső után, Simogató* stb.). Majd a féltékenykedő civódások, szakítások, újra a ‘családtalanság’ fájdalma, a keserű magány (*Az innenső parton, Egyetlen-Em, Sóhaj* stb.). Némiképp eltávolodván önmagától, valós élethelyzetétől – költőnk a széttört magyar családok sorsán, a nemzet alapvető létkérdésein töpreng. Az *Este* c. nagyszabású kompozíciója a magyar költészet filozofikus vonulatába illeszkedik. A hegyoldalon üldögélve, ‘a hegyek koszorúzta folyó víztükre felett’, a Dunakanyar csodás panorámájában, a ‘csöndes és fáradt alkony’ szín pompájában gyönyörködve elmélkedik, miközben kedvese a kis rozoga faházban tesz-vesz. Hová, kihez tartozik, mi a célja s értelme életének? ‘Végteére is magamat kellene elfogadnom / úgy, ahogy vagyok...’ Megbékélni sokfelé ágazó útjával, a történelemben gyökerező természetével, az örök keresésre készítő erővel, kielégíthetetlen szomjával, ‘mely az élet vizéért vezetett ide’. Feledni kéne végre a sok-sok kudarcot, a sérelmeket – ‘ahogy a fájdalomban született hegyek / fájdalomukat feledve állnak / az örök folyó felett’. S miközben egy-egy csillagot aláhullni lát, atyai barátaira gondol: ‘Legyen bármelyik, / élő vagy halott, / mindegyik ott van, ahol én vagyok. /.../ Nemzetemhez általuk / oly természetesen tartozom, / ahogy a hazai öcsi-hegyek / édes bátyjuknak hívják / a szent Kárpátokat’. S éppily szoros kötelék köti szüleihez, három – immáron felnőtt – fiához. De mi lesz velük? a családokkal? s a nemzettel? – ‘ha ér, csermely és patak / kiszárad, s a vén folyam elapad?’ Amíg akad ‘négy-öt magyar’, ki sorsunkon töprengve ‘esett, szép, szomorú fejekkel’ összehajol (utalás az Ady-versre!) – talán van még remény... Az *Este* végül is meghitt-melegen fejeződik be: ‘Szorongva nézek kedvesemre: / – Az élet vizéért jöttem, / s halálig szomjazom?’

Egyre több a betegség-közeli élmény, a szorongás, olykor a rémült halálfélelem (*Folyó-parton*). Mind gyakrabban gondol atyai barátjára, Tamási Lajosra – sorsuk már-már összeér... ‘Itt sötét van és hideg. / És ott milyen lehet? / Te ott vagy, én itt vagyok. /.../ Mióta elmentél, / legtanítványabb – vagy leghitványabb – / tanítványodként / én itt majdnem olyan mélyen hallgatok, / ahogy te ott’ (*Sírbeszéd*). Lassanként kezd megbékélni a halálgondolattal, amint atyai pártfogói sorra távoznak. Mintegy vigasztalva az elhunyt(ka)t, a síron túlra üzen: ‘Ne félj, a cseresznyefán / akkor is lesz virág – / dönögve dolgoznak a méhek – / lesz rajta gyümölcs, lesz madár: / természet és romlatlan ének / egyensúlya majd helyreáll’ (*Egyensúly*). Benső megnyugvást végül is munkájában talál: ‘Fogy a napom, / fogy az élet; / próbálgatom: amíg élek / oszlatom a sötétséget’ (*Költői napfogyatkozás*). Nemcsak versben – prózában is szembenéz a halál-élménnyel. Édesanyja betegeskedése, öregkori magára maradása kapcsán döbben rá arra, milyen borzalmas sors vár az egyre jobban előregedő – elerőtlenedő – falvak

népére, sőt, akár az egész magyarságra. Megrázó, lírai ihletettségű szociográfiai munkában, amely akár dokumentumregényként is olvasható, számol be édesanyja utolsó hónapjairól, felfedvén az idők otthonában zajló élet minden nehézségét, keserűségét, a hazai szociális hálózat anomáliáit (*És hirtelen leszáll az este*, 2003). Egyes részleteit akár lírai rekviemnek is tekinthetjük...

Verseskötetét egy megrendítően szép (korábbi) költemény zárja: *Az Isten cseresznyefája*. Benke László költészetének szinte minden jellegzetes motívuma összefut benne. Gyönyörű természeti képpel kezdődik, amely összefogottan sugározza életszemléletét: 'Mikor a méhecskék az Úrnak dolgoznak, / virágról virágra boldogan poroznak / – magasságos egkek! örvénylő mélységek! – / kékebbnél is kékebb foltozott kötényén / átsütő Napjával, zöldebbnél is zöldebb / pázsiton lépkedve fénysugár pálcával, /.../ maga az Isten jött'. 'Felséges tenyerén' egy 'virágjába lobbant cseresznyefát hozott', s letette apja-anyja 'napfényes kertjébe'. Ő – 'csaknem térdre hulltan' a meglepetéstől és csodálattól – imába kezd; mire az Úr leinti: 'Emeld föl a fejed, addig, amíg fönn van! / Nézegesd, gyönyörködj, ez itt a helyén van...' Valóban találkozott tehát Istennel? Ez az egykori költemény (lett) költészetének szimbolikus beteljesítője?... Szenvedései jutalma: a megtalált (visszanyert?) Éden. Szíve örömmel és hálával teli: 'Hozott Isten – mondtam. A méhecskék pedig / dönögve dolgoztak, virágról virágra / mézért, cseresznyéért boldogan poroztak'.

Benke László költészetének – talán – nem ártott a késleltetett kibontakozás. Így, egybeolvasva a poétai életművet: érett zamata van, mint az őszi gyümölcsnek. A bő harminc évnyi háttérbe szorítottság, a 'versnyírógépek' lankadatlan agressziója, amely beléfojtotta a szót, talán arra is jó volt, hogy megtanuljon meggondoltabban, pontosabban fogalmazni, ne lázadó indulatai vezessék tollát. A Természet türelemre, kitartásra intette, reménnyel töltötte fel, hogy egyszer majd mégis révbe ér... Ha nem tér le a végre megtalált útról, talán még vár rá egy kései kivirágzás – termés-betakarítás; mint ahogy sors-jelképei, kedvenc barack- és cseresznyefája a viszontagsággal teli esztendő után is újra és újra bőséggel terem. Túl egy szívinfarktuson, vidékre költözvén, az 'őszikék' békéjével tekintetben, hátha megleli végre nyugalma, s új otthonra talál az elvesztett helyett...

*

Otthonkereső

Benke László újabb regénye voltaképpen ugyanannak az élményanyagnak (egyéni élet-tapasztalatainak) új aspektusú feldolgozása, amely korábbi műveinek is ihletője volt. A saját-élet háttérében megrendítő társadalomkép bomlik ki, amelyből világosan kirajzolódik az elmúlt félszázadban a paraszti sorból kiemelkedett értelmiség tipikusnak mondható útja és lélektani csapdahelyzete (odahagyva a tradicionális életforma biztos támpontjait, az urbánus viszonyok között nem, vagy csak nagyon nehezen sikerült úgy kialakítaniuk életkereteiket, hogy önmagukkal harmóniában maradhassanak). Ez egyéni sorsukra éppúgy érvényes, mint társadalmi helyzetükre. E tekintetben a rendszerváltás sem hozott lényegi változást: a 'valahol utat tévesztettünk' nyomasztó súlya mind az egyént, mind társadalmi bázisát depresszióssá tette; s a nemzet jövőjét érintő alapkérdésekben nem sikerült egyetértésre jutniuk a különböző háttérű, szociális helyzetű és érdekű, politikai indíttatású csoportosulásoknak.

Benke László arra döbben rá (s döbbenti rá olvasóit), hogy a szeretethiányos lét elsorvasztja az ember belső erőit, megbénítja cselekvőképességét, fölbomlasztja közösségi kötelékeit, így a társadalom fokozatosan atomjaira hull. Ő maga is csak idősödvén és tapasztalatokkal gazda-

godván ismerte ezt föl, s ébredt rá arra, hogy csakis az egymásra való odafigyelés, egymás kölcsönös segítése s a merev benső, lelki gátak tudatos lebontása biztosíthatja a konszenzust (akár az egyes személyek, csoportok, akár a pártok között!). Ha ez hiányzik, akkor a 'sátáni' elvek (gyűlölet, békétlenség, boldogtalanság) lesznek úrrá. E felismerés készteti arra, hogy – csalódván a rendszerváltás eltorzult folyamatában – újfogalmazza korábbi élményeit, tapasztalatait, s felmutassa főhőse útját – küzdelmein, kudarcain át – a benső békesség elnyeréséig, 'a Szeretet paradicsomába' való hazatalálásáig. Ez ad minőségi többletet munkájának a korábbiakhoz képest. A gyermekkor Édenéből elindult a maga 'pokoljárására', amelynek végén az időskori megnyugvás, a sok-sok megpróbáltatáson túljutott ember derűje, a harmónia Édene várja. Így lett regénye az otthonkeresés, otthonra találás eposza.

A mozaikszerű emlékképeket szigorúan megkomponált szerkezet fogja egybe, amely lineárisan vezet végig az 'eltűnt Idő' folyamatán. A korábban szétzilálódott sorsok, életutak a mű végére rendeződnek, összetalálkoznak egymással, s minden értelmet és magyarázatot kap. A *Radnót*tól és *Csanádi Imrétől* vett két mottó arra utal, hogy bármilyen nehézségek közepette – akár súlyos fenyegetettség árnyékában – élünk is, nem mondhatunk le arról, hogy egy biztos ponton megvessük lábunk, s próbáljunk békességet teremteni környezetünkben, környezetünkkel. Csakis a rendezett élet adhat biztonságos hátteret magasabb törekvéseinkhez (is).

Az elbeszélés egyes szám harmadik személyben folyik – az író némileg elhatárolja magát főhősétől (alteregó-figurájától); egyrészt azért, hogy tárgyilagosabban kezelhesse, másrészt viszont nyilván azért, mert el akarja kerülni a 'vallomásos' jelleget; hiszen nem önmagát szeretné megmintázni, hanem egy típust próbál hitelesen megformálni (a parasztfiúból lett értelmes munkás jellegzetes típusát).

Főhőse neve – *Magyar János* – már önmagában véve is sokat elárul karakteréről (beszélő név, amely rengeteg irodalmi asszociációt ébreszt, *Móra* Czipős Kis Jánosától *Ady* Mesebeli Jánosáig). Bizonyos 'csodaváró' asszociációk /a 'révbe-jutás' álma/ is kötődnek e névhez (*Petőfi* János vitéze nyomán); ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy *Magyar János*nak csakis küzdelmes élete lehet. A kis somogyi falvak (mint Vrácsik, Sárd) lassú sorvadása, az ott élők gondterhelt sorsa, öregségükre megoldhatatlan élethelyzete, a múlt és a jelen nehézségei, mind-mind benne vannak e névben. A hazai kistelepülések voltaképpen már a földterületek államosítását követően (1948 után) kezdtek kiürülni – hangsúlyozza az író – aminek oka elsősorban a nagygazdák 'kulákká' nyilvánítása, a parasztság kifosztása volt; aki tehette, menekült, sorsára hagyva földjét, gazdaságát (s ez a folyamat most – más okokból – a rendszerváltás után még inkább felgyorsult). 'A régi szép kerteken, tiszta udvarokon a halál ütött tanyát'; 'kihalt játszóterek', bedőlt falú házak – elhagyatottság, lepusztultság mindenütt. Ha van is még lakosság – az zömmel segélyekből élő cigány. Ki tudja, lesz-e még 'feltámadása' ezeknek a falvaknak? 'A titokzatos zaboskerti erdő fenyeveseit nem zúgatják gyantás szelek, az akácok kinek is bontanák mézédés fürtjeiket?'.

Magyar János maga is vétékesnek érzi magát e sorvadásban, hiszen ő is elmenekült egykoron innen; s most, útban hazafelé beteg, elmagányosodott édesanyjához, a vonat mintha szemrehányóan kattogná fülébe: 'anyám / hazám / anyám / hazám'. Talán már egyikük sincs meg – legalábbis mindkettő a sír felé halad. Keserűen gondolja végig életét – mire volt jó az a sok küzdelem?! Mi lett belőle s a többi 'mezítlábasból' – akikkel közös a sorsa? Hatvan éves korára munkanélküli, felesége elhagyta, fiai felnőttek, élnek a saját életüket, barátai egy része már halott – s most ő és a bátyja, Jóska, a tanár tehetetlenül nézik édesanyjuk halálba készülődését. Hiába töpreng azonban a múlton, jóvátenni már semmit nem lehet. 'Az önzés, az önféltés vezetett az általános romláshoz – gondolja; – megszoktuk, hogy jó süketnek és vaknak lenni. /.../ Mi, szerencsétlen talpasok, féltünk attól, hogy önállóan gondolkodni, cselekedni kelljen' – így 'a birodalom-váltással ugyanazok vittek be az erdőbe minket, akik

minden jóságot, szépséget, igazságosságot folyton elárulnak, s mindenből hasznot húznak'. 'Nem maradt más nekünk, mint a tehetetlen, a folyton mardosó, lassan, de biztosan ölő szegény. Miattuk és magunk miatt. Az egész miatt'. A 'Krisztus-sorsúak', az Élet keresztyére feszítettek most is, mint mindig, kisémmizve és félresodorva, tehetetlenül nézik a politika nagy álarcosbálját, a gátlástalanok harácsolását, a magukfajta lassú pusztulását.

Gondolatban összeveti a régi falut (gyermekkorá színterét) a maival, természetesen mindenben a régi javára; holott egykor azzal a reménnyel menekült el onnan, hogy majd egy szebb, boldogabb 'új világ' kialakításának lesz cselekvő részese. *Akkor még* a faluban tiszta erkölcsű, dolgos és gondos családok éltek, 'volt a falunak népiskolája és köztisztviselői álló néptanítója', és voltak olyan törekvő gyerekek, mint Magyar Jancsi. Azok, akiket ez a tanító tanított Isten és haza szeretetére, 'még ma is rendületlenül hisznek Istenben és a hazában'. *És ma?* 'Ma nincs a falunak se népiskolája, se néptanítója', s lassan nincs is kit tanítani – márpedig 'így nem sokáig lesz falu sem, magyar sem'. *Akkor még* minden vasárnap templomba ment a család, énekelték a *Boldogasszony anyánkat*, Jóska – Jancsi bátyja – ministrált, s anyjuk, akit 'az égi királynővel' azonosítottak, még fiatal szépségében tündökölt. *És most?* Törekennyé vált, gyermekivé lesóványodott anyja már-már magatehetetlenül fekszik otthon, elhagyatva – hisz hűséges párja, akivel ötvenkét éven át boldog házasságban élt, jóban-rosszban kitarva egymás mellett – már tíz éve halott; fiai távol élnek, mindketten elváltak, nincs asszonyuk, aki öreg édesanyjuk gondját viselhetné.

János elérzékenyülve gondol szülei egymást kölcsönösen erősítő, megtartó kapcsolatára s arra, hogy mennyi féltő gondnal, küszködéssel, milyen szeretettel nevelték fel fiaikat, akiket, mikor felnőttek, elrabolt tőlük a város. Anyja igazi nagycsaládban nőtt fel Sárdon: heten voltak testvérek, s minden este 'gyönyörűséges imát mondtak Názáreti Jézushoz', 'aki szent vérével és halálával' megváltott mindnyájunkat. *Akkor még* az eleven hit s a belőle fakadó remény és szeretet megtartotta a családot erkölcsben, tisztaságban, egymás jóakarátú segítésében. A kis Máriát – János édesanyját – tizenhét éves korában kérte meg a szomszéd falubeli (vrácsi) vidám, dolgos legény, Magyar József, muskátlival a gomblyukában, ahogy azt a kislány előre megálmodta magának. És közösen vállalták az Élet nehézségeit, küzdelmeit. János elérzékenyülve gondol vissza arra a végtelen nyugalomra és egyetértő békességre, ami körülvette a családot. Téli estéken jó volt a kemence kuckójában üldögegni, míg apja kukoricát morzsolt, anyja csendben foltozgatott vagy sütött; nyáron jó volt szüleivel hazabaktatni a mezőről 'virágzó akácok illatában, hullámzó vetésben, kalászos aranyló rengetegében, napraforgó ragyogásában, szirmos arcuk lángolásában'. Ők valóban a Paradicsomban éltek, teljes egységben Istennel és a Természettel. János tudja: ezt a békét, az összetartozás melegét kapták útravalóul a szülöktől, 'hogya soha ne engedje el őket egészen a hol tisztán ragyogó, hol meg porban fuldokló szülőföld'. Bennük meg sem fordult olyan gondolat, hogy 'nincs miért élni', ugyanúgy, mint ahogy az öreg, évszázados zaboskerti tölgyben sem, amely immár kivágásra vár, és mégis életszeretetre tanítja a szomszédos ifjú tölgy-társakat. Az Élet fenntartásának, továbbadásának kötelessége a Természet alaptörvénye; ahol ez már nem evidencia, ott előbb-utóbb meg is hal az Élet!

Az író őszintén szembenéz azzal a folyamattal, amely a tradicionális életforma felbomlásához vezetett. Az urbanizáció vonzása erős volt a falusi gyerekek szemében, csábította őket a város talmi csillogása, a 'könnyebb élet' reménye. A pesti egyetemen tanuló Jóska – aki hét évvel volt idősebb öccsénél – 'úriember' lett; mikor haza-hazalátogatott, testvére szinte irigyelte, s önmagát titkon Toldi Miklós helyzetébe képzelte, míg bátyjára Toldi György, a 'rókalelkű bátya' szerepét osztotta. Mikor Jóska nősült, s a család 'hetedhét országra szóló lakodalmat' csapott, Jancsi megalázottnak érezte magát. Bár korábban nem akarta szüleit magukra hagyni (mindig azzal biztatta őket: belőle is olyan 'dógozó' /dolgozó/ ember lesz, mint ők), tizenöt

éves korában mégis azzal állt elő: megy ő is Pestre, munkát keresni, nem kell neki a ház, a mező – ‘fulladjon meg az egész porfészek!’ Édesanyja sírt, rimánkodott (‘Fiam, mi lesz belőled, te nem tanultál!’), de ő hajthatatlan volt: ‘Ti sem akartátok, hogy tanuljak! Ti is elhittétek, hogy én ‘dógzós’ ember leszek’ – s azzal becsapta a kaput maga után. Akkor nem tudta még, hogy így is ‘dógzós’ ember lesz belőle, csak másként, más viszonyok között... Azt az életformát, amelyet szülei biztosítottak (volna) számára, nem akarta folytatni, inkább nekivágott hát a bizonytalannak, remélvén, hogy a városban mindenképpen szabadabb sorsra jut.

Hőse hányódásait, cél- s útkeresését az író a *Munkakereső* c. fejezetben örökíti meg; két idősíkot vetítve egymásra: 1958-beli Pestre jövetelét, valamint 1990 utáni hasonló élethelyzetét, amikor – újra munka nélkül – végigjárta a régi helyeket. *Akkor* csakhamar talált munkát: a kovácsműhelybe vették fel csillogtatótónak, s bár nem volt könnyű a dolga, mégis örömmel végezte, tisztelte az öreg szakikat, s jól érezte magát a hasonszőrű (többnyire vidékről felkerült) emberek között. ‘Tizenéves korában világmegváltó reménységgel érkezett ide. /.../ Egy boldogabb és szabadabb hazáról álmodott, ahol az emberi értékeket megbecsülik. /.../ A szakmával való első találkozása olyan volt, mint az első szerelem. Gyönyörű és felejthetetlen’. ‘Mesebeli János’-ként azt remélte: mindent megkap az Élettől, amire vágyik... *És most?* Végigjárva ugyanazokat a helyeket, már senkit és semmit nem talált ott: a munkások utcára kerültek, az üzemek felbomlottak, s ő ‘megalázott munkanélküliként’ ténferegve ‘elárvultan kereste’ hajdani munkatársait a lepusztult kapagyárban, majd Csepelen. ‘Vád és bűntudat járta át: ‘Árulás!’ Tört képzelt a kezébe – de kit is ölhetne meg a kiebrudalt ember? – Legfeljebb önmagát’. Reményvesztetten didergett; ‘mint a bűnös, behúzta vállát, sarkon fordult, átment az üres műhelyen és gyárudvaron. /.../ Félt, hogy megbolondul. Összekeveredett benne az idő – nem tudta visszatartani emlékeit’. Voltaképpen ez a trauma, az ország s önmaga reménytelen léthelyzetével való szembesülés készteti arra, hogy visszapergesse az időt, s felfejtse életének azokat a fontos mozzanatait, amelyek láncszerűen összefonódva meghatározták, alakították későbbi útját.

Immár a végpont felé közeledve, felteszi magának a kérdést: végül is mit ér az élet, mire való az a sok célkergető lótás-futás? Olyanok vagyunk mindnyájan – gondolja – mint a peronon várakozó utasok, akik ‘a megérkezés és az elindulás pályaudvarán’ türelmetlenül álldogálnak: ‘mintha egyetlen pontból jöttünk volna, s mintha ugyanoda tartanánk’. A sok-sok robogás, hajsza után utunk végén ‘mi, emberek, utasok, várakozók és megérkezők – lakatosok, kovácsok, mérnökök – végre megállhatunk. Összerogyhatunk, mint a nagyapánk. Megtettük kötelességünket, szétszedhetnek, kiselejtezhethet bennünket a selejtezési bizottság. /.../ Suhoghat felettünk fekete kaszád, Uram!’.

Az ország s a maga helyzetével való szembenézés készteti arra Magyar Jánost, hogy végig-gondolja, mit hol hibázott, mi miért történt; hogy lehet, hogy ennyi idős korára teljesen szétzilálódott élete?

Az első szerelem gyönyörű emlékét erős érzelmi telítettségű képekben idézi fel. Alighogy feljött Pestre, magányos bolyongásai közben az idegen városban véletlenül egy strandra tévedt, ahol egy hozzá hasonló korú csitri (mindketten tizenöt évesek!) hamvas barackvirág-szerű szépségével nyomban elvarázsolta őt, s első látásra fellobbant köztük a szerelem. A következő tavaszon ‘Margitka szüleinek barackosában, tizenhat éves korukban örök hűséget fogadtak egymásnak. /.../ Ott álltak egymás mellett, egymásba fonódva, s felnyújtóztak a barackfa vércsepp szirmaihoz. /.../ Aztán remegve fonódtak össze a szíromágyon. Tizenkilenc éves korukban templomban is megesküdtek. Húsz évesek voltak – a kicsi Árpád egy hónapos – amikor Jancsit elvitték katonának’.

Élmény-mozaikok sora – kisebb-nagyobb időugrásokkal – tolul fel János emlékezetében. Az öneszmélés fontos pillanata volt számára 1968. aug. 19. – Csehszlovákia lerohanása, mikor ‘a testvércsapatok’ bevonultak Prágába (köztük mi, magyarok is!). Érezte: ‘valamilyen megbocsáthatatlan és jóvátehetetlen gyalázat történt’. A műhelyben is nyomott volt a hangulat – a párttagokkal utólag elfogadtatták a szégyenletes megszállás tényét; ő fuldokolt az undortól, majd szándékosan ‘elveszítette’ tagkönyvét, amiért kizárták a pártból. Rossz közérzettel, mint akit megvertek, indult haza, s a szokottnál korábban megérkezve, feleségét ‘in flagranti’ érte egy orosz tiszttel. A kettős megaláztatást nem tudta elviselni, csakhamar elváltak, ‘de még sokáig éltek közös lakásban, külön-külön, vérontás nélkül’. Hiszen ahhoz, hogy Margitka elköltözzön, sok pénzre volt szükség (szüleivel közösen építkezett, s vitte magával kisfiát). Az áldozatot természetesen János szülei hozták meg: eladták vrácsiki házukat, kifizették menyüket, s 1970-ben zokszó nélkül felköltöztek fiukhoz Pestre.

De áldozatuk gyümölcse csakhamar megkeseredett szájukban. János időközben új asszonyt hozott a házhoz – 18 éves unokatestvérét, Terikét Sádról; s a kétszobás lakás így kissé szűknek bizonyult a négy felnőtt számára. Az ifiasszony olykor-olykor elégedetlenkedett helyzetével, holott a szülők még mindig gondoskodni próbáltak róluk (Terike sokáig nem talált munkát, János két műszakban köszörűsként dolgozott ekkor már Csepelen) – az éléskamra tele volt a Vrácsikról hozott finomságokkal. Az apa 62 évesen kora hajnaltól késő estig dolgozott a Vásárcsarnokban, súlyos ládákat rakodott, cipelt egész nap; ‘71 tavaszától már a mama is ment vele, napi 8–10 órán át tojást válogatott, s még utána otthon ízletes vacsorát főzött / tálalt a családnak. Spórolták a pénzt, hogy a vrácsiki házból maradt összeget kiegészítve keresetükkel, új, nagyobb lakást vehessenek a fiatalokkal közösen. Terike védelmében János egy ízben meggondolatlanul azt találta mondani szüleinek: ‘az a baj, hogy közös ajtón kell bejárni veletek!’ Mire apját előntötte a harag és a szégyen: ‘Na, jól van, gyere mama, hazamegyünk.’.

Ismerős, a korszakra jellemző alaphelyzet ez: a 60/70-es évek fiataljainak zöme úgy viselkedett, mintha a szülőtől még felnőttkorukban is feltétel nélkül ‘járna’ nekik a segítség. Az idős szülők pedig minden áldozatra készek voltak gyermekeikért, akik ezt viszonzni nem tudták, nem is nagyon akarták; a ‘hála’ szót ez a nemzedék törölte a szótárából!

A szülők aztán – némi keresgélés után – Sárdon egy alkalmas telket találtak, ahol 1972-ben építkezni kezdtek. Két éven át ingáztak Pest és Sárd között, mire felépítettek egy modern szép háromszobás házat, fürdőszobával, nagy verandával. Pénzüket beosztották, mindent ők maguk fizettek, s 1974-ben még húsvét előtt (mielőtt unokájuk megszületett volna) békében le is költöztek. ‘Ugyanabban az utcában laktak, ahol Magyar József muskátlival a gomblyukában negyven éve megkérte annak a tizennyolc éves lánynak a kezét, aki követte őt békében – háborúban. S követte most is’.

Az író nem ecseteli hosszadalmasan az ifjú pár házasságának zátonyra futását; inkább csak tárgyilagosan egymás mellé sorakoztatja a tényeket. Húsz éven át együtt maradtak; két fiuk született: Ádám és Sanyi. De ez a házasság se bírta ki a ráakódott élet-terheket; a rendszerváltás forgatagában kettétört addigra már megromlott életük. Pedig János ‘még felnőtt korában is boldog szerelemről, családról, okos gyerekekről álmodott; barátságról, szabad hazáról, szabad népről, kicsit több pénzről, becsületről, tiszta erkölcsről, boldog emberről és boldog Istenről. De folyton magára maradt álmaival a boldogtalan’.

Magános kóborlásaiban aztán egyszerre két asszonyra – két egymással ellentétes ‘szabadító angyalra’ – is rátalált; János mindkettőt szerette, s nem tudott választani köztük. Személyiségüket és kapcsolatuk jellegét analizálva az író egy új, de általános jelenségre világít rá: a női Teljesség (amit Petőfi így fogalmazott meg hajdan: ‘lányom, anyám, húgom, szeretőm, hitvesem’) ma már csak vágyálom; a szeretet otthonosságát csak igen kevesen tudják tartósan

megteremteni (nyilván ez is oka a házasságok gyakori felbomlásának). Az előző nemzedékekkel együtt mintha lassan kihalna a nőkből az *anya* és *feleség* együttes szereptudata. *Judit* múzeumi könyvtáros volt; János úgy érezte: végre szellemi társra talált. Sokat utaztak, járták az országot ‘kéz a kézben, hegyeken-völgyeken’; sok izgalmas természeti és kulturális élményben volt részük. ‘Felhőtlen lett volna a boldogságuk, ha János el tudta volna felejteni a gyerekeit’. Csakhogy ő túlzóan aggodalmaskodott értük, féltette őket. ‘Olyan lett, mint anyja, s ezen igen csodálkozott. /.../ Voltaképpen félt egyedül, félt a szeretetlenségtől. Nem érezte magát úgy egész embernek’. S volt is oka az aggodalomra – bár nem tudta ekkor még: Sanyi fia ‘végzetes bajba keveredett’ – mire szülei rájöttek, már a drog rabja volt. A másik Kedves, *Anna*, háromgyerekes elvált asszony, nem tudott és nem akart ‘osztózni’, nem viselte el, hogy rajta kívül más nő is legyen János életében. Első házassága fülledt és zavaros története némiképp tehertétel volt kapcsolatukon, s túlságosan erotikus beállítódását se igazán kedvelte János; polgárian berendezett lakásában pedig némileg idegennek érezte magát. Ömellette az szőlt mégis, hogy kettejük fiaival egyetlen nagy családot alkothatnának. János úgy érezte: Anna inkább tudna meleg otthont teremteni, mint Judit.

Aztán az idők folyamán ‘Anna végképp elrontotta benne Jutkát, Jutka elrontotta benne Annát. Ő meg elrontotta magát mindkettejükben. Elromlott bennük a szeretet is, valamennyien az élvezetet keresték, felelősséget azonban nem vállaltak egymásért’. Hiába: ha a test és a lélek különválnak egy kapcsolatban, az megromlik és gyűlöletbe fordul... János most ismeri fel: annakidején mennyi boldogtalanságot, fájdalmat okozott családjának, szüleinek – ő is felelős mindazért, ami történt/történik velük.

Halottak napján gyertyát gyújtott és tűnődve nézte a lángot: ‘Hogyan lehetne összefogni széthullt családunkat? – Élőket és holtakat, barátainkat és ellenségeinket, akiket szerettünk, szeretünk és szeretnünk kellene’. Szorongva gondolt a közeledő karácsonyra: ‘Jézuskám, én hogyan lehetnék ott mindenütt?’ Felidézte magában a szociális otthont, ahova bátyjával, Jóskaival bevitték nyolcvanadik életévén túljutott özvegy édesanyjukat, aki fokozatosan levált már az életről: majd’ tíz éve elhunyt férjét siratta, egyedül képtelen volt már elvégezni a ház körüli teendőket, kertjét is elhanyagolta; aztán elesett, súlyos gerinctörésével mozogni is alig tudott. Hiába hívta magukhoz legidősebb unokája, Árpád, hogy dédunokái körében megnyugodjon, megpihenjen, nem akarta odahagyni Sárdot, a temetőt (férje sírját). Végül úgy elgyengült, hogy már nem tudott egyedül maradni semmiképp, s mivel gondozónőre nem akadtak, be kellett vinni őt a ‘gondozó-házba’. De nem volt ott maradása: hazavágyott férje nyughelye közelébe, otthonába.

Az író lélektanilag hitelesen, mély empátiával jeleníti meg János belső vívódásait, aki végül is úgy dönt: visszaviszi édesanyját Sárdra. Számtalan hirdetést ad fel, hogy megfelelő gondozónőt találjon, de a jelentkezőket mind ‘haszonlesőnek’, szeretetlennek látja (hiába, manapság már kevesen ismerik a ‘felebarát’, a felebaráti szeretet fogalmát!). Végül volt felesége, Terike, aki időközben hazaköltözött Sárdra, beteg édesanyjához, szívvel-lélekkel elvállalja anyósa gondozását; s az idős asszony otthon valóban szépen javulni kezd. Amíg egyszer újra el nem esik. Testén fájdalmas zúzódások keletkeznek, állapota napról napra romlik, végül már ételt sem vesz magához. Mikor János november derekán hazajön, rögtön látja: itt nincs segítség. Nyolcvanhárom éves édesanyja voltaképpen *nem akar* már élni; tudatosan hárítja el a táplálékot. Ágya mellé ül, simogatja-becézgeti, s közben arra gondol: mennyivel könnyebb lenne teljes szívvel-lélekkel hinni a túlvilágban!

S ettől kezdve rohannak a percek, az órák, az író megrendülten és megrendítően írja le a haldoklás folyamatát. Másnap megérkezik az idősebb fiú is; kihívják a papot – utolsó kenet, Miatyánk. Jóska aztán megy is vissza: dolga van. ‘Nem mer maradni. Fél a haláltól – gondolja öccse. – Apánk halálakor is ránk hagyta a nehezét’. János most érzi csak igazán, mit jelent(ett) neki az anyja. Ágya mellé ül, meg-megsimogatja verejtékező homlokát, s csen-

desen vigasztalja-biztatja: 'Itt vagyok, mind itt vagyunk veled – most itt vagyunk, aztán majd ott is együtt leszünk... Eljönnek mind, akiket szeretsz.' És sorolja-sorolja az unokák-dédunokák, volt menyek és kedves barátok nevét – képzeletben megtelik a szoba szeretteikkel. És itt van már, eljött a Papa is, aki odaát régóta vár párjára 'muskátlival a gomblyukában'; jönnek rég elhunyt szülei, apósa-anyósa; testvérei, nagybácsik-nagynénik, s boldogan üdvözik őt: lám, Mariskánk, is megjött tiszta hófehérben, a mi legkisebb hűgunk'. Fia gyöngéden bátorítja a haldoklót: 'együtt leszel velük mindnyájukkal'. Itt van Mariann is, akire János 'végső és kétségbeesett bolyongásai közben' októberben talált rá. 'Ó, ha időben elhozhattam volna őt, hoztam volna hozzád boldogan, úgy vigyázott volna rád, ahogy saját édesanyjára vigyáz, s ahogy Terike vigyázott rád, te édes, te kicsi, te jó anya...'

E megrázó erejű látomásban kitágul a tér/idő, egybemosódnak ég és föld határai. A nagycsaládba egyaránt beletartoznak élők és holtak – spirituális énjük jelen van a haldokló ágya körül. János érzi: a szeretet gyógyítja a lélek sebeit, megkönnyíti a haldokló útját a túlvilágra. A fénylő vízió-özönben anyja mindinkább átszellemül, s végül szinte észrevétlenül távozik. Fia megcsókolja hűlő arcát – homlokát – kezét; vár egy kicsit, mintha még lenne mondani-valója, aztán felsóhajt: 'milyen mélyen este lett!' 2001. november 17. – fél kilenc múlt öt perccel. Majd kimegy a kertbe – 's felemelt arccal úgy áll meg a szikrázóan csillagos ég alatt egyedül, mint aki látni akarja anyját, amint angyal képében e világból elsuhan'. Aztán felfohászkodik a Mindenség Urához: 'hiszem, mert hinni akarom, hogy az én drága jó anyám benned megtalálja igazi Gondviselőjét'. Majd rápillantva az üres házra, édesanyjuk utolsó ajándékára: 'Isten Báránya! Édesanyánk még a halálával is előbbre viszi életünk!'

A temetés csendben zajlott, a koporsó egyik oldalán Jóska, János és párja, Mariann állt; a túloldalán a három unoka: Ádám, Sándor, Árpád. Az apa szíve elszorult legkisebb fia láttán, aki 'szakadt ruhában, sápadt és sovány arcával' álldogált ott, egykedvűen, 'ócska, töredezett, rojtos bőrkabátjában'. Lám, a sír szélére jutott ő is, 'szenvedélybetegségének hatása alatt élő roncs vált belőle'. Apja érte is fohászkodik: 'Hiszen ő még nem is élt, Uram, ne bánts, segíts neki!' A pap hangja betöltötte a temetőt. Az író a *Halotti Beszéd* 'modernizált' részleteit (Móricz Zsigmond olvasatában) applikálja a szövegbe, így még megrendítőbb a búcsúztató: 'Egy ember se múlhatja el a vermet. Bizony mind ahhoz járók vagyunk...'

Aztán eltelt pár esztendő, s lassanként elrendeződött az egész család élete. Mintha az anya mindnyájukat 'megváltotta' volna halálával. Az örökségből mindenkinek jutott, s ki-ki elkezdhetette felépíteni a saját életét. János végleges (és most először hozzáillő) társra talált Mariannban; kialakították közös otthonukat. Régi lakása Ádámról szállt; Terike és Sanyi Sárdon rendezkedett be.

A zárókép biztató és bizakodó. János hazalátogat Sárdra, s ahogy a zaboskerti erdőnél megáll kocsijával, látja ám, hogy vidám, fiatal favágók dolgoznak ott, s köztük van az ő egészségtől, erőttől duzzadó legkisebb – 'eltévelyedett' – fia. Lám, meggyógyult, s most segít felújítani anyja szülőházát; van munkája, talpra állt, megférfrasodott. Már jön is apja elé, s boldogan mondja: 'Szabad vagyok, mint Ábel Amerikában!' Meséli, hogy szobafogsága idején, míg betegségéből gyógyult, sokat olvasott, tanult, s a költészetből, könyvekből merített erőt ('az ember mélyebben átélheti helyzetét segítségükkel'). Már világosan látja maga is: 'Azért nyúltam a kábítószerhez, mert szabad és boldog akartam lenni. És rab lettem és boldogtalan'. Tisztában van vele: szüleinek köszönheti újjászületését, második életét is. És a Jóistennek...

Magyar János tehát sok-sok lelki szenvedés árán felismerte: csakis a szeretet gyógyít! Szépen lassan rendeződtek az elrontott dolgok; lám, elvált felesége mindent megtett anyjáért, fiáért, s most új életet kezdenek együtt. Ő pedig Mariannal kölcsönös szeretetben, egymást védve-óvva, segítve él. A Szeretet mindenható – de hiánya: maga a pokol! Az örökös viszály

megrontja, elpusztítja a Jövő csíráit, ahogy a családban, úgy az országban is. De hogy lehetne egyetértésre jutni közös dolgainkban? – teszi fel János a kérdést maga-magának. És erre nem tud válaszolni, hiszen az emberek többsége csak közvetlen (látszat)érdekeiben gondolkodik, s többségük nem is akarja a *közös* jót.

Benke László regénye egy család szerteágazó életének tükrében voltaképpen diagnózist ad a nemzet életére, az ország állapotára vonatkozóan is. A retrospektív látásmód lehetővé teszi, hogy felismerje és tudatosítsa (önmagában és olvasóiban) mindazon tragikus vétségeket, amelyek önmagunk s mások életének szétrombolásához vezet(het)nek. Ha önérdekeink, indulataink az erősebbek, s nem az Egész működését tartjuk szem előtt (azaz nem figyelünk mások, *a másik* ember érdekeire, érzelmi álláspontjára), akkor nem is lehet bennünk – köztünk – környezetünkben békesség. A meztelen érdekharcban minden magasabb – lelki – érték felmorzsolódik, s végül elpusztítjuk azt is, ami számunkra a legfontosabb. A regény konklúziója: ‘győzni’ (úrrá lenni helyzetünk, viszonyaink fölött) harccal nem, csupán a szeretet erejével lehetséges. Aki ezt nem ismeri fel, az maga is a szeretetlenség áldozata. Az író mintha némi reményt csillantana fel regénye végén: ha hőse egyéni életét rendbe lehetett hozni, akkor talán az országét is, a kölcsönös megértés és jóakaratú együttműködés útján. Egyetértés híján – családi, nemzeti szinten – valóban a ‘pokolba’ kerülünk, s egyre messzebbre tolódnak a ‘földi Paradicsom’-ról szőtt álmaink a valóságtól. S hogy ezt felismerjük, tudatosítsuk magunkban, ebben ad segítséget nekünk Benke László regénye; hiszen hőse nemcsak kereste, de meg is találta otthonát...

‘Az írás: növekedésbe fogott cseppkő’

(*Bokor Levente: Aranylázálom*)

‘Vitrin-tél. Szárnyal a csönd szajkója
Hallatlan rohanatok.
Aranylázálom a lélek,
a teste sült ezüst.’

(*Aranylázálom*, 1980)

‘Egykönyvű’ alkotónak is nevezhetnénk Bokor Leventét, aki önmaga krónikásaként szinte 10–12 éves kora óta mondja-meséli életét, belső történéseit, anélkül, hogy valaha is szélesebb nyilvánosságot kapott volna. Pedig indulásakor két vérbeli költő – Nagy László és Tamási Lajos – állt biztató támogatással a háta mögött. Meditatív hajlamú, töprengő személyiség-alkatú lévén, ő mégis inkább a csendes félrehúzódot választotta, semmint részt vegyen az irodalmi élet politikummal kevert ‘ökölharcaiban’.

1941 márciusában született Budapesten a VII. kerületben, ahol ‘urak’ és ‘prolik’ éltek egymás mellett, hihetetlen zsúfoltságban. Édesanyja Kovásznáról elszármazott székely tanítónő; édesapja – a ‘Vitéz’ címet elnyert alezredes – 1942-ben elesett a fronton. Apa nélkül nőtt fel tehát – s ráadásul a későbbiekben származását bélyegként hordta magán (‘osztályidegen’). Segítség nélkül, csak önmagára utalva kellett végigküzdenie harcait: már 10 éves korában ‘kenyeret keresett’ labdaszedőként a tenispályán, majd VII. osztályos kora óta egészen a gimnázium befejezéséig egy fogtechnikus mellett volt ‘kifutófiú’, takarító. 1955 őszén fölvettek a Madách gimnáziumba, ahol egy évig Vásárhelyi Miklósné volt a történelem tanára, aki a XX. kongresszus szellemében a szocialista társadalom ‘megreformálhatóságába’ vetett hitet sugározta. 1956-ban diákként részt vett az okt. 23-i tüntetésen; hajnalban elfogták – történetekkel a zsebében, így bevitték a Deák téri főkapitányságra, ahonnan pár nap múltán szabadult. 1957-ben egy iskolai irodalmi versenyen 2. helyezést ért el írásaival; 1959-ben már kész kötete volt, amit maga gépelt irodalomtanára, Telegdi Bernát lakásán (s ami persze soha nem jelent meg). Érettségi után (1959) nem tanulhatott tovább; de ekkor már nem is igen akart: széles körű olvasottságra tett szert, s költőként szeretett volna ‘érvényesülni’. Két évig (1959–60) a Csepel Műveknél dolgozott betanított esztergályosként, majd elektroműszerész szakmát szerzett. A hatvanas évek végén került kapcsolatba Tamási Lajossal, mintegy ‘véletlenül’, s ő rögtön közölte néhány versét a Csepel újságban. Ettől fogva eljárta ő is az OMK vitaüléseire. Később más napi- s hetilapokban, olykor folyóiratokban is meg-megjelentek írásai. 1968-ban kerülnek a kezébe Fülep Lajos húszas évekbeli művészetelméleti írásai; ettől fogva elmélyülten foglalkozik a filozófiával – valláskritikával (Gecse Gusztáv előadásait hallgatja a ‘szabadegyetemen’). A Móra Kiadó lektora, Majtényi Zoltán is megpróbálta egyengetni az útját, de kötete publikálásáig soha nem juthatott el. Mezey Katalin – Oláh János Nagy Lászlónak is megmutatták verseit, aki a FIJAK-ba való felvételi kérelmét támogatta, de hiába. Az Alföld 1974/11. számában méltatja ifjabb pályatársa ‘versbe vont tömény bölcselétét’, különös erényeként említve, hogy ‘igen komoly szellemi erőfeszítéseket tesz azért, hogy megtartsa önállóságát’ az irodalompolitikai elvárásokkal szemben. ‘Nem könnyű, nem behízsgáló költészet az övé’ – hangsúlyozza, s József Attila, Szabó Lőrinc, T.S. Eliot ‘szellemi atyafiságába’ tartozónak, versbeszédét Olson ‘nyitott vers’-poétikájával rokonnak véli. ‘Puritánság és csiszoltság határolja el a szabadverstől’ szövegeit, nem zilálja szét a verssort,

‘határozott törekvést mutat egy másfajta, hagyományunktól elütő költészet létrehozására.’ E nagyszerű ‘ajánlás’ ellenére költőnk a későbbiekben mégis valamiképp perifériára szorult...

A hatvanas évek derekától (egészen a kilencvenes évekig) ‘magánszorgalomból’, pusztán érdeklődésből az esti egyetemen filozófiai, esztétikai stúdiumokat folytat (különösen Bizám Lenke előadásai vannak rá nagy hatással, valamint a Havas Katalin, Hársing László vezette logikai stúdiumok). Költészete is mindinkább elmélyül a bölcsélet irányában. Közben – a munkássorsból kiemelkedve – munkavédelmi laboráns lesz, majd szakközépiskolai szakoktató; a pártba is belép, remélvén, hogy így nagyobb befolyása lesz a világ ‘alakítására’, amiről persze szó sem lehetett. 1984–94 között üzemi újságíró; inkább ellenzékinak mondható, mintsem a hivatalos vonal szócsövének. Emiatt természetesen sok konfliktusa is van. Több kötetterve aszalódik éveken át az irodalompolitika útvesztőiben, míg végre 1978-ban megjelenik első kötete az OMK *Műhelyfüzetek* sorozatban, Mezey Katalin előszavával (*Föltétlen elégiák*). S mintha oldódna végre a jég: 1983-ban a *Kozmosz* sorozatban a Móra Kiadónál a *Befejezhetetlen mondat*; 1996-ban pedig a Zalai Írók Egyesülete adja ki újabb verseit *Isten magányossága* címen. *Aranylázálom* c. kötetét, mely összes eddigi munkáit egybefoglalja, Nagy László emlékének ajánlja, ‘aki sok jó szavát kockáztatta a költészetért és művelőiért’.

Így, együttesen, átrendezve, a ciklusbeosztással új megvilágításba helyezve a régi versek is új konnotációkkal gyarapodnak, s egybelátva hosszmeteszében a teljes pályáivet, világossá válik: egy korántsem jelentéktelen életműről van szó. Az ‘arany – láz – álom’ hármas dimenziójában az ‘aranykor’ (*Paradicsom*) mint elérhetetlen vágykép jelenik meg, amelyet ősidők óta ‘lázasan’ keres az ember(iség) – de egyre inkább rádöbbenünk: az vágykép-festette ‘álom’ csupán. Voltaképpen ez ‘az ember tragédiája’ (visszautalás Madáchra!): nincs oda visszatérés. Az ember képtelen ‘kézbe venni’ saját sorsának, történelmének irányítását, mégis erre törekszik ‘lázálmaiban’. A kötetszerkezet spirálisan halad előre a mind spirituálisabb régiók felé, míg a végső összegzésben – a megtalált benső béke nyugalmaival – célba ér: költőnk kiküzdí személyes – a szokványos vallásosságtól eltérő – istenhitét. ‘Lázálmaimban isten is akartam lenni / és nevemre írtam a teológiát. / Nem Ő büntetett nagyozolásomért. / Kezdetől tudta: az lesz, ami lehet / a lehetetlent nem ő találta ki. /.../ Az én istenem a Minden Ittlelvőség / aki minden csak nem érdemtelen’ (*Énistenem* –1991, *Kánon* – 1996).

Bokor Levente kedveli a többtétéles, nagyívű, ellentétekre épülő kompozíciókat, hiszen színéről-fonákjáról, több aspektusból szemléli a világot, hit és kétely örök vitájában keresi a maga útját. ‘Beszédszövegében’ – ahogy maga nevezi kedvelt műfaját – az ezerarcú világ-egyetem különböző pólusai között vibráló feszültségeket rögzíti, a világ működésének rejtett törvényeit kutatja: ‘Ha rend van a világon, minden egyszerű, vagy lehetetlen. / Csoda csak az, ha minden egyszerű és semmi sem lehetetlen’ (*A semmi hatalma* – 1999). A szövegek rendezésekor a költő a nyolcfokú zenei hangsor ciklikus elvét választotta mértékül: tehát a hetes számrendszer ‘szerpentinjén’ halad, fel egészen a csúcsig: a *Hüperiskóp* – a 8. hang – fordulópontjáig; ahol is újra kezdődik (kezdődne) a nullpont (ha lenne folytatás).

A *bevezető* ciklusok (*Mínusz egy, Hangoló, Teremtetlen*) zömmel a korai verseket tartalmazzák, illetve ‘a belőlük megmentett szólamokat’ (1958–1971). A ‘-I’ többrétegű kollázs, különféle tipográfiai eszközök, dinamikus betű- és szókonstellációk kialakításával (vastag, normál és kurzív szedés, vizuálisan elrendezett betétszövegek, nagy és kisbetűk variálása stb.). Mintha valamiféle groteszk ‘varázskastély’-ba lépnénk (‘ajtó hajlik / falragasz lendül / pukkadnak a tárgyak / elgurigáznak /.../ sapka lehull nevünk sincs már / vigyázzanak / nevetünk’). Költőnk kiszórja (lelki) fiókosszekrényéből kacatjait, s számot vet életével, megverettéseivel, apró sikereivel, fiára örökítve léttapasztalatait: ‘Ami enyém volt, figyelj, fiú / elsőül rád hagyom életem. / Még megmenekülhetsz...’ Mármost akkor, ha figyelmeztet apja szavára, tanul kudarcaiból, s megérti: ‘Szabad az ember, mert semmije sincs / szabad, mert

teste van / és a szív a test közepe / és szíve újratermeli'. A konstrukcióba vendégszövegként be-beépül egy-egy József Attila-, Radnóti sor is, jelezvén: az ő mártíromságuk mindannyiunk közös – szimbolikus – sorsa. 'Itt nem szabad győzni / mert megver az ünnep / kardélre hánynak a fegyvertársak / kettészel / nyelvük lapja / amint a suttogáson átszisszen'. Kassák képverseinek egyes elemeit is beépíti enyhén ironikus szövegeibe (pl. 'Úr ír' – 'nem úr–nem ír'). Nem magánmitológiát épít, hanem nemzedéki sorsot rögzít – ahogy azt Mezey Katalin megjegyzi a *Fülszövegben* (írásaiban 'mindannyian felismerhetjük a közös elindulást – a könyv közös történetünk közel fél évszázadának egyéni, költői átgondolása').

Mintha ősi mágikus szövegek lennének, úgy árad a *Hangoló* és a *Teremtetlen* ciklusokból a szakrális 'tanítások' szellemisége. A Sors 'ördöglakat'-ként hurkol körül bennünket – érzékeli szorongva poétánk – s hiába a tisztánlátás: 'a kudarc szerkezete – előretolt vesztes és belebotlás'. Az 'okosság' önmagában kevés életünk alakításához: életfánk csakis 'a földben gyökerezhet', s a hit által növekedhet magasra. 'Aki az életet elfogadta, saját kilátásait fogadta hazájává' – indítja költőnk *Gravitáció* c. eszmefuttatását. 'A Jó vonzása az a természetfeletti erő, amely a Miemberünket teremti' (a Miemberünk a Miatyánk és a Miasszonyunk analógiájára alkotott szó); 'csak öbenne ismerhet magára az ember, nélküle okafogyott a világ'. A ráció összes vonzó igazsága 'részletenként kárhozik el', ahelyett, hogy 'valósággá szépülne a világismeret'. 'Az ember, aki rásejt az Egészre, nem feltaláló, hanem Megszólított'. Erős gondolatiság hatja át a szövegeket, sokrétű, asszociatív világlátás bomlik ki belőlük. Bokor Levente idejekorán felismeri: a 'molyette', hanyatló világban az autonómiájához ragaszkodó embernek nincs érvényesülési lehetősége, hiszen maga az 'egyenirányított tömeg' akadályozza meg, hogy kitűnjön álmodozásaival, alkotó lendületével. Mindazokat, akik nem hajlandók engedelmesen belesimulni a 'társadalmi normák' uniformizált rendjébe, nyitott kapuval várja az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet (*Moly, Nem sokat választhatsz, Anonymus, Íme, a fák, Vadgalamb suhog, Töredékes Triptychon* stb.).

A kötetcímadó ciklus (*Aranylázálom*) a 60/70-es évek lázas, változtatni akaró, az ifjúság magas hőfokú tenni akarásával, reményekkel s visszametszésekkel teli *aranykorszakáról* vall szemérmes visszafogottsággal. A szövegek mitológiai utalásokkal telítettek: a jelen visszasságaival viaskodó költő az 'Aranykorra' (Aetas Aurea) való emlékezésben, illetve egy tisztább, igazabb Jövőre való vágyakozásban keres / talál menedéket. Persze, tisztában van vele: mindez 'lázálom' csupán, hiszen a régmúlt is csak a messzeségből tűnik szépnek, harmonikusnak; a Jövő pedig olyan lesz, csak olyan lehet, amilyen az adott jelen alapjára épül. Így hát egy fancsali fintorral tudomásul veszi helyzetét: 'nem segít az álom', az ábrándok sehová sem vezetnek. 'Az Élet: Egy. S ez csak jelenidő. Múlttal és Jövővel egy Időbe torkoll'. Tudatosul benne: 'itt és most', a számunkra adatott téridőben kell helytállnunk, de 'a Tárgyalások Házában' 'fölég és elmosódik' minden jobbra irányuló törekvés. 'Megegyezni' a torz valóságviszonyokkal lehetetlen. A családalapítás felelősséget ró rá (is) – két gyermek, hétköznapi gondok: az 'aranylázálom' végetért (*Három hiperbola, Beavatás, Áldozat, Tűz-víz, Élhet az ember, Beszorulsz a fába, Két gyerek, A folyosón, fiúk...* stb.).

A *hetvenes* évek a lassanként krisztusi korba érő költő kemény küzdelmeinek nyitánya. A világot úgy érzékeli, mint felbőszült, minden irányból támadó bikát, amely eltiporja mindazokat, akik szembeszállnak vele: 'Forog a világ jaj hol a szarva / hol fogjam hogy ne ontsa belem! / Értelmetlen halálom lenne / elpusztulni ezért a semmiért. / Nem az én dolgom, hogy lecsillapítsam / vérem rongyait aggassam izgalmára'. Ereje fogytán – de hogyan menekülhetne a szorongató viszonyok közül? 'Áll a költő ablaka mögött / öldösi magát látványokkal / inge fürdik verítékben / az üvegre ráborul. // Áll a költő mint az árnyék / csupa vaspánt, titkos mellvért, / gyilkosokra mered vele / mint Hamlet atyja szelleme' (*Forog a világ, Corpus, Áll a költő...*).

A csepeli OMK, Tamási Lajos demokratikus, ösztönző-nyesegető klubvezetési módszere jelent végső soron menedéket Bokor Levente számára (is). POP-TANÁCS-ÜLÉS-SZAK c. többtételű kompozíciójában örökíti meg a Klub keddesténkénti vitaüléseit, ahol a 'beteg világ' bajaira közösen keresnek gyógyírt. 'Szükségünk van levegőcserére' – érzik mindannyian, s tudják: a bajok főforrása a gúzsbakötöttség, a cselekvési szabadságtól való megfosztottság, az 'állóvízben tocsogás', a változtatni nem tudás. Költőnkben a közös beszélgetések nyomán erősödik meg az elszánás: nem hagyja magát eltiporni! Meg akarja érteni sorsa magasabb összefüggéseit, munkástársai és saját leszorított helyzetének okait. Ezért fordul érdeklődése egyre inkább a filozófia felé: 'Órabérek közt kaparászok / s erre jön mint dölyfös madár / az acéltollú Filozófia // Épp ilyet keres, mint én vagyok /.../ Megszoktam én, hogy folyvást építék / a nálam szebb is tölem izmosul / másnak vagyok csak csontrendszerem, / s a húsból kibújni nem tudok...' Az okokat és összefüggéseket keresvén, a 'megfigyelő', a 'szemtanú' pozíciójából szemléli a történeteket, de tudja: a 'kívülállás' is veszélyeket rejt magában, ezért ironikusan kezeli távolságtartó alapállását: 'Ülök a Nagy Fán / évgyűrűzik alattam a város /.../ leszédülök a gyűrűs arcképembe / – tükrömbe taszít a hiúság'.

A *Leteremtés* könyve, *Alvilág*, *Lakoma* c. ciklusok a hétköznapiak ellentmondásait, a jobbító szándékot visszaverő közönyét nagyjából olyan felfogásban örökíti meg, mint a korszak egyik híres-hirhedt drámája – László Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*. Bokor Levente szövegei erősen aforizmatikus jellegűek, itt-ott a vizualitás eszközeivel is nyomatékosítja mondandóját. A nagylélegzetű kompozíciók alkalmasak a differenciált valóság sokoldalú, többsíkú megjelenítésére. Az ironikus minidarabok pedig rávillantanak a valóság feloldhatatlan paradoxonjaira, arra például, hogy az ún. 'létező szocializmus' keretei között a demagóg módon uralkodó osztálynak nevezett, zömmel hajdani cselédekből lett munkásság valójában szolgálalkúen eltűrte-elviselte megalázott helyzetét, erősítvén ezzel a bürokratikus apparátus korlátlan uralmát. Sem kellő tájékozottsága, sem képzettsége nem volt ahhoz, hogy maga vegye kezébe sorsát. '56-ban, mikor felemelte fejét, hogy akaratát a munkástanácsokon keresztül érvényesítse, tankok fojtották belé a szót, s ezzel végérvényesen vereséget szenvedett. 'Megvert urak hiszékeny cselédét / valaki móresre tanította. / Elfenekelték s letépték ruháját. / Kapott egy gatyát, ne legyen meztelen / s rárivalltak: szerezzen öltözetet / valami egészen másikat. / Zavartan bókolt és szalad a lábak előtt / mint a megszeppent kisgyerek' (*Példázat*).

Ennek szomorú következménye volt, hogy a munkásság szakképzett, szélesebb látókörű, műveltebb rétegei bizonyos értelemben szembe is kerültek 'cseléd tudatú', fölötteseik előtt meghunyászkodó (a kocsmában bezzeg nagyhangon lázadozó!) sorstársaikkal. Bokor Levente és a Klub öntudatos, az *emberség* mércéjét mint eszményt maguk elé állító tagjai nem tudnak, nem akarnak megbékélni ezzel a mentalitással (*Úgy rémlik, Mozdulatlan, Itt vagyok én* stb.). A *Leteremtés* könyve c. kilenc tételű monumentális kompozícióban dolgozza fel költőnk azt a megdöbbentő felismerését, hogy semmiféle szubjektív elszántság, világjobbító akarat nem vezet(het) az objektív valóság megváltoztatásához, s valójában nem vagyunk képesek érvényt szerezni igazságainknak. 'Így a világ egyensúlyban / – egyensúlya kívülünk van – / görgünk benne. /.../ Játsszik az igazság hamiskodván / mindig csak mókázik velünk / hogy ne öljön úgyis halandókat / kik magukat tornásszák felé'. Hiszen azt, hogy *mi* az igazság, csak Isten tud(hat)ja. S ki lehet abban döntőbíró, hogy melyikünk részigazsága áll közelebb az elvont 'Igazság'-eszméhez?! Költőnkben most tudatosul: nézőpont kérdése, hogy 'kisigazságaink' közül melyik az 'igazabb'. Ahhoz viszont, hogy az absztrakt Igazság mibenlétét megismerjük, el kell(ene) szakadnunk valós földi életünktől. 'Megölöm minden oldalam / hogy lényegem legyek / lényegében halott legyek'. Ha viszont kiszakadtunk (végleg) a világból – akkor már soha nem tudhatjuk meg, mi is (volt) az Igazság egy adott szituációban! Ez tehát a Sors – és a Történelem – paradoxona!... Így a *Leteremtés* '*le-teremtéssel*' zárul (visszajára fordul): 'min-

denki csak lóg fönn ember-kötélén / fogódzik / fullad / leszakad’ S ezzel a szubjektum számára vége a világnak, anélkül, hogy az Igazság birtokába jutott volna.

Szorosan e gondolatkomplexumhoz kapcsolódik *Torzóliget* c. sokszólamú versegyüttese. Csupa *torzóból* álló világunkban semmi sem úgy valósult meg, ahogy egykoron az Atyák megálmodták. A hatalmas park sétányain félbetört – félkész – beteljesületlen eszmék, álmok keringenek, a *Torzás panteonjában* az egykoron ‘világmegváltó’ eszmehívók dermedten nézik, mivé lettek álmaik. Több József Attila utalást is találunk itt – részben az *Elégia*, részben *A város peremén*, illetve az *Eszmélet* képei köszönnek vissza. Csakhogy tragikus méltóságuk fonákjára fordult: az anyagba aláhullott ember(iség) elvesztette transzcendens távlatait. Hiszen ‘aki szegény...’, az ma már nyomorult is. ‘A nincstelen előd még Valaki, az utód – röhögnivaló’. Hamlet s Madách voltaképpen már mindent elmondott az alásüllyedt emberi világról, sugallván: nincsen remény! ‘Belelovalva a Történetbe / majom akar ember lenni. / Lehet-e az? / ‘That is the question’ /.../ ‘Száműzve minden szellemkapocsból’ / nyúlni az etetőrácsra át / s egy fizikai közleményben / fogni fel a közönség jogát: / dühöngeni ha mogyoró helyett / foga közé kavics szorul’ – ennyi az ember(iség) jövője (s ez az útja – ősidőktől napjainkig).

Ha e szövegek manapság keletkeztek volna, betudnánk a posztmodern iróniának – de ott és akkor (a hetvenes években) ilyesmit leírni bizony ‘nem illett’. Nem csoda, ha szerzőjük nem kapott bebocsáttatást az államilag ellenőrzött folyóiratok szerkesztőségébe! Egy-két szürreális álomszövege pedig a görög mitológia színtereit idézi meg – ami akkoriban úgyszintén megrovandó volt, már-már ‘bűncselekmény’-számba ment... Az *Alvilágban*, ‘alkonyilila csendben’, ‘alvadt drapériák között’ farkas – hiéna – sakál társalog, a mozarti ‘kis éji zene’ adja az aláfestést. ‘Én még őszinte ember voltam’ – utal költőnk ismét József Attilára; no de az őszinteségből csupán ennyire futotta: ‘gyantával reszeltem a világ idegét’. Csakhogy ezzel magára zúdította ‘a vad bikacsordát’ – ‘egy is halál, ha rúg’. A *Lakoma* c. kompozíció (a kötet bölcséleti tengelye) egy halotti tort idéz – talán az eszmékét? Egyetlen emberét? avagy a nemzetét? Aki eszmék, eszményei szerint próbál élni, az a való világban halálra van ítélve. Az ‘eszmeharcosok’ természetesen a ‘létező szocializmus’ kereteibe sem férnek be, hiszen nem hajlandók a gyakorlati ‘engedelmesség’ szabályait követni. Míg Platón *Lakomáján* a szellemvilág élvezeteibe pillanthatunk be a szépséges Dyotima kalauzolásával, addig itt díszes katafalk mellett folyik az ünneplés: ‘felszentelt lakomára / testvéreimmel egybegyűltünk /.../ tartson meg jó emlékezetében az elhunyt /.../ mindenkinek jut a csontocskákból / csak hajsza! ne kússzon a szájpapírra és ne tekerőzzön a nyelv közepén...’ Vajda *Virrasztók*-jára, vagy akár Nagy László *Menyegző*-jére is asszociálhatunk (‘Majd nem látszik az a csont, rátömködjük a betont! Húzd!’). Részint saját maga fájdalmas torát is megörökíti költőnk. Vívódásait, gyötrelmeit, ‘a pusztulásban oly otthonos’ életét. Magányát, világból-való kivetettségét. ‘Nem kellek én az Istennek sem / s az ember se tudja, mit kezdjen velem / nem vagyok kifejezhető’.

Pentaton c. öttételes prózáját Tamási Lajos emlékének ajánlja, s benne az OMK keddesti vitáinak atmoszféráját idézi fel. 1972 őszén az ő egyik novellája került terítékre, amelyben valamiféle ‘földmérő’ bolyong a labirintusban (egyértelmű az utalás Fr. Kafka *Kastélyára*!). A szociografikus jellegű ‘valóságirodalmat’ kedvelő klubtársak körében élénk vita bontakozik ki körülötte pro és kontra – aminek Tamási természetesen szabad folyást enged. Bokor Levente végül megköszöni a kritikákat; annakidején nyilván hasznosította is egyiket-másikat. A *Nézőpont* c. részben aztán kifejti saját ars poétikáját, amelyet esztétikai tanulmányai során alakított ki önmaga számára. A művészetet ‘természeti erőforrás’-nak tekinti, ‘ami korlátok közé vezetve buzog’. S bár sokan szeretnék hasznosnak látni, az igazi alkotó erre csak azt válaszolhatja: ‘vajon mi haszna annak, hogy az ember él? /.../ Életünk, mely haszontalan, adottság, csakis önmagában hordhatja értelmét’. Így a művészet is. Életforrás annak a

számára, aki élni tud vele. A *Föltétlen elégiák* c. kötete kapcsán lezajlott vitában (1978) pedig külön hangsúlyozza: a művészt nem lehet gúzsba kötni a 'közérthetőség' kényszerével. Ha előírunk bizonyos kényszerítő szabályokat akár az alkotónak, akár a befogadónak, az mindenkor a manipulációk forrása (volt és marad).

Esztétikai nézeteit még alaposabban kifejti a *József Attila egyenletei* c. kis értekezésében. 'A poézis kozmikus esemény hírnöke – hangoztatja – amelynek során valamilyen elem képződik csakis rá jellemző atomokkal. /.../ Megfoghatatlan tünemény, csak fényceruzával írható le'. A mű: számvetés a költő és a költészet sorsával. Megértése két – egymástól eltérő – gondolkodásmód szembesülésén múlik (függ az értelmező beállítódásától, empátiájától, műveltségétől stb.). Olyan jelentős költők esetében, mint József Attila, félévszázadokig is eltarthat, míg sikerül az utókornak a kulcsot megtalálnia hozzá. Bokor Levente úgy véli: az irodalomtudósoknak még mindig van tennivalójuk e monumentális életmű körül...

*

Túl 'az emberélet útjának felén' és a 'lázálmokon', némileg lehiggadva, töprengőbbé válva Bokor Levente is számot vet önmagával, kudarcaival, ellehetetlenülő lehetőségeivel. Az *Utó* c. ciklus I. részébe az 1971–79 között született versek kerülnek, a II. rész a nyolcvanas éveké, a III. részbe pedig az 1990–2001 között írtakat sorolja.

A *hetvenes* évek remény nélkül elperegtek: 'A világ amire odafigyeltem, / amire figyelni tudtam, / amiről gondolkodtam / labdázott velem felrúgdozott /.../ – most mikor már kétségtelen / hogy ropják a haláltáncot / kire tudhatok odafigyelni? /.../ Egymást éri a végzet / sűrű ablakkocogás / sűrű bölcselmek / szókimondás / – szó...' (*Merre?*) Pedig: 'Gond nélkül embernek értelme sincs. / A gondtalan ember idegen magának: / a gondtalan nem gondolkodik. // Jaj itt lenn az elfeledőben elütött gondom komolyodik' (*Gond-hívó*). Belső válságérzetét fokozza, hogy erejét – idejét a család, a köznapi robot, érdektelen feladatok sokasága emészti fel (*Genezis, Csattog a család, Az utca, Boldog kor* stb.) A műhelyt, ahol elektroműszerként dolgozik, börtönnek érzi, melyben élő automaták kizsigerelt rabszolgákként teszik a dolgukat – mind közelebb kerülve a roncstemetőhöz (*Börtön-napló*). Változtatni egyelőre nem tud helyzetén, így hát a szellemi dolgokba próbál kapaszkodni, elzárva magát – amennyire lehet – a külvilágtól. József Attilától merít most is erőt ('Gyenge létemre így vagyok erős'): 'Gyöngeségnek 'tudás' a neve / gondolkodjék ki vesztésre áll. / Az oktan meg csak éljen, ő nyerhet / – bármi üssön ki – okot legalább'. 'Bárhogy is legyen, csak álljak ki a falból' – hangsúlyozza; azaz ne jusson a bevert szög sorsára, hiszen a 'tömegszürkéségbe' beolvadni nem akar (*Gyengerős, A csillagos ég* stb.).

A *nyolcvanas* években mintha némileg rendeződne sorsa: újságíró lesz a Csepel lapnál. 'Munkahelyet ilyentájt szoktam cserélni: / új tanév, ismétlő diák, / bukott, idegen, magányos. /.../ Biztattak sokan: 'meghalni jobb' /.../ de túlélni hősiesebb. /.../ Íme egy 'hős' villamoson' (*Koraősz*). Költészete mind filozofikusabbá mélyül, élet-halál kérdései mind gyakrabban foglalkoztatják (*Bányavirág, Gyermerágy* stb.). A sokféle gáncsoskodással, bürokratikus akadályokkal, politikai cenzúrával küzdve mind tártalanabbnak érzi magát, 'világűri' otthontalanság és magány gyötri. Szinte szeretne felszívódni az Űrben: 'a hang nem ér utol / a hang magánál gyorsabban távolodik. / Gyorsabban fut a szőnyeg alattad / mintsem a látvány elérne' (*Űrhajósének, Űrhajótörés, Fekete lyuk*). Már-már irigylí azokat, akik kívül vannak az életen: 'Az öregek már vannak: / hideg patakvíz beszélnek. / Én, aki még lángcsalánok közt lótfutok / végül patakjukba vetem magam' (*Az öregek már...*).

Barátja és nemzedéktársa, a maga-magát túl korán felemésztő-elégető Rózsa Endre (aki többször is a Klub vendége volt) emlékének egész ciklust szentel (*Zártosztály*). Sorsát jelképesnek érzi: halála egy nagyot akaró, egy eszményibb valóságért küzdő nemzedék nyilvános kudarcát reprezentálja. Ez a nemzedék nem tudott kilépni lefojtott, politikai kényszerekkel

gúzsba kötött helyzetéből. Két választása volt csupán: vagy elfogadja az ‘elfogadhatatlan realitást’, vagy belepusztul az ellene vívott meddő küzdelembe. ‘Marad végül a nagy halom beszéd: / tenger-adta bizsu! /.../ a víz vonyíthat! / – ha lenyúzzák bőrét nem őt hallani. / Börtelen víz hangtalan ember / egymással összefűlnak’ (*Kórisme, Ördöglakat, Nyúzott víz*). Csakhogy az önpusztításnak sincs semmi értelme – ‘haszna’ – hatása: nyomában mi sem változik. ‘Elveszett levél a történeted. / Lehunyt lélek nem színez csak árnyal: / nem lesz az már kit eltörölt / az árnyék cenzúrája’ (*Az igazi cenzúra*).

A III. rész szövegei már az un. ‘rendszer váltás’ éveiben keletkeztek (1990–2001). No de rendszer váltás volt-e valóban az, ami történt? amit oly hön vártunk, amiért annyit küzdöttünk, akár egzisztenciális érdekeink ellenében is?! Az 50 éves Balaskó Jenőnek, az *Ilyen éjszakát hagytatok...* c. költemény nagyhírű szerzőjének, valamint Kárpáti Kamilnak, a *Relief egy fegyházzól* c. kötet írójának, aki majd’ nyolcévnyi börtönéből való szabadulása után negyedszázaddal később is alig juthatott szóhoz – ötrészes, nemzeti sorsanalízisnek is tekinthető monumentális verskonstrukciót ajánl (*Programtalan mihez se fűlik...*). ‘Mondani szokták meg úgy is van: ‘torokszorító’. / Tíz-évek átellenes sarkaiba menekültünk a fulladás elől. / S ahogy szokott volt lenni: ‘az élet ennyi volt’. //...// Milyen éjszaka is maradt! / Mert a tartomány maradt. /.../ Sohasem hitték, valaha is ingyen / valaha is ingyen Krisztus koporsóját / hogy őrzették vala, de ennyiért? /.../ Éppen egy Krisztusba került. / Az örök kezén tűnt el a tetem. / Kiszagolta egy koporsókereskedő. /.../ Gyanútlan térít a hozzátartozó / az örök megpucolnak addig / vagy elvegyülnek a gyászolók között. // Ki hinné hogy lopnak a cinteremben / még hozzá szemből részvevő szemmel?!’.

Költőnk a ‘szép új világban’ is kívül kerül az Élet sodrán. Már tisztában van vele: minden egyéni jóakarát, szándék ellenére ismét tévútra jutottunk. Munka nélkül maradván – mint sokszázezer ‘hasonszörű’ kortársa – később könyvkiadói segéderőként dolgozik, hogy családja legalább éhen ne haljon. Keserű iróniával morfondírozik sorsán: ‘Nem vagyok egyetlen aki átesett halálán / mert jól tudta nem a költészet győz. / De legtöbbet a nyertes veszíthet / mert semmi oka a harcra / övé már csak a gyáva kegyelemdöfés. /.../ Ám az igazságon most és mindörökké / csak röhögni illik / mint a világ kitárt sliccén’ (*Profán*). E vers akár az egész frázisdagasztó ‘új’ korszak szellemi kritikájaként is értelmezhető. Bármilyen nagy dolog a szabadság, ha nincs miből ‘megélni’, írni sem lehet; ‘mert él aki él / és ‘megél’ aki közöl’ – de ha nincs *hol* közölnie, akkor *hogyan* éljen? – hangsúlyozza költőnk ars poétika-jellegű versében (*Levél MO-nak*, azaz Mezey Katalinnak és Oláh Jánosnak). Mégis: hogysé eladja tollát, inkább – most is! – beéri a Semmivel: ‘Asztalnyi a szobánk / és boldogok vagyunk / mert semmi sem eshet / asztal alá’ (*Boldogság*). A kialakuló viszonyokkal szemben még tehetetlenebb, mint korábban: ‘Árva vagyok mint a lét / és annak mindenféle foka / mert a létnek anyja-apja nincs / ‘a semmiből leszen’. Mit akarhatok akarni akkor?’ (*A lét*). Már nem hisz semmiféle ‘megváltás’-ban, tudja: a jelen éppoly megoldhatatlan paradoxonokból áll, mint a múlt. ‘Körülmények alkalmazottai vagyunk. / Léteznek intermundiumok a sejten belül is / ám lehet, hogy egy furunkulusban kapsz munkát. / Tudod te jól kinyomnak mihamar / de addig is jóllakolsz / fehérvértest’ (*Poetica pauperum* – egy csepeli népművelőnek).

A ciklust egy aforizmatikus ‘létigazság’-gal zárja: ‘A lét szava Isten szava. / Semmi sem utánozhatatlan csak eredeti. / A jó pap hőtíg káromkodik’ (*Mondás születik*).

A kötetzáró *Hüperiszkóp* összegző jellegű. Maga a ciklus-címadó vers egyfajta benső békét, kiküzdött nyugalmat sugall: ‘A költészet nem más / mint harmónia azzal / hogy nem érnek véget a dolgok / ha eltűntek is szemünk elől. // Senki sem kétli: látóhatárra látóhatár jő / s hogy minden zenit fölött még csillagok. /.../ Más világon ébred a lényeg / fogékonyan / – költi költő, tanítja teológus’.

A hetvenes évektől napjainkig ívelő ciklus szövegeiben Bokor Levente istenkereső attitűdjének fokozatos mélyülését követhetjük nyomon. Isten létére / nemlétére vonatkozó bizonyossága természetesen neki sincs (mert nem is lehet!), de kérdéseire kezdettől fogva választ vár valahonnan, valakitől (*Tudod talán* – 1971, *Ima* – 1975, *Fohász* – 1976). Az Urat ‘világteremtő metafora’-ként gondolja el, akinek kilétét, mibenlétét, hatósugarának erejét, következményeit saját maga sem ismeri: ‘Minden előállt, amit gondoltam valaha, és marcangolják egymást. Bármennyit gondolok, nem marad egyetlen gondolatom sem. Tágulok szünetlenül, sejtelmem szélvész. /.../ Úristen! ki vagyok ÉN? Behunyatkozom’ (*Buzdítás* – 1976, *Isten magányossága* – 1977). S a költő? ‘Isten fogalmazója’ talán? – vagy teremtetője? – netán ‘függvénye’? A Teremtés: ‘Mondá az Úr: / ‘Minden a Van / legyen tehát világosság és sötétség’ /.../ A hiány megmaradása természeti törvény: / nem eloszlatja az Úr, csak kettészeli a homályt’ (*Május* – 1977, *Voltam volna Isten* – 1989, *Minden van* – 1994).

A történelemben – véli költőnk – nem Isten akarata valósul meg, ellenkezőleg: az ember folyvást megszegi Isten akaratát. Ezért ‘a történelem balesetveszélyes. /.../ Ha a Törvény alól kibújsz, / még nem tudod, hová bújsz / – s az a történelem’. Igazsága ‘lehető legegyszerűbben oszlik meg az emberek között’. Természetesen ‘nem az az igazság ez, amit Mátyás király osztogatott / hanem az az igazság: így gondolkodik Isten / miközben fejében forgatja a világot / és a bátrabbak vele számolnak el’ (*A történelem, Énistenem* – 1991). A *Lélek* folyamatos párbeszédben van Istennel, tőle kapja a bizonyosságot: ‘Csak a szeretetnek van világa. / Ő tud mindent egyszerre vendégül látni / ami a meghívásig idegen. / Ha *föltétlen*: magával ragad / *feltételes*, ha nem éget csonkig /.../ Istent ott kell megszólítani / ahol tartózkodik éppen / – a régi hit lestrapált cipő’ (*A három* – 1996) Azaz: nem szükséges vallásosnak lennünk a szó hagyományos értelmében ahhoz, hogy közel kerüljünk Istenhez, s megértsük lényegét – ami nem más, mint az egyetemes Szeretet. ‘Vajon nem laboratórium-e a világ, ahol gyermeki hiteden kívül semmivel sem kísérletezhetsz?’ – teszi fel a kérdést a Nap a költőnek. ‘Mit akarsz a hiteden túl megismerni, ahová soha nem juthatsz? – a fejlődést? /.../ Miért akarod mindig legyőzni az Urat, akiről nem tudsz többet *tenmagadnál*? – Ládd, az Egy nem fokozható kettővé. Annyivá csak *lefokozható*. /.../ Ösmérhetsz-e meg többet a Legjobb nál, amikor kettőtökön áll a világ, és mi legalább hárman beszélgetünk /.../ Van-e kétségebb annál, mint hogy létezik jelen, ha a Legjobb nincs *jelen*, aki a hitelesítő párod?’ (*A Nap kérdése* – 1996.).

A kötetet *A fekete szűz* c. költemény zárja (2001. aug. 22.), amely érdekesen vegyíti a ‘fekete Mária’-kultusz és a teremtménymítosz elemeit. A Világ Anyja: ‘Sötétség-anyánk’ megtermékenyült az Ige által (‘teremj! – csak ennyi’), s a Világosság forrása lett. Hiszen azt látjuk csak meg, amit meghallottunk / felfogtunk – azaz aminek számunkra való értelme van. A Szent Szűz fülén keresztül hallotta / értette meg, Isten milyen küldetést szán neki, s ő elfogadta sorsát: megtermékenyülve az Ige által, betöltötte rendeltetését. Ami szimbolikusan azt jelenti: csak az lát(hat) tisztán az ember és a világ dolgaiban, aki az Atya és az Anya *együttességében* gondolkodik, azaz a Sötétségből kifeszülő Világosság felé halad. Az Élet továbbvitele: az ellentétes pólusok szintézise: Nap – Hold együttese. A Nap a domináns tényező (Sarastro diadala Mozart *Varázsfuvolájában* az Éjkirálynő fölött szimbolikusan az élet anyagelvűségének legyőzése a Nap-logosz által!). A Holdkirálynő nélkül viszont nem lehet folytatása semmilyen életnek...

Az ‘eredendő bűn’ Bokor Levente felfogásában: az isteni tudás és teremtető képesség ön-erőnknek való tulajdonítása, elfordulás az Atyától, s eltelés saját magunk értékének göggyével. Holott mindent (tudást, értelmet, életalakító képességet) az Atyától kaptunk, így az nem önérdemünk. A Nap-logosz világítja be egész életterünk, s életünk annyiban ‘gazdag’, ‘értelmes’ csupán, amennyiben ennek tudatában (s nem az anyag bűvöletében) alakítjuk – éljük.

A kötetből plasztikusan kirajzolódik Bokor Levente belső fejlődésének spirituális íve: a sötétben-tapogatózás felől lassan-fokozatosan elindult a Fény felé, s így találta meg a lélek egyensúlyát. Sikerült kiszakadnia a világbörtönből (az ő Ariadné-fonala, amely a labirintusból kivezette: az élő isteni Szeretet). A *lázálom* továtűnt, de megmaradt az *arany* – a legkikezdetlenebb Érték szimbóluma – a lélek mélyrétegeibe lerakódva. Költőnk tehát betöltötte Sorsát: benső harmóniáját már semmiféle külső erő nem foszlathatja szét.

‘Az anyag önmagában semmi...’

(Baán Tibor: *Papírmozi, Után*)

Baán Tibor válogatott – régi és új – verseinek gyűjteménye egy rendkívüli személyiség belvilágába enged bepillantást. *Láttszólag* nincs sok köze mindennapjainkhoz, de a verseket mélyebben szemügyre véve azonnal kiderül: legmélyebb – egyéni és nemzedéki – sorsproblémáinkról esik itt szó. A ciklusrend nagyjából követi a korábbi kötetek szerkezetét, némi átrendezéssel, itt-ott verskiegészítésekkel. Az apró mozaik egységek felfelé ívelő spirálalakzatban rendeződnek, amelynek csúcán – a képzeletbeli tetőponton – egyfajta katarzist élünk át: az értékvesztett, pusztuló világ fölött a költő szelíd iróniával mond ítéletet.

Az 1946-ban született Baán Tibor széleskörű tájékozottságot, latinos műveltséget hoz magával a győri Bencés Gimnáziumból, amit később, költőként és irodalomtanárként bőven kamatoztat. Hosszú éveken át tanít középiskolában, miközben elméletileg is folyamatosan képezi magát. Azt is mondhatnánk róla: ‘poéta doctus’. Az antikvitásban, a mitológiában éppoly otthonosan mozog, mint a modern irodalomban; az ismert toposzokat álarcként ölti magára, hogy – mögójük rejtőzve – szabadabban kifejezhesse mindazt, amit korunkról gondol. A *korai versek* a 60/70-es évek világába vezetnek bennünket (*Madárház, Alvilági anizsz ciklusok*). Egyik miniatűrje (*Antik pillanat*) a bukolikus képkincs és a modern technika kellékeinek ötvözésével az urbanizáció és a természeti lét feloldhatatlan ellentétét érzékelteti: ‘fémdobozában a hal / úszik a város kirakat-tenger / üvegén át / szől tritonok kürtje / most vált zöldre a lámpa / és hazaporzik a nyáj’. A fémkalitka (autó) szűkösségében senki nem érezheti magát többé olyan szabadnak, mint valaha! Irodalmi reminiscenciákra épülő apró képcsoportokban képezi le az élet megdőböntő alaphelyzeteit (*Családdregény helyett, Hagyaték, Chaplin, Raszkolnyikov éjszakája, Bálkirálynő, Csendélet 1973., 1974. stb.*). A korszak általános közérzetét megörökítő képek, sajnos, még ma is időt állók (ami azt jelzi: a külső változások ellenére a lényegi viszonyaink mit sem változtak!): ‘minálunk nem szokás / megnőni zanzásítva kell / lődörögni megszokni: / minden összemegy / ki felnőtt, az is csak gyerek / multságunk a festett vérzés / bekapcsoljuk kicsit a tévét’ (*Minálunk*). Ebben a világban minden félelmetes, riasztó – véleményt nyilvánítani csak suttogva szabad; ‘az állampolgárok kívül és belül fegyelmezett rendben úttalan utakon... csak a rémszarvasok ijesztgetik őket’; még a kölykök is ‘siralomházat mesterkednek dobozfelhőkből’, s a történelem falait vércsíkok borítják. A kórteremmé nyilvánított városokban (elme)beteg garmadája dühöng-énekel-vallást alapít, ‘kiselőadást tart a véglényekről’, s a sokkolás után ‘megköszöni a kezelést’ orvosának-őreinek (*Suttogva, Hogy ezek..., Tévközlés, Dühös vagyok a világra, Sökk, Utópia stb.*). Az *idegen* pedig csodálkozva jár-kel e furcsa világban: ‘Sebesült pipacsok alvadt vérében gázol / fényképezőgépét kattogtatja. / Elszív egy karton / erős cigarettát / Füst. Füst. / És hazamegy’ (*A tudósító*). Költőnk egész ‘pórázon tartott’ nemzedéke nevében mondja: ‘azt hisszük: élünk / pedig csomóra kötjük a semmit’. Ő maga ‘álmai parkjában’ várakozik – nem tudja, mire (talán *Godotra?*): ‘Csak álmodod, hogy élsz... / Szobád halotti kamra már. Melletted / mintha áldozati étkek drága edényei: / csészék, bögrék és poharak. / S ami feketedik bennük: tegnapi, / tegnapelőtti s még régebbi / hamu-ízű kávék üledéke’ (*Nemzedék, Két tétel, Elégia*).

Számot vet korai ifjúkori önmagával, majd felnőttkori kudarcos *énjével*; úgy érzi: nem tudta valóra váltani nagyra törő ‘kincses’ álmait: ‘A bölcsességért másztam meg a jegenyét, ezt / a zöld felkiáltójelet, de tudatlan maradtam. /.../ Jobban jártam volna, ha / gyermekkorom kiszámolóira hagyatkozva ki- / választok a mindenségből magamnak egy / pöttöm katicát s

felküldök a hátán egy pici / pettyet Istennek. Ő tudja majd, mit kezd vele. /.../ Leejti, mint esőcseppet a mondat végére' (*Rezüimé*). De tudja: léthelyzetén immáron nem változtathat; így most már csak azért fohászkodik az Úrhoz, hogy segítse megtalálni önmagát 'mint gyűrűt korsó fenekén'. Annyit kér csupán: 'Engedd Uram, hogy elégedett legyek sorsommal, / akár a kancsó falának támaszkodó víz, / mely kitartó türelemmel / nyomja határait, de nem töri szét' (*Zsoltár 1.*).

Az intim szférába bevilágító versek (*Szentély* c. ciklus) egy lelkileg végtelenül érzékeny s férfiak között ritka empátiájú, a szerelmet ontológiai mélységeiben átélő lírai alanyról árulkodnak. A magyar költészet sok-sok csodálatos szerelmi költeménye között igen kevés akad, amely a nő magasztos elhivatottságát, 'áldott méhének gyümölcsét' s magát az anyaságot ily gyengéd áhítattal énekelné meg. Az *Angyali Üdvözlét* Szűz Máriájának tisztaságát látja ragyogni kedvese homlokán, kinek méhében 'a magzat új Ég és Új Föld lakója'; nem érhet el hozzá semmilyen evilági szenny... A 'mézillatú vágyak' életté lényegülnek át benne: 'világ vagy a / világban mely bensőd terébe / dobja történetét / míg átáramlik rajtad / mint zene a lét //... // Behunyta szemed mögött a csillagok' (*Az angyal, Szerelem, Genézis*). A beteljesült boldogságot áttételes erotikus szimbólumokkal érzékelteti: 'Üveggyöngyszerű megvilágosodás / A háromszor szent fény átszüremlik / Az anyag szövetén / Virágot bont a mandula / Kócolja álmos fűrtjeit a szellő' (*Mandula*).

Fájlalja, hogy 'a fogcsikorgatás korában' született, amikor 'a szellem a klastromokba visszahúzódva éli barlang-életét', 'nyilak és dárdák csőrei a levegőben' (*Rabláncra vert ég* – Jánosy Istvánnak). Úgy érzi magát, 'mint egy remete, / akiben régi zsolozsmák levegője jár /.../ Aranygerincű könyve összecsukva / mint kertje is – a hajnalt várja már' (*Kiegyenlítő*). Egylényegű minden emberrel s a Természettel is, hiszen Isten képmására lett az is teremtvé: 'A térképek titokzatos / Folyóiba és tengereibe mártva ujjadat / Magadhoz érkezel meg / Ezer és millió arcú önmagadhoz. /.../ Minden és mindenki / Te vagy, amit magadhoz ölelsz / De csak az! Addig, amíg bizalmas / Ki nem fullad Amíg utat építesz / Mit se törődve azzal mikor jár le / A nap Mikor jár le a megbízatás / Mikor török össze a csigaház' (*Himnusz*). Mintaképe Buddha, aki mosolyogva felülemelkedik a durva indulatokkal teli létforgatagon: 'Ha kegyhelyeit, sziklaszobrait felrobbantják / Afganisztánban' – ő akkor is mosolyog. 'Óriás füleibe nem hatol a lárma, / Fénylik belőle a testtelen szellem / Túl a ganajon, túl a számszáran / Szétvert szobra felett lótuszülésben / Lebeg és egyre magasabbra száll' (*Mosoly*).

Baán Tibor kedveli a tematikus építkezést. A további ciklusok egy-egy téma köré koncentrálnak, korántsem a keletkezés időrendjében. Az apró részletek valóságos költemény-épületekké állnak össze; olykor dialógusszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A központozást többnyire kerüli, így a verseknek sajátos belső hullámmozgása van, az egyes gondolategységek nem határolódnak el élesen egymástól, mint ahogy az életben is minden mindennel összefügg. Az egyes daraboknak mégis szilárd kontúrja van, akár ministrófákban, akár szonettekben avagy nagyobb lélegzetű tömbversekben fejezi ki önmagát a költő. A rímekkel, az enjambement sűrű használatával egyfajta láncszerű összekapcsolódást, egymásba épülő ringó mozgást ad a soroknak, mintha magát az élet-tengert akarná leképezni. Anélkül, hogy ponttal lezárná az előző egységet, gyakran nagybetűvel kezdi (akár sorközben is) az új mondat-töredékeket, ezzel érzékeltetvén, hogy nincs merev határ az egyes részelemek között; sokkal inkább a szabadon csapongó gondolat alakítja a sorokat.

A *Lombhullató Idő* és a *Naptárásszony* cikluscímek az idő múlására, létidőnk végeességére (ősz!) utalnak. Az emlékfoszlányokból a gyorsan pergő Élet érzelmi lenyomatai rajzolódnak ki – természetesen nem a történések szintjén, csupán hangulatilag (*Mozdulatlan utazás, Városkép*). Az enyészet mélabúja és hanyatló szépsége lengi körül a ma még viruló Életet: 'Töprenghetünk a holtak szavain / A fűben pipacs, kankalin / Ingó árnyékuk néha összeér / A nyári fényben békeesség zenél' (*Tenyérnyi ég*). Az ABC minden betűjére miniverset kreál

költőnk – megannyi apró élményből, emlékből (*A fellapozott szótár*); s sorsával megbékélten pergeti ‘a régi naptár régi lapjait’, visszaálmódva magát tovatűnt tavaszokba, ‘tüzes nyarakba’. Szinte derűsen veszi tudomásul: lassan-lassan úgy elszáll a neki rendelt idő is, mint ahogy az esztendő múlik el: ‘A Naptárasszony egyre sápadtabb / Tört szemekkel ül a szófán / Feláll Ez a legutolsó kép / Prémies alakja a téli ködbe vész...’ A *Füstidő* ciklusban Baán Tibor mítoszi távlatokat von a személyes élet köré. Már nem csupán ‘itt és most’ történnek vele, velünk a dolgok, hanem valamikor az ősidőkben – a ‘tiltott fa’ árnyékában, ahol Ádám és Éva ölelték egymást egykoron. ‘Éva a tiltott fánál / Kezében az alma // Hullámszik a kígyó / Korszakról korszakra’. Hiába szálltak el azóta évezredek: ‘Az első emberpár még ma is ott ül / A tiltott fa alatt’; s tettük megismétlődik minden nemzedék, minden egyes ember életében. Így hát az ‘eredendő bűn’ terhétől nem szabadulhatunk; ezért véges az életünk, miközben az emberiség zarándokútja végtelen (*Találkozás, Mögött, Sötét torony* alciklusok).

Az elmúlás titkát halk, tiszta szóval faggatja Baán Tibor, aki e tekintetben Tóth Árpád, Pilinszky János rokona. Az élet-tengeren, amely annyi hínárt – szennyet – tragédiát és örömet rejt magába, *Odüsszeusz*-ként hajózik, a létezés alapkérdéseire keresvén választ (‘Miféle téboly ütlege a szél? / Miféle labirintus a szenvedély? – *Úton*). Ironikusan szemléli a ‘földi istenek’ világát, az olcsó mámorra vágyók evilági körmenetét, a viaszbabok sivár panoptikumát (*Istenek, Szezon, Nászéjszaka, Tűz, víz, Viaszbabok* stb.). Ő mélyebb öröme, valódi boldogságra vágyik – Istennel akar találkozni, ami a legnehezebb: ‘Mint jég a fázó meztelen talpat / Égeti lelkeket, megfagyasztja, / Hogy látlak bár, de el nem érlek, / Nem érek át a túlsó partra. // Ott tüzed ég Uram. Szőke lángok / bontott hajú nappalok / Csillagszíkírákat virágzó álmok / És muzsika... Senki nem vacog’ (*Zsoltár* 3.). A *füst*, a *felhő*, az illanó *álom*, kavargó *hópihék*, lengedező *szellő* stb. e ciklus kulcsszavai: csupa megfoghatatlanság, s mégis: az empiriánál mélyebb s igazabb valóság. Költőnk pillantása a látszat-díszletek mögöttes terét kutatja, hiszen tudja: semmit nem vihetünk, viszünk magunkkal a halálba, s a vége mindig ugyanaz: ‘Szóró-parcella Napsütés / Vízcsöppek szikráit szórja szét / Az öntözőberendezés // Szétszórja mindazt aki voltál / Ahogy a rózsák fölé hajoltál / Szétszóratik tudatod / mindaz mi benne volt’ (*Epilógus*).

Az *Ábrák* és a *Jel* alciklusok metafizikai mélységekbe világítanak be. Mintha Platón ideái lebegnének-kavarognának köröttünk-fölöttünk – elérhetetlenül, megvalósíthatatlanul. Földi másuk, a valóság, csupán silány utánzata eme eszméknek. Ezért kell szemünket mindig az Égre függesztenünk, ahol ‘Isten piros kabátban / Sétál az elragadtatásba / Belesétál a délutáni napba / Mint aki önmagát akarja / Ezért kincseit megosztja’ (*Isten*). A földi világból egy-egy jellegzetes alakot – foglalkozást – létállapotot kiemelve, költőnk felmutatja a *hiányt*, amely minden emberben az Élet mélyebb értelme után kiált. Így tudatosítja bennünk: *nem* ez a világbeli botorkálás a *valódi* életünk (*Az özvegy, A szerelmes, Az orvos, A pap, Tanár, Diák* stb.). ‘Furcsa álmokat álmodunk / Kókuszpálmákat éjjelente / És nem tudjuk hogy kik vagyunk’ (*A hős*). Néhány ‘rokonlelket’ megidéz a múltból, akik már nyilvánvalóan az ‘örökélet’ boldogságában ringatóznak. Tóth Árpád ‘fényből és árnyból szőtt’ tünékeny alakja elbűvöli: ő már földi életében is az Ég lakója volt (*Itt és mégse*). A koraesti szűrt fényben feltűnik árnya: ‘Alkonyatkor, mindig akkor / hullani kezd az aranypor // Ezt nézte ámuló magában / maga nélkül a világban / egy lassan ringó gondolában / mely partot sose ért vele // csupán az emlékezete’ (*Tóth Árpád utolsó fényképére*). *Bartók* tovatűnő alakját az Amerikába – száműzetésébe – induló hajóútján idézi meg: ‘Háta mögött felhő-tömeg / Alpokat mintázó lendület – / inkább előre figyel /.../ Vár türelemmel a viharra’. A felkelő nap ismeretlen, félelmekkel teli jövőt tartogat számára – tűnődve nézi hát a ‘narancsszínekben égő’ hajót. A Rónay György emlékének szentelt versben (*Üzenet Szerapionnak*) ‘a létezést vallató komoly kérdésekre’ keresi a választ: ‘A válasz / ma és tegnap s kétezer évvel ezelőtt is / ugyanaz /.../ hullámokat vet de nem változik’. Az Élet maga ‘a változatlan változó / titokzatos processzió /

vonulás ki tudja merre / sár léptek torony bukkanó / a fűben arany mogyoró / fény mindenütt naplemente / csak azután az örök este' (*Körmenet*).

Az *Elfelejtett színek* grandiózus ciklusa több – a költői világkép szempontjából fontos – alciklusból áll. A lírai alany alámerül az időben: személyes történelmét, családi emlékeit, a tovatűnt s immár megfoghatatlan múltat idézi meg. Az Úrhoz fohászkodik: 'Világegyetemed, a táguló, / félelmet kelt bennem, Uram, / ez okból adj nekem határokat: /.../ beérjem azzal ami az enyém, / ne kívánjak magamnak három életet, / ne legyek vágyaimban kapzsi, / de engedj mégis szállni addig / amíg kegyelmed szárnya enged' (*Zsoltár* 4.). Apróbb-nagyobb mozaikkockákból rakja össze élettörténetét – egészen a Földre érkezése előtti pillanatoktól (*Legenda*) a koragyermekkor meghitt élményein (*A felső polc, Portré – magyarázattal, Ezüstdió* stb.), majd a könyvek társaságában töltött ifjúkoron át (*A helyszín lázadása, Emléknyom – a győri bencés gimnázium mai diákjainak, Felriadva, Július, Győr 1963, Viszontlátás 1965* stb.) a feltartóztathatatlanul megérkező érett korig (*Hópelyhek*). A korán elvesztett Apa alakja felködlik a múltból (*Amatőr-film*); anyja s különösen nagyanyja szeretetteli arca, gyöngédsége örökre vele marad (*Anyám, Egy cédulára, Örökség 1969, Etűdök, Felhők, Székek, Visszfény, Imakönyv, Olvasó, Nagyanyám mondja* stb.). Mindaz, amire emlékezni jó, 'rég volt / elrongyolódott azóta szőnyegré / elégték mesekönyveim / mégis / van olyan hang, billentyű-leütés / amitől ajtók nyílnak csukódnak / zsaluk fölneszelnek // szerpentinén kanyarog / az álom / ébredés felé' (*Metamorfózis*).

Miniatűr-versekben végigkalauzolja az olvasót a számára kedves Halhatatlanok *Pantheonján*, síremléket állítva nekik (*Szárszó, Fodor András, Jékely Zoltán, Parancs János, Toldalagi Pál, Sinka István, Ujvári Erzs, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Hamvas Béla, Kondor Béla, Latinovits Zoltán, Szervác József, Pinczési Judit*), valamint a világirodalomból a hozzá legközelebb állóknak (*Borges, Jeszenyin, Blok, Simone Weil, Tagore, Li Taj Po* stb.). Így lesz teljes az önmagáról készített portré: szellemtársai, lélekrokonai végigkísérik életét. Önarcképét is metafizikai keretbe vonja, kitágítva a téridőt (*Évezredek* c. alciklus, s benne ugyane című vers). A mítosz költőnk számára élő valóság, amely 'naponta kezdődik s végbemegy'. 'Mítosz mit álmunk fest koponyánk / barlangfalára: / holdat és napot meg / a teremtés állatait'. Az eltávozottak helyére mindig újak és újak állnak, 'mintha mi sem történt volna / s valóban alig történt valami'. A Természet éppúgy ragyog és virul, mint hajdan, 'mikor Odüsszeusz leste az eget mely / egyre újabb és újabb felhőket / formált frissen született napokat / még meg nem élt napjait az utazásnak / mely azóta is folyik... egyszerre / kívül és belül'.

Baán Tibor valósággal szenved ellentmondásos korunk torzulásaitól, még jobban talán, mint egykor a letűnt időszak fullasztó légkörétől. Napjainkban egyre több a 'bálványimádó' (pénz – siker – hatalom stb. megszállottai). Az ideák kivonultak – talán végleg? – az emberi világból, amelyben nincs többé helyük a magasztos eszméknek. 'Mert istencserélő idők jöttek / Hát ideje elköltöznünk innen / Visszatérni oda – ahonnan jöttünk: / A felső égbe hol minden igaz eszme / Aranyos ruhát öltve meditál...' A földi eszmék, időlegesen favorizált célok jönnek-mennek, cserélődnek, devalválódnak; a valódi, örök értékek viszont nem veszítik fényüket soha. 'Forog a kerék, száll a por / s a porszemek némelyike / Istenek, Istennők elejtett gyémántjaként ragyog' (*Zeusz visszanéz*). De a görögség fénylő arcai még mindig mosolyognak ránk, s a mítoszokban megörökített alaphelyzetek vissza-visszatérnek (*Helyettünk, Álarc, Szoborcsoport, Nimfák, Fehér, Levél, Orpheusznek, Ébredés* stb.). E kincses tudás nélkül nem is lehetne teljes mélységben átélni-értelmezni sorsadta lehetőségeinket s vereségeinket. 'Látást látkört szárnyakat nekünk / csak ti adhattok régi-új Szellemek / csak ti Nemtők Istenek akik / Úgy hatoltak át létünk falain / Ahogy szellő a függönyön / Ahogyan nem-hervadó illat / Pórusaink remegő csipkéin át / Miközben a színarany óra üt / s lepattannak bilincseink' (*Kérdező*).

A megszakítatlan élet-folyamatban (ősidőktől a végtelenig) minden egyes nemzedék és minden ember Istentől indul el – hangsúlyozza Baán Tibor – s hozzá tér vissza. A ‘régi’ istenek (a pogányság – a nap- és tűzimádók, a panteisták, a Természet-imádók és a görögség ‘istenei’) maguk is ‘az egyetlen Isten végtelenébe merülve’ ragyogtak át fényerejükkel az anyagon, ‘melynek labirintusában nincsenek évek nyarak hónapok / Csak lépteik zaja kong / Míg önmagunk időtlen idejében / Körbe-körbe s mégis a Láthatatlan / Lényeg centruma felé vonulunk’ (*Menet*). Isten nélkül csakis ‘hiány-emberek’ lehetünk, akik *Nincsvilágban* élnek; de ha betérünk *Isten tavaszi boltjába*, bőségesen meríthetünk kincseiből. ‘Egy régi kert-vendéglőben / Amit régen bezártak / De mégis újra kinyit / Elég csak rágondolni kicsit / És megszólal a holdfénymuzsika’. S máris az Édenben érezzük magunkat, a bűnbeesés előtti, boldog-tiszta állapotban.

Az *Elfelejtett színek* ciklusa az Éden színeit – álmait idézi meg. A Kert pompás ősi fái között az ember önhittén tévelyeg. *A festő és felesége* újraéli a mítoszt és az ősbűnből fakadó keserves – veritékes – emberi / nemzeti történelmet. Ahogy Kölcsey a *Himnuszban* (‘Hajh, de bűneink miatt...’), úgy látja-láttatja a költő szenvedésekkel, gyötrelmekkel teli múltunk-jelenünk, amelyből már nincs, nem lesz feltámadás. Hiába próbáljuk meg feltartóztatni a kataklizmát: ‘Egy megbokrosodott ló fut rohan / egyre kopárabb mezőkön át / Talán mert érzi érzi már / Pusztulásunk szűrő keserű szagát’ (*A festő és felesége a templomban*). Mi lett Széchenyi nagyratörő, nemzetmentő álmaiból? 1848 heroizmusából? Ha volt is rövid látszathelyettesítés, elmosták azt a háborúk, a megcsonkított ország kiomló vére. Szindbád, a ködlovag ‘behajtja kis szobája / spalettáit mint aki / egy kedvvel olvasott regény / végéhez érkezett’ (*Éva regénye, Éva verse a zöld füzetből, Változat, Akvarell: legenda*). Aztán a Donkanyar; majd az ezt követő látszat-békeévek – talán még borzalmasabb poklot hoztak (*Kollázs: Tábori levelezőlappal, Éva nagyanyja – kép, oval-keretben*). A félelem lassan úrrá lett mindenben és mindenkin; ‘a sötétben halkán kiszenved a zöld /.../ egyhangú fekete zuhogás veszi kezdetét’. Rejtekhelyek őrzik a régi kacatok: ‘Hagyatékként maradt ránk: / kifakult álom... izgága múltú selyem... ódon gyötrelmem’ (*Festmény: padlás, Olajkép: elfelejtett színek*).

Baán Tibor kisfiúként élte át az ötvenes években az ‘olvadás’ időszakát, sőt az ‘56-os forradalmat s a márciusok csendes reménységét is (*Szénrajz: Találka, Máté és a történelem, Máté avagy a centrifuga, Pasztell: Március stb.*). Később, már érett fejjel, megpróbálja megidézni, hűen ‘lefotózni’ e korszakot: ‘Az Ecserin érdemrendek közt matatsz / Devalváció / Semmit se érnek / Erdőt suttognak könyvlapok / A tartalomjegyzékben minden összeér / Gyászdal kuplé s a Blaha Lujza tér /.../ S ha megszédülsz a sok benyomástól / Leülhetsz egy közeli padra. / Vizslathatod a baljós eget // Piros felhőket tereget’ (*Korszakhatár – Máté naplójából*).

Az utolsó ciklus (*Szárnyvonal* – ez volt 2005-ös kötetének a címe) voltaképpen számvetés az egész élettel, s a közelgő elmúlással. A 60. életévén túllépett költő *Mester* és *Tanítvány* álarcában párbeszédet folytat ifjúkori önmagával. Az ifjú tekintetében még a tágas Végtelen; a Mester viszont már mindent lezár: ‘Nem teszek mást csak nézem / Ahogy pereg a vers a film – az élet /.../ A Költészet kihalt mozijában üres székek / Fájdalmas nyikordulások / Hirtelen roppanások / Utolsó előadás’ (*Szellemidéző*).

A *nemzedék nyomában* c. alciklusban az elmúlt időből kiemeli és felmutatja azokat a támpontokat, fontos létmozzanatokot, amelyek köré saját és nemzedéke világképe kikristályosodott. *Három évszám* határozta meg útjukat és határolta be lehetőségeiket. 1956-ban még alig-alig eszméltek, s már tudták: mi a félelem (‘ha csontokat találsz / ágyamban reggel- / álmomban farkasok’). 1968-ban már sejtették: a prágai tavasz télbe fordultával meghalt az ő jövőjük is (‘Ingem alatt hullák / Kérdezik: mitől félsz?’). 1972: az Életben való elindulásukat, elhelyezkedésüket drasztikusan kettémetszette az ideológiai ‘szigorítás’: ‘Hellyel kínáltok, / de a szék

hideg. // A szék: acél' (talán mondhatnánk így is: Aczél – hiszen a főcenzor tette lehetetlenné szabad kibontakozásukat). Mi volt a 'bűne' ennek a nemzedéknek? Miért voltak 'gyanúsak' a politikai hatalom szemében? – ezt soha senki nem fedte fel nekik. Aki nem alkudott meg a törpékre szabott lehetőségekkel, aki nem volt hajlandó 'mimikrizálni', se kompromisszumokat kötni, avagy eladni magát, az minden tekintetben 'birtokon kívülre' került. 'Én boldog tudatlanságban / jöttem-mentem szájharmonikáztam / és ebben nem volt semmi gyanús eleinte / csak később mikor a szájharmonikázókat / nyilvántartásba vették / akkor lett gyanús a gyermeki hangszerem / ez a selyempapírba csomagolt / fekete fésű' (*Beszámoló*).

A három fenti évszámhoz immár utólag egy negyediket is társíthatunk: *Könyvtár, 1989*. 'Sokan a történelmi légkutatban / szerteröppent / katalógus-cédulákat szedegetik / Ez se az se kell / Mások névtáblákat / szerelnek le-fel // Egyiket-másikat / mintegy véletlenül / kidobják a szeméttbe'. Sokan már nem tartják fontosnak, ki s miben vétkezett, de ha fontos is lenne, akkor sem lehetne végére járni: a parkban a kidobott akták 'lapjait széthordja / közhírré teszi a szél / fehérednek a betűk / paragrafusok elmosódnak / nincs bűn nincs bűnös / nincs kit nincs miért' (*Jelentés*). S ami 1989 után következett? Minden még üresebb, még kilátástalanabb lett (*Konfekció élet, Vasárnap, Nincs változás, Határaink, Tűréshatár* stb.). 'Még lehet nevetni önmagunk / rajzfilmszerű rohanásán az útvesztő / tekervényeiben s a ragadozók / pupillájának célkeresztjében // még minden helyrehozható' – véli eleinte a lírai alany (*Még*). De csakhamar rádöbben: elfogytak benső erőtartalékaink, kiürült a lét. 'Sötétedik. /.../ Mielőtt mindent egybegyúr az éj / Kint – bent lebegve összeér / S aki voltam és lehetnék / Az a sok fény- s árny személyiség / Mind összegyűlik bennem / És a leviatháni szörnyűség / ezt is azt is / mindent megemészt / csak pusztá váz a kerti szék' (*Éjközel*).

Hétköznapi életünk fonákságait, torzulásait, szellemi igénytelenségét a *Szerkesztőség* alciklus ironikus tollrajzai örökítik meg. 'A presszó mellett mosoda / fölötté szerkesztőség / Kitergetik a világ / kimosott szennyesét'. Riasztó, döbbenetes hírek garmadája irányát és célját vesztett, minden emberi szolidaritást nélkülöző világunkról. Megbomlottak az intim kapcsolatok, ellenségeskedésbe fordultak-torzultak az egykor szorosnak látszó kötődések is. Ki-ki magánosan üldögel a TV 'pokolfényében'; 'Külön-külön s mégis együtt – virtuálisan / A fortyogó vértóba mártjuk be fejünk / Nehogy lecsapjanak ránk / Valódi félelmeink' (*Életmód*). A nagy változás – hittük még másfél évtizede – egy humánusabb valóságot alakít ki; de mára már szertefoszlott minden illúziónk. 'Egész Tejutak dobva cserépként elhajítva / Várnak a szemétdombon valaki guberálót / Valaki majdnem-istent aki a sok cserépből / megment egy színt egy formát emlékek rózsabokrát / Igen... egy törött rokkát egy tulipános ládát / Mintha egy népnek lelkét mielőtt elfelednék'. A 'kivérzett szavak' már mit sem segítenek 'az elkönfiskált ország' helyzetén (*Lidércláng*). Az *Olvasói levelekből* kibontakozó valóság-kép végleges elveszettségünkről, megsemmisülésünkről árulkodik. 'Ha felrobban a szárazkenyér észre se veszed / de a himnusz patyolatbőrén kék hegyek legelnek / véraláfutásos sikolyok. Hazátlan haza épül'.

Egy tréfásnak szánt, mégis véresen komoly s megdöbbenően igaz verscsoportban (*Film-ajánló helyett*) a szerző nemzeti 'karakterológiát' állít össze jellegzetes filmcímeinkből. Tragikomikusnak mondható alaphangoltságunk ellensúlyozására néhány más nemzet filmjeit is megidézi – mintegy jelezvén, hogy 'boldogabb' országokban egészen mások a problémák, mint nálunk. Az *amerikai* film (*A hiúság máglyája*) korunk kufárait isteníti, a *francia* a sikert, a váltakozó szerencsét (*Az ellenszer*); a *dán* pedig utópiákba menekül a valóság elől (*W. öngyilkos akar lenni*). A *magyar* az egyetlen nép, amely – ha teheti – túlad nemzeti sajátosságain; nem szívesen vállalja önmagát. Megfullasztja az alkotóerőt, elpusztítja művészeit (*Gázolás*); a Parlamentben 'faarcú szónokok' a Szentkorona helyett – még ma is! – a Vörös Csillagot éltetik (*Isten hozta, Örnagy Úr!*); a nép pedig mákonnyal él, már-már delirál (*Ópium*). A pártharcok lassan bohózatba fulladnak: 'Budán török majd magyar zászló /

Cserélik egymást egy nap százszor / Hullnak a fejek s visszazőnek / Nincs vége a jelenetnek / Tessék lehet – mindent lehet / Születni halni hinni csálni / Egy füstös zászlót felmutatni / Lebukni / és feltámadni újra’ (*Panoptikum*). A *Döglött akták* gazdasági életünk krimibe illő anomáliáit állítja pellengérré – elpazarolt erdeink, elkótyavetyélt nemzeti vagyunk depresszióba taszítja az országot. *Szentendre* korábbi atmoszférája is teljesen megváltozott: a festők virágzó városkáján vásári ‘adok-veszek’ hangulat uralkodott el – ‘Kilobban az ikonosztáz / mintha könnyű láz’. No és a ‘gyurma-film’ – *A tehetetlenség kora?* ‘Sárkányölőket keresünk / Raszkolnyikovok jelentkeznek /.../ a vizezett tejen nevelt gyávaság / ázott tészta-gerincű népe / nyakát behúзва menetel’. Az *Időtaxi* (álomfilm) pedig arra utal: soha nem tudjuk utolérni magunkat! – se a tegnapiunk, se a holnapunk nem a mienk... Tágabb síkon értelmezve: már nem is a valóságdimenzióban élünk; álmaink-képzeletünk kirepít bennünket a reális téridőből: ‘A Tejúton rohanunk esztelen / Egymás nyomába múlt, jelen. / Üldögélünk s a taxaméter / a végtelent mutatja már’.

A kötetet az *Író-olvasó találkozó* c. dialógus zárja. Reménytelen a kapcsolatuk, nem juthatnak egymással közös nevezőre, hiszen az olvasó biztatást vár, perspektívát akar látni maga előtt, csakhogy az író épp azt nem tud nyújtani. Aki világosan lát, annak nincs, nem lehet pozitív jövőképe: ‘fékevesztett civilizációnk /.../ önmagát rekeszti ki önmagából’, városból a várost, erdőből az erdőt, emberből az embert. ‘Tegnap még itt könyökölt, / holnap már neve sincs a szívérványának’; ‘betiltják a péklegények dalait’ s agyonszabályozzák az Életet. Az *olvasó* még hisz a csillagokban, a ‘feltámadásban’ s abban, hogy ‘a pici fénybogarak / a világmindenség kopár terein át’ *hazarepülhetnek*. De az *író* már kiábrándult és tudja: ‘a Civilizáció kígyója a saját farkába harap’ – megsemmisít minden értéket, s aztán kezdődik előről az építkezés, míg el nem jön (újra) az önmegsemmisítés kora. Amint azt Spengler *A Nyugat alkonyában* felvázolta: most a nyugati civilizáció a hanyatlás fázisában él; ‘nem hallja a mellkasába rejtett / istenek dobogását, / a modern kor villamosszékebe ültetett városok / kiáltását //...// halkul a rigók dala: / szénrigók dala a szénfa ágain’.

Miért ‘papírmózi’ a kötet cím? Talán azért, mert a költő úgy vezet végig bennünket saját életének és korunknak stációin, mintha filmet pergetne előttünk. Papírból, betűkből felépített élet ez – tűnékeny, mulandó. És mégis: fontos élettapasztalatok sűrűsödnek benne. Segít megérteni és feldolgozni ellentmondásokkal terhelt múltunkat, jelenünket, és bizonyos értelemben az élet metafizikai átélésére készítet bennünket. Magasabb látókört kínál, hogy ne tapadjunk mindennapjaink empirikus szintjéhez, s mint moziban a nézők, megtanuljuk értelmezni a látottakat-hallottakat. Ebben az értelemben is ‘poéta doctus’ tehát Baán Tibor...

*

Után c. kötetének első versében (*Tóba esett csillagok*) a költő a végpusztulás előtti s utáni állapotot jeleníti meg mitológiai köntösben, egyértelmű utalásokkal a korunkban zajló apokalipszisre. Az ‘áthallások’ a múltból a jelenbe egyértelművé teszik, hogy a lírai alany *jelenkori* léteproblémáinkon töpreng, jóllehet a mottókat a törzsi költészetből, kínai-indiai dalokból emeli át. Nagyívű kompozíciókban idézi meg az ősidők, a regék csodavilágát, égi származásunk titkát kutatva. Ősisten – mint roppant varázsló, mágus – egykoron előhívta a Semmiből a Napot, a Holdat, csillagokat, állatokat, majd az egész Természetet, végül az embert; aztán elnyugodott, s hagyta beteljesülni a Teremtést. Hisz tudta: ‘Jól folyik a folyó. Minden hulláma tudja helyét. /.../ A fény kedvét leli / Abban, hogy kiszínezi / A hegyeket, a völgyeket’. Azt is tudta, hogy az új s újabb nemzedékek mindig elindulnak majd a maguk útján, bizonyos értelemben ‘hütlenné’ válnak az elődökhöz; de ezt sem bánta: ‘elindulnak magasodva. / Elmennek és nem jönnek vissza. / De mindenki őket várja. / Várja. Várja. Várja’ (*Vadászskaland*). Mert ez a világ rendje. A *Mondaűző* kifejezetten a magyarság eredetmondáját idézi; mottója Arany *Csodaszarvasára* utal. A szarvast üző vadász fölött *turulmadár*

lebeg: ‘Nemzetségéből származunk, / Magas röptén gondolkodunk, / Mint Emese álmodozunk, / Álmunkban mi is szárnyalunk’. Egy ‘nyűtt arcú és szakállas köszobrász’ vésővel faragja ki hatalmas kötömbből a múltat, álmainkat: a szárnyas szarvast s az őt űző, állatbőrbe öltözött vadászt. ‘Háttal holdnak, szembe napnak, / Áttörve bokron, erdőségen / A magasságot ostromolják. / Forrásvíz mellett megállnak, / Intenek a nagy madárnak, / Látni, ahogy fénné válnak’.

Álmaiba, múltjába temetkező, csodaváró nép a mienk – sugallja a költő. Ahogy Ady írta, aki poétáink közül talán legmélyebben élte át a ránk nehezedő fátumot: ‘Ez a regéknek ősi népe / s hősi népe, túl minden hősen. / Rosszkor jöve és rossz helyre téve / Átugrik sorsot, jelent, voltat’ (*Nótázó vén bakák*). S mégis megmaradt itt ezer éven át a ‘fátum és dal népe’ – talán mert hitt ősi mondái erejében. Ma is a pusztulás fenyegeti – int bennünket Baán Tibor: ‘Rossz idő készül: kögörgeteges / Rettentő órák: birkacsontok / Hívnak egy haragos csillagzatot’. De ‘a Délibáb úrnője’ vigyázza álmát, s a sámán varázsszava bűvöli (‘Éneket a földtől tanulj / Éneket a víztől tanulj / Éneket a légtől tanulj / Éneket a tűztől tanulj’); s talán a vajúdó Idő megszüli az új Hajnalt. Hiszen ‘a világ kereke, / mohos kereke nem áll meg’; a dal elűzi a rettenetet (*Viharos órák*). Bár ‘még süt a nap’, de már érezni az elkerülhetetlenül közelgő vihart: ‘az ég megdörren’, ‘a villám lecsap’ – s a henyé, fényűző életet élőket, a ‘méznapok’ élvezőit elsöpri könyörtelenül...

Az *Árnyjáték* c. hosszúverset a költő apja emlékének szenteli, akit a Trianon utáni évtizedekben, majd a ‘45-öt követő időszakban a gondok és a megpróbáltatások felmorzsolta: ‘összement, mint az ország / árvasága belülre hullt / a benső ürbe / az istenkép mellé’. Az ötvenes évek – ‘börkabát-recsegés, házkutatás’, kitelepítés – ‘a sötétség zuhogása volt’; amit a felnövekvő fiú számára csak ‘az antikváriumok oázisa’ tett elviselhetővé. Az ifjú az ókor – mint a gyermekkor metaforája – ígézetében nőtt fel, a könyvek segítségével emelkedett a riasztó valóság fölé (‘könyvtárak alján / holt súly a szellem / valamit beszél / át... keresztül...’). S ő megtanult figyelni a szavára: ‘a költészet kapcsolási rajz / az üdvösség Jákobletrája / sötétkamrából kimentett / mozdulatok a napsütésben / szippantás a szabad levegőből’. A vers volt számára ‘a teljes bizonyosság’ a bizonytalanságban; választ kínált azokra a kérdésekre, amelyeket nem kérdezhetett meg a felnőttektől (‘mit keresnek erre az egyenruhás tegnapok? / mért lyukasak a zászlók?’). A lírai alany – maga is idősödve – merengve gondol vissza apjára, akit egyre inkább megért, sőt akivel most már lélekben azonosul: ‘elmélkedve ülök széken / lassan özönlő árnyak / kibontott zászlók / hullámain / ringatva visz / egyre beljebb / a szörnyeteg idő // tavaszt képzeltem / a város bűzös tégléjébe /.../ s csak a parkok oázisa maradt / sárga fényírás / egy rózsán / s az árnyak fedelmi bevonulása: / hirtelen halál’. A fiúra végtelen magány szállt, ami csak most kezd oldódni, amikor már ő is közel(ebb) érzi magát a naplementéhez: ‘mintha hallanám / szalagról letörölt / szavait – / félbehagyott élet // a szél fekete öregasszonyokat fúj az utakra //.../ első-utolsó előadás / *in memoriam* történik minden...’ Aztán ‘az árnyjátéknak vége /.../ a por függönyén át / minden szereplő / esendő / utoljára még / meghajol / kondul egy toronyóra / s a teljes messzeségben valahol / teljes súlyával a vízre / ránehezül a vashajó...’. A halálhajó mindnyájunkért megérkezik egyszer.

A *Folyondár* c. ciklus 89 apró versmozaikból áll (talán szimbolikus értelme is van e számnak: 1989-cel zárul le az a történelmi folyamat, amelyet töredékesen megjelenít a költő. Ez után új korszak kezdődik, amelyből visszatekintve megkapja magasabb értelmét 1956). Formai tekintetben is ‘folyondár’ ez a rész: a mozaikok mint növényi indák egymásba fonódnak, összekapaszkodnak – sehol mondatvég, sehol nagy kezdőbetű. Csak a végére áll össze a ‘lugas’, s derül ki, hogy a szaggatott sorokba, rövid lélegzetű egységekbe egész eposzra való anyag sűrűsödik: 1956 története (átszűrve a költői szubjektumon). Az emlékképek film-

folyamként peregnek, itt-ott éles snitt – a töredezett élménykövekből végül bennünk, olvasókban felépül a nemzeti történelem egyik legfontosabb eseményének emlékoszlópa.

A versfolyam mintegy harmada a gyász megidézése, a letaglózottság fájdalmának megjelenítése. A gyermekkor önfeledt életérzését egyszer s mindenkorra elsodorta '56 mindent felforgató szele: '10 éves voltál akkor / ez a leszállóhely a kereszttel / bibliai időket idéz /.../ ez után már csak *ezután* jön / az idő méhéből elő / és egyetlen *ezelőtt* se'. Nyomában gyász és feketeség maradt; 'a történelem: / hordágyra fektetett / *igazság*'; 'svájcisapkás, lódenkabátos menekülők /.../ leszállóhely, / kidöntött bádogkereszt / ércesülnek késsé álmok / kést esznek a messiások / sötétek az ablakok / múltunk előhívásra váró fénykép /.../ koponyánkba mérjük / az időt / végül senki se emlékszik / pontosan / hogy volt / mi történt' (1–36.). Aztán megelevenednek a történésfoszlányok, amelyeket a gyermeki emlékezet megőrzött; a heroikus küzdelem végzetes atmoszférája, ami a tudatalatti régiókból máig fel-feltör: 'az utcákon fekete fák / az égen akasztott nap / lövések hangzanak / száraz volt a kenyér // füstbekéklült csillagok remegtek / nem beszéltek csak remegtek / így üzentek a köveknek / nyugatnak és keletnek' (40–41.). A költő – félévszázad távlatából – keresi a választ: mi volt '56 lényege? Mi mozgósította az emberek ezreit? Mi készítette őket a heroikus küzdelemre? Nem a *nemek*, hanem az *igenek* – véli; 'csak az *igen* vezette őket / csak az *igen*! / mely csupa *nem* // *igen* – az élet kiáltványa //...// ez az *igen* / tartja a nemzedékek tablóját / ebből a sokadalomból / vájta ki / pengével arcukat / az idő //...// hiszen a képek mögül / sorra kibújtak / hogy felkínálják testüket / a golyóknak' (45–49.). A *szabadság* ígérete s 'a visszaperelt ország' álma táplálta ezt az *igent*. Küzdelmüket Zrínyi *Szigeti veszedelmének* 'angyali légioja' kísérte, így – bár *látszatra* vereséggel végződött, az egykorinhoz hasonlóan – mégis a *valódi* győzelem forrása lett (így maradhatott meg az emberi szívekben örök mementóként). Aztán a véres megtorlás képei következnek. E tekintetben központi jelentőségű az 56. mozaik: 'zöld lombok közt / az elkéklült nyakú / utca / félbevágott történelem'. Biblikus párhuzam erősíti fel a költői 'üzenetet': a virágvasárnapot nagypéntek követi; 'lemegy a nap / fölkel a tört hold / nézi Pilátus / jeleket lát benne / az ítélet végrehajtatott... // 'Éloi! Éloi! Lamma sabaktáni' // ez után már csak *ezután* / jön az Idő méhéből elő // a piros fény / egyre pirosabb / hirtelen kilobban / a gyászfa ágait / belepi a hó' (57–64.).

A 65. mozaik egyfajta összegzés: milyen dátumok, történelmi események határozták meg a XX. század arculatát? Felsorolás helyett pusztán évszámokat találunk, amelyek azonban mindnyájunknak sokat mondanak: 'A házszámok behúzódnak / a téglákba 19 – 20 – 39 – 44 – 56 – 58 – 68 – 89 // az ablakból kinéz a múlt: / a sárkány mindegyik feje'. Siratóénekekkel, 'leégett gyertyák viaszcsontjai'-val, s 'nem nyugvó lelkiismerettel' gyászolja a költő ezt a századot: 'a *kardalokból* csak a *kard* maradt / markolatig / beledöfve a földbe / de meghalt-e a Föld? //...// zúgást hallok / fákat fakísérteteket / emlékezűgását / kivágott tavaszoknak / a láthatatlan lombok közt / kanyarog a láthatatlan ösvény // híradófilm az emlékezet'. Az ember – akár a 'bal' -, akár a 'jobb-lator' szerepkörében – mindig ott van a kereszt két oldalán; a Fény (Krisztus szellem-fénye) mindig megosztja az emberiséget (71–79.). De bármi történt, történik is, az Élet megy tovább; minden halálból van feltámadás! 'életük tavaszát / sóhajtyák felénk a fák / érezni nemcsak az eső utáni föld szagát / hanem a fémfényű csillagok / ózon illatát / kerítéseken kihajló / lila és fehér orgonák'. Így 'harcol az elmúlás az elmúlással'. Az Idő alápereg mint malmok garatján 'tengernyi örölnivaló'; csak a kiemelkedő mozaikkövek maradnak meg a történelmi emlékezetben (88–89.).

Voltaképpen a *Folyondár* lezárásának tekinthetjük a rendszerváltás utáni időszakot megörökítő kötetzáró kompozíciót (*Korszakváltó* – Kassák Lajos emlékének). Természetesen, most sem az történt, amit vártunk – '89 eufóriáját is kudarcélmények sora követte. Ez a csalódottság az évek folyamán fásultságba, országos méretű depresszióba torkolt; nagy

történelmi leverettetéseinkhez fogható csupán, amit azóta átéltünk, átélünk. A korai Kassák nagyszabású eposza, a *Máglyák énekelnek* triptichon-szerű szerkezetére, expresszionista hevületére és plasztikus képeire emlékeztet e dinamikus hosszúvers megformálása a felhorgadó vágyaktól a kudarcig, majd a bizonytalan ‘mégis’-reményig. A központosítás nélkül, megszakítatlanul hömpölygő versfolyam – mint megáradt folyó – hordalékában viszi-sodorja értékeinket – kincseinket – egész életünket – a nemzet megalázottságának szégyenét.

A meglódult Idő nagy változásokat ígért: ‘a piros fehér zöld énekkarba dunsztolt / áriák akkor felnyitották szemük / *áradjatok ki!* – mondták az anyák / és felrepültek a vörös kakasok’ – a tűznyelvek. Csakhogy ennek nem mindenki örült: ‘tűzeket oltottak a rendszerváltás / hőálló ruhákba bújt botcsinálta politikusai’. Kezdetől fogva ‘gőzerővel folyt az *átváltozás* / új név új bajusz új hit új zseb / az eladott és eladósított ország újabb kifosztása //...// a rosszul elásott múlt felköhögött / újratemetések irdatlan koszorúi *névsorolvasás* / miközben szent és még szentebb angyalok / repültek át az égbolt köpenyébe törölt miazmákat’. Vajon mit szolt volna mindehhez Kassák? Ő, aki a *demokratikus* szocializmus, a másokért élő személyiség szabadságeszményének megvalósulásáért, a társadalom alulra szorítottjainak *emberi* jogaiért, életlehetőségéért küzdött egész életében, bizony sem a ‘demokratizmus’, sem a szocialista eszmeiség halvány jeleit sem fedezte volna fel a kialakult viszonyokban. Mint mindig, most is kemény vitára kényszerült volna eszményei meggyalázóival! Így hát az új évszázadba is kitagadottan, rágalomözönben lépett volna át; semmit sem tehetett volna a ‘rendszerváltó’ pártok hatalom- és pénzéhségével szemben. A megvalósítandó ‘jogállamiság’ eszméje valójában már a változás első pillanataiban eltorzult: ‘A *Kerekasztal* mekegett /.../ jöttek a becsüsök / sanda érvei: / *Privatizálás...* / *El kell adni...* / és eladták / múltunkat szőröstül-bőröstül a kufároknak / eladták az egész vircsaftot a fejünk felől / miközben fuvolahangon énekeltek / folyt a csapból a *Győzelmi jelentés* / lila ködképben / *Európa* közeledett’. A tisztánlátók már ekkor sejtették, hogy ‘a *Történelem* legnagyobb átverése zajlik / *Világ-színház! Világ-cirkusz!* / a szemfényvesztés kora!’ A különböző érdekcsoportok – a húsfazékhoz jutván – csak azon jártatták eszüket, hogy minél nagyobb darabot emelhessenek ki belőle a maguk számára. Az ország, mint annyiszor a történelemben, ebek harmincadjára jutott. Ki felel ‘a nagy átverés’ cirkuszi trükkjéért, az utcára került százezrekért? ‘Az ország belép a nagymosodába / hol a fékezett habzású mosószerekkel / kimosható a történelem’. Az ‘istenadta nép’ pedig észre sem veszi, hogy mindenéből kifosztják, ‘örül a porcukornak / csodálkozik ha eső esik / Orwell nevet az egészen / megmondtam előre / a *Szeretet* mint megvert kutya / ódalog ki a történetből’. Baán Tibor – mint egykor Kassák – beemeli a költészetbe a leghétköznapiabb életszinteket éppúgy, mint a magasztosabb régiókat; a biblikus elemek beépítésével nem annyira azokat profanizálja, mint inkább felerősíti a kontraszthatást a két szint között: ‘A fekete gazdaságon keresztül / szép csöndben elvérzik az ország / közel az *Utolsó Vacsora* ideje / füstöl a felgyújtott szemétdomb / a titkos aktákkal a szív baltáival’. És a jobb érzésűek, a nemzet sorsáért felelősséget érzők tehetetlenek. ‘ÁLL A GYÖTRÖTT ISTEN ANYJA’ – és nem tud segíteni... ‘A jövő kifordult sarkaiból / mindent elöntött a hazugság /.../ napkelték plakátját ragasztják a házfalakra / *szavazzon ön is a napkeltére* / gyűjtik a cédulákat és aláírásokat; s eközben eladják a napkeltét és a napnyugtát, a falevelet, a mezőt, a városokat. ‘Sírni kellene de a sírás / csak az igazak adománya lehet / a bűnbánóé ki felismeri Isten angyalát a ködben’; csakhogy hol vannak itt a bűnbánók és az igazak? ‘A korszak hazug miazmás levegője’ megfullaszt minden őszinte, jobbító szándékot, a nemzet megmentésére irányuló minden törekvést. Mire felocsúdunk kábulatunkból, már se ország, se nép...

Ennyire sűrítetten, esszenciális tömörséggel, a konkrét részletek aprólékos (és versbe nem illő) elhagyásával talán még senki nem örökölte meg mindezidáig a rendszerváltás szomorú történetét. Baán Tibor – Kassákon ‘iskolázódva’ és Madách szemléletével azonosulva –

mélyen ismeri / érti a történelem mozgásának belső logikáját: minden korszak – megvalósítása közben – beszennyeződik, kudarcba fullad, önnön visszájára fordul. A történelem színpadán minden felvonás az ember vereségével végződik. A Tragédiát mégsem Lucifer zárja le, hanem Isten: ‘mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál!’ Kassák eposza is reménnyel zárul: ‘Hitek máglyáznak. Máglyák énekelnek. /.../ Valahonnan elindult az igazságos ember. / S a szegények karjaiban újra felébredt a könyörtelen erő. Ó, megtalált fiatal testvéreim!’

Van-e hát, lesz-e hát most is remény? E kérdésre a szerző nem felel; ránk bizza a választ...

Baán Tibor kivételes formakultúrája, történetfilozófiai iskolázottsága, mitologikus látásmódja, a köznapi értelemben vett politikumtól, ‘pártviszályoktól’ való szellemi függetlensége különleges helyet biztosít neki költészetünk széles palettáján. Aki érteni és *megérteni* akarja korunkat, sokat meríthet az ő költészetéből, s megtanulhatja ‘magasabb szempontból’ mérlegelni a körülöttünk zajló történéseket.

‘Vagyok csöndből, vagyok fából. Havakban hulló elmúlásból’

(*Madár János: Hullong az idő*)

Madár János – bár nem tartozik az országosan legismertebb alkotók közé – sajátos szint képvisel jelenkorunk költészetében. Kelet-Magyarország lelkeségét, az érte való aggodalmat hozta magával, s azt a fájdalmat, ami e térség lassú, de feltartóztatatlannak tűnő pusztulásából fakad. Évtizedek kitartó munkájával küzdött, küzd ma is szűkebb hazája szellemi felemelkedéséért: a mintegy 25–30 éve működő *Váci Mihály Irodalmi Kör* és a *Szabolcsi Írótábor* egyik alapítója, irányítója, a *Szabolcs Alapítvány* kurátora; ő alapította s vezeti a *Rím* Kiadót, s a *Tokaji Írótábor* aktív szervezője, titkára. De tágabb körben is tevékenykedik: Nyíregyháza – Miskolc – Sárospatak – Sátoraljaújhely – Salgótarján – Nagybátony stb. kulturális életének fontos szereplője; részt vesz a *Szokolyáért Baráti Kör*, a *Kazinczy Ferenc Társaság* és a *Muravidéki Kulturális Egyesület* munkájában.

1948. szept. 16-án született Balkányban; édesapját korán, hároméves korában elvesztette, s így a család (az anya két gyermekével) rendkívüli szűkösségben élt. Mégis sikerült kiverekednie magát a nyomorúságos körülmények közül, de annak nyomasztó emléke végigkísérte életét, s verseinek élményháttere is jórészt ebből fakad. Kora ifjúsága óta publikál, többnyire neves folyóiratokban (*Alföld, Forrás, Jelenkor, Kortárs, Mozgó Világ, Műhely, Napjaink, Somogy, Új Írás* – majd a rendszerváltás után: *Bárka, Ezredvég, Hítel, Napút, Tekintet, Új Auróra, Új Holnap* stb.). Első kötete (*Kövek szólítanak*, 1984.) a csepeli OMK kiadványaként jelent meg; ezzel szinte egyidejűleg Nyíregyházán a második (*Szóljatok rám*, 1984.); majd csakhamar napvilágot látott a harmadik is (*Rovátkált énekeddel*, Szépirod. K. 1987.). A rendszerváltás időszakában elsősorban a közéleti feladatok kötik le erejét-idejét, így csak hosszú szünet után jut ismét szóhoz (*Gyanútlan világ*, Hungarovox K. 2007.). Az Orpheusz K. gondozásában most megjelent új verseskötnyéből egy rendkívül gazdag költői-emberi világ rajzolódik ki. A szélesebb közönség azonban csak akkor ismerkedhet meg majd Madár János költészetével teljes mélységében, ha válogatott kötete is megjelenik (a Belvárosi Kiadónál folyamatban, *Kettészelt ének* címen).

Jelen kötete halottaié, haldokló szülőföldjéé, az emlékezésé; ugyanakkor a jelené is: a beteljesült életé, a szerelemé. A hatvanéves költő – nehéz harcokban megfáradva – mind közelebb érzi magát a holtak világához s az anyaföldhöz, amelyből vétetett, s ahova lassan-lassan visszatér. ‘Néhány fénykép őrzi csupán, hogy voltunk. / Visszanézünk / a megrepedezett falról, és csak hull, hull a mész, vakolat / – siratja holtunk. Meghajlik a gerenda is. Az anyag is halni készül. / Reccsen a kő, a fa. A csönd / szépen kiegészül. Helyére billen a világ, / és kezdődik minden előről’ (*Az anyag is halni készül*). Az életet tehát körforgásában szemléli költőnk; s szinte felemelőnek érzi, hogy sorsunk e körforgásnak alávetett. Ahogy jöttünk, úgy távozzunk, de nyomunkban új tavasz virul... Így válunk a Világmindenség részeivé.

A kötetben a *hull*, *hullong*, és a *hal* (*meghal*) igék túlsúlya az *élet* és a *tavasz* képeivel szemben feltűnő. De nem pusztán a személyes sors végességéről van itt szó; sokkal inkább a halottakkal kikövezett történelmi útról, amelyen mindannyian lépkedünk, s amely már olyanira telített vérrel és szenvedéssel, hogy szinte elhomályosítja előttünk a további útszakaszt. A költő érzelmileg mélyen azonosul halottaival, nemcsak a közvetlenül hozzá tartozókkal, hanem mindazokkal, akik a történelem országútjába betaposódva, előkészítették az utat a Jövő számára – számunkra is. ‘Hullong lassan az idő és a fejfák / süppedő szememtől áznak, / fölissza a szétszórt rögöket / a vér, gyökerek zsolozsmáznak. // Imára kulcsolom szépen a

kezemet, / tekintetem fölemelem az égig, / Nyugodjanak békében szívem alatt / az éjszakák végezetéig' (*Hullong az idő* – ez a kötet élén álló, így az alaphangot megadó költemény).

A metamorfózis (énünk átlényegülése a halálba) a költő szemléletében egyszerre lelki és anyagi természetű. A szétfosló test felszívódik a természeti valóságban, így lesz 'örökkévaló': 'véresen, / az élet és halál / kegyetlen törvénye / szerint / folytatódunk / az egymásra torlódó / anyagban. / És leszünk kő, / föld, fájdalom' (*Elveszítetű idő*). A lélek pedig – költőnk felfogásában – az, amit magunkból mások számára örökölni hagyunk: a hozzánk tartozók (rokonok – barátok – ismerősök) emlékeztetésében továbbélő szellemiségünk. 'Akár a tenger szétszórt hullámai, / úgy verődnek egymáshoz / kövek, rögök. Kagylóban / örvénylő csönd őrzi, / kit szívemmel megjelölök' (*Kit szívemmel megjelölök*). Madár János tehát nem metafizikai entitásként értelmezi a személyiség lényegét, hanem inkább a többiekben hagyott közvetlen tapasztalati 'lenyomat'-ként. Halottainkkal sírunkig együtt élünk, lelkünkben soha ki nem törölődnek ők. Erről személyes tapasztalata van, hiszen a kisgyermekkorában elveszített apjáról őrzött kép végigkísérte életét: 'Szellemét, alakját / holtomig érzem. / Létemben fájom őt, / csöndjeit félelem' (*Kegyetlen örökség*). Akkor még, amikor apját temették, természetesen nem érezte mindezt: 'Időtlen, fekete sírású és halk volt / az ének, de én – kit a korai árvaság / örökbe fogadott – nem értettem / az egyre zúduló rögöket... /.../ Ma már tudom: a földben, sírhelyek / visszhangzó üregeiben őseink élnek' (*Apám emlékére*). Jóval később azt is megértette: mi a végesség s a véglegesség: 'Az életnek vége. / Bontják arcod falát. / Romok fölött keringnek / végtelen éjszakák' (*Apám*). Az elpergő Időben tudatosodott benne: életünk fájdalmas 'keresztút'; az előrehaladás: vonulás a sír felé: 'Ősz van haldokló szívünkben, / utolsó lélegzetünkben havak. / Magunkba szívjuk a temetőt, / megyünk elárvult csillagok alatt. // Fejfák fénye világít, / lépteink előtt csupa rom. / Tört ágak, tépett virágok, / csontunkban sajgó fájdalom' (*Elárvult csillagok alatt*).

Apja emlékét sok más versben is megörökíti; voltaképpen az ő megidézését tekinthetjük a kötet egyik hangsúlyos vonulatának. Hiszen ezzel összefüggésben hívja elő emlékeit a múltból, a gyermekkorból, s az ő hiánya alakítja a világhoz való viszonyát. A versek többsége nagyon is konkrét élethelyzetet örökít meg; a képek mégis áttételesek. A hétköznapi súlyos gondjaival küszködő család nem tud kitörni a szegénység szorítójából. Az anya tehetetlenül, szenvedő szeretettel áll gyermekei mellett: 'Halott apám feküdt előttünk, / és semmit sem értettem a gyászból. / Mint gyermek, csak álltam, / és tejet, kenyeret kértem anyámtól. // Ő lehajolt hozzám csöndben, / a fejemre tettem elárvult kezét. / Ujjai remegni kezdtek, / és hullt az ég, hullt az ég' (*Hullt az ég*). Helyzetük később sem javul-enyhül: 'Homlokomat véres / gyermekkor nyomja – sírás és / félelem. / Hiába bújtunk anyám / köténye mögé, rejtőztünk elárvult / tenyerébe, rettenet üzött / szemünkre álmot, békétlen béke'. A 'késéles' éjszakákon 'pengényi csillagok alatt' remegve bújt anyjához a két árva, reménytelenség és keserűség ülte meg lelküket (*Emlékezem*). Természetes hát, hogy az anyához, aki egyedül nevelte őket, különösen szoros szálak fűzik költőnket. Egyik legszebb verse az *Anyám fekete ének* (amelynek ihletője talán Csoóri Sándor költemény-remeke, az *Anyám fekete rózsza*). Balladás hangvétele, népköltészeti formálásmódja, a sorokból áradó fiúi szeretet egyfajta 'csúcsot' jelöl Madár János költészetében: 'Füvek, csillagok héthatára: / emeljétek fel ártatlan szemét! / Nézzen túl égi és földi tájakon, / mert gyöngyök gurulnak szerteszét. // Hajnalok harmatos virágairól / eltűnik az egyetlen édes álom. / Éjszakák cipelik látomásait, / alvó homloka fölfénylő magányom'.

'Világon kívüli' léthelyzetük, már-már elviselhetetlen nyomorúságuk ébresztette fel később a költőben a tudatos szolidaritást az éhezőkkel, szenvedőkkel, s tanította meg kérdezni őt: 'miért nincs hely' a szegények számára 'ezen a földön'? S ő azóta is folyvást kérdez: 'Miért nincs a gatyás, mezítlás, éhes kisfiúnak / megtartó reménye?! Ki vigyáz rá, / hogy fel-

juthasson a porba fült tanyák / rettentő mélyéről a fényre?’ (*Gyász és csönd*). E versek alaphelyzete ma talán még fokozottabban érvényes a szabolcsi falvakban felnövő kisgyerekeket illetően. Így hát azt mondhatjuk: a történelem nem csupán ismétli önmagát, hanem spirálisan lefelé zuhan, mind alacsonyabb szintekre. Fejlődés nincs, csak romlás – egyre végletesebb és végzetesebb...

Valódi árvaságra akkor jut Madár János, amikor – idősödő férfiként – anyját is elveszíti. Mintha ezáltal maga is már a halál eljegyzettje lenne: ‘A fájdalom most / ezerszer jobban fáj, mert teljesen árva / lettem. Apám, anyám halott: / ki fog / a kövekhez szólni helyettem? /.../ A fáradság és szomorúság keserű / iszapjára rácsukódik a szemem. / Homlokom halni készül. Ments meg, / én Istenem’ (*Kegyetlen fohász*).

Talán épp az árvasággal (s a belőle fakadó korai haláltudattal) függ össze, hogy a lírai alany különös gyöngédséggel, óvó-védő szeretettel tekint mindazokra, akik ‘félreálltak’, kiszorultak az életharcokból, s már nem tudják magukat megvédeni. Különösen az öregekre, s ez nála nem póz, hanem szívéből fakadó részvét és szánalom. ‘Az öregeket ne hagyjátok / arcukkal egyedül! / Mert a ráncok mélyülnek, / gondjuk vállukra terül. //...// Ki ad választ hajlott hátukra, / árnyaktól remegő kezükre? / Tenyerük az ég felé fordul, / szemük már éjszakák tükre’ (*Az öregeket ne hagyjátok*). Szinte minden idős emberben saját rokonát, hozzátartozóját látja; nagyanyjára is megrendítő szeretettel emlékezik (*Öregember, Ballada*). Hiszen tudja: mindannyiunk közös sorsa ez; ha nem érezzük át mások fájdalmát, magunkról mondunk ítéletet. Az életből eltávozottak átlényegülését a természetbe megrendítően képzelel el: kövek-ké, gyökerekké válnak, s onnan tekintenek vissza ránk, itt maradottakra: méltók vagyunk-e a legnagyobb feladatra, arra, hogy továbbvigyük az életet? Átvállaljuk-e a terheket, amelyek eddig az ő vállukra nehezedtek? ‘Az égbolt kimeszelt végtelenje / szétporlad a holtak szemében. / A kövek látnak minket – / szívünkhöz feketül a szégyen. // Gyász és gyász szívárog / romló szavunkra, árva szemfedő. / Ki fogad örökbe minket, / ha elmúlik bennünk az idő?’ (*A kövek látnak minket*).

Mi, mai élők és reménykedők, lassan-észrevétlen szintén átszenderülünk majd a nemlétbe: ‘Ereinkből elszívárog az egyetlen éden. / A lét fényes véredénye, és leszünk kő, / árnyék a csöndtől morajló messziségben’ (*Leszünk kő*).

Voltaképpen ugyanezen élménykörrel függ össze a lírai alany mélységesen szoros kapcsolata a szülőfölddel. Madár János költői világa néhány alapvető, ember-mivoltunkat (humán lényegünket) gyökereiben érintő érzelmi komponensből tevődik össze. Nem bonyolítja túl érzelmeit, de a konstans kapcsolatok (a család, az otthon, a közösség) lelke legmélyéhez tartoznak, erős intenzitással kötődik hozzájuk. Ő még ma is, széthulló világunkban, komolyan veszi a hagyományos értékeket. Szemléletében a személyi – családi – társadalmi élet szorosan áthatja egymást (mint a hajdan virágzó faluközösségekben); nem válnak szét s kerülnek egymással szembe a különböző nézőpontú, szubjektív érdekek. A lét alapélményeit elvont síkra emeli, majd visszavezeti a személyes körbe; így a ‘közös emberi’ irányában tágítja az individuális léttapasztalatokat. Lelki harmóniáját az adja, hogy felelősnek érzi magát másokért, környezetéért, népe sorsáért; s bár tisztában van az ország erkölcsi széthullottságával, válságos helyzetével, mégis megkísérli az ‘örző’ pozíciójából ‘védeni’ népét: ‘Bennem hálnak meg utoljára / a síríg kitakart tájak. //...// Szülőföldem aprócska falvait / mint a legdrágább kincset, viszem. / Fekete tanyák terülnek vállamra, / a gyalogutakat el nem oldhatja senkisé. // Kanyarognak szívem alatt mezítelen / lábbal kitaposott földszagú ösvények. //...// Ki vigyáz majd helyettem / a szélben eloldott tobozokra?! / Fölzúg szívemben az idő; / minden széttörik, széttörik darabokra’ (*Szélben eloldott tobozok*).

A fiatalabb nemzedékek szemében talán már anakronisztikusnak tűnik ez a hűség, megkötözöttségnek ez a sírig tartó helytállás, holott enélkül nincs társadalom, nincs nemzet. Nem sablonos 'közéletiség'-ről van itt szó, hanem az alapvető emberi értékek védelméről, amelyek nélkül darabjaira hull az Élet. 'Ki viszi át fogában tartva / a szerelmet a túlsó partra?' – kérdezte egykoron Nagy László. Madár János azon kevesek közé tartozik, akik – a lehetetlenre vállalkozva – valóban átvitték, átviszik!

Még a legszemélyesebb életszférához tartozó szerelmes verseket is ugyanez az erkölcsi komolyság, felelősségtudat hatja át. A kötet másik hangsúlyos vonulata a *társhoz* való viszony, az egymást segítő összetartozás mélységeinek felmutatása. Nem a szexre rájátszó, manapság divatos versek ezek; sokkal inkább a *másikhoz*, a *világhoz* való harmonikus viszonyra, a beteljesedésre, a férfi-nő halálíg tartó szövetségére épülő, építő költemények. Amíg Kedvese mellette van, addig a költő, vállalát 'az időnek feszítve', megtartja az eget. 'A fény kinyújtott tenyerében / megcsörren majd / a szemem. / Éjszakából vert / utolsó érme / a szerelem' (*Kő vagyok*). A halálnak, hullásnak mintegy lírai ellenpólusa poétánk számára ez az érzelm. amiből erőt merít, hogy ne adja meg magát az elmúlásnak. 'Egymás szemében kitavaszkodva' járják az életköröket: 'Egyre magasabbra szállunk, / egyre magasabbra viszlek kitakart szívemben. Érzem / a megtartó tüzet, a hatalmat, mert hiszek a teremtő / szerelemben. / Te vagy az élő anyag, az egyetlen édes ének, / Beöltöztél fénybe, versbe – és a fák is, a kövek is / egyre jobban szeretnének'. E 'megtartó tűz' nélkül talán már rég por és hamu lenne: 'Mert markolássza / már az idő arcomat, szívemet. Évek rakódnak vastagon / ráncokkal szegett homlokomra. Mélyül már sírom is, / hogy legyenek – magamnak és másoknak gondja' (*Megtartó tűz*).

Első házassága felbomlása, zaklatott élete után a lírai alany számára a béke és a nyugalom szigete új asszonyával közös otthonuk 'a nagybátyoni fenyőtüdejű hegyek' szomszédságában, a Mátrában. Nyugodt hömpölygésű episztolában mond Kedvesének köszönetet az áldott és termékeny alkotó életért, amelyet kettejük számára megteremtett. 'Köszönöm neked a fényt, amely máig kitartó bajaim között élni segít. /.../ Virrasztok kezed melegében – és békésen lüktető ujjaid között / boldog vagyok. Köszönöm neked a reményt. Az összeesküvést / magam ellen, hogy végre fölemelt arccal mehessek céljaim felé, / megtisztulva drága szavaidban' (*Levél Kedvesemhez I.*).

Néhány tökéletes csiszoltságú, szeretettel s műgonddal megmunkált költeményt ajándékoz asszonyának, kinek angyalarca mintha öröktől fogva ismerős lenne: mintha az Édenből sietett volna egyenest felé, megmentésére. 'Minden csillag gyönyörködött, és a Hold is / hajnalig örködött. Énekeltek / ajkadon büszke lángok, / a mindenség / édes kövei, szívedre nyíló virágok. // Mennyi szirmot, tavaszt hullatott / rád az ég, hogy megszeresselek / magamnak. Lassan vénülő, legszebb / éveim már örökre véled maradnak' (*Te ott voltál*). Ez a tiszta, természetes hang a népköltészet üde bájával, ugyanakkor egyfajta megszenvedett, intellektuálisan megélt komolysággal párosul. Madár János szinte mitológiát teremt Kedvese alakja köré. Alkotásmódjára a végtelen egyszerűség, letisztultság jellemző (kulcsszavai: ének, láng, álom, zengés, virág, csillag stb.); ugyanakkor soha nem köznapi vagy közhelyszerű. Egyik legkiérleltebb verse, az *Itt élünk*, az összetartozás meghitt melegségével valóságos édenkerti boldogságról tanúskodik: 'Mint a csöndtől fölriadt szarvasok, / itt élünk a hegyek elomló szívében. / Szálfák gyönyörű lombja véd, / évszakok hamva az égen. // Közel vagy hozzám és énekelsz, / homlokod fényes kelyhe az álom. / Lehunytt szemedben az éjszakát, / az egyetlen csillagot kitalálom'. Ez a szerelem a megszenvedett élet után mintegy idillikus feloldás és 'jutalom' a költő számára: 'Romolhatatlan tenyeremben béke. / Fény és hűséges virág. Árváknak / fia vagyok. Engem – a sors kegyeltjét – / a fájdalom megáld. Nincs senkim

/ ezen a csontnak feszülő világon. / Csak te. – Szoríts szívedhez! / Mint a gyermek, öledbe vágyom’ (*A fájdalom megáld...*).

Jelenkorunkban, amikor oly ritka és kivételes a harmonikus, egymást segítő-támogató párkapcsolat, szinte üdítő, sőt megrendítő a ‘lélekházasság’ (Hamvas Béla kifejezése) ilyen mély megélése: ‘Ütődik az arc az archoz, / egymáshoz szelídültünk szépen. / Homlokod fényes zuhatagában élek, / enyém lett már tenyered egészen. // Ujjaid rágörbültek sorsomra, / reménnyel áldott és boldog vagyok. / Szívemben magasra nőtt a Mátra, / akár a Mindenséget őrző csillagok’ (*Egymáshoz szelídültünk*). Ha a külvilág viharai olykor-olykor be is törnek e zárt /Éden/kertbe, kettejük szövetségét nem tudják felborítani: ‘Fénnyel vert börtönödben / boldogan élek, amíg lehet. / Amíg eljön értünk az idő, / szemedben száguldó képzelet’ (*Lázás éjszaka*). A széttéphetetlen összetartozás melege megóvjá őket minden külső bánalomtól (*Mint a pengék éle, Énekhez hajló tájban, Ima* stb.).

*

A kötet néhány darabja Madár János legfontosabb ‘orientációs pontjára’ utal: azoknak a költőknek ajánlja őket, akiket magához különösen közelállóknak érez.

Árvasága okán életérzésben elsősorban József Attila a ‘rokona’. Anélkül természetesen, hogy a zseniális elődhöz mérné magát, csupán jelzi azokat a pontokat, amelyeken sorsuk találkozik. ‘Gyermekkoromat sírva cipelem, / kitakart szívem csupa seb. / Ezen az elmeszesedett földön élni / és halni már egyre nehezebb’ (*Gyermekkoromat cipelem*). A ‘mama’ mindkettejük számára égi magasokba emelkedő heroína: ‘Cseléd-sorsod árva morzsaiban / fénylik a jövő és a múlt’ (*Mama*). A ‘mostoha’ haza, a ‘mostoha’ sors közös örökségük, hiszen ezen a tájon a legtisztábbak, a leghűségesebbek boldogulnak a legkevésbé; aki nem alkuszik, arra kivettség vár (*Gyászolunk, Attila! Fénylünk feketén, Szebb hazát!*). Végül c. verse szinte rárimel József Attila *Reménytelenül* fájdalmas költeményére: ‘Az embernek végül se háza, se hazája. / Se világot megváltó szava. Nyelve alatt / csak elhagyott tájak. Szülőföld csöndje / és hava. Didergő lelke az égig ér, / élte – ha volt – csak ennyit ér’.

A váratlanul elhunyt Fodor Andrással együtt mintha önmagát is elsíratná: ‘Hófehér lapok templomában / mormolok fekete szavakat. / Könyörgök Istenhez, emberhez, / üzzék el az örvénylő tavakat. // Sodornak, fájnak – / lehúznak engem is iszapos kezek. / Markolásznak kövek, kagylók, / szívembe zárt emlékezet’ (*Kövek, kagylók* – Fodor András emlékére).

Hatvani Dániel életében-halálában a vidéki költő sorsszimbólumát látja, aki a *Nádtetős Magyarország* gondját-baját hurcolta szívében mindvégig, s ‘egyenes gerinccel’ viselte az Élet terheit. ‘Fáj, feketül sápadt arcod, / keserű szavaidban az ének. / Visszhangzik tenyéryn timeret, / madarak sírnak az égnek. //...// Ránk hagyta az összegyűlt sebeket, / szállnak a sirályok és száll a vércse. / Visszhangzik elárult táj fölött; / kering a csönd fekete szárnyverése’ (*Hatvani Dániel halálára*).

Két másik, szívéhez igen-igen közelálló költőtársa nagybeteg állapota mélyen megérinti, az Úrhoz könyörög értük. Lászlóffy Aladár talán még itt maradhat egy ideig (azóta elment már): ‘Játszani engedd még szabadon, / tiszta reménnyel: verset és hazát! / mit is keresne félig teleírt / könyvvel, lüktető szívvel odaát?! // Ereiben még folyók, tengerek / úsznak a messze ringatott égig. / Csillagok, tüzek adjanak neki hitet, / megtartó erőt a reménységig. // Hogy el ne veszítsük őt is...’ (*Könyörgés Lászlóffy Aladárért*). A már haldokló Nagy Gáspárnak pedig testvéri szívvel kívánta: ‘Halálon innen és túl élj sokáig! / Maradj meg tűznek közöttünk, / te légy a tenger évszázadokon át! / Versek végtelen hullámaiban / keresd a jövő új rokonát!’ Mindenki, aki ismerte-szerette, s azok, akiknek fontos a jövő ‘ebben a rettentő világban’, gyászolják őt (*Veliünk múlik az ősz*).

Madár János – fenti ‘rokonaihoz’ hasonlóan – maga is rügyeket bontogató, az erkölcsi értékek védelmét vállaló, azokért küzdő, helytálló költő. Egyértelmű és tiszta szavaival (ő is) a Jövőért perel. Érték- és életellenes világunkban, a szellemi-lelki elsötétülés mélypontján költészetével talán ő is tud útravalót adni azoknak, akik a világosság útján szeretnének járni, s bízni / hiszni abban, hogy küzdeni mindenkor érdemes, még ha – adott helyzetben – reménytelennek tűnik is.

‘Nem foghat azon semmi átok, kit az Isten keresztre vet’

(Koppány Zsolt: Feltámadás és az élet – avagy az apokrif sírbatétel)

Koppány Zsolt, ‘a mai magyar irodalom jelese’, ahogy regényében némi öniróniával aposztrofálja önmagát, bizarr, már-már abszurdoid művel lepte meg olvasóit. Nemcsak saját sorshelyzete ellentmondásait örökíti meg benne, hanem – áttételesen – képet ad elfuserált ‘rendszerváltozásunk’ fonákságairól, kulturális életünk anomáliáiról is, s arról a szomorú tényről, hogy mindazok, akik a Kádár-korban ‘körön kívül’ voltak, mindmáig ott is maradtak. Egyik politikai szekértáborhoz sem csatlakozván, nem sikerült a szellemi életbe integrálódniuk, s hovatovább még a létezéshez való joguk is megkérdőjeleződik. Így az önéletrajzi fogantatású mű áttételesen korrajznak is tekinthető, amelyből világossá válik, hogy ezredvégi ‘feltámadásunk’ a művészetet, amely korábban a diktatórikus uniformizáló politika kereteibe volt szorítva, teljes gazdasági-anyagi kiszolgáltatottságba taszította. Azaz: a ‘tetszhalál’ állapotából a ‘tetsz’-élet vermébe lökte.

A cím ellenére a regény korántsem vallásos indíttatású (legalábbis a szó dogmatikai értelmében nem az), mégis szoros szálakon kapcsolódik az apokrifokhoz: a művész ‘örök krisztusi’ sorsára utal. A szerző elfogulatlan őszinteséggel tárja elénk alteregója, Koprázi József, a ‘kiválasztott’, valamint felesége, Káprázatos Margit, ‘az Állami Műház lépés- és ugraművésze’ (tetsz)halálának, feltámadásának, újabb kálváriájának s második sírbatételének történetét. Szemtanúi vagyunk az evangélium evilági visszavonásának, a közönséges emberek által történő megcsúfolásának; ugyanakkor a mű mégis nyitva hagyja a reményt: a másodszori sírbatételt (is) feltámadás követi talán... Így a mitológiai tér/időbe ágyazódó, egyszerre reális és szürreális történetek a művészsors ‘itt és most’ (‘hic et nunc’) vonatkozásait az ‘örök élet’ dimenziójába emelik. Ugyanis az igazán jelentős alkotó – alászállva a létszenvedés legmélyebb bugyraiba – az Igazság (‘a valóság égi mása’) felmutatására törekszik; s mivel nem tesz engedményt a politikai – társadalmi – közízlésbeli elvárásoknak, többnyire marginalizálódik. De épp megőrzött függetlensége teszi őt képessé / alkalmassá arra, hogy műve korokon átívelően érvényes legyen.

A szerző – jöllehet ötvenöt éves korára több mint húsz műve (versek, esszék, novellák, drámák, forgatókönyvek stb.) megjelent – ugyancsak perifériára szorultnak érzi önmagát: az életforgatag félresodorta, s párjával együtt a ‘tetszhalál’ állapotában él. Ahogy egyik versében írja: ‘Hol vak vagyok, hol világtalan. / Hol pedig halott vagyok’ (*Verseim* elé). Nem merül bele a siker és a pénz utáni hajszába; inkább ‘balek’-ként kívülálló marad, s mint valódi ‘Krisztus-hordozó’, az Igazság pajzsát emeli maga elé. Nem véletlen, hogy sorsregényét Krisztus ‘öt seb’-ére utalva bontja fejezetekre: ő maga, személy szerint is, viseli a stigmákat, amelyeket a köznapi érdekekbe, a közönségességbe alámerülő világtól kapott. Alteregó-hőse ezért száll alá újra szinte megkönnyebbülten – a ‘próbafeltámadás’ kudarca után – sírjába: inkább a halál, mint a ‘tetsz’-élet! ‘Egyszer tévedtem életemben, / amikor megszülettem. / Immár jóvátehetetlen tettemet / elbújtom. Nappal is / magamra húzom az éjszakát. /.../ A végtelen tájba olvadok’ (*Döbbenet* c. verse). Regénye olyan, mint egy tarka szöttes, amelynek alapszíne a fekete; élőként is az ‘örök sötétség’ labirintusában (‘földi pokol’) bolyong. Hőseiről – némileg eltávolítván őket magától – egyes szám első személyben szól, ami lehetővé teszi, hogy olvasóinak ‘magasabb síkról’ is rálátást biztosítson a történetekre, s ne szubjektív belső monológként hasson elbeszélése. A narráció természetesen fiktív; az egész esemény sor szimbolikus sűrítettségű: néhány lényegi mozzanat köré az író mély ember- és életismeretről árulkodó ‘sztorit’ sző. A fantasztikum és a realitás megfelelő arányú keve-

réséből az utóbbi másfél-két évtized értelmiségi drámája bontakozik ki, s a hatni-változtatni tudás lehetetlenségének alapvető okaira is fény derül.

Az első seb a hősök 'feltámadásának', illetve az életbe való visszahelyezkedésük nehézségeinek története (*Feltámadás és kezdődik az élet*). Húsvét hétfőjének kora hajnalán 2000-ben, pontban 0 óra 15 perc 40 másodperckor a Farkasréti Temető csendjét váratlan esemény bolygatja meg: a művésziparcellában megmozdul a föld, és egy emberpár – több mint tíz esztendei nyugalom után – előkúszik-mászik sírjából. A tetszhalál állapotából új életre kelt férfi és nő megpróbál elhelyezkedni a – reményeik szerint – azóta megváltozott valóságban. 1989 szentestéjének délelőttjén választották az önkéntes halált; 13 óra 25 perckor találtak rájuk otthonukban ('a padlón heverték és fogták egymás kezét'). Most értetlenül állnak a sors tréfája előtt: vajon 'virtuális' halottak voltak eddig, avagy most lettek 'virtuális' élők? A 'hamleti kérdésen' hosszan eltöprengve végül is úgy döntenek: megpróbálnak belehelyezkedni hajdani életük köznapi kereteibe.

A Polgármesteri Hivataltól beszerzett halotti anyakönyvi kivonattal a zsebükben az Összművészetek Szövetsége támogatásával kis garzonhoz jutnak a Ferenciek terén, az Ecclesia Kiadó könyvesboltja – ahol hajdan Koprázi mint fiatal elárúsító dolgozott – épületében (mivel a lakást a Szövetség a halott Kopráziék peremkerületi otthonának értékesítéséből vásárolta, így jogosan tartanak rá igényt). A jelenleg ott élő költőpalánta, Medárdy Zoltán készséggel engedi át helyét december végéig a Mesternek, akinek naplóját ő mentette meg az utókor számára, s most annak alapján akar drámát írni. Egy bizarr novella máris elkészült róluk (*Egy pár csirke*), amelyben 'a mai magyar irodalom jelese' és híres 'ugramművész' élete párja – 'a kakas és a szép jérce' – kiszenvedésének történetét örökítette meg. Szeretné, ha a Mester néhány szatirikus novellában feldolgozná 'tetszhalott éveiket' is. 'Mert nem lehet, hogy a tízéves halál csupa némaság volna!' Nem is az volt, persze; visszamenőleg mégis 'síri álom'-nak tűnik az egész! A Mester és Margitja (a névhasználat egyértelműen *Bulgakov* Mester és Margaritá-jára utal!) mindenben kiegészítve és támogatva egymást, közösen róttá-rója a maga pokolköreit; életük gyertyája is egyszerre lobban el. De míg Bulgakov hősei – ha fényt nem is – legalább nyugalmat kaptak, a Koprázi – Káprázatos párnak még a halálban sem lehet megnyugvása.

A második seb (*Koprázi utolsó novellafüzére*) egy viszontagságokkal s színes élményekkel teli 'kalandregény', amely hősei sorsában a 80/90-es évek fordulóján bekövetkező – látszólag felívelő, de csakhamar újra megtorpanó – változásokat manifesztálja. 1989-es 'halálukat' megelőzően Koprázit a Minden Hírlapot Kiadó Vállalat egyszerűen 'lapátra tette'; felesége azonban – hosszú és keserves mellőztetés után – váratlanul szerződést kapott egy nyári fellépésre a mörbischi szabadtéri színpadon ('Tíz kerek, de remélhetőleg csodás, ezerfényű nap'!). A jól megérdemelt és nem kis összegű gázsiból bejárhatják végre fél Európát (Németország, Benelux államok stb.), sok-sok izgalmas élménnyel, látvánnyal töltkezve, s sok-sok fényképen megörökítve a 'nagy kalandot'. A létbizonytalanság és a megnyílt lehetőségek káprázata tehát egyszerre, együttesen határozza meg életérzésüket. Frankfurtban jártukkor Koprázinak fantasztikus időutazásban van része: míg felesége a szállodában mély alvásba piheni az út fáradalmait, ő bekukkant a majdani, 1999-es könyvvásárra, ahol a magyar pavilonban meglepődve fedezi fel az egyik pult alatt a saját (1989-ben még csak részben megírt!) tíz kötetét. Egy jólöltözött, magyarul beszélő úr, Józsa (aki *Krúdy* Hét bagoly c. regényének Józsaíására emlékeztet) felvilágosítja: ide csak mások ajánlásával lehet bekerülni. 'Maga, kedves barátom, nincs benne a családban!' – inti szerénységre az író, aki azonban az egyik standon épp most bukkan rá újabb, 2000-ben írt műveire. Gyorsan betömi őket egy nagy szatyorba, s viszi Margitnak, az arab pavilonból elemelt – a Jordán vizével töltött –

üvegcsével egyetemben. Álom és valóság elemei tehát szürreális lebegéssel elegyednek képzeletében; s ekkor még úgy reméli: a ‘szerencse-fiak’ sorsa vár rájuk. Visszaútkon, átlépve az osztrák-magyar határon megtudják: ‘Kádárnak nuku!’ – mire boldogan igyekeznek kis Polski Fiaitukon haza. Margitot, akinek élete, mindene a tánc, az Állami Műházban új szerződés várja (‘címzetes magánlépés- és ugraművész!’); bíznak tehát benne, hogy csakhamar eljön az ő idejük is! Ehelyett csalódások sora vár rájuk, kisvártatva mindketten állás nélkül maradnak; ez vezet 1989 karácsonyán öngyilkosságukhoz. S aztán következnek ‘a tetszhalott évek’...

A művészpár sorsában a szerző azt is érzékelteti, hogy a rendszerváltás során zömmel épp azok sodródtak partvonalra, akik leginkább hittek benne, s a maguk módján küzdöttek is érte. Koprázi, ‘a katolikus irodalmi jeles’, sokat imádkozott ebben az időszakban, de ez sem az ő, sem Margitja sorsán nem segített. 1995-ben Sakál, az új ‘lépés- és ugraigazgató’ – több más kiváló, ismert nevű ‘ugrafussal’ együtt – Káprázatos tündér-művésznőnek is útilaput kötött a talpára, végkielégítés nélkül, előnyugdíjazását is lehetetlenné téve (20 évnyi munkaviszonya volt, míg a nyugdíjhoz az ugraművészeknél 25 szolgálati év szükséges!). Koprázi most már káromolta Istent, siratta-vigasztalta asszonyát, de hiába: Margit búskomorságba esett, pszichiátriai kezelésre szorult; otthonuk, ‘az egyszoba, a depresszió mély, fekete fészke lett’. Sorsukat az író novella-füzérben örököltette meg; Margit – mély kábultságából fel-fel-eszmélve – el is olvasta az írásokat, de nem reagált rájuk: alámerült a lélek sötét éjszakájába. Mint annyi – sok-sokezer! – sorstársa. A legszűkösebb anyagi viszonyok között tengették napjaikat; Koprázi vissza-visszatérő fülzúgása, Margit kóros aluszékonyasága örökös társul szegődött hozzájuk.

A harmadik seb (‘*A szerelem sötét verem*’) a feltámadásuk utáni újrakezdést, azaz ‘tetsz’-életüket örökíti meg. Páros magányra ítélten hiába próbálnak belevegyülni az ‘élők’ közmegegyezésen alapuló szokásrendjébe, hétköznapi, ‘élelmes’, érdekekre épülő világába – személyiségalkatukból eredően erre képtelenek. Az író versben is megfogalmazza számkivetettségét: ‘Leprás vagyok, / megszült és eldobott a világ. / Karom, hajam leválik lassan; / velőmig hasít az árvaság’ (*Egy költemény*). Főhőse pedig azon töpreng: ‘Meghaltam, és most mégis itt vagyok. /.../ Lehet, hogy ez csak egy próbafeltámadás. Az úr megnézi, mit teszünk ezzel a plusz-idővel. Ha jól viselkedünk, maradhatunk.’ És ha nem? Akkor nincs többé kegyelem a számukra!

No de hogy viselkedhetnének ‘jól’, mikor mindketten ‘kilógnak’ az átlagemberek közül? Míg mások a látszatok fenntartására fordítják erejüket, s a köznapi jólét előnyeit keresik-élvezik, addig ők abszolút őszinte, egymást megértő-támogató, nyílt és ‘nyitott’ viszonyban élnek, szeretetteljes testvériségben, ami másokat inkább irritál és taszít, semmint vonzana. Koprázi büszke rá: ‘Margit a barátom. A barátság meg fölötte áll minden pitiáner dolognak, mint a féltékenység, irigység, versengés’. Ők ketten ‘szabadok, mint az ég madarai, nem köti őket semmi össze, csak a szeretet, ami a legtöbb, legfényesebb’. De bármennyire is szilárd bázist jelentenek egymás számára, nem sikerül lábukat megvetniök a hétköznapi világában. Koprázi – Margit tudtával és beleegyezésével – megkísérel mélyebb kapcsolatot kötni Ivettel, a házukban lakó háromgyerekes, életvidám, álomszép ifiasszonnyal, még novellafüzérét is odaadja neki betekintésre, de az visszariad ‘tolakodásától’: ‘Én mindig éreztem, hogy a művészt nem szabad megismerni. /.../ Az íróat olvasni kell, a festményt csodálni. De közel engedni, azt nem szabad!’ Férje (Kuvik Bandi, a nyers húsember, mérnöki végzettsége ellenére trolibuszsofőr!) képtelen elviselni a művészpár szellemi fölényét, Margit nagylelkűségét (aki legszebb ‘ugraházi’ ruháit ajándékozza Ivettnak), s egyre idegenebbül és ellenségesebben figyeli magasröptű társalgásaikat. Így hát Koprázi számára nem marad más, mint búcsút venni álmaitól s fantáziája ihletőjétől (‘Bocsásd meg vétkeimet, mint ahogy én is megbocsátom a te

vétkeidet, mit elkövettél ellenem. Ellenünk.’). Ivett hűvösen: ‘Maradjunk semleges viszonyban.’ Sebtiben visszahozza a Margittól kapott ruhákat, de a novellákról megfedekeznek.

A Kuvik-pár aztán csakhamar – ‘menekülésszerűen!’ – el is költözik a házból. Kopráziban viszont még inkább megerősödik a Margittal való életszövetség; immáron ők végérvényesen összetartoznak. Most és mindörökké. ‘Ennyit a szeretetről...’

A negyedik seb (*A megalázottság eszkalációja*) a labirintusban való bolyongásuk, kálváriájuk újabb stációit idézi fel. A temetőben a művészpárcellában felkeresik egykori sírjukat, ahol sokkal-sokkal jobb volt nekik, mint itt e földön. Margit máris szeretne ide visszatérni: ‘Nekem az élet: a halál. Születésem óta...’. De férje türelemre inti: még próbatételek sora vár rájuk, nem lehet egykönnyen átlépni a holtak birodalmába! Az író gyöngéd és fájdalmas iróniával mutatja be, mennyire nem ‘életre való’ a szeretet hatalmában feltétlenül bízó művészpáros, s mennyire nem képes szót érteni a magasabb értékek iránt ‘süket és vak’ közemberi világgal. A novellák visszaszerzése mindennél nehezebbnek bizonyul, s Kopráziéknak számtalan megalázást kell ez ügyben elviselniük. Kuvik Bandi még meg is fenyegeti a jussához ragaszkodó író, hogy feljelentést tesz ellene ‘zaklatásért’ (ti. jogos tulajdona visszakövetelése miatt!) az V. kerületi rendőrkapitányságon, vagy beutaltatja az ideggondozóba, esetleg elvereti kocsmái haverjaival. Így működik tehát a ‘vaskos valóság’, melyben az ‘élhetetlen’ szellemi emberek csak pórul járhatnak!...

Az Élet azonban mégiscsak tartogat olykor váratlan örömeket az ő számukra is! Koprázi, aki őszinte tisztelője, Medárdy révén némi pénzhez jut, befizet egy ötnapos párizsi buszos kirándulásra. Míg Margit otthon mély és zavartalan álomba süpped (hiszen ez lett most már szinte a legfőbb életformája!), ő halotti anyakönyvi kivonata révén ‘sürgősségi’ útlevelet kap, s irány: a Művészetek hazája! Ott látvány-szinten sikerül megtekintenie (és lefotóznia) minden fontos épületet, történelmi emlékhelyet, emlékművet, múzeumot, képtárat, híres-neves kávéházat, az esti fényárban úszó Eiffel-tornyot, de alapos körütekintésre természetesen nincs lehetősége (részben idő híján, részben mert a nagy művészetközpontokban sztrájkoltak a dolgozók). Hazatérve aztán lelkesen beszámol Margitjának az élményeiről, de ‘testvérét’ még a csodafotók sem hozzák lázba: ha nem gyakorolhatja az ‘ugráfiát’, nincs miért élnie s nem érdekli igazán semmi...

Így fest tehát egy alkotóművész-házaspár élete az ezredfordulón! Állandó létbizonytalanság, anyagi szűkösség és légüres tér, amelyben kínos-keserves fuldoklásra van ítélve a szellem! Minden kísérletük, amely a reális világban való elhelyezkedésre, kapcsolatkötésre irányul, kudarcba fullad. Margit megpróbál egy közeli ifjúsági házban óvodás gyerekeknek ‘ugráfiát’ tanítani; pár héten át fénylik, ragyog, de aztán fellázadnak ellene mind a gyerekek, mind a szülők: ‘túl igényes’, túlságosan szigorú. Így hát továbbra is csak az alvás marad számára az egyetlen menedék. Koprázi, hogy némi keresethez jusson, a Szabadegyetemen tart előadásokat a Kelet folyóirat négy nemzedékéről; hallgatói rajongva figyelnek rá, de az anyagból készített mives esszéit sehol sem sikerül megjelentetnie. ‘Milyen jó lenne valódi halottnak lenni megint!’ – sóhajtják mindketten; s máris remélik: tavaszra újra odakint lesznek a temetőben, sírjukban. ‘Hát nem volt jó ott pihenni tíz éven át?’ A férfit fura előérzet gyötri: ‘Valami súgja, bebújik a bőröm alá, olyan közel van. És motoszkál. Kavar. Szenteste után? Nem tudom... Talán akkor jár le a próbafeltámadás...’ Leghőbb vágya, hogy Krisztussal találkozzon. ‘Mert ő az egyetlen, aki tudja a lényegét...’

December 23-án délelőtt aztán végre Kuvikéktól is visszakapja kéziratát (‘Ez a mi karácsonyi ajándékunk!’ – vágja le dühödten a paksamétát az író elé). Kisvártatva pedig Medárdy jelenik meg egy – a Szabadegyetemről ismerős – pár kíséretében, s meghívót nyújtanak át a Mesternek 24-én este 22 órára a Szeretet Színháza új bemutatójára: *Az apokrif sírbatétel* c. darabra.

A szerző maga Medárdy, s ő alakítja a darabban a Fiút is, míg a két másik a Koprázi – Káprázatos párost.

Színház tehát a színházban. Azaz a regényben. Az ötödik seb (*Az apokrif sírbatétel*) egyszerre konkrét és szimbolikus, profán és szakrális. A színpadon a művészházaspár sorsdrámája zajlik, ami aztán a valóságban be is teljesül... Az est hősei kissé megkésve érkeznek a Károlyi Palota Műkedvelők Termébe: a kivételes alkalomra való tekintettel a Centrál Kávéházban előbb túrótortát fogyasztanak – Margit kedvencét! De valójában azért késlekednek, hogy ne kelljen szót váltaniuk az egybegyűttekkel, hiszen a meghívót minden haragosuknak is elküldték! Mikor belépnek, a színen épp civódik a házaspár – otthonuk a valóságosnak hű mása; s egyéb tekintetben is magukra ismernek a szereplők mozgásában, párbeszédében. A darab lélektani hitelessége mellbevágja őket: mindkét hős karakterének és sorsának mély ismeretéről tanúskodik (nemhiába a Mester naplója alapján írta a szerző!). A veszekedés szeretet-teli megbocsátásban oldódik fel ('az ember a szeretteit bántja legjobban'); majd belép a Fiú, 'kezében makulátlan fehér, törölközőnyi vászon', s mint Jézus az utolsó vacsorán a tanítványaiét, megmossa ő is a házaspár lábát. Aztán saját arcát is belemossa a vízbe ('Szent víz lett. Tiszta, szent víz'). Majd ünnepélyesen kéri a párt: 'Este 11 felé gyertek le a Nereidák kútjához. El ne késsetek! Éjfél van még idő. Addig. Egy perccel se több.' Mikor távozik, a színpad elsötétül, a padlóból füst csap fel. Földről hatalmas feszület ereszkedik alá korpusz nélkül. A nézőtérén óriási taps; Medárdy szorongva kérdi: 'Mester, mit szól?' – Kopráziék dicsérő szavai megnyugtatják; érzi: sikerült megragadnia a lényegét.

A II. résznél változik a díszlet: a Ferenciek terének egy szögletén, a Nereidák kútja kőalapzatán üldögél a házaspár; most is civakodik (életük tarthatatlan, hiányoznak a megélhetés alapjai stb.): 'Itt még az élőket sem tekintik senkinek, nemhogy a holtakat'. Várják a Fiút: 'Mindjárt jön és teszi a dolgát'. Sétálgatnak a kőfeszületig és vissza, az Ecclesia kirakatáig. Koprázi hirtelen felkiált: 'holnap húsvét hétfő!' – azaz feltámadásuk hajnala; holott karácsony éjszakája van. Krisztus születésének ünnepe tehát most egy másfajta feltámadást ígér nekik: a 'tetsz'-életből most fognak átlépni az 'örök élet'-be, méghozzá testi haláluk árán; így a való világban nem kell többé botlogolniuk. Kettős misztérium szemtanúi vagyunk tehát. A játéktéren és játékidőben a Fiú hirdeti: 'közeleg az éjfé', sorsuk beteljesül az Atya akaratából. Így számukra a szenteste (1989-es haláluk évfordulója) hozza el a megváltást, ami a húsvéti feltámadással fonódik össze tudatukban. A kökereszt tövében váratlanul megnyílik az aszfalt: lépcső vezet a föld alatti kriptába. A Fiú fennhangon: 'Koprázi József, a mai magyar irodalom jelese – kiválasztott!' Mire ő térdre esik: 'Áldj meg engem, Fiú! Áldj meg, Krisztus! Ugye Te vagy az?' A Fiú, fejét lehajtva: 'Te monád...' Koprázi és Margarétája boldog: 'Alászállunk az égbe! – Örök életre lettünk ítélve; nem itt, hanem a Mennyben!'.

A darab lezárása valóságos sírbatétel. A Fiú búcsúztatja a kriptába alászállókat. Ő még legalább 12 évig marad itt a Földön; de aztán őrá is kereszthalál vár. 'Nem az én akaratom érvényesül, hanem az Atyáé' – mondja lehajtott fejjel. Koprázi lassan elindul a lépcsőkön lefelé... Ekkor felhangzanak Rachmaninov C-moll zongoraversenye középső tételének utolsó taktusai – Margit könnyes szemmel: 'Első ugráfiám zenéje...' – s követi ő is férjét. Az aszfalt bezárul. A Fiú keresztet rajzol a levegőbe: 'Mennyei Atyám, vigyázz rájuk! És add vissza testüket is az utolsó órán...' Megszólalnak a harangok – éjfé van. Zúg a tér, szél támad, villám cikáz, a kút kiapad. Nagy robajjal megmozdul a templom fala, kődarabok hullanak alá; a korpusz jobb karja leválik a kökeresztről, a templom kapuja kitarul. Hatalmas dübörgés; a Fiú eltűnik a templomban...

A színjáték frenetikus sikert arat; maga a Koprázi – Káprázatos pár is ünnepel. Amikor az üdvívalgás elül, Medárdy ünnepélyesen bemutatja a közönségnek 'az est valódi főszereplőjét', s kéri a Mestert: üdvözlje ő is az egybegyűlteket. 'A mai magyar irodalom jelese' udvariasan maga mellé szólítja 'kishúgát', Margitot, majd megköszönve a tapsvihart, bevallja

késésük, szorongásuk okát: ‘Nem szerettünk volna saját jövőnkben kutakodni. /.../ De megérkezve láttuk, itt prófécia készülődik. /.../Valódi evokáció ez a darab. És sajnos: pontos. A legutolsó jelenet pedig gyönyörű epitáfium – szívesen elfogadnám saját sírfeliratomként is...’ Majd: ‘Igyekezzenek, nehogy lekéssék az éjféli misét!’ A terem lassan kiürül. Koprázi búcsút vesz Medárdytól: ‘Viszlát, de nem itt a földön. Én annyira félek a haláltól, hogy elébe megyek. Margit meg sosem akart élni. Időutazás, drága barátom – találkozunk egy másik dimenzióban.’ Majd Margithoz: ‘Éjfélről Krisztuséi vagyunk...’ Aztán belépve a templomba, Koprázi a Jordán vizével telt üvegce tartalmát a szenteltvíztartóba önti; Margit a párizsi parfümjét locsolja szét a bejáratnál, hiszen az édes illat ‘a megszentelődés gyümölcsét érleli...’ Aztán megkondulnak a harangok: itt az éjféli. Kopráziék kilépnek a templomból, a téren rájuk váró ellenségeik hirtelen ‘fölszívódnak mint a pára’. Felszárnyal Szűz Máriához ‘a fohászos ének’ (‘Ne feledkezzél meg szegény magyarokról...’). ‘Valami pulzálva villantott a több száz fényévnyi magasból. Isten kacsintása’ (?).

A rövid zárórész majdnem pontosan megegyezik a bevezető résszel, azzal a különbséggel, hogy most nem húsvét hajnala van, hanem 2000 szentestéje. ‘0 óra 15 perc 47 másodperckor megmozdult a föld. A szeizmográfot mély depressziójából hiába próbálta kibillenteni. Nem volt rengés. Csak a Farkasréti temető művészdombján, a legmeredekebb lejtőn, a gaz benőtte, korhadtt fakeszttel és fejfával jelölt sírban 10 év nyugalom után megmozdult két halott. Tizenöt és fél centit csúsztak. A koporsókból megmaradt vékony deszkavég lágyan kopogtatott az alattuk megbújt, szomszédos sírgödör agyagos falán.’

Feltámadtak tehát? – most már végérvényesen? – második sírba tételük után? – a földi pokolból a Mennybe jutottak? Szerencsére a történet csak az abszurd képzelet síkján ‘igaz’, s a regény hősei ‘ma is élnek, míg meg nem halnak’. Mint a mesében. Istenre bízták, bízzák sorsukat, jövőjüket: vagy segítse őket ‘boldogulni’ eme keserves földi életben, vagy emelje őket magához, kiszakítván a sötét labirintus fogságából...

Koppány Zsolt – a József Attila-i ars poétikához híven (‘az Igazat mondd, ne csak a valódit’) – a bizarr eseménysor keretében nagyon lényeges dolgokat tár fel hitelesen korunkról, sőt magáról az Élet természetéről is. A nagy társadalmi ‘hazugság-összjáték’-ban elvész minden, ami ‘emberi’. Aki ‘az isteni törvények’ szerint próbál élni, azt a társadalom ‘bünteti’, megfosztja az életlehetőségektől, (tetsz)halálra ítéli (voltaképpen ez az ókori tragédiák alaphelyzete is). Jelen esetben mégsem fordul igazi tragédiába a mű; inkább az ‘üdvözülés’-re esik a hangsúly, ami – ha e világon nem is – a ‘túlvilágon’ mindenképp bekövetkezik. A főhősök ‘megdicsőülnek’; számukra megváltás a halál, hiszen szemükben a lelki – szellemi – erkölcsi értékek fontosabbak a pusztá életnél. Az író értékrendjében első helyen a krisztusi szeretet áll; ugyanakkor mélyen gyötrődik amiatt, hogy miért vannak mindazok ‘szenvedésre ítélve’, akik a szeretet-törvény szerint rendezik be az életüket. Az önérvényesítésért, önérdékeikért bármily eszközökkel küzdeni tudók minden tekintetben háttérbe szorítják azokat, akik az isteni parancsot (‘szeresd felebarátodat, mint tenmagadat’) komolyan veszik. Utóbbiak sorsa tehát a kirekesztettség, a megalázottság, a szenvedés. Jézus azonban azt is világosan kijelentette: ‘Az én királyságom nem e világból való’. Tehát annak, aki az ő ‘lelki birodalmában’ próbál otthonosan mozogni, le kell tudnia mondani az evilági hívságokról, ‘érvényesülés’-ről. Hősei ezt felismerik, el is fogadják; sőt, voltaképpen vágnak is rá, hogy mielőbb ‘túllegyenek’ az életen. A ‘tetsz’-élet fogságából szabadulva, örömmel fogadják tehát az ‘üdvözítő’ halált, s lépnek át az ‘örök élet’-be. Így számukra a halál pillanata: a feltámadás...

Ugyanakkor – túl a metafizikai problémákon, amelyek az íróat foglalkoztatják – választ kapunk arra a kérdésünkre is, miért nem tekinthetjük igazán nemzeti ‘feltámadásnak’ a rendszerváltás folyamatát, miért került csapdahelyzetbe a szellemi élet, s miért nem látszik a

‘kiút’ immáron két évtized múltával sem? Egyre világosabbnak tűnik: osztársadalmi ‘üdvözülés’ helyett kinek-kinek egyénileg kell egyfajta ‘modus vivendi’-t találnia a megváltozott, s mégis régi-új körülmények között.

*

Régi-új ‘betegségeink’: *Morbusz és hungarikum*

Koppány Zsolt élményekben – gondolatokban – adatokban imponálóan gazdag kötete, amelyet jórészt itt-ott már megjelent esszéiből állított össze, széles alapozású képet kínál szellemi – művészeti életünk már-már gyógyíthatatlannak tűnő ‘betegségeiről’. A közvetlen társalgás eleve ségével teszi fel kérdéseit s keresi a megoldást arra a mindnyájunkat izgató problémára: milyen kór gyötri mentálisan már évszázadok óta a ‘széthúzó’ magyarságot? – s van-e orvosság önpusztító hajlamainkra? Szemlélete szinte egyedülállóan szokatlan a politika által tagolt és személyes érdek(eltség)ekkel átszínezett művészeti életünkben. Őt ugyanis nem ‘pártoskodásaink’, közéleti nyavalyáink foglalkoztatják; sokkal inkább azok a gyógyíthatatlan sebek, amelyeket a szeretetlenséggel, a kegyetlen érdekharccal, a kiemelkedő tehetségek ‘fojtotatásával’ okozunk egymásnak s nemzetünknek. Kötetével megkísérel hidat építeni a különböző – az anyagi eszközök megszerzéséért egymás ellen élethalálharcot vívó – csoportosulások között; ő ugyanis hisz az *egyetemes* magyar irodalom eszméjében, s a krisztusi szeretet – tolerancia – türelem jegyében próbálja összebékíteni az egymást kizáró ellentéteket. Sajátos *hungarikum*nak tartja, hogy legeredetibb tehetségeink sorsa valamiképp mindig tragikus (volt s az ma is).

Az esszékötet ciklusai néhány alapfontosságú témakör köré koncentrálnak. A *geometria metafizikája* c. rész pazar és nagy ívű képzőművészeti áttekintést nyújt jelenkorunk – a szerző által legnagyobbban tartott – alkotóiról; a *Morbusz és hungarikum* a kortárs irodalom kiemelkedő értékeit vonultatja fel; a harmadik rész (*Az örömhír mögötti dráma*) pedig szellemi életünk paradoxonait veszi szemügyre, s a *nemzeti* és a *szakrális* kultúra esélyeit latolgatja profán, az anyagiasságba alásüllyedő korunkban. A zárófejezet Bakonyi István irodalomtörténész beszélgetése a szerzővel 50. életének betöltése alkalmából (*A művészet szakrális. És csupa szenvedés*).

Koppány Zsolt szerint a ‘gonosz’: Isten hiánya. A művészetnek e hiányt kell betöltenie a szakralitás értékeivel, s pusztán már ettől ‘jobb’ lesz a világ! ‘Hiszem, hogy van az ember, és van az *Istennel bíró* ember – vallja. – Aki ilyen, annak van lelke. Az Istent meg kell hívni. A Szentlélek által.’ A XX. századi borzalmak (Auschwitztól a Guláig) ‘Isten hiátusának irtóztató stigmái’. De – tehetjük hozzá – jelenkorunk ‘globalizáló’ tendenciái, a pénz korlátlan hatalma, százezrek, sőt – világméreteken! – milliók iszonyatos elnyomorodása ugyancsak a könyörülő Istentől való messzire távolodásunk bizonyítéka. A társadalmi szolidaritás teljes hiánya jelzi: valóban nincs ‘lelke’ mindenkinek, s különösen nincs a hatalmon levőknek! A művész viszont – ha tisztában van eredendő ‘elhívottságával’ – a lelket akarja/próbálja korunk emberében felébreszteni.

A szerző rendkívül élvezetes, szubjektivitásukban is objektív eszmefuttatásaiban nyomatékosan hangsúlyozza: az építészet, szobrászat, festészet Duna-tájon született génuszai nem kevesebbek-kiseb bek világhírű európai kortársaiknál; de sorsuk százszorososan mostohább. A *novocento* Donatello-i és Verocchio-i (a Rodin-ek, Meunier-k) nyomán induló istenáldotta hazai génuszok ma is köztünk élnek; de mintha tudomást sem vennék róluk – ‘keresztjük’ terhén nem igyekszünk könnyíteni. A személyes élmény sodró erejével mutatja be néhány ecsetvonással Kondor Béla, Makovecz Imre, Melocco Miklós, Rátkay Endre, Zalaváry Lajos

fantasztikus, világszínvonalú életművét s az alkotás lehetőségéért vívott küzdelmeit; fájlalva, hogy hazai hivatalos elismertségük koránt sincs ‘szinkronban’ európai teljesítményükkel. Műveik sorát vonultatja fel, elemzései legmélyebb, legszemélyesebb pszichés rétegeinket érintik meg: elsősorban ‘krisztusi’ szenvedéseikre figyel, s leleplezi szellem-ellenes korunk közönyét a legmagasabb rendű értékekkel szemben. *Prohászka* László kitűnő ‘Budapest-kalauza’ (*Szoborhistóriák*) nyomán végigpásztázza legmaibb jelenünk ‘városmerényleteit’, elfuserált tereinket, a Business-Centerek ízlésromboló uralmának, az egységes várostervezési koncepció hiányának lehangoló következményeit. Örömmel üdvözli viszont a *Kieselbach*-Galéria nagyszabású kiállításait, aukcióit, a festészet diadalmas ünnepeit, ahol a régi / új nagymesterek otthonra találnak, gazdát cserélnek, s hírük-nevük végre Európát is bejárja. A *Kieselbach* Tamás által összeállított kétkötetes monstre-albumot szenvedélyes érdeklődéssel lapozgatva, örömmel nyugtázza: a mintegy 1500 festményt bemutató ragyogó reprodukció-sorozat szinte teljes körképet kínál a modern magyar festészet legkiválóbb alkotásairól. Itt végre nincs ‘népi – urbánus’, ‘hagyományos – avantgárd’ megosztottság: a palettán mindenki elfér, *Nemes Lampérth*től *Csontváryn*, *Gulácsyn*, *Rippl-Rónain* s *Czóbel Bélán* át *Vajda Lajosig*, *Korniss Dezsőig*, *Bálint Endréig*. ‘Csillag valamennyi’. Koppány Zsolt személyes élményként éli át a neves művészekkel való ‘találkozást’; mindegyikükről van valamilyen sajátos emléke, s egy-egy műtárgy, kép, szitanyomat, tőlük kapott apró kuriózum meghitté varázsolja otthonát (*Donatello és Verocchio a novocentoban*; ‘Minden láng csak részekben lobban’; *A geometria metafizikája*; *A Kieselbach-evangélium*).

A második ciklus (*Morbusz és hungarikum*) a magyar ‘halálos betegség’ tüneteit járja körül, arra a kérdésre keresve a választ: *miért* nem tudjuk megbecsülni művészeinket a *maguk* idejében; akkor, amikor még enyhíthetnék a meg nem értettség gyötrelmeit?

Szerzőnk *Gyógyító füveskönyv*nek tartja a költészetet, s fájlalja, hogy e gyógymóddal mégsem él a nemzet. Tiszteletben tartva a költők sajátos (egyedi) nézőpontját, formarendszerét, egy-egy korszakon belül egyenértékűnek kell(ene) elismerni/elfogadni az egymás mellett élő poétai rendszereket, s nem egymás ellen ‘kijátszani’ őket. Hiszen ‘valahol az univerzumban’, ahol a párhuzamosok találkoznak, a különböző világképek, az öntörvényű poétikai megoldások szisztémái végül is egymást kiegészítő egységbe szövődnek. S ha ezt az egységet intuitíve már az adott korszakban felfogjuk, ha ‘lelkünk nyitottá válik a Szentlélek befogadására, érzékenységünk az egekbe fog szökni’. A különböző gényuszok *együttesének* életművében Isten végtelenül sok arca realizálódik: a Teljességben harmóniába kerül a *sokféleség* szivárványnyalábja. Életünk alapkérdéseire csak a költészet *egésze* adhat választ – hangsúlyozza a szerző – hiszen ez alapkérdéseket minden költő más-más módon (a *maga* módján!) közelíti meg. Lám, hogy megférnek az ormon egymás mellett *Ady*, *Babits*, *Kosztolányi*, holott éltükben számtalan ellentét volt közöttük, s nem is mindig ismerték /f/el egymás értékeit! A ‘poéta doctus’ és a ‘poéta laureatus’ nem egymást érvénytelenítő, hanem egymást kiegészítő fogalmak, s van, akiben a kétféle beállítódás szintetizálódik (*Füveskönyvek?*).

József Attilát szenvedéstörténete égi magasba emeli, a *Fiú* mellé (*Egy arc a csillagok fölött*). ‘A Szentlélek egy darabkája ő, mely befejezvé a földi létezését, Krisztushoz visszatért’. A Petőfi Irodalmi Múzeum exkluzív kiadványát (*Idesereglik, ami tovatűnt*) forgatva, Koppány Zsolt elnézegeti *József* Attila fénykép-arcait, s szinte úgy érzi: ‘Mintha a Mennysországból esett volna az ölünkbe ez az album. Megjárná a poklot, *József* Attila odaért. /.../ Jót, biztatót nem tud mondani, se üzeni. Csak a lehelete a tarkón. A reménységé’. Több esszéjében is visszavisszatér a XX. század e ‘szent’-jének (mártírjának?) alakja: számára *Ady* – *József* – *Pilinszky* hármasa is egységet alkot (más módon, természetesen, mint *Ady* – *Babits* – *Kosztolányi*): *Ady* az ‘Atyaisten’, *József* Attila a ‘Fiúisten’ és *Pilinszky* a ‘Szentlélek’. Az első kettő szenvedése mélyen belülről jövő, a nemzet sorsában gyökerező; *Pilinszky*nél viszont az egyetemesség túlnő a magyarságán, viszonya Istenhez nem ambivalens, nem ‘perlekedő’.

Tóth Éva esszékötetét lapozgatva (*Táguló körök*), Koppány Zsolt a József Attila-fordítás nehézségeit taglaló tanulmányt emeli ki (: azt a metafizikai mélységet, transzcendentális csodát, mely verseiből sugárzik, idegen nyelven lehetetlen visszaadni). A 'százéves József Attilát' ünneplő kiadványokat szemlélve pedig 'Isten-kereső' költészetünkben helyezi el József Attila szakrális életművét (*A 'fiúisten' üstökös, csóvjaja köpönyeg*). Evilági életünk – hangsúlyozza – ha Isten nélkül zajlik, maga a pokol. 'A szorongásunk, a depresszióink, a hitehagyottságunk' pedig a tisztítótűz, mely éget-perzsel, míg rá nem találunk Istenre. József Attila szeretet-sóvárgása, ugyanakkor a világüri hiány, amelyben élt, az Élet értelmére döb-bent rá bennünket. Így 'tanítja' ő még holta után is – 'nem középiskolás fokon'! – nemzetét. Alföldy Jenő kitűnő tanulmánykötetét (*Arany öntudat*) olvasgatva, egyetértő örömmel fedezi fel, hogy az irodalomtörténész – végigkövetve költőnk kálváriáját – *személyes* létélményként analizálja verseit. A *Nagyon fájt* ezoterikus 'csúcs-vers'-nek, a bartóki zene (*Allegro barbaro, A csodálatos mandarin*) pár-darabjának tartja; A *hetedik* c. balladisztikus költemény pedig a *Concerto* III. tételével rokon. 'Isten szól' mindkettejük által. Az Alföldy-kiemelte versek (*Imádság megfáradtaknak, Nem emel föl, Bukj fel az árból* stb.) egyértelműen tanúsítják: József Attila számára Isten ott van mindenben, s ha nem is mindig hallgatja meg esdeklésünket ('Szabadíts meg a gonosztól!'), szenvedéseink végén 'kegyelme' vár...

Koppány Zsolt úgy véli (okkal-joggal!): 'a *Nyugat* második nemzedéke óta szinte valamennyi költőnk József Attila köpenyéből nyílt a fényre, majd meleg fészkét elhagyva fölrepült a magyar költészet csillagdús egére. Túl Pilinszkyn. Túl Illyésen. Már a *Nyugat* harmadik nemzedéke is.' Aztán a negyedik, az 'újholdasok' s az utánuk jövők sem kerülhették meg őt – legyenek bár 'urbánusok' avagy 'népiek'. Ha jelenkori problémáinkra keresünk gyógyírt, az ő metafizikai érzékenysége a 'kapaszkodónk'. Az irodalom élő szövete a legnagyobbak szellem-sugárzásából szövődik. Éltében szinte egyikük sem aratta le az őt megillető babért, holtukban mégis ők az orientáló-eligazító csillagok.

A kötetcímadó írás – '*Tarján Tamás Esti Szindbád* c. könyvébe kapaszkodva' – kortárs irodalmunkat szemlézi. A 'hungarika' – vagyis a magyar sajátosságok – valamiképp mind kapcsolatban állnak a morbiditással, legalábbis a szellemi élet tekintetében – jegyzi meg Koppány Zsolt. Az 'önsorsrontó' költők szinte génjeikben predesztináltak az önpusztító életre, amit az őket körülvevő közöny, gyakran a teljes elutasítottság még inkább felfokoz bennük – 'a talentumok vagy sziporkázó művészek között /.../ kivételesen sok a mániás depressziós és a neuraszténias'. A nagy tehetségeket nálunk mindig – minden téren! – erős 'közegellenállás' vette, veszi körül. Az *Esti Szindbád* cím egyszerre utal Kosztolányi *Esti Kornéljára* és Krúdy *Szindbádjára* – az Idő mindkét művet az irodalom első vonalába emelte. *Tarján Tamás* jelenkorunk azon talentumaira irányítja a figyelmet, akiket a hírnév máris szárnyára kapott: *Petri Györgyöt* és *Térey Jánost* egyaránt 'paradigmaváltó' költőknek tartja; a prózaírók közül pedig az 'örökifjú' *Határ Győzöt*, *Spiró Györgyöt*, *Nádas Pétert*, *Darvasi Lászlót* és 'szellemi fiát': az *ÉS* tárcarovatában rendszeresen publikáló *Szív* Ernőt tekinti iránymutatóknak. De felfigyel néhány huszonéves, a közelmúltban indult fiatalra is (*Kiss László, Kiss Ottó, Kiss Csaba, GreCsó Krisztián, Haklik Norbert* stb.). Koppány Zsolt ez értékrendben egyetért Tarján Tamással; de még fontosabbnak tartja, hogy az 'újholdas' *Lakatos Istvánt*, *Rákos Sándort*, s a fiatalabb *Ágh Istvánt* is a nagyok között említi. Fájjalja viszont, hogy *Szabó Lőrinc, Hajnal Anna, Fodor József*, sőt *Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Végh György, Vidor Miklós, Vészi Endre* stb. alakja némileg elhalványult az Időben, sőt a még élő *Rába Györgyről* is alig-alig esik szó; holott ők mindannyian 'élvonalbeliek' voltak s maradtak is. A legnagyobbak életműve – téren és időn átívelve – belesimul az irodalomtörténet 'szövetébe'.

Koppány Zsolt – a recenzált kötetek kapcsán – olyan széles spektrumban tekinti át a kortárs irodalmi életet, ami egy jól felkészült irodalomtörténésznek is becsületére válna. Alkotó

tehetsége révén ő az az 'ideális olvasó', aki kivételes érzékenységgel, magas szintű esztétikai ítélőképességgel tájékozódik az irodalmi élet 'dzsungelében', s nem a 'divathullám'-ra figyel, hanem azokról ír, akikről úgy véli: legmélyebben tárták fel ennek a sok szenvedéssel s igazságtalansággal teli kornak 'sátáni' arculatát.

A *zsellér arisztokráciája* címen a székesfehérvári (2000-ben meghalt) Takács Imre: *Tükre a csillagoknak* c. posztumusz kötetét, valamint a szintén Székesfehérvárott élő kiváló irodalomtörténész, Bakonyi István: *Takács Imre-* monográfiáját mélyen személyes esszében méltatja. Saját ifjúkori mentorát szereti-tiszteli e 'poéta benedictus'-ban, aki a nyolcvanas évek elején a *Kortárs* szerkesztőjeként őt is útnak indította. Takács Imre a 'fényes szelek'-kel együtt érkezett az irodalomba, hogy aztán nagyot csalódjon, s a 'szellemi megaláztatás' számtalan változatában részesüljön. S hogy végül így összegezzem: 'Bűnöm a hallgatás volt, / néma tűrés. / Aztán a kondulás volt, keserűség. / Végül az értelmetlen, ronda lárma – / a fejszével ütött harangok / jajgatása' (*A fejszével ütött harangok*).

A *Hetek* és a *Kilencek* is fontos erő- és élményforrás Koppány Zsolt számára (lévén 10–15 évvel fiatalabb náluk). Az ő 'fulladozásuk' szintén nagyon szíven üti, hiszen 'bartóki mélységekből' hozták fel kincseiket; József Attila és Sinka István örökségét vitték tovább. A *Hetek* (Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon) pályáját Jánosi Zoltán irodalomtörténész-tanár kísérte figyelemmel, folyamatosan jelezve: ők s a hozzájuk szorosan felzárkózó *Kilencek* az irodalmi élet 'mostoha gyerekei'. 'Értékmentő' munkáját méltatva, Koppány *Az elhagyott strázsa éber őre* c. esszéjében utal Jánosi felismerésére: nem elég, hogy mindkét alkotói csoport megjárta a politikai inferno bugyrait, a nyolcvanas évek derekán kialakult esztétikai gondolkodás és kritika is periférikus helyzetbe szorította őket az irodalmi értéktudatban. Holott a József Attila-sorsú Ratkó metafizikai érzékenysége már-már Pilinszkyével rokon; bár Istenhez ő nem talált egyértelműen utat. Utassy József válogatott versei megjelenését revelációként üdvözölve, Koppány örömmel állapítja meg: a 'csillagok árvája' költészete 'sámánisztikus', sodró erejével, 'a pokol legmélye és a mennyei bura átlökheterlen hártája' közötti vergődésével egy modern passió stációit világítja meg előttünk 'A Krisztusba olvadt Pilinszky túlvilági vigyázó tekintete acélolvasztó 'fény a bilincsen'. Utassy régen tudja nevét az árvaságnak'.

*

Koppány Zsolt kötetének talán legizgalmasabb része *Az örömhír mögötti dráma*, amelyben húsz-egynéhány alkotó életútját tömören felvázolva, sorsukat egybevetve 'vesszőfutásuk' okait, mikéntjét tárja fel. A 'morbus hungaricus', a végzetes kór – mint annakidején (s ma talán újra) a tüdőbaj – nálunk a szellemet támadja: a 'kiválasztottság' súlyos, pusztító bélyegként ragyog a génusz homlokán. A magyar kultúra égboltján tündöklő csillagoknak a maguk korában az irigység, gáncsoskodás, agyonhallgatás számtalan változatával kellett megküzdeniük – e téren a helyzet mitsem változott.

Czeizel Endre világhírű kutatásai s az azokkal kapcsolatos könyvei (*Költők, gének, titkok*, 2000.; *Tudósok, gének, dilemmák*, 2002.; *Tudósok, gének, tanulságok*, 2006.), amelyekben az 'istenáldotta' tehetségek, genetikailag determinált génuszok 'szenvedéstörténetét' tárja fel, bizonyítják, hogy a tehetség olyan durva félreismerése, drasztikus elutasítása, mint nálunk, Magyarhonban, a világ 'boldogabb' tájain nemigen fordul elő. Megdöbbenő és figyelmeztető esetként emeli ki az utolsó Czeizel-könyvből Koppány Zsolt 'az anyák megmentője' – Semmelweis Ignác – sorstragédiáját. Miután kis hazánk 'konzervatív' orvosai elutasították az ő fantasztikusan egyszerű és mégis zseniális felfedezését a gyermekágyi lázzal kapcsolatban (ti. hogy a szülés levezetése előtt az orvosnak klóros vízzel kell kezdet mosnia), 'pihenni' Bécsbe küldték egy idegszanatóriumba, ahol is brutális ápolók agyonverték a 'dühöngő' zsenit. Európai tudóstársai pedig csakhamar mint a kor legnagyobb 'jótevőjét' ünnepelték.

Világhírneve töretlen ma is, százezrek áldják emlékét, s számtalan szobor hirdeti diadalát. De voltaképpen Nobel-díjasaink is hasonlóképpen jártak, csak már nem ennyire drasztikus viszonyok között: irigyek százai méricskéltek, méricskélük még ma is, vajon megillette-e őket, s nem másnak 'járt' volna inkább az elismerés?! Boldogabb s napfényesebb országok fiai büszkéek a nagyjaikra – nálunk mindenki sárba akarja taposni azt, aki fejfelé kimagaslik az 'átlag'-ból... S a kicsinyek és közepszerűek – önelégültségükben – nem hajlandók tudomásul venni, s főleg nem magukra vonatkoztatni, hogy 'magasabb mérce' is van, mint a hétköznapi értelemben vett 'érvényesülés'.

Koppány Zsolt ösztönösen vonzódik az 'extrém' génuszokhoz, a nem-kanonizált életművekhez. Rokonszenvvvel ír Csáth Gézaról, a XX. század elejének zseniális 'polihisztoráról', aki végigjárta az emberi létezés legmélyebb infernóját, s 'tudósításokat' küldött annak beláthatatlan bugyraiból – s aki ma előbb, mint valaha... Elképesztően gazdag életműve ('rémületes' novellái, zeneesztétikai írásai, orvosi tanulmányai, kiterjedt levelezése, naplója, háborús élményei), magányos küzdelme az ópiummal, korai öngyilkossága (mindössze 32 évet élt, mint József Attila!) a magyar zsenisorot példázza. Életében alig jelent meg tőle valami, jelentőségét szinte csak unokatestvére, Kosztolányi ismerte fel. Ma már monográfiák, döbbenetes erejű filmek sora őrzi emlékét...

Az ifjú Márai Sándor publicisztikáját, zenei-, szépirodalmi- és filmelemzéseit (*Március* c., 2003-ban kiadott kötete alapján), majd Ausztriában és Németországban a húszas években megjelent rövid írásait, kisesszéit (*Kitépett noteszlapok*, 2005.) szemügyre véve, Koppány Zsolt örömmel konstatálja: 'Polgári, nagyvonalú, elegáns! Mennyire hiányzik mai napilapjainkból!' Esszéi, naplói – a későbbiekben is – többet elárulnak alkotójukról, mint szépirodalmi művei: mindvégig nyitott volt kora társadalmi-emberi problémáira, s szilárd erkölcsi bázisról ítélkezett. A magyar író (mindenkori) kiszolgáltatottságáról így elmélkedett már a húszas évek elején: 'Azt hiszem, Baróti-Szabó ideje óta magyar pennarágó vigasztalanabbul nemigen nézett sorsa elé, de levegőtlenebbül semmi esetre, mint mai kollégája'. 'No és ma? – teszi fel a kérdést kései utódja. – Ma nem ugyanez a helyzet? A párbeszéd, az együttműködés, akárcsak Márai korában, szinte elképzelhetetlen. Magyar átok ez is?' Sajnos, igen – válaszolja rögtön saját kérdésére: 'A kánonon kívül rekedtek nemhogy reflektorfénybe nem kerülnek, de a zseblámpa apró körtéjének világa sem vetül rájuk. Magyarországon a 'Kulturkampf' kontinuum'. Áldozatai többnyire a 'független' talentumok. 'Káosz, műveletlenség, felelőtlenség, kritikátlanosság, sötét butaság, giliszta-mozgás, bolsevista fenegyerekeskedés és irredenta gyászfátyol-lobogtatás, még jó, ha butaságból...' – írta volt Márai. S vajon mit szólna a mai helyzetről?...

Koppány Zsolt a kisebb hatósugarú, de mélyen gondolkodó tehetségekről is elismerő figyelemmel, együttérzéssel emlékezik meg. *Reményik Sándor – Juhász Gyula* lelki rokona – öngyötrő, szenvedésre kiválasztott személyiségét példaként állítja elé: Trianon csapását nem tudta kiheverni soha, mégse lett 'irredenta'. Tiszta, áttetsző, harmatos szépségű verseiben 'szívéhez emeli' Erdélyt (lásd: *Havasi feszület* c. vál. kötete). A kivetettségben is szilárd értékörző szerepe Áprily Lajos, Dsida Jenő, Kós Károly, Tompa László jelentőségéhez mérhető. S utánuk az ifjabbak: Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, majd a még ifjabb – a kilencvenes években áttelepült – Bágyoni Szabó István – mindnyájan végigjárták a maguk kálváriáját, mégis töretlenül könyörögnek Istenhez a 'szétszóratott magyarság' megmaradásáért, a nép, a nemzet megtartásáért. Biblikus mélységeket és magasságokat jár be költészetük.

A hazai mezőnyből Mezei András: *Manhattan kiáltása – Himnusz a szabadsághoz* c. apokaliptikus hosszúversét emeli ki: itt már nem pusztán a mi sorsunkról, hanem az egész emberiség jövőjéről van szó. A 2001. szept. 11-i terrortámadás során szétrombolt iker-felhő-

karcoló, a modern *Bábel tornya* s a több ezer halott egy civilizáció közeli összeomlásának jelképe. 'Borzongató, mint *Bosch* bármely vászna. Ahogy *Grünwaldé* is. Atonálisba hajló muzsika. Mert korunkat nem is lehet másképpen felmutatni'.

A legfiatalabbak közül *Székely Szabolcs* (sz. 1983!) *Kilenc másodperc reggelente* c. kötetét tartja említésre méltónak: 'Fiatal kora ellenére nem lázad; hagyományt folytat, leginkább a *Nyugatot*, megújítva a nyelvet /.../ költői mesterség a kisujjában.' Isten-hiány, mély fájdalom, ugyanakkor kamaszos derű jellemzi költészetét. Hátha neki már nem kell majd megküzdnie a tehetség – nálunk szokásos – buktatóival, s pályája sikeresebb lesz, mint 'fátumos' elődeié?!

A 'szemle' külön érdekessége, hogy Koppány Zsolt a női 'istenáldotta tehetségek'-re is figyel. Talán azért, mert érzi: empatikus lényük, a lelki értékek iránti fogékonyságuk közel áll saját keresztény értékrendjéhez. A női talentumok sorsa még nehezebb, mint férfitársaiké: többségüknek a család, a kenyérkereső munka és az önkibontakoztatás hármasságában zajlik élete, miközben számtalan kicsinyes gáncsokodással, sokszor rosszindulatú rágalmakkal is meg kell küzdeniük. És mégis: egyikük-másikuk kivételes fényragyogása utolérhetetlen szellemi-lelki magasságokba emel bennünket. Jellegzetes, tömör miniportrék sorában szubjektív indíttatású képet rajzol róluk is a szerző.

Házy Erzsébet, a színpad zseniális nagyasszonya, az Operaház csillaga ugyancsak megszenvedte tündöklő hírét-nevét: botrányok és pletykák kísérték útját; éppúgy, mint a rendkívüli tehetségű *Bara Margitét*, *Horváth Teriét*. 'Egyikük sem lett a Nemzet Színésze'. Pedig *Házy* egyénisége *Blaha Lujzáéhoz*, *Honthyéhoz*, *Fedák Sáriéhoz* mérhető. És kedvencéhez, *Mária Callaséhoz*. Jelenségük 'egyedi, megismételhetetlen'.

Szabó Magda pályája se volt olyan sima, mint az most – európai elismertségében, hazai ragyogásában – látszik. *Szüret* c. frissen megjelent – korai költeményeit tartalmazó – verseskötetét lapozgatva, Koppány revelációként ismeri fel: költészete is (nemcsak prózája!) kimagasló; 'abba a vonulatba tartozik, amelybe *Pilinszky*, *Nemes Nagy Ágnes*, *Rákos Sándor*, és az '*újholdasok*' legjobbjai'. S vajon miért nem 'futotta ki' költőként is magát annakidején? A választ, természetesen, sejtjük mindannyian, nemzedéktársai sorsát ismerve... A fiatalabb – hazai kudarcai elől Franciaországba menekült – *Forrai Esztert* a szerző *Hajnal Anna* lelki örökösenek látja: igazi nő-költő, évek óta már fest is; egyszemélyben *Ország Lili* és *Pilinszky* rokona. Versciklusa kedvelt festőiről – szobrászairól (*Magánygyűjtemény*) a halhatatlanságba emeli a XX. század zseniális művészeit; 'a szavak festőisége és festőiségének szavai Isten állandó jelenlétét igazolják'. *Makkai Kiss Nóra: Lélekmentő írások* c. kötetét 'a Szentlélek által megtermékenyültek' érzi: 'a halandó embert beoltja Jézus Krisztussal'. Csupa metafizika – transzcendencia, de soha nem okkult! 'A génuszok és a talentumok olykor többek az írástudóknál!' – hangsúlyozza Koppány; 'nekik is hatalom van a kezükben, akár csak Krisztusnak; olyan hatalom, amely az Isten felől áramlik szüntelenül és fennmarad a halál után is' – a művekben. *Átvirrasztott csönd* c. esszékötete – *Búzás András* festőművész illusztrációival – a 'lét-mélyi, lélek-mélyi' csönd-fény-színek színesztéziás élményét sugározza.

A bestseller határát súroló *Tisza Kata* törekeny, s mégis merész személyisége is magával ragadja írókat: 'vibráló lényé megégeti az embert'. Grófi család sarja; tizenhét évesen jött el Marosvásárhelyről 1999-ben. Budapest neki olyan, mint egy soroksárinak New York: fény – ragyogás – színház – könyvek. *Revans* c. kötetében önéletrajzi mozaikok tárulnak fel – élete máris ambivalenciákkal, bizarr történetekkel tele. E mozaikokból születnek egyedi, sajátos hangú novellái, amelyek a lektűr és a magas irodalom között lebegnek – 'az Isten nélküli világ' paradoxonait, brutalitását mutatják fel. Talán még sokat fog hallatni magáról...

A külföldiek közül *Katherina Mansfield* kurta, üstökös-csónájú élete és mindmáig elevenen ható művei ihletik meg az írókat (igazi művész! – s már 35 évesen halott!). *Csehov*, *W. Woolf*, *T.S. Eliot*, *Galsworthy* kortársa – döbbenetesen modern novelláival, montázs-szerű szerkesz-

tésmódjával a legnagyobbak mellett van a helye. Új-Zélandon született, gazdag bankárcsalád lánya; Londonban élt, s 'pokoljáró' életét Istenben megbékélve végezte: immár csendesen nyugszik a fontainebleau-i protestáns temetőben.

A saját korukban félreértett-elutasított, később is félremagyarázott, esetleg kiskaliberű utódok által eltorzított, a gondolkodástörténetet mégis eminensen befolyásoló gényusok közül a legmélyebben *Nietzsche* sorsa foglalkoztatja Koppány Zsoltot. *Rímekben szóla Zarathusztra* címen esszéfüzérben fejt ki gondolatait Nietzsche: *Gedichte / Versek* c. 'kétnyelvű kötetére támaszkodva'. A tehetség három fokozatát különbözteti meg: a *tehetséges* ember él és alkot; a *talentumnál* az arány az *alkotás* felé billen; a *gényusz* viszont pusztán *azért* él, hogy alkothasson: ő maga az *alfa* és az *omega* egyszerre! Abszolút önmagában él, benne, lelkében van az Univerzum, a Kozmosz; kiválasztottsága Isten (és/vagy a gének?) általi – ez lenne az 'eleve elrendelés'?! *Nietzsche* bizonyára éppúgy 'kiválasztott' – hangsúlyozza Koppány – mint *Szent Ágoston*, *Loyolai Szent Ignác*, avagy *Aquinoi Szent Tamás* stb. – de míg az utóbbiak 'Istenkeresők' voltak, Nietzsche Isten haláláról beszélt ('a gonosz ember megölte őt!'). Csakhogy Isten szellem, így őt megölni nem, legfeljebb megtagadni lehet. Ha nem hiszünk benne, elveszítjük kapcsolatunkat a transzcendenciával, s bezárulunk a sötét és lélektelen anyagi valóságba. Koppány *Simone Weil*t idézi: 'Isten megmenti azokat, akik vágnak arra, hogy ő megmentse őket'. Neki csupán 'szellemi hatalma van, amely ahhoz szükséges, hogy létezzen' – minden más hatalmat 'átengedett a világ hercegének és az anyagnak'. Az ember maga dönt: Isten szellemében kíván-e élni? – befogadja-e őt? Ha meghívja Istent, akkor a Szent Szellem él és működik benne, s általa hat a világra, a többi emberre is. Ha nem: úgy a Gonosznak engedelmessékedik (s aszerint él, mint III. Richárd: 'Úgy döntöttem, hogy gazember leszek'). A jelenkori emberiség 'Isten nélkül' él (ennyit és nem többet jelent a híres nietzschei mondás: 'Isten meghalt' – valóban meghalt mindazok számára, akik a gyűlölet, az egymás elleni érdekharc, a kapzsiság, szerzésvágy fogságában élnek). Ugyanis 'szeretetre csak az képes, akiben félszket rak a Szentlélek'.

Koppány Zsolt voltaképpen Nietzsche 'ürügyén' mondja el mindazt, amit a hitről, az emberi természetről gondol. Alaptalan és értetlenségből fakadó rágalomnak tartja a rászórt vádat (hogy ti. ő a fasizmus eszmei előkészítője lenne); nézeteit a XX. század félreértette, a fasizmus ideológusai kisajátították, eltorzították, de erről ő maga mitsem tehet! Az eszmetörténet azóta már újraértelmezte a műveit, megtisztítva tanait a ráakódott hamis sallangoktól. Koppány értelmezésében az 'Übermensch' fogalmának valós, a hitben gyökerező megfelelője is van: a Szentlélek által életre kel bennünk az Atya és a Fiú, belülről 'újjászületünk', 'Istenhez hasonlóvá' válunk. Mikor Nietzsche az ember 'megistenüléséről' szól (*Übermensch*!), voltaképpen erről beszél. Akiben Isten lakik, az 'istenember' (ahogy azt Dosztojevszkij, Szolovjov, Bergyajev, a nagy orosz gondolkodók hirdették). A XX. század lélek nélküli, gonosz zsarnokai (Hitler, Sztálin és a többiek) 'emberistennek' hitték magukat (ami épp ellenkezője az *istenember*nek!) – ők az 'Isten nélküli' földi hatalom képviselői; nyomukban halál és pusztulás terem. Az 'ember-ölők' (gyilkosok!) természetesen 'sátáni' eredetűek. Nietzsche szerint 'a jó a gyöngék morálja'; tehát az embernek 'erős'-nek kell lennie ahhoz, hogy a túlbujánzó gonosznak ellen tudjon állni. Jézus Krisztus – Nietzsche szerint is – 'erős' volt, 'földöntúli ember' ('*übermenschlich*'), aki nem engedett a kísértéseknek, nem tűrte az igazságtalanságot, a farizeusok álszentségét, s kiűzte a kufárokat a templomból. A 'nietzscheánus' költő, *Rákos Sándor*, akivel egyik korábbi kötetében Koppány Zsolt interjút készített, úgy véli: a nagy germán gondolkodó ugyanazt hirdette, mint Jézus: 'Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes'. 'Jézus jósága nem 'langyos' jókodás, hanem egyedül Istenhez és a legmagasabb eszmékhez hű, nagyon is kemény jóság volt'. 'Az 'emberfölötti' történések havasi magasságokban játszódnak, s az emberré lett Isten tanítá-

sainak és tetteinek megítélésére’ nem lehet földi mértékegységet alkalmazni, azaz nem íté-
hetjük meg a belülről valóban ‘istenülni’ vágyó embert a középszerűség normái szerint (erről
vallanak Ady ‘istenülő vágyai’ és Juhász Gyula három *Nietzsche*-verse!). Nietzsche maga is
‘művész’ volt inkább, mint filozófus – ő is végigszenvedte a ‘krisztusi’ sorsot. Végül elborult
elmével bolyongott gyermekkorai színterein – talán vissza is tért a ‘gyermeki’ hithez – amit az
ember legmagasabb rendű állapotának tartott (‘hőskölteménye, a *Zarathuszttra* tanúsága
szerint). De erről már nem szól a fáma, nincsenek is ezzel kapcsolatos dokumentumok, hiszen
akkor már nem volt alkotóképessége birtokában. Az utókor pedig rosszul sáfárkodott a
mérhetetlen szellemi kincssel, amit ránk hagyott.

Koppány Zsolt maga is hívő ember; a hit, az emberi élet és a művészet kapcsolata, belső
összefüggései foglalkoztatják. Korábbi esszékötetekben (*A gondolat birodalma*, 1994.;
Árnyékban a Megváltó, 1997.; *E-mailen szóla Zarathuszttra?*, 2000.; *Szegény Yorick a Mama
csontólén*, 2001.; *A hóhérság eszkalációja*, 2002.; *Az öreg tölgy és vastag ága*, 2004.) ‘hit-
hiányos jelenünk’ egyre sivárabb valóságáról állít fel pontos diagnózist. Az ‘orvoslás’ útját-
módját nem a társadalmi ‘reformok’ hajszolásában látja, hanem az ember és Isten viszo-
nyának helyreállításában. Ha mindnyájan az erkölcsi törvény szerint élnénk, ha hagynánk a
Szentlelket munkálni szívünkben, ha nem a tehetségek ‘megfullasztásán’, hanem inkább
kibontakoztatásán fáradoznánk, bizonyára jobb lenne közérzetünk, s ‘tökéletesebb’ lenne
mind egyéni, mind társadalmi életünk.

Csak hát ez a ‘ha...’, ez sosem teljesül. De a művészet csodálatos utópiája és a hit létbizalma
mégis élénk varázsolja mint vágyképet, s kicsit ízelítőt is ad már itt a földön a menny
békéjéből és tisztaságából... Koppány Zsolt ebben látja a művészet ‘küldetését’ és saját élete
értelmét.

*

Epilógus

Azok az alkotók, akik az ún. ‘irodalmi élet’ peremén maradtak, maradnak – többnyire mélyebben megélik-megszenvedik koruk ellentmondásait, mint azok, akiket könnyen felkap, s aztán tovasodor a hírnév.

Műveikből hitelesebben tárul elénk az adott korszak emberi valósága; a legmélyebb létproblémákra keresnek és adnak választ. A pénz, hatalom, érvényesülés csábításától távoltartva magukat, tisztábban látnak, így segítenek eligazodni a társadalom zezzugos, fullasztó labirintusában, s felmutatják az egyedül lehetséges kiutat: helyreállítani az isteni szférával való kapcsolatunkat, s így megtalálni a benső harmóniát.
